

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

SOSYOLOJİ SÖZLÜĞÜ

TALİM ve TERBİYE DAİRESİ YAYINLARI, 9
SÖZLÜK SERİSİ, 1

SOSYOLOJİ SÖZLÜĞÜ

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ — İSTANBUL 1969

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 2/VII/1968 tarih ve 173 sayılı kararıyle bastırılması uygun görülmüş, Yayınlar ve Basım Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 27/XI/1968 tarih, 20175 sayılı emirleriyle 4000 adet basılmıştır.

ÖNSÖZ

Bir Sosyoloji Sözlüğü yapmayı, bu dersi İstanbul Edebiyat Fakültesinde okuturken, düşünüyordum. Ardarda başka işler bu düşüncemi gerçekleştirmeyi geciktirdi. Ancak 1967 de hazırlamaya başladım. Bunun için Armand Cuvillier'nin portekizceden çevirdiği ve ilâveler yaptığı Emilio Willems'in Dictionnaire de Sociologie'sini esas aldım. Fakat bu kitaptaki maddelerin bir türk, hatta Avrupa Sosyoloji Sözlüğü için yetmez olduğunu, çalıştıkça, fark ettim. Bu eksikliği H.P. Fairchild'in Dictionary of Sociology si, Thomas Souavet'nin Vocabulaire des Sciences Economiques'i, her maddesi ayrı bir yazar tarafından yazılmış Alfred Vierkandt'ın Handwörterbuch der Soziologie'si, Encyclopedia of Social Sciences'ın bazı maddeleri ile tamamlamaya çalıştım. Fakat sosyoloji, fizik ve tabiat ilimleri gibi tam üniverselleşmiş bir ilim olmadığı, her milletin ve her medeniyet çevresinin kendine vergi sosyal terimleri bulunduğu için İslâm ve Türk dünyasına ait terimlerde kendi kaynaklarımıza veya onlara ait Batı kaynaklarına baş vurdum. Bu kaynakları burada saymaya kalkacak değilim. Yalnız başlıcalarından İ. H. Uzunçarşılıoğlu'nun "İlmiye Tarihi"ni, Belin'in "Türkiye İktisat Tarihi"ni, Gökalp'ın "Türk Medeniyeti Tarihi"ni, Cinci Zeydan'ın "İslâm Medeniyeti Tarihi"ni, Louis Gardet'nin La Cité Musulmane'ını, v.s. zikredeceğim. Bu maddelerden bazıları pek dağınmış yerlerden toplanmıştır. Bu arada Ahmet Vefik Paşanın Lehc-i Osmani'si, Grande Larousse gibi umumi sözlükleri de katmahım. Bununla beraber, yine bütün ihtiyaçları karşılayan bir Sosyoloji Sözlüğü vücuda getirdiğim iddiasında değilim. Çünkü, sosyolojinin dalları pek çoktur ve onların bütününe kuşatan bir eser meydana getirmek ancak sosyal ilimlere ait terimleri bir araya getiren bir ansiklopedi yapmakla mümkün olabilir. Halbuki bu ilimlerden her biri sosyoloji dışında ihtisas dalları olarak bağımsızlıklarını saklamaktadırlar. Sosyolojinin onlarla münasebeti yalnız bu ilimlerin konularını birer sosyal kurum olarak aldığımız nisbettedir. Öyle ise sosyal ilimlerden her birine ait bütün terimleri kuşatan bir Sosyoloji Sözlüğü yapmak zaten söz konusu olamazdı. Özel sosyal ilimlerle sosyolojinin sınırını çizmek ve terimleri hangi sınıra kadar almak gerektiğini tayin etmek oldukça güç bir iştir. Bu güçlük bazı lüzumlu terimlerin Sözlük dışında bırakılmasına sebep olmuş olabilir. Bu alanda ilk teşebbüs olduğu için, zamanla unutulmaları da içine alan yenileri yapılabilir.

Sosyoloji Sözlüğü herhangi dilden çevrilmiş bir eser olmadığı ve o dildeki terimlerin alfabetik sırasına göre yapılmadığı, tam tersine bir çoğu yeniden konan veya az çok düzeltilen türkçe terimlerin sırasına göre tertib edildiği için, eserin meydana gelmesinde büyük güçlüklerle karşılaştım. Buna bir de yaşayan nesiller arasında bir kaç türlü ilim dilinin olduğu güçlüğü katmahım. Yeni terimleri kullananlar eskileri bilmiyorlar, nitekim aksi de doğru. Halbuki bu kitap bir nesle hitap etmiyor. Güçlük, birkaç neslin kullandığı iki veya üç terimi ayrı ayrı yerlerde zikr ederek bunlardan biri veya ikisi üzerinde açıklama yapma za-

ruretini doğurdu. Türk ilim dili bugünkü eşanlamlı veya iki üç cepheli şeklin bulanıklığından kurtularak tam oturmuş hale gelinceye kadar böyle bir Sözlüğün nesiller arasında farkı silmeye yarayacak gibi hazırlanması gerekiyordu. Bundan dolayı Sözlük'deki eşanlamları tekrar saymamalıdır. Bir felsefe Sözlüğünün uğrayacağı güçlük yanında bunun daha hafif olduğu düşüncesiyle iyimser olmaya çalışıyorum.

25 Haziran 1969

Hilmi Ziya Ülken

SOSYOLOJİ SÖZLÜĞÜ

A

Aba (Manteau du derviche): Osm. A'bâ. Dervişlerin elbise üstüne giydikleri kalın kumaştan ve geniş kollu giyim. 2) Peygamber neslinden gelen ve 8 veya 12 göbek süren bir soy. Alevîlere göre bunlar İslâmlığın "İmam" larıdır. Alevî olmayan tarikatlarda da "abâ" büyük rol oynar: "Abâ var post var meydanda er yok -Horasan erlerinden bir haber yok."

Abdal: Çoğl. Abdalan. Anadolu Selçuklularının son zamanında Horasan'dan gelen dervişlerden Kalender'ler, Baba'lar, Ahî'ler, Erenler, Alperenler gibi Abdal'lar da görülüyor. Kelime, dünyadan elini çekmiş derviş anlamında iken, dinle ilgisiz olarak sarsak ve az akıllı anlamında kullanılmıştır. 2) Abâdile: Afganistan'ın kuzeyinde Aktele (Bizans kaynaklarına göre Eftalit) denen Türklere verilen bir isimdir.

Abla (Aba): Her zümrede eski Türkler daha yaşlı göbekten olan kadınlara abla veya aba derlerdi. Anadolu'da ve bugün kullanılan büyük kız kardeş anlamı sonra sınırlanmıştır.

Acemi oğlan (n o v i c e): Yetiştirilmek için ocağa yeni alınan er adayı; hassa ordusuna hazırlanan aday. Yeniçeri olmak için hazırlanan yabancısı çocukları.

Acı (d o u l e u r): Fizik etkilerden doğduğu gibi toplum etkilerinden de doğar. Her iki görünüşünde psikolojik bir olay ise de toplum etkilerinden doğan pek çok şekillerinde doğrudan doğruya sosyolojiyi ilgilendirir.

Açıklama (e x p l i c a t i o n): Toplum olayları arasındaki sebeplik ilişkisinin araştırılması ve toplum olaylarının bir tabiat olayı gibi incelenmesinde kullanılan metod. Aug. Comte ve Spencer'den beri tabiatçı sosyoloji görüşünde kullanılan başlıca metoddur.

Açılış (o u v e r t u r e): Bir tören veya ayine başlama şekilleri. Dinî hayatta olduğu gibi lâik hayatta, toplumun bütün kurumlarında başlama törenleri ayrı ayrı usullerle yapılır, hepsinin özel karakteri olan şekilleri vardır. Açış ve açılış onların ortak adı olabilir,

Açık maaşı (a p p o i n t e m e n t d e d i s p o n i b i l i t é): Osm. mazuliyet maaşı. Memurların görevden uzaklaştıkları veya uzaklaştırıldıkları zaman belirli bir süre yeni bir göreve tayin edilinceye kadar aldıkları maaş. Yeni göreve tayin edilince veya emekli olunca bu maaş kesilir.

Açık pazar (m a r c h é o u v e r t): Kabileler, kavimler veya milletler-arası değişimlere açık olan pazar. Özel olarak serbest değişim sistemindeki iktisadî bünyede pazara verilen isim. Bk. Pazar, Ortak Pazar.

Açık saçıklık (t e n u e h o r s d e s m o e u r s): Osm. telebbüsü bîedebâne. Kadınların örf ve âdetlere aykırı derecede açık giyinmeleri hali. Bu giyim tarzını ayarlayan, âdetlerle moda arasındaki çatışmadır. Moda âdetlerin kabul edemeyeceği açık giyim kuşamlar yarattığı zaman iki sosyal kurum çatışma haline girer. Âdetler modayı kötüler. Fakat modanın mukavemet edilmez gücü bu yeni giyim kuşamın yayılmasına sebep olur. Genel olarak âdetlere az bağlı tabakalarda moda çabuk yayılır, mukavemet edenler de bir süre sonra ona uyarlar. Ancak moda geçici olduğu halde âdetler, ona göre, çok dayanıklıdır ve güç değişir. Açık saçıklığın aşırı şekillerine kanun da karışır. Her devirde bazı hukukî yasaklar giyim kuşamı sınırlamıştır. Osmanlı devrinde İstanbul kadınlarının giyim kuşamının sınırlandırılmasına dair kadı kararları vardır (Ahmet Refik, 10 n c ı ve 11 n c i a s ı r d a İ s t a n b u l, iki kitap).

Açlık (f a i m): Biyolojik bir olay ise de toplum şartlarının yetmezliği, eşitsizlik, savaş ve kıtlık gibi sebeplerden doğduğu zaman bir toplum olayı halini alır.

Ad tabusu (t a b o u n o m i n a l): Bazı kutsal varlıkların adlarını söyleme yasağı. Bu âdet, tabu olan şeylere dokunma, onları kullanma veya tüketme yasağı kadar şiddetlidir. Anadolu'da bazı alevî köylerinde "tavuşan" demek yasaktır.

Adak: Bir dileğin tanrısal güç tarafından yerine getirilmesini sağlamak için bir yatır veya eren türbesine adanan şey. Bu, bir kurban veya yiyecek, türbeye dikilecek mum, v.b. olabilir. İstanbul halkı en çok Eyüp Sultan türbesine, Tezveren Dede'ye adarlar.

Adaylık (c a n d i d a t u r e): Osm. namzetlik. Herhangi bir toplum görevini yapmaya istekli olan kimsenin bu göreve alınması için kendini ileri sürmesi. Bu durumda olan "aday" dır. Öğrencilik, öğretmenlik, çıraklık, bütün devlet görevleri ve başlıca milletvekilliği (député) ve senatörlük için adaylık konabilir. Adaylar türlü şekillerde bir sınav (imtihan) dan geçerek istedikleri işe girerler. Bk. Milletvekili.

Ad-vermek (dénomination): Osm. tesmiye. Eski Türklerde doğuş tan verilmiş olan ad asıl ad sayılmazdı. Bu ancak delikanlının bir yiğitlik gösterdikten sonra kendisine , toplumun verdiği ad olurdu. Bunun nasıl kazanıldığını Dede Korkut kitabının birçok hikâyeleri, mes. Derse Han ve Boğaç gösteriyor.

Âdet (c o u t u m e): Halkça alışılmış ve yaygın toplum kurumu: “tö-re”. Belirli bir toplum için yapılması gerekli davranış tipi. Bu kelime örf’le birlikte ve eşanlamlı olarak kullanılır: örf ve âdetler gibi. Âdetleri koruyan yaptırıcı güçler kanun kuvvetinde olabilir ve böyle bir durumda âdet kanunun yerini alabilir. Buradan Töre: “âdet hukuku” (droit coutumier) doğar. Yaptırıcı gücü daha az toplum davranışları Âdet cinsinden ise de onlara, geçiciliklerinin derecesine göre görenek (usage), öyle sayılma (convention), moda denir.

Âdetler bilgisi (Science des mœurs): L. Lévy -Brühl’ün ileri sürdüğü ve Almanya’da başka bir şekilde Cassirer, v.b. ların savunduğu görüş. Normatif ahlâk görüşü yerine Lévy -Brühl topluma ait âdet olaylarının ilim metodu ile incelenmesinden başka bir şey olmayan bu Âdetler bilgisini koymak istiyordu.

Adı çıkmış: Çoğu kere iyi ünlülük için değil, kötü ünlülük için kullanılır. Bir adam veya kadının kötü ahlâkından dolayı “adı çıktığı” söylenir.

Adillik (Justice): Aslında bir hukuk terimi ise de, hukuk sosyolojisini de ilgilendirir. Toplum adilliği (justice sociale) eskiden beri dinler, ahlâklar ve sosyalizm akımlarının üzerinde durdukları temelli bir kavramdır.

Adli Tıp (Médecine juridique): Osm. Tıbbı adli. Bir suç konusu olan yaralı veya ölüyü hukukî ve tıbbî bakımdan inceleyen kurum. Tıbbı olduğu kadar hukuka aittir. Fakat bu ortak görevi belirli bir sosyal hizmeti görmek, yani mahkeme kararlarını açıklamak için yapar. Bundan dolayı sosyal bir kurumdur. Ceza hukuku (droit pénal) ve Criminologie içinde yer alır.

Adsız: Eski Türklerde babasından miras almayarak kendi başına çalışmaya çıkan çocuk. Türk Töresinde alın yazısını kendi hazırlayan yiğit.

Aforoz (excommunication): Katolik kilisesinde Papaların bir kimseyi kiliseden koğma haklarıdır ki, Ortaçağda krallar ve imparatorlara bile uygulandığı sırada Papaların çok büyük nüfuzunu sağlamıştır. Anadolu alevilerinde (Tahtacılar, Kızılbaşlar, Saraçlar) buna benzer “düşkünlik” âdeti vardır ki, bu Dede’nin bir kimseyi

cemaatten koğması demektir. “Düşkün” olan kimse köyüne giremez; ancak Hacı Bektaş’ta Çelebi kendisini affederse köyüne dönebilir.

Af Kanunu (a m n i s t i e): Osm. Afvı umumi. Cezaların ağırlaştığı ve halk vicdanı üzerinde büyük baskı yaptığı zaman bunu hafifletmek veya siyasî bir gayeyle kamu sanısının senpatisini kazanmak için, cezaların kaldırılmasından ibaret kanun. Fazla sert rejimlerin sonunda, kamu sanısını ferahlatmak için Af Kanunu çıkar. Siyasî suçlarda bunun halk vicdanına huzur verici rolü vardır. Fakat sık sık kullanılması suçluda ceza korkusunu azaltır.

Aforizma (a p h o r i s m e): Osm. Nusus. Bir fikri veya ideolojiyi en kısa şekilde ifade eden cümleler. Slogan veya devise halinde siyasî eğilimleri formüllediği zaman kamu sanısının psikolojik tepkilerini belirli yöne doğru sevk etmeye yarar. Hangi aforizmalar veya sloganların kamu sanısında etkili olduğunun keşfedilerek parti propagandalarında, seçimlerde veya ticarî hayatta reklamlarda kullanılması verimli bir sosyal psikoloji konusu teşkil eder. İyi hedeflere olduğu kadar kötü maksatlara da yarayabilir.

Ağıt: Ağıt yakmak. yarı dinî karakterde bir ölüye ağıt söyleme şeklinde uygulanır. Bunu uygulayana “ağıtçı” denir.

Ağırbaşlılık (G r a v i t a s): Roma’da Senato üyelerinden beklenen başlıca erdem. Bu vasıf Atina Agora’sında gençlerin taşkınlığına alet olan Demokrasi yerine Roma’da yaşlılardan kurulmuş Meclis (s e n e x: yaşlı, s e n a t o: yaşlılar meclisi) elinde ağırbaşlı ve düşünceli bir şekil almıştır. Atina demokrasisinin çabuk yıkılmasına karşı Roma’da Senato yönetiminin devamlılığı bununla açıklanıyor.

Ağırlamak (h o n o r e r): Osm. Tebcil. Karşılama (c é r é m o n i e d’ a c c u e i l) ve uğurlama (c é r é m o n i e d u d é p a r t) şekillerinde olur(Osm. isticbal, teşyi’). Bir konunun gelip gidişinde uygulanan merasimdir. Konunun kaldığı sürece uygulananlar için de kullanılır. Kabilelerde Potlatch merasimi birçok ağırlamalarla doludur. İlkelerde konukların topluma kabulü, konukluk sırasında kendisine gösterilen özel ilgi âdetlere göre değişen türlü şekiller alır ki, bunlardan bazıları bizim toplumlarımızın görüşü ile anlaşılabilir. Konukseverlik (Osm. misafirperverlik: h o s p i t a l i t é) bunun toplumlarımıza kadar gelen özel bir şekildir.

Agora: Eskiçağ sitesinde kamu işlerinin konuşulduğu ve kamu hizmetlerine ait kurumların toplandığı meydan. Eflâtun’un diyaloglarında Sokrat, tartışma yaptığı dostlarını Agora’da bulur.

Ağa (n o t a b l e): Köy toplumunun nüfuzlu kimsesi. Ağanın nüfuzu bir Devlet görevini (imamlık, öğretmenlik, subaylık, v.b.) görme-

sinden ileri gelmez. Köyün geleneğinden gelir. Bu bazen Devlet kuvvetine dayanarak, bazen ona karşı olarak kurulur veya sürer.

Ağalık hakkı (droit de notable): Osmanlı idaresinde buna “resmi zemin” (salâriye) deniyordu. Bu geleneğin kabul ettiği, ağa’nın halktan aldığı vergi demektir. Devlet otoritesinin kurulduğu yerler ve zamanlarda da “Ağalık hakkı”nın devam ettiği bölgeler vardır.

Ağırlık (dot): Düğünden önce erkek tarafının kız tarafına vereceği para ve eşyadır ki, kadının satın alınması şeklindeki eski bir kurumun kalıntısıdır. Bugün de birçok memleketler gibi Anadolu’da da ağırlık verme âdeti vardır.

Ağz (parler): Osm. Şive. Halk ağzı = halk şivesi, Kastamonu ağzı = K. şivesi, v.b.

Ağıl: Avul (Avlu) kelimesi de buradan geliyor. Ağıl davarların yatması için ayrılmış kapalı yer. Bir kısım köy evlerinde ayrı ağıl olmadığı için binanın ilk katında hayvanlar yatar. Şehir evlerindeki avlu bunun değişmiş bir şeklidir. Kara-avul (Karagol) buradan geliyor.

Ahilik (compagnonage) Ortaçağ toplumundaki iktisadî - dinî birlikler, ki İslâm ve başlıca Türk memleketlerinde görülür. Batı Ortaçağındaki compagnonage’ın aşağı yukarı karşılığıdır. Ahiler bir yandan bir zanaatı tutanlar olduğu için iktisadî, öte yandan bir nevi tarikat oldukları için dinî bir dirlik meydana getirirler. Bu dirlikler başka bir bakımdan da bir töre (ahlâk) gibi durmakta idiler. Onların törelerini tesbit eden temele “Fütüvvet” ve bu temeli yazan kitaplara “Fütüvvetnâme” denirdi.

Ahimsa: Hint’de zora baş vurmadan kullanılan kötülüğe karşı dayanma şeklindeki bir dinî ahlâk görüşüdür ki, başlıca son zamanda. Gandhi tarafından Avrupa baskısına karşı dayanmak için ileri sürülmüş ve kullanılmıştır.

Ahlâk: 1) Hulkler, huylar (les mœurs), Sittlichkeit, mores, Science des mœurs: Âdetler ilmi,

2) Morale; teorik ahlâk: (morale théorique) ve pratik ahlâk (morale pratique) diye ikiye ayrılır. Her ikisi de birer toplum olayı olarak sosyolojinin konusuna girer.

3) Etik (Ethique) en geniş olarak insan davranışının teorisi olmak üzere felsefenin bir dalını meydana getirir. Bunun sosyoloji ile ilişkisi yoktur.

Ahlâkçılık (moralisme): Toplum düzeninde ahlâk sorusunun birinci derecede yeri olduğunu ve toplum işlerinin çözülmesinin ona bağlı bulunduğunu ileri süren görüştür. Felsefe dışında sosyoloji çıkarları arasında da, toplum sorularının çözülmesinde ahlâk olaylarının

birinci derecede yeri olduğunu kabul eden görüşler vardır: Durkheim'ın sosyoloji görüşü gibi.

Ahlâkdışı [lâ - ahlâkî] (a m o r a l): Ahlâkla ilgisiz: yemek, yazı yazmak, v.b., ne ahlâka uygun, ne de ona aykırı olaylardır, bunun için onlara "ahlâkdışı" deriz.

Ahlâka aykırı [gayrı - ahlâkî] (i m m o r a l): (ahlâksız), ahlâk törelerine karşı hareket. Fakat ayrıca gelenekçi bütün ahlâk görüşlerine karşı olan Nietzsche'nin felsefe görüşü İmmoralisme adını alır. André Gide İmmoralist adlı romanında bunu anlatmak istiyordu.

Ahitleşme (P a c t e): Karşılıklı kurallara uyma şartına bağlı uzlaşma. Bu herhangi bir sözleşme (c o n t r a t) den ayrılır. İkincisi fertler arasında olduğu halde birincisi daha çok toplumlar ve devletler arasındadır. Bk. Misak.

Ahrar (l i b é r a l i s m e): Osm. aynı. İkinci Meşrutiyette liberalist siyasi parti "ahrar fırkası" adını alıyordu. Cumhuriyette (1930) aynı rolü "Serbest Fırka" gördü. Bu kelime bugün kullanılmamaktadır.

Ahretbilgisi (E s c h a t o l o g i e): Dogmatik din görüşünde "Mebde" ve Mead" yani dünyanın yaratılışı ve sonu anlamına gelir. Din sosyolojisi bütün dinlerin Ahret görüşlerini ve bunların toplum bünyesi ve kurumları ile ilişkisini inceler.

Ahretegöre yönetim (H i é r o c r a t i e): Öteki dünya mutluluğu (selâmeti) ile ilgili yaptırıcı-gücün uygulanmasından ibaret bir toplum baskısına göre kurulmuş toplum teşkilâtı tipidir. Dinî cemaatlerin ve Kiliselerin teşkilâtı hemen her zaman hiéocratique'dir. Fakat ayrıca Kiliselerin kurdukları dünya egemenliği ve başlıca rahipler, Mecusî rahipleri (Mu'bid) Roma rahipleri (p o n t i f e), rahip-hükümdarlar, v.b. da din ve dünya iktidarlarının birbirine karışması ister istemez hiéocratique vasıflar almıştır. Çünkü onlarda iktidar dinî yaptırıcı-güçlerin uygulanmasına dayanmaktadır. Papa hükümdarlığı bunun en belirli şeklidir. Orada dinî iktidar kutsal gücü olan (c h a r i s m a t i q u e) bir kimsenin dünya iktidarına bağlıdır. Hıristiyan dünyasındaki Papa egemenliğinin İslâm dünyasında karşılığı şeyî İmamlarının iktidarındır. Halifelerin devleti değildir.

Ahsap (c o n s t. e n b o i s): Ağaçtan yapılmış ev. Orman evlerinde yontulmamış ağaç kullanılır. Kasaba ve şehir evleri keresteden yapılır ve çoğu kere boyanır. Bk. Ev-bark, barınak.

Aile (f a m i l l e): Toplum şekillerine göre üyelerinin sayısı değişen ve cinsî bağlantı ve soy üzerine kurulmuş zümre. Karı ve koca münasebeti ile yaşayan bir veya birçok kadın ve erkeklerle onlara bağlı gerçek veya öyle sayılmış soydaşlardan kurulmuş olabilir. Toplum

bünyesine göre ailenin alanı genişler ve daralır. Hemen her yerde çekirdeğini ana - çocuk bağlantısı kurar. İnsan cinsinin bütün sosyal değişikliklerine rağmen, bütün toplum çeşitlerinde aynı olan biyolojik şartlar bu çekirdeğin sabitliğini gerektirir. Bu çekirdeğin çevresinde aile organlaşması çok değişik şekiller alır. Fakat bütün toplumlarda karı - koca, ana - baba ve çocuklar, akraba ve ailenin gerçek veya öyle sayılmış üyeleri arasındaki münasebetleri kurala koyan bir kültür tipi vardır. Ailenin görevleri arasında zümrenin yeni kuşaklarda sürmesini sağlayan biyolojik fonksiyondan başka hepsi toplum şartlarına göre değişir. Bu şartların çoğunda kültürün büyük bir kısmını yeni kuşaklara geçirmeden ibaret olan eğitim fonksiyonunu görür. İktisadî ve dinî gibi başka fonksiyonları son derecede deşiktir.

Büyük aile:(*familia grande, Grossfamilie*) Aynı çatı altında oturan veya birbirine bağı küçük evler topluluğunda yaşayan birçok özel veya "çekirdek" ailelerden kurulmuş zümredir. Buna geniş aile (*extended family* veya *joint family*) dedikleri gibi, birleşik aile (*composite family*) de derler. Özel aileler, genel olarak, farklı kuşakları temsil eder: Bir baba ve oğullarının aileleri gibi. Yahut ana soyu toplumlarında bir ana ve kızlarının aileleri gibi. Bazen de birçok karılı aile bu tipi temsil eder.

Kardeşlerin büyük ailesi: Birleşik aile iki veya daha çok erkek kardeşin ailelerinin birleşmesinden doğabilir. Bu zümrenin ortak bağı erkek kardeşler arasındaki kandaşlıktır.

Dar aile (*familia pequena, Kleinfamilie, famille restreinte*): Baba, ana ve bazen başka bekâr akrabadan kurulmuştur. Çekirdek aile veya çağdaş (ana - baba) aile ile bir tiptedir. **Çağdaş aile:** (*famille conjugale, Gattenfamilie*) karı, koca, evden ayrılmamış çocuklardan ibarettir. Büyük aile çeşitlerinin çoğu sınırsız bir süre gösterdikleri halde, bu aile onlara göre geçicidir. Çocuklar arttıkça büyür, evlendikçe daralır, ana - babanın ölümü ile aile dağılır. Ayrıca çağdaş ailede karı ve çocukları üzerindeki iktidarı Devletin nüfuzu ile tersine orantılı olarak daralır. Bu aile tipinin kökü modern şehirlerin kuruluşuna ve Devlet iktidarının genişlemesine bağıdır.

İğreti aile (*famille taisible*): Kocanın savaş ve uzun yolculuk gibi sebeplerle evden ayrıldığı zamanlarda ve bu zamana bağı olarak kurulan iğreti aile şeklidir, ki buna şey'i hukukunda "nikâh-ı müt'a" denir. Fakat benzerlerine birçok toplumlarda rastlanır. (R e-

né Maunier, Essai sur les groupements sociaux).

Baba ocağı ailesi (famille paternelle): Karı ve koca ile onların bütün erkek nesilleri ve evlenmemiş çocuklarından kurulmuştur. Büyük ailenin bir çeşididir. Baba yanında ailede ananın da şeref yeri ve bir derecede nüfuzu vardır. Bu aile şekline eski Türklerde (Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi) ve eski Cermenlerde (Taeite, Les moeurs des germains) rastlanır.

Baba buyruklu aile (famille patriarcale) Patriarcat madmesine Bk.

Kök aile (famille-souche): Hepsi aynı çatı altında yaşayan koca, karı, evli oğul ve bütün neslinden kurulmuş olan ailedir. Bu aile tipi birçok modern köy kültürlerinde, başlıca Avrupa'da görülür. Memlekette hüküm süren tipe göre baba mülkünün mirasçısı büyük oğul, en küçük oğul veya seçilmesi babaya ait olan başka biridir. Kök ailenin sürekliliği, ekilip biçilme suretiyle zümrenin temelli ihtiyaçlarını doyuran bölünmemiş toprak mülküne bağlıdır.

Bölünmemiş aile (Zadruğa): Balkanlardaki Slavlarda en bariz tipine rastlanan bu aile büyük ailenin bir çeşididir.

Aile bütçesi (budget familial): Frédéric Le Play tarafından Avrupa'nın kuzeyinden güneyine ve doğusundan batısına doğru yapılan araştırmalarda toplum tiplerini incelemek için temel olarak alınmış olan araştırma birimi (unité). Le Play (1806-1882) aslında maden mühendisi olduğu için, önce madenlerde çalışan işçi ailelerinin bütçelerini ölçü birimi olarak aldı. Maden Okulundaki dersini bırakarak tetkiklerini bütün Avrupa'ya yaydı (1829-1853), ve bu metoda dayanarak Avrupa işçileri (1855), Fransa'da toplum reformu (1864) Aile teşkilâtı (1871), v.b. adlı eserlerini yazdı.

Akademi (académie): Osm. Encümeni Daniş. Platon'un yazlık evinin bulunduğu Atina yakınındaki ormanın adı iken, Platon derslerini burada verdiği ve bir Gymnasium kurduğu için, sonradan onun doktrininin okutulduğu bütün okula verilmiş isim olmuştur. Fakat 17 nci yüzyılda Fransa'da özel bir teşebbüsle başlayan bir ilim hareketi Richelieu tarafından korunarak devletleştirildikten sonra da Akademi adını aldı. Akademi, üyeleri 40 ı geçmemek üzere Edebiyat, ilimler ve güzel sanatlar dallarına ayrıldı. Fransa'dan sonra başka Batı memleketlerinde benzerleri kuruldu. Türkiye'de (Abdülmecit zamanı) Encümeni Daniş adıyla kurulmuş ve uzun yaşamamıştır. Akademi üyeleri ilim ve sanat hayatında ün salmış kimselerden seçilir.

Başlıca görevleri sözlük, gramer yapmak, ilim ve sanat alanındaki yeni yayınları inceleyerek üstün başarılı olanlara ödül vermektir.

Akademik özerklik: Devlet, din ve politika tesirlerine karşı düşünce hürlüğüne sağlamaya yarayan ilim kurumlarının hürlüğüdür. Tarih boyunca bu hürlük pek güç sağlanabilmiş ve bunun çiğnenmesi yüzünden yüzyıllarca ilim kurumları geri kalmışlar ve ilim adamları doğru diye düşündüklerini söyleyememek yüzünden toplum hayatı zarar görmüştür. Bugün de bir toplum sınıfının ötekileri baskı altına almasından doğan topyekûn yönetimler (totaliter rejimler) bu özerkliği yer yer çiğnemektedirler.

Akan: Bk. Doğu Türk aile ter. Baba anlamına gelir.

Akar (f o n d, i m m e u b l e): Bir vakıf tarafından kurulmuş ve geliri bu vakıfa ait belirli birtakım masraflar için kullanılan binalara verilen isim. Özel mülkler için de "akar" denebilir. (Beşiktaş'ta "Akâretler" gibi).

Akça (a r g e n t): Gümüş paranın eski ölçü birimi. Alım satım, vergi ve aylık akçaya göre yapılır. Akçalar "kese" ve "yük" ile ölçülür, üç aylıklar (mevacib) olarak dağıtılırdı. Osmanlı tarihinde Devletin akça üzerinden masraf bütçesi Aynı Ali (1609) ve Eyyubi (1661) tarafından yazılmıştı.

Akça bozulması: Devlet topraklarının Vakıf'a çevrilmesi, Devlet gelirinin "mültezim" e verilmesi, Devlet masraflarının artmasını karşılamak için sabit sayıdaki akçaların kenarından kesilerek ve eritilerek akça sayısının artırılması Akça bozulmasına sebep olur. Devlet yeni masrafları karşılamak için Hazineden para çekiyor, bu da yetmeyince iç hazineye baş vuruyor. Tarihçi Âli, Devletleri çökmeye sürükleyen sebepleri hatırlatmak için "Fusuli halli akd" i yazmıştır.

Akıcılık (f l u i d i t é): Toplum ekolojisinde, belirli bir yere ait ve oturan çevreyi değiştirmeden doğan nüfus hareketlerini göstermek için kullanılmış terimdir. Nüfus akıcılığı büyük şehirlerin ticaret merkezinden az veya çok uzak olan mahallelerinde görülür. Bu uzaklık, şehir halkından büyük bir kısmının her gün işle ev arasında yer değiştirmesine sebep olur. Bu da metropoliten havzada (büyük şehir, banliyöleri ve şehrin peyklerini içine alan bölge) son derecede gelişmiş bir ulaştırma sistemine bağlıdır.

Akıl hastanesi (m a i s o n d e s a l i é n é s): Osm. Bimarhane, Timarhane, Bimaristan. Ortaçağda Selçuklulardan beri Bimaristan'lar vardır. Akıl ve ruh hastalarını tedavi için bir kurumdur. Bu hastalıklardan bir kısmı sosyal sebeplere bağlı veya sosyal hayattan bir

ayrılma (aliénation), intibaksızlık olduğu için sosyolojiyi ve genel olarak sosyal sağlığı (Social Welfare) ilgilendirir.

Akıl sağlığı (hygiène mentale): Osm. Akıl hıfzıssıhhası. Akıl ve ruh hastalıklarından korunmak. Zehirlenmeler, içgudde bozuklukları, heyecan darbesi ve dışşuur itilmelerinden ileri gelenlerinin sosyal sebepleri üzerine etki yaparak bu hastalıkları önlemek ve bu sebepleri araştırmakla uğraşan tıp dalı. Tıbbın ve psikolojinin sosyal hayatla ilgili bir kısmı olduğu için sosyolojiye de aittir. Bu konuda Amerika'da yeni araştırmalar vardır.

Akın (c o u r a n t): Osm. cereyan. Fikir akımı, sanat akımları, siyasî akımlar, din (mezhep) akımları gibi. Sosyal olayların kurumlaşmamış ve organlaşmamış olanlarının yaygın ve dinamik bir halde gösterdikleri hareketliliği ifade eder. Fakat organlaşmış kurumlar içinde veya arasında da fikir, sanat, inanç ve ideoloji akımları vardır. Durkheim toplumun organlaşmış şekillerine birinci derecede yer vermekle birlikte sosyal akınlardan da bahseder (Règles de la Méthode sociologique). Fakat başlıca Amerikan sosyologları, sosyal psikologları tarafından incelenmiştir. (Mc Iver, Murphy, Sorokin, v.b.).

Akın (i n v a s i o n): Göçebe kavimlerden bereketli ülkelere doğru çevrilen yayılmalar. Ekolojik akın: belirli bir bölgeye, eski halkı yerinden sökmeye çalışan yeni nüfusun hücumu ve yerleşmeye çalışması. Köyden şehre akın "gecekondu" tipini meydana getirmiştir.

Akıncılık (p i l l a g e): Ordudan önce düşman saflarına saldıran ve yağma eden öncü kuvvetler. Akıncılık, çapulculuk, yağma kabile bünyesindeki bütün toplumlar gibi eski Türklerde ayıp değildi (Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi).

Akıncılık: Osmanlı İmparatorluğunun yayılma devrinde ordudan önce düşman memleketlerine saldıran kuvvetlerdir. Akıncılık bütün istilâcı kavimler ve Devletlerde vardır.

Akgünlük (g o m m e r é s i n e u s e): Tütsü yapmak için kullanılır ve kötü ruhları kaçıracak bazı büyü duaları ile birlikte mangal ateşine atılıp çocuk veya hasta, dumanına tutulur. Bir büyü aracı.

Akran (g r o u p e d ' â g e): Osm. Akran: yakınlar, benzerler. Bugün kelimeyi aynı yaşta olanların teşkil ettiği zümre anlamında kullanıyoruz. Çocuklar, delikanlılar, erginler ve yaşlılar birer akran zümresi meydana getirirler. Toplum organlaştığı zaman "akran" ların ayrı toplantı yerleri, ayrı sohbetleri doğar.

Akrabalık (parenté): İnsanlar arasında bazı alâka (affinité) şekilleri, gerçek veya öyle sayılmış (fictive) olan ortak bir soy üzerine kurulu bağlantılar gösteren oldukça geniş anlamlardaki bir terimdir. A) Yalnızca biyolojik olan akrabalık ile toplumca kabul edilmiş bir kurum olan akrabalığı ayırmalıdır. Toplumca kabul edilmiş olmayan kandaşlık bağları olabileceği gibi, böyle bir kandaşlık hiç bir sosyal bağlantı şekli doğurmaz. B) Buna karşılık, toplumca kabul edilen akrabalık her zaman gerçek bir kandaşlık temeline dayanmaz. Totemli denen akrabalık şeklinde bu hal görülür, çünkü orada totemli klan üyeleri arasındaki akrabalığın, yahut ortak bir totemden gelen soyun biyolojik temeli yoktur. C) Sınıflayıcı akrabalık: Çeşitli akrabalık derecelerine ve kategorilerine ayrılmış bir sistemde toplum görevinin (statut) ve adının genişlemesidir. Böylece, bazı ilkelerde aynı terim çocuğu ve çocuğun erkek kardeşini belirtmek için kullanılır. Kız kardeşle teyze çocuğunun, yahut erkek kardeşle kayının aynı akrabalık adlarını taşıdıkları da görülmektedir. D) Kaçılacak akrabalık: Birçok kabilelerde görülen ayırıcı eğilimdir ki, bazı akrabalar birbirlerine bedence dokunmadan, hatta görünmeden kaçınma zorundadırlar. Bu haller arasında en çok rastlanana "kaynanayı görme yasağı" dır. E) Eğlence şeklinde akrabalık: Bazı akrabalar arasında şakalaşmalara, eğlencelere, hatta ace-milerin yetiştirilmesi için bazı ayıp hareketlere yer verilmiştir. En çok rastlanan hal birbiriyle evlenen teyze çocuklarıdır. Bu şakalar çok ileri gitse bile, katılanlar arasında asla düşmanlık ve kin uyandırmaz.

Akrabalık sistemi (système de parenté): Belirli bir toplumda kendilerini aynı soydan geliyor sayan veya aynı ilgi (alâka) ile bağlı gibi gören insanlar arasındaki münasebetleri gösteren toplum görevleri (statut) ve adlandırmaların bütünü. Buradan sınıflayıcı akrabalık şekilleri doğar.

Akropolis (acropole): İlkçağda Atina sitesinin çekirdeği ve içkalesine verilen isim. Yüksek bir tepede kurulmuş olup tapınaklar orada toplanır. Genel olarak Akropolis içkale veya site merkezi yerine de kullanılır.

Aksiyon (action): Osm. sehim, çoğ. esham. Kelime ahlâk ve siyasette eylem, fizikte ve tabiat ilimlerinde etki anlamında kullanılmakla beraber burada özel olarak anonim şirketlere mahsus hisse senetleri anlamında alınmıştır. Aksiyon'lar alınıp satılır ve bir elde toplanabilir. Bu yüzden bazı şirket üyelerinin, aksiyonları toplayarak şirketi baskı altına almaları mümkündür. Anonim şirketler eşitlik ve hürriyet ilkelerine bağlı olan solidarizm ve kooperatizm görüşüne

aykındır. (Rachid - Er r, La Soci t  anonyme et la crise  conomique, 1938).

Aks yek: Eski Türklerde asiller sınıfı (noblesse) anlamında kullanılırdı. Akkemik veya Akkamık diye de kullanılırdı. Karşılığı Karas yek ve kara kamık (halk) idi. Osmanlılar zamanında bunlara karşılık "havass" ve "avam" kelimeleri kullanılmıştır.

Akşamcılık (pochardise): Her akşam içki içmeyi âdet edinen kimse: "akşamcı". Düşkünlük derecesinde içki içmek: "akşamcılık". Fakat akşamcının mutlaka sarhoş (bulut, k felik, zom, v.b.) olması gerekmez. Akşam belirli saatte yemeğe içki ile başlama d şk nl  nde olan kimseye, sarhoş olmasa da akşamcı denir.

Akt r (acteur): Osm. oyuncu, şa'bedebaz. Eskiden İslâm dünyasında ciddi gözle görülmediği için, yalnız sarayı ve vezirleri eğlendirerek maskaralık yapanlara böyle denirdi. Batıda sahne eserleri (trajedi, komedi, dram) büyük sanat değeri taşıdığı için bunları oynayanlar da üstün değer taşıtmaktadır, ve yüksek tahsil görmüş kimselerdir. Müzikte virt ozluk gibi sahne eserinde de aktörlük başlıca bir sanat nevi sayılır. Bu görevi gören kadın aktris (actrice) adını alır. Bizde İkinci Meşrutiyetten beri aktörlük değer kazanmıştır. Cumhuriyette tiyatro ve opera okulları a ılmıştır.

Aktar (herboriste, droguiste): Osm. attar (kokulu şeyler satan). Bunların satıldığı yer de aynı adı alır. Ortaçağ tıbbının pharmacodynamie kurumu. Mısır  arşısı başlıca merkezi ise de bütün mahallelere ve şehirlere yayılmıştır. Tıp folkloru dolayısıyla bazı büyü inançları ile ilişli i vardır.

Alafranga: Bu kelime Batı kültürü eşiğinde bulunan Doğu memleketlerinde bu yeni kültürün taklidinden doğan bütün hareketler, eşya ve düşüncelere verilen umumî addır. Batılılaşma çabası içinde bulunan Türk toplumu tarafından yaratılmış olan kelime. Batı kültürünü üstün görme anlamında kullanıldığı gibi, kötü taklit anlamında (p joratif olarak) da kullanılmaktadır. (  la française)

Al ka: Toplum al kası (affinit  sociale). Bir koca ile evlendiği kadının akrabası arasında kurulan birlik.

Alan araştırması (field work): Coğrafî bakımdan dağılmış nüfusta belirli bir bölgeye ait toplum (köy, kasaba, k  k şehir, yarı yerleşmiş göçebe) araştırma yolu: (field work, social survey). Sosyoloji deneylerinde, kültür antropolojisinde çok kullanılan bir metoddur.

Alaturka (à la turque): Fransızcadan alınmış ve Türkçeleşmiş kelime. Alafranga'ya karşı Türk âdetlerine bağlılığı ifade etmek üzere, yine Fransızca kökten üretilerek doğmuştur. Bu kelimenin asıl batılılar tarafından kullanıldıktan sonra Türkçeye geçmiş yeya batılılarla temasta olan Türk yazar ve devlet adamlarının kullanmış olması ihtimali var. Alafranga müziğe karşı alaturka musiki, alafranga sofraya ve kılığa karşı alaturka sofrası ve kılık gibi.

Alaylılık (absence d'instruction régulière): Osm. alaylı zabıt (officier régimentaire). Muntazam askerî eğitimden geçmeden subaylık görevini kazanmış kimse. Yeniçerilik kalktıktan sonra modern askerî okullardan yetişenler yetmediği için bu tarzda düzensiz subaylar da kullanılmıştır. Bunlar sonradan "alaylı" ve "mektepli" diye ayrıldı. 31 Mart vakasında ayaklananlar mekteplilere karşı "alaylı" ları tuttular. Alaylılık orduda başıbozukluk ve düzensizliğe yakın bir derecedir. Meslek öğretiminden geçmeden bir işte yükselenler için de kullanılır.

Alay Beyi (colonel de gendarmerie): Osmanlı ordusundaki bir rütbeyi gösteren terimdir.

Alay Emni (Intendant du régiment): Osmanlı askerî teşkilatında kullanılırdı.

Alaycılık (raillerie, ironie): Bk. İstihza.

Albinizma (albinisme): Değişik soydan gelen vasıf.

Alçalış (décadence): Toplumun belirli bir evrim devresini tamamladıktan sonra içine girdiği ve evrimin sona ermesi ile biten safha anlaşılır. Fakat "Alçalış" fikri sosyolojiler arasında ortak değildir. Comte, Spencer, Durkheim gibi evrimci sosyologlar alçalış toplumun evrimi sırasında meydana çıkabilen arızî olaylardan saymaktadırlar. Halbuki Marx ve onun izinden gidenlere göre alçalış her evrim devresinin zarurî sonudur ve bu alçalış bir devrimle biterek yeni bir devir başlar. Bir kısım felsefe tarihleri, meselâ Ortaçağda İbn Hâldun, bu yüzyılda O. Spengler bu Alçalış görüşünde kısmen Marxçı görüşle birleşirler.

Alet (instrument): Teknikte kullanılan ve bir şey yapmaya, taşımaya yarayan insanla tabiat arasındaki birleştirici şeye denir. Alet teknik, iktisat gibi doğrudan doğruya pratik olan toplum faaliyetlerinde olduğu kadar sanat ve din gibi daha çok inanca ait olan kurumlarda da rol oynar. Laboratuvarlarda kullanılan araç (appareil) larla müzikte kullanılan enstruman'lardan ayırmalıdır. Tapınakta kurban kesmeye ait "alet" ler olduğu gibi büyücünün

de “alet” leri vardır. Biz outil ve oustensile kavramlarını da “alet” kelimesiyle karşılıyoruz.

Alkış (applaudissement): Osm. aynı. Bir zümre veya toplumun kendine mensup bir kimseyi beğendiğini ifade için aldığı heyecanlı ve taşkın tepki tarzı. Alkış iki zümrenin birbirine karşı beğenme halini de gösterebilir. Bu, spor maçlarında veya ekip halinde ziyaretler de görülür. Alkış ayak vurarak, el çırpılarak ve bazen üstün beğenmeyi ifade eden kelimelerin ritimli tekrarı ile uygulanır. Sahne eseri, konser, konferans, nutuk gibi sosyal ruhu harekete getiren vesilelerle alkış kullanılır. Siyasî propagandalarda alkış toplamak bir başarı alâmeti sayılır. “Alkışçılık” bazı kimseleri aşırı öğerek çıkar sağlama anlamında menfi bir değerk sayılır.

Alçaklık (lâcheté): Osm. denâet. Ahlâkça çok kötü görülen fiilleri yapmaya elverişli olmak. Kamu samısınca böyle görülen kimsenin hali. Bu kimseye “alçak” denmesi ahlâkça en aşağı menfi değerk olduğu içindir. Kelime ahlâkî hüküm dışında yalnız yüksek’in karşıtı olan alçak’ta olduğu gibi dikey olarak konmuş bir cisimde veya binadaki şakuli yeri ifade eder: alçak kat gibi. Aynı kelimenin maddî ve manevî alanlarda bu ayrılığı yukarı - aşağı kelimelerinde de vardır.

Alınyazısı (devletin, fatalité): Umumiyetle dinleri, özel olarak felsefeleri ilgilendiren kavramlar ise de, sosyoloji onları toplum düşüncesinin belirli şartalar içinde aldığı manzaralar olarak ele alır. Alınyazısı veya Kader görüşü toplumların dinî düşünceleri içinde büyük yer alır. Fakat sosyolog toplum olaylarının incelenmesinde tam hürriyetçi görüşten olduğu kadar kadereci (fataliste) görüşten de uzak ve determinist olmak zorundadır.

Alevilik (alévisme): Osm. alevî. Peygamberin damadı Ali ve nesline üstün değerk verenleri gösteren isimdir ki, genel olarak şey’i mezhebinden olanlar bunu benimser. Fakat sünnî tarikatlarında da manevî neseblerin (inâbe) bir kısmı Ebu Bekire bir kısmı Ali’ye ulaştığı için onlara özel bir anlamda “aleviye” ve “bekriye” tarikatları denir. Yaygın olanı birinci anlamdır. Anadolu’da Kızılbaş, Tahtacı, Saraç, Sürek, v.b. adlarla tanınan çeşitli Türk kapalı cemaatleri “alevî” dirler. Fakat bunlardan İzmir yakınındaki Dede doğrudan doğruya Esterabad’a bağlı olduğu halde, ötekiler Hacı Bektas’ta Çelebi’lere bağlı idiler.

Ahm-satım: Ticaret hayatında bir kimsenin bağlı olduğu iktisadî faaliyet düzeni.

Alış veriş (marché, commerce): Ticarete fertler veya toplumlar arasında istek ve sürüm temeline göre girilen, karşılığında para veya eşya bulunan değişimler.

Alkolizm (alcoolisme): Organik zararları bakımından bir tıp ve biyoloji terimi olmakla birlikte, sebepleri ve etkileri bakımından bir sosyoloji terimidir. "İçki düşkünlüğü" de denebilir. Alkolizmin başlıca sebepleri toplum düzensizliği, iş hayatının bozukluğu, aile geçimsizliği, v.b. dir. Etkisi insan bedenini yıkmadan başka, doğrudan doğruya suçları, kendini öldürmeleri, kamu hayatına ait birçok saldırmaları doğurmasıdır. Eğitim eksikliği de dolayısıyla onu attıran toplum sebeplerindendir.

Alp-erenlik: Ortaçağda Hristiyan dünyasında askerî tarikatlar gibi İslâm dünyasında da onun benzerleri vardı. Anadolu'da alp-erenler hem veli hem asker olarak bu görevi görmekte idiler. Bunun için bu kelimeyi genel bir terim halinde askerî-dinî tarikatları ifade için kullanıyoruz.

Altınüstebağı (subordination): Üstün toplum görevinde (statut)¹ başka fertler veya zümrelere nisbetle aşağı gibi görülen bir toplum statüsü'ne göre bazı fertler veya zümrelerin durumu: Altınbağlılığı, yukarı görülenlerle aşağı görülenler arasında bütünleşmeyi (intégration) sağlar. Bk. Üstebağlılık.

Alt-bölüm (subdivision): Toplum, zümre, sınıf, tabaka, birlik gibi bütün sosyal kuruluşlarda daha geniş bir bölüme bağlı olan ikinci veya üçüncü derecedeki bölümler: İşbölümünde buna çok rastlanır. Klanların totem sınıflamalarında da alt-bölümler vardır.

Alt-bünye (Infrastructure): Alt-yapı diye karşılanıyorsa da yapı kelimesini bina (bâtiment ve construction) karşılığı kullandığımız için burada onlardan ayırmak üzere alt - bünye demelidir. Nitekim structure için de yapı değil bünye denecektir. Marx'ın sosyoloji görüşünde iktisadî olaylar toplumun alt - bünyesini yani temelini teşkil ederler. Bu görüşte iktisadî'den başka toplum olayları (hukuk, ahlâk, din, v.b. gibi) toplumun üst - bünyesini meydana getirirler ve birinciler ikincileri gerektirir. Fakat bu nokta Marxçı sosyologlar arasında devamlı tartışma konusudur. Bunlar alt - bünye ile üst - bünye arasında sebep - eser ilişkisi gördükleri halde bir kısmı yine Marx'ın yazılarına dayanarak bu iki bünye arasında karşılıklı etki münasebeti görmektedirler.

¹ Bu kelimeyi Türkçede "statü" diye kullanmak doğru olur.

Altşuur: Toplum altşuurunu veya kolektif altşuur (Subconscient collectif). Jung'un kolektif dışşur görüşünün biraz farklı bir yorumlaması ile her toplumda kolektif eğilimler ve alışkanlıklar adetâ kurumlar ve değerlerin altbünyesini ve temelini teşkil ederler. Bunlara Vilfredo Pareto tortular (résidus) diyor. Bütün bu olaylar bir toplumda tıpkı ferdin altşuurunun oynadığı rolü oynarlar.

Alt-zümre: Bir zümrenin içinde bulunan daha küçük zümredir. Bk. Zümre.

Amagat(Umay): Osm. İlâhe. (Dil kurumu ter. tanrıça.) Gökalp'a göre .Yakutlarda kullanılıyor.

Amazon (A m a z o n e): Yunanca meme demek olan mazos ile yok demek "a" dan meydana getirilmiş kelimedir. Erkekleşmiş kadın anlamına gelir. Yunan mitolojisine göre Kafkasya'da yaşayan ve savaşçılık yapan bir kadın toplumdur. Fakat, kadının birçok erkek görevlerini gördüğü ve savaşa girdiği anabuyruklu toplumlar için bu kelime terim olarak kullanılmaktadır.

Ambil -anak: Erkek çocuğu olmayan ailelerin kızlarını ana soyu ailesi ile evlendirmelerini sağlayan (baba soyuna ait) âdet.

Amca (oncle paternel): Batı dillerinde akrabalık terimleri ana kardeşi ile baba kardeşini ayırmamaktadır. Bazı Doğu kavimleri gibi Türklerde de baba kardeşi olan "amca" ile ana kardeşi olan "dayı"nın ayrılması kandaşlık münasebetlerini göstermeyi kolaylaştırmaktadır.

Amerikanizm (a m é r i c a n i s m e): Amerikan demokrasisi ve büyük teşebbüs hayatını, pratik dünya görüşünü ideal sayarak onu uygulamaya çalışanların tuttuğu yol. Amerikanizm, Batı kültürünün ağır ritminden kurtularak pratiğe ve hareketliliğe üstün yer verme anlamına gelir. Menfi bir değer hükmü ile amerikanizm, Batı kültürünün yaratıcılığını alamadığı için bütün kültür değerlerinde (İlim, felsefe, müzik, resim, dans, v.b.) satıhta kalmak, bir nevi barbarlaşma anlamında kullanılmıştır: Caz müziği, Çarlston, Fokstrot, Pragmatizm, v.b. gibi.

Amil (m o b i l e): Toplum olgularında fizik veya biyolojide olduğu gibi yalnızca sebeplik ilişkisini aramak yetmez. Çünkü bunlar şuurlu insanlar arasındaki karşılıklı etkilere ait oldukları için, burada insanların eğilim, arzu, irade gibi fiillerinin rolünü hesaba katmak gerekir ki bunlar toplum olguları üzerindeki "amil" lerdir. Bunlar arasında dışşuura ve uzviyete ait olanlardan en üstün iradî olanlara kadar türlü dereceler ayırmalıdır.

Amitat (a m i t a d o, a m i t a t e): Bir kimse ile halası arasında özel bir önemi olan sözleşmeli bir ilişik. Amitat'ın rolü avunculat denen başka bir kurumun neticelerini denge' haline koymaktır. Çünkü birçok kabilelerde bu iki kurum yanyana yer almaktadır.

Ana-adlılık (m a t r o n y m i e): Yeni doğan kuşakların adı ananın veya ana soyundan gelen başka akrabanın adlarından gelen sistem. Çocuk ana soyundan birisinin adını alır. Buna Anasanlı da denebilir.

Ana-baba ailesi (l a f a m i l l e c o n j u g a l e): Aile maddesine Bk.

Ana - baba (p a r e n t s): Osm. Ebeveyn. Bir sosyoloji ve pedagoji terimidir. Çocuğun okula karşı velisi görevini gördüğü gibi öğrencilerin okul dışındaki hayatlarını kontrol etmek ve okul işlerini kolaylaştırmak için ana-baba veya yalnız birisinin katıldığı bir okul - aile birliği ile eğitimde rol oynar. Ailenin şekli her ne olursa olsun, çocuğun yetişmesinde ana-babanın birinci derecede rolü vardır. Fakat bu rol toplum ve aile şekillerine göre ananın veya babanın ağırlık merkezi olması şeklinde türlü manzaralar alır. Ana-babasız yetişen çocuklar için Bk. Bakımevi, Öksüz yurdu, Darül-eytam.

Anabuyruğu: En kesin şeklinde ocak otoritesini yalnız anaya, anasoyluluğuna vermekle kalmayarak, aynı zamanda bu otoriteyi yaşlı kadınların siyasî nüfuzu haline koyan toplum teşkilâtı (o r g a n l a ş m a s ı) tipidir. Anabuyruğu (M a t r i a r c a t) çok nadir bir olaydır. Bunun bir örneğini Kuzey Amerika'nın İrok'lularında görüyoruz. Bu kabilelerde analıklar (m a t r o n e) başkanları seçerler, toprak mülkünü, evlerin sahibidirler, yabancıları evlâtlık alabilirler, evlenmelere karar verirler, evlendirirler, savaşlarda esirlerin (t u t s a k) kaderini belirtirler. Onlar hatta erkeklerin derneğinde kararlaştırılmış olan seferleri durdurabilirler. Saf şekilde Anabuyruğunun bulunmadığı durumlarda da, birçok kabilelerde anabuyruğuna yakın eğilimlerin bulunduğunu görüyoruz.

Analık nahiyesi (m a t r i d è m e): İçten evlenme sistemini bırakmış ve Anasoyu yerliliğine bağlı bir dıştan evlenme rejimi kabul etmiş olan nahiyelere (d è m e) vergi bir terimdir.

Analoji (a n a l o g i e): Osm. kıyas, temsil. Dış vasıfları bakımından birbirine benzeyen iki şeyden bilinenin yardımı ile bilinmeyenin iç fonksiyonları ve bünyesi hakkında neticeler çıkarmak. Kelime geometri'de en basit ve aydın şekilde kullanılmıştır. Fakat biyoloji, psikoloji ve sosyoloji analoji yardımı ile henüz iç bünyeleri bilinmeyen hayvanları incelemişler veya canlı varlıklar (hayvanlar ve bitkiler) ile toplumlar arasındaki morfolojik ve fonksiyonel benzeşimlerden

Sosyoloji Sözlüğü — 2

bilinen biyolojik kanunları henüz bilinmeyen sosyal olaylar arasındaki münasebetleri aydınlatmak için kullanmışlardır. Spencer, Worms, Schaeffle, v.b. analogiyi kullanmış sosyologlardır.

Anamal (capital, sermaye): Büyük endüstride üretimi sağlayan maddî objeler ve servetin bütünü. Modern iktisat hayatı kapital (anamal) birikmesi üzerine dayanmaktadır. Anamal, üretici güc veya iş için gerekli olarak iktisat hayatındaki dört faktörden biridir ki, ötekiler toprak, çalışma, organlaşma (teşkilât) dır. Anamal kavramı iktisatçılar ve sosyologlar arasında birçok bulanık ve çapraşık tartışmalara konu olmuştur. Fakat onun büyük endüstriden önceki toplum şekillerinde ve üretim tarzlarında bulunmadığı ve modern toplumda iktisadın başlıca karakterlerinden olduğu noktasında hemen hepsi birleşmektedir.

Anar (Urug), (phratric): Bir kabilenin (boyun) bölündüğü iki veya daha çok parçalardan her biri. Buna etnologlar "yarım" (moitié) de diyorlar. Eski Türk ve başlıca Oğuz töresinde Budun Ulus'lara, Uluslar Boy'lara (yani kabilelere), Boy'lar Anar'lar ve Urug'lara ayrıldıklarına göre burada "Anar" kelimesi "yarım" veya fratri karşılığı kullanılabilir.

Anarşi (anarchie): Siyasî-idarî kurumların çözülmelerinden ileri gelen Devlet kontrolünün bulunmayışı hali. Yeni bir siyasî organlaşmaya (teşkilâta) geçiş olmak üzere, kendileriyle birlikte anarşi doğuran devrimler vardır: "An-archos" devletsizlik demektir. Bu anlamda anarşi'yi toplum organlaşmasının ideal ve son şekli gibi gören ve anarşizm (anarchisme) diye tanınan doktrinler vardır. Onlara göre toplumun evrimi, devleti lüzumsuz bir hale getirecektir. Proudhon, Kropotkine, Bakounine gibi.

Anarşizm (anarchisme): En tanınmış savunucusu Kropotkine'dir. Etika adlı eserinde (Türk. çev. A. Ağaoğlu) insanlardaki iyi içgüdülerin onlar arasında devlet baskısına lüzum kalmadan düzenli bir hayat kurmaya yeter olduğunu ileri sürmektedir. Lénine "Devlet ve Devrim" adlı kitabında sosyalizmin son haddinde devleti ortadan kaldırarak devletsiz bir yönetime yer vereceğini söylerken evrimci bir anarşizmi savunmaktadır. (Bu görüşte sosyalizm bir merhale gibi görülüyor).

Anasoyluluk (matrilinéarité): Neslin ana tarafına göre düzenlendiği aile, klan, sob (sıb) veya nesep teşkilâtıdır. Anasoyluluk adı, şerefi, mülkü ana nesebine göre miras alabilir. Fakat Anasoyluluk ile Babasoyluluğun bir arada bulundukları örnekler de vardır.

Anasoyu yerliliği (matrilocalité): Karının evlenmeden önce oturduğu kendi ailesinin bulunduğu yere kocanın yerleşmesinden ibaret aile şeklidir. Kadın yalnız ailede üstün' olmakla kalmaz, aynı zamanda koca karısının ailesinin oturduğu yere yerleşmek zorundadır. Anasoyu yerliliği mutlaka anasoyluluğu ile birleşmez. Hele Anabuyruğu tipi ile birleşmesi hiç gerekli değildir.

Ana şefkati (tendresse maternelle): Birçoklarının sandığı gibi biyolojik kökten gelen bir duygu değildir. Birçok ilkel toplumlarda yeni doğan çocukların öldürülmesi (Infanticide) dinî inanışların neticesidir. Polyandrie'nin bulunduğu toplumlarda fiilen ana şefkati gelişemez. Tek karılı ailede ve belirli toplum şartları içinde bizim anladığımız anlamındaki ana şefkati gelişmiştir. Söz gelişi Markiz adalarında erkeklerin sayıca çokluğu ve çok erkekle evlenme âdeti ana şefkatinin doğmasına imkân bırakmamaktadır (Kardiner ve Linton'un araştırmalarına göre).

Anaşehir (Métropole): İktisatça ve teknikçe bir bölgeye hâkim olan şehir. Genel olarak bu üstünlük başka kültür alanlarına da yayılır. Bir şehir; 1) Bölge üretiminin birleşme merkezi olduğu zaman; 2) Mali kurumları tesir alanının (hinterland) iktisadî faaliyetlerini kontrol ettiği zaman Anaşehir olmaya başlar.

Anayasa (Constitution): Eski Türkçede "Teşkilâtı Esasiye Kanunu". Yazılı veya örfe dayanmış olabilir. İkincisine Töre de denir: Oğuz Töresi gibi. Anayasa organları Millet Meclisi, Senato, İktisat Şurası ve Adliye kuvvetidir. Anayasa bütün kanunların dayanağı olan temel kanundur. (Meşrutiyette Kanun-ı Esasî deniyordu).

Andiçme (faire des serments): Osm. yemin, ahdü peyman. Karşılıklı iki kişi veya iki zümrenin birbirlerine verdikleri sözle duracaklarına dair dinî bir merasim halinde sözleşme yapmaları demektir. Bunun adı sözleşmeden farkı inancın yaptırıcı gücüne (sanction) dayanması olduğu için, yeminli iman (la foi jurée) da denir. İlkelerde zümreler-arası uzun merasimleri doğuran andiçmelere, bir vahşî kabilesinin kullandığı kelimeyi kullanarak Potlatch da denir. İleri toplumlarda üst ve alt mertebedeki kimseler (sizerain - vassal) arasındaki bütün karşılıklı sözleşmeler "andiçme" ye dayanır. Andiçmede kılıç üzerine, şeref üzerine, kutsal kitap üzerine, v.b. yemin edilir.

Androkrasi (androcratie): Erkeğin kadına üstünlüğü üzerine dayanan toplum organlaşması. Bunun için Bk. Patria Potestas, bababuyruğu, babasoyluluğu, v.b.

Androjin (a n d r o g y n e): Cinsiyeti belli olmayan. Bu kelime “hunsâ” (hermaphrodite) dan biraz farklı bir anlamda kullanılır. Hunsâ da erkeklik vasfı yanında müphem bir kadınlık vardır. Bu kelime ise aynı zamanda erkek ve dişi çiçekleri olan bitkiyi de ifade eder. Sosyal düzende ailenin erkek ve kadın soylarının karma rol oynadığı bazı ilkel toplumlar için kullanılabilir. Aslında biyolojik terimdir.

Angarye (c o r v é e): Bir borca karşılık gördürülen ağır iş. Angarye, vergi yerine halka yol yaptırmak veya taş ocağı açtırmak gibi hizmetler gördürme şeklinde uygulanır. “Angarye müfrezesi” bu ağır hizmeti görenleri zorla çalıştırmak için başlarında bulunan kuvvettir. Angarye bazen bir suça karşı ceza olarak kullanılır ve suçlu iyileştikçe ceza hafifletilirdi. Fransız Maliye Nazırı Turgot (14 üncü Louis zamanı) angarye’ye karşı savaştı.

Anıt (m o n u m e n t): Bir toplum başarısı veya anısına (hâtıra) örnek olarak dikilen taş: Yazılı taş, kabartma veya heykel “âbide”, Eski Türklerde buna “Bengü taş” deniyordu. Bütün toplumlarda kutsal yerler, kahramanlar, toplantı yerleri için Anıt’lar dikilir. Anıtlar toplumun (bazen kabilelerin) devreli olarak bir araya gelmelerine ve aralarındaki dayanışmanın artmasına sebep olur.

Animalizm (hayvana tapınma) animalisme: İlkel dinler arasında daha üstün olduğu tahmin edilen bir şekildir. Buna inanan toplumlarda bazı özel vasıfları olan tek tek hayvanlar kutsal sayılmakta ve tanrılaştırılmaktadırlar. Bir kısım ilkel kabilelerde animalizm olduğu gibi en belirli şekli eski Mısır dininde görülüyor: Bugün Hint’de Öküz’ün kutsal sayılması inancı devam ediyor.

Animatizm (a n i m a t i s m e): Antropolojik bir terimdir. Bazı önemli objelerin canlı ve kutsal enerjiye (m a n a) sahip sayılmasından ibarettir. Onlara özel saygı gösterilir ve büyü kuvvetleri olduğuna inanılır. Animizm’in aksine olarak bu inanç ruhların kişiliği olduğunu ve bir kişinin bedenine yerleşebileceğini kabul etmez.

Animizm (cancılık) (a n i m i s m e): İlkel dinlerin bir şeklidir ki, orada insanlar kutsal canlı varlıklara veya ruhlara (e s p r i t) inanırlar. Onlara göre bu ruhlar eşyada, yakın tabiatın bazı yerlerinde ve insan bedeninde bulunmaktadır.

2) Bütün ilkel din şekillerini sözü geçen ruhlarla açıklamak isteyen bir teori de animizm adını alır. Tylor ve Frazer tarafından ileri sürülmüş olan bu teoriye göre insanlar rüyada ve ölümden bedenden ayrılan ruhlarda kutsallık olduğunu kabul etmişler ve ilk din inançları buradan doğmuştur.

Anket (enquôte): Sosyolojik araştırmaya yeni malzeme getirmeye mahsus tasvirici bir inceleme metodudur. Le Play'nin kullanmış olduğu az sayıda tipik halleri derinleştiren kesif (yoğunlu) anketle (enquôte intensive) son derecede büyük sayıda hallerin araştırıldığı kesif olmayan anket (enquôte extensive) veya Survey'i ayırmalıdır.

Anlaşma (Endüstri anlaşması) (Entente industrielle): Şirketler arasındaki birlik kurma şeklinde türlü anlaşmalardır ki, kartel (cartel), tröst (trust), konzern ve başka birlikleri doğurur.

Anlayıcı Sosyoloji (sociologie compréhensive, Verstehende Soziologie): Max Weber tarafından kurulan ve günümüzde de ardından gidenler bulunan bir sosyoloji okuludur. M. Weber bunun için Dilthey'in "Anlayış" metodu ile olasılığa dayanan statistik metodunu birleştirmekte idi. Dilthey Anlayış metodunu yalnız "manevî" dediği bilgilerde kullandığı için Aug. Comte'dan beri gelen ve tabiat ilimleri metoduna dayanan sosyoloji görüşüne karşı idi. Bu yüzden sosyoloji düşmanı gibi görülüyordu. M. Weber, bu uzlaş-tırması ile yeni metodu sosyoloji için de verimli hale koydu.

Anlayış metodu: Dilthey'in Geisteswissenschaften (Manevî ilimler) dediği çığır açmasını sağlayan metoddur. Bu filozofa göre Tabiat ilimleri Açıklama (Erklären) ve manevî ilimler Anlayış (Verstehen) metoduna dayanarak kururlar. Tabiat ilimlerinin temeli matematik, manevî ilimlerin temeli içebakış psikolojisidir. Manevî ilimler ötekiler gibi unsurlara ayrılarak açıklanamazlar. Onların olayları ancak içten yaşanarak anlaşılabilirler ve başlıcaları tarih, hukuk, ahlâk, iktisat, din, v.b. larıdır. Bunun için toplum olaylarını tabiat olayları gibi açıklamaya çalışan Comte, Spencer sosyolojileri yanlıştır. O yalnız Simmel'in sosyolojisine doğruya yakın gözü ile bakıyordu.

Anomik (anomique): Kuraldışı kendini öldürme: Durkheim "Le Suicide" adh eserinde kendini öldürmelerin sebeplerini incelerken Japonlardaki gibi şövalyelik duygusundan ve şeref fikrinden doğan kendini öldürmeleri anomique (kural dışı) yani kendi ileri sürdüğü toplum bağlarının gevşemesi dediği sebebe uymayan bir tip olarak gösteriyor.

Anonim, anonim şirket (société anonyme): Bk. Şirket.

Anormallik (anomalie sociale): Toplumda anormallik. Durkheim'a göre belirli bir toplum tipi içinde istisna olan olaylar anormal sayılmalıdır. Aynı olaylar başka bir toplum içinde çoğaldıkça normal olabilirler. Fakat para değerinin düşmesi (inflation) gibi bir

olay, geçici olsa bile, bir tip içinde yaygın, bundan dolayı da istisna olmadığı halde anormal sayılabilir. Toplum hayatına devamlı olarak aykırı vasıfları olan bir tabiat galatı (*monstre*) her zaman, her yerde toplum için anormal sayılır: Sosyalleşme gücünden mutlak olarak yoksun patolojik çocuklar gibi (Mm. Montessori, Dağda bulunmuş çocuk).

Antagonizma (*antagonisme*): Fertler, zümreler veya toplum sınıfları arasındaki gerginlik ve çatışmalardır. Antagonizma bir kişiye, bir zümreye, bir fikre, bir ideolojiye, bir toplum hareketine karşı olabilir. Dinlerde mezhep gerginlikleri ve çatışmaları, zamanımızda ideoloji, zihniyet, ileri-geri, hatta yaşlı-genç çatışmaları antagonizmalardır.

Anti-semitizm (*antisémitisme*): Bk. Yahudi düşmanlığı.

Anti-sosyal (*anti-social*) Bk. Topluma karşı.

Antropogeografi (*Anthropogéographie*): İnsan coğrafyası (*géographie humaine*): Coğrafyanın bu kısmı sosyoloji ile olduğu gibi ekoloji (*écologie*) ile de ilgilidir. Toplumlar veya fertlerle tabii çevre arasında karşılıklı etkiyi inceleyen coğrafya dalıdır. Bazı yazarlar insan coğrafyası ile antropogeografi'yi ayırmaktadır. Onlara göre ikincisinin konusu insanın veya insan toplumlarının tabii çevreden aldığı etkileri incelemek olduğu halde birincisinin konusu tabii çevrenin insan etkisi ile değiştirilmesini incelemektir. [Birinci görüş F. Ratzel, ikinci görüş V. de la Blache, v.b. aittir].

Antropoloji (*anthropologie*): İnsan ilmi geçen yüzyılda insan bedeni ve başlıca kafatasının incelenmesinden doğmuş olan bilgi idi (Broca, Bastian, v.b.). Sonradan bu araştırmalar toplum olaylarının da aynı sebeplerle açıklanması şeklinde yorumlandı, ve buradan "antropolojik sosyoloji" çıkışı doğdu. (Comte de Gobineau Chamberlain, v.b.) Sosyal olguların ırklara göre incelenmesi, "üstün ırk" şeklinde yanlış bir hipotezin yayılmasına ve siyasî hayata kadar sokularak "ırkçılık" ve "kafatasçılık" denen halk hareketlerini doğurmasına sebep oldu. Irkçılık başlıca Hitler tarafından tutulmuş, "Yahudi düşmanlığı" şeklinde politikada rol oynamış olduğu gibi bugün de "Zenci düşmanlığı" şeklinde canlanmaktadır.

2) Fakat bu politika sloganları ile ilişkisi olmamak üzere fizikî antropoloji araştırmaları müsbet yolda yürümektedir.

3) Kültür antropolojisi veya sosyal antropoloji (*Social anthropology*) birincisi ile hiç ilişkisi olmayan, ikincisinden de, insanın sosyal ve ruhî hayatına ait olması bakımından ayrılan yeni bir ilim

dalıdır. Kültür antropolojisi, hemen hemen eski etnolojinin, Völkerkunde'nin yerini almakta ve daha esash temele dayanmaktadır. Başlıca Ogburn, Kardiner, R. Benedict, M. Mead, Lévi - Strauss, v.b. ları tarafından ilerletilmektedir.

Kültür antropolojisi: genel olarak Etnoloji (ethnologie) nin eşanlamı diye kullanılıyor. Birçok yazarlar sosyal antropoloji terimini tercih ediyorlar. Fakat bu kelime gerçekte ötekinin tam eşanlamı değildir: Çünkü "social" kelimesi "cultural" in bir kısmı olarak görülüyor ve ikincisinin anlamı daha geniş sayılıyor. Kültür Antropolojisi veya Etnoloji'nin konusu maddî olsun, olmasın, bütün kültürün (medeniyetin) tetkiki olduğu halde, sosyal antropoloji yalnız ilkel kavimlerin incelenmesi ile uğraşılıyor. Son 30 - 40 yılda araştırmalarını köy cemaatlerine, hatta küçük şehirlere doğru yaymıştır. Bu da gösteriyor ki, o gittikçe sosyolojiye yaklaşıyor. Ancak bu ilim postüla olarak insanla tabiat arasındaki karşılıklı etkiyi ruhi bakımdan incelemeyi ele aldığı için, ayrıca genel tipleri ve soyut toplum bünyelerini değil, ayrı ayrı ve konkre kültür şekillerini incelediği için sosyolojiden ayrılmaktadır.

Antropometri: Antropologların araştırmalarında kullandıkları ölçü şekilleridir. Asıl fizikî antropolojide insan bedeni ve kafasını ölçmek ve buradan ırklara ait sınıflamaları yapmak için kullanılır. İlk sınıflamalar kafataslarını başlıca brachycéphale, dolichocéphale ve mésocéphale olarak üçe ayırmakta idi. Fakat çağdaş toplumlara ait araştırmalar hiç bir millette saf ırkın bulunmadığını, ve bu tiplere her millet içinde rastlandığını, hatta ilkel kavimlerde bile melezleşmelerin bulunduğunu gösterdiği için antropometri artık gündelik siyasî hayata kadar inen değerini kaybetmiştir. (anthropométrie)

Arabuluculuk: Devletler arasında siyasî gerginliği kaldırmak için baş vurulan teşebbüs. Evlendirmede kız ve oğlan tarafları birbirine yaklaştırmak için yapılan teşebbüs için de kullanılır. Gündelik hayatta düşman tarafları barıştırma davranışına da denir.

Arazi yönetimi (aménagement des territoires): Az çok geniş arazi kadrosunu, bu işle uğraşan ekipler yardımıyla değerlendirir. El emeğini, yerin tabii kaynaklarını rasyonel olarak tetkik eder ve ilgili nüfusun ihtiyaçlarını doyurmaya çalışır. Şehircilik gibi tarla ve arazi idaresi de hem ilmi hem pratik bir disiplindir, fakat bölgenin bütününü göz önüne aldığı için şehir kadrosunu çok aşar. 25 yıldan beri Fransa'da bu organizasyonlar kurulmuştur. Eskiden bizde Fıkıh esaslarına dayanan Evkaf ve arazi hukuku bu işle uğraşıyordu. Şimdi Kadastro onun yerini almıştır.

Araştırma (recherche): Osm. Taharriyat. Sosyal olaylar, zümreler veya kurumlar üzerinde tecrübî olarak yapılan incelemelere verilen umumî isimdir. Araştırma bir çarşı, pazar, mahalle, bir köy, kasaba, küçük şehir ve şehir araştırması olabilir. Araştırma bazen göçler, sığınmalar, fiat yükselmeleri ile siyasi emniyetsizlik münasebeti, gençlik hareketleri, dinî akımlar gibi sosyal akım ve hareketliliğe ait olabilir. En sonra araştırma bugünkü şekli hazırlayan tarihi gelişmeye ait olabilir. O zaman tecrübî araştırma (statistik ve monografik tetkik) tarihî vesikaların incelenmesi ile tamamlanır.

Argo (argot): Bir zümre veya tabakanın özel konuşma tarzı. Buna göre her zümrenin kendi argo'su vardır: Bu argo belirli bir meslek içinde yalnız o meslekten olanların kullandığı özel terimleri içine alır: Ressamların, mühendislerin, maliyecilerin özel meslek dilleri gibi. Fakat ayrıca "argo" kelimesi kötü anlamda, aşağı tabakanın küfürle ve özel deyişlerle dolu konuşma tarzını ifade eder.

Arıza (accident): Bk. İş arızası.

Âriflik (gnosis): Dinlerin içe ait hakikatına bilgi yolu ile değil, özel bir duygu ve anlama yolu ile ulaşılacağı sanısı. Bu yolu savunan felsefi görüşe "gnosticisme" denir.

Aristokrasi (aristocratie): Üstün soylular yönetimi. Toplumun sınırlı ve özel imtiyazı olan bir eski aileler zümresince yönetilmesi aristokrasidir. İlkçağ sitelerinde görülen bu yönetim tarzını Aristo "Politik" adlı kitabında anlatmaktadır. Feodal toplumlar genel olarak aristokrasi örnekleridir. Çoğu kere bu terim yalnız siyasi kontrolü kendi başına eline alan sosyal tabaka için kullanılır. Bu tabaka bir kast (caste) olabilir: Hindistan'da olduğu gibi. Bir état (Stand) olabilir: Ortaçağ ve Yeniçağ Avrupasında olduğu gibi. Bu tabakanın büyük halk yığınınından farklı bir etnik kökten geldiği de vardır: Mısır'da, Güney Amerika ve Hint'de olduğu gibi. Siyasi organlaşma tipi olarak aristokrasi demokrasinin, hatta bazen monarşi'nin karşıtıdır. Çünkü birçok monarşilerde hükümdar ailesi asiller zümresinin nüfuzunu kırar, hatta onu yok eder: Abbasîler, Osmanlılarda olduğu gibi. Bu hal Batı monarşilerinde pek az görülür. Aristokrat tabakanın vasıfları doğuştan gelen imtiyaz ve dışardan girmeye engel olan bir şeref kanununun bulunmasıdır. Bununla birlikte Monarşi kuvvetlendikçe bu sınırlar gevşer ve "Kazanılmış asillik" zümresi doğar.

Ark: Köylülerin tarlalarını komşu tarlasından ayırmak için kazdıkları çukur çizgi. Ark komşu tarlalarından ziyade iki komşu köy arazisini ayırmaya yarar. Arkı aşarak komşu tarlasına girmek ve kullanmak

iki köy arasında şiddetli çatışmalara sebep olur. Bu çatışmalar bazen silâhlı savaşlar haline gelir, kan davası şeklini alınca nesiller boyu sürer.

Arkadaşlık (c a m a r a d e r i e): Osm. refakat. Dostluk, ahibaplık, akranlıktan farklı sosyal bir münasebet şeklidir (Bk. Çiftler). Arkadaşlık umumiyetle akranlar arasında kurulur. Herhangi bir ahibaplık ve tanışıklıktan çok yakın ve samimi münasebeti gerektirir. Aynı Meslekten olanlar arasında kurulduğu gibi iki ayrı meslekten olanlar arasında da olabilir. Meslekdaş olmak mutlaka arkadaş olmak değildir. Aynı cinsten olanlar daha çabuk arkadaş olurlar. Ayrı cinsler arasında da arkadaşlık kurulabilir. Fakat bunun sevim, aşk veya evlenme şeklini alması arkadaşlığı aşar. Arkadaşlık vefalılık, karşılıklı yardım duygularını doğurur. Mahremlik (i n t i m i t é) ve sırdaşlık (c o n f i d e n c e) halini alabilir. Arkadaşlık birkaç kişi arasında yayılabildiği halde bu sonuncular yalnız iki kişi arasında kalır. Askerlik, mahalle, meslek ve iş arkadaşlıkları vardır.

Arkeoloji (a r c h é o l o g i e): Eski medeniyetlerin bıraktıkları eserlerin kazılar suretiyle meydana çıkarılmasından doğan ve tarihe olduğu kadar sosyoloji ve etnolojiye yardım eden bilgi. Buradan Paleososyoloji denen araştırma dalı doğmaktadır.

Arma (a r m o i r e): İtalyanca. Türkçe'de "ongun". Özel olarak gemicilikte kullanılır.

Arpalık: Osmanlı devrinde (Tanzimattan önce) Devlet görevlerinde çalışanların belirli yükselme kanununa bağlı maaşları yoktu. Bunun yerine, görevlerine karşı "arpalık" olarak bazı yerlerin "cizye" leri tahsis edilirdi. Fakat bu cizyeler belirli aralıklarda düzenli olarak alınmayınca görevlilerin gelirleri de tehlikeye düştüğü için, iş sahiplerinden kanun dışı para alma zorunda kalırlardı ki, bu hal "rüşvet" i doğurmuştur. Defteri Sarı Abdullah Efendi kanun dışı alınan rüşvetlerden şikâyet ediyor (Nasayih-ül vüzera ve'l-ümera, 1699).

Arşetip (a r c h é t y p e): Freud'un Psikanaliz metodunu eleştirerek ve düzelterek kullanan C. G. Jung'a göre "Arşetipler" öyle birtakım bileşik hayaller ve tasavvurlardır ki, "Kolektif Dışşuur" u teşkil eden cetlerden gelme hayaller'i yaratırlar.

Artık - değer (p l u s - v a l u e): Karl Marx'a göre işçinin işi ile gündeliği arasında, devamlı olarak kapitalistin kazancına, artmakta olan farktan doğar. Kapital birikmesi ve işçinin bu biriken kapital tarafından işçi aleyhine olarak işletilmesi, buradan doğmak üzere işçi sınıfının kapital sahiplerine (kapitalistlere) karşı teşkilatlanmaları bu artık - değer'in neticeleridir.

İmâledilen bir malın masrafı çıkınca satış fiyatı ile işçinin imâlde aldığı gündelik farkı artık - değerdir. Artık - değer kapitalin işçi kazancı ile tersine orantılı büyümesini doğurur. Bu da— Marx'a göre — kapital ve iş gerginliğine, işçinin kapitaliste karşı teşkilâtlanmasına sebep olur. Fakat bu üretim sisteminde kapitalistin “işletme” sini (exploitation) “sömürme” diye çevirmek doğru değildir. Artık - değer birikmesi kapitalist ekonomiye ait bir olaydır. Bunu istifçilik, şantajcılık ve ihtikâr gibi geri kalmış ülkelerin endüstrileşme çabası içinde doğan ve yeni toplum organlaşmasının bulunmaması yüzünden bir ekonomik düzensizlikten ibaret hallerle karıştırmamalıdır. Kapitalist sistemlerin “işletme” sinden (zirai işletme, endüstri işletmesi, v.b.) ayırmak için bu ikinci tipe “sömürme” (accaparement) demelidir.

Artık - üretim (surproduction): İktisatta üretim yerli ihtiyaçtan fazlasını dış pazara satmak suretiyle ayarlanır. Ham madde dışarıdan geldiği zaman üretimin en büyük kısmı dış pazara gider. Üretim araçları ilerledikçe üretim de artar ve o zaman dış pazarda müşteri bulma ihtiyacı yükselir. Fakat dış pazarda bu artan ürünleri alacak yeteri kadar alıcı bulunamayınca artık - üretim toplum hayatında bunalma doğurur. Fazla malı elden çıkarabilmek için artık - üretim yapan ülkeler arasında dış pazar yarışması başlar. Fıatları düşüren bu yarışma “Dumping” adını alır. Fakat dış pazar yarışması işi halledemezse artık - üretim gerçek bir iktisat krizi doğurur.

Artma (croissance): Belirli bir zaman süresinde bir nüfus kütesinde doğumların ölümlere göre artışını ifade eder. Ayrıca bu kelime son zamanlarda bazı iktisatçılar tarafından “gelişme” (développement) veya “genişleme” (expansion) nin eşanlamı olarak da kullanılmaktadır. Bazı yazarlar artma veya artış deyince belirli bir devrenin başındaki üretim ile aynı devrenin sonundaki üretim arasındaki farkı anlıyorlar.

Asâ (bâton du derviche): Abâ ile birlikte sufi veya dervişin iki esaslı sembolik unsurudur. Dervişler, başlıca gezgin olanlar (Horasan erenleri, kalenderler gibi) uzun yollara asâ ile katlanırlar. Hint fakirlerinde bu bir nevi kerâmet aleti halini alır. Kökü Musâ'nın Mısır'dan çıktığı zaman elinde bulunan asâ'dan gelse gerektir.

Asayiş (sécurité): Osm. aynı. Devlet gücünün toplum düzen ve dirliğini koruması hali. Bu güc zayıfladığı zaman toplum içindeki hareketli zümreler (iç göçleri, iş göçleri, köyden şehire akımlar), işsizler, memnun olmayanlar, gizli veya meşru olmayan kazançlar “asa-

yiş" i bozar; halkta umumî bir emniyetsizlik ve huzursuzluk duygusu uyanır. Bu gibi haller ya zümreler ve sınıflar-arası gerginliği azaltan coalition hükûmetleri ile, yahut sınıflardan birinin üstün gücü ile aşılr. Osmanlı tarihinde softa isyanları, Celâli isyanları, Yeniçeri isyanları zaman zaman uyanan ve bastırılan asayiş bozulması halleridir.

Asfalt (asphalté): Yerleşme zümreleri içinde veya arasında ulaştırma araçlarından biri ve en yenisi. Başlangıçta bu, toprak yol, dağ yolu, keçi yolu idi. Sonra İmparatorluklarda kervanların ve orduların hareketini sağlayan taş yollar yapıldı. Bunlar şehirlerin içinde mahalleleri bağlıyordu. Arnavut kaldırımı, parke, tahta parke tarzlarından sonra zamanımızda asfalt en yaygın şekil olmuştur. Çünkü modern teknik ile en çabuk yapılanıdır. İleri toplumların ulaştırma araçlarının (otomobil, kamyon, askeri araçlar) hareketine en elverişli olduğu için öteki yollara tercih edilmektedir.

Asî (révolté) veya "isyanıcı": Herhangi bir düzene karşı direnen ve baş kaldıran kimsenin veya kimselerin hareketi. İsyân, etnik bir zümreden veya bölgeden bütünsel siyasî iktidara karşı olabilir. Tek bir adam veya çeteden devlet kuvvetine karşı olabilir. Bu halde asîler dağa çıkarak kendilerini merkezî kuvvete karşı korumaya çalışırlar. "İsyancı" lar çoğalarak bir bağımsızlık hareketi ve bir millî uyanış halini alabileceği gibi bir bölge ayaklanması halinde de kalabilir.

Askerî ihtilâl (Révolte militaire): Buna daha çok hükûmet darbesi (coup d'Etat) demek doğru olur. Parlamento rejiminin iyi kurulamadığı, sosyal sınıflar arasında denge olmayan az gelişmiş toplumlarda bu dengenin yerine hiç bir sınıf diktatörlüğü kurulamayınca bir çeşit asker - memur totaliter yönetimi olarak bu şekil meydana gelir. Gelişmiş toplumların sınıf şartlarından yoksun olan bu toplumlar kabile başkanlarının mutlak hükmüne benzer bir yönetim kurarlar.

Asker rejimi (militarisme): Asker zümresine, orduya dayanan yönetim şekli ki, bu bazen ordunun kurduğu bir dikta rejimi halini alır. Bazen de sivil yönetimin ordu gücünden üstün faydalanması derecesinde kalır.

Asmak (exécution): En ağır suçlara karşı uygulanan ceza. Bazı ceza kanunları asmayı (idam) kaldırmışlardır. Fakat kamu vicdanını dehşete düşüren korkunç suçlarda asmak bir zarurettir. Asma'nın kötüye kullanıldığı devirler olmuş, hiç bir kanuna dayanmayan keyfî emirlerle pek çok kimsenin asıldığı olmuştur. Devrimler ve ihtilâl

zamanlarında террör sürdükçe asmlar da artar. Fakat bir kanun devletinde o pek nadir kullanılır.

Aşağılık kompleksi (complexe d'infériorité): Buna "aşağı olma kompleksi" demek daha yerindedir. Bu terim Freud'un metodunu Nietzsche'nin Kudret İradesi felsefesine göre kullanan A. Adler tarafından icat edilmiştir. Ruh hastalıklarının büyük bir kısmını açıklamak için kullanılmakta ise de, doğuştan yetmezliklerle birlikte sosyal mahrumluk ve toplum baskıları yüzünden de buna benzer komplekslerin doğduğu göz önüne alınınca onu aynı zamanda bir sosyoloji terimi saymak gerekir.

Aşağı tabaka (bas fond, tiers-état): Osmanlı devrinde buna "avam" deniyordu. Aşağı tabaka sözü pek çeşitli anlamlara gelir: 1) Kastlı bir toplumda aşağı tabaka "paria"lardır. 2) İlkçağın ileri devrinde aşağı tabaka şehre dışardan gelmiş ve sitelik hakkı kazanmamış métèque ve mercator denen satıcılardır. 3) Ortaçağda (Batıda) Burg'lara bağlı olarak yeni kurulmaya başlayan küçük şehirler halkıdır ki, "vilain" denir. Sonradan bu kelime "adi" ve bayağı anlamında kullanılmıştır. Köleler ve toprak köleleri (serf) her türlü haktan yoksul olduğu için "aşağı tabaka" sayılmazlar. 4) Yeniçağda üstün soylular ve rahiplere göre yeni kurulmaya başlayan "tiers-états" idi ki, sonradan burjuvaları meydana getirdi. 5) Kabileler ve köylerde aşağı tabaka yoktur. Bu kavram şehirlerin kurulmasına bağlıdır. 6) Aşağı tabaka asillik bakımından eski soyu olmayan "halk", servet ve mülk bakımından parasız ve topraksızlar, eğitim bakımından okumamışlar anlamına gelir. Bu anlamlar bazı şartlarda birleşirler.

Âşıkdâşlık, kur yapma (courtiser): İki cinste ki bekârlar arasında başlayan bir yaklaşma ve birleşme tarzıdır. Bunu kabul eden Batı toplumlarında "kur yapmak" devamlı birleşmenin deneme safhası sayılmaktadır, ki o ya bozulur, ya da nişanlanma ve evlenme ile sona erer. "Kur yapma" daha çok erkeğe aittir. Bu safha içinde çiftlerin hal ve gidişini sınırlayıcı kuralları vardır. Bu normlar kültür şekillerine ve devirlere göre çok değişir. Onu hiç bilmeyen ve nişanlanmadan önce "kur yapma" yı kesin olarak reddeden kültürler de vardır.

Âşık ozanı: Ortaçağ Anadolu toplumunda mistik halk şairi. Âşık ozanlarının "koşma" ları Türk Folklor'unda büyük yer tutar.

Aşırı sağ (extrême droite): Siyasî partilerde en aşırı şekli totaliterlik ve faşizm olan partilerin aldığı addır. Fakat içinde bulunulan devre, milletin siyasî durumuna göre aşırı sağ anlamı da değişir. Cumhurî bir yönetimde kralcılık, lâik bir yönetimde dinci devlet

(teokrasi), meşrutî - liberal bir yönetimde faşizm aşırı sağ şekilleridir. Fransa'da Faisceau partisi ve royaliste'ler aşırı sağ sayılırlar.

Aşırı sol (extrême gauche): Yine' parlamentolu bir yönetimde böyle bir rejimi meşru görmeyen ve devirmek isteyen bir ihtilâlcî sosyalist (komünist) partisi aşırı sol'dur. Ancak burada da siyasi rejime göre aşırı sol değişir: Demokratik düzene henüz uymamış, sınıf organlaşması ve dengesi kurulmamış bir toplumdaki aşırı sol ile, bu şartlara sahip bir toplumdaki aşırı sol kavramları farklıdır.

Aşırı mekanikleşme (a u t o m a t i o n): İşin aşırı derecede mekanikleştirildiği ve makinelerin kontrolünün bile yine makinelere yaptırıldığı bir sisteme, yeni icat edilmiş bir kelime ile Automation (aşırı mekanikleşme) denir.

Ata, Ede: Türklerde bilge (s a g e) anlamına gelir. Çinlilerin T'seu, Yunanlıların sophos dediklerine karşılıktır. Töreyi, halk bilgeliğini nesilden nesile taşıyan ve geleneğin bekçiliğini yapan Atalara Türk tarihinde rastlanmaktadır: Erkil Ata, Alınça Ata, Dede Korkut, Ede Bali gibi.

Atabuyruklu aile (f a m i l l e p a t r i a r c a l e): Söylediğimiz vasıflarda bir toplum düzeni içinde babanın mutlak otoritesine dayanan ailedir ki, tipik örneğini Roma'da ve eski İsrail'de görüyoruz.

Atabuyrukluğu (P a t r i a r c a t): En keskin şekli yalnız babanın ocaktaki mutlak otoritesine, atasoyluluğa, atasoyu yerliliğine değil, aynı zamanda genel olarak erkeklerin siyasi üstünlüğüne ve bunun sonucu olarak kadının erkeğe tabi olmasına ve kamu hayatından dışarda bırakılmasına dayanan toplum organlaşması tipidir.

Atalara tapınma (c u l t e d e s a n c ê t r e s): Animizm dininden doğan ve atasoyluluğu ailesi ile ilgili bir tapınma şeklidir ki, tipik örneği Roma'da görülür. Pater Familias'da ocak içinde aile başkanı bu ayini yöneltir.

Atasözleri (p r o v e r b e s): Osm. Darbı meseller (durubu emsal). Kimin tarafından söylenildiği bilinmeyen ve nesilden nesile geçerek bir kavim veya milletin geleneği haline gelen halk bilgeliğine ait sözler. Bunlardan bir kısmının eski bilgelere ait olması, bir kısmının eski kavimlerden miras kalması muhtemeldir. Bazı Atasözleri kavmin eski köklerine bağlanabilir. Bazıları komşu kavimler veya etnik zümrelerden geçmiştir. Kavimlerin Atasözleri arasında benzer unsurların bulunması bu ikinci ihtimali kuvvetlendirir.

Atayaçekme (a t a v i s m e): Bu kelime asıl biyoloji terimidir. Bir çocukta kuşak atlamak üzere büyük babalara ait biyolojik vasıfların

meydana çıkmasını ifade eder. Üstün - soylular sınıfında bu biyolojik karakter toplum şartları ile birleşince sosyal rol oynar.

Atlatma: Devlet içinde veya ticari işlerde sözünde durmamak, vaadini yerine getirmemek, kanunun gereği olan cevap yerine aldatıcı cevaplarla iş sahiplerini oyalamak.

Atom bombası (bombe atomique): Atomu teşkil eden elektronlardaki potansiyel enerjinin kinetik enerji haline konmâsından meydana gelen üstün kuvvetten ibarettir. Atom bombası, Niels Bohr'un atomun bünyesi üzerindeki keşiflerinden sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında iki Alman bilgininin ağır su içinde yaptıkları atomu parçalama tecrübesiyle uygulanmaya başlamış, bu bilgiyi Norveç yolundan Amerika'ya kaçıranlar orada atom bombasının tekniğini yapmışlardır. Bombanın bu savaş sonunu Hiroşima'da korkunç bir şekilde tayin etmesinden beri bu olay dünyada bir terrör halini almıştır. Bu bombanın icadı toplumda yeni bir devrin başlangıcıdır.

Avcı Kavimler (peuples chasseurs): Etnoloji, insan coğrafyası ve sosyolojinin ortak konusu olmak üzere yeryüzündeki kavimleri yaşayış tarzına göre incelediğimiz zaman onlardan bir kısmının avcılıkla geçindiğini görürüz. Bunların geçim şekli ya kara avı, ya deniz avı, nadir olarak da her ikisidir. Hint denizi adalarında, Groenland'da deniz avı, Afrika'da kara avı hâkim geçim tarzıdır. Bazı kavimler geçmişte avcılıkla yaşadıkları halde toplum bünyelerindeki değişme yüzünden avcılığı kısmen veya bütünüyle bırakmışlardır.

Avcı - toplayıcı (Chasseur-collecteur): Yaşama araçlarını avda, ağaç kökü ve yemiş toplamada, vahşi hayvanları ağa düşürme ve orman yemiş ve köklerini toplamada arayan ilkel adam bu yaşama tarzı içindedir. Hayatlarını sürdürmek için yetmeyen ve her zaman iğreti olan bu metodlar avcı - toplayıcıların ortak bir hayat sürmek için kalabalık zümreler kurmalarına imkân vermez. Az gelişmiş sosyal kurumları ve nisbeten fakir uygarlıkları ile küçük göçebe sürüleri teşkil ederler. Bu kabilelerde hem av, hem tuzakla yakalamak üzerine dayanan karma bir ekonomi sistemi hâkimdir, onlarda ne çiftçiliğin ne de davar beslemenin yeri vardır.

Avlu (Cour, vestibule): Osm. aynı. Eski evlerin ilk katında ve giriş kısmındaki büyük boşluk. Buraya evin selâmlık kısmının uşak odaları açılır. Avlunun zemini toprak olabilir. Büyük şehirlerde avlunun zemini taştır ve küçülmüştür.

Avunculat: Bazı toplumlarda insanın oğulları ve kız kardeşi üzerindeki otoritesi. Bu kuruma daima anasoylu, anayurtlu olmayan ilkel toplumlarda rastlanır. Avunculat dayının yiğenleriyle münasebetlerinde

iktisat ve eğitim yükümlülüğünü gerektirir. Böyle bir durum, duygu bakımından zayıflamasa da, baba ile oğul arasındaki ilişkileri değişikliğe uğratar. Babanın kız kardeş oğullarına karşı yükümlülüklerinden kaçmak suretiyle kendi oğullarına gücü yettiği kadar yardım ettiği olur. Belki de bunun için "avunculat" ile denge kurmak üzere bazı kabileler halanın otoritesine baş vururlar.

Ayaklanma (insurrection): Bir yığın veya zümrenin geniş topluma veya geniş bir halk yığınının yöneticilere karşı somurtma ve homurtu ile başlayan karşı koymaları halidir. Ayaklanma, şüphesiz, homurtudan kuvvetlidir. Fakat intilâl (révolte) ve devrim (révolution) den çok zayıftır. Bir homurtu ayaklanma halini mutlaka alamayacağı gibi, her ayaklanma da ihtilâl, hele devrim halini almaz. Bununla birlikte ayaklanmalar sosyal memnunsuzlukların belirtisi oldukları için ötekilere hazırlık teşkil ederler.

Ayarlama (accommodation, ajustement): Kelimenin en geniş anlamı ile çatışmaların bırakılmasına götüren her süreç ayarlama ve uygunlaştırmadır. Genel olarak, toplumlaşma ve özümseme (assimilation) süreçleri, zümre davranışının beklenen halleri ve bazı ferdi durumlar arasında meydana çıkan çatışmaları ayarlamasını gerektirirler. Bu anlamda ayarlama, fertlerle kültür arasındaki çatışmaları ortadan kaldırır. Fakat bu kelime, zümreler arasındaki, baş-hca aile, kabile, siyasî parti, sosyal sınıflar, meslek birlikleri, Kiliseler, mezhepler, milletler ve ırklar arasındaki çatışmalar dolayısıyla da kullanılır. Bu çatışmaların ayarlanması, genellikle, ya iğreti bir düzen kurar, yahut daha üstün ve gelişmiş bir toplum şeklini yaratmayı hazırlar.

Ayazma (yun. Hagiasma): Yunanca kutsal su kaynaklarına ve çeşmelere denirdi. Bu çeşmelere Eren türbesi gibi bakılır ve adak adanırdı. Payen dinlerden kalan bu inanç Hristiyanlıkta devam etti. İlkçağ Ege ve Anadolu kutsal kaynakları Ayazma halini almıştır.

Ayin (Rite): Bu kelime eskiden "mensek" ve çoğulu "menasik" diye ifade edilirdi. Ayin türkçede daha çok yerleşmiştir. Ayinler genel olarak toplum hayatının en temelli unsurlarıdır. En çok dinî hayatta rol oynarlar. Din hayatının her safhası ayinlerle doludur. Denebilir ki orada insan bu ardarda ayinlerden geçmek üzere sosyalleşir, toplumun bütün kurumlarına girer ve bütün değerlerini benimser. Baş-hca ayinler şunlardır: 1) Geçiş ayini (rite de passage). Toplumla girecek aday çocukluğundan erişkin oluncaya kadar birçok ayinlerden geçerek sosyalleşir. Bu geçiş ayinleri sanki ilkelerin eğitim sistemleridir. (Van Gennep, Les rites de passage). 2) Gi-

riş ayini (rite d'Initiation): Ergenlik yaşındaki gencin toplumun kutsal hayatına girmesi bu ayinle mümkün olur. 3) Birleşme ayini (rite de communion): Klan fertleri kutsal varlıklarla cevher birliğini bu ayinle sağlarlar. 4) taklitli ayinler (rites mimétiques). Avustralya'da bazı kabilelerin İntichiuma dedikleri bu ayinde klan fertleri kutsal hayvanların derilerini geçirir, tülelerini takınır ve onların seslerini taklit ederler. Böylece kutsal varlıklarla cevher birliğini sağladıklarına inanırlar. Bu ayinlerden bazen birkaçı aynı maksatla birleşerek tek ayin şeklini alır.

Ayincilik (ritualisme): Bir ayinler sisteminin (rituel) tatbikinde kullanılan usullerin bütünü. Kiliseler, loncalar, askeri teşkilât ve daha birçok şekil bakımından organize olmuş zümreler ayincilik denen bu davranış kurallarına uyarlar, yani her birinin kendine göre ayin sistemi vardır.

Aylık (traitement): Memurlara verilen ve bir kanuna bağlı çalışma bedeli. İşçi gündeliklerinden ayrılan bir miktar İşçi Sigortalarında biriktikten sonra, onların hastalık ve yaşlılık zamanlarına ait ihtiyaçlarını sağlamaya yarar. Memurların buna karşı aylıklarından ayrılan miktar Emekli Sandığında birikerek çalışma limit'i olan 65 yaşından sonra onların "emekli aylığı" almalarını sağlar. Aylık "Barème" kanununa göre belirli bir nisbette yükselir.

Aynılaştırma (identification): İlkelerde kutsal hayvan veya bitki ile kendini aynı görme eğilimi vardır. Yukarıda gördüğümüz misaller (Ayin) bu aynılaştırmanın araçlarıdır. Ayrıca çocuklarda da oynadığı bebeği, oyuncacı, çevresindeki eşya ile kendini aynılaştırma meyli görülüyor. Lévy-Brühl birinciye, J. Piaget ikinciye dikkat etmişti. Bir kısım etnologlar Lévy - Brühl'ün "aynılaştırma" yı göstermek için ileri sürdüğü "katılma" (participation) ilkesine itiraz ettiler. Fakat ilkelerde bir mantık çekirdeği bulunsa da bu onların eşyayı ve kendilerini aynılaştırmalarını reddetmek için bir sebep olamaz. Çocuk ve ilkel ruhları arasındaki yaklaştırmayı, aşırılıkları bir yana bırakılırsa, hakikat payı taşımaktadır. Ayrıca, schizophrénie denen ruhhastalığında da aynılaştırma vardır ve bununla yukarkiler arasında yaklaştırmayı yapılmaktadır. (J. Caseneuve, La Mentalité archaïque).

Ayırıcinstenlik (hétérogénéité): Canlı varlıklarda olduğu gibi toplumlarda da sınıflamalar onları bircinsten ve ayırıcinsten olarak sıralamaya götürür. Bu mantıkî sınıflama acaba aslında da toplumların bircinsten iken derece derece ayırıcinsten olmaya doğru gittiklerini söylemeye elverişli midir? Buna H. Spencer Evet diye cevap veriyor.

Fakat bütün gözlemler ve deneyler bunun böyle olduğunu göstermiyor. Öyle durumlar vardır ki orada toplum karmaşık ve ayrıncısten iken geliştikçe daha basit, daha birinciştene doğru değişmektedir: İlkelerde tasavvurlar müphem, karmaşık, ve ancak konkrete bir mantık çekirdeğine sahiptir. İleri toplumlarında ise bunlar aydınlaşır, basitleşir ve soyutlaşır. Akrabalık terimlerinde ve sınıflamalarında da aynı hal görülür. Buna karşı, genel olarak ilkel zümreler tek veya çift hücreli klanlar ve fratrilerden ibaret oldukları halde, ileri toplumlar bir zümreler çokluğu ve farklılaşması manzarası gösterirler, daha ileri toplumlarında bu farklılaşma artar. Öyle ise ayrıncıstenlik bazen sosyal evrim belirtisidir.

Ayrılma (ségré gation): Toplumun zümrelere bölünmesi ve ayrılması demektir. Burada öyle bir çözülme süreci karşısındayız ki, bundan sonra fertler veya zümreler başka fertler ve zümrelerle maddî teması kaybederler. Bu ayrılma yahut sosyal aralığın doğuşu (distance) ırk, zenginlik, din, meslek, milliyet gibi biyolojik ve sosyolojik amillerin eseridir.

Ayrısayma (discrimination): Aynı toplum içinde ayrı etnik kökten zümreler bulunabilir. Modern milletlerin çoğu bu durumdadır. Millet hayatı ırk ve etnik zümre, hatta mezhep farkları üstünde kültür, çıkar ve ideal birliğine dayanır. Buna rağmen, bazı yerlerde eski kabile ve ümmet devirlerinin kalıntısı halinde ayrıncısten zümrelere karşı gerginlik, onları ayırma eğilimi vardır. Bu eğilim bazen homurtu ve ayaklanma halini almaktadır. Almanya'da Yahudilere karşı, Amerika'da Zencilere karşı doğan bu ayrısayma (discrimination) duygusu çok şiddetli sonuçlar doğurmaktadır.

Ayzt: Eski Türklerde doğurma tanrısı. Yunanda Aphrodite'e karşılıktır. İran'da İzid ile ilişkisi olabilir (Payen tanrı için İzidi müteal diyorlar).

Azath köle (client): Köleler kendilerini satın alanlara iyi hizmet ettikleri veya başka sebeplerle kendilerine hürlikleri verildiği zaman "azath köle" olurlar. İlkçağ sonunda azath köleler ayrı bir tabaka haline gelmeye başladı. Üniversal dinler azath köleliği artırdı. İslâm'da bunlara "ma'tuk" ve azath köle sınıfına "Mevali" deniyordu. Abbasî devletindeki hassa ordusu, nitekim Osmanlı devleti ve onun hassa ordusu olan "devşirme" lerden meydana gelen Yenigeriler bu azath kölelerdendi.

Azathlık (minorité): Bir nüfus yığını içinde asıl topluma göre az sayıda ve başka etnik kökten veya dinden olanların teşkil ettiği

zümredir. İmparatorluklar, esasında, ayrıcinsten unsurlardan kurulmuş oldukları için onlarda azınlık söz konusu değildir. Fakat milletler kültür bakımından ayrıcinsten oldukları için orada "azınlık" yeni bir problem ortaya koyar. Bu durumda ya azınlıkların temel kültür ile bütünleşmesi, ya da onlara karşı hoşgörülük gösterilmesi gerekir. En ileri kültürü olan milletlerde dahi azınlık sorusu meydana çıkmaktadır.

B

Baba buyruğu (patriarcat): Atabuyruğu'nun aynı.

Baba lohusalığı (couvade): Birçok ilkel kavimlerde ana çocuk doğurduktan sonra onun yerine baba lohusa yatağına yatar. Baba, lohusalık kanı devam ettiği sürece zümreden ayrı yaşar. Bu âdet içinde, çocuğu rahatsız etmemek için, doğumdan sonra babanın uyması gereken birçok iş veya gıda yasakları vardır. Oldukça yaygın olan bu âdetin tipik şeklini Güney Amerika'da Karaib'lerde görüyoruz.

Babaocağı (famille paternelle): Aile maddesine Bk.

Babalık otoritesi (paternalisme): Asıl anlamı ile, kendine bağlı olanlara baba gibi bakmak demektir. Fakat fiilde baba oğullarının olgunlaşmasına çalışacağı halde, paternalist bilerek veya bilmeyerek kendine tabi olanların vasilikten çıkmasını geciktirir: Teşebbüs sahibinin yanında çalışanlara özel hak vermemesi gibi. Büyük teşebbüs adamının küçük tüccar ve esnafa karşı durumu böyledir. Teşebbüsler ne kadar gelişirse paternalizm tehlikesi o kadar artar. İşçi hareketinin kuvvetlenmesi paternalizm'le mücadeleyi canlandırır. Kavimler arasında da bir paternalizm vardır. Sömürgeci milletler bu zümredendir. Genç milletlerin uyanması paternalizm'e karşı mücadele gücünün artması demektir (H. Z. Ülken, Milletlerin uyanışı, 1944).

Babaöldürme (parricide): Bir kısım ilkel kavimlerde baba belirli bir yaşa gelince onun için özel tören yapılır. Bu bir çeşit düğün halini alır. Baba en iyi elbiselerini giyer ve yemekten sonra büyük oğul onunla bir uçurumun kenarına giderek arkasından iter. Bu âdetin hayat güçlükleri yüzünden yaşlıların toplumda bir yük olmasından ileri geldiği tahmin edilebilir. Fakat bu âdet yine bazı ilkellerde görülen yaşlılar yönetimi (gérontocratie) nin tam zıttıdır.

Babasanlılığı (patronymie): Buna Atasanlılığı da diyoruz. Böyle bir sistemde çocuğun adı babanın veya onun akrabasının adlarından gelir. Bk. **Anaadlılık ve Anasanlılığı**.

Babasoylu (patrilineaire): Nesebin baba soyuna göre kurulduğu aile şekli. Bu tarzda bir aile organlaşması klan, sob (sıb) veya nesep şekillerinde görülür. Bu olay baba nesebine göre ad, şeref ve mülk veraseti ile birleşir. Ancak babasoyluluğun anasoyluluğu ile birleştiği yerler ve durumlar vardır.

Babasoyundan (agnation): Özel bir aile tipini göstermemek üzere babasoyundan gelen her türlü nesep ve toplum ilişkilerini ifade eder.

Babayerinde kalma (patrilocalité): Bu hal ana yerinde kalma tipinin karşılığıdır. Bu öyle bir matrimonyal tarzdır ki, orada kadın kocasının ailesinin bulunduğu yere gelir; bu yer evlenmeden önce erkeğin ailesinin oturduğu yerdir. Babayerinde kalma her zaman babasoyluluğu ile birleşmez, hele atabuyruğu şekli ile pek az birleşir.

Bacanak (mari de la soeur de l'épouse): İki kız kardeşin kocaları arasındaki toplum ilişkisi.

Bacası tütme: Bir aile ve ocağın dirlik ve düzenini koruması, neşesinin bozulmaması hali. Bunun aksi ocağın sönmesidir ki, bu hal başkası tarafından düşmanca yapılacak olursa buna "ocağına incir dikmek" denir.

Bağ (impôt reçu d'une population dominée): Yönetim altına girmiş bir halk kütlesinden zorla alınan vergi. İslâm idaresinde müslüman olmayanlardan bu şekilde "haraç" alınırdı.

Bahadır: Eski Türklerde şövalye ve bir dereceye kadar kahraman karşılığıdır. Savaşta veya savaş dışı cesurluğu ve mertliği ile tanınanlara Batur denir. Anadolu'da onun yerini sonradan "yiğit" ler ve "yiğit başı" lar almıştır. Bu kelimenin İdil Türkleri arasında da aynı anlamda kullanıldığı Akyiğit soy adından anlaşılıyor (Bk. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Musa Akyiğit).

Başçözülmesi (aliénation): Marx'ın anladığına göre iş bölümü yüzünden insanların yalnız bir kısım işlerle uğraşmaları dolayısıyla kişiliklerinin bütünlüğünü kaybetmelerini gösterir. Bu görüşte başçözülmesinin en şiddetli şekli sınıf gerginliğinden ve kapitalizmin doğurduğu kişiliğin kaybolması halinden ileri gelir. Fakat sosyalist toplumlarda da makineleşme ve iş bölümü devam ettiği için bu olay kaybolmuyor. Başçözülmesi veya yalnız çözülmeyen ikinci şekli ruh hastalarında görülen haldir.

Bağdaşma/kurum bağdaşması (consensus): Belirli bir zümre veya toplumu terkip eden düşünceler, inançlar, duygular ve hareketler arasındaki bağlılık ve uygunluk. Bu olaya ilk defa Aug. Comte dik-

kat etmiştir. Consensus toplum dayanışması ve bağlılığı (c o h é s i o n) yardımıyla ifade edilir. Durkheim consensus'ün kollektif tasavvurlar arasındaki bir uygunluktan ibaret olduğunu gösterdi. Bağdaşma (c o n s e n s u s) nın kaybolması toplum organlaşmasının bozulduğu ve kültür bütünlüğünün kaybolduğunu gösterir.

Bağıcı (sorcier): Eski Türklerde "Bahşi" şeklinde kullanılmıştır. Bugün halk arasında bakıcı kelimesi de fala bakan anlamında bu eski kelimeyi hatırlatır.

Bağımsızlık (i n d é p e n d a n c e): Bir toplumun başka bir toplum koruması veya yönetimi altına girmeden, kendi kendini yönetecek bir gücü olmasına onun bağımsızlığı denir. İlkel kavimlerde de üstün bir kavme bağlı (dépendant) ve onun korunmasında (protectorat) olanlar olduğu gibi, hiç bir üstün siyasî otoriteye bağlı olmayanlar da vardır. Bağımsızlık asıl biricinsten kültüre sahip millet denen ileri toplumların esaslı vasfıdır.

Bağlaşma (i n t é r d é p e n d a n c e): Fertler ve zümreler arasında karşılıklı bağlılık sürecidir. İlkel kavimlerden başlayarak bütün toplumlar arasında karşılıklı etki ve bağlılık ilişkileri onların daha geniş toplumlar içinde bütünleşmelerine sebep olur. Meselâ evlenme, ortak ayinler, Potlatch (bağış) ve türlü sözleşmeler bu tarzda bağlaşmalardandır.

Bağırsak fahı (a r u s p i c a t i o n): Bazı ilkel veya İlkçağ dinlerinde kesilen kurbanın bağırsaklarına bakmak üzere gelecek şeylere ait haber verme kurumu vardır. En belirli örneğini tarihte Romalılarda görüyoruz.

Bağış (b a ğ ı ş l a m a k): Bir mülk veya malı bir kimse veya ailenin kullanması için vermek. Bu hak Devlet gücünü elinde tutanın insanlara verdiği şeye olduğu gibi, herhangi bir kimsenin başkasına verdiği şeye de ait olabilir. Kendisine bağışlanan kimse veya aile bu bağış devamlı bir hak olarak kullanabilirse, ona imtiyaz (p r i v i l è g e) denir. Birçok toplumlarda "imtiyaz" lar ya bazı zümreler ve sınıflar tarafından güc kullanarak elde edilmiştir, yahut üstün bir sınıf kendi altında bulunanlara bu "imtiyaz" ları bağışlamıştır. Bundan dolayı imtiyazlar ile bağışlar zaman zaman birbirlerine karışırlar.

Bağış (D o n): İlkelerde Potlatch denen bir zümrelerarası kurum sırasında bir zümrenin öteki zümreye vermek zorunda olduğu hediyedir ki, iki zümre arasında düşmanlık ilişkilerini dostluk haline koyar. Bağış kabileleri birbirine bağlayan, aynı zamanda onların şeref yarışmasına girmesine sebep olan en esaslı toplum kurumdur. Her kabile veya klan, karşı kabile ve klana daha çok bağışta bulunmak için yarışa

girişir. En çok bağışta bulunan toplum ötekilerden daha şerefli sayıldığı için bu bağış yarışması aynı zamanda toplumlar arasında şeref bakımından derecelenmeye sebep olur (M. Mauss, *Essai sur le Don*). Bk. Hibe.

Bağlama: Halk müziğinin çalındığı müzik aleti. Türk Folkloruna vergidir. Her kavmin ayrı ayrı halk müziği aletleri vardır: Bulgarlarda gayda, İspanyollarda gitar, Çingenelerde zurna, Araplarda ut ve def, v.b. gibi. Türk halk müziğinin esash aleti Orta Asya terimi ile "kopuz", Anadolu terimi ile "bağlama" dır.

Bakıcı (Bakşı): Orta Asya'da Türklerin bir çeşit büyücüsü görevini görmekte idi.

Bakıcı - hekim (médecin-féticheur): İlkel kavimlerde sihir pratiklerini uygulamak suretiyle, bazen de empirik ve iptidaî (başlangıç halinde) folklor ilaçlarını kullanarak hastaları iyileştirme sanatına kendini veren kimse. Bakıcı - hekim çoğu kere Şaman'dır.

Bakım (soin): Çocuğu, çırağı veya başka yetişecek kimseleri yetiştirmede gösterilen dikkatli ilgi. Kelime bitkiler, çiçekler ve hayvanların yetiştirilmesi için de kullanılır. Fakat toplumda özel olarak insanların yetiştirilmesinde gösterilen özel ilgi ve dikkati ifade eder.

Bakımevi (Maison des Invalides): Osm. Darul-aceze. Frans. ter. asıl sakat askerlerin bakımevi için kullanılır. Genel olarak bakıma muhtaç yaşlılar için de kullanılabilir. Yaşlılık ve bakım ihtiyacı böyle bir kurumu zarurî kılar. Kimsesiz çocukların Bakımevi de (sakat olsun olmasın) bu zümreye girer. Bk. Huzurevi, Öksüz yurdu, Neseptsiz çocuklar evi. Darül - eytam.

Balık (ville): Eski Türkçede Kent'le birlikte "şehir" demektir. Beş Balık, Altı Balık gibi örnekleri var. "Belkh" şehrinde biraz değişik şekilde görülüyor. Kent kadar yaygın değildir. Bk. şehir.

Balık avı (pêche): Adalar veya deniz kenarlarında yaşayan ilkel kavimlerden çoğunun geçim şekli deniz avıdır. Hint denizi adalarında yerliler pirogue denilen ağaç kabuklarından yapılmış kayıklariyle ava çıkarlar. Malinowski, Trobriand adalarında balık avının iyi havalarda tabii usullerle, fakat tehlikeli ve fırtınalı havalarda önce bir takım büyücülük ayinleri yapıldıktan sonra uygulandığını gösterdi.

Balta: Dinlerden birçoğunda tapınakta kurban kesmeye mahsus alettir. Kelimenin kökü Hint'dir. Paletta orada başlamış, palette, pala ve Türkçede balta şeklini almıştır. Dumézil "Le Festin d'immortalité" adlı eserinde kurban ayininin kavimden kavime nasıl geçtiğini anlatmaktadır.

Baltalık: Köylere, halkın ihtiyacına göre kesilmek için ayrılmış olan orman kısımlarına denir. Fakat bu coğrafya terimi Ortaçağ tarihi boyunca oynadığı rolle bir sosyoloji terimi halini almıştır.

Banka (Banque): Çağdaş ileri toplumların iktisat hayatında esaslı rolü olan bir kurumdur. Banka fertler veya zümrelerin yatırdıkları ve faizle işlettikleri servetle iktisat teşebbüslerine girilmesini sağlar. Bankanın kurulması "faiz" (intêret) in, yani işletilmeden borca verilen bir paradan kazanç elde etmenin kabulüne dayanır. Bir kısım dinler, meselâ İslâmlık faizi "meşru değil" saydıkları için İslâm dünyasında Banka kurumu yoktur. Fakat "mutlak olan riba" (faiz) haram sayıldığı halde, iyilik ve iyi gayeler için faiz haram sayılmadığına göre İslâm dünyasında Banka kurulabilirdi. Batı uygarlığının iktisadî üstünlüğünü sağlayan kapitalizmin doğuşunda Bankaların büyük rolü olmuştur. İlk Holanda sömürge Bankası geniş ölçüde, sonra İngiliz Hindistan Bankası geniş ölçüde iş görmüşlerdir.

Banliyö (banlieue): Şehrin esas mahalleleri dışında olmakla beraber, yine şehre bağlı olan mahalleler. Banliyö, fabrikalar civarındaki işçi mahallelerinden, gecekondu mahallesinden ayrılmalıdır. Banliyö şehirden oldukça uzak olup merkeze tren yolu ve otobüsle bağlanabilir. Fakat onu şehir dışında belediye ve iş hayatı bakımından ayrı birlikler olan uydu-şehirlerden de ayırmalıdır. Çünkü Banliyöler birçok bakımlardan şehre bağlıdır.

Barak (mezar): Eski Türklerde dört direk üzerine dikilen ve açık bir kulübe biçimindeki mezardır ki, ölenin cesedi buraya hayatında kullandığı eşyası ve silâhları ile birlikte konurdu. Gök Türklerde (Toukious) ölümlere yapılan törenleri ve barak şekillerini Çin kaynaklarına dayanarak Stanislas Julien anlatıyor. Barak kelimesi,, zamanımıza "ev bark" şeklinde kalmıştır.

Barikat (barricade): 19 uncu yüzyıl işçi sendika hareketleri büyüyerek umumî grev ve siyasî grev şeklini aldığı zaman patrona ve hükûmet kuvvetlerine karşı koyan işçiler sokak parkelerini sökerek siper almakta ve mücadeleye bu şekilde silâhla devam etmekte idiler. Bu korunma aracına barikat deniyordu. Devletlerin kullandıkları silâhlar bugün çok değiştiği için artık barikat kullanılmamaktadır.

Barınak (habitation): Toprağa yerleşmiş zümrelerde toplumun esaslı hayat unsurudur. Göçebelerde çadır, tarihten önceki bir kısım kavimlerde mağaralar, göl üzerinde direklerle dayanan kulübeler, bugünkü bir kısım ilkelerde sazdan, kamıştan barınaklar vardır. Anadolu'nun birçok yerinde çadır biçiminde topraktan barınaklar veya

kerpiç evler yapılır. Barınak kültür şekline ve uygarlık seviyesine göre değişir. (Eski ter: Mesken.)

Barış (la paix): İlkellerden başlayarak toplum hayatı başlıca savaş ve barış olarak nöbetleşe devrelere ayrılır. İlkelerde zümre dışına karşı düşmanlık asli hal sayılır. Bunun için bu düşmanlığı kaldırmak üzere birçok ayinler ve törenlere baş vurulur: Bunlardan başlıcaları evlenme, ortak ayinler yapma, potlatch, v.b. dir. Zümrelerarası çatışmalar aileler, klanlar, boylar, etnik zümreler arasında uzun zaman sürüp gidebilir. Bu yüzden ilkel kavimlerde uzlaşmayı ve barışı sağlayan kurumların büyük yeri vardır. Zümrelerarası düşmanlıkların başlıca sebebi kabilelerin av alanlarına girme ve kutsal şeylere dokunmadır. Bu cinsten her saldırma bir nevi sözleşme ile kurulmuş olan barışı yeniden bozar.

Barışçılık (p a c i f i s m e): Toplumlar arasında barışın devamlı hal olmasını isteyen ve bu uğurda savaşanların eğilimine verilen genel addır. İlkel kavimler ve dinlerde barışçılık yoktur. İlkçağ dinleri de bu durumu devam ettirmişlerdir. Ancak bazı üniuersel dinlerde ilk defa barışçılık fikirleri doğmuştur: Budizm gibi. Hristiyanlık aslında barışçı olduğu halde sonra devletleşmiş ve din savaşlarını uyandırmıştır.

Basımevi (i m p r i m e r i e): Baskı makinesi ile yayınlar yapan resmi veya özel kurum. Bk. Basın.

Basın (p r e s s e): İleri toplumların en esaslı kurumlarından biridir. Basın ancak baskı aletinin (matbaa) icadından çok sonra başlamıştır. Gerçek anlamı ile Basın 18 inci yüzyıldan sonraya aittir, ve siyasî hayatın gelişmesi, siyasî partilerin kurulması ile ilgilidir. Çağdaş milletlerde sosyal sınıflar, zümreler, kiliseler, meslek zümrelerinin fikirleri ve ideolojilerini savunmada, toplumun kamu sanısını (opinion publique) temsil etmede büyük rol oynar. Fakat Basın bu müsbet rolü yanında klikler ve menfaat zümrelerinin çıkarlarını sağlamada, propaganda ile halkın zihnini bulandırmada da menfi rol oynayabilir. Bu gücünden dolayı bazı yazarlar Basına Devlette dördüncü kuvvet derler.

Basınç (p r e s s i o n): 1 Nüfus basıncı: Yaşama araçlarının nüfustaki artma tutarını aşacak derecede bir çoğalmanın doğurduğu haldir. Nüfusun bazı kısımlarının kazanma gücünün yetmezliğinden dolayı yaşama araçları elverişli surette dağıtılmış değilse, bu durumda bir nüfus basıncı meydana gelebilir. Fiilde dağılıma yetmezliği (aşağı-tüketim) nüfustaki geçici değişmelere göre yaşama araçlarındaki bir yetmezliğe eşittir. 2) Toplum basıncı: Bir fayda veya belirli bir

değere bağlı bir tavır değişmesi kazanmak için fertler veya zümreler üzerine yapılan baskıdır. Bu görevi gören basınç zümreleri vardır: Bunlar başka zümrelere tavır değişmelerini kabul ettirecek tarzda yöneticileri tarafından güdülen sosyal topluluklardır. Rastgele, herhangi bir zümre bu şekli alabilir, fakat özel olarak başları veya üyelerine imtiyazlar elde etmeğe çalışan birlikler vardır.

Baskı (toplum baskısı: contrainte sociale): Bir toplumun veya zümrenin kendi üyeleri üzerinde belirli hareket, duygu ve düşünce tarzını kabul ettirmek için sahip olduğu güçtür. Her toplum bir inançlar, düşünceler ve davranışlar sistemidir. Bu toplum içinde yaşayanlar bu sisteme uyma zorundadırlar. Ona uymadıkları zaman toplumun yaptırıcı gücü (s a n c t i o n) bu inanış ve davranış kurallarından ayrılan üzerinde tesirini gösterir: Toplumun baskısı her kurumda ayrı ayrı şekillerde görünür: Din yasaklarını çiğneyenler üzerinde dinî baskı yaptırıcı gücünü kullanır. Toplum baskılarının en organize olmuş olanı hukuk baskısı, en yaygın olanı zevk baskısıdır. Birincisi "ceza", ikincisi "alayetme" (istihza) şeklinde kendini gösterir.

Baskın (a s s a u t, a t t a q u e): Savaşlarda veya bir ayaklanma sırasında karşı tarafa beklenmedik zamanda, çoğu geceleyin yapılan hücumlar.

Baskınlık (d o m i n a t i o n): Bir fert veya zümrenin bütün toplum üzerindeki baskılı gücü demektir. Bu bazen bir toplum olayı veya objesinin baskılı gücü şeklini de alabilir. Bir sınıfın, önceki sınıflar üzerinde veya bir kavmin ve milletin başka kavim ve milletler üzerindeki baskılı güçleri birer "baskınlık" dır. Eski terimle buna "tahakküm" deniyor. Bir milletin para değerinin dünya piyasasındaki baskınlığından da söz edilebilir: Doların bütün başka paralar üzerindeki baskı gücü veya baskınlığı gibi.

Baş (c h e f): Başlıca karakteri toplum kurumlaşmasının pek geri olması olan aşağı seviyede sürü halinde toplumlarda rastlanan bir çeşit lider tipidir ki, iktidarı bazen aşırı bir başınabuyrukluğun şeklini alır (autocratie). Buna Güney Amerika'da Cabeça veya Cacicat deniyor. Cacicat bazı ilkel toplumlarda rastlanan liderlik kurumudur. Bu kelime bir "cacique" in otoritesi altında organize olmuş olan bir ilkel zümreyi de gösterir. Başlıca Güney Amerika'da bunlar bütün kabileler veya kabilelerin bir kısmı olabilir. Bunlar "baş" lara göre daha iyi kurumlaşmış bir dereceyi temsil ederler. Eski Türklerde bu yerde "Başbuğ" kelimesi kullanılırdı.

Başıbozuk: Eski Osmanlı ordusunda düzensiz asker. Sonradan ordu dışında kalan bütün sivil halk için ordu tarafından kullanılmış ise de pejoratif terim halinde kalmıştır. Meşrutiyet zamanına kadar bütün halk anlamında geçiyordu. Tiyatro gibi seyir yerlerinde bilet fiyatlarını ayırmak için “asker, çocuk, başıbozuk” şeklinde ayrılmakta idi ki, bu anlam kökteki pejoratifliği kaybetmiştir.

Başıbozuk, Ordu düzen ve dirliği dışında kalan ve dirliğe uyamayanlara askerlerce verilen ad. Fakat “başıbozuk” genel olarak dirliksiz, disiplinsiz halk kalabalığı demektir. Bu anlamda o, askerden ayırmak için değil disiplinli toplum içindeki uygar (medeni) insanlardan ayırmak için kullanılmalıdır.

Başınabuyruk (autocratie): Hükümdarlıkla veya seçilme suretiyle yönetilen bir toplumda başkanın kendisini seçen toplumu veya zümreleri, kurulmuş töreleri dinlemeyerek sırf kendi gücü ile hükmetmek istemesinden ibaret olan yönetim şekli. Böyle bir yönetime “başına-buyruk” ve bunu uygulayan kimseye de “başına buyruklu” (autocrate) denebilir.

Başkacılık (altruisme): Kendi çıkarını değil, başkalarının iyiliğini amaç edinen görüş. Genellikle ahlâkların ortak vasfıdır. Sosyolojide toplum dayanışmasının temelini teşkil eder. Aug. Comte’a göre sosyolojiye dayanan ahlâkın temel ilkesi bencilikten (égoisme) kurtulup başkacılığa göre düşünmek ve hareket etmektir.

Başkalaşma (différenciation): Veya farklılaşma. Biyolojide olduğu gibi sosyolojide de aynı cinsten görevleri olan toplumlarda karmaşıklık nisbetinde toplum fonksiyonları da başkalaşır, farklılaşır: bu, bir yandan toplumu teşkil eden organların başkalaşması, öteden değerlerin ve fikirlerin başkalaşması şekillerinde görünür. Durkheim ve onun yolundan giden Bouglé toplumda evrim ve gelişmenin esaslı vasfını değerlerin farklılaşmasında görmektedirler. Onlara göre ilkel toplumlarda bütün toplum hayatı din değeri ile ifade edildiği halde gelişmiş toplumlarda gittikçe birbirinden ayrılmıştır. Başkalaşmış, başkalaşmamış kelimeleri kullanılır. Ayrışma da olur.

Başkanlık présidence): Başkan olma hali.

Başkan (président): İleri toplumlarda bir Birliği veya toplumun bütününe temsil gücüne sahip kimse. Başkanlık sihir gücü veya veraset gücünden değil, halkın seçmesinden geldiği için gerçek anlamı ile başkanlar yalnız seçim sistemi olan Cumhuriyet toplumlarda vardır. Kabile bünyesindeki toplumlarda da boylar birleşerek aralarından birinin başını kendilerine başkan seçebilirler. Türklerde Kurultayların böyle başkan seçtikleri olmuştur. Fakat burada seçme yal-

nız yarışma halindeki boy beyleri arasında olduğu için, tam anlamı ile başkanlık değildir. [Bunu ayırmak için Başbuğ diyoruz].

Başkent (C a p i t a l e): Bir devletin yönetim ve hükûmet kuvvetlerinin bulunduğu baş şehir. Başkent her zaman bir memleketin en büyük veya en eski şehri değildir. Siyasî ve askerî sebeplerle ikinci derecede bir şehir Başkent seçilebilir. Genel olarak Başkentler milletin tarihi ve iktisadî merkezleridir. Bunlara tabii Başkentler denir. Olağanüstü sebeplerle bu tabii merkezler dışında bir yer seçilecek olursa buna sun'î Başkent denir. İspanya'da Madrid, Türkiye'de Ankara sun'î Başkentlerdir. Tabii Başkentlere en iyi örnekler Paris, Londra, Roma'dır.

Baştagelmek (p r i m a u t é): Toplum hayatındaki birçok vasıflar arasında değer veya önemce başta gelen. Çok çeşitli ve karmaşık olan toplum olaylarında gerek inceleme, gerek olayların oluşu bakımından bazılarının ötekilerden önce gelmeleri mümkündür. Bu esas gözönüne alınmazsa karmaşık toplumun incelenmesi son derece güçleşir. Yalnız, hangi vasıflar ve hangi olaylarda baştagelme olduğunun belirtilmesi konusunda sosyoloji doktrinleri arasında oldukça ayrılıklar vardır. (Bk. Pareto, Marx, Durkheim, v.b.).

Batıcılık (o c c i d e n t a l i s m e): Batılılaşma hareketini tutanların ona karşı olanlara göre alabilecekleri addır. Batıcılık onun karşılığı gibi görünen orientalisme ile ilgili değildir. Çünkü bu ikincisi yalnız Doğu kültürlerini tetkik eden bilginlerin çığırına verilen ad olduğu halde, birincisi Batı kültürünü benimsemek isteyenlere verilen addır.

Batılılaşma (o c c i d e n t a l i s a t i o n): Çağdaş Batı kültürüne girmek için bu kültür dışındaki kavimlerin yaptıkları çabaları ifade eder. Bütün Asya, Afrika, Güney Amerika kavimlerinde türlü nisbetlerde ve türlü başarı derecelerinde batılılaşma çabaları görülmektedir. Batılılaşma iki şekilde anlaşılmıştır: 1) Teknikte batılılaşarak başka kurumlarda geleneğe bağlı kalmak; 2) Teknikte olduğu gibi bütün kurumlar ve değerlerde Batı uygarlığını benimsemek. Bu iki farklı görüş yüzünden Batı kültürü dışındaki toplumlarda Batılılaşma tempoları farklıdır, ve buradan bu toplumlarda türlü şekillerde Batı-Doğu çatışmaları, ikili toplum şekli, Batılılaşma krizi, Batılılaşmaya karşı direnmeler ve tepkiler doğmaktadır.

Batır (H é r o s): Eski Türklerde bahadır, yiğit, alp, v.b. kelimeleri chevalier anlamına gelirdi. Batırlar savaşlarda yararlık gösterenlerin aldıkları sanlardı. Bir devre birçok Batır sanı ile tanınmış adlara rastlanıyor. Bu devrede Türklerin şövalye teşkilâtı olduğu tahmin

edilebilir. Fakat bu sonradan sürüp giden bir hiyerarşi'nin temeli olmamıştır.

Baylık (noblesse): Bir yandan üstün soyluluk, bir yandan da zenginlik anlamına gelir. Bay, bey ve bik şekillerinde kullanılmıştır. Üstün soylu kadın veya böyle bir adamın eşi anlamında Begüm ve Bige kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler Kuzey Türklerinde kraliçe anlamında bile yer almıştır: Sevim Bike gibi.

Bayrak (drapeau): Genel olarak bayrak ve sancak bir toplumun bütün fertler ve zümrelerini birleştiren ortak, armalı kumaştır ve bir direğin ucuna takılır. Alınan bir yer veya kaleye sancıldığı için "sancak" denir. Özel olarak Arnavutlarda kabile organizmasında her boya verilen addır.

Bayram (Fête): Bütün toplumlar da özel törenler yapılan ve şerefli, uğurlu sayılan kutsal günler. Bayramların esası yalnız dindir. İlkelerden beri bütün toplumların kendi bayramları vardır. Fakat sonradan millî kurtuluş, zafer, devrim günleri için de bayramlar yapılmıştır.

Beden değiştirme (métempsychose): Birçok dinlerde ortak olan bir inanca göre ruhlar ölümden sonra beden değiştirerek başka insan veya hayvanların bedenine girerler. Pythagoras ve Platon'da gördüğümüz bu düşünce tarzı aslında ilkel dinlerden gelmektedir. Onun özel bir şekli de bedenden bedene göç (transmigration) inancıdır.

Bekâret (virginité): Evlenmeden önce kızların korunmasına çok dikkat ettikleri dokunulmamışlık. Birçok toplumlar da bekâret namusun en mühim unsuru sayılır. Fakat bazı toplumlar da evlenmeden önce cinsî temasların önemi olmadığı halde, evlendikten sonra kocaya sadık olma aile namusunun esaslı vafıdır. (Mikel Dufrenne, La Personnalité de base, 2 me édit. 1962).

Bekâret kemeri (ceinture de chasteté): Hristiyan Ortaçağında şövalyeler sefere gittikleri zaman eşlerinin iffetini koruma için bellerine kilitli bir kemer takarlardı ve bu kilidi dönüşlerinde açarlardı.

Bekçi (gardien): Osm. aynı. Belirli bir yeri veya bir mahalleyi koruma ve bekleme görevini üzerine almış kimse. En yaygın şekli mahalle bekçisi (garde champêtre) dir.

Belediyecilik (municipalité): Şehrin kendi kendini idaresini sağlayan organizmadır ki, Batı medeniyetini ayırdeden başlıca karakterlerdendir. Batı Roma'da erkenden Municipium denen serbest şehir idareleri doğmuş ve Batı şehirlerinin gelişmesinde bunlar esash rol oynamıştır. Şehir yönetimi Belediye başkanı, icra heyeti ve yardım-

cılarından ibarettir. Bu yardımcıları 1 - 12 arasında değişir. Yardımcılar tayin sırasına göre rütbe alırlar. Belediye başkanının görevi komün'ü idare etmek, Belediye Meclisinden kararlar almak ve bu kararları uygulamaktır. Belediye başkanları kendi şehirlerinin halkı tarafından seçilir. Batıda merkezi hükûmet güçlerinin henüz kurulmadığı devirlerde Belediyeler vardı. Monarşiler doğduktan sonra da Belediyelerin özerkliğini tanımışlardır. Küçük ilk Batı cumhuriyetleri onlara dayanarak doğmuştur. Doğu medeniyetlerinde ve Türk devletlerinde belediyeçilik zayıftır.

Belediye zabıtası (police municipale): Şehrin temizlik, sağlık, düzenlilik gibi doğrudan doğruya ceza kanunu sınırına girmemekle beraber, korunması için ayrı yaptırımlı tüzüklere muhtaç olan işlerini gören Belediye organı.

Belediye mürakibi (contrôleur municipal): Alış verişte dükkanların kontrolüne ve tesbit edilmiş fiatlardan yüksek satış yaparak ihtikâr'a (accaparement) kalkanlara belediye tüzüklerine göre ceza vermeye memur kimse.

Belirtiş (signification): Bir toplumun bazı kültür unsurlarına verdiği önem ve bunu belirtmesi hali. Tam bütünleşmiş kültürlerde meselâ bir dans, bir tören veya elbise ve halı figürünün belirtileri arasında tam bir uyarlılık vardır. Bu kültür unsuru başka bir topluma geçerse onun doğuracağı değişiklikten kültür bütünlüğünü kaybeden bu yeni toplum rahatsız olur.

Bencilik, toplum bencilliği (égotisme collectif): Maddî olsun olmasın birtakım araçlarla birlikte doğan, bazen gerçek bazen sırf uydurma (fictif) olan üstünlük duygusudur. Onun görünüşleri bir kısım zümrelerde tip veya model haline gelecek derecede şiddetlenir. Onlar o zaman slogan'lar halinde toplum kültüründe yer alırlar. Her ne kadar milletçilik veya yurtseverlikle aynı şey değilse de onların daha aşağı seviyeden bir tarzı olarak görünür.

Bencilik, toplum bencilliği (égoïsme social): Bu fertlerde görülen bencilikten farklı olarak bir toplumun kendini başkalarından üstün görmesi anlamına gelir.

Bengilik (éternisme): Toplumlarda ruhun ölmezliği ve âlemin bengiliği fikri çok güç kurulmuştur. İlkellere göre ruhlar bedenden ayrıldıktan sonra bir süre toplumun çevresinde dolaşarak sonra yok olurlar. Bengilik fikri üstün âlem fikri ile birlikte ancak site medeniyetinden sonra doğmaya başlamıştır.

Bereket (fécondité): Hayvan beslemede ve tarımda doğumların artması, mahsulün çokluğu demektir. Bereketin kaynağı tabiat olduğu

için, bitki ve hayvan olarak artışı tabiattaki özel tanrılardan ileri geldiği inancı birçok eski dinlerde yerleşmiştir. Mezopotamya, Kıbrıs, Ege ve Yunan dinlerinde bereket tanrılarına ait ayrı ibadetler vardır. Bu inanç zamanımıza kadar gelmiş ve kalıntısı yağmur duası şeklini almıştır.

Besleme (a h r e t l i k): Evlere çocukken alınan, ev işleri gördürülen, buna karşı evlendirme ve çeyiz hazırlama gibi bazı yükümlülükleri kabul edilen eski Türk evinin yardımcı unsuru. Besleme hizmetçinin hürlüğüne sahip değildir. Aylığı olmadığı gibi, istediği zaman evi bırakıp gidemez. Bu bakımdan köleliğin bazı kalıntılarını taşımaktadır. Fakat yakın devirde besleme evin unsuru olduğu için ona karşı ev kendi yükümlülüklerine dikkat ederdi.

Beslenme (n o u r r i t u r e): Çocukların yetiştirilmesinde (dressage) gereken miktar ve kalitede gıdanın verilmesi de büyük yer alır. Çeşitli kültür çevrelerinde beslenme şekilleri çok farklıdır ve bunların tarzı o kültür içindeki insanların yetişkinlikteki toplum görevlerini gerektirir. Kültürlerin başlıca vasıfları mutfak tarzlarında görülebilir. Bu tarzlara göre beslenen insanların biyo-sosyal kabiliyetleri, bedence dayanma güçleri ve başarı dereceleri anlaşılabilir.

Beşerî Coğrafya (g é o g r a p h i e h u m a i n e) Almanların anladıkları anthropogeographie'den oldukça farklı bir anlamda beşerî coğrafya kurulmuştur. Amerikalıların Ecologie'sine yakın bir anlama gelir. İnsan zümrelerinin tabii çevreye yerleşme, işleme ve organlaşma tarzlarını tetkik eder. Bu yerleşme 1) Tabii şartlara intibak, 2) Tabii şartlar üzerine etki yapmak ve onları değiştirmek tarzlarında olur. Mekândaki bu karşılıklı etkiden başka tarihi kültür mirasının, geleneklerin, tekniğin etkisi de vardır. J. Bruhnes, L. Lannon, George, Sorre başlıca araştırmacılarıdır.

Beşik kertmesi: Bir kısım toplumlarda çocuklar daha beşikte iken bir-biriyle nişanlandırılır. Bu âdet mirasın dağılmaması için kimin kimle evlenebileceğinin önceden belirtilmesi demektir. Beşik kertmesi nişan yakın zamanlara kadar Anadolunun bazı yerlerinde de devam etmiştir.

“Beylik” (i n s t i t u t i o n d e l' E t a t): Eşanlamı “mirî”; “beylik bina”, “beylik ahır”, “beylik hazne” gibi yerlerde kullanılır. “Beylikçi” (c h e f d u B u r e a u d' E t a t) Osmanlılarda Divan dairesi müdürü.

Beylik ahır (é t a b l e r o y a l e): Osm. İstablı âmire. Hükümdar ve ailesine ait binek ve araba atlarının bulunduğu ve bakıldığı yer.

Beyanname (manifeste): Bir fikir, inanç veya ideolojinin temel ilkelerini geniş yığınlara yaymak için yazılan küçük eser. Bu devlet, siyasî parti veya bir fikir lideri tarafından yayınlanabilir.

Beylerbeyi (gouverneur général): Osmanlı idaresinde Anadolu ve Rumeli'yi yöneten iki genel vali ise de başka yerlere tayin edilenler için de kullanılmıştır.

Bezîrgân: Ortaçağ İslâm - Türk kervansaraycı tüccar tipi. Geniş mesafeler arasında ticareti bezîrgânlar kervanla taşıdıkları mallar sayesinde yaparlardı. Bu kelime geçen yüzyılların Türk folklorunda çocuk oyunları içine "Aç kapını bezîrgân başı! Kapı hakkı ne alırsın? v.b." diye girmişti.

Bildirme (veya ulaştırma) (communication): Toplumda karşılıklı etkiyi sağlayan fikirler ve duyguların fertten ferde geçmesi süreci. Bildirme veya ulaştırma mekanizması yalnız bu geçişe yarayan maddî organları değil, kelime, yazı, mimik, işaretli ve mekanik olarak bütün geçiş aletlerini de içine alır. Hançere seslerine (phonétique) ait sembollerin sistemi olan dil en esassız bildirme aracını teşkil eder. Dil yardımıyla insanlar kendi zümrelerinin başka üyeleri tarafından yapılmış tecrübelerle katılırlar. Geçmişteki tecrübelerin devamı sözlü bir geleneğin varlığına bağlıdır. Bildirmeye vergi özel bir teknolojik ve ergolojik cihaz yaratan toplumlarda, bu bildirme nisbeten sözlü gelenekten bağımsız olur. Yazı ve başlıca basın makinesi yardımıyla bildirmenin muhtevası insanî âmillerinden kurtulmuş bulunur. Böylece yayılabilir ve işe insan karışmadan gelecek kuşaklara geçebilir. Bazı kültür sektörlerinin, ilimler ve başlıca tekniğin gelişmesi bilginin mutlak olarak sadık ve objektif saklanmasıyla bağlı olduğu için, yazının kültür birikmesi sürecince önemi meydandadır. En başlangıç şekillerinde dahi bildirme her zümrenin socio-culturel birliğinin temelini kurar. Bir toplumda bilgiler, sanılar, inançlar ve duyguların bir dereceye kadar tekşekilliliği yalnız bildirme ile kurulabilir. Toplum organlaşmasının şekli, toprakları üzerindeki genişliği ve uğradığı değişmeler büyük bir ölçüde, elde bulunan bildirme sistemine bağlıdır. Eğer telgraf, telefon, basın veya radyo gibi mekanik bildirme araçları varsa, kültürün bütünleşme veya bütünlüğünü kaybetme ritmi çok büyük bir yoğunluk kazanır. Kütle bildirilmesi (mass communication) deyince kamu sanısı üzerine bilgi verme, propaganda ve tesir yapan araçların bütünü (basın, televizyon, radyo, sinema, v.b.) anlaşılır.

Bildirme (information): Sosyal psikolojinin başlıca metodlarından-
dır. Gündelik anlamda haber verme demektir ve bütün daireler, top-
lum kurumlarında bilgi edinmek için baş vurulan Bürolardır. Fakat
ilimde genel olarak yazılı veya sözlü bilgi toplama yollarının bütünü
için kullanılır.

Bilge (sage): Halk töresini toplum mantığına göre bir hayat kuralı
haline getiren ve buna uygun yaşayarak insanlara örnek olan kim-
selere bilge denir. Eskiden bu yerde "hakim" kelimesi kullanılıyor-
du. Eski Türklerde bunlara Ata, Ede veya Dede deniyordu. Çinliler
Ts'eu diyorlardı. Bilgelik doğması için toplumun örf ve âdetleri-
nin organlaşmış olması gerekir. Bunun en uygun tipini eski Yunan'-
daki bilgelik'te görüyoruz.

İlkçağ'da bilgisi ile eylemi arasında tam uyarlık olan örnek insan-
lara bu ad verilirdi. Bilgelik (sagesse) ilimle ahlâkı birleştirdiği
için bilginlikten üstündü.

Bilgi sosyolojisi (sociologie de la connaissance): Bilginin
ilkeleri olan genel fikirlerin toplum hayatında veya toplum şart-
larına göre doğduğunu kabul eden ve bilgi ilkelerini toplum olayları
ile açıklayan sosyoloji dalıdır. Durkheim bilgi ilkelerinin ilk dinler-
deki zümre sınıflanmaları ve bunlara bağlı olan toplum dinî man-
tığından doğduğunu söylüyor. Mannheim, zümre, sınıf, millet şart-
larının bilgi şekillerini gerektirdiğini söyleyerek daha geniş bir açık-
lama yapıyor.

Bilirkişi (expert): Eski terimle "ehli vukuf" bir davanın çözülme-
sine yarayacak ilmi kanıtları hazırlayanlardır. Buna Fransızca'da
connaissanceur denir. Baş vurulan kimse bazı mallar veya şeylerin ka-
litesini belirtmekle yükümlü ise buna expert denir.

Bircilik (monisme): Genellikle felsefede olayların açıklanmasını tek
prensibe dayandıran görüştür. Sosyolojide de maddeci açıklamayı,
yahut sosyal evrimde demografik, ideolojik amillerden yalnız birini
temel sayan sosyologların açıklama tarzlarına birici (moniste) dene-
bilir.

Bircinstenlik (homogénéité): Unsurları arasında farklılaşma doğ-
mamış olan zümrelerin hali. İlkel toplumlar (klan, fratri, v.b.) bir-
cinstendirler. Spencer'e göre bircinstenlikten ayrcinstenliğe doğru
gelişme toplumlarda evrimin başlıca vassıdır. (Bk. Ayrcinstenlik).

Biriciklik (unicité): Çağdaş antropolojide insanın esaslı vasıfların-
dan biri onun kendi türünde tek olduğudur. Bütün hayvanlar benzer
alt-bölümlerle birçok türlerden ibaret oldukları halde, foetus

(cenin) halinde eksik doğuşu, içgüdülerinin zayıflığı ve yetiştirilme-ile sonradan tamamlanması insanı kendi türünde tek kılmaktadır.

Birikme (accumulation): Uygarlıkları geliştiren ve artıran süreç. Her uygarlık belirli bir anda şimdiki kuşakların ve geçmiş kuşakların biriktirebildikleri maddî olan ve olmayan kültür unsurlarının toplamını temsil eder. Bir toplumun kültür mülkünün artması ya icatla, ya yayılma (diffusion) yolu ile, yahut da her ikisinin birleşmesi ile olur. Gerek bütün uygarlığın, gerek unsurlarından yalnız bazılarının gelişme seviyesi daha önceki seviyelere dayanır. Meselâ teknik eserlerden çoğu, belirli bir şekil alınmaya kadar azar azar birbirine eklenen ve ayarlanan vasıflar kompleksini temsil ederler, ki onlar da sonradan değişikliğe uğrayabilirler. Bir teknik unsurun her gelişme seviyesinden önce başka seviyeler vardır, o suretle ki bir zincirin halkaları gibi zamanda türlü seviyeleri birbirine bağlayan mantıkî ve aksedilmez bir sıra kurulur. Birikme bir kültürde lüzumsuz unsurların ortadan kalkmasını gerektirir. Böylece bir kültür elemesi (tamisage) meydana gelir. Fakat birikme yalnız, artık kullanılmayan unsurların görev (fonction) ve belirtiş (anlam) değişmesine de sebep olabilir. Birikme ilerlemenin (progrès) faktörlerinden biridir, çünkü fizik veya sosyal çevre üzerinde daha etkili bir kontrole imkân verir.

2) Mal, eşya, para şeklinde taşınır ve taşınmaz bütün servet şekillerinin sarf edilmeden çoğalmasına denir. İlk kavimler şeref kazanmak için mal yağmalamadan ibaret zümrelerarası bir rekabet kurumu olan Potlaç'a hazırlık olmak üzere mal biriktirirler. Bu biriken mal, canlı ve cansız eşya düğün, barış, v.b. vesilelerle bir seferde yağmalanır. İlkellerdeki bu yağmalama kurumu biriktirmeden hiç bir ekonomik sonuç çıkmamasına sebep olmaktadır. Birikme ancak siteler kurulduktan sonra ve başlıca Batı ticaret sitelerinde yaratıcı ekonomik rol oynamıştır.

Birleşme ayini (rite de communion): İlkellerdeki esaslı dini ayinlerden olup kutsal hayvan ve bitkilerle (totem) zümre fertleri (klan) arasındaki cevher birliğini (consubstantialité) sağlamaya yarar. Bu ayinde totem olan ve başka zamanlarda yenmesi ve tüketilmesi yasak olan hayvan kesilerek eti zümre üyeleri tarafından yenir. Fakat birleşme ayininin birçok kavimlerde değişik şekilleri vardır. Hristiyanlıkta İsa'nın kanı ve eti sayılarak yenen şarap ve ekmek bir nevi communion'dur. Eski Türk Şölen'inde de bu vasıf görülüyor.

Birlik (association): Toplum karşılıklı etkisinin temel şeklidir ki, insan zümrelerini bütünleşmeye götürür. Zıttı ayrılık veya ayrılma (dissociation) dır. Bütün toplum süreçleri ya birleştirici ya ayırıcıdır. Özel bir anlamla Birlik belirli bir sanat veya meslekle uğraşan her zümre demektir: Öğretmenler Birliği gibi. Bu anlamda her toplum bir Birliktir. Bazı sosyoloji yazarları bu kelimeyi yalnız maksatlı bir şekilde krulmuş ve asıl toplumun içinde ikinci dereceden birer zümre olan "sözleşmeli zümreler" için kullanırlar.

Birlikte - yaşama (symbiose): Aynı barınağa göre ortak altbağlılık (bağımlılık), veya özelleşmiş ve bağlaşılmış (interdependant) zümrelerin kurulmasına doğru götüren bir iş bölümü şekline dayanan kişisiz sosyal hayat şeklidir; fakat münasebetleri organize olmuş bir şekil alamaz. Birlikte yaşama münasebetleri gerek yarışmalı, gerekse ortak çalışmalı (synergiq ue) olabilir. Ekoloji'de kullanılan bu terimi bazı sosyologlar bütün toplum hayatının açıklanmasında kullanırlar.

Biyolojik sosyoloji: Toplum olgularının temelinde biyolojik olguların bulunduğunu ve onların, esasında, hayat kanunları ile açıklanacağını savunan görüş. Fakat bu da ayrıca iki şekilde ileri sürülmüştür: 1) Benzetme (analogie) yolu ile. Buna göre toplum olguları organizm olgularına benzer: İkincide hücrelerle organizmin münasebetine karşı birincide fertlerle toplumun münasebeti vardır. İkincideki hastalıklara karşı birincide toplum hastalıkları, yine birincideki organlar ve fonksiyonlara karşı ötekinde toplum organları ve fonksiyonları vardır. (Worms, Lilienfeld, v.b.). - 2) Evrim yolu ile. Buna göre toplum olguları canlı varlık olgularının evriminden doğmuştur ve temelinde onlar vardır. (H. Spencer, Giddings. v.b.).

Bolluk (opulence): "Kıtlık" (pénurie) ın karşıtı, toplumda üretim çokluğu ve hayat kaynaklarının zenginliği demektir. Bolluk, esasında çiftçilikte kullanılan bir terim olmakla birlikte iktisadî hayatın bütün dallarına yayıldığı için toplumda geçim genişliği (refah) demektir.

Bolşeviklik (bolchévisme): İşçi sınıfı diktatörlüğünden doğmuş olan totaliter bir siyasî rejimdir.

Borç alma (emprunt): Eski terimle "istikraz". Belirli tarihte ödenmek üzere ve sabit bir faizle alınan para sözleşmesidir. Devletler arasında veya devletle fertler arasında olabilir. Bir devlet kendi fertlerinden aldığı zaman iç borçlanma, başka devletlerden aldığı zaman dış borç alma olur. Borç alma (istikraz) borç alanı yükümlülükler altına koyduğu için borcu verene de bazı haklar kazandırır. Türki-

ye'nin Batı memleketlerine borçları "Düyunu Umumiye" baskısını doğurmuştur.

Bostan (jardin potager): Farsçada bu kelime, kokulu çiçek bahçesi olduğu halde türkçede sebze yetiştirilen büyük bahçe anlamını almıştır. Bostanlar şehir dışında iken şehirler büyüdükçe belediye hudutları içine girmiştir. Langa bostanı gibi.

Borsa (Bourse): Bir memleket iktisadının rasathanesi görevini gören kurum. "Sehim" (action) ve "tahvilât" şeklinde ticarî borsalar olduğu gibi erzak borsaları da vardır.

Bonz: Budizmde rahiplerin adı.

Boş kale: Göçebelerin yaşadığı topraklarda (Orta Asya, Kuzey Afrika, v.b.) zaman zaman birbiriyle çarpışan kabilelerin sığındığı kalelerdir. Cezair Kabile'lerinde Rahat adını alır.

Boşanma (divorce): Evlilik kurumunun bir taraf veya iki taraf kararı ile çözülmesi (Bk. evlenme.) Bazı toplumlarda boşama hakkı erkeğe verilmiştir: İslâm hukuku gibi. Bazısında boşanma imkân-sızdır: Katolik toplumları gibi.

Boş zaman (loisir): Çalışma dışında eğlence, düşünme ve dinlenmeye ayrılan zaman. Hayatını çalışarak kazanma zorunda olan zümrelerde boş zaman çok azdır. İlkçağda düşünme yalnız boş zamanı olan üstün soylular sınıfına mahsus sayılırdı. Modern demokrasilerin gayesi bütün insanlara mümkün olduğu kadar boş zaman kazandırarak herkesin okuma düşünme hakkını kullanmasını sağlamaktır (J. Dewey, Terbiye ve Demokrasi). (Weblen, Leasure Class).

Boy (tribu) Değişik sayıda sob'lar, klanlar, yarımilar (fratriler), bazı şartlarda sürüler (horde) ve kabileleri de içine alan, aynı dili konuşan ve ortak kültür vasıflarına sahip ilkel toplum. Arapların toplum teşkilâtında tribu tipinin gittikçe büyüyen birçok dereceleri vardır ki, aile'den başlayarak kabile, aşiret, fahiz, şaab, kavim, v.b. adlarını alır. Türklerde buna karşılık ocak, oymak, urug, anar, boy, ulus, budun kelimeleri vardır. Her iki teşkilât da kandaşlık ve neseb üzerine kurulduğu için boy veya kabile toplumları soy üzerine sınıflanırlar. Yalnız Araplarda bu soy en son kuşaktan geri doğru giden tomar (şecere) lara dayanır. Soyu en eski, yani tomarı en büyük olanlara en şerefli gözü ile bakılır. Buradan, Araplarda soyun eskiliği ile öğünme âdeti çıkar ki, arap atlarının tomarlarına kadar geleneklerinde yer bulmuştur. Türklerde ocağın buduna bağlılığı yu-karıdan aşağı doğrudur: yani budun uluslara, uluslar boylara, onlar da urug ve oymaklara ayrılarak ocaklara kadar inilir. Boylar aslında toprağa yerleşmemişlerdir. Geçim şekilleri av ve hayvan bes-

lemektir. Fakat toprağa yerleştikleri zaman da bu temel karakterlerini saklarlar. Aynı kökten geldiklerini kabul etseler de, yabancı boy-lar (başka kavimlerden gelip sığınanlar, kaçırılan kadınlar, tutsak-lar, köleler ve toprak köleleri) ile karışır ve bu unsurları kendi bün-yelelerinde bütünleştirirler.

Boykot (boycotte): Toplumda halkın veya bir zümrenin uygun bul-madığı herhangi bir karar veya davranışa karşı söz ve hareket halinde alınan menfi davranış. Bir zümrenin şiddetli protestosu. (Ke-lime İrlanda'da ilk mülk sahibine karşı alınan menfi tavırdan dolayı Boykot adından çıkarılmıştır): boykottage.

Bozgun (panique): Bir kalabalık veya halk yığnında meydana ge-len ve her türlü kontrolden kaçan davranış tarzı. Birdenbire mey-dana çıkan ve salgın bir zümre korkusu halini alan tehlike heyecan-larından doğar.

Bozulma (détérioration): Bozulma havzası: (aire de dé-térioration): Yapılarının iğreti hali ve içinde oturanların yüksek dereceden yerleşmemiş olması ile beliren şehir havzasıdır. Merkez ticaret bölgesinin şehre ek olan oturma yerlerine akımı arsa fiatla-rının yükselmesini gerektirir, fakat kiralara alçalmasına sebep olur. Arsalardan faydalanma kısa bir zaman sürdüğü için, yapılar acele ve kötü olur, bundan dolayı da fertleri aşağı iktisadî şartlara doğru çeker. Orada yerleşenler bazı toplum kontrolü şekillerinden kaçma-ya ve bu havzada bulunan davranış tiplerinin karışıklığı ve çeşitliliği içinde kaybolmaya çalışırlar. Başboş gençlerin sürüleri, fuhuş, suç-luluk, sefalet ve bütün şekillerde düşüklükler orada toplanır. Bozul-ma havzası, öteki şehir havzaları gibi, içinde oturanlara şekil ver-meye doğru gider. Bu kısmın halkı birbirlerine uyarlar, fakat bü-tün olarak ele alınan şehrin toplum hayatına uymamış gibi görünürler.

Bölge (région): Nisbî bircinstenliği olan kültür unsurları ile vasıf-larından ibaret belirli bir coğrafya havzası. Coğrafya sınırları ve bö-lümleri kaskatı çizilmiş değildir, az çok değişirler. Kültür karakterle-rine gelince, şunları tesbit edebiliriz: 1) En tipik olanı, bazı coğrafi şartlara bağlı olmak üzere toplum münasebetinin belirli tiplerine gö-türen iktisadî işletme şeklidir. 2) Üstün vasıflar bölgenin her tarafında aynı yoğunlukta, aynı şiddette değildir; bu karakterlerin üstün derecede birleştiği merkez noktasından uzaklaştıkça zayıflarlar.

Bölgecilik (régionalisme): Bir milleti meydana getiren bölgeler-den bazılarına karşı duygu ve bağlılığın millî bağlılığı aşacak ve tehlikeye koyacak derecede ifadesi. Bk. Rejyonalizm.

Bölük: Zümre bölümlerinde kullanılır. Özel olarak askerlikte ordunun taburdan sonra gelen bir parçasıdır ki, onun parçaları "takım" ve daha sonra "manga" dır.

Bölünmez aile (famille indivise): Aile maddesine Bk .

Broşür (brochure): Kamu sanısını harekete getirecek tarzda kışkırtıcı bir polemik veya eleştirmeyi yaymak maksadiyle yayınlanan küçük risalelere denir.

Bucak: İdari teşkilâtta eski vilâyet (il), kaza (ilçe), nahiye (bucak) ve karye (ocak) karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Budun (ethnie, peuple): Boylar veya kabileler bütününden meydana gelen, biyolojik köke dayansa da dış tesirlerle yabancı unsurları kendi bünyesinde eriten bircinsten kültür zümresi. Bu kelime "ırk" ın eşanlamı değildir, çünkü ırk kelimesinin sırf fizik antropoloji sınıflamasına dayanan biyolojik bir anlamı vardır. Bir budun (ethnie) un üyeleri de ortak beden vasıfları gösterirler, fakat ilk bircinstenliğini kaybetmiş olmak üzere bir ırkın daha küçük bir parçasını teşkil ederler. Budunlar sonradan doğacak milletlerin bazen kültür bakımından temelini teşkil ederler. Ancak, bir milletin birçok budunlardan meydana gelmesi de mümkündür.

Buğaz tokluğu: Karşılığında hiç bir şey ödmeden, yalnız yiyeceğini vermek suretiyle çalıştırılan kimsenin çalışma tarzı.

Buharlı makine (machine à vapeur): İlkçağdan beri bilinmekte ise de ancak 18 inci yüzyılda kölelik kalktıktan ve makineyi insan emeği yerine koyma zarureti doğduktan sonra Batı toplumlarında birinci derecede rol oynayan teknik araç. Stephenson tarafından lokomotifte kullanılmış, sonra da bütün endüstri dallarına yayılarak tezgâh endüstrisinin büyük endüstri halini almasında esassı âmil olmuştur.

Buhurdan (encensoir): Cami ve kilise gibi tapınaklarda mistik havayı kuvvetlendirmek için dualar (hymne, rapsodie) sırasında güzel kokulu otlar yakılır. Bunlardan çıkan duman tapınağın içini buğulandırır. İşte bu dumanı yapan ve ayinlerde önemli rol oynayan kap buhur'dandır.

Bulanık değerlilik (ambivalence): Karşılıklı birbirlerini dışta bırakan farklı değerler arasında sallanma vaziyeti. Bu, genellikle, toplum organlaşmasının kaybolmasına işarettir, ve bunun üzerine, bütünlüğünü kaybetmiş bir toplumda farklı, hatta çatışkan değerler bulunduğu için, kişilik bakımından çözülmüş olan fert, davranış kurallını çıkarlarının veya o andaki arzularının gereğine göre şu veya bu değer üzerine kurar.

Bulaşma, toplum bulaşması (contagion sociale): Taşkınlık halinde bulunan bir kalabalığın fertleri arasında hızlı ruhi yoğunlaşmalar ve yayılmalar ki, aşırı derecesinde toplum salgını adını alır. (Gustave Le Bon, Psychologie des Foules).

Bunalım (crise, angoisse): Psikolojide ikinci, sosyolojide birinci kelimenin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Psikopatolojide “bunalım” sebebi bilinmeyen bir iç kıvrıntısı halidir ki, psikasteniklerin başlıca ârazlarından. Toplumda “bunalım” toplumun içinde bulunduğu karışıklıktan doğan, insanların geçirdikleri bunalıma ifade eder. Bu noktadan bu iki anlam sübjektif ve objektif iki görünüş olmak üzere birbirine yaklaşır.

Burç: Bir kale yalnız bir derebeyinin konağını çevirdiği gibi bütün bir şehri de çevirebilir. Bazen büyük şehirlerin korunması için istilâ tehlikesi olan yerlerde kurulur. Batı Ortaçağında feodallerin şatoları etrafındaki kaleler birincilere misaldir. Her üç şekilde de kale “sur”-lar, yani mazgalı korunma duvarları ve bu duvarların bazı yerlerinde top ve mancınık gibi kuvvetli silâhlara sahip yine mazgalı kulelerden ibarettir. Bu kulelere Burç denir. Bourg kelimesinin Burç’dan alınmış olması çok muhtemeldir.

Burg (bourg): Türkçede bunu Kent diye karşılamak tam yerinde olmaz. Bir şato veya kale etrafında kurulmuş şehir ise de, asıl Burg kale veya şatonun içidir. Burg sahipleri Ortaçağın nüfuzlu derebeyi sınıfını teşkil eder. Burg’un dışında Burg sahiplerine hizmet edenlerin oturdukları mahalleler “bourgade” adını alır. Bourgade’lar Burg’a bağlı seyrek köylerdir. Burg’un hemen dışında ve çevresinde yerleşenler Faubourg’u teşkil ederler. Orada Burg’un ihtiyacı olan şeyleri yapan zanaatçılar oturur. Faubourg büyüdükçe küçük bir şehir halini alır: “vilain” denen bu şehir halkı sonradan servet kazandıkça burjuvaları teşkil edecektir. Tarlada çalışan köylüler burg sahiplerine mutlak olarak bağlı oldukları için “toprak kölesi” dirler.

Bürokratik (bureaucratie): Belirli ayıtları ve sorumlulukları olan ve bir kurala göre atanan ve yükselen memurların meydana getirdikleri mertebeler düzenine (hiérarchie) Bürokratik denir. Bu terim, genel olarak, kamu hizmetleri organlaşmasına ve icra kuvvetininkine denir. Fakat Endüstrinin büyük teşebbüslerinde, banka ve ticaret teşebbüslerinde, hatta sendikalarda, kooperatiflerde ve Kilisede bile Bürokrasiler vardır. Başka bir anlamda, memurların topu birden Devlet kudretini kontrol edecek bir rejim kurarsa, buna da özel olarak “Bürokrasi rejimi” denir. Pejoratif anlamda işlerin ça-

buk çıkmamasını ifade etmek için de kullanılır. O zaman bunun türkçede karşılığı "Kirtasiyecilik" tir.

Bütünleşme (intégration): Bir memlekete dıştan gelen göçmenler veya sığınanlar (mülteci) ile yerli halk arasındaki dil, örf ve âdet farklarının silinerek yerleşenlerin yerli halk ile bir bütün teşkil etmesine denir. Bütünleşme göçmenler ve sığınanlarla yerliler arasında olduğu gibi, bir memleket içindeki azınlıklarla çoğunluğu teşkil eden halk arasında da olur. Bütünleşme göçmenler veya azınlıkların doğurduğu kültür ayrımcınlığını kaldırarak kültür birliğinin sağlanmasına yarar. Bütünleşmenin olmaması millî birliğin doğmadığını, bu yüzden de her türlü yaratıcılığın eksikliğini gösterdiği gibi, millî birlik adına bir tehlike meydana getirir. Toplum organlaşması, fikir birliği (*esprit de corps*), kolektif şuur bütünleşmenin türlü manzaralarıdır. Norm bütünleşmesi bu suretle: 1) Toplum normlarına uyan ferdi davranıştır; 2) Toplum normları ve kuralları birbiriyle ayarlanır. Toplum bütünleşmesi: organlaşmış bir toplum teşkil etmek üzere farklı zümrelerin karşılıklı birbirine uyması halidir. Bütünlükten çıkma (*désintégration*) bunun menfi halidir.

Büyük şehir (la grande ville): Dünya nüfusunun hızlı artışı ve endüstri merkezlerinin yoğunlaşması yüzünden bir kısım ölçüsüzce büyüyen şehirler doğmaktadır: Londra, New-York, Tokyo gibi. Bu şehirler trafik sorusunu ve şehiriçi görevlerini çok güçleştirmekte ve uydu-şehirlerin doğması neticesini doğurmaktadır. Yeni savaşlara karşı korunma da ayrı bir güçlük konusu teşkil eder.

Büyücülük (sorcellerie): Çoğu kere zararlı sayılan maksatlar için kullanılmış bir usuldür ki, birtakım tabiatüstü kuvvetlere baş vurmak üzere insanlara tesir edileceği ve olayların değiştirileceğine inanmaktan ibarettir. Büyücü (*sorcier*) bu kuvvete sahip olduğu kabul edilen kimsedir. O istediği zaman insanlara kötülük yapabileceği için ondan korkulur, fakat büyü kötü maksatla kullanıldığı gibi (kara büyü: *magie noire*) iyi maksatla da kullanılabilir (ak büyü: *magie blanche*). Din kolektif olduğu halde, sihir ve büyü ferdi'dir (Hubert et Mauss, *Mélanges de sociologie religieuse*). Fakat Durkheim büyü'nün de dinden doğduğunu ve onun pratik bir maksada göre kullanılmasından çıktığını söylüyor. (E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*).

Büyük oğlun üstünlüğü (primogéniture): Mirasta en büyük oğlun lehine bir tercih veya tetkik kabul eden toplum kurumudur.

C

- Cami (mosquée):** İslâm dininde müminlerin ibadet için toplandıkları bina. Fakat Cami' yalnızca ibadet yeri değildir. Orası aynı zamanda halka açık dersler demek olan vaaz yeri, medreselerin kurulmasından önce bütün ilimlerin okutulduğu orta ve yüksek öğretim yeri, hatta mahkeme görevini görürdü. "Cami" kelimesinin anlamı olan "toplayıcı" sözü de onun bu geniş toplum görevini gösterir. Cemaat, cum'a kelimeleri de aynı kökten toplananlar ve toplantı günü demektir.
- Candomblé:** Brezilya yerlilerinde kutlanan, danslar ve tamburla söylenen şarkılarla birlikte yapılan tören. Bazı yazarlar bu törenin zenci kökünden gelmekle birlikte Hristiyanlığın tesirinde kaldığını söylüyorlar. Dar bir anlamda Candomblé Afrika köklü Brezilya büyük bayramlarını gösteriyor (Leenhardt, Candomblé).
- Candarma (gendarme):** Fransızcada "silâh adamları" anlamına gelen bu kelime türkçede kamu hizmetinde ordudan farklı olarak disiplini sağlamada yöneticilere silâhla yardım eden görevlilerin adıdır. Kelime türkçeleşerek özel anlamda "candarma" şeklini almıştır. Şehirde polis, şehir civarında ve köylerde candarma disiplinde yöneticilere yardım eder (aslı: jandarma).
- Cariyelik (concubinage):** Erkeğin evlenme dışında bir veya birkaç kadınla cinsî münasebetini kabul eden toplum âdetidir. Cariye, odalık, yataklık (müstefrişe), v.b. adlarını alır. Cariyeler ocak içinde asıl nikâhlı eşden başka yer alırlar, ve ocağın bir unsurudurlar. Atabuyruklu (patriarcal) ailede, çokkarlı ailede görülürler ve savaşta tutsaklar arasından seçilmiş olabilirler. Odalık veya cariyeler sonradan nikâhlı eş de olabilirler.
- Castrum:** Ortaçağ ve daha çok İlkçağ sitelerinin yanında yabancı tüccarın kurduğu yeni şehir "Civitas" olup eski şehir (Castrum) le ticaret yapanlar otururlar ve bu halka Mercator denir. Eski Bizans'ta Cenevizlilerin kurduğu Galata Civitas, eski şehir bir Castrum idi.
- Cebir (coercision):** Toplumun bir fert veya zümre üzerinde, bazen toplum otoritesini kullanan bir ferdin başka fertler veya toplum üzerinde kullandığı basınçlı kuvvet. Hukuk kurumunun sorumlu kimseler üzerinde cebir kullanıcı kuvveti vardır. Toplum otoritesini temsil eden bazı kimselerin bu kuvveti kötüye kullanmaları halkta ayaklanma tepkileri uyandırabilir ve bu hal devrime kadar gidebilir.
- Cehennem (Gehen, enfer):** Ahret fikrine sahip dinlerde kötü ruhların ebedî azap çekmek için gideceği yerdir. Eski Mısırlılar ruhların sorguya çekileceği ahret gününü, Mizan'ı, iyi ruhların geçeceği köp-

rüyü (Sırat), kötü ruhların ceza görecekları cehennemi kabul ediyorlardı.

Cemaat (C o m m u n a u t é): Birbirinden oldukça farklı birçok anlam-
larda kullanılan bir terimdir. En çok kullanılan şekline göre cemaat,
yerlere göre hacmi değişik, belirli bir coğrafi bölgede oturan ve aynı
kültüre bağlı, aralarında akrabalık, manevî dayanışma gibi sıkı bağ-
lar bulunan bir cinsten bir zümredir: Bu anlamda köy ve bazen ka-
sabalara birer cemaat denebilir. Kabileler toprağa yerleşerek oba
ve köyleri meydana getirdikleri zaman birer cemaat olurlar. Le Play'e
göre insan toplumları; 1) Organik dayanışma ile bağlı ve değişmez
tabiat şartlarının hükmü altında oldukları zaman "cemaatçi"
(c o m m u n a u t a i r e), 2) Dış münasebetlerle gelişme imkânlarını
kazandıkları, ve ferdi kendi başına teşebbüse girmeye elverişli olarak
yetiştirebildikleri zaman "özelleşmeci" (p a r t i c u l a r i s t e) dir-
ler. Tönnies aynı ayırışı başka bir anlamda yapar. Ona göre Cemaat
(G e m e i n s c h a f t) insanların birbirine organik ve içten, derin
bağlarla bağlandıkları toplum, "Cemiyet" (G e s e l s c h a f t) ise fertle-
rin sözleşmeler ve çıkarlarla, soğuk münasebetlerle bağlandıkları züm-
relerdir. Le Play'nin değer hükmü "cemaatçi" kuruluşlara karşı ol-
duğu halde, Tönnies'in değer hükmü "özelleşme" tipine uyan "Ce-
miyet" e karşıdır. Bu da bu kelimeye verilen anlamların ne kadar
değişik olduğunu gösterir. Köy ve kasaba gibi toplum yerleşmelerinde
de "cemaat" kelimesi ortak olarak kullanılır. Toplum kalkınması:
(c o m m u n i t y d e v e l o p m e n t) Cemiyet (s o c i é t é) Bk. Top-
lum (özel olarak Birlik, tören anlamına gelir: Sosyoloji cemiyeti,
sünnet töreni gibi).

Cenaze töreni (f u n é r a i l l e s): İlkel ve gelişmiş bütün toplumlarda
ortak olan esaslı tören İlkelerde tam bir ayin manzarası gösterir.
Dini inançlar orada en şiddetli şeklini alır. Ruh, ahiret, ahiretteki
ceza ve ödül, ruhların yaşayan insanlar üzerindeki etkisi, fayda ve
zararları, onlardan korunmak için baş vurulacak yollar, kısaca dinî
inançların en büyük kısmı bu ayinlerde toplanır. Ölülerin gömülmesi,
yakılması, yüksek bir yere konarak atmacalara bırakılması, mum-
yalanması gibi türlü şekiller Ahiret ve ölülerin ruhları dolayısıyla
doğan inançlara bağlıdır.

Cennet (p a r a d i s): Göksel dinlerde iyi fiilleri olanın gideceği ve ebedî
mutluluk bulacağı âlem. İlkel dinlerde ahiret ve cennet fikri yoktur.
Onlara, meselâ totemizm ve animizm inancında olan kavimlere göre
ölenlerin ruhları kabilenin civarında dolaşır, orada bulunan eşyaya
girer ve insanlar arasına döner. O zaman insanlara zarar verebilir

ve kötü ruh sayılır. Cennet ve Ahret tasavvuru oldukça ileri dinlerde doğmuştur.

Cereyan (c o u r a n t): Toplum olgularının kurumlar, âdetler, gelenekler şeklinde katılaştırmış (cristallisé) şekillerinin yanında bir de eğilimler, coşmalar, devrimler, fikir ve ideal kaynaşmaları gibi hareketli olanları vardır ki, bunlara toplum cereyanları (akımlar) denir. "Akımlar" organlaştırmış olmadıkları için şiddetli, fakat devamsızdırlar. Ancak şiddetleri bakımından dinamik ve yaratıcı rol oynarlar.

Cesurluk (c o u r a g e): Soyut olarak bir ahlâk - erdemi gibi görülen cesurluk, ancak belirli toplum şartları içinde ve insanlar arasındaki ortak değerlendirmelerde meydana çıktığı için ona toplum olgusu demek gerekir. En ileri şekli "medenî cesurluk" (c o u r a g e c i v i - q u e) kamu sanısını savunan demokrasi fikirleri uyanmaya başladıktan sonra doğar. İlkelerde yalnız insan öldürme (h o m i c i d e) şeklinde ve ayinlerde işkenceye dayanma gücü ile başladığı halde Atina sitesinde Sokrat'ın medenî cesurluğu halini almıştır.

Cetlere tapınma (c u l t e d e s a n c ê t r e s): Bk. Atalara tapınma.

Ceza (c h â t i m e n t, p u n i t i o n): Toplumun kanunlarla gerektirilmiş olan kurumlarına ve değerlerine saldırma ve onları çiğnemenin ibaret olan bir fiile karşı, bu kanunların koyduğu yaptırıcı güç. Ceza toplumun kendi kurallarını çiğneyenlere tepkisi ve kontrol gücüdür. Bunu sağlayan ceza hukuku (d r o i t p é n a l) dır. Ceza: 1) İşlenen fiilin doğurduğu zararı düzeltici, veya, 2) Zarar vereni eğitici (terhibi) olur. İlkelerden çağdaş toplumlara kadar ceza birçok safhalardan geçmiştir. (Bk. sorumluluk, hukuk, yaptırıcı güç, v.b.) Cezaevi: ceza verilen kimsenin başka insanlardan ayrılmış olarak yaşama zorunda olduğu kapalı yerdir.

Cezaevi (p r i s o n): Suçluların ceza süresini geçirdikleri kapalı yer.

Cezbe (e x t a s e): Osm. Vecd, cezbe. Toplumda kendinden geçecek derecede coşma hali. Ayinlere katılanların ulaştıkları üstün heyecandır ki, tarikatlarda türlü şekilleri görülür. Tasavvuf vecd ve cezbe doğduktan sonra ulaşılan bir dünya görüşüdür.

Celep (m a r c h a n d d u b é t a i l): Koyun sürüsünü şehre getirip kasaplar ve salhanelere satan kimse. Çoban ve kasaptan ayrılmalıdır.

Cimrilik (a v a r i c e): Osm. Hisset. Para tutumluluğunda aşırılık. Yiyip içmesinden kesecek derecede biriktirme hırsı. Ticaret ve servet biriktirme şartlarının doğduğu toplumlarda meydana gelen sosyal bir haldir.

- Cin çarpması** (possession): Kendisini cinler çarptığına inanılana possédé denir. İlkel kavimlerde kötü ruhların musallat olması anlamında kullanılır. Böyle bir halde, kötü ruhları kaçıran büyücüdür.
- Cinsiyet rahibesi** (prêtresse de sexualité): Kıbrısta Phallus ayinlerinin yapıldığı tapınaklarda cinsiyet tanrılarına tapınmada hizmet eden rahibelerdir ki, bazı payen dinlerde görülen bu ibadet şekli gittikçe kaybolmuştur (Dulaure, Divinités Génératrices).
- Cinsiyet taşkınlığı** (exaltation sexuelle): Cinsî yasakların gevşediği veya kalktığı zamanlarda bazı toplumlarda devreli olarak görülen taşkınlık görünüşleri. İlkel toplumlarda cinsî yasaklar dışında belirli zamanlarda (bağ bozumu, bereket zamanı) bu âdet âyin şeklini alır. Batı memleketlerinde bunun kalıntıları Karnaval ve Mas-kara alayları, Kermesse'ler, Fransa'da Mardi-gras, Almanya'da Fasching halinde devam etmektedir.
- Civis Romanum**: Roma hemşerisi.
- Cihad** (guerre sainte): İslâmlıkta dini yaymak için baş vurulan silâhlı araç olduğu birçok şarkiyatçı tarafından ısrarla savunulmuştur. Fakat "cihad" Kur'an'da yalnız çaba göstermek, bir fikri yaymak için çabalamak anlamında kullanılmıştır. Kur'an "Cehdediniz" derken "silâhla saldırınız!" dememektedir.
- Cilâlıtaş devri** (periode néolithique): Tarihten önceki kültürlerin yontmataşa göre daha ileri şeklidir. Etnoloji bugünkü ilkel toplumlarda Kaledonyalıları gibi yontmataş ve cilâlıtaş devrinde yaşayanların bulunduğunu gösteriyor. Ancak bu karşılaştırma yalnız maddî teknik bakımından yapılmaktadır. Onun dışında paleososyoloji henüz karanlıktır.
- Cin** (génie): İnsana benzeyen, fakat kötülüğe meyilli ruhlar anlamına gelir. Kur'an'da ins ve cin diye insan'la beraber zikr edilmektedir. Halk arasında "ecinni" şeklini almıştır. Kötü ruhların insanı çarpmasına "cin çarpması" ve bu hale düşenlere "cin çarpmış" (possédés) denir. Cinleri çağıran veya onları koğma gücünde olan sihirbazlara "cinci" denirdi. Osmanlı devrinin Cinci hocası ve ona nisbetle Cinci meydanı bilinmektedir.
- Cinci**: "Cin" leri çağırmak veya onlardan korunmak görevi verilmiş olan kimse, bir çeşit büyücü, Osmanlı padişahlarının "cinci" leri vardı. Bunlar yıldızlara ait hükümleri çıkaran "müneccim" (astrologue) lerden farklı idi.
- Cinsî bunalma** (anxiété sexuelle): Psikanaliz'in inceleme konusunu teşkil etmekle beraber, toplum baskısı, aile bünyesi, cinsî

kompleks tarzları üzerinde etki yaptığı için aynı zamanda bir sosyoloji konusu teşkil eder. Bir yandan ilkel toplumlardan başlayarak aldığı çeşitli şekillerin incelenmesi sosyolojiye, bir yandan da cinsî hayatın düzenlenmesi ve kanalizasyonu bakımından eğitime ve eğitim sosyolojisine aittir.

Cinsî perhiz süresi (*temps de Tobie*): Cinsî perhizin uygulandığı ilkel toplumlarda bu perhiz yapıldığı zaman süresi. Bazen yeni evlenen koca, evlenmeden hemen sonra gelen gece cinsî münasebetlerden çekinecektir. Başka durumlarda cinsî perhiz bazı kabile törenlerine mecburî hazırlık gibi görülür. Perhiz devresi bir gecedan birkaç aya kadar değişir.

Cinslik bilgisi (*sexologie*): Freud'un psikanaliz araştırmaları sonradan Malinowski gibi etnologlar tarafından tamamlanmak ve düzeltilmek üzere sosyolojiye yardımcı bir bilgi olan *sexologie* halini almıştır. Bu bilgi sosyoloji, psikoloji ve biyolojinin, ayrıca psikanalizin ortak çalışmaları ile doğmaktadır.

Cinslik perhizi (*continence rituelle*): Belirli sihir ve tören kurallarına uyarak evlilerin bu tören devresince girdikleri cinsî münasebet yasağıdır. Başlıca ilkel toplumlarda gebelik, emzirme, yas tutma, v.b. devrelerinde bu âdete rastlanır.

Cinslik tanrısı (*divinité génératrice*): Bazı toplumlar ve eski kültürlerde cinslik kuvvetini temsil eden ayrı tanrılar ve onların ayrı ayinleri vardır. Kıbrısta bulunmuş olan İlkçağ eserleri arasında phallus denen taşlar olduğu gibi, phallaphorique denen ayinler de vardır. (Bk. Fuhuş)

Cirit: Cevgân gibi eski bir Türk sporudur. Atı koşturduğu sırada elindeki hedefe atmadan ibaret olan bu oyun akıncılık için esaslı ekzersiz teşkil etmekte idi.

Civar (*environnement*): Bir yerleşme merkezinin yoğunluğu uzaklaştıkça azalan dolayları. Bir şehrin "civar" ı onun banliyöleri, küçük uydu-şehirleri¹ ve yaşayış bakımından ona bağlı olan köylerdir. Bir endüstri bölgesinin civarı, onun merkezine bağlı olan işçilerin oturduğu ve iş hayatı ile ilgili yapıların bulunduğu yerlerin toplamıdır. Sosyolojik bakımdan "civar" ile yönetim organizasyonu bakımından "civar" ayrılır. Bazen birinciye giren unsurlar ikinciye girmez, bazen de aksi olur.

Cizye (*Impôt reçu des non-musulmans*): İslâmîliğin yayılmasında esaslı rolü olan sosyal kurum.

¹ Ville - satellite.

Coemptio (latince kelime): Eski Roma'da uygulanan evlenme şeklidir ki, töreni sırasında rahip hazır bulunmazdı ve nişanlı kızın nişanlısı oğlana sembolik olarak satılmasından ibaretti. Nişanlı oğlan bedel olarak az değerinde bir maden para verirdi, bu sembolik fiil aracı ile kadın kocanın iktidarına boyun eğmiş bulunurdu.

Coğrafya, Beşeri (géographie humaine): Toplumlar veya fertlerle tabii çevre arasında karşılıklı tesirleri inceleme işini üzerine almış olan bilgi dalıdır. Bazı yazarlar antropojeografi ile bunu ayırmaktadır. (Bk. Beşeri coğrafya).

Commensalisme (İlgisiz birlik): Aynı coğrafi bölgede oturan ve farklı ihtiyaçları ve çıkarları olan fertler veya zümrelerin teşkil ettiği bütündür. Böyle bir topluluk içindeki zümreler arasında ne çatışma, ne de işbirliği ve dayanışma vardır.

Compurgatio: (lâtince kelime): En basit toplumlarda görülen ve sanığın suçsuzluğunu yeminle desteklemek için mahkeme önüne birtakım tanıklar getirme hakkını elde etmeye çalışmasından ibaret olan hukukî savunma kurumu.

Confarreatio (lâtince kelime): Roma'da patriçyenler (asiller sınıfı) tarafından uygulanan anasoyuna ait (matrimonial) tören. Nişanlı kız, Jupiter rahibi olan pontifex maximus'un ve on tanığın karşısında özel bir ayin ekmeğini yerdi.

Coşku (enthousiasme): Toplumun olağanüstü anlarda ulaştığı coşkunluk ve heyecan hali. Bu hal, insan yalnız olduğu zaman doğmaz, mutlaka toplum hayatının verdiği taşkınlık kuvvetinden ileri gelir. Coşma mitingler, grevler, boykotlar gibi belirsiz zamanlarda meydana geldiği gibi, belirli ve eşit fasılalarla toplum hayatının canlanmasına sebep olabilir. Bu ikinciler bayramlar, ayinler, kutlanan günler gibi dinî olsun olmasın, belirli günlerde meydana çıkarlar. Toplumun insana gündelik hayat üstünde bir kuvvet verdiği fikri Durkheim tarafından bu olaylara dayanarak ileri sürülmüştür.

Cumhuriyet (république): Devletin bir soydan gelen aile veya ailelerle değil, millet tarafından seçilmiş bir Başkanla temsil edilmesinden ibaret olan siyasi şekil. İlkçağda Cumhuriyet aristokrasiye dayanıyordu. Demokratik ve Millet Meclisli Cumhuriyet ancak çağdaş milletlerde doğmuştur.

Cunta: Son zamanların sarsılmış demokratik toplumlarında askerî dikta rejimini iğreti olarak kuran bir teşkilât. Bunu Batı memleketlerinde toplum sınıfları arasındaki Parlamento dengesinin bozulması ve sınıflardan birinin egemenliği mutlak olarak ele geçirmesinden ibaret olan sınıf diktatörlüklerinden ayırmalıdır.

Cübbe (*Manteau universitaire*): Eskiden medrese mensubu hocalar (müderris) ve "ilmiye" sınıfının giydiği resmî elbise idi. Şimdi üniversite hocaları ve hâkimlerin görev başında giydikleri meslekî mantodur.

Curie: Bu kelime İlkçağ sitesine mahsus bir terim olduğu için türkçe karşılığı yoktur. Aşağı yukarı, bir site içinde yerleşmiş bir kabileye karşılıktır ki, ona bağlı olan "gens" ler de ilkel toplumlardaki klan ve fratri'leri ifade eder.

Ç

Çadır halkı: Göçebelerin barınağı olan ve hayvan kılından veya deriden yapılmış çadırlarda yaşayanlar. Ordu da kampda ve çadırdaki yaşar, fakat onlara "çadır halkı" denemez.

Çağ (*période*): Esaslı devrimlerle ayrılmış olan tarihin büyük devrelerine verilen ad. Çağlar aynı zamanda toplum evriminden doğan büyük toplum devrimlerini de gösterir. Meselâ ateşin icadı, yontma taştan silâhların ve aletlerin yapılması, dinî inançlar ve sanat eserlerinin başlaması, yazının icadı birer çağ başlangıcıdır. Bu sonuncusu ile tarih ve İlkçağ toplumları başlar.

Çağdaş zihniyet (*mentalité moderne*): Osm. asrî zihniyet. Bir toplumun temasta bulunduğu medeniyetin en gelişmiş zihniyeti. Bugün için çağdaş zihniyet Batı medeniyetinin ilim zihniyetidir. Fakat bu Ortaçağ Akdeniz kavimlerinde veya Uzak - Doğu memleketlerinde farklı anlamlar alır. O zaman her birinin üstün medeniyet seviyesi bunu tayin eder.

Çağdaş kılık (*la tenue moderne*): Bu da yukarıki gibi medeniyet çevrelerine göre değişir. Bugünkü Batı medeniyetine girmiş veya girmekte olan milletler için bu kılık Batının ortak giyim - kuşam tarzıdır.

Çalışma (*travail*): Bk. İş.

Çanakçılık: Bir zanaat şekli, aynı zamanda bir güzel sanat dalıdır. "Sırlı çanak" tarihten önceye ait bir uygarlık devridir ki, doğuşu bakımından Orta Asya'ya düşer. İlkçağ uygarlığında Akdeniz sitelerinde de büyük yeri vardır. Bugün de zanaat ve güzel sanat olarak rolü devam etmektedir.

Çamaşır (*linge*): Elbise içinde giyilen, erkek ve kadınlara göre ayrı çeşitler alan giyim parçaları. Çamaşır da medeniyetlerin giyim tarzlarına bağlı olarak değişir, âdetler ve moda bu değişimde ikinci derecede rol oynar.

Çanak tutma, çanak yalama: Dalkavukluk, yüze gülerек menfaat sağlamanın başka kelimelerle ifadesidir. Osm. Kâselislik (p a r a s i t i s m e).

Çarşaf: İslâm memleketlerinde 19 uncu yüzyılda yayılmış olan bir giyim şeklidir ki, Türkiye'de ondan önce Ferace ve yaşmak kullanılmakta idi. Fakat çarşaf da yalnız büyük şehirlerde yayılmıştı. Onların banliyö kısımlarında yeldirme ve maşlah kullanılırdı. Bu son ikisinde yüz örtme (peçe) âdeti yoktu. Göçebeler ve birçok köyler çarşaf kullanmamışlardır.

Çarşı (b a z a r): İlkel toplumlardan beri zümreler arasında değişim ve ticaretin yapıldığı yerlerdir. Sitelerde çarşılar iğreti olmaktan çıkarak yerleşmiş özel yapılarıdaki kurumlar halini almıştır. Osmanlı İmparatorluğunda büyük şehirlerden hepsinde kapalı çarşılar, kapan'lar vardır. En büyükleri İstanbul'daki Kapah çarşı ile Mısır çarşısı, Yağ kapanı ve Un kapanı'dır.

Çarşı (m a r c h é): Bu kelime "pazar" ile karışır. Pazar kelimesinin daha genel bir anlamı vardır. Köyler arasında veya şehirlerin mahalle meydanlarında kurulan iğreti ve çoğu kere belirli günlere mahsus satış alanlarına pazar denildiği gibi, millî ve milletlerarası ticaret için de pazar kelimesi kullanılır. Halbuki "çarşı"nın daha dar bir anlamı vardır. O, köylerde ve göçebeler arasında olamaz, şehirlere mahsustur. İğreti değil devamlı olarak çalışır. Çarşılar belirli bir sokağı, hatta bazen bir mahalleyi kaplarlar. Eski şehirlerde özel bir ticaret veya mal konusuna ait olurdu: Kâğıtçılar çarşısı, Kalpakçılar çarşısı, Bakırcılar çarşısı, v.b. gibi. Fonksiyonları farklılaşmış çağdaş şehirlerde bu tarzda çarşılar kaybolmaya başlamış, onların yerini çeşitli konuları içine alan ticaret caddeleri almıştır.

Çatışma (c o n f l i t): Rakibin boyun eğmesi veya yok edilmesini hedef edinen fertler veya zümreler arasındaki yarışma. Çatışmanın neticesi zümrelerarası veya zümre içindeki siyasî organlaşmadır. Bunun da eseri bu siyasî bünye içinde bazı fertler veya zümrelerin özel bir statü kazanmalarındır. Çatışma rakiplik, çarpışma, kavga gibi gittikçe şiddetlenen türlü şekiller alabilir. Zümrelerarası olduğu zaman bu şekiller işde direnme (s a b o t a g e), grev, ihtilâl ve devrim şekillerine kadar yükselir. Bir millet içinde olduğu zaman iç savaş (G e r i l l a) denen şehir içi veya bölge içi savaş şekilleri de buraya girer.

Kültürlerin çatışması: Birbiriyle temas halinde bulunan bazı kültürler arasında uzlaşmazlık, bu kültür çatışmalarını doğurur. Uygarlıkların çatışması genel olarak rakip zümrenin tehlikeli, ahlâkdışı, veya saldırgan gibi görülen değerlerini ortadan kaldırmak veya değişik-

liğe uğratmak ister. Meselâ Hristiyan misyonerleri ile eski yerli kültürler arasında böyle bir çatışma vardır. Ortaçağda Haçlı seferleri Hristiyanlık ve İslâmîlik çatışması idi. Uygarlık çatışmaları her zaman istenen çözüm şeklini bulmuş değildir. Bu tarzda çatışmalar kültürlerin temasını sarsar ve esaslı parçalanma amillerinden biri olur. Kafa (zihniyet) çatışmaları çoğu kere bu kültür çatışmalarının sonuçlarıdır. Ruhî çatışma birbirine karşıt kültür değerleri arasında kalmış olan insanların iç bütünlüklerini kaybetmeleri ve içlerinde iki kuvvetin devamlı bunalma doğurması halidir. Böyle çatışmalara uğrayan insanlar ya bu yarlardan birini tutarak toplumunu değiştirir, ya da eski toplumunda kalarak "hainlik" durumuna girer. Fakat böyle kararlarla çözülmeyen ruhî çatışmalar tavırlarda bulanık değerlilik, aşağılık duyguları, v.b. doğururlar. Irk çatışmaları da ötekilerden az önemli değildir. Irk peşinhükmü yüzünden doğan bu çatışmalardan en yakın ve tipikleri Hitler Almanyasındaki Yahudi düşmanlığı ve bugün Amerika'daki Zenci düşmanlığıdır.

Çavuş: İşçinin başında bulunan ve çalışmada onlara gözeülük eden kimse. Askerlikte mangayı yöneltten onbaşı, takımı yöneltten çavuştur. Bölükten başlayarak subayın kumandası başlar. Yapılarda çalışan işçilerin başında da bir "çavuş" bulunur.

Çekim merkezi (centre d'attraction): Şehir sosyolojisi ve ekolojide şehrin rakabet kurumlarının toplandığı ve çevre mahallelerinde oturanları gündelik iş zaruretləri ile toplanmaya mecbur eden çekirdek kısım.

Çelenk (yun. stelligis): Yenmiş kumandanın başına takılan veya ölüyü uğurlamak için mezara konan çiçek halkası.

Çelik çomak: Türk âdetleri arasında yayılmış çocuklara mahsus bir oyun şekli. Bugün de bazı yerlerde çocuklar bu oyunu oynamaktadırlar.

Çerçi: Şehirde imâl edilmiş malları köylülere satmak için at sırtında bu eşyayı köyden köye götüren ve seyyar dükkâncılık yapanlar. Anadolu köylerinde yakın zamana kadar çerçiler şehirle köy arasında devamlı temas vasıtası idiler.

Çift cinsiyet (hermaphroditisme): Bk. Androjin.

Çelebi: Bektaşilerde ve âlevîlerde Anadolu'daki büyük bir kısım toplulukların başkanı görevini gören ve Hacı Bektaş neslinden geldiği kabul edilen kimse. Çelebilik babadan oğula geçer.

Çıkrık (rouet): Tezgâh endüstrisinde makine kullanılmadan önce imalâtta kullanılan vasıta. Ortaçağ endüstrisi çıkrık ile işlerdi. Fabrika imalâtı çıkınca çıkrıklar durdu (Sadri Etem, Çıkrıklar durunca, endüstrileşmeye ait roman).

Çeşitler, toplum çeşitleri (variante sociale): Bir toplum tipinin konkre tarzları. Her konkre toplum olgusu bir çeşidi temsil eder ve onu ortalamadan ayıran mesafeye bağlıdır. Gerçekten, tipe verilen bütün vasıfları tam kendinde toplayan olgulara rastlanamaz. Tipten çok uzaklaşan olaylara “aşırı çeşitler” denir.

Çete (gang): Toplum çevresine karşı koyan ve sıkı bir dayanışma ile birbirlerine bağlı bulunan kimselerden ibaret bir ilk zümredir. Bu kelime başlıca suçluların çıkar ve tehlike ortaklığından doğmuş olan koruyucu ve saldırgan zümreleri için kullanılır. (Arnavutça kel.)

Çevgân (javelot): Osmanlı devrinde yaygın “cirit” denen oyunu oynamada kullanılan ucu çengelli değnek. “Cirit” atla oynanır: çevgânları atmak ve karşı yarışanın attığından korunmadan ibarettir. Ortaçağ Türk sporlarında esaslı rolü vardır.

Çevre (milieu): Bir ferdin veya bir zümrenin biyolojik, sosyal veya kültüre ait hayatına tesir eden faktörlerin bütününe çevre denir. Coğrafi veya fizikî çevrenin yanında, insan tarafından değiştirilmiş olsun veya olmasın, toplum ve kültür çevresi vardır. Ferde göre zümre ve onun uygarlığı bir “çevre” teşkil eder, ve zümreye göre bunlar, bu “çevre” yi kuran civar zümreler ve uygarlıklardır. Toplum çevresi: bir toplum organizasyonunun kurucu unsurları bütünüdür ki, onlar kendisini terkip eden insanlara etki yaparlar ve onlara bir kişilik modeli verirler.

Çevre halleri (états marginaux): Çatışma halinde bulunan iki kültürün arasında bulanık bir durumda kalan bir kimsenin ruhi halidir. Bu, başlangıçtaki özümseme sürecinde görülen bunalımlı bir safhadır ki, bazı eski değerlerin yerine yenilerini koymaya çalışır, fakat hiç bir zaman tam değildir. Buna “kenarda kalmak” da denebilir. Kenarda kalışın arazları¹ başlıca davranışların bulanık değerliliği, duygularda aşağılıktır. Kültür kenarında kalışın karakteri olan kişiliğin dağılması nevroz halleri alabilir ve fertleri meselâ suça, alkolikliğe veya kendini öldürmeye götürebilir. Kültür kenarında kalmak bütün bunalmalar gibi geçicidir. Özümseme tamamlandıktan fert yeniden ruhi dengesini bulabilir.

Çeyiz (dot): Eski terimle cihaz, Hristiyanlarda drahoma. Evlenmek için kız tarafının vermek zorunda olduğu eşya, bazen para. Hristiyanlarda kız tarafı drahoma diye belirli bir para verdiği halde Müslümanlarda erkek tarafı para, kız tarafı ev eşyası verir.

¹ Symptôme.

Çift (juifs): Yahudilere verilen özel bir addır ki, "ghetto" larda yaşamaları ve iktisadî rakabet yüzünden bulundukları topluma kötü gözle bakmalarına sebep olmaları yüzünden böyle adlandırılmışlardır. Bu, ırk veya din peşin-hükümünün etkisi ile ilgilidir.

Çıkar (intérêt): İmtiyazlı bir statünün saklanması için şartlandırılmış iktisadî eğilim. Gizli çıkarlar zümrelerin statülerini her türlü değişmeye karşı devam kılmalarını sağlayan, bazen şuur dışı, kudretli amiller gibi görülebilir.

Çırak-usta (a p p r e n t i - m a î t r e): Ortaçağ zanaat sisteminde, bir zanaatın öğrenilmesi için temelli rolü olan münasebet şeklidir. Usta - çırak münasebeti, baba - oğul münasebeti gibidir. Ahilik'te çırağın yetişmesi ve peşimal kuşanmasının kuralları bunu tesbit etmiştir (Bk. Ahilik, Fütüvvet, çıraklık, v.b.).

Çıraklık (a p p r e n t i s s a g e): Zanaat hayatında meslek işlerini daha önce öğrenmiş yetişkin bir ustanın yanında öğrenme şekli. Ortaçağda en tipik şekli esnaf (c o r p o r a t i o n) teşkilâtında görülür. Zanaat çıraklık safhasından geçerek tecrübe içinde öğrenilir. Çıraklar yetişince "kalfa" olurlar. Kalfalardan biri ustanın işten ayrılması veya ölümü üzerine onun yerini alır. Her zanaatta bir usta - çırak dayanışması ve mertebeli münasebeti vardır. Çıraklık - öncesi (p r é - a p p r e n t i s s a g e) safhası zanaata girmek için bir çeşit adaylık demektir.

Çiftbozan: Sosyolojiden çok Osmanlı tarihine ait bir terim olan "çiftbozan" Ortaçağdaki köyden şehire doğru akını ve o devrin iş göçünü

Çiftçi kooperatifi: "Ziraat kooperatifi". Bk. Kooperatif, Tarım kooperatifi.

Çiftçilik (a g r i c u l t u r e): Ağaç kökü ve yemiş toplamak, avcılık gibi ilkel üretim şekillerine göre oldukça ileri olan geçim tarzıdır. Çiftçilik toplumun toprağa yerleşmiş olmasını, kabile bünyesinden köy ve kasaba bünyesine geçmeyi, üretim araçlarının büyük bir ölçüde gelişmiş olmasını gerektirir. Köylerde uygulanan dağınık ve küçük çiftlikten büyük çiftliklerde (malikâne) uygulanan kesif çiftliğe geçiş için de belirli bir toplum gelişmesine ihtiyaç vardır. Bu son evrim modern çiftçilik aletlerinin kullanılmasına, yani büyük endüstrinin doğmasına bağlıdır.

Çiftdeğerlilik (b i v a l e n c e): Kültürü teşkil eden değerlerin başlıca vasfı çiftdeğerli veya çift kutuplu (bipolaire) oluşlarıdır: Fayda - zarar, iyi - kötü, güzel - çirkin, doğru - yanlış, haram - helâl, v.b. gibi.

Çiftvenme (b i g a m i e): Bir erkeğin iki kadınla veya bir kadının iki

erkeklerle yaşadığı evlenme şekli. Bu tipin başlıca şu çeşitleri tesbit edilmiştir: A. — 1) İki kız kardeşle yaşar: Baldızla evlenme kurumu bazen bu çiftevenme şeklini doğurur. 2) Erkek bir kadın ve onun kendinden doğmuş olmayan kızı ile yaşar. Bu durumda erkek ya ana yahut kızı ile nikâh yapar. 3) Erkek birbirleri ile ilişkisi olmayan iki kadınla yaşar. Çoğu kere eşin yaşça ilerlemiş olması erkeği bir ikinci kadın almaya götürür. Bazen de bu durumu doğuran toplum faktörleridir: Meselâ başkanlık statüsü servet biriktirmeğe veya toplumdaki itibarını arttırmaya onu sevk eder. B. — Nitekim kadın da 1) İki erkek kardeşle yaşar: Bu çeşit çiftevenme, aile teşkilâtının erkek kardeşlerin mülkünü bölünmeden korumak maksadına bağlı olan çokkocalı toplumlarda görülür; 2) Birbiri ile ilişkisi olmayan iki erkeklerle yaşar. Bu şekle, çokkocalığın iki erkeği üretimde kullanmak suretiyle iktisadî bir rol oynadığı avcı ve tuzakçı toplumlarda rastlanır. — Toplumca kabul edilmiş ve kurumlaşmış çiftevenmeyi, Avrupa ve Amerika'nın gelişmiş bazı toplumlarında bunu bir suç olarak yapanlardan ayırmalıdır.

Çifteinsililik (androgyné): İnsanda erkeklik ve kadınlık organik çift ve bulanık vasıflarının bulunması demektir. Bu bulanık çiftdeğerlilik bütün toplum hayatında da vardır.

Çift-işlilik (amphibie du travail): İki ayrı yerde işi olmaktadır ki, başlıca köyden şehire göçlerin ve yarı yerleşmelerin çoğaldığı yerlerde, yeni gelenler köydeki işlerini büsbütün bırakmamak üzere şehirde yeni bir iş tutarlar. Böylece, bir yandan endüstri hayatının işçisi, öteden köyde çiftçi olarak yaşarlar. Böyle bir durumun devamı ancak ekme ve biçme mevsimlerinde köye giderek geri kalan zamanlarda şehir işçiliği yapmakla sağlanabilir. Çift-işçilik halinde yaşayanlar köy ile şehir arasında mevsimlere bağlı bir iş göcünün doğmasına sebep olur.

Çiftler (couple): İki fertten meydana gelmiş olan zümredir. Çiftin başlangıç görevi mahremlik tiplerinin gelişmesidir ki, bu tipler, başka bütün kültür tipleri gibi, türlü toplumlarda son derece çeşitlilik gösterir. Bunlardan başlıcaları iki cinsin mahremliği, dostluk, anne-lik ve babalıktır. Çiftler tam anlamı ile ilk zümredir; çünkü orada hâkim olan, başka ilk zümrelerde olduğu gibi ve belki daha belirli bir sempati ilişkileri ve temaslarıdır.

Çile: Tarikatlarda müridin (néophyte) derviş olabilmek için geçir-me zorunda olduğu perhiz ve zahitlik devresi. Bu bazen "Erbain çıkarmak" adını alır. Mürit yalnız başına bir hücreye kapanır, en az yiyeceklerle yetinir ve "tesbih, tehlil" denen zahitlik egzersizlerini yapar.

— “Çile doldürmek” genel olarak sıkıntılı bir hayat geçirmek demektir. (p é n i t e n c e).

Çile çıkarma: Çilehanede geçirilen bu tarikat safhasından geçmeye çile çıkarma denir. Kırk gün sürdüğü için buna “Erbain çıkarma” da denir.

Çilehane: Tekkelerde müridin tarikat mertebelerinde yükselebilmek için geçirmek zorunda olduğu bir safhanın geçirileceği yer. Mürid o sırada kırk gün pek az yiyeceklerle yetinerek kendini tam olarak Allaha verir. Bunun için tesbihle belirli zikri yapar. Çilehane İslâm tarikatlarında bulunduğu gibi Hristiyan manastırlarında da vardır.

Çingene (z i g a n c e): Kökleri müphem olarak eski Mısır veya Hint diye kabul edilen ve Anadolu yolundan Avrupa içine yayılmış olan göçebe kavim. En gelişmiş toplumlar içinde dahi hiç bir bünye değişikliği göstermeden ilkel kök ve yemiş toplayıcılık, maşa ve kürek imali ile geçinirler. Eski Hint kastlarında kurban ayinine ait balta gibi eşyayı yapmakla yükümlü paria sınıfının yeryüzüne yayılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Çıplaklık (n u d i t é): Elbisesiz olma hali. Vahşi kavimlerden birçoğu çıplak gezerler. Örtünme yalnız bedenın bazı kısımlarına aittir ve kutsal kanla, tabu ile ilgilidir. “Harem” örtünmeyi arttırmıştır. Eski Yunanda çıplaklığa dönüş görülüyor. Hristiyanlık ve islâmlık örtünmeyi artırdı. Bu yüzyılda Batı toplumlarında çıplaklık yeniden canlandı. Plâjlar çıplaklığı tabii hale getirdi. Hint’de İaina dini mensupları çıplak gezerler. Çıplaklık sefaletle de ilgilidir. Çıplakçılık (n u d i s m e), tabiata dönüş fikrini savunan ve elbiseyi sun’î sayanların görüşüdür.

Çobanlık (é l e v a g e): Hayvan yetiştirme, sürücülük başlıca geçim şeklini teşkil eden toplumlar vardır. Bunlara çoban kavimler denebilir. Bu geçim tarzı avcılıkla çiftçilik arasında geçiş şeklini meydana getirir. O aynı zamanda göçebelikten yerliliğe geçiş üzerinde bulunur. Göçebe toplumların da sürüleri vardır ve onların ihtiyaçlarına göre otlak arayarak yer değiştirirler. Bu hal yerleşmeye doğru giden toplumlarda yarı göçebelik (t r a n s h u m a n c e) şeklini doğurur: Çoban köylülerin biri yaylakta, biri kışlıkta iki yerleri ve barınakları vardır. Bu tarzda yaşayan toplumlar sürülerini beslemek için ormanlara zarar verirler. Tam yerleşmeden sonra köylünün baltağı ve otlakları ayrılmıştır.

Çocuk öldürme (i n f a n t i c i d e): Birçok ilkel toplumlarda çocukları pek küçükken öldürme kurumu vardır. Bunun başlıca sebebi bu zümrelerde totemlere ait dinî inançlardır: Totemizme göre her klanın

belirli sayıda, yani klan fertleri kadar kutsal sembolleri olan şuringa'ları vardır. Ayinler yapıldığı zaman kullanılan bu şuringalar'dan çok sayıda insan klanın kutsallığına giremez. Bu inanç nüfus kontrolünün ilkel şekli olarak çocuk öldürme kurumunu doğurur. İslâmdan önce Araplarda buna "ve'id" deniyordu. İslâmiyet bu kurumu kaldırmıştır. Bugün Avustralya yerlilerinden birçoklarında aynı kuruma rastlanmaktadır.

Çocukluk (e n f a n c e): Topluma yeni girmekte olan insanın doğumundan okulöncesi eğitimi aldığı ilk yaşlarına kadar olan devredir. Bu devre pedagojiyi, çocuk psikolojisini, pédiatrie'yi ruh sağlığını, genel olarak tıbbi ilgilendirmekle beraber onlar kadar sosyolojinin de konusunu teşkil eder. Toplum kurumlarına giriş, toplum âdetleri ve geleneklerinin öğrenilişi, toplum baskısının çeşitli şekilleri ile çatışmalardan doğan gerginlikler çocuğun gelişmesinde incelenmeyecek olursa yukarıda saydığımız bilgilerin çalışmaları verimsiz olur.

Çocuk zümresi (g r o u p e d' e n f a n t s): Okul veya okul - dışında çocukların kendiliğinden kurdukları zümrelerdir ki, Moreno bunları büyük toplumların çekirdeği sayıyor ve sosyometri dediği bir metodla bütün toplumları incelemeye çalışıyor. Bu kadarı söylenemezse de, çocuk zümrelerinin oyun ve arkadaşlık sırasında kendiliğinden doğuşları incelenmeye değer. (Cousinet, Sociologie enfantine).

Çokçuluk (p l u r a l i s m e): Toplumu tek ilke ile değil, aynı zamanda birçok ilkelerle birden açıklamaya çalışan görüşlere bu ad verilmektedir. Meselâ toplum olaylarının esasını aynı zamanda hem kolektif ruh, hem kolektif maddede görenler böyle düşünmektedir. Gurvitch ve Eug. Dupréel çokçu (p l u r a l i s t e) sosyoloji yapmaktadırlar.

Çokevlilik (p o l y g a m i e): Çokkocalılık ve çokkarılıklı içine almak üzere iki kişiden fazlasının aynı zamanda evlenmeleri üzerine kurulmuş bir birleşme kurumudur.

Çokkocalılık (p o l y a n d r i e): Bir kadının aynı zamanda birçok erkeğin karısı olduğu bir birleşme şeklidir. Bababuyruğunun aksine olarak Anabuyruğu (m a t r i a r c a t), anasoyluluğu ve ananın bulunduğu yere yerleşme kurumları ile çoğu kere birleşir. Bunun özel bir şekli de birkaç erkek kardeşin aynı zamanda bir kadının kocası olmasıdır. Bu aile şekline İslâmdan önce Araplarda ve bugün Hint denizi adaları ve Afrikanın bazı toplumunda rastlanmaktadır.

Çokkarılılık (p o l y g y n i e): Bir erkeğin birçok kadınla aynı zamanda evlenebilmesinden ibaret matrimonyal birleşme şeklidir. Çokkarılılık, çoğu kere, Atabuyruğu (p a t r i a r c a t) ile birleşir. Aynı zamanda ba-

basoyluluğunu, babanın yanında yerleşmeyi gerektirir. Çokkarınlılığın özel bir şekli bir erkeğin birbirlerinin kardeşleri olan birkaç kızla evlenmesi halidir (polygynie 'sororale). Roma'da, İsrail'de, İslâm memleketlerinde bu şekil görülüyor.

Çokparçalı (polysegmentaire): Şehir bünyesinin evriminde, henüz fonksiyonları ayrılmamış ve bir çekirdek (burg, tapınak veya pazar) dolayında birçok kasbaların bir çekim merkezine bağlanır gibi toplanmasından doğmuş olan şekildir. Çokparçalı şehirlerde her parçanın ayrı bir hayatı vardır: Ortaçağ şehirlerinin çoğu böyledir.

Çoktabirtanrıcılık (hénothéisme): Çoktanrıcılığın daha ilerlemiş şekli olup tanrılar ailesinde baba, ana, çocuk tanrılar arasında birlik kuvvetlenmiş ve birçok tanrılar Bir ve büyük tanrının görüşleri gibi görülmeğe başlamıştır. Bu din şeklinin örneklerini Hristiyanlıkta, Hint dininde buluyoruz: Brahm' yaratıcı olarak Brahma, yaşatıcı olarak Vişnu' öldürücü olarak Siva şeklinde görünür.

Çoktanrıcılık (polythéisme): İlkel dinlerin evriminden doğmuş ve kutsallığın tabiat-üstü kuvvetler halinde görülmesinden, kabile tanrılarının birleşmesinden çıkmış olan din şeklidir. Çoktanrıcılık Site bünyesinin doğuşu ile paraleldir. Çoktanrıcılığın evriminde başlıca vasıflar: 1) Tanrıların insana benzetilmeye başlaması, 2) Tanrılar arasında atabuyruklu aile gibi bir akrabalık ilişkisinin kurulmasıdır. Bunun tipik örneklerine İlkçağda Mezopotamya, Mısır, Yunan, Roma dinlerinde, bugün Hint dininde rastlarız.

Çoluk çocuk: Halk dilinde kullanılan bir aile terimidir. "Çoluk çocuk" sahibi olmak evlenmek ve nesil yetiştirmek demektir. Tek başına "çoluk" eş, karı anlamına gelse gerektir, fakat daima iki kelime birlikte kullanılır.

Çökme (déclin): Osm. inhitat. Topumlarda bir gelişme çağının arkasından geldiği kabul edilen alçalış ve çözülüş hali. Çökme başlıca imparatorluk şeklindeki devletlerde görülür. İbn Haldûn bunu bütün toplumların tâbi olduğu genel kanun sayıyor. Marx, her sosyal evrimin sonunda üretim araçlarındaki değişme ile eski toplum arasındaki intibakın kaybolması üzerine birinci şeklin çökerek devrimle yerini üstün bir toplum şeklinin aldığını iddia ediyor. Fakat toplumlar arasındaki mücadelede yenilerek gerileyen, çöken ve çok aşağı bir seviyeye düşen toplumlar da bulunduğu için çökmenin bir son olması da mümkündür. Bk. Alçalış. (Décadence).

Çöküntü (dépression): Toplumun gelişme devreleri olduğu gibi, kültür bütünlüğünü kaybetme, iktisatça çökme devreleri de vardır. İbn Haldun gibi eski, Spengler gibi yeni bazı tarih filozofları her

- gelişmeden sonraki çöküntüyü bir toplum kanunu saymaktadırlar. Fakat, dünya uygarlığının teknik, bilgi araçları ve üretim aletleri bakımından gelişmesine katılabilen toplumlarda, bu güc devam ettikçe çöküntü olmaz. Büyük pazar ve değişim yolları dışında kalan ve bu gelişmeye katılmayan toplumlarda çöküntü ister istemez başlar.
- Çömez** (étudiant de théologie): Eski medrese teşkilâtında öğrenime başlayan genç. Çömez öğrenimde ilerledikçe "softa" (sûhte: pişmiş), bütün sınavlarını bitirdiği zaman "molla" olur. Çömez zanaatlardaki "çırak" karşılığıdır.
- Çöpçatan:** İki kişinin evlenmesinde aracılık eden, oğlan tarafına kızı veya kız tarafına oğlanı bulan kimse.
- Çöplük:** Çöpçülerin bulunmadığı yerlerde çöplerin biriktiği yer. "Çöplük" ler eskicilerin unutulmuş eşya aradıkları ve hayvanların yiyecek için eşeledikleri yerler olduğu için sağlık şartlarına çok aykırıdır. Üzerleri örtülünce "küllük" adını alır.
- Çözülme** (aliénation): Başçözülmesi ile aynı anlamda. Marazî psikolojide ruhi bütünlüğün çözülmesi, Marx'cı görüşte iş bölümü yüzünden, bir iş parçasında uzmanlaşma sonucu olarak kişiliğin çözülmesi anlamına gelir.

D

- Dağ köyleri:** Anadolu'da köylerin büyük bir kısmı dağda veya dağ yamaçlarında kurulmuştur ki, bunların büyük yollarla ve şehirle ilişkisi çok az olduğu için gelişmeleri gecikir. Çoğu kere en fakir köylerdir. (Behice Boran, Dağ köyleri).
- Dağılış** (répartition des produits): Ürünlerin dağılışı, nüfusun dağılışı.
- Dağılma ve toplanma ritmi:** İlkelerde mevsimlere tabi olarak zümreler yazın dağılır, kışın toplanır. Bu hal en bariz olarak Eskimo'larda görülür. Yaz toplum hayatının gevşeme zamanıdır. Kış toplanma zamanı olduğu için ayinler, merasimler, folklor şeklindeki toplum ilgileri kuvvetlenir. (Hubert et Mauss, *Mélanges d'Histoire des Religions*, 1912, Félix Alcan).
- Dağılmış yerleşme** (dissemination): Bir toprak bölgesine teknik bakımından farklı, fakat birbirleriyle aynı cinsten ve iktisatça özelleşmiş nüfusun yerleşmesi. Böyle zümreler aralarında birlikte yaşama (symbiose) münasebetlerine girerler.
- Dağınık zümreler** (groupes dispersés): Geniş bir alanda bir merkeze doğru yoğunlaşacak yerde etrafa yayılmış olan zümrelerdir. Şehirleşmenin başlamadığı küçük köy tipleri dağınık zümreler-

dir. İlkellerden bir kısmı (Eskimolar) mevsimlere göre yazın dağınık, kışın yoğunlu zümreler halinde yaşarlar.

Dağlama (t a t o u a g e): İlkel kavimlerde dini inançlara bağlı olarak vücudun birçok yerlerine ve yüze damga suretiyle bazı totem resimlerinin kazdırılması. Her klan ferdi Giriş ayininden sonra kendi totemlerinin resmini kazdırır. Bu âdet kalıntı (s u r v i v a n c e) halinde Batı kavimlerinin denizcilerinde de devam etmektedir.

Dağılım (répartition): Demografi terimi; Meslek dağılımı gibi.

Dağıtım (distribution): Dağıtım kooperatifi. Bk. kooperatif.

Dalkavukluk (h y p o c r i s i e, t a r t u f f e r i e): Bu Fransızca kelimeler "dalkavukluk" u tam olarak karşılamaz. Toplumlarda aşağıdan yukarıya doğru aşırı saygı gösterileri şeklinde meydana çıkar ki, amacı sahte olarak yapılan bu hareketlerle üstün statüde bulunan kimseleri kandırarak lâıyk olmadığı dereceleri kazanmaktır. Toplum mertebeleri arasında aşağıdan yukarıya doğru saygı tabii bir hal olmakla beraber, bunu sahte saygı olan dalkavukluktan ayırmak çok güç olduğu için, bu hal mertebeli toplum hayatında çok bozucu bir rol oynar ve liyatsızların yükselmesine sebep olur.

Dalkılıçlık: Akıncılık gibi Osmanlı devrinin istilâlarında büyük rolü olan bir kuvvettir. Avrupa'da şövalyelerin ve Haçlı seferlerinde bir kısım kuvvetlerin gördüğü rol de buna benzer.

Danıştay (C o n s e i l d' E t a t): Eski terimle "Şurayı Devlet", şimdi paralel olarak "Devlet Şurası" da kullanılmaktadır. Danıştay ve İdare mahkemeleri idarî yargıların (j u r i d i c t i o n) başlıca organlarıdır. İdare mahkemesi ilk baş vurulacak yerdir. Danıştay hem danışma yeri hem temyiz yeridir. Bizde bu kurum bu iki görevi birleştirmektedir.

Dans (d a n s e): Hemen bütün toplumlarda ayin, merasim şeklinde kurallı ve eğlence şeklinde kuralsız veya yarı kurallı olarak rol oynamakta olan en yaygın toplum olayı. İlkellerdeki birçok ayinler dini danslar halini alır. Çağdaş ileri toplumlarda dans tamamen laikleşmiş olmakla beraber toplumda rolü azalmamıştır. Halk oyunlarından Batının balo ve düğün danslarına kadar çok çeşitli şekilleri vardır.

Dar gelirlilik (r e v e n u r e s t r e i n t): İktisadi güçlüklerin arttığı zaman önem kazanan bir terimdir.

Davul: Eski türk ordularında askeri coşturmak için kullanılan esaslı muzika aleti. Halk oyunlarında, düğünlerde, ramazan günlerinde, asker çağtırmada davulun rolü büyüktür. Moğol ordusunun davulları çok heybetli idi.

Darwincilik (d a r w i n i s m e): Ch. Darwin'in canlı nevilerin doğuşunu

açıklamak için ortaya koyduğu hayat savaşı ve tabii seçkinleşme teorisi sosyolojide de bazı yazarlarca uygulanmıştır. Meselâ Gumplovicz'e göre toplumların gelişmesi ancak ırklar ve zümreler arasındaki çatışmalar ve seçkinleşmelerle açıklanabilir. Aynı fikir sınıfların çatışması halinde Marx'cı teoriye de etki yapmıştır.

Davranış, toplum davranışı (social behavior): Topluma ait olayların fertlerarası veya zümrelerarası davranışlar (comportement) ile açıklanmasına çalışan görüştür. Psikolojide behaviorism denen okul sosyolojide de taraflılar bulmuş ve Kurt Lewin gibi tanınmış bilginlerce kullanılmıştır. Davranışçılığın temeli, her toplum olayının fiziki ve insanî çevre ile zümreyi teşkil eden unsurlar arasındaki karşılıklı etkiler sırasında meydana gelen cevaplar halinde incelenmesinden ibarettir.

Davul-zurna: Türklerde davul bağımsızlık alâmeti: buna bir de bayrak katmalıdır. Davul ve zurna düğünde, genel olarak bütün törenlerde Türk Folklor'unun esaslı aletleridir.

Dayak (bastonnade): Veya "kötek" ilkellerden beri birçok kavimlerin eğitim sistemlerinde yeri olan ve çocuklara uygulanan düzeltme yolu. Durkheim "Education morale" adlı kitabında ilkellerin ailede çocuklarını şımarttıklarını, dayanın oldukça gelişmiş toplumlarda disiplin arttıkça meydana çıktığını, İngiliz eğitim sisteminde "meydan dayacı"nın bazı yerlerde devam ettiğini söylüyor.

Dayanışma (solidarité): Toplum dayanışması bir topluluğun (agrégat) içten birbirine bağlı olarak devamı demektir. Bu kelime toplum bağılılığı (cohésion)nın eşanlamıdır. Dayanışma topluluğun bütünleşme derecesine göre değişir. Birlik ruhu (esprit de corps)nu, içten işbirliğini, topluluğu meydana getirenler arasındaki çatışmaların önceden görülmesi ve çözülmesi imkânını ve dışı karşı savunma tarzlarının tesirliliğini toplum dayanışmasının işaretleri gibi görebiliriz. Durkheim farklılaşmamış toplumlardaki unsurların birbirine benzeyen ve şuurular arasında hemen mutlak consensus vasıflarına dayanarak, buna "Mekanik dayanışma" diyor. Nitekim, farklılığın doğması ve bundan dolayı farklı organların birbirini tamamlamak üzere karşılıklı bağılılık ve iş bölümü esaslarına göre gelişmiş toplumlarda "Organik dayanışma"nın olduğunu söylüyor. Durkheim bu fikrini canlı varlıkların evrimindeki farklılaşma esasından çıkarmaktadır.

Dayanışmacılık (solidarisme): Léon Bourgeois tarafından ileri sürülen ve toplum problemini kooperatiflere ve dayanışmalı iktisadî kuruluşlara göre çözmek mümkün olduğunu savunan görüştür.

Dedikodu (c o m m é r a g e): Kamu sanısı ve toplum sanısının ilkel şeklidir. Örf ve âdetlere, geleneğe aykırı hareketlerin tenkidi, bu türlü davranışlara karşı konulması "dedikodu" ile başlar. Fakat dedikodu köyler, kasabalar, hatta şehirlerde serveti, güzelliği veya başka başarısı ile sivrilmiş olanlara karşı çevrilen evlerarası bir fısıltı halinde başladığı için daima onda rekabet ve kıskançlık duyguları rol oynar. Dedikodu fısıltı derecesinden yukarı çıkarak açık tenkit ve hücum halini aldığı zaman, mahiyeti değişir ve dedikodu olmaktan çıkar. Fısıltı halinde kaldığı zaman dahi itibardan düşürme, şerefini kırma, iftira, hatta toplum statüsünü bozma gibi yıkıcı rolleri olabilir.

Değer (v a l e u r): Her toplumda onun sahip veya bağlı olduğu kültürü meydana getiren inançlar, fikirler ve normlar sistemi vardır. Bunlardan her biri bir değerdir: Teknik, sanat, bilgi, ahlâk, din, hukuk, dil, iktisat değerleri gibi. Durkheim toplumun temeli olan kolektif tasavvuru değer hükümleri sistemi diye tanımlıyor.

Değerbilgisi (a x i o l o g i e): Değerlerin doğuşu ve değerlendirmenin ruhi ve sosyal şartlarını araştıran bu bilgi bir yandan psikolojiye, öte yandan sosyolojiye bağlıdır. Fakat, iki ilim arasında bir sınır ihni olarak doğan değerbilgisinden başka axiologie'yi felsefenin bir dah gibi ele alanlar da vardır.

Değerdüşmesi (i n f l a t i o n): Piyasaya karşılıksız fazla kâğıt para sürülmesi yüzünden eşya değerinin düşmesinden ibaret iktisadi bunalım halidir. Tipik örneği Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'da görülmüş, bu yüzden Konzern ve Kartel'ler iflâs etmiştir.

Değerlibulma (a p p r é c i a t i o n): Bir hareket veya eşyayı kurulmuş bir değerler skalasına göre belirli bir yere koymak demektir. Değer verme önceden değerlendirmenin bulunmasına bağlıdır.

Değerlendirme (v a l o r i s a t i o n): Her toplum bir değerler sistemidir. Onun içinde yapılan işler ve meydana gelen şeyler bu değer sistemine göre ölçülür. Bu suretle işler ve şeyler her toplumun kendi değer ölçüsüne göre mertebelenirilmiş, bir kısmı beğenilmiş, bir kısmı beğenilmemiş ve kötü görülmüş olur. Toplumun bu ölçüleme gücü "değerlendirme" dir.

Değer hükmü (j u g e m e n t d e v a l e u r): Diniden iktisadiye kadar bütün toplum değerlerinde belirli bir toplum içinde yaşayanların bu değerlerle ilgili verdikleri hükümlerdir. Bir satış malının fiatı, bir mahkeme hükmü, örf ve âdete göre bir kimse hakkında kendi köy veya kasabasının verdiği ahlâk hükmü, güzellik veya kutsallık hakkında verilen hükümler değer hükümleridir. Durkheim'a göre değer

hükümleri kolektif tasavvurdan doğarlar ve topluma aittirler. Onların karşılığı objektif olan ve toplum tarafından verilmeyen, toplumdan topluma göre değişmeyen gerçek hükümleri (*jugements de réalité*) dir. Bu sosyoloğa göre sosyolojinin görevi değer hükümlerini gerçek hükmü ile incelemektir.

Değişim (*échange*): İktisadî olaylardan biri olan değişim üretilen malların başka mallar veya para karşılığı değiştirilmesinden ibarettir. Değişim olayının iktisatta temel olduğunu ilk defa Adam Smith gösterdi, ve değişim olaylarının bağlı bulunduğu sabit münasebeti “sürüm ve istek” (arz ve talep) kanunu ile ifade etti. Simiand değişim olaylarının soyut iktisadî insana (*homo oeconomicus*) göre değil, bu olayların içinde bulunduğu toplumun bütün sosyal değerlerine, yani kolektif tasavvurlara göre değiştiğini gösterdi. Bu anlamda değişim iktisadî sosyolojinin konusunu teşkil eder.

Değişme, toplum değişmesi (*social change*): Bir kültürün davranış modellerinde veya tiplerinde meydana gelen başkalaşma (*altération*) dır. Kültür değişmesi dışsebepten (*endogène*) veya içsebepten (*exogène*), bir kısma veya bütüne ait olabilir. İçsebepten doğan değişmelerin kökü onların doğduğu kültürün içindedir. Dışsebepli değişmeler ise yabancı kültürlerden gelen kültür-alma veya yayılma (*diffusion*) neticesinde meydana gelirler. Eğer yeni unsur kültürün bütünlüğünü bozmasa, değişme kısmî'dir. Bütün halindeki değişmelerde, kültür gelenekindeki unsurlar toptan sarsılarak sonunda birlik kaybolur. Böyle bir durumda yabancı kültür hâkim olur ve yerli kültür onun hükmü altına girer, yahut onun tarafından yutulur. Eskiden bazı izler kalsa bile ancak “kalıntı” halinde yaşarlar. İlkel toplumlar kültürleri çok gelişmiş olan toplumlarla temasa geldikleri zaman bütün halinde değişmelere çok rastlanır. — Bir de nüfus değişmeleri vardır. Terim bu anlamda iki şekilde kullanılır: 1) Belirli bir zamanda bir nüfusu teşkil eden fertlerin azalıp çoğalması; artma veya eksilme, dışa veya içeriye göçler değişimin sebepleri olabilir. 2) Herhangi bir nüfusun terkindeki değişiklik. Bu başkalaşmalar yaşlara, cinslere, mesleklere, milliyete, ırklara, ve toplum sınıflarına göre nüfus piramidinde yer alırlar.

Delikanlılık (*adolescence*): (Erginlik) Ömrün yetişmek ve toplum hayatına aktif olarak girmek için hazırlanma çağıdır. Meslek hayatına ait bütün hazırlıklar bu sırada yapılır. Bunun için bu yaş pedagoji ve psikolojiyi olduğu kadar sosyolojiyi de ilgilendirir. İlkel toplumlarda genç adayı toplumun dinî hayatına sokmak için çok ağır egzersizler bu sırada yapılır ve bunlar uzun süreli Giriş ayinleri adı-

nı alır. Eğitim sosyolojisinin esaslı görevi bu devrede toplum değerlerinin yeni kuşaklara nasıl kazandırıldığını göstermektir.

Dem (d è m e): İçten evlenen yerli cemaatlere verilen özel ad (e t n o l o j i) dır ki, üyeleri akrabadırlar ve tek soylu kandaş zümrelere bölünmemişler.

Demagoji (d é m a g o g i e): Aristo Politik adlı kitabında bunu demokrasinin bozuk şekli olarak gösteriyor. Halkın heyecanını harekete getirmek ve yığın psikolojisinin açıkladığı taşkınlık hallerini doğurmak suretiyle iktidarı ele geçirmekten ibaret siyasi bir tavrı.

Demir perde (r i d e a u d e f e r) İkinci Dünya Savaşından sonra dünyanın daha kesin olarak demokratik ve sosyalist diye ikiye ayrıldığını ifade eden ve sembolik olarak "utanç duvarı" diye Berlin ortasından geçmekle beraber bütün Sovyet-uydusu memleketlerin hududunu gizen perde.

Demografi (d é m o g r a p h i e): Nüfusbilgisi. Temel fikirleri Malthus tarafından kurulmuş olan nüfus hareketlerine dair bilgi. Statistiklere dayanır, grafiklerle değişimleri gösterilir. Sosyolojinin esaslı yardımcı ilimlerindendir. Temelini nüfus sayımları teşkil eder. Demografi nüfus tahavvüllerini cinse, yaşa, medenî hale, mesleğe göre dağılışları halinde inceler. Doğumların, evlenmelerin ve ölümlerin nisbeti, suçluluk artış ve eksilişleri, iç ve dış göçleri de onun tetkik konusuna girer. Bütün bu olayları mekân ve zaman şartlarına göre tahlil eder. Demografi toplum Ekolojisinin yardımcısıdır.

Demokrasi (d é m o c r a t i e): Siyasî kontrolün halk tarafından yapıldığı toplum organlaşmasıdır ki, iktidarını belirli bir devre için seçilen kendi temsilcilerine bırakır. Bu tarif tam gerçekten ziyade ideal bir norma karşılıktır. Batı kültürünün bazı toplumlarında görülen duruma daha ziyade "demokratlaşma" denebilir. Demokratlaşma seçim hakkı olan yurddaşların sayısını azaltma tehlikesi gösteren engelleri ortadan kaldırmak, seçim deyince anlaşılan şeydeki farkları, fikir hürlüğü ve yöneticilerin tayini hürlüğüne sağlamaktan ibaret bir iktidar dağıtımını elde etme gayretleridir. Doğuştan, ırktan, belirli bir meslekten, iktisadî durumdan ve dinî inançtan ileri gelen bütün imtiyazlara bugün demokrasi ile uzlaşmaz engeller gibi bakılmaktadır. Demokratlaşmanın başlıca hedeflerinden biri, kuvveti kapitalist zümrelerin teşkilâtına mahsus münasebetlere dayanan siyasî zümreleri ortadan kaldırmak veya dengeleştirmektir. Bugün, Halk demokrasisi, klasik demokrasi şekilleri ayrılmaktadır.

Denomizm (d é m o n i s m e): İlkçağda "D e m o n" lar denen tabiatüstü zararlı veya faydalı gücü olan varlıklara inanmadan ibaret görüş.

Demon, “şeytan” ve “cin” lerden farklıdır. Sokrat’a ilham veren bir Demon’u olduğu söylenirdi.

Deney (expérimentation): Sosyoloji, aslında, gözlem ilmidir. Fakat Greenwood’un gösterdiği gibi özel şartlarda deney de yapılabilir (Greenwood, Experimental sociology, King’s Krow Press, 1949).

Denge (équilibre social): Bir toplumda sınıflararası gerginliklere, kültür değişmelerine ve çeşitli geçiş hallerine rağmen, belirli bir zaman süresince toplumda bu gergin kuvvetler arasında bir consensus kurulur. Proudhon’a göre toplumda zıt kuvvetler arasındaki denge toplumun devamını sağlar. Marx, Proudhon’un bu fikrini “Felsefenin Sefaleti” adlı kitabında tenkit etti. Ona göre toplum dengesi geçici bir haldir, asıl olan sınıflararası gerginlik ve bundan doğan sosyal devrimdir.

Derebeylik (féodalité): İktidarın mertebeli olarak üstüste konmuş “suzerain” ler elinde bulunduğu siyasi organlaşmadır ki, onlara “vassal” ların alt mertebe ile bağlı bulunduğunu katmahdır. Feodal rejimin işlemesi “suzerain” lerle “vassal” ler arasında karşılıklı münasebet üzerine dayanır. Vassal’ler kendi suzerain’lerine belirli hizmetler ve vergilerle bağlıdır, buna karşılık onlar tarafından korunurlar. Feodal rejimler, merkezî iktidarı zayıf olan tabakalı toplumlarda gelişebilir. Batı toplumlarında olduğu gibi Uzak Doğu’da, Çin’de de feodal toplumlar vardır. Türk idaresindeki devletlerde feodal rejim oldukça farklı bir manzara gösterir: 1) İlhanlık sisteminde toprak asilliğini temsil eden Tarhanlıklar vardır. Ortaçağda İslâmî Türk devletlerinde büyük feodal olan merkezî iktidar kuvvetlenmiş, bölge feodal’lerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Onun yerine “zaamet” denen başka bir rejim doğmuştur. Toprağın kontrol hakkı (rakabe) devlete aittir. Kullanma hakkı (tasarruf) yine mertebeli olan “has”, “zaamet”, “timar” sahiplerindedir. Fakat bunlar suzerain’lerden farklı olarak yönelttikleri topraklar üzerinde Sultanın memurları gibi bulunurlar. Orduya “sipahi” ve “eşkinçi” denen askerleri ile katılırlar. Yönetimde başarısız oldukları zaman devlet, bu toprağı ellerinden alarak başka “zaim” ve “tumarlı” lara verir. 2) Batı feodallerinde toprak köleliği olduğu halde Türk devletlerinde köylü “sahibi-arz” dır ve tumarlı ile köylü arasında anlaşmazlık olduğu zaman, işe Kadı bakar ve bazen davayı köylü lehine bitirebilir. 3) Bununla birlikte Türk idaresinde de ayrıca “malikâne” sistemi denen ve Batı feodallığına benzer bir tarzda yöneltlen yerler vardır: Doğu Anadolu’da, Suriye ve Mısır’da olduğu gibi.

Derece düşmesi (d é g r a d a t i o n): Bir toplumda bir kimsenin statü bakımından aşağı inmesi ve toplum rolünü kaybetmesidir. Derece düşmesi toplum içinde bazı zümrelerde de olabilir: Bir bölgenin ülkede veya bir mahallenin şehir içinde derecesinin düşmesi gibi.

Derecelenme (g r a d u a t i o n s o c i a l e): Kökü toplum tabakalaşmasında olup çeşitli tabakaların karşılıklı değerlendirilmesini gerektiren süreçtir. Bundan dolayı "toplum skalası" nda üstün ve aşağı herhangi bir statünün karşılıklı olarak verildiği görülür.

Dergi (r e v u e): Haftalık, aylık veya yıllık düzenli aralıkla çıkan bir fikir yayını.

Derbent (d é t r o i t) Geçit tutmak. Osmanlılarda esaslı bir askeri korunma görevidir.

Derinliğine tabakalar (p a l i e r s e n p r o f o n d e u r): Gurvitch'in sosyolojisinde toplum kuruluşunun çok şekilli açıklanmasına esas olan fikir. Gurvitch'e göre toplum Marx'çıların dediği gibi yalnız toplum sınıfları halinde değil, toplumda rol oynayan türlü dereceden faktörler ve olayların görünüşleri bakımından tabakalara ayrılırlar. Bunların en önemlileri kaba mikyasta görülen toplum, asbtre bünyeler ve en altta mikrososyolojinin konusunu teşkil eden ve doğuşlarında hürriğin belirli bir ölçüde payı olan küçük zümrelerdir.

Dernek (a s s o c i a t i o n): Bk. Birlik.¹ Ancak "Birlik" birçok Derneklerin birleşmesi anlamında kullanılıyor.

2) İlim veya hayır işleri için kurulmuş sözleşmeli birlik. Dernekler özel tüzüklere göre kurulur, ve kuranların kararları ile dağılabilirler: Öğretmenler Derneği gibi.

Deontoloji (d é o n t o l o g i e): Ödev bilgisi: Bentham'm yarattığı terimdir: (Deontology or the science of morality) Tıptaki anlamından farklı olarak kelime toplum ödevleri ilmini gösterir.

Despotluk (d e s p o t i s m e): Bazı antropologlar tarafından, az farklılaşmış veya arkaik bir kısım toplumlardaki siyasi organlaşmayı göstermek için kullanılan bir terimdir. Bu şekilde bir veya birkaç zorbadan ibaret bir zümre (mütegallibe) kendi memurları ile halkı idare eder, (istibdat, müstebit).

Destan (é p o p é e): Çoğunda mitolojilere dayanan, bazen tarihten çıkarılmış ve efsaneleştirilmiş olup bütün bir toplumun kahramanlık duygularını ifade eden edebiyat türü. Destan halk ağzında dağınık olarak yaşar, yahut bir ozan (c h a n t r e) tarafından toplanmış olabilir: birincisine örnek olarak Dede Korkut hikâyeleri, ikincisine İlyada ve Şehname verilebilir. Destandar: 1) payen, 2) evrensel dine ait diye de ayrılabilir. Yukardaki örnekler payen Destanlardır. Haçlı seferlerinin

doğurduğu dinî heyecana ait Battal Gazi, Kurtulmuş Kudüs gibi olanlar dinî destanlardır. Evrensel din devrinden sonra da bir kısım pagan destanlar canlandırılmıştır: Almanlarda Niebelungen, Skandinavyyada Eddas, Finlandiyada Kalevala, Skoçlarda Ossian gibi. Hiç bir mitoloji ve efsaneye dayanmayan, tek bir şairin hayalinden çıkmış yapma destanlar da vardır: Voltaire'in Henriade, Longfellow'un Evangéline destanları gibi.

Devir (période): Büyük tarihi değişmeye bağlı olarak kültür, zihniyet ve bütün toplum kurumlarındaki esaslı değişmelere göre birbirinden ayrılan çağlara verilen isimdir. Tarihin İlk, Orta ve Yeni çağlar halinde devirlere ayrılması bütün insan toplumları için aynı derecede geçerliği olan bölümler değildir. Bir medeniyet çevresi için Ortaçağ bittiği sırada, kullanılan medeniyet ve zihniyet kriterine göre, başka bir medeniyet çevresinde başlamaktadır. Bunun için sosyolojik bakımdan tarihin bütün insanlıkta paralel devirlere ayrılması birçok yanlış hükümlerin verilmesine sebep olur.

Devlet (Etat): Bir kavmin siyasi organlaşmasını içte ve dışta korumaya mahsus, bu görev için gerekli araçları olan toplum kurumudur. Devletin başlıca karakterlerinden biri kendi üyeleri üzerinde yahut başka toplumlarla münasebetlerinde cebirli bir kontrol yapmasıdır. Bu kelime bazen yalnız bir kurumu değil, aynı zamanda siyasi organlaşmasını yapmış olan bir kavmi ifade için de kullanılır. Bu anlamda Devlet, Millet'in eşanlamıdır. Fakat Devlet Hükûmet ile karıştırılmamalıdır. Hükûmet, Devlete ait olan iktidarı "icra" eden bir zümredir. Devlet kavramı daha geniştir ve kişiliği olmayan unsurları içine alır: fikirler, doktrinler, gelenekler, kütükler (Mecelle) ve başka siyasi aletler gibi.

Devletleştirme (nationalisation): Özel teşebbüsleri, özel mülkiyeti derece derece devlet kontrolü altına almak, hatta devlete mal etmeden ibarettir. Hekimlik, hukuk işleri, müteahhitlik gibi özel kazanç konusu olduğu halde kamu hizmetleri arasında bulunan işlerin devletleştirilmesi bu görüşün başlıca amaçlarındandır. Genel olarak Devletçilik sistemi içinde bulunur.

Devletçilik (étatisme): Devletin siyasi etkisinin son derecede genişleyerek bütün eğitim, sağlık, fikir işleri gibi iktisadî teşebbüslerin de Devlet elinde toplanması ilkesini kabul eden görüştür. Fertleri gelişmemiş ve iktisatça geri kalmış toplumlar bu gelişmeyi sağlamak için devletçilik sistemine baş vurmaktadırlar. Onun daha ileri bir şekli Devlet sosyalizmi (socialisme d'Etat) dır.

Devlet Bütçesi (Budget de l'Etat): Devlet bütçesi veya malî

kanun bir yıllık bir öngörü ve sarf salâhiyetidir, ve Parlamentodan geçer. Bütçelerin kontrolü uzman kimseler tarafından yapılır (masraf kontrolörleri, maliye müfettişleri). Bu kontrol malî kanunlara, ticaret ve idare hukuku kanunlarına göre yapılır.

Devlet kapısı: Bürokrasi teşkilâtının sembolik ifadesi. Çoğu pejoratif olarak kullanılır; “Devlet kapısına düşmek” gibi.

Devran (tournoiment des derviches): Tarikatların ayinlerine ait terim. Her birinde ayrı şekiller alır.

Devre (cycle): Düzenli fasılalarla tekrar edilen kolektif olayların meydana çıkma tarzına verilen isimdir. Gece - gündüz, mevsimler gibi tabii şartlara bağlı olarak meydana gelen devreler vardır: Ekim - biçim, meyva toplama, v.b. gibi. Bazı dinî ayinlerin devreliliği de bu tabii şartlara bağlıdır: Hasat ayinleri gibi. Buna cinsî hayata ait devreleri katmalıdır (Malinowski, La vie sexuelle chez les Mélanésiens, Payot).

Devreli toplanma (réunion périodique): Kabilelerin ortak bir tapınak, kutsal bir yer veya aynı zamanda bir pazar yeri etrafında belirli ve düzenli zamanlarda toplanması hali. Bu toplanmalar sıklaşır ve kabileler bazen iğreti, bazen devamlı olarak bu toplanma yerinde yerleşirler. Birinci durum sitenin kurulmaya başladığını, ikinci durum asıl sitenin doğduğunu gösterir. İlkçağ sitelerinin çoğunda bu merkezleşmeyi hazırlayan ritmli toplanmalar fark edilir. Mekke’de Kâbe’ye kabileler putlarını bırakırlardı. Sûk-i Akkaz aynı zamanda bu kabilelerin ortak pazar yeri idi. Bu gün de Afrika ve Asya’da kabilelerin devreli toplanmalarını görüyoruz. Sitenin tam kuruluşu göçebelikten çıkışın başlangıcıdır.

Devrim (Révolution): Toplumun bünyesinde meydana gelen öyle bir değişiktir ki, yalnız yöneltici zümre iktidarı kaybetmekle kalmayarak, toplum tabakaları bütünlüklerini kaybeder ve toplum yeni bir bütünleşme kazanır. Devrim, bundan dolayı ihtilâl (révolte) ve ayaklanma (insurrection) dan çok farklıdır; her devrim toplum içindeki bir evrimin (évolution) sonunda meydana çıkar. Devrim o halde toplumun yeni bir bünyeleşmesidir. O aynı zamanda kültürün esaslı değerlerinin kökten değişmesini gerektirir. Devrimin meydana geldiği, yani toplumun geçiş halinde bulunduğu devre (période) daima birdenbire doğan ve çoğu kere şiddetli çatışmalar doğuran bir sürü değişmelerle doludur. Eski terimle “inkılâp” bir devrenin tamamlanıp yeni bir devrenin başlaması demektir.

Devşirme: Osmanlı İmparatorluğunda “hassa ordusu” nu kurmak üzere özel olarak yetiştirilen bir zümreye mahsus terimdir. Böyle ol-

makla birlikte, hemen bütün ümmet ruhuna bağlı imparatorluklarda, aynı kuruma rastlandığı için bunu bir sosyoloji terimi diye kullanabiliriz. Devşirmeler Müslüman olmayan tabanın çocuklarından alınarak yetiştirilirler ve bunlardan Osmanlıların "Yeniçeri" dedikleri Hassa ordusu meydana gelir.

Dharma: Hintlilerin görüşünde bu kelime yalnız evren düzenini (*ordre cosmique*) değil, aynı zamanda toplum organlaşmasını da yöneten ve her ferde, her zümreye önceden kurulmuş ve sarsılmaz bir statü veren, bundan dolayı da rekabet ilkesini büsbütün kaldıran evrensel bir kanunu gösterir. Hint toplumunun kastlar sistemi "Dharma" kavramına sıkıca bağlıdır.

Dignitas (şeref): Romalı sitelilerin, başlıca Senato ve patricien'lerin dayandığı temel erdem (*virtus*) dir. Fakat sitelerde tabakalaşma tamamlanınca bunun benzeri şeref yerleri kurulur. Bundan dolayı onu sitelere vergi bir terim sayabiliriz.

Diktatörlük (*dictature*): Parlamento seçimine dayanan demokratik bir rejimde toplum sınıfları arasındaki dengenin kaybolarak sınıflardan birinin ötekiler üzerinde baskılı bir yönetim kurmasından doğan rejime diktatörlük denir. Bu tanıma göre sınıflar dengesi bozulduğu zaman hangi toplum sınıfı iktidarı ele geçirmiş ise ona göre ayrı bir diktatörlük doğar. Burjuva sınıfının mutlak gücüne dayanan dikta rejimine Zenginler egemenliği (*ploutocratie*), orta sınıfların organlaşmasından doğmuş olan dikta rejimine Faşistlik (*fachisme*), işçi sınıfının kurduğu dikta rejimine proletarya diktatörlüğü, Soviet'lerdeki özel adı ile bolşeviklik denir.

Dil Sosyolojisi (*Sociologie du langage*): Toplumda zümreler ve fertler arası bildirimin en esaslı aracı olan dil, birinci derecede bir toplum olayıdır. Hançereden çıkan seslerin konuşmadaki rolünün incelenmesi olarak *phonétique*, dilin kurallarının incelenmesi olarak *linguistique* ilminin konusunu teşkil etse de, beyin ve konuşma ilişkisi dolayısıyla dil fizyolojisi, düşünce ile münasebet bakımından dil psikolojisinin konusunu meydana getirir. Fakat bir bildirme ve ulaştırma olayı, bir toplum kurumu olarak dilin incelenmesi dil sosyolojisine aittir. [Marcel Cohen, *Pour une sociologie du langage*.]

Dilenci tarikatı (*ordre des mendiants*): Ortaçağda Hristiyan ve İslâm çevrelerinde dünyadan elini çekmiş ve fakirlik yolunu tutmuş bir kısım gezginci dervişlere halk yiyecek ve giyecek vererek onların duasını alırdı. Goygoycular bunların en tanınmış olanıdır. Bunlar açıkça dilenmeseler de duaları halkın yardımına sebep olduğu için fiilen dilenci tarikatı adını almışlardır.

Din sosyolojisi (Sociologie religieuse): Dini ayrı bir kurum veya bütün kurum ve değerlerin kökü gibi ele alan sosyoloji dalı. Bu bakımlardan Durkheim, Mensching ve Joachim Wach'ın din sosyolojisi anlayışları birbirinden çok farklıdır.

Dinî merkez (centre religieux): Klanları, kabileleri veya siteleri birleştiren sosyal merkezlerin en önemlilerinden biri. Sosyal bünyelerin daha üst dereceden bir sosyal bünye halini almasında başlıca üç faktör vardır: 1) iktisadî merkez, 2) siyasi merkez, 3) dinî merkez. Bazen bunlardan biri üstün rol oynar. Bazen her üçü birden bulunur. Ortaçağ burg'ları etrafında şehirler ve küçük devletlerin doğuşunda manastır (abbaye), burg (şato) ve pazarın ortak rolleri vardır. İlkçağ sitelerinde Tapınağın (dinî merkez) daha üstün yeri olmuştur.

Direnme (résistance): Kültürün dış etkilere ve değişmelere karşı aldığı davranış. Fakat toplumun sarsıntılara karşı tavrı müsbet anlamda "dayanıklılık" demektir.

Din (religion): Bütün toplumlar da ortak olan ve ilkel toplumlar da sosyal hayatın tamamını kuşatan olaylar süreci ve toplum kurumdur. İlkel dinlerle etnoloji, genel olarak dinlerin evrimi ile Dinler tarihi uğraşmakta ise de Din sosyolojisi bu konuyu ayrıca ele alır. İlk E. Durkheim "Din hayatının başlangıç şekilleri" adlı kitabında toplumda bütün kurumların ilk şekillerinin dinî hayattan doğduğunu gösterdi. Toplumun hacmi büyüdükçe, yoğunluğu arttıkça, değerler farklılaştıkça dinî değer öteki değerlerden ayrılmaya başlar. Din, toplumun ve civarındaki olayların kutsal ve kutsal-dışı (sacré - profane) diye ayrılmasına dayanır. Kutsal - dışı olaylar dinle ilgisiz (areligieux) dirler. Fakat kutsala karşı gelen veya onu çiğneyen (sacrilège) olaylar dine karşı (anti - religieux) dır. Din bir inançlar ve tapınmalar sistemi olduğuna göre böyle bir sistemin inkârını ifade eden davranışlara dinsiz (irreligieux) denir.

Dinamik (dynamique): Asıl fiziğe ait olan bu terim Aug. Comte'dan beri sosyolojide de kullanılmaktadır. Comte'a göre toplumun evrimine ait kanunlar dinamik kanunlardır. Fakat bir çok sosyologlar onu birbirinden oldukça farklı anlamlarda kullanmaktadırlar. Comte'da bu kelime statik'in zıttı bir anlama geliyor. Yakın zamanlarda K. Lewin onu psikoloji ve sosyolojide ortak kavram olarak kullandı. Malinowski kültür değişmelerini açıklamak için ona özel bir anlam verdi. Bazen çok farklı yerlerde ve kötü kullanıldığı da görülmüyor.

Dindevleti (théocratie): Siyasî iktidarın kutsal kitaptan çıkarılmış kanunlara dayanarak rahipler tarafından icra edildiği rejime verilen addır. Dinî kanunların dışında laik kanunları da kabul eden ve ayrı bir rahip sınıfı olmayan Osmanlı devleti gibi siyasî kuruluşlara tam anlamı ile “dindevleti” (teokrasi) denemez. (Papalık, eski Mısır, Şii İmamlığı, v.s. dindevletleridir).

Diretme (sabotage): İşçilerin gündeliği arttırmak için patrona karşı giriştikleri sessiz direnme halidir ki, işlerini bırakarak yerlerinde kalmalarından ibarettir. Tahta ayakkabıyı (sabot) yere vurmadan dolayı özel olarak kullanılmıştır.

Dirlik (discipline): Her toplumun kendi üyeleri arasındaki münasebetlerin devamlı bir denge halinde bulunmasını sağlayan kurallara bütünüdür. Disiplin daima üstün bir iktidardan ona tabi olanlara verilir. Toplumda sosyal baskı, türlü yaptırıcı güçleri ile bu disiplini sağlar: dinî hayatta “günah” ve “Allah korkusu”, hukukî hayatta “suç” ve “ceza korkusu”, âdetlerde “kusur” ve “ayıplanma korkusu”, v.b. toplum dirliğinin yaptırıcı güçleridir.

Disiplin kurulu (meclisi inzibat): Eski ve yeni okullarda, bu öğretim kurumlarının düzenli işleyişini sağlar. Eski kurumlarda rolü daha ağırdı. Faal okul ve kendini yöneltme (self government) şekli geliştikçe bu görevi öğrenciler de paylaşmaya başlamıştır. Bu yeni sistemde öğrenciler okul disiplini işlerine katılmakta ve aralarından kusurlu olanları kendileri cezalandırmaktadırlar.

Dışadönüş (extraversion): Psikanalize dayanan zamanımız psikolojisinde bu kelime kişiliğin kuruluşuna ait bir tarz olarak kullanılmaktadır ki, bunun karşısı içedönüş (Introversion) dur. Dışadönük tipler çevrelerindeki olaylarla daima ilgili ve tepkileri kuvvetli oldukları halde, içedönük olan tipler içlerine kapanık ve ruhi süreçleri dıştan görülmez kimselerdir. Birinci tip toplum hayatına kolay uyabilen bir tip iken, ikincisinin uyma gücü oldukça zayıf, hatta görünüşte toplumlaşamaz gibi görünmektedir.

Dışgöçü (immigration): Bir memlekete dışardan gelen ve yerleşmek isteyen insanların doğurduğu nüfus hareketi. Bu kelime yalnız, dıştan gelenleri kabul eden memleketlere göre bu yeni memleketin toplum hayatını benimseyecek olanlar için kullanılır. Aynı siyasî sınırlar içerisindeki nüfus hareketleri ve yer değiştirmeleri için kullanılamaz. Eurada sözkonusu olan dışgöçü ile yerleşenlere, “sığınanlar” (réfugiés) denir.

Dışkent (faubourg): Burg’un hemen dışındaki mahallelerdir. Bk. Burg, şehir.

Dıştanevlenme (exogamie): Aynı sosyal zümreye bağlı kimseler arasında evlenmeyi yasak eden matrimonyal rejimdir. Genel olarak, bu yasak, aile, sob (sıb) ve klan gibi küçük zümrelerde yürürlüktedir. Böylece, aynı boy (kabile) içinde aynı zamanda hem dıştanevlenme hem içtanevlenmenin olabileceği anlaşılır. Bir boydan olan kimseler o boy içinden evlenme zorundadırlar, fakat bu evlenme boyunca bir parçası olan kendi klanının dışından olmalıdır. Tipik dıştanevlenmeye Avustralya klanlarında rastlanıyor. Eski (archaïque) kavimlerde kastlar içtanevlenme kuralına uyuyorlar, fakat bazen sob'larda, yahut bir çeşit kast olan klan'larda özel bir evlenme tarzı vardır ki, onları dıştanevlenmeye zorlar. Sosyal dıştanevlenme yanında, yere-bağlı bir dıştanevlenme de vardır. Yere-bağlı (locale) dıştanevlenmeyi kabul eden kavimlerde, koca veya karı ancak evleninceye kadar oturduğu yerin dışına çıkabilir. İki türlü yerebağlı dıştanevlenme vardır: Babayurduna bağlanma, anayurduna bağlanma.

Dışşuurluluk (Kolektif dışşuurluluk): C. G. Jung, Inconscient collectif deyince Freud'un Inconscient'ından çok farklı bir şey anlıyor. Ona göre mitolojide, masallarda, rüyada görülen sembolizm fertlerin dışşuuruna değil, toplumun, kolektif heyetin dışşuuruna aittir ve insanlık tarihi boyunca kuşaktan kuşağa miras olarak geçer. Bu görüş Freud'dan ayrılarak daha ziyade sosyolojik açıklamalara yaklaşılmaktadır.

Divan (conseil supérieur): Çeşitli yerlerde kullanılır. Osmanlı İmparatorluğunda Divanı Hümayun (Sublime Porte) Devleti idare eden yüksek makamdır ki başında sadrı a'zam bulunur. Divan şiiri Osmanlı sarayına bağlı olan yüksek tabaka edebiyatıdır ki halk şiirinden tamamen ayrıdır. Divan beylikcisi bu dairededeki bir vezir sekreteridir.

Divanı humayun (Cour impériale): İmparatorluk terimi. Özel olarak Osmanlılarda kullanılır.

Diyaletik (dialectique): Marx'cı sosyologların çok kullandıkları bu terim toplumda çatışkan kuvvetler arasında doğan yeni sentezleri yani toplum devrimlerini ifade eder. Diyaletik Hegel tarafından tez ile antitez arasında doğan sentez anlamında, fakat idealist bir felsefe hesabına kullanılmış olduğu halde, marxçılar onu toplum sınıflarının çatışması ve toplumda devrimlerin doğması anlamında materyalist bir yönde kullanmışlardır.

Doğacılık (naturisme): (natürizm) = tabiatçılık naturalisme karşılığı kullanıldığı için ayırma zoru ile kullanılmıştır. Felsefedeki

tabiatçılık (naturalisme)den ayırmak için buna “doğacılık” diyoruz. Max Müller tarafından savunulan bir ilkel din teorisidir ki, buna göre bütün tanrı ve kutsal varlık adları birer tabiat olayını veya kuvvetini ifade etmektedir. Fakat, ikinci bir anlamda doğacılık ilkel dinlerin totemcilik ve “cancılık”tan daha gelişmiş olan bir safhasını ifade eder. Bu din şeklinde tabiatın üstün kuvvetleri (dağ, deniz, yıldız, gök, v.b.) kutsallaştırılmıştır.

Doğru (j u s t e): Karşılığı: iğri (i n j u s t e). Hukuk değerini ifade eden normdur. Türkçede doğru kelimesi pek farklı anlamlarda kullanılır: 1) doğru: v r a i; 2) doğru: j u s t e; 3) doğru: d r o i t e. Netekim doğruluk ta aynı suretle farklı anlamlara gelir: 1) j u s t e s s e; 2) v é r i t é; 3) é q u i t é; 4) d r o i t u r e. Burada bizi ilgilendiren bir hukuk kavramı olan doğruluk (j u s t e s s e) dur. Ona başka kelimelerle “haklı” ve “haksız” da deriz.

Doğrulama (v é r i f i c a t i o n): İlmî araştırmada gözlem ve deneylerin kontrolünden sonra ulaşılan son safhadır. Doğrulamanın tam başarı ile uygulandığı saha matematik ilimlerdir. Fakat tabiat ilimlerinde olduğu gibi sosyal ilimlerde de bir hipotez ortaya konduktan ve yeteri kadar gözlem ve deneyle bu hipotez gerçekleşikten sonra doğrulama yapılmış olur. 19 uncu yüzyıldaki sosyoloji çılgırları, genel teorileri peşinden koyarak sonradan bütün gözlem ve deneyleri ona göre yorumlamaya çalıştıkları için doğrulamaları zorlama idi. Bu yüzyıl başından beri sosyologlar bu tarzda genel teoriler kurmadan kaçınıyorlar. Konularını parçalı olarak işliyorlar. Bundan dolayı doğrulama daha gerçeğe uygun oluyor.

Doğum (n a i s s a n c e): Canlı varlığın dünyaya gelişi anlamında kullanılsa da sosyoloji ve demografide özel olarak nüfus olaylarını incelemede temeli teşkil eder. Nüfusun artışı doğumlarla ölümlerin oranı ile gösterilir.

Doğuş (G e n é s e): Osm. tekevvün. Canlı veya toplum türlerinin meydana çıkışını ve gelişmeye başlamasını gösterir. İnançlar, kurumlar, sanılar gibi toplum olaylarının (veya çocuklıktan başlayarak insan ruhî yetilerinin) meydana çıkışını ve gelişmesini de ifade eder. İlimlerde böyle araştırmalara Genetik (g é n é t i q u e) denir. Sosyolojide de bu araştırmaya üstün yer verenler vardır. (Cosentini, S o c i o l o g i e g é n é t i q u e). Doğuş kelimesi kozmogonikcede âlemin doğuşu için de kullanılır [Tevrat'da “Tekvin” kitabı gibi]. Doğuş'u ilimde ilkin metod olarak kullanan Ernst Haeckel'dir. Bunun için paleontoloji ile ambriyoloji verileri arasında karşılaştırma yapmakta olan bu zat birinciye p h y l o g é n é s e (türün oluşu) ikinciye

ontogenèse (ferdin oluşu) diyor. Wundt bu metodu kavimler psikolojisi (Völkerpsychologie) ile ferdi psikoloji araştırmasında kullandı. İki oluş arasındaki aşırı yaklaşımlar tenkide uğradı ise de, bugün yine ihtiyatlı olarak kullanılmaktadır (Jean Piaget, Epistémologie génétique, P. U. F.)

Dokuma endüstrisi (industrie textile): Çıkrıkla işleyen tezgâh endüstrisi zamanında başlamış makinenin kullanmasından sonra büyük fabrika imâli şeklini almış olan endüstri dalıdır. Eski toplum-larda yalnız birinci şekil (tezgâh veya el-imâli) bulunduğu halde 18 inci yüzyıl sonundan beri Batı memleketlerinde onun yerini fabrika imâli almaya başlamıştır. Fakat yalnız gündelik ihtiyacı karşılamakla kalmayarak ayrıca sanat değeri olan nakışları, elişleri ve halılar fabrika imâlinin önünde dayanmakta ve değerini saklamaktadır. Bu cinsten olaylar orta sınıfların devamını, hatta kuvvetlenmesini sağlar.

Dolaşım (circulation): V. Pareto, başlıca toplum içindeki seçkinlerin dolaşımı olayı üzerine dikkati çekti. Bu, aşağı tabakalardan gelen fertlerin belirli bir toplumda hâkim bir rol oynayan zümrelere doğru yükselme hareketini gösterir. Toplumun içinde hâkim bir durum almaya çalışan bir zümrenin yükseliş hareketine de denir. Genel olarak, yeni seçkinler zümresi daha eski olan zümrenin yerini alır. Bu eski zümre o zaman sosyal mertebelenmede aşağı düşer ve daha önceki yerine göre aşağı bir statü alır. — Toplum dolaşımı: sınıflar halinde tabakalaşmış olan bir toplumda mertebe bakımından yükselen veya alçalan fertler ve zümreler tarafından yapılan toplum hareketliliği şekli. (Toplum kılcallığı Bk.) Bu kelime iktisatta malların üretimle tüketim arasında geçirdiği safhaları gösterir.

"Dolmuş": Türkiyede doğmuş olan bu özel taşıt aracı, son zamanlarda başka ülkelere yayılmaktadır. Ayrıca Meksika'da da uygulanmıştır. Az sayıda yolcu alması ve çok yer kaplaması bakımından yolların tıkanmasındaki amillerden olduğu gibi arabanın çabuk eskimesi ve tüketimin çokluğu bakımından da ekonomik değildir. Belediyelerin zayıflığından doğmuştur.

Donmuş tip (type social figé): Her türlü toplum ve kültür değişmesini almaya güçsüz hale gelmiş olan tip. Böyle bir tipin doğuşu kültür temaslarının azalmasından ileri gelir. Toplum değişim ve üretim gücünü kaybeder. Gerileyen kültürler buradan çıkar.

"Skolastik", bir çeşit donmuş tiptir.

Dostluk - düşmanlık (amitié - inimitié): Bir zümre içindeki fertler arasında veya zümreler arasındaki münasebetler ya dostluk, ya

düşmanlık ya da ilgisizlik münasebetler şeklini alır. Bu münasebetler çok şekillidir ve onları sınıf münasebetlerine irca etmek doğru değildir. Aynı sosyal sınıf içinde dahi dostluk, düşmanlık ve ilgisizlik münasebetleri olabilir. Bununla birlikte onları psikolojinin konusu olan ferdî sempati ve antipati münasebetlerine yahut mikrososyolojinin konusu olan münasebetlere irca edemeyiz. Çünkü bunlar daha önceki gelenekler, adetler veya dışsuurlu eğilimlerle ilgilidirler ve onlara bağlı olarak meydana çıkar veya değişirler. Leopold von Wiese gibi sosyologlar bütün sosyal hayatı yaklaşma - uzaklaşma dedikleri bu tarzda münasebetlere irca etmekle, bu olayların rolünü aşırı büyültmüş oluyorlar.

Döğüşme içgüdüsü (i n s t i n c t c o m b a t i f): Hayvanlarda, çocuklarda birbirleri ile döğüşme eğiliminin kendiliğinden gelişmesine bakarak bir kısım sosyolog ve psikologlar insan toplumlarındaki savaşların buradan doğduğunu iddia etmişlerdir. (Mac Dougall gibi). Bu teori önce büyük ilgi ile karşılanmış, fakat hemen tenkitlere uğramıştır. En canlıları E. L. Torndike'ın yaptığı tenkitlerdir. Alışkanlıkların doğuşunda çıraklık ve eğitimin rolünü gösterdi. İnsanda bazı doğuştan unsurların bulunduğunu inkâr etmemekle beraber çevre ve eğitimin etkisi üzerinde ısrar etti. Bugün döğüş içgüdüsü hakkındaki bu eski görüş değerini kaybetmiştir (Knight Dunlop, Kantor, Bernard, Allport, v.b. gibi).

Dönem (kurum dönemi), (c y c l e i n s t i t u t i o n n e l): Bir toplum kurumunun gelişme devresi. Toplumun yeniden organlaşması devresinde kurulmuş olan bir kurum kendi fonksiyonlarını geliştirmeye çalışır. "Fiilî" bir işleme (f o n c t i o n n e m e n t) merhalesinden sonra, kurum çoğu kere, kendisinin tatmin etmekte olduğu ihtiyaçlarla temasını kaybeder. İç organlaşmasının katılığı toplum çevresinin değişen şartlarına tam olarak uyamaz. Bu gittikçe artan yenden uyma safhası, belki de hızlı ve beklenmedik toplum değişmeleriyle şiddetlenerek, sanki bir çeşit donupkalma (o s s i f i c a t i o n) halini doğurur ve sonunda yeni bir sosyal organlaşmaya ulaşır. Bu ise eski kurumun yokolması veya yeniden kurulması demektir.

Dönme (c o n v e r t i): Din değiştiren kimse girdiği yeni din içinde onun cemaatine karışacak yerde ayrı kalırsa bu adı alır. Fert veya zümre halinde din değiştirenler yeni din ve onun kültürü içinde kaynaştıkları zaman bu adı almazlar. Özel olarak 4 üncü Mehmet zamanında Türkiye yahudileri arasından bir cemaatin "Mehdilik" iddiasıyla onlardan ayrılması üzerine Müslüman olma zorunda kalmalarından meydana gelen cemaatin adıdır.

Dönüş: (conversion): Dinî bir inanç veya kanının yerine başka bir inancın geçmesi hali. Dönüş yalnız yeni davranışlar ve tavırları benimseyerek kişiliği yeniden ayarlamayı değil, aynı zamanda eskiden bağh olduğu bir zümreyi bırakarak yeni bir zümreye katılmayı gerektirir. Bazı hallerde bu özümseme ile birleşir ve bu durumda özümseme ile birlikte olan olaylar dönüşte de görülür. Bir din değiştiren kimseye dönme denir.

Dördüncü kuvvet (quatrième pouvoir): Çağdaş toplumda-Montesquieu'den beri-kanun yapma (teşri), uygulama (icra) yargılama (adliye) olarak üç kuvvet ve bunların ayrılması fikri savunulur. Son zamanlarda Basına dördüncü kuvvet gözü ile bakılanlar vardır. Yeni gençlik hareketlerinin hızlanmasından dolayı, gençliği dördüncü kuvvet sayanlar da görülüyor. Fakat bir kriz haline kurumlaşmış kuvvet gözü ile bakmak doğru değildir.

Dua (prière): Marcel Mauss'a göre dua "doğrudan doğruya kutsal varlıklara çevrilen sözlü dinî ayin" dir. Dua, bu suretle, ilâhî (numineuse) kudrete çevrilmesi bakımından, büyüünün sihirli sözlerinden (incantation) ayrılır (J. Cazeneuve). Kutsal varlık tabiatüstü bir âlem teşkil ettiği zaman dua daima üstün varlığa yalvarış ve yakarış şeklinde, yani aşağıdan yukarıya doğrudur. İslâm dininde herhangi bir dua ile belirli ayin ve erkânı olan "salat" (namaz) ayrılır. Dua, bu ayrışa göre, bir ayin (rite) sayılamaz. Fakat Fransızcada bu ikisini ayıracak kelimeler yoktur.

Durak (arrêt): Şehir içi veya şehirlerarası ulaştırma yollarında bekleme yerlerine verilen addır. Tramvay ve otobüs duraklarından büyük İstasyonlara kadar türlü şekiller alır.

Duruma yaklaşma tarzı (situational approach): Kişiye veya topluma ait problemleri çözümleme yolu. Tek ferdî sebeplerle değil, fakat fertlerarası münasebetlerdeki kolektif durum olarak. Filan belirli bir durum ondan önceki bir durumdan sebeplik veya sonuçluluk münasebeti ile çıkmış olarak göz önüne alınabilir. Liderlik, iyilik, suçluluk, sihatsızlık, fakirlik, sefillik, ortak duyu, başarı, yetki, deha, v.b. gibi. — Bir toplum araştırmasında "durum yaklaşması" sosyal teşhis (diagnostic) ve tedavi (traitement) nin birimi gibi ele alınabilir. "Durum" problemi kendi başına mekân ve zaman şartlarından ayrılmış soyut bir problemdir. Ancak bir toplum çevresi içinde ve belirli kartlara göre "durum" a yaklaşıldığı zaman konkre bir problem halini alır. Bunun için psikoloji durum yaklaşmasını mutlaka sosyolojinin yardımı ile ve bir sosyal psikoloji problemi halinde incelemelidir.

Duygu (s e n t i m e n t): 1) Hak duygusu; 2) Ahlâk duygusu (ödev, değer, hürlik, sorumluluk); 3) Kişilik duygusu gibi toplumda rol oynayan türlü şekilleri vardır.

Düello (d u e l): Ortaçağda Batı ülkelerinde şerefini korumak için baş vurulması zarurî görülen bir kurum. Hakarete uğrayan bir yüksek soylu (asil) aynı sınıftan olmak şartıyla, kendine hakaret eden kimseyi düello'ya çağırır. Bu, kılıçla, meçle veya tabanca ile olabilir. Düello kanunca kabul edilmiş olduğu için tanıkların önünde ve halkın bulunmadığı bir yerde yapılır. Çoğu kere iki taraftan birinin ağır yaralanması veya ölümü ile sona erer. Doğu kavimlerinde düello yoktur. Japonlarda feodallik sistemi ile birlikte bir çeşit düello vardır. "Şiogun" lar feodallerdir.

Düğün (n o c e): Evlenmeyi hazırlayan büyük merasim. Çeşitli toplumlarda düğün merasimi o toplumun inanç ve âdetlerine göre türlü şekiller alır. Kız ve erkek tarafı düğünde şeref rakabetine girdikleri zaman bu merasimde çok büyük masraflar edilir. Bazen düğünde "altda kalmamak" için oğlan tarafı ağır yük altına girer. Davul-zurna ve köçek oyunu düğün devam ettikçe halkı eğlendirir. Düğünlerin — sembolik olarak — "kırk gün kırk gece" sürdüğünden bahsedilir. Düğünlerdeki şeref yarışmalarına kıskançlıklar, taşkınlıklar, gösteriş için silâh atmalar ve bazı suçlar karışır. Hristiyan düğünü kilisede yapılır. Zamanımızın toplum şartları bu âdetleri değiştirmektedir. Düğün alayı (C o r t è g e d e n o c e), düğün-dernek babile toplumundan kalma zümrelerarası bağlantıların esaslı kurumlarındanır.

Dükkân (b o u t i q u e, m a g a s i n): Mamûl veya hammaddelerin satıldığı kapalı yer. Çarşı bir dükkânlar sırasından meydana gelir. Bu satış yeri açık olduğu zaman iğreti pazar şeklini alır ve orada dükkân yoktur. Dükkânın genişletilmiş olan mağaza, aslında magasin kelimesinin türkçeleşmiş ise de, bu kelime de Arapça "mahzen" kelimesinden alınmıştır ve asıl anlamı ile toptan malların deposu demektir.

Dülger (c h a r p e n t i e r): Yapıların ahşap kısımlarını veya doğrudan doğruya ahşap (tahtadan) yapıları yapan kimse. Köylerin kerpiç, sitelerin taş, modern şehirlerin beton yapılarına karşı eski Yakın-Doğu şehirlerinin birçoğunda ahşap yapılar yaygın olduğu için dülgerin yeri büyüktür. Bazı yapılarda ahşaptan taş geçiş mimarlık stilini değiştirmeden olmuştur: Yunan tapınagında olduğu gibi. Taş yapıların bırakılması — çoğu — deprem korkusundan, ahşap yapıların bırakılması yangın korkusundan idi. (Bk. Ahşap, yangın.)

Dünyalık-kılma (s é c u l a r i s a t i o n): Toplumlarda din ve sihir kontrolü yerine akıl kontrolünün yer alması demektir. "Kutsal" denen toplumlarda, toplumca kabul edilmiş etkinlikler tabiat çevresi üzerinde olduğu kadar toplum çevresi üzerinde de hüküm süren ve insanın bütün fiillerinin yorumlanmasında temeli teşkil eden sihrî ve dinî tasavvurlarla doludur. Toplumun hacmı yoğunlaştıkça, iş bölümü ve değerler farklılaşması arttıkça bu sihrî - dinî tekniklerin yerini, temeli çoğu kere ilim zihniyeti olan akli teknikler alır. Bu da kültür yayılması ve icat süreçleri ile meydana gelir. Bununla birlikte, böyle bir değişme birdenbire olmaz, derece derece birçok safhalarda gerçekleşir. Ayrıca, bu dereceli dünyalaşma süreci bütün kültür seferlerinde (bölgelerinde) zamandaş olarak gerçekleşemez. Bundan dolayı, bazı yerlerde toplum organlaşmasının kaybolması (toplum çözülmesi) ile dünyalaşma süreci birlikte cereyan eder.

Dünya yurttaşlığı (c o s m o p o l i t i s m e): Hiç bir sınırlı toplumun malı olmayarak, dünyayı kendine yurt sayan insanın hali. Her insan aslında belirli bir toplum ve kültürün unsurudur. İlkçağda Site toplumunun çözülmeye başladığı geçiş devresinde Stoa ahlâkçıları arasında bu görüş doğdu. Sonradan her kültürün kendi insanlık görüşü içinde türlü şekillerde yorumlandı. Genel olarak, kültür değişmesi ve yabancı kültürlerin baskısı ile kişiliğini kaybetme durumlarında "kozmpolit" tipler meydana çıkmaktadır.

Düşkünlük (m a n i e): Aslında bir psikoloji ve marazî psikoloji terimi olan "düşkünlük" bazı toplum şartları içinde geliştiği ve bazı şartlarda kontrol edildiği ve azaldığı için, aynı zamanda sosyolojiyi ilgilendirmektedir: İçkiye düşkünlük (a l c o l i s m e) veya kumara düşkünlük (m a n i e d u j e u) belirli toplum şartları içinde artan veya eksilen tipik olaylardır.

Düşkünlük ayini (r i t e d e r e n d r e d é c h u): Alevî köylerinde ahlâka aykırı fiilleri olan kimselere karşı dede'nin uyguladığı ve Katoliklerdeki Aforozu andıran ceza şekli. Köyde çıkan bir vaka, hükûmetin kulağı duymadıkça mahkemeye verilmez. Dedeye şikâyet edilir. Dede isterse "taksirli" olanı düşkün yapar. Düşkünlüğe sebep olan suçlar adam öldürme, hırsızlık, yalan söyleme, zina, arkadan kötü söylemedir. Öldürmede dede'lerin af hakkı yoktur, bunu Çelebi af ededilir. 1) Düşkün, davranımı köy davranıma katamaz, 2) kimse ona selâm veremez. 3) Evinden, köyünden çıkar. Düşkün adeta topluluk (cemaat) içinde medenî, dinî haklarını kaybeder. Yemeği yenmez, yüzüne bakılmaz. Başka alevî köylerine de giremez. Böyle bir insan

Hacı Bektaş'ta, Çelebi'ye giderek kendini af ettirmedikçe köyüne dönemez." [Baha Sait, Bektaşî ve alevîlere dair yayınlanmamış eserden].

Düşüklük (vice): Ahlâkta erdemin zıttı veya erdemsizlik demektir. Her toplum kendi kolektif tasavvurlarına, kendi değerler sistemine göre belirli bir erdem ve düşüklük inancına hasiptir.

Düzeltilici hukuk (droit restitutif): İşlenen bir suçun toplum vicdanındaki tepkisi olarak değil, bozulan bir şeyin düzeltilmesi amacıyla güden hukuk: para cezası, ödetme.

Düzen, toplum düzeni (ordre social): Belirli bir toplumda karşılıklı münasebet halinde bulunan toplum kurumlarının bütünü. (Bk. dirlik, toplum organlaşması) Karşıtı: düzensizlik (désordre). Bk. organlaşmanın bozulması (désorganisation), Dirlik bozulması.

Düzgü (Norme): Bk. Norm.

Düzgülü (normal): Bk. Normal.

Düzgüsel (normatif): Bk. Normatif.

Düzgüsüz (anormal): Bk. Anormal.

E

Ebe: Çocuk doğurtan kadın. Ebenin evde rolü büyüktür, ve özel bir saygı gösterilir. Ayrıca bir işin başında bulunana denir. Çocuk oyunlarında ebe başarısızlığa uğrayandır ki, gözü kapatılarak saklananları arama durumuna konur.

Ede (Ata): Eski Türklerde yaşayanların en yaşlısıdır ki, geleneğin yeni kuşaklara geçmesini sağlar. Gelenek halkın bilgeliği (sagesse) demek olduğu için Ede veya Ata'lar Türk bilgeleridir.

Efe (spadassin): Batı Anadolu'da kabadayı ve yiğit vasıfları olan kimse. Efeler halk gözünde kahramanlık ve cesurluk örnekleridir. Fakat, genel devlet disiplinine karşı direndikleri için bir çeşit anarşik kuvvetlerdir. Halk onları devletten gelen haksızlıklara karşı koyan ve zayıfları koruyan bir tip olarak tanır. Buna benzer Erzurum'da "Dadaş" lar vardır.

Efendi (yun. Authentos): Türkçeye rumcadan geçme (epheitos) kelime. Toplum mertebelerinde çeşitli anlamlara gelir: 1) Toprak veya malikâne sahibi (maître); karşıtı: köle (esclave); 2) Şato ve burg sahibi (seigneur), karşıtı: toprak kölesi (serf). Birinci anlam arapça "Rabb" ve "rububiyet" gelimelerinde Tanrıya

da ifade eder. 3) Osmanlı devrinde "Efendi" okumuşlar ("ilmiye" sınıfı: müderris, kadı) için kullanılır. Şehzadelere de "efendi" denirdi. Toprak sahipleri ve asker sınıfı bey ve paşa idi.

Efsane (l é g e n d e): Bir toplumun arkaik hayatını zamandışı bir vakalar hikâyesi halinde anlatan anılar bütünü. Efsane, masallara göre daha eski ve insan hayatı üstünde, fakat mitolojiye göre insanlığın hayatına daha yakındır. Hiç bir sabit kronolojiye dayanmaması bakımından tarihten ayrılır. Gerçekdışı vakalar yardımıyla kavmin gerçek hayatının bir veya birkaç safhasını sembol şeklinde ifade eder. Efsaneler kültür çevrelerine ait olmakla birlikte, kültür yayılışına bağlı olarak toplumdan topluma geçerler. Bundan dolayı kültürler arasında ortak tarafları vardır.

Efsuculuk (a r t d e s o r c e l l e r i e). Bk. büyücülük.

Egemenlik (s o u v e r a i n e t é): Bu kelime genel olarak bir Devletin iktidarını kullanabilmesi anlamına gelir. Bu iktidar yalnızca iç siyasi organlaşmanın özel şartlarıyla ve dıştan, başka Devletlere girilmiş sözleşme yükümlülükleri ile sınırlıdır. J. J. Rousseau egemenliği toplum sözleşmesinden doğmuş milletin genel iradesi diye anlıyordu. Hauriou, onu toplum içinde siyasi hayatı düzenleyen özel bir kurum diye tanımladı. Sosyolojiye göre egemenlik toplumun siyasi organlaşmasının ifadesi olduğu için, Hauriou'nun görüşü buna oldukça yakındır.

Eğilim (t e n d a n c e): İktisat ve toplum anlayışlarında belirli yönlere doğru yönelme hali. Başlıca aşırı akımlara açıkça bağlı olmaksızın, yalnız genel hatlarında bu akımlara uygun, düşünce sahibi olmayı da ifade eder. İktisat ve sosyolojide tam objektif olacak yerde siyasi veya ideolojik bir cereyana göre olayları yorumlamak da demektir. 1) Sendikacı eğilim, 2) Siyasi eğilim: sağcı eğilim, solcu eğilim gibi.

Eğitim (é d u c a t i o n): Her toplumda değerler ve kurumların erişkin kuşaktan yeni yetişen kuşağa geçmesini sağlayan en yaygın toplum görev (f o n c t i o n) lerinden biridir.

Eğitim sosyolojisi (s o c i o l o g i e d e l' é d u c a t i o n): Toplum kurumlarının kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayan en geniş toplum fonksiyonlarından biri olan eğitimin sosyal şartlarını inceleyen sosyoloji dalı. Habercisi Durkheim'dir. Amerika'da Fleming gibi yeni araştırmacıları vardır. (Jaccard, S o c i o l o g i e d e l' é d u c a t i o n). 2) Kültürün nesilden nesle geçmesini sağlayan bu fonksiyonun türlü kültür ve toplumlarında değişik şartlara göre incelenmesi sosyolojinin bu addaki özel bir dalının işidir.

Eğitim tekniği (P é d a g o g i e): Çocukların okulda veya yaşlıların okul dışında yetiştirilmesinin teknik ve kurallarını araştıran bilgidir. Pédagogie daima felsefe, psikoloji gibi insanı inceleyen bilgilerin ışığından faydalanmıştır. Son zamanda bunlara kültür antropolojisi ve sosyoloji de katılmıştır. Pedagoji bu ilimlerin tekniğidir.

Eğlence (d i s t r a c t i o n): Toplum hayatının dirlik, iş, organlaşma gibi gergin tarafının yoruculuğunu dinlendiren "genişleme" kavsi halindeki ikinci manzarasıdır. Her toplumda kolektif oyunlar, bayramlar, gezinti ve tatiller gibi genişleme ve gevşeme kavisleri toplumun gerilme hallerini tamamlayan ritmi meydana getirir. (Kermesse, Hidrellez, Karnaval gibi.)

Ehlileştirme (d o m e s t i c a t i o n): İnsan bakımından bütün kültür kuruluşuna bir ehlileştirme diyebiliriz: Bu anlamda insan kendini ehlileştirmiştir. Çünkü, hayvan nevilerinde görülen ehlileştirmenin bedene ait bazı karakterlerinin değişikliğe uğraması, toplum halinde yaşayan insanların icat ettiği çevreye uyma (a d a p t a t i o n) hazırlığından ileri geliyor. Ehlileşmenin eserleri gıdaların hazırlanması ile ilgili olan bütün icatlardan doğabilir. Meselâ gıdanın pişirilmesi için ateşin icadı, mayalanmış içkilerin icadı belki de genetik şekil değiştirmelerine sebep olmuştur. Türlü barmak ve giyim kuşam şekilleri için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Bazı etkinlik tipleri (çiftçilik, hayvan üretme) belki de insan ırklarının ehlileştirilmesinde rol oynamıştır. Bu son durumda ve başlıca matrimonyal rejimlerde ehlileştirmenin sosyolojik önemi meydana çıkar. Toplumun kurduğu ve yaptırıcı güçleri olan normlar farklı zümrelerin üyeleri arasındaki birleşmeleri yasaklar, arttırır veya emreder. Dıştanevlenme, içtanevlenme, aynı cinsle evlenme veya üstünlerle evlenme belki de ehlileştirmenin eseri olan rejimler veya eğilimlerdir. Bu olayın tarihten önceki devirlerde insan ırklarının farklılaşması ve evrimi ile ilişkisi vardır. — Hayvanların ehlileştirilmesi bu olayın ikinci ve toplumun gelişmesinde çok önemli bir manzarasıdır: Topluma hizmet eden köpek, at ve başlıca davarlar ilk ehlileştirilen hayvanlardır.

Ekoloji (é c o l o g i e): Bir canlı ile civarının münasebetleri. İnsan ekolojisi insan zümresinin coğrafi mekânla münasebetini inceler (Mac Kenzie). Zümrelerin çevre bütünü veya başka zümrelerle münasebeti ayrıca ele alınmıştır (Moreno). Buna écologie sociale de denir. Bu anlamda ekoloji beşerî coğrafya, toplum morfolojisi kavramları ile karışır. Ekolojik şehir tetkikinde şehir merkezi rekabet bölgesi olmak üzere bir merkezli daireler halinde incelenir.

Ekoloji sosyal (é c o l o g i e s o c i a l e): İnsanların mekânda dağılışının ve bu dağılışı gerektiren etkileşme (i n t e r a c t i o n) şekillerinin ilim metodları ile incelenmesi toplum eko'lojisi'dir. Ekoloji, toplumların yalnız biyolojik manzaralarının incelenmesi ile uğraşır: Esaslı konusu rekabet, toplum içinde yaşama savaşması'dır. Ekolojinin başlıca konuları içinde demografi, aynı toprakta oturanlar arasındaki iş bölümü, baskınlık (d o m i n a n c e), nüfus akını ve ardarda geliş (s u c c e s s i o n) olaylarını sayabiliriz. Ekoloji köye veya şehre ait olabilir.

Ekonomi (é c o n o m i e): Nisbeten sınırlı nicelikte olan eşya ve malların üretim, dağıtım, değişim ve tüketimine ait kültür kısmına ekonomi denir. Toplumların devamı, sürekliliği onların iktisat işlemlerine bağlı olduğu için, bu işlemler bütün toplum organlaşmasında çok önemli bir sektör teşkil eder. Eşya ve malların üretimi (kara avı, deniz avı, hayvan besleme, çiftçilik, endüstri, taşıtlar, v.b.) insanları kendi nevinde birleştirir: yalnız özelleşmiş (veya uzmanlaşmış) zümreleri doğurmakla kalmaz, aynı zamanda başka zümreler üzerinde ve çoğu kere kat'i tarzda etki yapar. Öte yandan, toplum organlaşması iktisat işlemlerinin gelişmesi üzerine de etki yapar. Ekonomi tipleri kültürün, başka tiplerine sıkıca bağlıdır, o derecede ki, kültürdeki iktisadi olmayan değişiklik genel olarak iktisadi olanları, onlar da ötekileri karşılıklı etkiler. İktisadi sosyolojinin başlıca konusu, ekonomi düzeninde hedefler ortaya koyan birlik şekillerini incelemektir. İktisadi zümrelerin iktisadi olmayan zümrelerle karşılıklı etkileri de iktisat sosyolojisinin başlıca konularındandır.

Eksiklik (i n s u f f i s a n c e): Alfred Adler'e göre insanda kendini eksik veya aşağı görme kompleksinden itibaren birçok hastalıklarının kökü olan dışsuura ait duygu. Fakat eksiklik bir toplum içinde mertebeleri aşamamak, hayat hedefine ulaşamamaktan ileri gelen doğrudan doğruya suura ve sosyal düşünceye ait bir duyguyu da ifade eder. Buna marazî bir hal gözü ile bakılamaz. Toplum yarışmalarından doğan şuur herkeste eksiklik duygusunu uyandırabilir ve bu duygu kendini tamamlamak için yapılacak çabaları arttırır.

Eksik-tekel (o l i g o p o l e): Yetmez bir monopol seklidir. İktisat ilminde eksik tekel sistemi deyince az sayıda satıcıların pek çok alıcının ihtiyaçlarını doyurmaya çalıştıkları bir durum anlaşılır (A. Marchal). Pek az sayıda satın alıcısı olan bir tekel rejimine de "o l i g o p s o n e" denir.

El işi (t r a v a i l m a n u e l): Elle yapılan iş, makine ve fabrika işinden ayrılmak üzere doğrudan doğruya elde veya başlangıç halindeki

aletlerle yapılan tezgâh işi. Manufacture de buraya girer. Büyük endüstri doğmadan önce bütün imâl (fabrication) şekilleri el işi sayılabilir. Tezgâh endüstrisi Ortaçağ feodal bünyesindeki toplumlarda çiftçiliğin tamamlayıcı bir kuvvetidir. "Main d'oeuvre" el emeği veya gündelik demektir.

Elebaşı: Herhangi bir iş zümresinin başında bulunan kimse, bir teşebbüse girenleri yöneltten adam demektir. Ele başı, iyi ve kötü işler ve eylemlerde bulunur. Bunun için bir hayır teşebbüsünün elebaşısı olduğu gibi bir çetenin de elebaşısı vardır.

Eleme, elekten geçirme (tamisage): Toplum mekânında veya coğrafi bir alandaki insanlar ve kültür unsurlarının seçkinleşici bir tarzda dağılışı ve tekrar dağılışı. Her toplum, her özel zümre kendi üyelerini ve dışardan ona gelenleri kendi kültürünün kriterlerine göre seçkinleştirir. Böyle yapmak üzere, toplum kendi üyelerini türlü faaliyet alanlarına dağıtır ve her birine bir statü ve bir uzmanlık verir. Bundan dolayı, dağılım imkânları toplum farklılaşması derecesine bağlıdır. Buradan doğan tortular fertlerin yeniden ayarlama yetkilerine uygun olarak yeniden dağılabilirler. En son kalan "tortu" lar boğulur veya toplumun en aşağı derecesine atılır, orada çoğu kere "sınıfını kaybetmiş" ler (kanun-dışı olanlar, paryalar, sefil proletarya,¹ meslek suçluları, v.b.) bulunur. Toplum elemesi (kalburdan geçirme) ile toplum hareketliliği ve kılcallığı (capillarité) arasında sıkı bir münasebet vardır. Eleme coğrafi mekânda da kendini gösterir. Dağılım ve tekrar dağılım nüfusun ve fertlerin yer değiştirmesi ile birlikte bulunabilir. Göçler, akınlar ve ardarda gelişmeler gibi ekolojik hareketler eleme sürecinin coğrafi manzaralarını teşkil eder. Toplum elemesinin yanında, kültür elemesi diyebileceğimiz bir şekil daha vardır. Kültür elemesi kültür unsurlarının toplum mekânında yaptığı bütün hareketleri içine alır. Yayılma ve kültürleşme, eleme sürecinden önce gelir ve onunla birlikte gelişir. Eleme çoğu kere biyolojik anlamda seçkinleşme üzerine tesir eder.

Eleştirme (critique): Toplumda âdetler, sanat ve fikir kurumlarında yaptırıcı güc görevini görür. Kamu sanısında "dedikodu" şeklini alır. Fikirde ve sanatta yazılı eleştirme (tenkit) veya "polemik" tarzında yapılır. Eleştirme iyi işlediği zaman toplum kontrolü rolünü görüyor demektir. Fakat kötüye kullanıldığı zaman bazı saldırgan zümrelerin elinde iktidarı ele geçirmek veya değerden düşürmek için silâh haline gelir. Sınıf savaşmalarında "polemik" karşı tarafı yenmek

¹ Lumping proletariat.

için meşru olmayan araçlara baş vuran, "demogoji" den faydalanan zararlı bir silâh olur.

Emek (travail): Bk. İş.

Emekçi (ouvrier): Bk. İşçi (Azerbaycan türkleri bu kelimeyi işçi yerine kullandılar).

Emperyalizm (impérialisme): Bir milletin siyasi ve iktisadi kuvvetinin taşması veya taşma eğilimi göstermesi. Emperyalist politika bu hedefe ulaşmak için çok değişik araçlar kullanır: meselâ, saldırma suretiyle yeni toprakların ana yurda katılması, bazı zayıf memleketler üzerinde koruyuculuk kurulması, bazı imtiyazlar ve tekellerin bu zayıf memleketlerde elde edilmesi, dış pazarların ele geçirilmesi ve kontrolü, "dumping" yardımıyla ve primlerle dışa mal göndermelerin arttırılması gibi. Emperyalist eğilimler bazen Devletlerin birbirleriyle giriştikleri münasebetlerde meydana çıkar, bazen ayrı ayrı milletlere ait iktisadi münasebetlerde görünür. Fakat modern milletlerin iktisat ve siyasetçe karşılıklı bağılılığı gözönüne alınca çeşitli emperyalist eğilimler arasında tam bir ayırma yapmak pratik bakımdan imkânsız olduğu görülür. Kapitalizm bakımından en çok gelişmiş olan memleketler, henüz endüstrileşmemiş memleketlerde yatırımlar yapmak üzere bu emperyalizmi iktisat alanında hazırlamaktadırlar. Milletler arasındaki modern çatışmanın amili emperyalizmlerin rakabetidir.

Enderun: Osmanlı sarayının iç kısmı ki genel olarak konaklardaki "harem" e karşılıktır.

Endis (indice): Statistikte gözlemlerin verdiği değerle temel olarak alınmış değer arasında genel olarak 100 le çarpılmış nisbet. Bu suretle üretimler, randımanlar, fiatlar zamanda ve mekânda karşılaştırılabilir. Bu endis'ler yanında kompozit olanlar da vardır: bunlar karmaşık bir iktisadi gerçeğin evrimini gösterirler.

Endüstri (industrie): Başlıca imâl şeklindeki üretim tarzıdır ki, üretimin gelişmesinde en ileri şekli temsil eder. Tarihten önceki toplumların bıraktıkları çanakçılık eserleri ve bugünkü ilkel kavimlerde gördüğümüz en basit çiftçilik ve avcılık aletlerine kadar imâl (fabrication) eseri olan her şey endüstri kavramının içine girer. Endüstriyi 1) küçük endüstri, 2) büyük endüstri olarak iki esaslı tipe ayırabiliriz. Makine ile yapılmış eşya meydana gelmeden önceki bütün imâl çeşitleri küçük endüstri veya tezgâh endüstrisine aittir. Büyük endüstri modern kapitalist toplumların üretim tarzıdır.

Endüstri havzası (aire industrielle): Bir şehrin, bir bölgenin veya tezgâh endüstrisinde uzmanlaşmış bir Devletin meydana getir-

diği bir üretim havzası.

Emekli sandığı (caisse des retraites): Osm. tekaüt sandığı. Emekliye ayrılan görevlilere hizmet yıllarında aylıklarından kesilen para karşılığı verilen ödenek ve özel aylık işlerini düzenleyen devlet kurumu. İşçilerin buna benzer ihtiyaçlarını düzenleyen İşçi Sigortaları'dır.

Emniyet sandığı (caisse de sécurité): Değerli eşyayı saklayan, ayrıca bankalar gibi işlemlerde bulunan kurum. İlk defa Türkiye'de Mithat Paşa kurmuştur.

Emre (poète populaire): İmre veya Emrah şekillerinde de kullanılır. Yunus Emre veya Erzurumlu Emrah gibi. Macerada da kullanılmaktadır.

Endüstrileşme (industrialisation): Çağdaş uygarlığın doğusunda esaslı rolü olan bu çok karmaşık olgu başlıca şu safhalardan geçerek meydana çıkmaktadır: makine ile imâl (machinisme) in yayılması, rasyonelleştirme (rationalisation) ve işin teknik bölünüşü, bir şehir proletaryasının doğuşu ve sosyal sınıflar arasında çarpışmaların şiddetlenmesi. Endüstrileşme kültür değişmelerine ve bundan dolayı da Batıda, Asya, ve Afrikadaki gelenekçi kültürlerin bütünlüğünü kaybedişi ve çözülüşü, kapitalist denen uygarlık tiplerinin bu gerileyen eski kültür ülkelerinde yayılışı olaylarına sebep olur. Uygarlığın bütünlüğünü kaybedişi ile aynı zamanda "tabakalar" veya "kastlar" temeline dayanan toplumlarda da çözülme başlar. Endüstrileşmenin bâriz eserlerinden ikisini işaret edelim: 1) Toplum sınıfları arasındaki gerginlik kapitalizme karşı "sosyalizm" fikirlerinin gelişmesine sebep olur. 2) Sömürgesini ve alıcısını kaybeden ülkeler, kendi iç pazarlarında patron - işçi anlaşmasına doğru gitme zorunda kalırlar. 3) Sömürgelerin çözülmesi küçük milletleri meydana çıkarır. Emperyalizm şeklini almış olan endüstrileşme, kapitalist dünya karşısında "sosyalist" bir dünya kurmaya çalışır.

Endüstri kadrosu (complexe industriel): Bir arazi üzerinde zümrelenmiş endüstriler: 1) Bir temel endüstri etrafında petrol kompleksi gibi. 2) Farklı endüstrilerin birleşmesi. 3) Başlıca endüstrilerin teknik veya iktisadî karşılıklı bağılılığı. 4) Nisbî merkezleşme (Lorraine bölge kompleksi gibi). Kompleksler konularına göre sınıflanabilirler: a) maddî, b) iktisadî, c) beşerî şehir kompleksleri, d) siyasi: askerî strateji gayesine göre.

Endüstri merkezleşmesi (concentration industrielle): Gerek insanın, gerek tabiatın esaslı ihtiyaçları doyurmak için elverişli şartlarını yarattığı havzalarda insanların ve teknik ürünlerin toplan-

ması. Statistik yoğunluk merkezleşme derecesini ölçer, ve yoğunluk haritaları coğrafi bakımdan merkezleşmenin en büyük olduğu bölgelerle nüfusun seyrek olduğu bölgeleri meydana çıkarır. Endüstri havzaları, çiftçilik ve madenciliği ayrılmış yerlerden ziyade büyük demografi merkezleri olurlar. İşbölümü de bunlarda daha barizdir. Askerlik bakımından önemi, taşıt kolaylıkları ve ham madde kaynaklarına yakınlık nüfusun belirli yerlerde merkezleşmesinin başlıca faktörleridir. Endüstri merkezleşmesi şehir bölgelerinin doğuşuna sebep olur. Çağdaş kültürler en büyük merkezleşmelere imkân vermektedir.

Enerji, toplum enerjisi (é n e r g i e s o c i a l e): Sosyal etkiler yapmak için oldukça büyük sayıda fertlerin giriştikleri bir eylem. Bu consensus (bağdaşma) şekli sınıflanması çok değişik olan, fakat genel olarak biyolojik ihtiyaçlar (açlık, cinsî arzu) ve sosyal ihtiyaçlar (beğenilme arzusu, uzlaşma, yeni deneylere girme, v.b.) dan ibaret ihtiyaçlara bağlıdır.

Enson fayda teorisi (m a r g i n a l i s m e): Marjinal fayda da denir. Yalnız bir litre suyum varsa onun çok değeri vardır. 10 litre suyum varsa her bir litrenin değeri 1/10 olacaktır. 19 uncu yüzyıl sonlarında bu teori meydana geldi (Stanley Jevons, Menger, Walras), sonradan von Wieser ve Böhm-Bawerk tarafından geliştirildi. Marjinalizm'in hududu sübjektiflik fikrine dayanmasından ileri geliyor.

Endüstri mahalleşmesi (l o c a l i s a t i o n i n d u s t r i e l l e): Genel olarak bir şeyi mahalleştirmek onun mekânda yerini tesbit etmektir. Endüstrinin mahalleştirilmesi Plânlama veya idare ile ilgilidir. 1) Ağır endüstride ham maddelerin bulunduğu yer mahalleşmeyi gerektirir. 2) El emeğinin kolaylığı da bir gerektirme sebebidir.

Enstitü (Institut): Türkçeye girmiştir. Kurum diye karşılanıyorsa da asıl Institution karşılığı olan kurum kelimesinin iki ayrı yerde kullanılması karışıklığa sebep olur. Enstitü öğretimden ziyade araştırma işine kendini vermiş bir bilgi kurumudur: Genellikle bütün Araştırma Enstitüleri gibi. Fakat Türkiye'de bazı öğretim kurumlarına da Enstitü denmektedir: kız sanat enstitüsü, köy enstitüsü gibi.

Er (y i ğ i t): Aslında erkek demektir. Cenaze namazında "er kişi niyetine" sözü bunu gösterir. Fakat özel olarak mertlik ve yiğitlik demektir. Destanlarda kahraman, döğüş başlamadan önce karşı taraftan "er diler".

Erdem (v e r t u): Âdetler ve ahlâklara göre değiştiği için bir toplum olgusu halinde incelenmesi gereken erdem (fazilet) eskiden beri nor-

matif ahlâkın alanına giriyor sayılmakta idi. Öyle de incelenmiş olması, erdemin toplumdan topluma, devirden devire değişen şekillerinin sosyoloji içinde araştırılmamasını gerektirmez.

Eren (s a i n t): Ortaçağın evrensel dinlerinde (Budizm, hıristiyanlık, islâmlık) kutsal âleme en yakın sayılan örnek insan tipidir. İlkçağın bilge (sage) lerine karşı Ortaçağda eren tipi doğmuştur. Erenliğin başlıca vasfı dünyadan ve dünya “nimet” lerinden vazgeçmek ve Tanrıya yakın olmaktır. Erenlik (s a i n t e t é) “dünyadan vazgeçme” ve tutumluluk ile kazanılabilecek bir vasıf sayılır.

Ergenlik (p u b e r t é): Pedagoji, gençlik psikolojisi, pédiatrie, ruh sağlığı, v.b. bilgilerle birlikte sosyolojinin ortak konularındandır. Çocukluk devresinden sonra 12-14 yaşları arasında gelen fizyolojik ve psikolojik değişme ve gelişme devresidir. Cinsî hayatın başlaması, bünye gelişmesi dolayısıyla birçoklarında sarsıntılı olarak geçer. Fakat ergenlik (bülûğ) yaşının krizi sırf biyo-psikolojik bir olay değildir. Bu devrenin erkenliği, gençliği ve geçirilme tarzı kültür çevreleri ile ve temel kişiliğin kuruluş tarzı ile ilgilidir.

Erginlik (a d o l e s c e n c e): Ortaöğretim, kısmen yüksek öğretim yaşlarını içine alan gelişmenin en buhranlı devresidir. Bu da yukarıda gördüklerimiz gibi insanın gelişme yaşları ile uğraşan birçok bilgi dalının ortak konusudur. Şimdiye kadar bu konuyu en çok pedagoji ve psikoloji ele almakta idi. Fakat kültür antropolojisi tetkikleri ilerledikçe temel kişiliğin doğuşunda kültür çevrelerinin rolü meydana çıkmakta ve erginlik devresinin aynı zamanda bir sosyoloji konusu olduğu anlaşılmaktadır. (Debesse, Les étapes de l'Education; Sociologie de la Jeunesse, Unesco)

Erginlik bunalımı (c r i s e j u v é n i l e): Erginlik yaşı bir yandan biyo-psikolojik gelişme sebepleri ile bir yandan da topluma girme egzersizinin doğurduğu güçlüklerle, hayatın en buhranlı yaşıdır. Bunun için bu yaş pedagogları ve kültür antropologlarını olduğu kadar sosyologları da ilgilendirir. Erginlik suçluluğu (d é l i n q u e n c e j u v é n i l e) her üç bilgi alanında psikiyatri ile birlikte esaslı bir konudur.

Erişkinlik (m a t u r i t é): Olgunluk. Biyo-psikolojik gelişme ve eğitim safhalarından geçerek topluma girme sonunda ulaşılan olgunluk halidir. Erişkin artık toplum kurumlarının gerektirdiği bütün sorumluluk ve yükümlülükleri üzerine almış insandır.

Erkek soylu (a g n a t i q u e): Agnation. Roma'da erkek soyundan nesep demektir.

Erken-yetişme (précocité): Özel psikolojik istidatlarla akranlarından önce zihin güçleri bakımından gelişenlere erken yetişmiş denir. Fakat bu hal yalnız psikolojik bir olay değildir. Kültür çevrelerine göre olgunlaşma yaşı değişir. Alor veya Plainville toplumlarında yetişme yaşı çok değişiktir (Kardiner, *Psychological frontier of Society*, Columbia, 1948).

Erksizlik (anarchie): Bk. Anarşi. (Buyruksuzluk da demektir).

Erosculuk (érotisme): Esasında bir psikanaliz terimi ise de cinsî eğitim dolayısıyla kültür antropolojisinde ve sosyolojide de kullanılır. Bk. Toplum sağlığı (*hygiène sociale*).

Erlük (virtus): Erdem sahibi olmak demektir (franç, *virilité* kelimesinin karşılığıdır).

Erbain çıkarmak (rite d'ascétisme): Tarikatlarda kırk gün çilehanede bir hücreye kapanarak zühd hayatı yaşamak için kullanılır.

Erâcif (fausse nouvelle): Kamu sanısını bulandıran ve halkı kışkırtan yanlış haberler çıkarmak. Dedikodu ve basın bu haberlerin yayılışının araçlarıdır. Siyasî ve ideolojik altcereyanlar böyle haberlerin yazılmasından faydalanabilirler. İlkel toplumlar ve köy, kasaba gibi küçük topluluk (cemaat) larda "erâcif" daha kolay yayılır. Halk töresi (sağlam gelenekler) bunlara karşı korunmayı sağladıkça zararları daralır.

Esham (actions): "sehim" in çoğulu. Anonim şirketlerde hisse senetlerinden her birinin adı. Satılabilir, bir elde birikebilir. Bu yüzden bazı hissedarlar "esham" ı toplayarak şirketi baskı altına alabilirler. Kötüye kullanmalara elverişlidir.

Eshabı seyf ve kalem (les gens de glaive et des lettres): Eski devirde türk devletlerinde siyasî gücle fikir ve edebiyatı birleştiren kimseler. Hükümdarlar ve bazı devlet adamları hem kılıç hem kalem sahibi olmakla öğünürlerdi. Fakat bu kılıç sahiplerinin çok yüzde kalan bir edebî kültürleri vardı.

Esirci (marchand d'esclaves): Köleliğin bir toplum kurumu olduğu devirlerde savaşta ele geçen tutsakları veya Afrikadan ele geçirilenleri büyük şehirlerde zengin konaklarına satan kimse. Batı ülkelerinde esirlik 19. yüzyıla kadar sürdü. Romada yalnız tutsaklar değil, borcunu ödemeyen, suçüstü yakalanan ve hırsızlar da esir sayılırdı. Esir kanunu yoldan evlenemezdi. Onun özel evlenmesine *contubernium* denirdi. Evli esir birçok hakları kullanamaz, mülk sahibi olamazdı. Hristiyanlık esirliğe karşı olmasına rağmen esir satımı devam etti. Bir efendiye tâbi bütün esirlere familia denir-

di. Köylü esirler (*família rusticana*) ile şehirli esirler ayrı-
lırdı (*família urbana*). Devlete ait esirler (*servi publici*)
kamu hizmetinde kullanılırdı. Romanın son zamanında kölelere karşı
kötüye kullanılan hakları sınırlayıcı kanunlar çıktı. Ortaçağ sonun-
da esircilik kalkmak üzere idi. Fakat 16. yüzyılda sömürgecilikle
beraber yeni bir esircilik başladı. İlk dafa Portekizliler ve İspanyollar
Afrika ve Amerika'daki kolonilerde ele geçirdiklerini satmağa kalk-
tılar. Bu yeni esircilik daha vahşice idi. Fransızlar onları taklit ettiler.
18. yüzyıla kadar bu hal sürdü. Fransız Devrimi esirliği ve esirciliği
resmen kaldırdı. Fakat başka Batı memleketlerinde bu kaldırma
yavaş yavaş gerçekleşti. Holanda'da 1860 da kalktı. Birleşik Ame-
rika iç savaşları esirliğin kaldırılması sorusundan doğdu. Zenci düş-
manlığı onun kalıntısıdır.

Esir pazarı (*marché aux esclaves*): Esirler ayrı bir pazarda
arttırma (*enchère*) usulü ile satılırdı. Geçen yüzyıla kadar Batıda
ve Doğuda esir pazarları vardı.

Esirme (*extase*): Vecd, mistik bir hedefe çevrilmiş kendinden geçme
hali. Dervişlerin kutsal varlığa çevrilmiş coşkunluklarıdır ki bir zi-
hin hali olmaktan ziyade bütün ruhu kaplayan bir duygu halidir.
Bk. Cezbe, Vecd.

Eskicilik: Eski elbise, yahut eski parçalardan yapılmış elbise satışı. Fa-
kat bu kelime elbise dışında eski mobilye, ev eşyası, v.b. şeylerin sa-
tışı için de kullanılır. Eskicilik tarihî bir değer taşıyan eşya satışı
demek olan "antikacılık" dan ayrıdır. Doğu memleketlerinde genel
olarak eskicilik yahudiler tarafından yapılmakta idi.

Eskilik (*ancienneté*): Bir zümrede eskilik bazı imtiyazlar kazan-
dırır. Buna Osmanlı terimi ile "kısım kıdemlisi" denirdi. Birçok top-
lumlarda görgülerinin çokluğu ve bilgelikleri yüzünden toplumu es-
kiler, yani en yaşlılar yönetirdi. Bugün de eskilerin üstün sayıldığı
ileri toplumlar vardır. Bir kısım vahşî kavimlerde ise yaşlılar öldü-
rülür ve kendilerine hiç bir imtiyaz tanınmaz. Eskiliğe verilen bu itibar
değişikliğini incelemek için kültür antropolojisi araştırmalarına baş-
vurmalıdır.

Esnaf birliği (*corporation*): Ortaçağda bugünkü iktisadî bünyeden
çok farklı bir teşkilâtı. Bk. korporasyon, Lonca. Şimdi esnaf Birlik-
leri büyük sermayenin basıncına karşı dayanabilmek için koopera-
tifçilik ve meslek dayanışması üzerine kurulmaktadır. "Esnaf" de-
yince küçük zanaat sahipleri, satıcı ve dükkâncılar, sınırlı bir ser-
maye ile iş yapanlardan ibaret orta sınıfların önemli bir kısmı an-

laşılır. Esnaflık (artisanat) birçok tarihi çağlar ve çeşitli toplum bünyelerinde ortak olan bir toplum kurumudur.

Esnaf Odaları (c h a m b r e d e s m é t i e r s): Esnaf Odaları zanaatçıların kamu kuvvetlerine karşı menfaatlerini savunurlar. Üyelerinin 4/5 i ustalardan 1/5 i kalfalardandır. Fransa'da 1937 den beri Esnaf Odaları Zanaat çıraqlığı işini ele almışlardır. Türkiye'de Esnaf Odalarının birleşmesinden Esnaf odaları Birliği doğmuştur.

Estetik ilgi (a f f i n i t é e s t h é t i q u e): Toplum değerlerinden biri olan sanat değerinin ifadesidir. Sanat sosyolojisinde toplum bakımından incelenir.

Eş (d o u b l e): Eski Mısır inancında her insanın bir Eş'i vardır ki ölümünden sonra bedenden ayrılarak yeni bir hayata girer. Double lien (çift bağ) aile terimlerinde hem ana hem baba tarafından olan akrabalık demektir. Birinci anlamında Eş fikri ilkel toplumların inancında büyük rol oynar. Onlarda çelişmezlik fikrinin işlemez gibi görünmesi bu Eş düşüncelerinden ileri gelir. Bir Moari'nin kendisi çadırdaki iken aynı zamanda Eş'i ormanda olabilir. Bu yüzden Eş'in işlediği bir suçtan dolayı kendisi de sorumlu olur. Eş rüya sırasında bedenden ayrılarak başka bir yere gidebileceğine inanıldığı için ilkel rüyasına ait fiillerde sorumluluk görür.

Eşitlik (é g a l i t é): Çağdaş toplumda demokrasinin savunduğu başlıca ideallerden biridir. Ortaçağda "eşitlik" fikri Tanrı karşısında kulların birliğini ifade ettiği için menfi anlamda kullanılmıştır: "Tanrının önünde Şah ve geda birdir" demek aslında onların eşit oldukları demek değildir. Asıl eşitlik ideali çağdaş toplumda meydana çıkmıştır. [İnsan Hakları Beyannamesi; Fransız Devrimi]. Fransız devrimi hukukî eşitliği sağladı. Fakat iktisadî eşitlik fikri ondan sonra sosyalizm tarafından savunuldu.

Eşik (s e u i l): Evlerde odayı sofadan veya avludan ayıran kapının zeminindeki yüksekçe kısım. Soğuğa karşı korunmak için yapılan eşik birçok inançlara bağlıdır. Bazı kültür çevrelerinde eşike basmak uğursuzluk sayılır. (Psikolojide "şuur eşigi" diye çok farklı anlamda kullanılır).

Eşitsizlik (i n é g a l i t é): Mertebeli bütün toplumlarda eşitsizlik esastır. En keskin şekline Kastlı toplumlarda ve tarihte İlkçağ sitelerinde rastlanır. Orada insanlar efendi - köle diye aşılmaz iki ayrı kısma bölünmüştür. 1) Hukukî eşitsizlik Fransız devrimi ve genel olarak demokrasi devrimlerinden önce insanların hukuk ve imtiyazca ayrı sınıflara bölünmeleri demektir ki demokrasi hareketleri bununla savaşımlardır. 2) İktisadî eşitsizlik'tir ki birincisinin sağlanmış olma-

sına rağmen bugünkü ileri toplumlar da kapitalizmin doğurduğu mülk ve servet eşitsizliğinden ibarettir. Bununla da sosyalizm savaşmaktadır.

Eşkiya (les brigands): “Şakî” nin çoğulu, fakat tek adam gibi de kullanılır. Şakilik, eşkiyâlık, şakâvet şekillerinde geçen kuşakların türkçesinde kullanılmıştır. Bk. Şakâvet.

Eşraf (notables): “Şerif” in çoğulu. Şerefli kimseler. Bir kasaba veya köyde en iyi ün bırakmış sayılan kimseler ve aileler. “Eşraflık” mutlaka zenginlik veya resmî nüfuzluluk değildir. Bir kasabada bazen en zenginler “eşraf” dan olmadıkları halde, kasabaların okumuşlarından veya gelenekçe üstün ünü olanlar eşraf olabilirler.

Eşzamanlılık (synchronisme): Birbirine paralel iki veya daha çok toplum evrimi arasındaki zamandaşlığı gösterir. Sosyoloji tarih vakaları arasında eşzamanlık arayarak sosyal sebeplere ulaşır.

Etnografya (ethnographie): Aynı ayrı her kültürün tasvirici bir tarzda incelenmesidir. Etnografya tam anlamı ile bir antropoloji dalı değildir. Kültür antropolojisine ait incelemelerin hazırlık sahasından ve bir manzarasından ibarettir.

Etken (agent): Amil (motif), “saik” (mobile), “etken” (agent) kavramlarını ayırmalıdır. Sonuncusu iradeli ve şuurlu fiillere ve insan kişiliğine aittir.

Etnik zümre (groupement ethnique): Başka bir kavim kökünden ayrılarak bir millet içinde yer alan ayrıncısten zümre. Zümre, kök âdetlerini saklamakla beraber millî kültürü benimsedikçe milletle bütünleşir. Henüz bu bütünleşmenin tam olmadığı yerlerde ev dili ve âdetleri silinmemiştir. Amerikaya göç eden İrlandalı ve İspanyollarda, Rumanya’da, Yugoslavya’da böyle etnik zümrelerin türlü dereceden ayrıncıstenliği veya bütünleşmesini görürüz. Türkiye’ye Petro zamanında gelmiş birkaç Molokan köyü ev dilleri ve âdetlerini değiştirmeden kalmışlardı. Yakın yıllarda kültür bütünleşmesine karşı direndikleri için eski yerlerine döndüler.

Etnosantrizm (ethnocentrisme): Farklı kültürlerle mensup toplumların kendilerini üstün görmelerine ve başka kültürlerle hep kendi açılarından bakmalarına sebep olan kolektif duygu tavrıdır ki, ilk defa W. G. Sumner tarafından kullanılmıştır.

Ev (maison): Ailenin konaktan yuvaya kadar, yani en genişten en dar şekline kadar bütün türlerinin oturduğu barınağın genel adıdır. Bölünmemiş ailede “uzun ev” şeklini alır. Bababuyruğu ailesinde “konak” olur. Çağdaş karı-koca ailesinde yuva haline gelir ki bu

artık yeni hayat şartlarına göre hizmetçi ile yöneltilen ev yerine "apartıman" ın geçmesine kadar varır.

Ev-bark (habitation): Bk. Bark, Barınak; yalnızca "ev" genel olarak yerleşmiş halkın aile halinde yaşadığı mesken anlamına gelir. Ev, kerpiç, ahşap, kârgir (tuğla), taş veya beton olabilir. Kullanıldığı yere göre köy ve şehir içinde ise "ev", banliyöde ve bahçe ortasında ise "köşk", deniz kenarında ise "yalı" adını alır. Köylerde veya şehirlerin kenarında pek küçük meskenlere "kulübe" denir. Bk. Köşk, yalı, kulübe, barınak. "Ev-bark sahibi" olmak evden başka geliri olmayı da ifade eder.

Evlenme (marriage): Her toplumda türlü şekillerde kurallaştırılmış olan ve hedefi matrimonyal birliği kurmaktan ibaret sembolik fiil. Evlenme medenî veya dinî bir törenle yapılır ve toplum buna razı olduğunu gösterir. Evlenme yalnız ayrı cinslerden iki fert arasında olduğu zaman buna "monogam" evlenme denir. İkidenden çok insan (her iki cinsten) aynı fiille evlendiği zaman buna "poligam" denir. Bu da ya bir erkeğin birçok kadınla evlenmesi şeklinde (polygynie) yahut bir kadının birçok erkekle aynı zamanda evlenmesi şeklinde (polyandrie) olabilir. Fakat bir tabakasında monogam, başka bir tabakasında poligam evlenmeleri kabul eden tabakalı toplumlar vardır. Evlenme kuralları, toplumlara göre değişmek üzere, evlenme yaşını, bazı iktisadi şartları, cinsî yaklaşma şeklini aile veya cemaatin kontrol şekillerini, kutlanacak tören tarzını, babalar ve oğullar arasındaki münasebetleri, evlenme bağının çözülmezliği veya ayrılma şartları ve bunun iki taraftan biri veya ötekine verilmiş imtiyazları da gerektirir. Bk. avunculat, içtenevlenme, dıştanevlenme, aile, levirat, anabuyruğu, atabuyruğu, yarım, tekevenme, babasoyluğu, fratri, çokkarınlık, çokkocalılık, sob, klan, — Zümre halinde evlenme: birçok erkekler ve birçok kadınlar arasındaki varsayılmış şekil. Şimdiye kadar tam bu şekilde evlenmenin bulunduğu bir toplum görülmemiştir (Ek. Pirauru ve Punalua). Fakat cinsler arasındaki münasebetlerde büyük bir tolerans gösteren toplumlar vardır. Ancak bu hiç bir suretle bir evlenme şekli sayılmaz.

Evlâdedinme (adoption): Birçok ilkel kavimlerde topluma girme yollarından biri başka toplumdan bir kimsenin evlât gibi alınmasıdır. Bu kurum yeni toplumlarda da devam etmiş ve bir yabancıya evlâtlık haklarını (miras) ve görevlerini (bakım) veren bir şekil almıştır. Eski terimle: "tebennî".

Evlenirlik (nuptialité): Belirli bir toplumda, genel olarak bir yılda, yapılan evlenmelerin orantılı sayısı. (Bk. Demografi).

Ev üretimi (*production domestique*): Küçük tarla çiftliği, kümes hayvanları besleme ve ev tezgâhı ile imâl gibi küçük çapta üretim şeklidir. Umumiyetle ev üretimi bugün köy toplumlarında kalmıştır. Ev üretimi dokumacılık gibi işlerde aynı evde birkaç tezgâh işletebilmek için çokkarınlılık şeklindeki ailenin sebeplerinden biri olmuştur.

Evrencellik (*universalisme*): Yalnız bir topluma ait olan İlkçağ dinleri ve arkaik dinler yerine inancını bütün insanlara yaymaya çalışan (*prosélytique*) dinlerin genel vasfıdır. Bu dinler M. Ö. 1500 yıllarında eski Mısır'da başlamış (*Akhoun-Aton*) ve Budizm, Hristiyanlık, manîlik, İslâmlık ile gelişmiştir. Evrensel dinler ile İmparatorluk sosyal bünyeleri arasında ilişki vardır.

Evrin (*évolution*): Kültür evrimi: — belirli bir toplumda kültür unsurlarının aksedilmez (*irréversible*) bir suretle birikmesinden meydana gelen toplum ve kültür değişmesidir, ki fizikî ve sosyal çevre üzerinde daima daha etkili bir kontrol kazanır. Bu birikme sürecinde bilgiler, teknikler ve teknik ürünleri, onların türedikleri zaten var olan unsurlara katılırlar. Bir yeni kültür unsurunun daha az etkili eski bir unsur yerini aldığı çok görülür. Bazen yenileşme yalnızca eski unsurun işleme tarzını değişikliğe uğratarak devam ettirmeden ibarettir. Mekanik taşıt araçları öküz arabasını yalnız bazı bölgelerde bırakmıştır. Mekanik dokuma sanatı halıcılığın görevini değiştirmiştir. Fakat ne tren, ne dokuma makinesi öküz arabası ve tezgâh olmadan düşünülemezdi. Kültür bakımından evrim geçirmeyen veya evrimi son derece ağır ve kesintili olan toplumlar vardır. Hızlı bir gelişmenin olduğu yerlerde de, bu gelişme ayrı kültür çevrelerinde farklı ritimlerde olur ve bazı yerlerde kültür gecikmesini doğurur. Ayrıca, bir kültür değişmesi toplumun bütünlüğünü kaybetmesine sebep olabilir. Toplum evrimi: — Belirli bir toplumda etkileşme (*interaction*) şekillerinin artması kültürün gelişmesi ile birlikte olabilir. Toplum gelişmesi ve kültür gelişmesi aynı olayın tamamlayıcı manzaralarıdır. Her ikisi de toplumda farklılaşmanın artmasına sebep olur.

Evrimecilik (*évolutionisme*): Darwin'in canlı türlere ait şekildeğiştirme teorisinden kuvvet alarak evrimin en yaygın tabiat kanunu olduğunu iddia eden ve Spencer tarafından ileri sürülen teoridir ki, sosyolojide de önemli bir rol oynamıştır. Evrimci görüşe karşı olanlar (meselâ fonksiyoncu Malinowski görüşü gibi) varsa da, bugün teori az çok farklı şekillerde yine değerini saklamaktadır.

Eylem (action): Toplum hayatında ahlâk, siyaset, iktisat gibi etkili bütün kurumlarda rol oynar. Eylem, bir kişinin bağımsız olarak çevresi üzerinde etki yapacak surette gördüğü iştir. Burada iyilik fiilleri şeklindeki ahlâk eylemlerini toplum yönetimine yön verme şeklindeki siyasî eylemden, iktisat hayatında teşebbüslere girme, plânlama şeklinde fertçe veya devlet yolundan yapılan etkilere ait iktisadî eylemi ayırmalıdır.

Eylem şeması (action pattern): Bk. Şema.

Ezan: İslâm cemaatlerinde namaza çağırmaq için okunan arapça veya türkçe çağır.

F

Fabianismc: İngiltere'de Prof. Th. Davidson'un başkanlığında küçük bir grup tarafından kurulan sosyalist teşebbüsü (1883). Fabian doktrininin esası kapitalizm'den sosyalizm'e doğru sürekli bir gelişme olduğu fikridir. Bu Birlikte en çok rol oynayan Sidney Webb (1885) ve Bernard Shaw (1889) oldu.

Fabrika (usine, fabrique): imâledilmiş malların yapıldığı yer. Ancak makine kullanmak üzere imâl başladıktan sonra fabrika tezgâhın yerini almıştır. Bundan dolayı Fabrika modern endüstri ve topluma ait bir üretim kurumudur, ve büyük sermayeyi, kapitalizmi gerektirir.

Fâhişe (prostituée): Kural-dışı ve kazanç için cinsî münasebette bulunan kadın. İlkçağda phallus ibadetinde kendilerini vermiş dinî fâhişeler vardı. Gök dinleri bu payen inanç ve âdetleri ortadan kaldırmıştır. Fâhişeler ileri toplumlarında en düşük tabakayı teşkil etmektedirler. [Pierre Gordon, L'Initiation sexuelle et l'évolution religieuse, P. U. F. 1946. ch. VII, La prostitution sacrée ou hiérodulie].

Faiz (intérêt): Borca verilen bir paranın yüzdesinden edilen kâr. — *Intérêt composé* (mürekkep faiz): İslâm kanunu halka zarar veren faizi haram sayar. Bundan dolayı "faizcilik" yasak edilmiştir. "Faizcilik", "murabahacılık", "tefecilik" aynı derecede kötü görülmüş ve dince yasaklanmıştır. Fakat halkın hayrına olan "faiz" (Mukayyed riba) haram değildir.

Fakirizm (fakirisme): Hindistanda belirli bir mezhebin adıdır ki, dikkati bir merkeze toplama (concentration) suretiyle konuyu her türlü telkine elverişli hale getirmeden ve biyolojik fonksiyonlarına hükmedecek kadar telkini ileri götürmeden ibarettir. Fakirlerin yap-

tıklarının büyük bir kısmını "Rufai" dervişleri yaparlar. İlkellerin ayinlerinde kendinden geçme (extase) haline geldikten sonra aynı sonuçlara varılmaktadır.

Fakirleşme (p a u p é r i s m e): Toplumda kazançların eşitsiz dağılışı ve kapitalizmin iç veya dış baskısı yüzünden bir kısım halk tabakasının veya bazı kavimlerin iktisatça düşkünleşmesi ve hayat darlığıının sefalet halini almaya başlaması demektir. Sömürgeleşen toplumlarda fakirleşme çok rastlanan bir olaydır. (Oscar Lewis, *La Vida, A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*, 1967).

Faktör çözümlemesi (a n a l y s e f a c t o r i e l l e): Karmaşık bir bün-yesi olan toplum olgularını meydana getiren faktörleri bularak, onları ayrı ayrı çözümleme yoludur. Sosyolojide sebep araştırmasının en iyi yolu budur. Böyle yapılmazsa, bazı statistik oranların gösterdiği sabitliklere aldanarak toplumda yanlış kanun araştırmasına girilebilir. Coğrafî, tarihî, biyolojik, psikolojik, antropolojik v.b. determinizm iddialarının sosyolojide başarısız olmasının başlıca sebebi bu olguların karmaşıklığını ve bundan dolayı da "faktörler kompleksi" ni çözmek gerektiğini görmemektir. ileri gelmektedir.

Falaka (f l a g e l l a t i o n): İtal. ke. Eski eğitimde çocuklara uygulanan bir ceza şekli: çocuğun ayakları eğri bir değnekle ona iki ucundan bağlı ipin arasından geçirilir. İp gerilir, sonra hocaya yardım eden kalfa cezanın derecesine göre belirli sayıda değneği yalın ayağına vurur. Bu ceza şekli Ortaçağ okullarında kullanılırdı.

Falcılık (p r é s a g e): Bir çeşit büyücülük metodları ile gelecek veya bilinmeyen geçmiş hakkında haber vermek. İyi haber veren falcılık olduğu gibi kötü haber veren falcılık da vardır (m a u v a i s e a u g u r e), bu ikincisine eski terimle "teşe'üm" denirdi. Bütün ilkel kavimlerde falcılığın büyü ve sihir yanında büyük yeri vardır. Fakat bu tarzda inançlar kalıntı (s u r v i v a n c e) halinde zamanımız toplumlarına kadar gelmiştir.

Fanatiklik (f a n a t i s m e): "Taassup", dine saplanma, herhangi bir inançta aşırı ve saldırganı tavrı. Dinlerin fanatikleri olduğu gibi çağdaş ideolojilerin de fanatikleri vardır. Fanatiklik kültürün ve toplumun gelişmesinde en büyük engellerdendir.

Farklılaşma (d i f f e r e n c i a t i o n): Bk. Başkalaşma. Ayrılma.

Farklılaşmış (d i f f é r e n c i é): Bak. Başkalaşmış.

Farklılaşmamış (n o n - d i f f é r e n c i é): Bak. Başkalaşmamış.

Farklılaşmamış şehir (v i l l e n o n - d i f f é r e n c i é e): Toplum fonksiyonları farklılaşmamış olan İlk ve Ortaçağ şehirleri tapınak, pazar

veya burg etrafında toplanmış bir köyler topluluğu (agglomération) manzarası göstermektedir. Eski Bağdat, Fustat, Kayrevan, Ortaçağ Batı şehirleri ve İstanbul böyle idi. Çağdaş milletler içinde gelişen şehir fonksiyonları farklılaşmış ve organik bir bütün halini almış olması ile bütün eski şehir tiplerinden ayrılır. Ancak bu yeni tipin doğuşu milletlerin doğuşundan önce gelir ve Batı Roma'nın serbest şehir (Municipium) leri ve Belediyelerin doğuşu ile başlar.

Farz (précepte religieux): Dinin, inananlara mutlak olarak emrettiği ödev. İkinci derecede yükümlülük (vâcib = obligation), üçüncü derecede peygambere uymak (sünnet = traditionnel), dördüncü derecede yapılması iyi olan (müstehab = estimé) gelir. Emredilen'in karşısı yasak edilen (haram = prohibé) dır. Ne emredilmiş ne yasaklanmış olan şey ise halâl (profane, non défendu) dır.

Faşistlik (fachaisme): Demokratik idarelerde Parlamento sisteminin ve bunun temeli olan sosyal sınıflar dengesinin bozularak orta sınıflar arasındaki bir dayanışmaya göre kurulmuş olan bir dikta rejimidir. Totaliter idarelerin demokrasi buhranından doğmuş bir şeklidir. Tipik örneği İtalya'da Mussolini yönetiminde gerçekleşen faşistlik Meslek Birlikleri ve Aileler Meclisine dayandığı için toplumda ilerleme (progrès) fikri bakımından muhafazacı (conservatif) bir rejim sayılabilir.

Faydacılık (utilitarisme): Stuart Mill'in savunduğu ahlâk sistemi. Felsefe terimi ise de hedefi doğrudan doğruya ferdi fayda ile toplum faydasının uzlaştırılması olduğu için, sosyolojiyi ilgilendirir.

Fayolcilik (Fayolisme): Fransız mühendisi Henri Fayol'un giriştiği, teşebbüslerin yönetimi doktrinine verilen isimdir. İlk defa onun tarafından 1916 da formül haline konmuştur. Her iktisadî teşebbüste altı esaslı fonksiyon olduğu ve bunlardan her birinin özel kabiliyetleri bulunduğu düşüncesine dayanır: bunlar bedene, kafaya ait vasıflar, ahlâkî kabiliyetler ve tecrübedir. Fayol bu altı fonksiyonu şöyle sayıyor: teknik, ticarî, ilmi, mali emniyet, defter tutma, idare. Bunlardan en mühimi idaredir.

Fazilet (vertu): Bk. Erdem.

Fedakârlık (dévouement, sacrifice): Bir toplum içinde iyi ve kutsal sayılan amaçlara göre topluma, zümreye veya herhangi bir ferde karşı yardım ve kendini verme hallerine denir. Başkasının iyiliği için kendi çıkarından vaz geçmek, genel olarak "fedakârlık" olup toplum ödevlerinin temelidir.

Fedailik (sacrifice pour une organisation): Siyasî bir teşkilât veya bir kimsenin özel teşkilâtı için gönüllü veya ücretle ko-

ruma işinde tehlikeyi göze alma. Batınîlerin, nihilist ve anarşistlerin, siyasî partiler, hatta bazı iş adamlarının “fedâî” leri vardı.

Federallik (fédéralisme): Her birinin özerkliği olan bölge idarelerinin birleşmesinden doğmuş siyasî şeklidir ki, merkezsizlik (décentralisation) den daha ileridir. Fakat Federal yönetimler bölgelerin içten özerkliğini kabul etmekle birlikte dıştan tam bir siyasî bütünlük gösterirler. Birleşik Amerika cumhuriyetleri veya Sovyet Rus Cumhuriyetleri gibi.

Feminizm (féminisme): Kadınların seçime katılması, milletvekili olması gibi siyasî haklarını savunan görüş. İlk defa suffragette’ler adı altında siyasî savaşıma girdiler. Türkiye’de Meşrutiyet yıllarında “feminizm” fikirleri savunulmaya başladı. Cumhuriyet idaresi kadınlara her türlü hürliklerden faydalanma ve siyasî hakları tanıdığı için bugün böyle bir akım kalmamıştır.

Fenomenoloji (phénoménologie): Felsefede Edmund Husserl tarafından ortaya konmuş olan bir metoddur. Gerek tabiat gerek insan ilimlerine uygulanmıştır. Sosyolojide de fenomenoloji metodunu kullananlar vardır: Jerusalem ve Oppenheimer fenomenolojik metodu kullanan sosyologlardandır. Bu metodun esası şöyle özetlenebilir: tabiat ilimleri empirik verileri ilk unsurlarına ircaa çalışır ve onun aradığı daima daha basite inmektedir. Tarih de olguların doğuşunu ve köklerini araştırır. Halbuki “fenomen” ler her iki metodun irca edemeyeceği bir takım özler (Wesen) dir. Bu özler mekân ve zaman şartlarının dışında ve sözkonusu iki irca metodundan bağımsız olarak ele alınabilirler: üçgen, sayı, kırmızı, yeşil, v.b., tarihî birer oluş, tabii birer süreç olmadan önce zamandışı birer öz (mahiyet) dirler. Toplumda da yığın, zümre, zanaat, evlenme veya din’i evrimleri dışında birer öz olarak ele almak mümkündür. Van der Leuw, din fenomenlerini bu metodla incelemekte idi.

Feodalizm (féodalisme): Bk. Derebeylik.

Ferace (Ancien vêtement des femmes): Türk şehirli kadınlarının giydikleri eski giyim şekli: ayağa çedik papuç giyilir ve yüzün burun hizasından alt kısmına “yaşmak” denen ince tül örtülürdü. Feraceler çeşitli renkte ve ipekli olurdu, açıklık ve kapalı modaya göre değişirdi. 19. yüzyılda yerini çarşaf almıştır.

Fermaj (fermage): İşletici bir çiftçinin bir tarla üzerindeki işletme hakkı. Fermage toprak mülkiyeti ile işletme mülkiyetinin ayrılmasına dayanır. 1945 den beri fermage Fransa’da ayrı bir kanunla teyid edilmiştir. Fermage fermier’ye bütün imkânlarını hareketli kılma

gücünü verir. Ortakçılık (m é t a y a g e) dan daha uyandırıcıdır. En kötü tarafı istikrarsızlığıdır.

Fertçilik (individualisme): Toplum içinde bağımsız kişinin önemi ve değerini ileri süren ve bunun için de toplumcu (sociétariste) görüşü reddetmek, ferdi toplumun eseri değil ilk gerçek saymak üzere bütün sosyolojik görüşlerden ayrılan siyasî ve fikrî doktrindir. Fertçiler aynı sebeplerden dolayı hürriyetçi (lib é r a l i s t e) dirler. Sosyoloji, fertçiliği olduğu gibi liberalizmi de birer toplum olgusu ve belirli toplum şartlarından doğmuş olan birer eser olarak gözönüne alır.

Fertleşme (individualisation): Durkheim'a göre fertleşme toplum evriminin sonucudur ve fert, toplum dışında ayrı bir gerçek değildir. Toplumda evrim işbölümü, değerler ve kurumların farklılaşması süreci şeklinde meydana çıktığı için, böyle bir evrimin zorunlu sonucu değerlerin bir yandan içleşmesi (int é r i o r i s a t i o n) öte yandan insanlar arasında kişilik farklarının artmasıdır ki, modern Batı kültüründe doğan fertçilik işte bu süreçten meydana gelmiştir. Marx'cı sosyoloji fertçiliği "liberalizm" ile birlikte, Burjuva sınıfının ve kapitalizmin sonuçları sayar. Ona göre fertçiliği savunanlar burjuvazi sınıfına mensup olanlardır.

Fetih (c o n q u ê t e): Kültürü az gelişmiş toplumların oturduğu ülkelere doğru siyasî baskınlık (domination: eski ter. "tahakküm") ve iktisadî işletme sisteminin yayılması. Fakat bu tanım kelimeye bugün verilen anlama göre değildir. Tarihte de "fetih" ler vardır, ancak o sırada ne kapitalizm ne büyük endüstri bulunmaktadır. Bugünkü anlamında fetih veya "istilâ" sömürgeleştirme ile birlikte olabilir veya hemen arkasından o gelebilir: eğer anayurtdan istilâ edilen ülkelere doğru nüfus akını varsa!

Fetiş (f é t i c h e): Kendisinde tabiatüstü bir kuvvet görülen obje. Fetiş canlı veya cansız olabilir. İnsan tarafından imâl edilmiş yahut tabiatta olduğu gibi kullanılmış olabilir. "Muska" ve "Tılsım", hıristiyanlarda "icone" bir çeşit fetişdir. Fetiş aslında Portekizce bir kelimedir ve ilk Portekiz gemicilerinin yerli kavimlerde gördükleri "amulette" lere verilmiş addır. — Fetişizm (fétichisme): Bir fetiş'in tabiatüstü kuvvetine ve özel olarak onda bulunan ruha inanmadan ibarettir. Kötülükten koruyucu veya kötülüğü getirici olarak kullanılması bu inanç üzerine dayanmaktadır. Halk inançlarında kurşun dökmek ve ateşte günlük yakarak "iyilik gelsin, kemlik gitsin" diye "incantation" da bulunmak fetiş inancına bağlıdır. Yatır türbelerine iplik bağlamak ve mum adamak da onun gibidir.

Fetva (jurisprudence): İslâm hukuku (Fıkıh) esaslarına göre hukukî sorularda “kadı” ların hüküm verme güçleridir. Fıkıh Kur’an ve Hadis’e, onları tamamlayan fakihlerin temel içtihadlarının karşılaştırılması (kıyas) ile Referendum’a (icma-ı Ümmet) dayanır. Fakat devirler değiştikçe yeni sosyal olaylar ve yeni sorular meydana çıktığı için eski Fıkıh doktrinlerinin “ictihat” ları yetmez. O zaman bu temel içtihatları yeni ihtiyaçlara göre yorumlamak ve uygulamak gerekir ki buradan “Fetva” doğmuştur. Fetva verme gücü “Fetva makamı” na aittir. Bu gücü kullananlara “müfti” denir. Osmanlı devrinde yeni ihtiyaçlara göre sosyal evrimi gözönüne alarak verilmiş birçok fetvalar vardır ki en tanınmışları “Ebussud Efendi Fetvaları” dır.

Feza devri (âge d’espace interstice): İnsanlığı — kültür farkları bir yana — tabiat üzerindeki egemenliğinin artışına göre çağlara ayıracak olursak yontma ve cilâlı taş çağı, mâden işleme çağı, yazılı tarih çağı, makine ve dünyanın fethi çağı gibi büyük devirlere ayırabiliriz. Tekniğin çok hızlı gelişmesi zamanımızı yalnız dünyanın değil fezânın, başka gezegenlerin fethine başladığı bir çağ haline getirmiştir.

Fıkıh (droit divin): İslâm dini hukuku, ilkelerini Kur’an ve Sünnetten (Peygamber sözleri) almakta, bunları zamanın ihtiyaçlarına göre “icma ümmet” (Référéndum) ve “Kıyası fukaha” (hukukçuların fikirleri) ile tamamlamaktadır. Bu dört temel Fıkıh’a evrime elverişli ve yumuşak bir karakter verdiği için onunla sosyolojik hukuk görüşü arasında yakınlık vardır (Ziya Gökalp, Fıkıh ve İctimaiyat, İslâm Mecmuası).

Fiat (prix): İktisadî değişimle ihtiyaç maddelerini elde edebilmek ya onları başka maddelerle değiştirmek, ya da değişim maddelerinin bir ölçüsünü (étalon) kullanmak gerekir. Bu ölçü, malların nicelik cinsinden ifade edilmesinden ibaret olan fiat’dır. Eşyanın fiat’ını karşılayan ölçü maddesi de “para” dır. İlkel şekillerinde öküzler, koyunlar para yerine kullanılmıştır. Sonradan siyasî kuvvet sahibinin arması veya resmini taşıyan madenler bu görevde kullanılmıştır.

Fiat mürakabe kurulu (Comité du contrôle des prix): Fiatların ölçsüz yükselmesine engel olmak ve dondurmak için maliyet ve satış fiatlarını kontrol eden kurul. Görevini Belediye murakıpları yardımıyla görür. Bk. Milli Korunma Kanunu.

Fiatları dondurma (stabilisation des prix): Çeşitli sebeplerle eşya fiatlarının süratli yükselmesi halinde hayat darlığını önlemek

için devlet tarafından fiatların belirli bir derecede durdurulması yolunda alınan tedbir.

Fief (fief): Feodal sistemde üstün bir senyöre askerî hizmette bulunmak şartiyle bir "vassal" in yönelttiği toprak. Ortaçağda Batı Avrupa geniş veya dar "fief" lere bölünmüştür.

Fizyokratlık (physiocrates): Memleketteki ziraat maddelerini işletmek suretiyle endüstri üretimini sağlamak yolunu tutan ve mercantilisme'e karşı ilk ilmi-iktisat teşebbüsüne giren çığır. Quesney. Gourney, J. B. Say, v.b.

Folklor (folklore): Bir kavim geleneğinde yer almış olan empirik bilgiler, atasözleri, şarkılar, mitoslar, efsaneler, masallar, türküler ve inançların bütününe verilen addır. Almanlar aynı anlama gelmek üzere Völkerkunde terimini kullanırlar. Fakat aslı ingilizce olan Folklor kelimesi daha çok yerleşmiş ve milletlerarası bir terim olmuştur.

Formariage: (Türkçesi yok). Eski osmanlı terimlerinde buna "resmi arus" deniyordu. Sipahinin toprağında oturup kocaya varan kadınların erkeklerinden alınan vergidir.

Freudculuk (freudisme): Psikiyatri'de ruh hastalıklarının iyileştirilmesi için Freud'un ortaya koyduğu Psikanaliz metodu genişleterek birçok sosyoloji konularını açıklama iddiasına kalktı. Freud'un kendisi ilkellerdeki totem ve tabu inançlarını psikanaliz metodu ile açıklayacağı sanısında idi. Ona göre klanlardaki "komünyon" ayini OEdipus kompleksine bağlıdır. İlkel aile, babayı öldürerek bu fiilin pişmanlığı içindeki bulanık değerli bir ayine, kutsal olan hayvanı, babanın sembolünü hem yükseltmek hem keserek yemek şeklindeki kompleksi ifade eden ayine bağlıdır. Fakat Malinowski bu kompleksin anasoylu ve anabuyruklu ilkel kavimlerde bulunmadığını gösterdiğinden beri Freudculuk paleososyoloji alanındaki değerini kaybetmiştir. Freud ayrıca, bu kompleks ile "Kilise" ve "Ordu" denen ve içinde kadının yeri olmayan cemaat şekillerinin doğuşunu da açıklamaya çalıştı. Ona göre bu iki cemaat OEdipus kompleksinin birer görünüşüdür. (S. Freud, Totem et Tabou; —, Psychologie collective et analyse du Moi).

Fuhuş (prostitution): Her toplumda âdetler ve kanunlarla sınırlandırılmış olan meşru cinsî münasebetler dışındaki münasebetlere verilen genel addır. Hiç bir evlenme kurumuna bağlı olmaksızın cinsiyet Tanrılarına hizmet eden ve bu amaçla cinsî münasebette bulunan bazı zümreler olmuştur. Bunların hareketine "Prostitution sacrée"

deniyor. Bunun dışında genellikle fuhuş bir kazanç amacıyla yapılır ve bu vasfiyle "zina" dan ayrılır.

Fuhuş yazısı (p o r n o g r a p h i e): Porne = fahişe demek olduğuna göre pornografiye fuhuş yazısı demelidir. Osm. müstehcen. Açık-saçık yazı veya resimden ayırmalıdır. Birincisinde amaç açıklık ve çıplaklık değil fuhuşu tasvir etmek veya hatırlatmaktır. Bundan dolayı, hele sanattaki çıplaklıkla hiç münasebeti yoktur.

Futbol (ing. f o o t b a l l): Tanınmış ingiliz top oyunu olup 19. yüzyıl sonunda dünyaya yayılmaya başlamış ve dünya oyunu halini almıştır. Türkiye'de 2. Meşrutiyetten sonra yerleşti. Bütün oyun tâbirleri ingilizce olarak girmiştir. Cirit, çevgân gibi yerli oyunların yerini alan Futbol genç kuşak ve halk arasında şiddetli bir yarışma ve hırs halini almaktadır.

Fücur (i n c e s t e): Dinler ve kanunların yasak saydığı yakın akraba ile cinsî münasebet. Fücur bütün toplumlarda yasak sayılmıştır. Yalnız, bu yasağın sınırları toplumdan topluma değişir. Bu yüzden bir devir veya bir toplum şeklinde fücur sayılan hareketlerle başka bir devir veya toplumda fücur sayılanlar birbirine uymaz. (Durkheim, Fücurun yasak edilmesi ve kökleri, *Année Sociologique*); Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*).

G

Gar (g a r e): Şehirlerarası ulaştırma araçlarından başlıcası olan trenlerin yola çıkma ve ulaşma yeri. Car'lar şehirlerarası nüfus hareketi ve mal taşınmasında büyük yer aldığı için, bu işe en geniş yapılar ayrılmıştır.

Gangster: Amerika'da şehir içinde medenî kılıkla ve üstün tabakalar arasına sokularak baskın ve soygunculuk yapan çağdaş çete. Bk. Çete.

Gayecilik (f i n a l i s m e): Sosyolojide de biyolojide olduğu gibi mekanik görüşe karşılık bir de gayeci görüş vardır. Buna göre toplum olayları bir sistem teşkil ederler ve bu sistemde parçalarla bütün arasında araç-gaye (m o y e n - f i n) münasebeti vardır. Parçaların bütün içindeki rolleri onu tamamlamak olduğu için her toplum olayında bu içsel gayeliliği (finalité intrinsèque) bulabiliriz. (Stammler, Malgaud, gibi).

Gazete (q u o t i d i e n, j o u r n a l): Gündelik siyaset ve belediye haberlerini, memleket ve dünyaya ait olayları kamuya bildirmek ve kamu sanısının bu husustaki görüşlerini aksettirmek için çıkarılan

yayın. G. Tarde, gazeteyi halkın ve kamu sanısının, kitabı okumalarının fikir organı olarak görüyor. Fakat iki türlü gazete vardır: 1) Fikir (opinion) gazetesi: gündelik haberlerin yanında siyasi ve genel olarak sosyal fikirlerin yayılmasına da değer verir. Bu, bazen başyazı ve fıkralar halinde gazetenin savunduğu bir fikir olur. Bazen onun dışında gazeteden bağımsız fikir yazılarına da açık bulunur. 2) Haber (information) gazetesi: başyazı ve makalelere yer vermeyerek yalnız gündelik haberleri yayar. İş bölümü artarak fikir yazıları "Dergi" lerde toplandıkça haber gazeteleri birincilerinin yerini almaktadır. Fakat böyle bir iş bölümünün doğmadığı, yeteri kadar yüksek ve orta seviyede fikir dergileri gelişmemiş olan bir yerde gazetelerin yalnız "haber gazetesi" halini alması bir seviye düşmesini belirtir.

Gazino (Casino): Okumak, konuşmak ve oyun oynamak için hazırlanmış yerler. Eski alaturka kahvelerin yerini almıştır. Kahve ve Kırathane'ler. İslâm toplumlarının eski şartlarına göre yalnız erkeklerle mahsus idi.

Gebelik (grossesse): Kadının çocuğu doğuruncaya kadar geçirdiği dokuz aylık devre. Totem, inancında olan ilkel kavimlerde kadın âdet (règle) zamanında, gebelik zamanında kendisinde "manâ" gücünün artmasından dolayı çarpıcı (tabu) olduğuna inanılır. Bu sırada kadına kocası yaklaşamayacağı gibi, kendi klanından kimse ile de görüşemez. Bir çadıra kapanır. Yiyeceği çadırın kenarından verilir. Gebelik devresi bittikten sonra da birçok ilkel kavimlerde lohusa yatağına kocası yatar ve bazı yasaklara tâbi olur.

Gebelik, sihri (Conception virginale): (veya conception mystique): Animist inançtaki ilkel kavimlerde kadının yanından geçtiği ve içinde kutsal ruh bulunan bir çalılık veya kayanın tesiriyle, cinsî münasebet olmaksızın gebe kalması inancı. Bu inanç hristiyanlıkta İsa'nın Meryemden "bâkir gebelik" le doğması inancına kadar devam etmiştir. Cengiz'in dokuzuncu göbekten büyük anası Alangua'nın çadıra giren bir ışıkla gebe kaldığı kabul edilirdi. Kadıncık Ana'nın Hacı Bektaş'ın burun kanı damlasıyla çocuğu olduğu şeklindeki Bektaşî inancı da bu nevidendir.

"Gecekondu" (squattles housing): Köylerden şehire göç olayının neticesi olarak şehirde yerleşme zorunda olanların Belediye kurallarına aykırı yaptıkları acele barınak. Belediye tüzükleri ile "Gecekondu" lar devamlı bir çatışma halindedir. İkincisi "kurula aykırı" ise de, toplum zorunluluklarından doğduğu için dayanmakta ve yavaş yavaş kurallaşmaktadır. Türkiye'de köyden şehire göç olayı

büyük şehirlerde Gecekondu'yu esaslı bir sosyoloji konusu haline getirmiştir.

Geçerlik (v a l i d i t é): Değerlerin belirli bir toplum şartları içinde yürürlükte olabilme gücü. Bir toplum için geçerliği olan bir değer başka bir toplum için geçerliği olmayabilir. Hakikat değeri yani mantık kurallarının geçerliği toplumlar ve devirler üstündedir. Çünkü, onlar toplum evriminden doğmuş olsalar bile insan zihninin ve tabiatın değişmez gerçeğine dayanmaktadırlar.

Geçim savaşı (c o m p é t i t i o n): Bir toplumda fertlerin rakabet alanında az miktarda bulunan maddî ve manevî kaynakları elde etmeğe çalışırken içine girdikleri sürekli ve yaygın etkileşme şekli. En basit şeklinde "geçim savaşı", biyolojik anlamı ile bir hayat savaşıdır. Böyle anlaşılan geçim savaşı, insanların mekânda belirli bir dağılımını gerektirir. Bu dağılımın ekoloji bakımından sonucu kararsız bir denge gösterir: savaşlar, salgın hastalıklar, göçler, v.b. içinde bulunan düzeni bozabilir. Geçim savaşının görülen neticesi iş bölümü ve iktisadî düzendir. Toplumdaki statüyü elde etmek için yapılan savaşta herkes aynı sosyal seviyelere ulaşamaz. Meslek işlemleri de, çıkan fırsatlara ve geçim savaşına girenlerin istidatlarına göre değişir. Bu farklar, sınıf ve meslek farklarını açıklar. Fertler, zümreler ve kurumlar arasında geçim savaşı olabilir. En sonra, yine bu sebepten bazı kurumların devamı, bazılarının ortadan kalkması zikredilebilir. Geçim savaşı için bildirme ve ulaştırmaya ihtiyaç yoktur, o şüursuz olabilir. Şuurlandıkça çatışma halini alır. Seçkinleşme ve elenme, geçim savaşının başlıca manzaralarıdır.

Geçiş havzası (a i r e d e t r a n s i t i o n): Yapıları kuruldukları makatlardan başka yollarda kullanılmak üzere değişikliğe uğrayan şehir bölgesi. Bir görevden başka bir göreve geçişte, bu havza aynı zamanda bir bozulma havzası halini alabilir. Meselâ daha önce ailelere ait iken sonradan izbeler ve garaj, dükkân yerleri halini alabilir.

Geçme (t r a n s f e r t): Bir eğilimin bir hedeften başka bir hedefe geçmesi. Psikoloji ve sosyolojide ortak terim. Belirli bir değere çevrilmiş eğilimin değişik şartlar altında başka bir değere geçmesi sosyolojinin konusudur.

Gedik (d r o i t d e j u r a n d e): Ortaçağ reodal toplumlarına ait endüstri ve ticaretteki kapalı "Esnaf teşkilâtı". Gedik, böyle bir teşkilâtta her ekonomik bütüne verilen addır. Bu bir dükkân, bir imâl yeri veya bir başka iş alanı olabilir. "Lonca" denen bu teşkilâtta gedik'leri çırak, kalfa ve usta eğitiminden geçmiş olanlardan biri devlet izni ile elinde bulundurur. Gediklerin sayısı sınırlıdır. Bu sayıyı aşarak kimse yeni bir

iş yeri veya dükkân açamaz. Bir gedik sahibi varissiz ölürse, bu gedik "mahlûl" e kalır. Oraya ancak yeni yetişen bir usta devlet izni ile gelebilir. Gediklerin sınırlılığı ve kontrolü, onlarda iktisadî yarışmayı imkânsız hale koyar. Bu kontrolü yapan 'İhtisap ağası'dır.

Gelenek (tradition): Toplumda değerler ve kurumların en ağır değişen ve eski toplum devirlerini yenilerine bağlamaya yarayan sosyal miras. Geleceğin payı ve toplumun eski şekillerini yenilerine bağlama gücü toplumdan topluma değişir. Bazı sosyologlar devrimlerin gelenekleri ortadan kaldırdığını söylerler, fakat en sert devrimlerden sonra dahi bir kısım geleneklerin kaldığı görülmektedir (Toqueville, La révolution et l'ancien régime).

Gelenekçilik (traditionalisme): Kültürün eski kuşaklardan miras olarak aldığı kısımlara dayanmak ve toplumda değişmelerin doğuracağı sarsıntılara karşı böylece karşı koymak fikrini savunanların görüşü. Böyle bir sosyal tavır, bazen geçmişe bağlanmak ve kültürün yeni kazançlarına karşı koymaya kadar gidebilir. Fakat, canlı olan geleneklere bağlılığı donmuş "kaidecilik" ten ayırmalıdır (Ziya Gökalp, An'ane ve kaide).

Gelir (rente): İş ve üretim dışında, kazanç getiren mülk ve "akar" ın sağladığı şey. Böyle rahat bir geçim şekline sahip olanlar "gelirli" (rentier) dirler.

Gelişme (développement): Bir kısım sosyologlar evrim ve gelişme kelimelerini eşanlamlı olarak kullanırlar. Fakat, gelişme aynı sosyal tip içinde kendi imkânlarını gerçekleştirmeden ibaret olduğu halde, evrim - toplumun bünye değiştirmesi ve yeni toplum şekillerini almaya başlaması demektir. Feodal bir toplumun içten veya dıştan sebeplerle kapitalist üretim şekline geçmeye başlaması bir devrim olduğu halde, bunlardan her birinin kendi tipi içindeki ilerlemesi bir gelişmedir.

Genelev (maison publique): Fuhuş hayatını şehirlerin namuslu yaşayışından ayırabilmek için bir mahalle veya şehir-dışı bir semtte kurulmuş evlerde toplamadan doğmuştur. Bazı yerlerde genelevlerin kaldırılması, fuhuş yapanların bütün şehre yayılarak aile ve gençlerin bozulmasına sebep olmaktadır.

Genel kadın (femme publique): Bk. fahişe.

Gens: Roma'da Siteyi meydana getiren dereceli parçalardan birinin adı. Gens bir çeşit klandır. Ondan daha küçük olan aile "Curie" adını alır. "Gens" lerin Tanrıları üzerinde Penates Publici denen site halkının tapınmasına hedef olan Tanrılar vardır.

Genetik sosyoloji (*sociologie génétique*): Toplum kurumları veya zümrelerin doğuşları ve gelişmelerini inceleyen sosyoloji dalı. Tarihi sosyoloji ile bazı bakımlardan birleşir. Fakat birincisi yalnız başlangıç ve doğuş şekilleri ile uğraştığı için ikinciden ayrılır. (Coesentini, *Sociologie génétique*).

Geopolitik (*géopolitique*): Nazi politikasında rol oynayan ve fazla üretim yapan büyük endüstri memleketlerinin ziraatçı bölgeleri kendilerine "hayat sahası" yapmak istemelerinden ibaret, iktisat ve coğrafyanın saldırgan bir siyasette alet olarak kullanılması. Bununla beraber Geopolitik coğrafya ile siyaset ilmi, hatta sosyolojinin birlikte çalıştığı bir konu olarak verimli olabilir. Coğrafi bir bölge içinde yaşamış olan kültürlerin tabakalar halinde üst üste yer aldığı ve bu bölgenin kültür tabakalarını bütünleşmeye doğru götürdüğünü gösterir. Mısır, İran, Hint, Çin, Anadolu, v.b. nin böyle kültür bütünleşmesini doğurduğu Geopolitik'le açıklanabilir.

Gerçekçilik (*réalisme*): Toplum işlerinde gerçeğe dayanan görüş, idealizmin ve daha ileri şeklinde utopia'nın karşıtı.

Gerekircilik (*détérminisme*): Sosyolojide gerekircilik, bütün tabiat alanları gibi toplumda da olguların birbirine sebeplik bağı ile bağlı olduğunu ve gözlem, deney ve karşılaştırma, sosyal karşılıklı etkilerin meydana çıkarılması yolu ile bu olgularda yürürlüğü olan tabii kanunların bulunabileceğini ileri süren görüştür. İlim olarak sosyoloji, esasta gerekircidir. Ancak, onu "manevi ilim" olarak görenlerin gözünde, bu olgularda insan iradesi ve özerkliğinin payı büyüktür. Bir kısım sosyologlara göre de bu olgularda yalnız olasılık (*probabilité*) ve bundan dolayı statistik bir gerekircilik vardır (Max Weber).

Gençlik krizi (*crise de la Jeunesse*): Psikolojiyi ilgilendiren ergenlik yaşı krizi ile toplumda gençlik-yaşlılık gerginliğini (nesil çatışmasını) ve ayrıca yetişme yaşında olanlarda doğan öğretim krizini ayırmalıdır. Sonuncusu son yılların belli başlı sorularından biri halini almıştır. Bu olay 1) önce demografiktir: nüfusun hızlı artması ile yüksek öğretim kurumları arasındaki oranın kaybolmasından ileri gelir. 2) Demokratik sistemin istediği öğrenim eşitliği ilkesinin iyi uygulanmamasından ileri gelir: bütün ülkede açılan teksekilli ortaokul ve lise tipi çeşitli iş sahalarına göre insan yetiştirecek yerde üniversitelere hücumu doğurmaktadır. 3) Siyasî ve ideolojik akımlar henüz meslek formasyonunu almamış olan gençleri, sloganları ile sürüklemektedir. 4) Eski öğretim kurumları ile yeni hayat şartları arasındaki uyarsızlığı da bunlara katmalıdır.

Gerdek (evlenme gecesi): “Gerdeğe girme” şeklinde kullanılır. Lehçe-i Osmanî (A. Vefik P.) ye göre gerdek, gerilme’den “bekaret” demektir.

Gereksizlik (indétérmination): Toplum olaylarında zorunsuzluk (contingence) ve özerklik (autonomie) bulunduğunu kabul edenlerin görüşüdür. Sosyolojik doktrinler arasındaki ayrılık ne olursa olsun, tam gereksizlik fikrini savunan sosyolog yoktur. Bazıları toplum olaylarının arkadaşlık ilişkileri gibi küçük toplumlarda spontané (kendiliğinden) başlayarak, sonradan tekrarlı (stéréotypé) şekiller aldığını iddia ediyorlarsa da, bu spontaneliğe tam hürlük ve zorunsuzluk denemez (Moreno).

Gericilik (mouvement réactionnaire): Toplumda kültür değişmelerine karşı koyan ve donmuş kaidelere bağlanmakla kalmıyarak yıkılmış ve fonksiyonu kalmamış kurumları diriltmeğe çalışanların aldıkları sosyal tavır. “Gericilik” kelimesi değişme halinde bulunan toplumlardan her birinde kendi özel şartlarına göre ayrı şeyler ifade eder: Ortaçağ ekonomisini bırakmış ve yeni üretim şekillerine girmeye başlamış bir toplumda bu ekonomiyi diriltmeye çalışmak bir çeşit gericiliktir. Cumhuriyet’le yöneltilen bir toplumda krallık veya Sultanlık şeklini savunmak gericiliktir.

Gerigiden (régressif): Bir kısım kültür unsurlarının kaybolması yüzünden tabii veya sosyal çevre üzerindeki kontrolün gittikçe azalması. Bu süreç ilerigiden (progressif) bir kültür hareketinin tam zıttıdır.

Gerilla (İç savaş): Siyasî ve ideolojik sebeplerle bir memleket içinde bölgeler veya şehirler içinde meydana gelen çatışmalar ve savaşlardır. Bu kelime ilk defa İspanya iç savaşları için kullanıldı. Sonradan bu cins bütün iç çatışmalar için terim olarak yerleşmiştir.

Gerilme (tension): Sosyal psikolojide bu kelime sarahatsız olarak icat edilmiştir ve kişiler veya zümreler arasında heyecanlı bir zıtlığı ifade eder: işverenle işçi, Türkiye - Mısır gerginliği gibi. Sosyal gerginlik olması için zümreler arasında hem mesafe (aralık) olmalı (iktisat ve kültür farkı gibi), hem de ortak bir alan bulunmalıdır (teşebbüs gibi). Gerginlik sebepleri gerek maddî olaylar (ihtiyaçları doyurmak için gereken şeylerin yetmezliği) gerekse ideolojik olaylar (maddecilerle ruhçular, şey’ilerle sünnilerin gerginliği) olabilir. Gerginlikler tabii ve sıhhi yahut kötü ve marazi olabilir. İlerleme veya gerileme amili olabilir.

Geriverici hukuk (droit restitutif): İşlenen bir zararı bedeli ile ödemededen ibarettir.

Gestalt (G e s t a l t): Bu almanca kelime başka Batı dillerinde de kullanılmaktadır. Asıl psikolojide doğmuş olan terim bazı sosyologlarca da benimsenmiştir: onlara göre toplumlara “fertlerarası ilişkiler” veya “kolektif tasavvurlar” olarak bakılamaz, çünkü bu suretle psikolojik ve sosyolojik olayların sınırını belirtemeyiz. Toplumlar içindeki fertlerden bağımsız Gestalt’ler (bünyeler) dir. (Vierkandt, Gesellschaftslehre).

Gezgin-satıcı (c o m m i s - v o y a g e u r): Şehirlerarası “perakende” satıcılık yapan ve bu işde kullanılan yazıcı ve hesap adamı.

Ghetto: Yahudilerin bir kısım Batı memleketlerindeki ayrı mahallesi ki, eskiden beri yahudilere ayrısaymalar yüzünden kanlı olaylara sebep olmuştur. Kelimenin aslı italyanca ghetta kelimesi zannediliyor. Önce Venedikte 1516 da bir satıcı mahallesi için kullanıldı. Fakat yine italyanca borghetto (mühmel şehir semti) kelimesinden geldiğini de söyleyenler vardır. Yahudi mahallelerine karşı Ortaçağdan alınan tahkirli tavır sonradan saldırgan şekiller almıştır.

Gravitas (a ğ ı r b a ş l ı l ı k): Bk. Senex, Senato, yaşlılar meclisi.

Grev (g r è v e): İşçilerin sendika denen teşkilâtlarına dayanarak gündeliğin arttırılmasını sağlamak için patrona karşı giriştikleri silâhsız savaşma şekli. Savaşma işyerinde direnmek (sabotage) şeklinde başlar. İş bırakmak ve düzenli yürüyüş yapmak halini aldığı zaman grev olur. Grevler bir fabrika veya belirli bir iş sektörü işçileri tarafından yapıldığı zaman bölge grevi, birçok sektörlerle yayıldığı zaman genel grev (g r è v e g é n é r a l e), Devlet kuvvetine karşı geldiği zaman siyasî grev (g r è v e p o l i t i q u e) adını alır ve bu son şekil “ihtilâl” (r é v o l t e) ve devrim haline kadar ilerleyebilir. (Georges Sorel Réflexions sur la violence).

Giriş ayini (r i t e d ’ I n i t i a t i o n): Bk. Ayin.

Gizemcilik (m y s t i c i s m e): Bütün dinlerin içyüzü, akılla kavranamayan, sırlı tarafı olduğu gibi, bu kelime ilkel dinler ve mantık - öncesi zihniyet için de kullanılmıştır. Ayrıca, özel olarak akıldışı bir gerçeğe ulaşılabileceği kanısında olan bazı felsefeler de bu adı almaktadır: İslâm dünyasında “Tasavvuf” gibi. [Bk. mistiklik].

Gizem (m y s t è r e): İlkçağ dinlerinde özel tören ve ayinleri olan kapalı ibadet şekilleri. Yunanlılar da Cybelus, Orpheus, v.b. misterleri gibi. Pythagoras ekolü bunlara dayanıyordu. Hermes inancı ve Gnostiklik de birer misterdi. Gizem (m y s t è r e) bütün dinlerin özü ve gizli tarafıdır ve oraya özel törenlerle girilir.

Gizli eğitim (é s o t é r i q u e): Kapalı cemaatlerin, profanların giremeyeceği iç hayatına mahsus eğitimidir ki, herkese açık olan eğitimin

(e x o t é r i q u e) zıttıdır. Bu kelime Fisagorculuk ve Aristo'nun öğretimi için kullanıldığı gibi, bütün kapalı cemaatler için de kullanılır.

Gizli-toplum: Alevîler (Tahtacılar. v.b.), Batınîler gibi dinî olanları, Masonlar, Karbonari gibi siyasî olanları vardır.

Göç (e x o d e): Küçük çapta ve bir memleket içinde veya memleketler arasında olunca migration, büyük çapta ve tam memleket değiştirme şeklini alınca Exode denir. Göçler, memleket içinde olunca "iç göçü", memleket dışına olunca "dış göçü" adını alır. Her iki şekilde mevsime göre tutulan iğreti işler yüzünden olanları "işgöçü" dürler. (Bk. İşgöçü). Exode'a "büyük göç" denebilir.

Göçebelik (n o m a d i s m e): Geçim araçlarını elde etmek için mevsimlere göre yaylak ve kışlak değiştiren ve toprağa yerleşmemiş olan toplumların hayat tarzı. Avcılık, hayvan yetiştirme ve yetmez bir çiftçilikle geçinen kabile (boy) halindeki kavimler, esasta, göçebedirlere. Göçebelik bu kavimleri yeni otlaklar ve bereketli yerler aramağa götürdüğü için, yığın halinde yer değiştirme ve akınlar başlıca vasıflarıdır.

Göçetme (i m m i g r a t i o n): Dışardan bir memlekete göç suretiyle gelip yerleşme. Böyle yerleşenlere, bir yerden kaçıp geliyorsa "sığınan" (réfugié) denir. Bu tarzda göçler büyük yığınların akını şeklinde de olabilir: cermenlerin Güney Avrupa'ya, türklerin Anadolu'ya göçetmesi gibi. Bu yolda yer değiştiren ve yeni toprağa yerleşenler "göçmenler" dir. Göçmenler yerlilerle aynı etnik zümreden ve aynı kültürden olabilecekleri gibi, yabancı etnik zümreden ve başka kültür çevresinden de olabilirler. Bu ikinci durumda göçmenlerin yeni yerleştikleri memleket halkı ile aralarındaki âdet ve kültür farkları yeni bir takım toplum problemlerinin doğmasına sebep olur. Göçmenlerin yerleşmesi bir ekoloji sorusu olduğu gibi, yerli toplum ve kültürle bütünleşmesi de bir esaslı sosyoloji sorusu meydana getirmektedir.

Göksel (c é l e s t e): İlkel dinlerin aksine olarak toplumların dinleri ölümlü varlıkları yerde, ölümsüz varlıkları gökte tasavvur ederler. Tabiatla tabiat - üstü'nün ayrılması şeklini alan bu dinler daha gelişmiş şekillerinde evrensellik karakteri gösterirler. Gök orada kudretin, ölmezliğin, üstünlüğün ve Tanrının sembolüdür. Bundan dolayı tapınmalar göğe doğru çevrilir. Bk. Evrensellik.

Görenek (u s a g e , r o u t i n e): Örf ve âdetten, hiç bir yaptırıcı gücü olmaması, yahut karşı konduğu zaman çok zayıf yaptırıcı gücü bulunmasıyla ayrılan sosyal davranış tipidir. Görenek, gelenek ve âdet-

lere göre gevşek, modaya göre dayanıklıdır. Görenekler birkaç kuşak sürebilir, bazıları yerleşerek geleneklere karışır, bir kısmı da yalnız kalıntı halinde kalırlar.

Görevcilik (*fonctionnalisme*): Sosyoloji ve etnolojide kurumları evrime göre değil, toplum içinde gördükleri görevlere göre inceleyen görüştür. Meselâ Malinowski'ye göre ilkeller ve ileri toplumlardaki birçok dinî inanç ve ayinler onların bir toplumda gördükleri belirli göreve göre açıklanmalıdır. Trobriand adalarında balık avına çıkanlar gereken teknik hazırlıkları yaparlar. Fakat hava fırtınalı olduğu zaman bunlara büyü ayinlerini katmayı unutmazlar. Aynı hal Birleşik Amerikanın Florida gibi ileri bir kısmında da görülür: yangın veya deprem gibi olaylarda dinî inançlara sarılma artar.

Görevdeşlik (*synergie*): Fertler veya zümreler belirli bir ekolojik düzeni kurmaya şuursuz olarak çalıştıkları sırada onlar arasında görülen işbirliği şekli = "güçbirliği".

Görüş, Dünya görüşü (*Weltanschauung, conception du monde*): Felsefeler, dinler ve ideolojilerden farklı olarak bir kültür çevresinde o çevrenin gereklerine göre doğan hayat anlayışıdır. Aynı kültür çevresinde ortak karakteri olmakla birlikte birbirinden farklı, hatta karşıt dünya görüşleri olabilir.

Görüş darlığı (*étroitesse d'esprit*): Kaidecilik diyebileceğimiz donmuş kalıplar içinde düşünmek ve gerçeğin hareketliliğine uymamaktan ibaret düşünce şekline görüşdarlığı denir. Bu hal dinî taassupta olduğu kadar radicalisme'de de olabilir. Bu kalıplaşma ve dar kafalara genel olarak fransızcada "*tête carré*", türkçede "dar kafalı" denir. Bu hal hareketli sosyal gerçeğin anlaşılmasına ve yeni doğan şartlar karşısında yeni vaziyet alınmasına engel olur.

Gösteri (*démonstration*): Osm. nümayiş. Herhangi bir kuvvetin bir zümre veya toplum üzerinde sevimli veya korkulacak bir etki yapmak için baş vurduğu şey: Bir askerî kuvvetin bir şehir önünde gösteri yapması gibi. Gösteriler tehdit şeklini alan kuvvet görünüşleri olabilir.

Gösteriş (*feinte*): Gücünden üstün görünme gayreti. Toplum hayatında yarışma ve rekabet kurumları işledikçe, gösteriş büyük rol oynamıştır. İlkel toplumlarda zümrelerarası yarışma kurumu olan Potlaç, karşılıklı iki zümrenin türlü gösterişlerinden ibarettir. Bu kurumda önemli olan, olmaktan ziyade görünmek ve üstün görünmektir. Bu günkü toplumlar da aileler, kulüpler, dernekler, hatta milletler arasında türlü vesilelerle yapılan yarışlarda "gösteriş" ten pek güç kurtulabilir.

- Guilde:** Ortaçağda Doğu Avrupa'da tüccar ve esnaf birliklerinin adıdır ki, onların birleşmesinden başlıca Holanda'da şehir cumhuriyetleri doğmuştur.
- Guillotine:** Bu addaki birinin Fransız büyük Devriminde ölüm cezasına çarptırılanların çokluğu yüzünden öldürmeyi kolaylaştırmak üzere icat ettiği bir "idam" aleti. Sonradan bu kelime "guillotiner" diye fiil (verbe) haline gelmiştir.
- Gulyabani (ogre):** Masallarda devler gibi insan üstü güce sahip ve tabiat galati bir takım yaratıklar halinde tasavvur edilmektedir. Gulyabani eski mitolojiden bugünkü halk masallarına miras kalmış olup çocuk hayalgücü tarafından da işlenmeye elverişlidir.
- Güc (Pouvoir):** Siyasî güc, kuvvet veya gelenek, itibar, otorite veya zenginlik üzerine dayanan bir kimse veya bir zümrenin üstünlüğüdür ki, bütün bu faktörler baskınlığa ve altbağılılığa (subordination) sebep olur. Siyasî güc, kutsal kuvvete (charisme) sahip kimse-lerden, bazı kamu kurumlarından gelebilir. Birinci durumda, sırf kişiye ait vasıflardan çıkar; ikinci halde bir kuruma değil o kurumu temsil eden kimselere aittir, yani onlarca temsil edilir.
- Güçbirliği (synergie):** Bk. Görevdeşlik. Güçbirliği kelimesi synérgie'yi karşılamaya daha elverişlidir: çünkü enerji birleşmesini gösteriyor.
- Güdülme (dressage):** İnsanlara eğitimden önce bazı alışkanlıkları kazandırmak için verilen şey güdülme'dir. Küçük çocuk henüz konuşmaya başlamadan önce güdülme yolu ile birçok toplum âdetleri ve maharetlerini kazanır. İnsanda konuşma ve hafızanın doğması ile birlikte güdülme eğitim halini alır. Hayvanın yetiştirilmesi güdülme safhasında kalır.
- Güdümlü iktisat (économie dirigée):** İktisadî olayların fizik determinizmde olduğu gibi sebepliklerini meydana çıkarmak üzere yöneltilebilecekleri ve böylece toplumun iktisadî hayatına yön verilebileceği kanısında olan görüş. Bunun sonucu olarak toplumu ve özel olarak iktisadî hayatı plânlamak mümkün sayılır. Toplum plânlamaları bu düşünceden doğmaktadır. Bunu demokrat veya totaliter rejimlerden her biri kendi sistemlerine göre kullanmaktadırlar. (Almanya'da Tat, Fransa'da Plan dergisi 1930 da bu fikri savunuyordu.)
- Gülünç (ridicule):** Toplum kurumlarında her değer ayrı bir yaptırıcı gücü (sanction) vardır. Din de günah korkusu, ahlâkta vicdan azabı, iktisatta iflâs, hukukta ceza tehdidi, v.b. yaptırıcı güçlerdir. Düşünce ve sanatta da gülünç olma korkusu başlıca yaptırıcılığı teşkil eder. Gülünç, komikten, şakadan ve eğlenmeden tamamen ayrıdır. Birincisi gülünç olmaksızın, sürçen bir hareket veya sözle güldürür.

Hakan (empe reur): Eski türkçede bu kelime, Kagan, Kaan, Han ve Hakan şekillerinde kullanılmıştır. Yarı göçebe olan Türkmen boyları, Oğuz töresine göre bir İlhanlık teşkil ederler. Bu ilhanlığın başında Hakan bulunur. Bu özelliğinden dolayı bu kelimeyi tam "İmparator" karşılığı saymak doğru olmaz. Ona bu anlam sonradan, hatta belki Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında türkçülük hareketi tarafından verilmiştir.

Hakemlik (arbitrage): İki kimse veya iki zümre arasında çözülemiyen bir gerginlik olduğu zaman bunun savaşa kadar varmaması için baş vurulan yol tarafsız ve üstün sayılan bir güc sahibinin uzlaştırma aramasıdır. Bu tarafsız güc sahibinin durumu "hakemlik" dir. Hakemlik zümrelerin yaklaşmasını ve sözleşmelerin doğmasını sağlar.

Hâkim (j u g e): İslâm hukukuna (Fıkha) göre hüküm verildiği devirde (eski islâm - türk devletlerinde) "kadı" nın gördüğü görevi sonradan "hâkim" ler almıştır. Bu yerde türkçe "yargıç" kelimesi de kullanılıyor. Hâkim, mahkeme (tribunal), hüküm (judgement) aynı kökten gelen kelimelerdir. Yeni Türkçe ile yargıç, yargılamak, yargı-tay deniyorsa da tam yerleşmemiştir. Arapça "hâkim" kelimesi aynı zamanda hükümdar (sovereign) anlamına da gelir.

Haklı (j u s t e): Bk. Doğru; karşıtı: Haksız (injuste), Bk. İğri.

Hal ve gidiş (conduite): Bir toplum içinde bir kimsenin ahlâkî davranış tarzı

Hal ve şartlar (circonstances): Bir takım olguların meydana çıkmasını hazırlayan şartların toplamı.

Halifelik (califat): Sünnî İslâm devletinin Peygamberden sonra aldığı şekil. "Halife" Peygamberin vekili olarak iktidarı eline alan kimsedir. Halifelik önce seçimle iken sonra babadan oğula geçen hanedanlı şekil almıştır. Emevilerden sonra birçok yerde Halifelik iddiaları doğdu. Şi'îler halifeliğe karşı "İmamlık" denen ve Ali nesline ait olan bir başkanlık şeklini ileri sürdüler.

Halk (peuple): Türkçede "halk" kelimesiyle karşıladığımız gibi ayrıca "kavim" anlamına da gelir. Bu ikincisi için "peuplade" daha elverişlidir. Belirli bir toprakta oturan ve bir dereceye kadar bircinstenliği olan değişik yerli zümrelerden ibaret toplum, ki içinde dil birliği vardır ve birlik şuuru uyanmaya başlamıştır. Bir halk kütlesi içinde çeşitli ırktan olanlar vardır, bu bakımdan da asıl kavimden (ethnie) ayrılır. Ancak, ırk bakımından bircinsten olan "halk kütleleri" de vardır. Siyasî bakımdan bir halk kütlesi bir millet halini alabilir. Modern uygarlıkta milletler azınlıkların gelenek veya kalıntı

halindeki kültürlerini kendi kültür bütünlükleri içinde eriterek “millî” bir kültür meydana getirmektedirler. Arkaik halk veya kavim (peuple primitif): — Yazılı bir kültürü olmayan, nüfusu az ve yalnız kavim. İlkel kavimlerin bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı bugün geri çekilmiş olarak yaşamaktadır. Ancak teknik ve bilgi bakımından geri kalmış olan bu halk kütleleri dil, akrabalık sistemleri, törenler ve ayinler, bazı küçük sanatlar bakımından çağdaş Batı milletlerinden daha karmaşık (complexe) bir bünye gösterirler. Bunun için “ilkel” kelimesinin kullanılması pek yerinde değildir. Bu, daha elverişli başka bir kelime bulunamamasındandır. [Bazıları elverişsiz olarak bu yerde “vahşi” kelimesini kullanıyorlar].

Halkbilgisi (démographie): Bk. Demografi. alm. Völkerkunde.

Halkyönetimi (démocratie): Kelime ilk defa Aristo'nun Politik'inde halk yönetimi anlamında kullanılmıştır. Fakat İlkçağda anlaşılan halk yönetimi bugünkü anlamından çok farklı idi. Çünkü orada köleler, métèque'ler bu kavramın dışında kalıyordu. Bugün demokrasi deyince kontrolü bütün halkça (yani toplum sınıflarının bütününce) yapılan siyasi rejim anlaşıyor. Fakat bugün de sosyalist rejimlerin anladığı demokrasi ile liberal rejimlerin anladığı arasında çok fark vardır. Bk. Demokrasi.

Halkoyu (Vote public): Halkoyu, halkın çeşitli sorularda kullandığı oy demektir. Bu olaylar çok değişik nisbetlerde görünür ve onlara ait tahminler gerçeği pek az ifade edebilir. Bu yüzden halkoyuna ait tahminleri mümkün olduğu kadar bazı ölçülere bağlamak gerekmektedir. Başlıca araştırma merkezleri şunlardır: (Millî oylar araştırma merkezi (The national opinion research Center). Amerika Halkoyu Enstitüsü - Gallup (The American Institute of Public Opinion - The Gallup Poll). Bugün pazarlık, sendikacılık, endüstri faaliyetlerinde belirli hedeflere çevrilmiş, sayısı gittikçe artan birçok özel ve ticarî halkoyu araştırma teşkilâtı çalışmaktadır. Ayrıca üniversitelere bağlı birçok araştırma merkezi de zikr etmelidir. Milletlerarası alanda Fransa, Meksika, İsveç, Avustralya ve Kanada ile İngiltere'de bu tipte araştırmalar yapılmaktadır. Halk oyunu araştıran başlıca tipler: 1) Yoklama sorusu, 2) açık uçlu soru, 3) bunların birbiriyle karşılaştırılması, 4) yoklama sorularına verilen cevapların izafi-kesin anlamı, 5) sorunun billûrlaşması şekillerinde incelenmektedir. Ayrıca bir de mülâkat (interview) soruları vardır. Burada mülâkat yapanın görevleri, mülâkatçının yetiştirilme tarzı, mülâkat metodunun milletlerarası alanda kullanılması incelenmektedir.

Hanedan (dynastie): Monarşi ile yönetilen toplumlarda Devletin başında yüksek soylu bir aile bulunur ki, kuşaktan kuşağa geçen iktidarın bu temsilcisine “hanedan” denir. Hanedanlar otoritelerini Tanrıdan, charismatique gücünden, sonra da kendi kuvvetlerinden alırlar. Hanedanların kendilerine ait armaları, nişanları, bayrakları, “tuğra” ları vardır. Hanedanlar yerlerini ya başka hanedanların gelmesi suretiyle, ya da halk ayaklanmaları ve devrimlerle kaybederler. Umumiyetle Hanedanlar yıkıldıktan sonra yerini “Cumhuriyet” şeklindeki devletler alır. Fakat her yerde bu değişme devrimle ve kesin olarak olmaz. Birçok yerlerde Hanedan siyasî gücünü ağır ağır kaybeder. Önce “asiller” sınıfı onun nüfuzunu sınırlar. Sonra buna halk hareketleri ve Parlamento karışır. Bu suretle Hanedan yerinde kalmak üzere Halk ve asillerin Meclisleri onun iktidarını sınırlayınca “Meşrutî” devlet denen şekil doğar. (Türkiye’de 1908 - 1921 Meşrutiyeti).

Halkçılık (populisme): Siyasî ve genellikle sosyal akımlarda büyük halk yığınlarının kalkınması hedefini güden görüş. Halkçılık sınıf farklarını azaltma ve eşitlik ideali bakımından sosyalizme benziyorsa da ona irca edilemez. Çünkü hareket noktası işçi sınıfı ve onun gittikçe büyüyerek başka sınıflar üzerinde baskı yapan kuvveti değil, köylü, işçi ve orta sınıfları içine alan halk kuvvetidir. Atatürk’ün kurduğu Halk Partisi ve Avusturyadaki Halk Partisi örnek olarak verilebilir.

Halkın sesi (Res publica, Res populi): Osm. sadâyı-nas. Romalılarda kanun kurucu Senato’ya veya İmparatora karşı yükselen ses idi. Sonradan bu ses itiraz kurumu olan Parlamento halini almıştır.

Halıcılık (tapisserie): Halı, kilim ve işlemeli kumaş dokuma sanatı. Halıcılık aslında çobanlıkla geçinen göçebeler ve yarı göçebe kavimlerin sanatıdır. Halı, yatay ve dikey iki sıra yün ipliğin (argıç ve eriş) tezgâhta birbirine geçirilmesi suretiyle dokunur ve şiddetli soğuklara karşı korunmak için çadır veya evlerin yer ve kapılarında kullanılır. Orta Asya’dan İran yolu ile Anadolu’ya geçmiş bir türk sanatıdır. Çiçek veya geometri desenleri ve çeşitli renkleriyle bir güzel sanat dalı olmuştur.

Halk oyunları (jeux folkloriques): Çoğu anonim olan ve gelenekten gelen halk eğlence ve temsilleridir ki, her seferinde bu karpışmış şekillere kendiliğinden bazı şeyler katılır, katılanlara “tuluat” denir. Her kavmin çok değişik oyunları varsa da bazıları kavimden kavme geçer ve her birinde yeni özellikler kazanır: türklerde

başlıca halk oyun ve temsilleri canbaz, hokkabaz, kukla, Karagöz, meddah, orta oyunu, pehlivan güreşi, v.b. dir. Bunlardan bir kısmı başka ülkelerden geçmedir ve Akdeniz' kavimlerinde ortaktır.

Han (roi): Türk devletleri bir hanedanla yönetildiği zaman, bu hanedandan başta bulunana verilen isimdir. Aynı anlamda kagan kelimesi de kullanılmıştır. 2) İkinci anlamda "han" yolcuların konduğu bir nevi kervansaray'dır.

Han - Balık (Capitale): Hanın oturduğu ve devletin merkezi olan şehir. Eski türk devletinde Ötügen ormanı yanında, daha sonra Blasagun (Kara Balgasun), Moğollarda Karakurum ordukent, Han - balık olmuştur.

Hansé: Ortaçağ sonunda Avrupa'da tüccar şehirlerin kurduğu birlik. Hanséatique birlik adını alıyordu. Batıda başlayan konfederasyon tipinde milli kuruluşlar için tipik örnektir.

Hapishane (prison): Bk. Cezaevi.

Harac (aslı rumca kelime): İslâm devletlerinde müslüman olmayan uyruklulardan alınan özel vergi. Bk. Cizye. Bu vergilerden kurtulmak isteyenler islâmlığa girmişlerdir (Barthold, İslâm Medeniyeti). Asıl tarifi ile "ehli-kitab" dan alınan vergidir ki, bundan hristiyan ve yahudiler kastedilmiştir. Kelimenin kökü, harac'ın Bizanstan geçtiğini gösteriyor.

Haram (défendu): Dokunulması, sarf edilmesi, yenmesi veya yapılması dince yasak olan şey veya fiil. Haram'ın karşılığı "halâl'dir. Haram kutsal olan şeylere, halâl de kutsaldışı (profane) şeylere aittir. Başka deyişle "halâl" olan şeyin yapılması veya yapılmaması dini ilgilendirmez. (Bk. Kutsal, kutsaldışı, Tabu).

Hareketlilik (mobilité): Toplumda hareketlilik fertlerin, zümrelerin veya kültür unsurlarının tabakalaşmada veya sosyal mekânda yer değiştirmesi. Fertler bakımından dikey olan toplum hareketliliği fertlerin yukarı veya aşağı bir sosyal tabakadan başka bir tabakaya yükselmesi veya alçalması demektir. Yatay (horizontale) hareketlilik ise, fertlerin aynı seviyedeki bir zümreden başka bir zümreye geçmesidir. Kültür unsurları bakımından hareketlilik, bu unsurların dikey veya yatay bir tarzda yayılması demektir. Toplum tabakalaşmasında yükselerek veya alçalarak fikirler veya eşya yayılabilirler. Fakat yayılma toplum tabakalarından her biri içinde de olabilir.

Harem (Gynécée): Atasoyluğu rejimindeki ailede ocağın kadınlara mahsus olan bölümü, ki oraya yabancı erkekler giremez. Kadınların yabancı erkeklerce görülmesi haram sayıldığı için oraya "harem" denmiştir. Aynı kurum eski Yunan'da, Roma'da, İsrail'de ve impa-

ratorluk şeklini aldıktan sonra İslâm'da vardı. Gökalp'a göre İslâm'ın başlangıcında "Harem" yoktur. Hür kadınların "celbab" örtünmeleri için gelen Ayet Ömer'in kendi cariyesini eşi gibi ziynetler takınmış görünce Peygambere bu hali anlatmasından sonra gelmişti. Fakat yine de kadınlar toplum hayatında yer alıyor, savaşa bile giriyordu. Tam anlamı ile Harem ancak Abbasiler zamanında İran tesiri ile başlamıştır. (Gökalp, Zühdi din ve pedersahî aile, Yeni Mecmua, 1917).

Harem ağası (eunuque): İğdiş edilmiş olup hareme girmeye iznli olan erkek. Şehzadeler ve saray mensuplarının terbiyesinden sorumludur. Bazen yüksek görevlere kadar çıkar ve siyasî rol oynardı.

Has: Türk imparatorluklarında zaptedilen toprakların kumandan veya boy beylerine verilmesinden doğan "Mukataa" teşkilâtına ait terim. Has, bu Timar sistemindeki bölünüşün en büyük parçasıdır, ve üstün derecelilere verilir.

Hassa ordusu: Feodal imparatorluk denen sosyal bünyede ayrıncısten unsurlardan kurulan ve imparatorluğun ayrıncıstenliğine uygun bir askerî kurumdur ki, görevi imparatorun otoritesini korumaktır. (Nizam ül-Mülk, Siyasetname). Bk. Kapıkulu.

Hasıraltı: Eski Osmanlı devletinde bürokratik işlerin yürümemesine sebep olan ihmalciliğin özel bir adıdır. Memur, yapmak istemediği bir işi oturduğu hasırın altına koyarmış. Buna aynı anlama gelmek üzere "atlatmak" da denir.

Hastane (hôpital): Yerleşmiş ve şehir kurmuş bütün toplumlarda hasta ve sakat olanlara bakmak ve iyileştirmek için kurulmuş kurumdur. Eskiden bu yerde Bimaristan, Şifahane, Darüş-şifa kelimeleri kullanılırdı. Hastahane kelimesi oldukça yenidir.

Hatip (orateur): İlkçağdan beri sitelerde halk oyunu savunmak üzere meydanlarda (agora, forum) konuşanlara denir. Atina'da Demosthène, Roma'da Ciceron büyük hatiplerdi. Kabilelerde bu görevi karşılıklı birbirini yeren "hicviye" ve "fahriye" leri ile şairler görüyordu. Seçim usulüne dayanan Parlementolu çağdaş toplumlar da hatiplerin rolü daha genişlemiştir. Fakat İlkçağda olduğu gibi bugün de hatiplik, Sokratın hücum ettiği sophisme'e çok elverişlidir. Bunun için hatipliğin demagojiye değil bilgiye dayanması gerekir. Demokratik toplumlar da bilgili hatip ile demagojik hatipten birini seçme çok güçtür.

Hayalcilik (utopie): Toplumda gerçekliğin tam karşısıdır. İçinde yaşanan gerçeğin eksiklik ve kötülüklerinden dolayı, insanları ondan

kurtaracak yetkin ve kusursuz bir toplum düşüncesinden doğmuştur. İlk hayalci toplum görüşü Platon'a aittir. Fakat birçok dinlerdeki "Mesih", Mehdi", v.b. tasavvurları, gelmesi beklenen birer hayali toplum örnekleridir. Thomas Morus "Utopia" adlı eserinde böyle bir toplum şeklini anlattığı için, bu kelime terim halini almıştır. Bk. Utopia.

Hayalet (spectre): İlkel dinlerde ruhların ölümden sonra toplum civarında dolaştığı, eşyaya yerleştiği veya insanlara geri döndüğüne inanılır. Toplum etrafında gündelik hayata karışan bu ruhlar, bu inanca göre "hayalet" leri meydana getirir. Fakat hayalet fikri bugünkü gelişmiş toplumlara kadar gelmektedir. Hamlet'in hayalet'i bunlardan biridir.

Hayat (construction inachevée): Bazı Anadolu evlerinde sofaların dışı bakan cephesi tamamlanmadan bırakılır ve buna "hayat" denir. Bu yarım bırakılmış bina şeklinin "nazar değer" inancı ile ilişkisi vardır.

Hayat sahası (espace vital): Hitler zamanında canlanan Nazi (national socialism) sistemine göre büyük üretim memleketlerinin iptidai madde ve müşteri bulmak için endüstrileşmemiş memleketlerden kendilerine "hayat sahası" bulmaya hakları vardır. Bu teori emperyalizm'i ve sömürgeciliği meşru göstermeye çalışan bir iktisat görüşüdür ve ırkçılıkla aynı zamanda aynı sebeplerden doğmuştur.

Hayat seviyesi (niveau de vie): Bir kimsenin, bir aile veya zümrenin, hatta bir arazi üzerindeki nüfusun sahip olduğu meziyetler ve hizmetlerin bütünü. Hayat seviyesi hayat tarzı ile sıkı münasebettedir, ve ikinciye hesaba katmadan değerlendirilemez. O da ayrıca uygarlığa sosyal sınıfa ve fonksiyonlara tâbidir. Bir işçinin bir okumuştan fazla gıda ihtiyacı vardır. Halbuki okumuşun daha çok kitap ve sanat ihtiyacı vardır. Afrika işçileri türk işçileri gibi beslenmezler. Hayat tarzı da hayat seviyesine tâbidir: 1950 - 57 de Fransa'da gıda tüketimi 100 endis'inden 129 a çıktığı halde elektrik tüketimi 100 den 209 a çıkmıştır. Televizyon 100 den 233 e yükselmiştir. Bir değerler skalası yapmaksızın hayat seviyesini kendi başına tarif etmek imkânsızdır. Çeşitli zümrelerin hayat seviyelerini karşılaştırmak için birçok unsurları işe karıştırmalıdır: 1) demografik şartlar, 2) gıda ve beslenme şartları, 3) sağlık şartları, 4) mesken şartları (eğitim, kültür,), 5) tasarruf ve yatırım imkânı.

Hayvanatapınma (animalisme): İlkel dinlerde totemcilikten farklı olarak, fertlik vasfı ile ayrılan bazı hayvanların kutsal sayılmasından

ibarettir. Eski Mısır dininde ve bugün Hint dininde belirli örnekleri vardır.

Hayvanbesleme (élevage): Büyük bir kısım toplumlarda esaslı geçim şeklidir. Avcılık ve tuzakçılıktan üstün bir derecedir. Çünkü bunun için bir kısım hayvanların ehlileştirilmiş olması, yani kültür ve tekniğin gelişmesi gerekir.

Hayvan toplumları (sociétés animales): Hayvanların büyük bir kısmı da zümreler halinde yaşamaktadır: karıncalar, arılar, köstebekler gibi. Fakat hayvan toplumları içgüdülere dayanırlar, bünye bakımından evrim göstermezler. Dilleri, değer dünyaları ve kültürleri yoktur. Bunun için bu toplumları insan toplumlarına benzetmek doğru değildir. (Espinass, Les sociétés animales). Onlarda daha çok zümre hayatını belirten parasitisme, commensalisme gibi şekiller vardır. Bk. tufeylilik.)

Hayvanları koruma (protection des animaux): Hindistan gibi bir kısım uygarlıklarda vahşi inançların kalıntısı olarak kutsal hayvanlara dokunulamaz. Fakat hayvan koruma fikrinin bununla ilişkisi yoktur. Bu, çağdaş toplumda canlıya acıma duygusundan gelen ve hayvanlara eziyet edenlere karşı savaşımların kurumlarıdır.

Hazine defterdarı (receveur genéral du trésor): Eski teşkilâtta Maliye Bakanı görevini gören kimse. "Defteri" de deniyordu. III. Ahmet zamanında Defteri Sarı Abdullah Efendi mali bozukluğu düzeltmek için getirilmiş, fakat ıslahat için yazdığı "Nasayih-ül vüzera ve'l-ümera" (Vezirlere ve emirlere nasihatlar) adlı layihası çok şiddetli ve bazı devlet adamlarını kırıcı görüldüğü için azl ve idam edilmmişti. Burada tafsillatlı olarak rüşvet ve iltimastan bahsediyor.

Hedeftebirleşme (convergence): Farklı kültürlerde birbirine benzeyen unsurların (kökleri ayrı ayrı ihtiyaçlar ve icatlardan gelmek üzere) paralel gelişmesi. Bir hedefte birleşmenin en göze çarpan misalini eski Mısır ve Meksika piramitlerinde görüyoruz. Her ikisi de birbirinden habersiz olarak benzer şekilde tapınak ve mihrap görevini görüyordu. Yunan, Hint ve Çin kültürlerinde tabiat dininden gözün vicdana çevrilmesi ve "bügelik" (sagasse in doğmasına doğru gelişmede de aynı convergence'i buluyoruz.

Hekim (médecin): Osm. tabib, Batıdan gelen tâbirle doktor. Eski bakış veya bakıcının yerini alır. Fakat büyücü - bakıcı yalnız Folklor tedavisine dayandığı halde hekimlik biyolojiye ve ilmi tedaviye dayanır.

Hibe (Don): Bk. Bağış (M. Mauss. Essai sur le Don).

Himayecilik (protectionisme): İktisatta özel teşebbüsün devlet himayesi ile canlandırılması ve yabancı sermayeye karşı korunması sistemi.

Heptanricılık (panthéisme): Bir din şekli olmaktan ziyade bir doktrin olan heptanricılık, yine de dinlerin evriminde çoktabir-tanricılık ve tektanricılığın içinde meydana çıkar.

Heyet (corps): "Birlik ruhu" (esprit de corps) şeklinde kullanılır.

Hısımlık (parenté maternelle): Bk. Ana soyluğu, Anabuyruğu.

Hisar (küçük kale): Bk. kale, burç, şato, v.b.

Hirfet (corporation de métier): Ortaçağ İslâm dünyasında bir zanaat loncasına "hirfet" ve bu lonca mensuplarına "esli-hirfet" denirdi. Bu kelime batıdaki corporation'un karşılığı idi.

Histeri (hystérie): Nevroz derecesinde ruh hastalığı. Uterus = rahim kelimesinden geldiği için kadınlara mahsus sayılırdı. Fakat erkeklerde de olduğu görülmektedir. Rivers Birinci Dünya Savaşı içinde orduda neferlerde ve genellikle tahsilsizlerde görüldüğü için (eskiden kadınların tahsilsiz olduğunu da katarak) şuur alanının aşırı daralması şeklinde görünen bu hastalığın toplum şartlarına göre meydana çıktığını gösterdi. (Rivers, Instinct et Inconscient, F. Alcan.)

Hiyerarşi (hiérarchie): Bk. Tabakalaşma, mertebelenme.

Hırhız (Kırgız): Eski türk uluslarından birinin adı ise de aynı zamanda "hırsız" anlamına gelir. Çerkeslerde olduğu gibi bazı kabilelerde at çalmak, kız kaçırmak, cesaret ve yiğitlik sayılır.

Hokkabazlık (prestidigitateur): Gözbağcılık ile birçok marifetler gösteren kimse. Eski Doğu saraylarında hayrete düşürücü şeyler yaparak eğlendiren hokkabazlar bugünkü toplumlarda da görülmektedir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bunlardan bahs ediyor. Zamanımızda Güney Amerika'da öğrendiklerini Türkiye'de gösteren ZatiSungur görülüyor.

Hotoz: Kadınlar saçlarının üzerine yemeni yerine işlemeli ve değerli taşlarla süslü olan "hotoz" ları giyerlerdi. Hotoz kelimesi kut + öz den geliyordu (Kut = uğur). (Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi).

Hukuk (droit): Türkçede kelime "hak" ın çoğulu olarak (haklar) kullanılır. Fakat fransızcada aynı kelime her iki anlamı kuşatır. "Hukuk", haklara ait ilimleri ifade eder. Sosyoloji tarafından incelenmeden önce mevzu hukuk normlarının ilimleri diye anlaşıldı. Bu gün de sosyolojinin konusu olan bu normları aynı tarzda inceleyen bilgiler devam etmektedir. Sosyologlar hukuk çeşitlerini normatif olgu

(fait normatif) olarak bir toplum kurumu ve olgusu halinde ele almaktadır. Hukuk önce, özel hukuk ve kamu hukuku diye ikiye ayrılır. Kamu hukuku da devletler hukuku ve iç kamu hukukuna ayrılır. Kamu hukuku içinde Anayasa hukuku, idare hukuku, ceza hukuku bulunur. Özel hukuku da Medenî hukuk, ticaret hukuku, devletler özel hukuku dallarına ayırmalıdır. Medenî hukukun altbölümleri aile hukuku, miras hukuku, mülkiyet hukuku, borçlar hukukudur. Nitekim borçlar hukukunun da ayrıca ticarî hukuk, sınaî hukuk, ziraî hukuk diye altbölümleri vardır. Toplum kurumları içinde en çok işlenmiş ve en iyi organize olmuş olanı hukuk kurumu olduğu için, onun bölümü ve altbölümleri en zengindir. Bu bölümlerin kökleri bir yandan organize olmuş olarak İlkçağ silelerine kadar gider (Hammurabi kanunu, Babil kanunu, Lycurgue ve Solon kanunları, Roma kanunu, İslâm fıkı, v.b.); bir yandan kabile halinde yaşayan toplumların âdetler hukukuna dayanır (Oğuz töresi, arap örf ve adetleri, cermen örf ve adet'leri gibi). Dinî görüşte hukuk "hukukî-Allah" ve "hukukî-ibad" veya "hukukî-nâs" diye ayrılır.

Hukuk sosyolojisi (sociologie juridique): Durkheim ekolüne bağlı olarak G. Davy, ayrıca G. Gurvitch, Timatchef, Hauriou, Lévi, Duguit hukuk sosyolojisinin kurulmasına yardım etmişlerdir. Konusu, her türlü hukukî normatif olgunun birer toplum olgusu gibi incelenmesidir. Hukuk sosyolojisi bu normatif olguların iktisadî, ahlâkî, dinî gibi başka toplum olguları ile karşılıklı münasebetlerini de gözönüne alır. Birbirinden az çok farklı hukuk sosyolojilerinin bulunması, bu münasebette görülen ağırlık merkezinin değişik olmasından ileri gelmektedir. H. sosy. başlıca dalları: 1) medenî, 2) anayasa, 3) idarî, 4) ceza hukuk sosyolojileridir (Bk. Kriminoloji)

Hukuk şekilciliği (formalisme juridique): Normatif bir bilgiler sistemi olan Hukuk aslında muhtevası vakalara göre değişen şekiller (normlar) dan ibarettir. Fakat bu şekiller indî sözleşmelerden doğmuş boş kalıplar değildir. Onları doğuran toplum gerçeğidir ve sosyal bünye kendi münasebet tarzlarına, kendi ihtiyaçlarına göre yeni normlar yaratır. Bunun için hukuka "fait normatif" (norm yapıcı olgu) demek daha doğrudur (Gurvitch). Ancak, bir hukuk normunun toplum gerçeği ile ilişkisi kesilir, yani toplum geliştiği halde norm olduğu gibi kalırsa, böyle bir durumda "hukuk şekilciliği" denen hâl doğar.

Hukuk uydurması (fiction juridique): Hukuk normlarının gerçeğe dayanmadan konulmuş "itibarî" (öyle sayılmış) kurallar olduğu sanısı.

Hukukî karar (jurisdiction): (juris: hak, dicere: söylemek) hakkı söyleme fiili demektir. Kullanış anlamı mevzu hukuku uygulama kurallarıdır. Müştak anlamı ile mahkeme usulleri ve hukuk tabikâtı, medenî hukuk uygulanması, ceza hukuku uygulanması gibi şekilleri vardır.

Hukukî yorumlama (Jurisprudence): (juris: hak, prudentia: bilgelik) hukukta bilgelik demektir. Çeşitli hukuk uygulamalarına göre yapılmış yorumlamaların toplamıdır. Kanunlar ister istemez umumidir. Mahkemeler onları hâl ve şartlara göre yorumlama zorundadır. İslâm'da Fıkıh dinî hukuk, Fetva jurisprudence görevini görmüştür. "İftâ" makamı ve "müftî" ler islâm hukukunun ihtiyaçlara göre çok şekilli uygulama tarzlarıdır.

Hulle: Boşanma (divorce) dan sonra karı ve koca yeniden evlenebilir. Fakat üç dereceli bir boşanmadan sonra (Talak-ı selâse) artık aynı kadınla evlenilemez. Buna karşı bir çare bulunmuştur: bu da "hulle" dir. Böyle bir durumda kadın başka biriyle evlenir ve ondan ayrıldıktan sonra eski kocasıyla yeniden evlenebilir. "Hulle" bir "kitaba uydurma" (hilei şer'iyye) olduğu için kadın ikinci koca ile fiilde temas etmez. Fakat bu her zaman sağlanamaz ve ikinci kocanın evlendikten sonra ayrılmaması mümkündür.

Huzursuzluk (Inquiétude): Toplumda huzursuzluk depresme, korku, şiddetli telkinedilirlik ve davranışın kararsızlığı şeklinde ifade edilir. Toplum huzursuzluğu toplumun organlaşmasını kaybettiğinin başlıca arazıdır, ve şuursuz kalabalığın hareketi için en elverişli zemini hazırlar.

Hükûmet (gouvernement): Belirli bir zamanda bir devleti temsil eden insanlardan ibaret yönetme kurumu. Bütün toplum kurumları gibi Devletin de kendisini temsil edecek bir heyete, (devletin icra kuvvetini meydana getiren) temsilcilere ihtiyacı vardır.

Hükûmet daireleri (organisation du gouvernement): İcra kuvvetini meydana getiren hükûmet örgütü, Bakanlıklar, bağımsız umum müdürlükler ve onların meydana getirdiği Bakanlar kurulunu yöneltten Başbakanlık ve her birinin içine giren alt-bölümlerden ibaret çok karmaşık bir çok dairelerden ibarettir.

Hükûmet darbası (coup d'Etat): İsyan, İhtilâl ve devrim gibi toplum bünyesindeki sarsıntılar ve bünyenin temelinden değişmesini ifade eden kavramlardan tamamen farklı olarak, baskın suretiyle ve zor kullanarak hükûmeti devirmeden ibaret siyasi hareket. Hükûmet darbası yapanlar eski toplumun bünyesinde esaslı bir değişiklik yapamazlar. Çünkü böyle bir değişme, yani devrim ancak bütün top-

lum düzeni ve değerlerinde kökten bir değişme ile olur. Fakat toplum bir devrime hazır bulunuyorsa, o zaman hükûmet darbası onu kolaylaştırabilir.

Hümanizm (humanisme): Herhangi bir toplumun kendi değer sistemine göre savunduğu insan ideali. Bu tanıma göre kültür şekillerine göre hümanizm'ler de değişir. Fakat hümanizm'in doğması için bir kültürün kapalı olmaktan çıkması ve bir insan ideali kurabilmesi gerekir. İlkel toplumlarda bu yoktur. Kölelik ve kast sistemi devam ettikçe Hümanizm doğamaz.

Hür-birleşme (union-libre): Bütün aile şekilleri dışında, dinî ve medenî nikâh olmaksızın bir erkekle bir kadının birlikte yaşamasından doğan aile şekli. Bunu metresle yaşamadan ayırmalıdır. Hür-birleşmeyi resmen kabul eden Sovyetler birliği gibi toplumlar vardır.

Hürdeğişimcilik libre-échangeisme): İktisatta 18 inci yüzyıl ingiliz toplumunun hızlı endüstrileşme hareketinin eseri olan ve Adam Smith'in teorisini yaptığı görüştür. Fakat benzer şartlar birçok yerde aynı sistemin doğmasına sebep olmuştur. Bu sistemin tam zıttı Devletçiliktir. Bk. Korumacılık, karışmacılık. (himayecilik, müdahalecilik).

Hürlük (liberté): Özgürlük de deniyor. Demokratik bir rejimin başlıca idealidir. Hürlük insan toplumlarının son hedefi olarak savunulmaktadır. İlkel kavimler böyle bir kavramı bilmezler. Oldukça gelişmiş site, imparatorluk, burg, kastlı tabakalar gibi toplumlarda da onun yeri yoktur. Hürlük fikrinin tam gelişmesi için kölelik, toprak köleliği, hatta iktisadî eşitsizliğin kalkmış olması gerekir. Bunun için tam hürlük ileri toplumlarda dahi henüz ideal halindedir.

Homurtu (rumeur): Homurtu eskiden beri dikkati çekmiş sosyal olaylardandır. Thucidides Atina'da salgın hastalık dolayısıyla çıkan homurtudan bahsediyor. Tarde zamanımızda kamu sanısının yayılması incelerken homurtuyu ele alıyor (L'Opinion et la Foule). Allport ve Postman sosyal psikolojinin bu önemli olayını incelediler. Dodd homurtunun yayılışına ait tetkikler yaptı. Bu zümrelerarası bir yığındaki hoşnutsuzluğun ifadeli ve belirli bir dış şekil alması demektir. Homurtunun büyümesi galeyan ve ayaklanma halini alabilir. Dodd homurtunun yapılmasını matematik bir dille ifade etmektedir.

Hortlak (revenant): Hayaletin başka bir tarzda ifadesidir. Hortlak ölünün dirilmiş gibi yeniden ailesi arasına dönmesidir. Fakat bu dönüş gerçek bir diriliş olmadığı için geri dönen ölü ruhu yaşayanlar üzerinde korkunç bir etki yapar.

I

İbadet (pratique religieuse): Bk. tapınma.

İbâhe (libre usage): İslâm hukukunda dünyaya ait mülkün kullanılması "mübah" (permis) dir ve bu kullanışa "ibâhe" denir. Fakat bu kelime haram olan şeyleri de "mubah" gören bir aşırı şey'i mezhebinde "ibâhiye" diye kullanılmıştır ki, birinci anlam ile münasebeti yoktur.

İcat (Invention): Elde bulunan kültür unsurlarının öyle bir terkibidir ki, ondan yeni bir unsur meydana gelsin. İcatlar yalnız teknik ve teknoloji alanında ve maddi kültürde değil, kültürün bütün alanlarında meydana gelebilir. Kültür temaslarının artması, kültür unsurlarının gittikçe daha çok birikmesi ile, bu unsurların yayılması ile icatların sayısı artar ve kültürde değişme ve gelişme imkânları da büyür. Fakat icat yine de en çok tetkik alanına aittir. Tarihten önceki çağlarda ateşin icadından bugün atom bombasının icadına kadar uygulığın hem faydalı hem zararlı bütün gelişmeleri icat kavramı içine girer.

İcazet (licence): Ticarete kullanılan licence kelimesi ile hiç bir ilişkisi olmamak üzere, licence burada medrese tahsilinin yüksek derecesinde başarı gösterildiğini ifade eder. Bir ilim dalında tahsilini tamamlayan ve o ilimle ilgili ilimlerin sınavlarını da veren medrese öğrencisine "mücaz", onun kazandığı bu dereceye "icazet" denirdi.

İcare (louer): Hukuki terim olarak bir bina, arsa veya dükkânı kiraya vermek.

İcma' ümmet (consensus de communauté): İslâm hukukunda dört mezhebin ayrı nisbetlerde değer verdiği "Kitab" ve "Sünnet" in kesin karar vermediği toplum işlerinde cemaatin oyuna baş vurmak demektir.

İçağası: Harem hayatı olan Doğu saraylarında kadınların bulunduğu kısma girebilen iğdiş edilmiş erkek. İçağaları padişahların şehzadelik zamanında "lâlâ" ları oldukları gibi, sonradan devlet yönetiminde sadrazamlığa kadar yükselmişlerdir.

İçedönüş (introversion): Kişiliğin gelişmesinde dış âlemle bağların zayıflayarak iç hayatın zenginleşmesinden ibaret olan bir tipin kuruluşu. Ashnda psikolojiye ait bir terim ise de, genel olarak dönüş ve onun bir çeşidi olan içedönüş olgusunun doğuşunda işbölümü ve sosyal bünyenin rolü olduğu için onu burada zikrediyoruz. Bazı toplum şartları, bazı devirler içedönüşü kuvvetlendirecek şartları hazır-

lar: kapalı aile, kapalı cemaat, Kilise, köy zümresi. v.b. gibi. Böyle bir tipe "içedönük" (introverti) diyoruz.

İçgöçü (migration interne): Bir memleket içinde bir bölgeden başka bölgeye yerleşmek üzere veya devreli ve igrati olarak yapılan göçler. İçgöçlerinin en önemlisi köylerden şehirlere doğru olan göçlerdir.

İçkale (citadelle): Kale ile çevrili bir şehrin merkezinde yönetim hizmetlerinin bulunduğu kısmı çeviren kale. Türk tarihlerinde buna "Ahmedek" denmektedir. İçkale'ler veya Ahmedek'ler Türk şehirlerinde ve başlıca Ortaçağın feodal bünyedeki toplumlarında, burg'un çekirdeğini teşkil eder.

İçkidüşkünlüğü (alcoholisme): Biyoloji ve tıbbi olduğu kadar toplum sağlığı ve sosyolojiyi ilgilendiren bir olaydır. İçki düşkünlüğünün sebepleri yalnız veraset gibi biyolojik, kötü alışkanlık ve düşkünlük gibi psikolojik değildir. Bu hal bir bakımdan salgın olduğu için, başka bir bakımdan eğitim ve belirli toplum şartları tarafından hazırlandığı için sosyolojik bir olaydır. İçkinin ayrıca ilkel dinlerde rolü olduğu biliniyor.

İçki yasağı (pussy foot): Birleşik Amerika Cumhuriyetinde Birinci Dünya Savaşından sonra bir ara içki yasağı kanunu çıkarılmış ve içki yerleri şiddetli takiblere uğramıştır. Bu tedbir Osmanlı devletinde 4. Murat tarafından her türlü içki, afyon hatta kahveye karşı tatbik edilmiş ise de bu türlü tedbirler kısa devreli olmadan ileri gitmemekte ve bir süre sonra yasak şiddetini kaybetmektedir.

İçöğretim (ésotérique): Dışöğretimin zıttı. Bk. Dışöğretim.

İçtenevlenme (endogamie): Bir toplum erkeklerinin başka toplum kadınları ile evlenme yasağı. Fakat klanlar arasındaki içtenevlenme ile klanların bağlı bulunduğu kabilelerdeki içtenevlenme birbirlerini tamamlayan kurumlar halindedir. Bazı kapalı zümrelerde içtenevlenme, yakın akraba ile evlenme şeklini alır. Kutsal kana yabancı karışması için Mısır Firavunlarında bu kurum kız kardeşle evlenme derecesinde daralmıştı. Aynı kuruma şimdi Madagaskar'da rastlanıyor. İçtenevlenme eugénique esaslarına ve biyolojideki Galton kanununa göre soysuzlaşmaya (dégénérescence) sebep olur.

İçtihat (interprétation juridique): İslâm hukukunda Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas esaslarına göre hukuk sorularını yorumlama gücü. Buradan başlıca dört esaslı yorumlama okulu (doctrine juridique) doğmuştur. Fakat sonradan hukuk yorumlamaları kati kurallar halini almış ve evrim gücünü kaybetmiş olduğu için buna "İçtihat kapısının kapanışı" deniyor ki, bir çeşit hukuk skolastiki sayılabilir.

İçsavaş (Gerilla): Sınıf çatışmaları veya ırk ayırdetmeleri yüzünden aynı ülke içinde bir çeşit savaş halini alan çarpışmalar. Gerillâ 19 uncu yüzyılın barikatları yerini almıştır. Fakat Yeni silâhlar bari-katları imkânsız hale koyduğu için Gerillâ cephe savaşı şeklini al-mıştır.

İç sığınacağı (refuge interne): Bir memleket içinde bir bölgenin istilâya uğraması yüzünden başka bir bölgeye doğru yönelmiş olan sığınma halidir. Osmanlı imparatorluğunda üstüste savaşlar yüzün-den düşman istilâsına uğrayan bölgelerin halkı anavatana sığınma zorunda kalmışlardı. Bugün de Hindistan ile Pakistan arasındaki gerginlik sırasında bu tarzda sığınmalar olmuştur.

İdare (gestion): Bir işi veya bir iş organlaşmasını çevirmek. Bunu administration yani bir devletin teşkilâtına giren parçalardan birini veya bütünü yöneltmeden ibaret olan "idare" den ayırmalıdır. Böyle bir ayrıştı yapabilmek için ikincisine "yöneltme" ve birincisine "idare" veya "çevirme" kelimelerini ileri sürebiliriz. O zaman bura-daki "idare" yi "gestion" anlamında kullanırız. İcra kuvvetine ait İçişleri Bakanlığı bir İdare mekanizmasıdır.

İdari bölgeler (régions administratives): Her toplumda yö-netim bakımından merkeze az veya çok sıkı olarak bağlı ve dereceli yönetim bölgeleri vardır. İmparatorlukta bu bölgeler bazen geniş özerkli idareler halini alır. Konfederasyon tam özerkliği olan federal devletlerin birliğidir. Merkeze bağlı yönetimde, vilâyet (il) ve kaza (ilçe) lara, onlar da nahiye ve köylere ayrılır.

İdealizm (idé alism e): Ülkücülük de denebilir. Felsefedeki idealizm'-den çok farklı olarak toplumda ideal değerler tanımak ve bunlar uğ-runda savaşmak demektir. Ahlâk, yurtseverlik, hürlük, sosyal ada-let, insanlık birçok çağlarda toplumun ideali olmuştur.

İdeal tip (type idéal): Max Weber tarafından ileri sürülmüş olan ve Dilthey'in "manevî ilim" metodu ile tabiat ilmi metodunu uzlaş-tıran görüşte toplumlar tabiat türleri gibi genel vasıflara göre değil, özel bir tip içindeki ideal vasıflara göre incelenmektedirler. Meselâ feodalizm Ortaçağ Avrupasına, kapitalizm modern Avrupaya vergi özel ideal tiplerdir. Onların aynını başka kültür bölgelerinde tam ola-rak bulmak kabil değildir.

İdealleştirme (idé alisation): Belirli bir değeri veya tipi ötekilere tercihle üstün görmeden ibarettir. Her toplumda bir insan tipi, bir hareket tarzı veya bir değer idealleştirilir. Yunan sitelerinde "bilge-lik" ideal sayılırdı. Ortaçağda "erenlik" onun yerini almıştır. Bugünkü ileri teknik memleketlerinde "işadami" idealleştiriliyor.

İdeogram (i d é o g r a m m e): Bir obje veya bir fikrin özel bir sembolla, meselâ bir grafik ile gösterilmesi. Sosyolojide değişgen ve fonksiyon oranını gösteren bütün olaylar ideogramlarla gösterilir: kendini öldürmeler (suicide), suçlar, doğum ve ölüm oranları gibi.

İdeoloji (i d é o l o g i e): Belirli bir topluma mahsus ve bir zümre veya sınıfın ilgi merkezleri ile şartlandırılmış olan fikirler sistemi. İdeolojinin görevi, zümrenin ve üyelerinin belirli sosyal statüsünün elde edilmiş veya korunmasından ibarettir. Siyasî, dinî, iktisadî, felsefî doktrinler genellikle ideoloji görevini görürler. Bununla birlikte, oldukça nadir hallerde bu görev ideolojiyi yayanlarca şuurlu bir hale getirilmiştir. İdeolojiye bağlananlar ne kadar heyecanlı iseler o, o kadar kuvvetlidir. Bir ideolojinin belirli bir zümre statüsünün korunmasında tesirliliği, onun aynı toplum içindeki başka zümreler tarafından da iyi karşılanmasına bağlıdır. Meselâ kast rejiminde temel ideoloji toplum şartlarına bağlı olan kastsızlar tarafından da kabul edilmiştir. Çağdaş ileri toplumalarda ideoloji sınıf çatışmalarının öncüleri görevini görmektedir.

İdi-kut: Eski türklerde kutsal gücü taşıyan Tanrı. "İzi-kut" da denir.

İdam (e x é c u t i o n): Bk. asmak.

İfta makamı (Fetva veren yer): İslâm dinî hukuku olan fıkıh esaslarına göre hukukî hüküm verme yetkisi olan makam. Bu yetkiyi kullanan kimse de "müftü" dir. (l i e u d e j u r i d i c t i o n).

İğdiş etme (c a s t r a t i o n): Hadımlaştırma" da denir. Harem teşkilâtı olan Saraylarda kadınların yaşadığı kısma erkeklerin girmesi yasak olduğu için, buraya yalnız iğdiş edilmiş olanlar, "harem ağaları" girebilir. Harem ağalarından yükselerek paşalar ve kumandanlar yetişmiştir. Bu kurum Osmanlı tarihine vergi değil, genel olarak birçok toplumalarda görülen bir toplum kurumudur.

İğdişlik ayini (c a s t r a t i o n r i t u e l l e): Bazı ilkel toplumalarda Tabu'nun sağlanması için cinsî organın kısmen veya tamamen iğdiş edilmesi ayini vardır. Bu ayin bütün zümreye değil, kutsal ile devamlı temas halinde olan kimselere aittir.

İğreti aile (f a m i l l e t a i s i b l e): Erkeklerin savaş ve sefer gibi ocaklarından uzun bir süre ayrı kaldıkları sırada ve bu süreyle kayıtlı olarak kurdukları aile şeklidir. İranda buna "nikâhı müt'a" deniyor.

İğri: 1) doğrunun aksi (i n j u s t e): İğri bir hareket gibi. 2) İğri çizgi (c o u r b e): sosyolojik araştırmada, başlıca statistiklerde kullanılan grafiklere ait kavram: erzak fiatlarının yükseliş eğrisi gibi.

İkicilik (d u a l i s m e): Toplum hayatında bütün iki ilkeye dayanan değer ve kurallara bu ad verilebilir; kabilenin iki fratriye (yarım) bö-

lünmesi, türlü şekillerde iki Tanrıya inanma, iki karılılık veya kocalık, v.b. gibi.

İkinci zümreler (*groupes secondaires*): Zümre sınıflamasında temelli karakterleri olanlara "ilkin", ona bağlı karakterleri olanlara "ikinci" zümreler denir. Aynı ayırma ilkin ve ikinci kurumlar için de yapılır. [Bu sınıflamayı temel kişilik'te Kardiner yapıyor.]

İkisoylu (*bilinéaire*): Bilatérale de denebilir. Anasoyu ve baba soyunun karışık olduğu durum.

İkiyurtluluk (*bilocalité*): Çift kocanın veya karının yurdunda yaşayabilme gücü.

İkizanlılık (*amphibologie*): Bk. ambivalence.

İklimuyma (*acclimatation*): Zümrelerin yeni bir çevredeki iklim şartlarına uymalarından ibaret biyolojik süreç (Huntington). Zümre yeni barınakta yaşayabilirse iklimuymuş sayılır. Çeşitli iklim şartları doğumlulukla ölümlülük arasındaki oranı bozabilir. İklimuyma süreci genel olarak uyma (*adaptation*) süreci içinde ele alınmalıdır.

İhale (*charger une affaire*): Devletten alınan taahhüt işlerinde, devletin ileri sürdüğü şartların kabulü.

İhtisap ağası (*contrôleur des marchés*): Osmanlı imparatorluğunda belediyelerin en güçlü görevlerindendir. İhtisap ağaları çarşıları, kapanları kontrol eder, gediklerin kötüye kullanılması veya satış işlerindeki bozukluk halinde buna sebep olanları şiddetle cezalandırırdı. Yakın zamanda bu görevi millî korunma kanununa dayanarak belediye mürafipleri görmekte idi. Bu kanunun hükmü kalcınca alış-satış kontrolü zayıflamıştır.

İhtikâr (*spéculation, accaparement*): Bir malı piyasadan çekerek fiyatı yükseltmek suretiyle yapılan ve meşru olmayan kazanç yolu. Tefecilik, istifçilik şekillerinde de görülür.

İhtiyaç (*besoin*): Bütün insan ilimlerinde ve felsefede ortak kavramdır. İktisat olaylarının temeli sayılır. Fakat genel olarak değerlerin hareket noktasıdır. 1) Psikoloji, sosyoloji, iktisat ve felsefede ortak terimdir. İhtiyaç, mühim olarak eksikliği duyulan "herhangi" bir şeye karşı duyulan eğilimdir. Toplumda sosyal şartlar ihtiyaçlar skalasını tâyin eder. Bu skala ferdin veya zümrenin içinde bulunduğu statüye göre değişir. Fakat bütün şartlarda ortak olan bir enaz minimal ihtiyaç ile bir de yetecek (optimal) ihtiyaç vardır.

2) Zarurî veya faydalı olan şeylere karşı biyo-psikolojik tavır. a)

Eksiklik veya mahrumluk (*privation*): tatmin edilmemiş ihtiyacı gösterir. b) Bir şeyin eksik olduğunu (haklı veya haksız olarak)

duyan kimsenin psikolojik hali. 3) Giderilen arzuların iktisatça istenmesi. İsteğin doyurulması ihtiyaçların doyurulmasının aynı değildir. İhtiyaç iktisadî: a) tüketicinin zarurî tatmini için, b) dinamik - anti malthusien, c) dengeli (ihtiyaçların hiyerarşisi), d) memleketler ve sosyal tabakalar arasında hayat seviyesindeki eşitsizliği kaldırma gayesiyle, e) yaşama tarzlarını standardlaştıracak yerde farklılaştıran, gelişme ritmine göre ilerleyici, f) milletlerarası dayanışma temelinde üniversal olabilir.

İhtiyarlar yönetimi (g é r o n t o c r a t i e): Toplum kontrolünün en yaşlılar tarafından yapıldığı sosyal organizma tipi. Kocalmışlar yönetimi şekilsiz veya organize olmuş olabilir. Bu ikinci halde Eskiler Atina sitesinde veya İsrailde olduğu gibi toplum geleneği halini almış bir yöneticiler heyetidir. Gerontokrasinin kökü yaşlıların birikmiş tecrübeler ve toplum geleneğine sahip olmalarıdır. Birçok ilkel kavimlerde yaşlılar iktidarı elde etmek için büyük kuvvetinden faydalanırlar. (Cadı karısı, koca karı büyücü, kurşun dökücü buradandır.)

İhtiyarlık (v i e i l l e s s e): Kocalma biyolojik fonksiyonların zayıflaması ve hücrelerin yenileşememesi şeklinde görünen bir hayat devresidir. Bu yaşta bir kısım toplum işlerinin yapılması da zayıflar. Birçok toplumlarda kocalmışlar toplumun geleneğinin bekçileridir. Çünkü örf ve âdetleri en çok bilirler. (Sociologie du vieillissement, Unesco. Vol. VIII. 1959).

İhsan (c h a r i t é): Tanrıdan insana çevrilen şefkat. (latince: (c a r i t a s)).

İkâmet (d e m e u r e): Fertler veya ailelerin bir yerde oturması.

İkta' (M u k a t a a): Türk devletlerinin Ortaçağda uyguladıkları bir toprak yönetimi rejimidir ki, esasını "Timar" teşkilâtında buluyoruz. (Bk. Timar.)

İktisadî siyaset (p o l i t i q u e é c o n o m i q u e): İktisadî hayatı düzenleme hedefini güden siyasî faaliyettir. Bu tarz umumî siyasetin bir dalıdır. İktisadî siyasetler, kabul edilmiş olan iktisat sistemine tâbidir. Mutlak liberal iktisattan integral plânlı iktisada kadar değişik şekiller alır. En liberal denen devletler bile iktisadî sahada "müdahale" zorunda kalmışlardır. Rakabet, paranın korunması, işsizliği önleme, krizleri durdurma, ihracatı kolaylaştırma, millî geliri arttırma gibi problemlerde müdahale meydana çıkar.

İktidar (p o u v o i r p o l i t i q u e): Kuvvet, gelenek, itibar, otorite veya zenginlik üzerine kurulmuş bir kimse veya bir zümrenin üstünlüğü. Bütün bu faktörler üstünlük ve tabilik münasebetlerini kurar. İktidar dinî kuvveti temsil edenlerin elinde olabilir; üstünlük kazan-

mış bir ailede olabilir; doğrudan doğruya toplumda ve onun seçtiği kimselerden ibaret bir heyet de olabilir. Bk. Güc.

İktisat (économie): Bk. Ekonomi. İktisat olguları denen bir çeşit toplum olgularına bu ad verilir. Onların toplum içindeki rolleri bakımından sosyoloji görüşleri arasında büyük farklar vardır. Hattâ bu olguların üstünlüğünü savunan Marx'cı görüşler arasında dahi farklı açıklamalar görülmektedir. Bk. Marxçılık.

İktisat krizi (crise économique): Toplum krizi'ne Bk.

İktisat sosyolojisi (sociologie économique): Durkheim okundan Simiand başlıca bu konu ile uğraştı. Fakat ondan bağımsız olarak M. Weber, Alfred Weber, bir kısım Marx'cı sosyologlar iktisat sosyolojisi içinde zikredilebilirler.

İktisadi Devlet t. (organisation écon, de l'Etat): Tekel (inhisar) sistemine bağlı olarak devlet tarafından yöneltilecek iktisadi tesisler. Özel sektöre bırakılmayan bu teşebbüsler hem devlet bütçesini zenginleştirmek, hem kamu hizmetinde bulunmak için kurulur. Yabancı sermayeye karşı savaşmak için müdahaleci ve plâncı iktisat görüşünün dayandığı bir vasıttır. Rakabeti kaldırarak fiatları yükseltmek gibi sakıncalarını ileri sürmek üzere özel teşebbüs ve hür-değişimciliğin hücumuna uğrar.

İlâhi (hymne): Dinî dua ile karışık olan şarkı. Tekkelerde "İlâhi", hıristiyan dünyasında "hymne", "rapsodie" ve özel olarak "Aleluia" adını alır. Tekke ilâhi'leri bütün bir müzik tarzının temeli olmuştur.

İl (province): Şimdiki idarî bölümlerde "vilâyet" yerinde kullanılıyor. Aslında belirli bir idarî bölgeyi göstermemek üzere ülkenin büyükçe bir parçasına denirdi: Paşa-ili, Koca-ili, Rumeli gibi.

İlhanlık: Moğol İmparatorluğunun büyük bir bölümüne bu ad verilmişti. Bunu idare eden hanedan da İlhaniler adını alıyordu.

Boylar arasındaki bir teşkilâta dayanan türk devletlerinin aldığı ad. Tipik örneklerini Oğuz töresine dayanan türk devletlerinde görürüz. Bk. Han.

İlçe (kaymakamlık: Eskiden bir "kadı"nın hüküm verdiği bir bölgeye onun "kaza" sı (kadha) denirdi. Kadılıklar ve Sipahi teşkilâtı kalkınca bu kelime onun yerini tutan valiye bağlı mülkî bölümün adı oldu. Aynı anlamda — askerî bir rütbeyi de ifade etmek sakıncası olsa da — "kaymakamlık" denirdi. Yeni türkçede bu bölümlere "ilçe" denmektedir.

İlerleme (progrès): Toplumda gelişme ve evrimin bir görünüşüdür (Terakki). Evrim, toplum bünyesinin zamandaki oluş, kurumlar ve değerlere ait bir değişme, gelişme ise bu bünyenin kaza-

nabileceği haller olduğu halde, ilerleme toplumun bünyesine değil düşünce ve zihniyetine aittir. Bir toplum, bünyesinde esaslı değişiklik geçirmeksizin içten veya dıştan tesilerle yeni fikirler alabilir. İlerleme toplumun bütününde değil, okumuşlar veya seçkinler zümresinde olabilir ve bu zümrenin genişlemesi toplumun bünyesine etki yaparak evrimi doğurabilir. Alın. Fortschritt. (p r o g r e d i: ileriye bir adım). Kelime genel olarak daha iyiye doğru yürümeyi gösterir: bazı makinelerin veya aşıların icadı gibi. İnsanlar için bilgi ve teknik alanında çeşitli ilerlemeler vardır. Aydınlanma felsefesiyle doğan “terakki” fikrinin önemi büyüktür. Başlıca önderi Condorcet’dir. 18 inci yüzyılda doğmuş ve gelişmiştir. Bu devrin aydınları ilk büyük ilmi keşiflerden heyecanlanarak insan aklının hudutsuz kabiliyetlerine, ilerlemenin insanları iyileştireceğine mutlak güven gösterdiler. Fakat tekniğin ilerlemesi toplum dertlerini arttırdı ve terakkiye karşı olan bir çığır doğurdu. Georges Sorel “terakki” yi bir Mitos saymaktadır.

İlericilik (p r o g r e s s i v i s m e): Gericilik (m o u v. r é a c t i o n n a i r e) denen akımın aksi, toplumda zihniyet gelişmesinin toplum evrimini doğuracağı hakkındaki inanç. İlericiler, devrime ve zorlamaya baş vurmaksızın bilgi ve zihniyet gelişmesi ile toplumun bünyeye bakımından geliştirilebileceğine inanırlar. İlericilik iktisatta, eğitimde, siyasette türlü şekiller alır ve siyasi partiler tarafından temsil edilebilir.

İlgisiz unsurlar (c u l t u r e l c o n g e r i e): İngilizce kelime başka Batı dillerine de geçmiştir. Birbirlerine bağlanmamış ve yalnız mekânda yanyana gelmiş kültür unsurlarının birliği. Böyle bir “congerie” yi meydana getiren parçalar arasında hiç bir sebeplik veya fonksiyon bağı yoktur. Kültürün başka vasıfları üzerinde karşı etkisi olmaksızın bir unsurda değişmeler olabilir. “C o n g e r i e” lere tam olarak veya kısmen bütünlüğünü kaybetmiş kültürlerde rastlanır. (Bk. Bütünlüğü kaybetme, şekilleşme.)

İlişikçilik (r e l a t i o n i s m e): Toplumun fertler-arası ilişkilerden doğduğu fikrini savunan psikolog ve sosyologların görüşüne verilen genel isim.

İlişik sosyolojisi (s o c i o l o g i e r e l a t i o n n e l l e): Toplum olgularına fertlerarası ilişkilerle açıklayan sosyoloji görüşüdür ki başlıca Leopold von Wiese tarafından savunulmuştur.

İlgisiz komşuluk (c o m m e n s a l i s m e): İlgisiz Birlik de denebilir. Aynı coğrafi bölgede oturan ve farklı ihtiyaçları ve çıkarları olan rekabetsiz fertler veya zümrelerin yanyana bulunmaları halidir ki, aralarında hiç bir çatışma veya işbirliği görülmez. Espinas bu vasfı bazı

hayvan toplumlarında görmekte idi (Espinas, *Les Sociétés animales*).

İlk kurumlar (*institutions primaires*): Kültür antropolojisi-
sinde kullanılan terim. Kardiner'e göre çocuğa doğumdan başlayarak
verilen ve çevrenin fert üzerindeki etkisini belirten disiplinlerdir: te-
mel içgüdüler üzerinde emzirme, gıda verme, kundaklama, cinsî ya-
saklar, v.b. gibi. Bunlar üzerinde ferdin çevreye karşı tepkilerini ifade
eden ikinci kurumlar ve böylece temel kişilik kurulur.

İlkel toplum (*société primitive*): Etnoloji verilerine göre tek-
nik araçlar ve inanç sistemi bakımından en basit başlangıç toplum
olduğu kanaatini uyandıran toplum şekli. Bugünkü araştırmalara
göre ilkel toplum Avustralya'da sâf örneklerini bulduğumuz "klan"
dır. Kuzey ve Güney Amerika yerli kabileleri içinde klanlar ancak
kabile toplumunun alt-bölümleri halinde — az çok gelişmiş halde —
bulunuyor. Fakat, oldukça ilerlemiş bazı toplumların sonradan çeşitli
sebeplerle alçaldıkları vardır. Pygmée'ler gibi. Bunları asıl ilkel top-
lumla karıştırmamalıdır.

İlkel sanat (*art primitif*): Bk. Sanat.

İlk zümre (*groupe primaire*): Üyeleri oldukça az ve birbirile sı-
kıcı birleşmiş sosyal topluluk. İlk zümrelerde hâkim olan temaslar,
üyeler arasında sıkı ve bütünleşmiş bir mahremlik doğuran kişiler-
arası ve sempati cinsinden temaslardır. En tipik ilk zümre ailedir.
Onun yanında komşuluk veya bir yere bağlı zümreler, eğlence züm-
releri bulunur. Bu zümre tipi hem zaman bakımından ilk geldiği için,
hem de toplumlaşmanın temeli olduğu için "ilk" dir. Daha karmaşık
bünyelerde dahi ilk zümre bir temel birimdir.

İlkel zihniyet (*mentalité primitive*): İlkel kavimlere mahsus olduğu
bazı etnolog ve sosyologlarca ileri sürülen düşünce tarzıdır ki, L.
Lévy - Brühl buna "mantıktan önceki zihniyet" diyor. Bu konu etno-
loglar arasında esaslı tartışmaların konusu olmuştur. Bk. Mantık-
öncesi zihniyet.

İlkörnekler (*archétypes*): C. G. Jung'a göre "Kolektif Dışsuur" u
meydana getiren atalardan geçme imajların bütünü (mitolojiler, rü-
yalar ve masalların ortak temeli).

İlmiye: İslâm devletlerinde, özel olarak Osmanlı devletinde öğreticilik
ve kadılık görevlerini gören, medreseden yetişmiş olanların teşkil
ettiği sosyal tabakaya "ilmiye sınıfı" denirdi.

İltimas: Layık olmayanlara iş verme veya yardım etmeden ibaret top-
lum hayatında iş düzenini ve eğitim mekanizmasını temelden bozan
sosyal hastalık.

İltizam: Timar sistemi sonradan, bir merkezden yönetilmesi güçleştiği için, "mültezim" denen bazı kimseler aracılığı ile düzenlenmeğe başlamıştı ki, bu aslında Timar sisteminin ve dirliğin bozulmağa başladığının belirtisi idi.

İmaret (établissement de charité): Devlet veya Vakıf ile idare edilen bir kurumun öğrencilere veya fakirlere yardım için ayrılmış kısmı. İmaret, bazen daha geniş anlamda bütün bir site kuruluşu demektir. Bu anlamda su yolları, çeşmeler, sebiller, medreseler, kütüphaneler, hânkah'lar, şifahaneler, tabhaneler (aşhane), avâriz akçası sandığı (= yardım kooperatifi), hayratiye, cami, meşrûte evler, çarşılar (arasta'lar, hanlar, kapanlar) "İmaret" kavramının içine girerler.

İmâl (fabrication) Elle, tezgahla veya makine ile yiyecek, giyecek ve aletten ibaret eşyayı meydana getirme süreci. İmâl ve el tezgâhı, küçük ve büyük endüstri, gıda, dokuma ve maden endüstrisi ile yapılır. Üretimin en büyük kısmıdır. İnsan kafa ve elini kullanarak aletleri imâl ettiği için bütün hayvan türlerinden "yapıcı adam" (homo faber) ve "bilici adam" (homo sapiens) vasıfları ile ayrılır. Franklin ve Marx birincisinde, Max Scheler ve Bergson ikincisinde öncelik görürler. Başka deyişle birinci görüşe göre insan imâl ederken düşünür; ikinci görüşe göre düşünebildiği için imâl eder.

İnâbe (permission du cheyh): Müridin bir tarikat şeyhinden dervişlik iznini alması ve tarikatta yükselme gücünü kazanması.

İnal (noble utérin): Eski türklerde ana soyundan asil olan kimselere denirdi. İnal prens veya prenses olabilirdi. Baba soyundan asil olana da "tekin" denirdi.

İnfiratçı kuruluş (formation particulariste): Le Play'in Science Sociale adıyla yaptığı araştırmalarda ulaştığı toplum sınıflamasının iki temel dalından biri. Ayırdedici vasfı, içindeki üyelerini hür teşebbüslü bir hayata hazırlamaya elverişli olmasıdır. Bu görüşte karşıt kuruluş "cemaatçi kuruluş" (formation communautaire) dir. Bu kelime yerine fertçi, tekçi veya özerkli denemez. Çünkü bunlar individualiste ve autonome anlamlarına geldiği için zihin karışıklığı doğurur.

İskân (habitation): Halkın bir mahalle, kasaba ve köy gibi yerleşmiş toplulukta oturması, veya böyle bir yere yerleştirilmesi.

İtikâf (la vie d'ermit): İnzivada bir keşiş veya derviş hayatı geçirmek.

İmam: 1) Namazda önderlik eden kimse. Şi'î doktrininde İslâm ümmetinin Hz. Ali soyundan gelen başkanı. Bu görüş sünnîlerdeki "halifelik" görüşüne zıttır, çünkü halifelik seçimle kazanılır ve yetkisi yalnızca başkanlıktır. İmamlık ise soydan gelir ve Kur'an'ın gizli anlamını "te'vil" gücü olduğu için katoliklikteki Papalığın dinî gücüne sahiptir.

2) Özel olarak şi'î mezhebinde on iki büyük öndere verilen isim ki Hz. Ali neslinden gelmektedirler. Sünnî mezhebinde başlıca fıkıh doktrinini kuran veya temel icthatları yapanlara da imam denir: İmam-ı A'zam gibi.

İmam nikâhı: Evlenmede eskiden yalnız dinî nikâh yeterdi. Medenî kanundan beri onun yerini "nikâh memuru" nun önünde yapılan medenî sözleşme, yani medenî nikâh almıştır. Buna rağmen medenî nikâh zihniyetinin girmedığı halk arasında yine "imam nikâhı" ile evlenmeler kanuna karşı devam etmektedir. Anadolu'da birçok yerlerde ya iki nikâh aynı zamanda yapılmakta, yahut imam nikâhı geçmektedir. Bu suretle çokkararlı evlenme, boşanma, iki şehirde ayrı ev açma gibi medenî nikâhtan beri "resmen" kalkmış olan bir takım kurumların halk arasında gizli olarak yaşamakta olduğu görülüyor.

İmcece: Anadolu'da halkın zümre hayatına ve çıkarına ait bazı işleri toplu olarak başardıkları bir çalışma tarzıdır. Bu suretle köy yolu, okul, sağlık işleri v.b. düzenlenir.

İmparatorluk (empire): Bir kavmin başka kavimler üzerinde kurduğu siyasi egemenlik suretiyle meydana gelen toplum şekli. Bu tanıma göre İmparatorluk her tarzında daima ayrıncısten bir bünyedir. Çekirdeği kuran toplumun bünyesine göre çeşitli imparatorluk tarzları vardır: 1) Site İmparatorluğu: İran, Yunan, Roma İlkçağ imparatorlukları gibi. Egemenlik altında bulunan sitelerin halkı egemen siteye göre köle veya azatlı köle (client) durumundadır. İmparatorluk siteler-arası ilk insanlık fikrinin doğuşunu hazırlar. 2) Feodal imparatorluk: Ortaçağ'da insanî dinlerle birlikte doğan bu sosyal bünye, birincisi gibi ayrıncısten egemen - boyun eğmiş zümreleri topluyorsa da hepsinde ortak olan din ve onun doğurduğu Ümmet hayatı birincinstenliğe doğru bir adımdır. Arap, türk ve Batıda cermen imparatorlukları gibi. 3) Millî imparatorluk: Çağdaş bir milletin egemenliği üzerine kurulmuş ve birçok gelişmemiş kavimleri sömürge haline getiren siyasi şekil. Anayurtla sömürgeleri arasında ayrıncıstenlik devam eder. Fakat bir yandan Anayurttan taşmalarla, aynı kültürden doğmuş milletler meydana getirir: İspanya ve

Portekiz'den Güney Amerika, İngiliz kültüründen doğan Kuzey Ame-
ka, Afrika, v.b. milletleri gibi.

İmtiyaz (p r i v i l è g e): Kelime "kanunca öncelik" anlamına gelir. Bir
zümre veya sınıfın toplum içinde başka zümre ve sınıflara göre özel
ve bazen üstün kanun önceliğine sahip olması demektir. İmtiyazlılar
bu hakkı ya uzun sürede daha üstün bir tabakadan ahırlar; yahut
bunu kendi güçleriyle elde ederler ve toplumda üstün statüleri vardır.

İnanç (c r o y a n c e): Genel olarak iktisadî ve teknik'ten hukukî ve di-
nî'ye kadar bütün değerlere ait olan ve görgü, bilgi alanını aşan
bağlanmış tarzıdır ki, toplum hayatında üstbünye'yi teşkil eder. Fakat
sırf dine ait olan inanca İman (F o i) demelidir. Başlıca vasfı dün-
yaya, değil, öteki âleme inanmaktır.

İnsan (h o m m e, a n t h r o p o s): Her çağın ve kültür çevresinin ayrı
"insan" görüşleri vardır. Bundan dolayı sosyoloji felsefeden farklı
olarak soyut insanı değil, devirler ve kültürlerin insan görüşlerini
ele alır. Fakat bunlar arasında yine bazı ortak vasıfları meydana
çıkır: 1) insan yer yüzünde ikiyüzbin yıllık bir evrimin eseridir.
Pitecanthropus erectus'ten başlayarak Pekin insanı, Cava insanı,
Neanderthal insan, Magdalenien insan safhalarından geçmiş, tarih -
öncesi yontma taş, cilâlı taş, bakır, tunç ve demir çağlarını aşarak
ancak son 5000 yılda yazıyla bilinen tarih devresine girmiştir. 2) İnsa-
nın kaba hatları ile bilinen tarih - öncesi evriminde esaslı karakteri
aletyapıcı (h o m o f a b e r) ve bilici (h o m o s a p i e n s) olmasıdır.

İnsan Hakları (D r o i t s d e l' H o m m e): Fransız Devriminde ilke-
leri ortaya konmuş ve bütün demokrasi hareketleri ile birlikte dün-
yaya yayılmış olan çağdaş milletlerin ortak idealleri. Bunlar hürlük
(özgürlük), eşitlik, kardeşlik ve âdillik'tir. İnsan hakları arasında
ikisi, hürlikle eşitlik çağdaş demokrasilerde bir çatışkı (d i c h o -
t o m i e) meydana getirmekte ve çoğu kere birinin gerçekleşmesi
ötekini kenetlemektedir.

İnsan - merkezliği (a n t h r o p o c e n t r i s m e): Âlemin merkezine
insanı koyan ve bütün tabiat olgularını insana göre düşünen görüş.
Bu görüş metafizikte ve fizikte olduğu gibi sosyolojide de bir takım
yanlışlıklara kapı açmaktadır.

İnsan kurbanı (s a c r i f i c e h u m a i n e): Bazı İlkçağ kavimlerine ka-
dar sürmüş olan kurban şeklidir ki, Tanrılardan istenen bir dileğin
yerine gelmesi için adanır. Bu evlât kurbanı derecesinde yakın, veya
köle ve cariye kurbanı derecesinde uzak olabilir. Fenikeliler'de, Kar-
taca'da, Beni İsrail'de ve İslâmdan önce araplarda vardı. Hz. İbrahim'-
in oğlu İsmail'i kurban nezretmesi üzerine Gökten bir koç gönderilmesi

hikâyesi Beni İsrail'de o tarihten sonra insan kurbanı yerini hayvan kurbanının aldığı, yani âdetlerin insanileştiğini gösteriyor. İnsan kurbanını ilkeller (veya islâmdan önceki araplarda) görülen çocuk öldürme (infanticide) ve babaöldürme (parricide) kurumları ile karıştırmamalıdır.

İnsan tabiatı (nature humaine): İnsanın toplum hayatı içinde kazandığı davranışı ile ilişkisi olan karakterlerin bütünü. İnsanın biyolojik istidatları, asıl insan tabiatının toplum ve kültür hayatı içinde gelişmesi için gereken bir potansiyelden ibarettir. Eski felsefede "insan tabiatı"nın doğuştan geldiği, değişmezliği ve bütün zamanlarda aynı olduğu kabul edilirdi ki bu görüş insan ilimlerinin gelişmesi ile değerini kaybetmiştir. Ona bugün yalnız "aslı tabiat" (nature originelle) deniyor.

İnsanabenz (anthropoïde): İnsan türünün gelişmesinden önce gelen ve Darwin'e göre onu hazırlayan hominidé denen hayvan türü. Van Bolk ve onun yolundan giden antropoglara göre insan, bu insanabenz varlıktan esash ayrıklıklar göstermektedir ve birincisi ikincisinin evriminden doğmuş değildir. (Arnold Gehlen, *Der Mensch*, 1935)

İnsancılık (humanisme): Bk. Hümanizm.

İnsanî ideal (idéa l humain): İlkçağda ancak Stoa felsefesinde ve kısmen cynique'lerde gerçek toplum olan site'yi aşan evrensel bir insan fikri doğmuştur. İnsan ideali daha açık olarak hristiyanlık, islâm-ilk ve budizm gibi evrensel dinlerde doğdu. Fakat bu ideal din çevresiyle sınırlıdır. Zamanımız toplumunda doğan bir kısım ideolojilerde sınır tanımayan bir insan ideali savunulmaktadır. Marx'çı ideoloji milletleri aşmakta ise de bir sınıf ideali ile sınırlanmıştır. Marx'çılar bu vasıta ile sınıfsız toplumda insan idealinin gerçekleşeceği iddiasındadırlar. Onunla çatışan görüş kültür çevrelerinin çokluğu ve kültürlerin orijinallliği gerçeğini inceleyen kültür antropolojisinin görüşüdür. Felsefelerin "insan ideali"ni ideolojilerin görüşlerinden ayırmalıdır.

İnsanlık (humanité): İnsan türünün bütününe içine alan kavram. Antropoloji, etnoloji, sosyoloji ve başka insan ilimlerinin ortak kavramıdır. İlkel toplumlarda genel bir insanlık fikri yoktur. Bu fikrin doğuşu sitelerarası bağlantıların kurulması, yeryüzüne yayılan dinlerin doğmasına bağlıdır. Fakat her kültür çevresinin ve her çağın kendine vergi ayrı bir "insanlık" görüşü vardır. Kelime bir anlamda insanın biyolojik vasıflarını, başka bir anlamda topluma ait "mane-

vi" vasıfları gösterir. Eski türkçede bunları "beşeriyet" ve "insanîyet" kelimeleri ile ayırıyorduk.

İnsanşekillilik (anthropomorphism): Birçok toplumlarda Tanrıları, tabiatı insana benzetmeden, onlarda insan gibi vasıflar aramadan ibaret olan görüş. Sosyoloji ve felsefede ortak.

İntichiuma: Avustralya'da klan halinde yaşayan ilkel toplumlarda totem cinsini arttırmak için yapılan ve taklitli (mimétique) denen bir nevi ayin. Bu kelime o ülkedeki bir kısım kabilelerce kullanılmakla birlikte aynı rolü oynayan başka yerlerdeki ayinler için de genel terim olarak kullanılmaktadır.

İntibak (adaptation): Bk. Uyma.

İntihar (suicide): Bk. kendini öldürme.

İntisap sistemi: Yakınları ve akrabalarını göreve getirmek üzere bütün memur sisteminin birbirine mensup kimselere verilmesi hali. "İntisap" sistemi görevin ehline verilmesi ile meşrulaşır. Fakat pek kolay kötüye kullanılabilir.

İplik bağlama: Büyü ile karışık yanlış inançlar arasında (superstition) eren ve yatır türbelerine, dileklerin yerine gelmesini sağlamak için ip bağlamaktan ibarettir.

İptilâ (manie): Bk. düşkünlük, mani.

İra (caractère): Bk. Karakter.

İrk (race): Genetik bakımından şartlandırılmış, oldukça sabit olarak kuşaktan kuşağa geçen beden karakterlerinin toplamına sahip fertler zümresi. İrk temeli veya "büyük İrk" deyince belirli ortak somatik vasıfları olan ırk dallarının bütünü anlaşılır. Genel olarak, insan türü üç büyük ırka bölünür: Kafkas, sarı, negroid ırk. Ancak yine de her insan toplumunda bu üç esaslı unsur türlü oranlarda birbirine karışır. "Büyük ırk" lardan her biri de ayrıca birçok dallara ve küçük ırk zümrelerine bölünebilir. Bu, başlıca coğrafya ve toplum sınırları ile çevrelenmiş ve içtenevlenmeli zümrelerde daha çok meydana çıkar. Yüzyıllar boyu aynı toplum içinden evlenme veya dıştan-evlenme yasağı sonucu olarak sosyolojik zorunluluklar biyolojik benzerlikleri doğurur. Böyle durumlarda ırk, toplumu açıklamak şöyle dursun, toplum şartları ve kanunları "sosyal ırk" m doğuşunu açıklar. İnsanlığın ırkça farklılaşması birçok faktörlerden ileri gelir ki, bunlar arasında fizik çevrenin seçkinleştirilmesini, toplum ve kültür çevrelerinin tesirini, genetik bakımdan hızlı değişimleri (mutation) ve bazı zümrelerin geri itilmesi ve yalnız kalmasını sayabiliriz. Bugünkü bütün ırklar ikinci kuruluşlardır. İrk kelimesinin millet veya

dil ailesi yerine kullanılması tehlikeli ve yanlışır. Bir "alman ırkı", "ingiliz ırkı" yoktur. Hatta bir "lâtin ırkı", "arya ırkı" veya "samî ırkı" da yoktur. Birinci misaller ırk değil, milletlerdir. İkinciler ise "dil aileleri" dir. Yanlış olarak kullanılan bu terimler ırkçılık akımından doğmuş mitolojik kavramlardır, ve ilim sözlüğünden tamamen çıkarılmalıdır. Nitekim "ırk karakteri", "ırk ruhu" gibi bazı psikologların bir zaman kullanmış oldukları terimlerin de gerçekte ilgisi yoktur. Çünkü, bir ırka mahsus ve sabit sanılan bu karakterlerin toplum şartları ve bünyeleri değıştikçe değışmekte olduğu görülmüşür. (H. Z. Ülken, *Veraset ve Cemiyet*, yazılış 1924, yayın 1957).

İrkçılık (racisme): Belirli bir kavim veya millete ait bazı beden ve ruh niteliklerini, başka kavimler ve milletlerle ilişkilerinde ayırma normu olarak koyan doktrin. İrkçılığın her şekli aynı zamanda bir etnosantrizm (ethnocentrisme) dir ve iki yanlış öncüle dayanır: 1) Buna göre "ırk" sanki soydangelme ile geçen ve asla değışmeyen bazı ruhî niteliklerin temelidir. 2) "ırk" ın ruhî nitelikleri sanki onun beden niteliklerinden ayrılma şeylerdir. Bu iddialar biyolojik faktörlerle toplum ve kültür faktörlerini birbirine karıştırmaktan ileri gelmektedir. Sırf siyasî veya ideolojik bir mitos olan "ırkçılık" ın ilimle ilişığı yoktur.

İrsi suçluluk (criminilité innée): Lombroso, Garofallo gibi italyan cezaları tarafından savunulmuş olan tezdır ki suçlunun suçu doğuştan gelen antropolojik gerilikler yüzünden işlediğı fikrine dayanmaktadır. Bu görüş, suç sayılan şeylerin toplum şekillerine göre değıştiğini ve suçun kollektif tasavvura dayandığını inceleyen sosyolojik görüşe zıttır. Fakat suçluluk ve delilikte bazı doğuştan faktörlerin şart rolü oynadığını hesaba katmak gerekir. Bk. Doğuştan suçlu.

İsimcetveli (nomenclature): Sosyoloji gözlem ve deneylerinde kullanılan bir sınıflama cetvelidir. Science Sociale ekolünden Henri de Tourville, Le Play'nin metodunu kullanarak yaptığı araştırmalar sonunda böyle bir "isimcetveli" meydana getirmiştir.

İstatistik (statistique): Nüfus olayları için Devletçe yapılan araştırmaların bütünüdür ki, yalnız demografiyi değil, bütün insan ilimlerini ilgilendiren nicelik değışmelerine ait temel bilgiyi vermektedir. İstatistik Quetelet'nin Physique Sociale adlı eserinde sosyal ilimlerin tam aleti haline getirilmiştir. Quetelet bunun için "ortalama insan" ı ölçü birimi olarak ele alıyor. İktisat, ahlâk, hukuk, dil, sanat, din gibi toplumun en çeşitli kurumlarında istatistik aynı derecede başarı ile kullanılır. Fakat sosyoloji dallarının ondan faydalanabilmesi için

devlet istatistiklerinin uzun sürede ve bütün aranan değişgenlere göre tutulmuş olması gerekir.

İstibdat (despotisme): Bk. Despotluk.

İstilâ (invasion): Bir kavmin bir ülkeyi toptan kaplamak üzere ve çoğu kere cebir kullanarak yerleşmesi. İstilâ, akınlarla ve savaşlarla olacağı gibi, büyük nüfus yığınlarının, sömürgeleştirme sonunda yeni topraklara yerleşmesi şeklinde de olabilir. Fetih her zaman bir savaş ve karşı tarafı yenme şeklinde gerçekleştiği halde "istilâ" savaşsız, birdenbire veya ağır ağır göçlerle olabilir. Göçebe kavimlerin yeni yurtlarına yerleşmeleri her iki şekilde aynı zamanda olmuştur: Cermenler, türkler, araplar, moğolların, yeni dünyaya Avrupalılar ve başlıca anglo-saksonların akını gibi.

İstifçilik (accumulation illégale): Tüccar veya esnafın bir malı piyasadan çekerek saklaması ve bu mala ihtiyaç arttığı zaman fahiş fiatla satışa çıkarması demektir. İstifçilik piyasayı sarsan ve anormal, ticarî ahlâka aykırı zenginleşmelere sebep olan bir olaydır. Bk. vurgunculuk, şantajcılık.

İstifa (démission): Bir görevlinin görevine devam edemeyeceğine dair gerekçeye dayanarak işinden çekilmesi hali.

İstihsan (choix en vue du bien): İslâm hukukunda (Fıkıh) iki farklı durum karşısında kalınca daha iyi sonuç verecek olanın seçilmesi şeklinde bir kısım hukuk doktrinlerinin kabul ettiği içtihad tarzı. "İstihsan" fetva vermede hukukçuya seçme hürlüğü bırakır ve dogmatik hukuk kurallarının toplum şartlarına göre uygulanmasına imkân verir.

İstihkâm (fortification): Savaşlarda karşı tarafın saldırısını durdurmak için yapılan silâhlendirilmiş yapılar. Şehirlerin çevresinde olduğu gibi bütün sınır boyunca da uzanabilir. 1. ve 2. Dünya Savaşlarında istihkâmlar kum torbalariyle korunmuş çukur siperler, daha sonra betonla korunmuş gizli istihkâmlar yapılmıştır.

İstihza (ironie): Kamu sanısı, ortak duyu veya ilim zihniyetine dayanarak bu ölçülere göre hedefinin zayıf tarafını, şiddetli hücumla geçmeden meydana çıkarmadan ibaret eleştirme şeklidir. İstihza esaslı fikir kontrolüdür. Fakat saldırgan ve yersiz kullanılıncaya değeri kaybeder ve kötü karakter derecesine düşer. Sokrat'ın ve zamanımızda Kierkegaard'ın fikir eleştirmeleri başarılı rolünü gösterir. Fikir eleştirmesi hedefi olmayan "alayetme" den, hoş görünmek için yapılan "şaka" dan, söz arasındaki "nükte" den (mot d'esprit), başlıca sert bir hücum olan "hiciv" ve "polemik" ten ayrılmalıdır.

İstîlâcî milliyet (nationalisme impérialiste): Özel millî kültüre sahip bir toplumun kendi bağımsızlığını korumakla kalmayarak koloni kurmak veya savaş yolları ile başka toplumları istilâ etmeye kalkması hali. Bunu Ortaçağ kavimlerinin millî kuruluştan önceki istilâcî imparatorluklarından ayırmalıdır. Bu ikincilerde göçebe akını istilâyı yapmış olduğu gibi ayrıncısten etnik zümreleri bir idare altında toplayan, millî bir kültürün istilâsı değil, üniversal bir dinî Cemaat olan “Ümmet” dir. Böyle bir sistemde millî üstünlük fikri olmadığı gibi, devlet bu üniversal Cemaate dayandığı için ayrıncısten kavimler devlet idaresinde rol alabilirler: Abbâsî, İlhanî, Osmanlı imparatorlukları böyle idi. Bunları İngiliz, Fransız İmparatorluğu gibi millî imparatorluklarla (emperyalizmle) karıştırmamalıdır.

İsyan (insurrection): Bk. Ayaklanma.

İş (travail): Türçede İş ve Emek kelimeleriyle karşılanır. Toplum hayatında her üretimin üç esaslı unsuru vardır: tabiat, iş, sermaye. Bu üçüncü unsur üretimin gelişmiş şekillerinde, yani kapitalist üretimde karıştığı için ilk üretimden beri ortak olan temel iş ve tabiatıdır. Marx, İş'i herhangi bir şey üretmek için sarf edilen insan çabası sayıyor. İş'in üretici rolünden dolayı onu esaslı sosyal olay olarak görüyor. İş, bir malın kullanma değerini değil, değişim değerini meydana getirir. Her iş'de ölçü birimi, yani onun nicelikle ifadesi için “iş zamanı” nı ele almalıdır. İş'in sosyal rolünü göstermek için şu misali veriyor: bir atabuyruğu ailesinde üretimi bütün aile yapar. Kadın unsuru ipliği bükerek, erkek unsuru dokur. Üretim ailenin ortak eseridir. Fakat kapitalist bir toplumda bu bütünlük kaybolur. Olaya kapital (sermaye) karışır. Bir yanda iş sahibi, öte yanda kapital sahibi ayrılır. İşçi'nin aldığı gündelik üretilen malın değeri değildir. İşçinin gündeliği ile üretimin elde ettiği değer arasında bir fark meydana çıkar ki bu “artık-değer” (plus-value) dir. Artık değer, işçinin zararına ve kapital sahibinin kârına olarak birikir. Bu birikme işçi ile kapitalist arasındaki farkı gittikçe büyültür. Marx, bu büyüyen farka iş'in ve işçi'nin sömürülmesi (exploitation) diyor. Fakat Marx iş'i daima aynı ölçü birimi ile “iş zamanı” ile ölçüyor. Halbuki el işi (travail manuel) ile kafa işi (travail intellectuel) aynı zaman ölçüsü ile ölçülemez. Bir sanat eserinde sarf edilen iş zamanı (Rembrandt veya Beethoven) ile herhangi bir el işindeki iş zamanı ortak ölçüyle anlaşılamazlar.

İşporta (ital. sporta): Gezici satıcıların kullandıkları sepet veya ayaklı satış sırası. İşportacılar resmî izinle haftanın belirli günlerinde bir mahalle meydanı veya sokağında pazar kurarlar: bunlar “pazartesi

pazarı" gibi günün adını alır. Yahut devamlı olarak Belediye izni ile bir sokak üzerinde çalışırlar: Mahmutpaşa, Cedikpaşa pazarları gibi. Bazen de herhangi bir yerde Belediye izni olmadan satış yaparlar. Bu son durumda Belediye zâbitasının takibine uğrarlar.

İşyeri (aire de travail): Bk. İş, işçi.

İş ölçüsü: Marx, değer in madenle değil işle ölçülmesi fikrinin ilk defa B. Franklin tarafından ileri sürüldüğünü söylüyor (K. Marx, Critique de l'Economie Politique, trad. L. Remy, 1899). Nitekim insanın "homo faber" şeklindeki tanımını da ondan alıyor. Fakat insan aynı zamanda "homo sapiens" dir ve biri ötekenden önce gelmez.

İş arızaları (accidents de travail): İş arızalarının sosyal hayatta büyük önemi vardır. Bu arızaların 1/4 ı patronun kusurundan, 1/4 ı işçinin kusurundan, 1/2 si çeşitli sebeplerden ileri gelmektedir. 1898 kanununa kadar bunlara karşı tedbir alınmamıştı. Psikoteknik başlıca iş arızalarının psikolojik sebeplerini aramaktadır. (J. M. Lahy et Korngold, Les causes psychologiques des accidents du travail, 1936. 1936).

İş bedeli (rémunération) (munus: hediye): rémunération denmemelidir. Bir iş veya hizmetin bedeli: gündelik gibi. İşin ödenme metodları sayısızdır: 1) Zamana göre ücret, 2) Üretim miktarına göre ücret; a. parça başına ücret, b. primli ücret, c. kollektif faydalanma sistemleri içinde Schuler'in ileri sürdüğü orantılı ücret, 3) Ekip halinde ücret, 4) İş değerine göre ücret gibi çeşitleri olabilir.

İş birliği (association du travail, coopération): Her toplum bir değerler sistemi içinde bir iş birliği gösterir. Fakat kabilelerden başlayarak kastlı toplumlara kadar birçok şekillerde işbirliği kaybolur. İşbirliği, o zaman yalnız çokparçalı (polysegmentaire) bir toplumun parçaları içinde kalır. Toplum içinde ve zümreler arasındaki çatışmalar işbirliğini büsbütün bozar. Kapitalist üretim şeklini ortadan kaldıran sosyalist bir üretim şeklinde bile yine işbirliği sağlanmış değildir, çünkü iş bölümü insanları bütünlükten ayrılmaya (aliénation) götürmektedir.

İş bölgesi (département de travail): Sığınanların yeni işlerine yerleşme alanları.

İş bölümü (division de travail): Aynı toplumun fertleri veya zümreleri arasında çalışma şekillerinin dağılışı ve farklılaşması. Bir kültür geliştikçe, onun maddî ve manevî üretimine ve üretilen değerlerin değişimi ve tüketilmesine ait işlemler de farklılaşır. İşlerin fertler veya zümreler arasında gittikçe daha çok bölünmesi, toplumun

hacmi ve yoğunluğu ile orantılı olarak artar. Bu olaya ilk defa Durkheim dikkat etti. Ona göre iş bölümü olmayan veya pek başlangıçta olan ilkel toplumlarda fertler arasında mekanik bir dayanışma vardır. İş bölümü artmış, değerleri farklılaşmış çeşitli zümrelerden kurulmuş olan karmaşık toplumlarda ise organik bir dayanışma vardır. Fakat Marx'tan farklı olarak Durkheim şu sonuca varır: iş bölümü zümreler veya sınıflar arasında gerginliği artırmadan ibaret parçalayıcı bir eser meydana getirmez: gelişmiş uzviyetlerde farklı organların birbirlerini tamamlamaları gibi, ileri toplumlarda da meslek dayanışmaları birbirini tamamlayarak millî birliği meydana getirir. Herhalde farklılaşma olayının bir yandan zümreler arasında gerginlik doğurduğu, öte yandan meslekleri dayanışmaya götürdüğü ve toplum bütününde meslekler arasında tamamlanma ve bütünleşme münasebetlerinin doğduğu aynı derecede birer gerçektir.

İş göçü (migration de travail): Bir ülke içinde ziraat bölgeleri ile endüstri bölgeleri arasında, yahut iki ayrı memleketin ziraat ve endüstri alanları arasında mevsimlere bağlı olarak meydana gelen göçlerdir. En dikkate değer Cezair ile Fransa arasında olanıdır. Anadolu'da Karabük, Kayseri gibi bölgeler, başlıca kombinelere iş göçlerini çeken merkezlerdir (Planhol, Migration de travail en Turquie).

İş hukuku (droit de travail): İşçi ile işveren arasındaki ilişkileri ayarlayan, iş hürriyetini sağlayan ve işçinin hakları ve ödevlerini düzenleyen hukuktur.

İş kütüğü (code de travail): Memleketler-arası nüfus değişimleri ve sığınmalarda yerleşenlere verilen işi tesbit eden ve çalışma tarzını gösteren kütük.

İş organizasyonu (organisation de travail): İş'in soyut olarak değil, içinde bulunduğu toplum şartları ile birlikte ele alınması demektir. Bu görüşte iş, soyut bir iktisat olayı değil, kendisini kuşatan bütün değerler sistemi ile birlikte bir karşılıklı etkiler kompleksi gibi görülmelidir. Böylece bir klanda, bu toplumun bütün inanç sistemi içinde ve onların doğurduğu bir organizasyonun tâbi (fonction) olarak gözönüne alınan iş, artık soyut bir kol emeğinin ölçülmesi için kullanılan "iş zamanı" dışında çok değişik ölçülerle ölçülecektir. Olayı bu şekilde görünce iş ve tabiatın ibaret olan üretim araçlarını altyapı, toplumun bilgi, inançlar ve davranışlarından ibaret değerler sistemini üstyapı saymak, birincilere ait değişimleri daima ikincilerin sebebi gibi görmek doğru olmaz. Çünkü, ilkel

veya gelişmiş bütün toplumlarda iş ve üretim araçları daima toplumun bütünü tarafından şartlandırılmaktadır. Bu itirazı hesaba katan Marx, her ne kadar Engels'e Mektuplar'ında bu iki bünye arasında karşılıklı etkiden söz ediyorsa da ana kitaplarındaki alt-yapının etkileyciliği fikri esas olarak kalmaktadır. Sosyolojik tahlil burada Marxçı açıklamadan ayrılmak ve onun kuvvetler münasebeti (*rappports des forces*) dediği noktayı inceleyerek, toplum kompleksi veya iş organlaşması diye ele almak zorundadır.

İş teftişi (*inspection du travail*): İş teftişi 1874 kanunu ile kurulmuştur. İş teftişleri: 1) iş kanununun uygulanışlarını kontrol etmek (çıraklık, ücretli izin, hafta dinlenmesi, çalışma saatleri, ek saatler, yabancı el emeğinin kullanılması, sağlık ve emniyet); 2) ilgililer arasındaki gerginliği kaldırmak için müdahale (hakemlik); 3) iş hukukunun tatbiki başlıca şekilleridir.

İşbirliği (*coopération*): İnsanlar veya kavimler arasında ortak bir hedefe göre işlerin birleştirilmesi: 1) En iyi şartlarda esaslı zahirenin tedariki için tüketicilerin yaptıkları işbirliğidir ki bu yerde bütün milletler kooperatif (*coopératives*) kelimesini kullanırlar. 2) Milletlerarası işbirliği: Unesco gibi ki eğitim, kültür ve ilim bakımından yapılmış işbirliğidir.

İşçi Enternasyonal (*Internationale ouvrière*): 1) Birinci Enternasyonal 1864 - 1873 Avrupa işçi hareketleri teşkilâtı. 2) İkinci Enternasyonal 1778 - 1914 bütün Avrupa memleketlerinde sosyalist partileri kurulduktan sonra doğdu. Marxçı olanlar ve olmayanlar diye iki grup vardı. 3) Üçüncü Enternasyonal 1919 - 1943 arasında faal olup Komintern diye tanılır. Bu da 1943 de Staline'in bir kararı ile dağıtıldı.

İşçi konfederasyonu (*confédération ouvrière*): 1) İlk işçi konfederasyonu (C. G. T.) Limoge'da doğdu. (1895 - 1921). 2) İkinci devir 1922 - 1935 arasında olup C. G. T. den C. G. T. U. ya geçildi. 3) 1935 den Dünya savaşına kadar: 1935 de kriz o kadar vahimleşti ki, sendika faaliyetini felce uğrattı. Türölü sendika merkezleri ve tek sendikacılar farklı ve çelişik çözüm yolları ileri sürdüler. 4) 1940 dan sonra, 5) 1947 den bugüne kadar.

İşçi sendikası (*syndicat des ouvriers*): İşçilerin patron baskısına karşı dayanabilmek için kurdukları teşkilâttır. Sendika işinden çıkarılan veya işsiz kalan işçileri korur. Gündeliği yeni hayat şartlarına göre arttırmayan patrona karşı işçiler bu sendikalara dayanarak savaşırlar. Kendi şartlarını patrona veya devlete kabul ettirmek için işlerini bırakır ve belirli iktisadî teşebbüsleri bir süre için

felce uğratırlar. Sendikaların patrona karşı dayanma güçleri onların gündeliği arttırma şanslarını yükseltir. Sendikaların bu savaşması "diretme" (sabotage) ve daha sonra grev (grève) şekillerini alır. Sosyalist rejimler işçi sendikalarını devletleştirtirdiği için bu savaşma imkânsız hale gelir.

İşçi Sigortası (sécurité des travailleurs): İşçinin devlet görevlileri gibi hastalık, sakatlık, yaşlılık zamanlarında çalışamıyacak duruma girmeleri üzerine yaşamlarını emniyete koyan kurumdur. İşçi sigortaları işçinin gündeliğinden ayrılarak biriken bir fon'a dayanır ve adı geçen durumlarda bu fon işçiye bakım parası veya tazminat olarak verilir. Bu kurum işçinin kendisini ve ailesini emniyetle koyacağı için Sendikaların ihtilâlcı ruhunu gevşetir. Fakat grev hakkına sahip olan işçi bu kuruma rağmen sendikalara dayanmakta ve patronlarla veya devletle mücadele etmektedir.

İşde kullanma (emploi): Eski terimle "istihdam". Bir işde kullanma, bunun aksi işini kaybetme (chômage) dir. İşde kullanmanın kollektif anlamı da vardır. Tam işde kullanma yeni bir kavramdır. Bir işde kullanılan kimse (employé) ne işçi, ne memurdur. Bundan dolayı eski terimle "müstahdem" denen bu zümrenin iktisadî hayatta ayrı statüsü ve tüzükleri vardır. Devlet daireleri ve özel sektörlerde "işde kullanılan" lar vardır.

İşkence (torture): İlkel toplumlarda topluma giriş ayinleri bir nevi "işkence" manzarası göstermektedir. Burada delikanlıyı toplum hayatının gerektiği sıkı disipline alıştırmak için egzersiz yapıldığı tahmin ediliyor. Bu giriş (initiation) ayinlerinde gençler kırbağlanır, yağmurda bırakılır, vücutlarında yaralar açılır, aç bırakılır. Bu egzersizlerde bazı toplum adaylarının dayanamadıkları da görülür. Fakat onlardan başarı ile geçenler toplum için dayanıklı ve sağlam olarak yetişirler. Bu tarzdaki işkence topluma hazırlayan bir eğitim gibidir. Fakat gelişmiş toplumlarda bu ayinler kaybolmuştur. Onun yerini toplum disiplini bakımından tehlikeli görülen kimselere uygulanan bir ceza halindeki "işkence" almıştır. Bunun tanınmış bir şekli Katolik kilisesinin kullandığı "inquisition" baskısıdır. Bugün totaliter yönetimlerde bunun daha ağırlarının yapıldığını görüyoruz. Bu, artık toplumda bir zümre veya sınıfın iktidarı elinde tutmak için kullandığı bir araç halini almıştır.

İşlem araştırması (recherche opérationnelle): Niceliğe dayanan bu ilmi metod insan ve malzeme olarak önemli vasıtaları ve faaliyetleri derinleştirir: anglo-sakson menşeli olan bu araştırma 1940 dan beri askerî işlemlerde kullanılmaktadır. Operationnel araştırma

büyük iktisadî teşkilâtçıların idarecileri tarafından benimsenmiştir. Statistik ihtimaliyet metodu başlıca vasıtalaradır.

İşletme (business administration): Buna "iş idaresi" demek daha uygundur. İşletme kelimesi exploitation karşılığı kullanılınca bu ayırma zarurîdir. İktisatçılar arasında "iş idaresi", işletme diye yerleşmiş görünüyor. [İşletme Fakültesi gibi]. Fakat bu ayrışı yapıyoruz.

İşsağlığı (hygiène de travail): Genel olarak toplum sağlığının bir kısmıdır. Çağdaş milletlerde social Wefare ve social Survey şeklinde araştırma ve uygulamaları ile geniş bir alan kaplar. Bir yandan sosyologları, bir yandan ruh hekimliğini (psychiatrie) ve psikolojiyi ilgilendirir.

İşsizlik (chômage): İşçiler ile kapitalistler (patronlar) veya devlet arasında büyüyen farkın doğurduğu esaslı olaydır. Üretim azalması, artık-değerin büyümesi, üretim araçlarının hızlı gelişmesi ve insan emeğini lüzumsuz hale getirmesi, köyden şehre veya endüstri bölgelerine doğru göç, v.b. ları işsizliği arttırır. İşsiz kalanlar (chômeur) başlı başına bir iktisat krizi doğururlar. O zaman iş hayatının canlı olduğu bölgelere veya memleketlere doğru iş aramak için göçler başlar.

İşveren: İşçiyle iş sözleşmesini yapan kimse ki, bu ya devletin yetkili bir kimsesi, ya da özel teşebbüsü elinde bulundurandır.

İtilme (refoulement): Freud'un Psikanaliz metodunda kullandığı özel kavram. Kökü cinsî eğilimler (libido) olan şuuraltı arzuların şuurun baskısı ile durdurulması ve itilmesini ifade eder. Fakat bu süreç, yine Freud'un gösterdiği gibi Üst-Ben (Super-Ego) ile ben arasında meydana geldiğine göre, sırf psikolojik değil, aynı zamanda sosyolojik bir olaydır. Bu anlamda itilme toplum baskısı ile arzuların çatışmasının neticesidir.

İyilik (bien, bonté): Her toplumda âdetlere göre ahlâkî sayılan fiil veya eylem. Filozoflar değişmez iyilikten söz ederler. Fakat sosyoloji toplum bünyeleri ve kültür çevrelerine göre değişen iyilik görüşlerini inceler. Karşıtı: âdetlere göre ahlâka aykırı sayılan fiil, kötülük.

K

Kaatil (meurtrier): Adam öldürmeden ibaret ağır suçu işleyen kimse. Buna "cânî" de denir. Fakat ceza hukukunda birincisi kullanılır. İkinci kelime işlenen fiilin kamu vicdanını zedeleme derecesini göstermeye yarar.

Kabile (tribu): Bk. Boy.

Kabir (tombeau): Gömülen yer. Üzerine, çoğu yazılı kabir taşı dikilir. Bk. mezar.

Kabul merkezi (centre d'accueil): 'Sığınanlar (réfugiés) yerleşecekleri memlekete geldikleri zaman ilk kaydedilen ve kendilerine yer gösterecek olan merkez.

Kabzımal (médiateur des marchandises): Osm. aynı. Hal'e gelen toptan yiyeceği perakendeciye dağıtmak üzere alan kimse

Kaçakçılık (contrebande): Gümrükten veya sınırdan geçirilmesi yasak olan malları gizlice geçirmek. Tekel maddelerini gizlice yapan ve ülke içinde kaçırana da kaçakçı denir. Kaçakçılık gümrük görevlileri, jandarmalar ve kolcular tarafından kontrol ve takip edilir.

Kaçırma (rapt), kız kaçırma (enlevement): Kabile bünyesindeki bazı toplumlarda bir evlenme tarzı. Delikanlı evleneceği kızı kaçıarak köyüne götürür. Bu sadece evlenme ve düğünden önce gelen bir "kaçırma" taklidi ve bir âdet olduğu gibi, bazen karşı tarafın razı olmaması halinde zorlama şeklini de alabilir.

Kadastro (cadastre): Régistre des terrains: Eskiden bu arazi işleri ile Osmanlı imparatorluğunda "Defteri Hakanî Nezareti" uğraşır. Şimdi onun yerine Tapu - Kadastro Umum Müdürlüğü geçmiştir. Kadastro toprak mülküne ait vesikaların bütünü demektir. İlk kadastrolar çok eskidir. Başlıca şekilleri: 1) eski kadastro, 2) baştan yapılmış kadastro, 3) ıslahat safhasından geçmişler. Türkiye'de "Ahkâmı Evkaf ve Arazi" teşkilâtı ile kadastrolar kurulmuştur. Bunlara ait çeşitli siciller vardır (Toprak reformu, Arazi hukuku, Arazi sistemi maddelerine Bk.).

Kader (destin): Mertebeli kast düzeni ile sarsılmaz bir dünya dirliği içinde yaşadıklarına inanan kavimlerde, insan iradesini ezen bir kader fikri vardır. Bütün mitolojiler ve masallarda bu Kader rol oynar. Kahramanların doğuşu "Kader" le insanın ilk savaşının işareti-dir. Kadere inanç "kadercilik" (fatalisme) dir.

Kadı (juge religieux): 1) İslâm hukukuna (Fıkıh) göre hüküm veren Ortaçağ yargıcı. Tımar sahipleri ile köylü arasındaki hukukî gelişme olduğu zaman davaya kadı bakar, taraflardan biri veya ötekinin lehine karar verirdi. Bu durum Türk toprak hukukunu Ortaçağ Batı feodalizminden esaslı surette ayırmakta idi.

2) Bir kadının hüküm çevresine "kadâ" (kaza kelimesi oradan gelir) veya "kadılık" denir.

Kadınlar yönetimi (gynécocrate): Toplum kontrolü kadınların elinde bulunan organizma şeklidir. İlkel toplumlarda kadınlar yönetimi "Anabuyruğu" (matriarcate) ile birleşir, yani ailede ka-

dın dalının üstünlüğü burada bir çeşit siyasî egemenlik halini almıştır. Daha geniş bir anlamda, üstünlükle kadınların tahta çıkmasını sağlayan yönetimdir.

Kadırğa (yun, k a t e r g o n): Hem kürek hem yelkenle yürüyen İlk ve Ortaçağ savaş gemisi. Buharlı gemi icad edilince kaybolmuştur.

Kafa avcılığı (head hunting): Birçok ilkel kavimlerde düşmana dehşet vermek ve toplumun kudretini göstermek için baş vurulan bir usuldür ki, öldürülen savaşçı veya tutsakların kafalarından bir piramit yapmadan ibarettir.

Kağnı: Karada kullanılan taşıt araçlarının en geri olanlarından. Yağsız olarak dönen tek parça halinde elma ağacından kesilmiş iki tekerlek üzerinde yürür ve öküz çeker. Bugün de Anadolu'nun bazı yerlerinde kullanılır. Yaylı araba ve motörlü araçların işleyemediği en kötü yollarda dahi kullanılabilir. Artık kaybolmak üzeredir.

Kâfir (in f i d è l e): Bir toplum inancını reddeden kimse. Müslümanlara göre bu inancı reddeden "kâfir", hristiyanlara göre de kendi inançlarını reddeden infidèle'dir. Kelime halk arasında "gâvur" şeklini almıştır. Karşılıklı her iki kelime fanatikliğin bariz işaretidir.

Kâhin (o r a c l e): Sitelerde siyasî otorite üzerinde nüfuzu olan bir sihir adamıdır. Kâhin gelecekte büyü yolu ile haber verir, ve savaş, barış gibi önemli kararlarda siyasî başkanlar ona danışırlar. Ümmet devrinde kâhinlerin rolü zayıflamakla birlikte, yine "müneccim" ve "cinci" şeklinde devlet adamları üzerinde etkileri olduğu görülür. Bk. Cinci.

Kâhinlik (p r é d i c t i o n): "Kehanet". Kâhinlerin geleceğe ait olguları önceden haber vermeleri. Bk. öndeyiş, müneccimlik.

Kahramanlık (h é r o ï s m e): Kabile ve siteler arasındaki rakiplikte beden gücü ve cesurlukta üstün vasıflar gösterenlerin hali. "Kahraman" (h é r o s) böyle yarışmalarda örnek insan sayılır. Mitolojiler, efsaneler ve masallarda yer alır. Ferdî gücün belirmeğe başladığını gösterdiği gibi, insanların Tanrılara karşı savunucusu ve kültürün yaratıcısı olarak da görünürler. Prometheus, insanlara ateşi öğretmiş ve Tanrılar onu cezalandırmak için bir kayaya bağlamışlardır. Kahramanlar ölümlü olan insanlarla ölümsüz olan Tanrılar arasında orta tabakayı meydana getirirler.

Kahramanlara tapınma (c u l t e d e s H é r o s): İlkçağ dinlerinde Tanrılarla insanlar arasında orta bir derece olan ve anası insan ise de bir tanrı soyundan gelen varlıklara karşı gösterilen saygı ve bununla ilgili ayin. Prometheus, Herakleus, Atlas, v.b. gibi kahramanlara ait ayinler böyledir.

“Kahve”: Kahve içilen yer anlamında bir eğlence ve dinlenme yeridir. Fakat “Kahve” de insanlar bircinsten olmadığı gibi, ortak bir hedefe göre de toplanmış değildir. İnsanların burada birbiriyle ilişkisi yan yana bulunmadan ibarettir. Yalnız, fertler veya küçük zümreler ayrı ayrı kalmak şartıyla dinlenme ve konuşma gibi bulanık bir hedefte birleşirler. (Gökalp, ihtilâf ve imtizaç, Yeni Mecmua.)

2) Kahvehane veya kahve (Café ou cafetariat): Şehir ve kasabalarda dinlenme, eğlence ve buluşma yeri. İş saatleri dışında şehir halkının alış-veriş veya genel olarak gezme zamanında dinlenmek, akranları ile buluşmak için zarurî yer. Kahveler sosyal tabakalara, hatta mesleklere göre çeşitli tarzda ve seviyede olur. Büyük şehirlerde, başlıca turizm bölgelerinde kahveler esaslı ihtiyaçtır. Eski İstanbul’da her tabakaya göre çeşitli kahveler ve “kıraathane”ler vardı. Şehir yenileştikçe onlardan çoğu ortadan kalkmış ve yerine modern ihtiyaçlara göre yenileri de açılmamıştır. Büyük Batı şehirlerinde kahveler birinci derecede rol oynar. Yalnız Londra’da Klüp’ler onların yerini tutmaktadır.

Kaftan (cafétan): Kürk astarlı eski türk giyimi.

Kahye (kethüda): Ortaçağ türk toplumlarında Gedik adı verilen organlaşmaları yöneten ve kontrol eden bir yöneticinin adı.

Kalabalık (foule): 1) Maddî (bedenlere ait) bir birikmeyi gerektiren ve bir anda dikkati çeken bir hedef yüzünden kolektif bir heyecanın etkisi ile harekete geçebilen sosyal topluluk (agrégat). Dört türlü kalabalık ayrılabilir: 1) Gelişi güzel kalabalık ki, dikkati çeken herhangi bir vakada toplanan kimselerin son derecede aşağı ve ratsgele bağlanışları ile tanımlanır. 2) Öylesayılmış (conventionnel) kalabalık, ki birincisine benzerse de, üyelerinin bazı kurallara bağlı olmaları ile ondan ayrılır. Bir spor oyununun seyircileri gibi. 3) Etkili (aktif) veya asıl kalabalık, ki başlıca örneği ayaklanma veya suç kalabalığıdır. 4) İfadeli kalabalık: ritmli hareketlerle birikmiş gerginliği gevşetir ve başlıca örneklerini bazı tarikat ayinlerinde, ilkelerin dinî törenlerinde görürüz. (Gustave Le Bon, Psychologie des foules).

II. Bu kelimeye ek: Kalabalığın sosyal olaylar arasında tesiri bakımından çeşitleri şunlardır: 1) etkin kalabalık, 2) ifadeli kalabalık, 3) organlaşmış kalabalık, 4) orji (baştan çıkmış) kalabalık, 5) kalabalık zehirlenmesi, 6) kalabalık telkini, 7) kalabalıklaşma.

Kaldırım (pavé, trottoir): Şehir yollarının yayalara mahsus yürüyüş kısmıdır ki sokak veya caddenin iki yanındadır. Yayalar evler-arası hareketlerini, dükkânlardaki alış verişlerini kaldırımlarla yapar-

lar. Orada taşıt araçları bulunamaz ve hareket edemez. Aksi halde yayaların hareketi güçleşir ve hayatları tehlikeye girer. Kaldırımsız yol olamaz. İstanbul caddelerinin bir kısmında, banliyö asfaltlarının çoğunda kaldırım yoktur veya yarı bırakılmıştır. Olanlarda da özel otomobiller durmakta ve manevra yapmaktadır.

Kale (forteresse): Yerleşmiş zümrelerin yabancılara karşı korunmasını sağlayan kasaba veya şehir duvarları. Kale, başlıca Site bünyesine ait olmakla birlikte göçebe kabilelerin de kaleleri olabilir. Göçebeler savaş zamanlarında bu boş kalelere sığınır. Bu tipe Orta Asya ve Kuzey Afrikada çok rastlanır. Kale en büyük sosyal rolünü Ortaçağ toplumunda, Burg'lar ve Derebeyliklerde oynamıştır.

Kalem efendisi: Divanı Hümayun ve Babı Ali denen Osmanlı merkezi devlet dairelerinde çalışan memurlara verilen isim. Bunlara "ketebe sınıfı" da denirdi.

Kalfa (contre-maître): Bir zanaat dalında ustanın yetiştirdiği ve onun işten çekildiği zaman yerini alacak olan kimse. Kalfa çıraklar arasından yetişir, kendisi de çırakların yetişmesine yardım eder. Bk. Esnaflık, Lonca.

Kahın: Anadolu'nun birçok yerinde erkek tarafının kız tarafına verme zorunda olduğu ağırlık ki, buna karşı kız tarafı çeyizi hazırlar.

Kalıntı (survivant): Toplumda fonksiyonu kalmamış olduğu halde yeni kurumlar arasında yaşamakta devam eden bazı âdet ve inançlar. Kalıntı, aslında biyolojik bir terimdir: körbağırsak fonksiyonu kalmamış veya fonksiyonunu bilmediğimiz bir organ olduğu için uzviyette bir kalıntıdır diyoruz. Toplumda da artık bugün hiç bir fonksiyonu olmadan yine devam eden kalıntı halinde âdetler vardır.

Kalkınma (redressement): Ekonomik bakımdan az gelişmiş veya geri kalmış bir toplumun planlama ve yardım yolu ile seviyesini yükseltmek için yapılan devlet teşebbüsü. İkinci Dünya Savaşından sonra kolonilerin çözülmesi ve yeni milletlerin doğuşu ile bu kavram önem kazanmıştır.

Kalıtım (hérédité): Bk. Soydangelme.

Kalpazan (faux-monnaieur): Kalp para basan kimse. En büyük suçlardan biridir.

Kalyon (isp. Galeone, ital. Galeon): Ortaçağın en ağır savaş gemisi. Kalyoncu, Türkiye'de yeni kara ve deniz güçleri kurulmadan önce deniz savaşçılarının bir tipidir. Kalyoncu kulluğu onların organlaşmasına denir. İstanbul'da bir semtin adıdır.

Kam (chaman): Bk. Şaman.

Kambiyo (Bureau de change): ital. Devlet bankasının resmî olarak para değıştirdiği ve döviz verdiği büro. Döviz sınırlaması olmayan memleketlerde serbest ve özel kambiyo vardır.

Kamp (camp): Askerin çadırlarla konakladığı yer. Fakat bu kelime izcilerin veya herhangi bir zümrenin yazlıkta kurduğu işreti yerleşme şekli için de kullanılır. İkinci Dünya Savaşında tutsaklardan başka toplum-dışı sayılanların angarye ile çalıştırılmak üzere gönderildikleri yere de “temerküz kampı” deniyordu. Bk. Nazizm, ayrısayma.

Kamu hizmeti (service public): İdarî görevlerdir: 1) Önce fonksiyonel bir manzarası vardır. Devlet, eyalet veya nahiyelerin (commune) hal ve şartları ne olursa olsun yapılan faaliyetlerdir. Mektupların gönderilmesi, gezginler ve malların nakli, polis işi, vergilerin alınması gibi. 2) Bir de sosyal kurum manzarası vardır: devlet, eyalet idaresini meydana getiren uzmanlaşmış faaliyetler ve teşkilâtlar, bazı kamu hizmetleri bunlar olmadan sağlanamaz.

Kamu hukuku (droit public): Fert ve aile hukukuna karşıt olan kamuya, toplum birliğine ait hukuk.

Kamu mülakatı (public interview): Ayrı ayrı fertlere değil, zümrelere ve kollektif heyetlere uygulanan mülakat şekli. Kamu sanısı incelemelerinde kullanılır.

Kamu oyu (plébiscite): Millet vekilleri aracına baş vurmada doğrudan doğruya halkın oyunu kullanarak kanun yapma şekli. Başka bir tarzı: Bk. Referendum.

Kamu öğretimi (enseignement public): Genel olarak ilk, orta, lise öğretimi, yüksek okullar ve üniversite öğretiminin bütünü, bu okulların açıldığı yerler ve sayıları, bunların bölge ihtiyaçları iş ve meslek ihtiyaçlarına göre açılmaları, nüfus dağılımı ve iş hayatındaki eksiklikler ile bu öğretim kurumlarının ayarlanması öğretim sosyolojisinin esaslı konusunu teşkil eder.

Kamu sanısı (opinion publique): Bir zümrenin benimsediğı kollektif hükümlerin toplamı. Farklılaşmış ve tabakalaşmış toplumlarda çeşitli zümreler veya toplum tabakaları farklı kollektif sanılar ileri sürebilirler. Bu zümreler arasında bağdaşma (consensus) bulunduğu zaman, bütün olarak toplum kamu sanısının taşıyıcısı olur. Böyle durumlarda kamu sanısı toplumda kontrol görevini görür. Aslında düşünce alanına ait ise de heyecanlı bir şekil de alabilir ve ortalıktaki ilgilerin çeşidine göre şiddeti de değışir. Okumuşluk seviyesi yüksek olan toplumlarda kamu sanısının rolü sağlamdır. Tersine durumlar da kamu sanısı birçok toplum psikolojisi akımları ile sürüklenmeye

elverişlidir. Eskiden buna “efkârı umumiye” daha sonra “halk efkârı” deniyordu.

Kamu yönetimi (administration publique): Osm. Amme idaresi. Yeni hükûmet yönetiminde geniş bir yer kapladığı için kamu hizmetlerine ait yönetim işleri birçok araştırmaların konusu olmaktadır. Bu isimde bir Enstitü Türkiye’de araştırma ve öğretim yapıyor.

Kamyon (camion): Eşya ve ham madde taşıyan en yaygın çağdaş taşıt aracı. Dizel motörü ile işler. Birçok yerde trenden daha kolay ve ucuz bir alettir.

Kan grupları: Esas bakımından bir biyoloji terimi ise de birçok noktalarda antropoloji ve sosyolojiyi de ilgilendirir. [Kan grupları cetveli ve herkesin belirli bir kan grubu vardır.]

Kanalizasyon (canalisation): Cetvel açmak, su boruları döşemek, gemilerin geçeceği kanalları açmak demekse de, asıl şehirlerin pisliğini şehir dışına atmak için yapılır ve sokaklar altındaki büyük tesisler için kullanılır. Çağdaş bir şehrin kurulması her şeyden önce kanalizasyon’unun yapılmasına bağlıdır.

Kanı bozuk: Bk. sütü bozuk. Irkçıların “saf kan” iddialarına göre çeşitli soyların karışımını “soysuzlaşma” saymalarından ibaret bir peşin-hüküm.

Kandaş soyu (cognation): Kadın dalından akrabalık, ana soyu akrabalığı.

Kandaşlık zümreleri (groupes de consanguinité): Aralarında gerçek veya öyle sayılmış (conventionnel) kandaşlık bağı olan zümrelerdir. Kendilerini aynı totem neslinden gelmiş sayan klanlar ve fratrilerde varsayılmış, fakat atasoylu aileler ve kabilelerde gerçek kandaşlık bağları vardır. Bundan dolayı insan toplumlarının büyük bir kısmını kandaşlık zümreleri meydana getirir.

Kangütme (vindict, vendetta): Alileleri arasında devamlı çatışmalar olan kabile bünyesindeki birçok kavimlerde “kangütme” veya “kan davası” en şiddetli şekillerde rol oynar. Evlenme, toprak davası, v.b. sebeplerle iki aile veya kabile birbirlerinden öcalma yarışına girerler. Böyle toplumlarda zümreler arasındaki anlaşmazlıkları gözecek hukuk kurumunun rolü yoktur ve “kangütme” Devlet otoritesine rağmen bazen nesillerce sürer. Araplar, Arnavutlar, Çerkezler arasında olduğu gibi. Batıda da Korsikada izleri devam etmektedir.

Kankardeşliği (alliance par le sang): İlkçağda ve ilkel diye tanınan kavimler arasında çok yaygın olan ve sözleşmenin arkaik bir şeklini teşkil eden ayındır. (G. Davy, La Foi jurée).

Kanun (loi): Bir yandan toplumun kendi inanç ve değerlerini yürürlüğe koymak için ortaya attığı ve şekilleştirdiği kurallar anlamına gelir; bir yandan da tabiatta hüküm süren değişmez olay bağlantıları, sebeplikler anlamına gelir. Bu ikinci anlamdaki “kanun” un bir çeşidi de toplum olaylarına ait olan kanundur. Bk. Sosyoloji.

Kanunsuz idam (proscription): İlkçağda hukukî bir esasa dayanmadan verilen idam hükümlerine proscription deniyordu. Kanun dışı mahkûm edilenin malları hacz edilir ve eşyası alacaklılarına dağıtılırdı. Bütün kanunsuz idamlar hükûmet değişmelerinde ve devrim hareketlerinde olurdu. Romada iki türlü kanunsuz idam vardı: 1) Şehrin belirli bir mesafesine kadar mahkûmun ateş ve su kullanması yasak edilirdi. 2) İkinci şekle göre mahkûmu, her kim her nerede görürse öldürebilir hükmünü çıkarırlardı. Scylla zamanında bu nevi idamlar seri halini almıştı. Ortaçağda müşriklere, yahudilere karşı bitmez tükenmez proscription kararları veriliirdi. Bk. Musadere.

Kanun kütüğü (code): Bir araya getirilmiş ve aynucinsten bir kanunlar bütünü. Bk. Mecelle.

Kanunluluk (légalité): Bk. Kanun. Karşıtı: kanunsuzluk (illégalité).

Kapalı çarşı (bazar couvert): Türk şehirlerinde Ortaçağda esaslı rolü olan, üstü kapalı çarşı. İstanbuldan başka şehirlerde de kapalı çarşılar vardı. Farklılaşmış şehir tipinde bunlar ortadan kalkmaktadır. İstanbul kapalı çarşısı ve onun başka bir şekli olan Mısır çarşısı henüz canlılıklarını muhafaza ediyorlar. Batı şehirlerinde benzerleri Napoli ve Milano’da vardır. Modern kapalı çarşılar işhanlarının altında pasajlar şeklini almaktadır.

Kapalı çevre (cercle fermé): Kapalı cemaat, kapalı toplum, kapalı zümre şekillerinde de görülür. Büyük toplum içinde yaşamakla birlikte, onunla bütünleşmeyen ve toplumun başka zümrelerine karşı kapalı kalan çevredir. İcteneylenme, gizli ayin ve ayrı gelenek başlıca vasıflarıdır. Tahtacılar, Amerika’da Kuklock-clan’lar, bazı din değiştirmiş ve bütünleşmemiş zümreler kapalı çevrelerdir.

Kapalı iktisat (économie fermée): Toplumlararası değişime katılmayan ve kendi kendine yetmek isteyen (autarcique) iktisat şekilleridir, bazı ilkel toplumlarda görülen şekillerden başka gümrüklerini kapatan ve para iktisadına katılmak istemeyen rejimlerde de bunun bir şekline rastlanır.

Kapan (türk. kel.): Erzak ve zahirenin toptan getirilerek dükkân cılara dağıtıldığı yer. Yeni ter. le yalnız sebze ve bir kısım erzak için

olanına Hal denir. Kapanların "yağkapanı", "Unkapanı" gibi çeşitleri vardır.

Kaptı-kaçtı (moyen de trafic): Düzenli otobüs seferi olmadığı zamanlar şehirçi veya şehirler-arası düzensiz olarak bu işi gören otomobil veya minibüs. Şimdi bu taşıt tipi kaybolmuş, yerini otobüs ve dolmuş almıştır.

Kapıkulu: Ortaçağ türk toplumuna ait bir kurum olmakla birlikte, ayrıncı toplumlara yöneltten bütün feodal imparatorluklarda egemen aileyi kendi kavminden olan başka büyük ailelere karşı korumayı sağlayan ve yabancıardan meydana getirilmiş kurum. Osmanlı tarihinde büyük rol oynamıştır. Kapıkulu tipinde "hassa ordusu" Roma'da başlamıştır.

Kapitalizm (capitalisme): Üretim ve dağıtım işlemlerinin özel mülk ilkelerine, hür yarışmaya ve çıkara dayandığı ve toplumun bir-biriyle çatışma halinde olmakla birlikte Pazar mekanizmasıyla bağlı olan iki sınıfa ayrıldığı ekonomik organizmadır. Bu iki sınıf üretim araçlarını elde edenlerle endüstri ve ziraat işçileridir. Kapitalizmin temeli olan kültür modeli, insan toplumlarının çoğunda ve Ortaçağdaki Batı ve Doğu toplumlarında geçerli olan yardımlaşma hayatı yerine "çıkarcılık" (lucro) ilkesidir. Kapitalizmin gelişmesinin endüstrileşme ve şehirleşme ile sıkı ilişkisi vardır.

Kapitülasyon (capitulation): Kelime olarak uzlaşma, teslim şartlaşması demektir. Özel olarak Osmanlı devletinin bazı Batı devletlerine karşı Kanunî zamanında tanıdıkları imtiyaz anlamına gelir ki, devlet zayıflayınca siyasî bir baskı halini almıştır.

Karaciğer falı (hepatoscopia): Kurban olarak kesilmiş olan hayvanların karaciğerine bakarak falcılık yapmadan ibaret bazı ilkel kavimlerde görülen bir inanç tarzı.

Karakteroloji (caractérologie): Psikolojinin bir dalı olarak kurulan bu bilgi, mizaçları yani beden şartlarını inceleme bakımından biyolojiyi, toplum şartlarını inceleme bakımından sosyolojiyi ilgilendirir.

Karakol: Moğollarda ordu organizmasında bir görev. Sonradan türk toplumunda bu candarmerkezi anlamını almıştır.

Karaliste (ostracisme): Eski Yunanda bir sitelinin sitedışı edilmesidir ki, bu anlamı genişletenler bugün "karaliste" deyince belirli bir görüş açısından kötü görülen insanın herkese duyurulmasını anlarlar. Bu, Ortaçağda Kilise "afroz" (excommunication) unun başka bir şeklidir, fakat onun gibi yaptırıcı gücü yoktur. "Karaliste" nin anlamı ve etkisi ideolojilere veya kliklere göre değişir.

Karasüyek (karakemik): Eski türklerde asiller (aksüyek) karşılığı olan halk tabakası.

Kardeşlik (fraternité, confrérie): Birinci kelime daha geniş anlamda bir ahlâk ve insanlık kuralıdır. İkinci kelime türk Ortaçağındaki "ahilik" ve "fütüvvet" gibi Batı ortaçağına ait bir organlaşmanın adıdır.

Karışım (mixture): Demografide çeşitli kökten gelen nüfus yığınlarının karışmasına denir.

Karma (miscégénation): Irklar veya kavimlerin birbiriyle karışması ve melezleşmesinden doğan bir nevi nüfus amalgamı halindeki ilk süreç.

Karma öğretim (éducation mixte): Eskiden beri Doğuda ve Batıda erkek ve kız çocukların öğretimi ayrı olurdu. 19 uncu yüzyıl sonunda karma öğretim bazı Batı memleketlerinde başladı ve 1926 dan sonra Türkiye'de de uygulandı. İlkokullarda çok yaygındır. Orta öğretimde kısmen vardır. Yüksek öğretim tam karmadır.

Karmaşıklık (complexité): Bir toplumda görevler, değerler ve işlerin çeşitli şekiller almak üzere birbirini tamamlamasından doğan evrimli veya gelişmiş yeni şekillerin meydana gelmesine o toplumda karmaşıklık derecesinin artması denir.

Karmaşma (complication): Toplum karmaşması. Bu kelimeyi "karmaşıklık" (complexité) den ayırmalıdır. Karmaşma toplumdaki içinden çıkılmaz buhran hallerini gösterdiği halde, ikincisi toplumun evrimli şekillerini gösterir.

Karnaval (carnaval): Batıda bir hafta süren (Epihanie gününden Cendres gününe kadar) gürültülü ve toplum halinde eğlenceler. Bu sırada maskara alayları yapılır. Karnaval İlkçağdaki Baküs ayınınin (bacchanale) taklididir. Bu sırada birçok yasaklar gevşer.

Karı akrabalığı (cognation): "Hısımlık".

karıkardeşle evlenme (polygynie sororale): Çokkarılı evlenmenin özel bir şeklidir ki, karının hayatında veya ölümü halinde kız kardeşleriyle evlenmeden ibarettir.

Karışıcılık (interventionnisme): Himayeciliğin daha ileri bir şeklidir. Burada Devlet, teşebbüsleri korumakla kalmaz, kendisi de iktisadî teşebbüslere girer ve özel teşebbüsleri kontrol eder ki, bunun daha ileri şekli sıkı tekelcilik halindeki devletçi rejimdir.

Karşılaştırma metodu (méthode comparative): Çeşitli kültürlerde benzer tiplere ait yapılmış incelemeleri karşılaştırdıktan sonra, onlardan ortak vasıfları bulup çıkarmaya ve toplumların ortak işlemlerini ve aynı tipte olan toplumlardaki ortak organlaşmaları gös-

termeye yarayan metod. Sosyolojide sınıflama ve kanun araştırmasına bu yoldan başlanır.

Karşılıklılık (mutualisme): Karşılıklı denge ve yükümlülük kavramı üzerine kurulmuş olan Proudhon'un iktisat sistemine verilen addır.

Karşılıklı bağıllık (interdépendance): Bk. Bağlılaşma.

Karşılıklı etki (action réciproque): Marx'ı geniş anlamda yorumlayan bir kısım iktisatçı ve sosyologlara göre altbünye ve üstbünye olaylarının birbirine karşılıklı olarak etkileri olduğunu ve yalnızca birincilerden ikincilere doğru bir yönlü bir sebeplik etkisinin bulunmadığını ileri süren görüş.

Karşılıklı nüfuz (interpénétration): Toplum olgularında ve kültürde çok kullanılan bir terimdir. İki toplum arasında komşuluk olduğu zaman onların âdetleri, tekniği ve nüfusunun karşılıklı olarak birbirine girmesi veya karışması halidir. Bu hal kültürler arasında daha çok görülür. Komşu kültürler arasında kurum, âdet, görenek ve kılık alış-verişleri olduğu gibi, birbirinden uzak yerlerde bulunan kültürler arasında da, eskiden göçebeler yolu ile veya kervanlarla, bugün ileri taşıt araçları ve teknikle karşılıklı nüfuzların rolü çok büyümüştür.

Karşıtlık (antagonisme): Türkçede antagonizma şeklinde de kullanılmıştır. Zümreler, sınıflar, meslekler, hatta büyük toplumlar arasındaki gerginlikleri ifade eder. Çok geniş anlamlarda kullanılır.

Kartel (cartel): Kapital birikmesinin doğurduğu esaslı olaylardan biridir. Şirketlerin birleşmesinden doğan bir ekonomik kuruluştur. Tröst'den yönetimi bakımından ayrılır.

Kasaba (petite ville): "Middle town", Amerika sosyologlarının başlıca araştırma konularındandır. Köyle şehir arasında orta büyüklükte ve özel karakterleri olan yerleşme zümresidir. R. Maunier köyü korunma duygusu ve şehri münasebet ihtiyacı ile açıklıyordu. Kasabada bu iki karakter birleşir. (Lynd, Middle Town).

Kast (caste): Soydangelme ve içtenevlenmeli toplum tabakasıdır ki, eskiden beri yayılmış bir sanıya göre üyeleri aynı ırka, aynı etnik zümreye, aynı meslek veya dine mensuptur. Yalnız tabakalaşmış toplumlarda kastlar olabilir, fakat bütün toplumlarda çeşitli tabakalanma şekilleri kastların kuruluşuna götürebilir. Kast üyeliği vasfı soydangelmedir, ve başka kast üyeleriyle evlenme yasak edilmiştir. Bir kasttan olan fertler yalnız belirli bir meslek veya onunla ilgili mesleklerle uğraşabilirler. Hindistanda kabile kastları ve meslek kastları

vardır. Kabile kastlarında kabile birliği meslek birliğinden önce gelir. Ancak meslek kastları zamanla ve içtenevlenme ile kabile kastı karakterini alır. Kast ne kadar darsa içtenevlenme kuralı o kadar serttir. Yeni araştırmalar kastın ırk farkından gelmediğini, bir ayın sırasında, başlıca kurban ayininde her zümreye düşen organik görev farkından geldiğini gösterdi. Böylece kastlar bir çeşit dayanışma şekilleri demek oluyor: bir kabile kurbanı kesiyor, biri ayini hazırlıyor, biri kurban aletini (balta) yapıyor ki, bu sonradan "paria" ların görevi olmuştur. (E. S  nart, Les castes dans l'Inde, Louis Dumont, Homo hi  rarchicus).

Kat (c o u c h e): Yaş katı (c o u c h e d '    g e)   yeleri belirli bir yaşı gelmiş olan biyolojik-sosyal tabaka. Birçok ilkel toplumların katlaşması değişik yaş katlarını içine alır. Bu b  l  n  ş  n de çok farklı anlamları vardır. Bazen çeşitli yaş tabakaları arasında işbölümü vardır. Her birine karşılık da belirli haklar ve ödevler bulunur. Nitekim   ağdaş Batı toplumlarında yaş katları halinde bir katlaşmanın izleri görünüyor. Yaşlılar yönetimi hâkim olan toplumlarda bu işbölümü daha açık görülür. "Yaş sınıfı" terimini kullanmamalıdır. Çünkü sınıf çok dar bir anlama gelir. — Toplum katı (c o u c h e s o c i a l e): mertebeli olarak üstüste konmuş ve az çok ayrılmış bölümlerden ibaret bir toplumda tabakalardan (s t r a t e) her biri bu adı alır. Tarihte en çok rastlanan şekilleri kastlar, "tabakalar" (  tats), sınıflardır. Biyolojik vasıfları başlıca: cinslik, yaş, kandaşlık, ırk; sosyal vasıfları: meslek görevleri, siyasi veya dini bağlanış gibi.

Katarsis (c a t h a r s i s): Boşalma, dışsuura ait kompleksin boşalması halidir ki psikanalizinin temelini teşkil eder. Psikolojide "c e n s u r e" (sansür) sosyolojide toplum baskısına, "boşalma" da devreli olarak yasakların gevşemesi haline karşılıktır.

Katılma (p a r t i c i p a t i o n): Toplum etkileşmesinde pay almak. Topluma katılma aynı zamanda bir kültüre katılmadır. Bu ikincisi genişlik ve şiddet bakımından, toplum farklılaşmasının derecelerine göre, çok değişir. Az farklılaşmış toplumlarda değişiklikler âdetlerin iki cinse ve yaş zümrelerine yüklediği yasaklarla gerektirilmiiştir. Katlaşmış toplumlarda değişiklikler ve eğitim ayrılıklarıyla karmaşmış olan (complic   ) kast ve sınıf ayrılıklarının aynıdırlar. Aynı toplumun katları arasında kültür ayrılıkları kültür katılmasının ayrılıklarıdır. — "Katılma kanunu": L. L  vy-Brühl'  n ileri sürdüğü ilkellerin düşünce tarzına ait bir özelliktir. Ona göre ilkeller bizim gibi şeyler ve olay-

lar arasında çelişmezlik göremezler. Bu onlarda mantıktan-önce bir zihniyetin bulunmasından ileri gelir. "Bir Bororo kendisini aynı zamanda hem arara, yani papağan, hem buğday, hem kendisi saymaktadır". Fakat, Lévy-Brühl ölümünden sonra yayınlanan Carnets'de çağdaş düşünce ile ilkel düşünce arasındaki bu kesin ayırmadan vaz geçmiş görünüyor.

Katışma (a g g r é g a t): İster istemez bircinsten ve organlaşmış olmayan bir zümreyi göstermek için kullanılan özel terim.

Katil (meurtre): Her toplumda en ağır suç olan adam öldürmedir. Bunu, dinî bir inancın neticesi olan adam öldürme (homicide) den ayırmalıdır. Katil'e (Osm.) öteki suçlardan ayırarak "cinayet" yaralama deresinde olana "cünha" denirdi.

Katlaşma (stratification): Aslında bir jeoloji terimidir, fakat kat (strate) ve katlaşma (stratification) kelimeleri sosyolojide de kullanılır. Mertebeleşme (hiérarchie) den çok daha geniş bir anlamı vardır ve onu da içine alır. Bk. Mertebeleşme.

Kavga (combat): Geniş ölçüde bir Savaş birçok döğüşmelerden (bataille) meydana geldiği gibi döğüşmeler de daha küçük ölçüde kavga (combat) larla başlar. Bazen iki zümre arasındaki gerginlik yalnız kavgalar halinde kahr.

Kavram bulanıklığı (confusion des concepts): Toplum iyi organlaşmış olduğu zaman her göreve, her şeye ait belirli bir kavram ve onu başkalarından ayıran belirli bir kelime vardır. Fakat toplum ve kültür organlaşması kaybolduğu zaman bu kavram aydınlığı da bozulur: ayrı şeyler aynı kelimeyle, yahut aynı şey ayrı kelimelerle ifade edilir. Bu kavram bulanıklığı kamu sanısını şaşırtmak ve avlamak isteyen demagoglar elinde zararlı bir silâh halini alabilir.

Kavram şeması (schème de concept): Buna kavram modeli de denebilir. Kültür antropolojisi ve sosyolojide kullanılır. Her kültür kendi kullandığı eşyaya, kendi âdetlerine uygun bir kavram modeline sahiptir.

Kavram şemaları (sınıflaması): Hükümler ve peşinhükümler; tavrılar ve sıradan tipler (stéréotype) kamu sanısı ve propaganda, v.b.

Kayık (barque): Deniz taşıt araçlarından kürekle götürüleni. Türlü büyüklükte olabilir. İnsan veya eşya taşıyabilir. Kayıklar büyüdükçe yelkenliler, taka'lar ve savaşta kullanılınca baştarta, kadirga, kal-yon, v.b. adlarını alır. Buharlı gemi veya motör kullanıldıktan sonra kayıkların önemi azalmıştır.

Kaynaşma (fusion): Biyolojiye veya kültüre ait olabilir. Biyolojide kaynaşma iki veya daha çok etnik zümrenin, iki veya daha çok ırkın birbiri içinde erimesidir. Kültür veya uygarlık kaynaşması, iki kültür çevresi tek bir kültür şekillenmesi (configuration) meydana getirecek derecede birleştikleri zaman doğar. Genel olarak iki süreç birbirine bağlıdır. — Kültür kaynaşması: İki veya daha çok kültürün tek bir kültür olacak surette birleşmesidir. Bazı eski kültür unsurları yeni bütün içinde kalıntı halinde devam eder. Eski unsurların devamı, kaybolması, başkalarının yerine geçmesi son derece değişik faktörlere bağlıdır: kültürlerin temas şekilleri, onların bir derecede gelişmesi, kurucu fertlerin sayısı, v.b. Kültürlerin karşılaşmasının verimli eserleri olabilir: ayrı kültürlerden gelen unsurların birleşmesi temas halindeki uygarlıklardan hiç birinde rastlanmayan yeni olayları meydana çıkarabilir.

Kaynana (belle-mère): Kocanın veya karının anası. Aile şekillerine göre rölü ve nüfuzu değişir. Osm. Kaim - valde.

Kaynata (beau-père): Koca veya karının babası. Osm. kaim - peder.

Kayyum (conservateur de la Mosquée): Cami işlerini gören ve temizleyen kimse.

Kayracılık (providentialisme): Tanrının "İnayet" i üzerine kurulmuş din anlayışı. Böyle bir düşünce ancak göksel ve büyük dinlerde meydana çıkmıştır.

Kazak: Karısına karşı sert davranan ve ev buyruğunu eline almış erkek. Bunun bababuyruklu aile ile ilişkisi yoktur. Aile şekli ne olursa olsun, özel şartlara göre her aile tipinde kazak'lar olabilir. Bu hal erkek ve kadının yetiştirme tarzına, karşılıklı sevginin özelliğine göre değişir. Karşısı: kılıbık (kıl-ibik).

Kazan kaldırma (insurrection des jannissaires): Hassa ordusunun imparatorluklarda imparatora karşı direnmeleri. Özel olarak Osmanlılarda Yeniçerilerin, yeni padişah tahta çıkınca "ulufe" istemek için yaptıkları nümayıştır ki, bazen geniş bir isyan (révolte) halini alır ve padişahın ölümüne sebep olur.

Kefalet (caution): Alış-verişte veya bir işe girmede borçlunun ödeme bakımından gösterdiği garanti. Bu garantiyi üzerine alan kimseye "kefil" (garant) denir.

Kefaret (expiation): İşlenen bir günahın affedilmesi için dince suçlu sayılanın çekmesi gereken çiledir ki, tövbe, benliğini öldürmek, iyilik yapmak (sadaka), v.b. şekillerde olur. (pénitence da denir.)

Kemalizm (k é m a l i s m e): Atatürk'ün Gazi M. Kemal adı ile yaptığı toplum devrim ve reformlarının bütününe verilen isim. Kemalizm de-yince milliyetçilik, laiklik, halkçılık, devletçilik, cumhuriyetçilik ve devrimcilik anlaşılır. Bu ilkeleri Halk Partisi benimsemişse de, Batıya yönelmiş Türkiye'de bütün partilerin ortak ilkesidir.

Kemgöz (m a u v a i s o e i l): Büyücülük inançları ile ilgili olarak bazı gözlerin bakışında uğursuzluk getirdiği sanısı. Buna "nazar değmek" de denir. Buna karşı halk arasında kemgözden korunmak için "nazarlıklar" takılır veya tütsü yapılır.

Kemikleşme (o s s i f i c a t i o n): Toplumda kemikleşme bazı kültür unsurlarının, başlıca kurumların anlamlarını ve asıl görevlerini kaybetmeleri, toplum değişmelerine karşı koymaları ve daha önceki bir kültür seviyesinin kalıntıları halinde sürüp gitmelerinden ibaret sürecidir.

Kendiliğindenlik (s p o n t a n é i t é): Toplum olguları arasında sebep-lik bağı ve kendilerine vergi bir gereklilik varsa da, yeni bazı sosyologlara (Gurvitch, Moreno) göre küçük zümrelerin doğuşunda bu kesin gereklilik kaybolur. Onlar arkadaş seçmelerde, zümreleşmelerde kendiliğinden uyanan eğilimlere bağlıdırlar. Sonradan bu kendiliğinden ilişkiler sabitleşerek sıradantipler (s t é r é o t y p e) halini alırlar. Fakat bu açıklama yolu sağlam görünmüyor. "Kendiliğinden" denen ilişkilerin doğuşunda, önceden hazır toplum değerleri, kurumları, ayrıca ruhî sebeplikler rol oynamaktadır.

Kendine kapanma (a u t i s m e): İçine kapanmadan ibaret marazî bir haldir ki sosyalleşmeden önce çocukta, şizofrende, bunakta görülür. Toplum hayatı ile ilgilerin kesilmesi bakımından menfi cihetten sosyolojiyi ilgilendirir. Sosyalleşme autisme'den çıkma demektir.

Kendineyeten yönetim (a u t a r c h i e): Başlıca ekonomik bakımdan dış pazarla ilişkisini kesen ve kendi içine kapanan rejim.

Kendine yetme (a u t a r c i e): Dışla değişim yapmaksızın kendi kaynakları ile yaşayan kollektif heyet. Bazı dağ köyleri hemen mutlak autarcie içinde yaşarlar. Barış zamanında hiç bir memleket autarcie-de değildir. Savaş zamanında bu hal bazen zaruret olur. Autarchie kelimesi ayrıca kendini idare anlamında kullanılır.

Kendini tenkit (a u t o c r i t i q u e): Bu kelime yeni icat edilmiştir. İnsanın veya toplumun kendi eylemlerine çevirdiği tenkit ve kontroldür. Komünist parti başka partileri kaldırıncı kendini tenkit bir zaruret olmuştur. Demokrat toplumlarda da iyi idare, her kurum veya partinin kendini tenkit edebilmesine bağlıdır.

Kendini öldürme (suicide): Eski terimle "intihar". Psikologlarca patolojik bir ruh olayı sayılan kendini öldürme (Achille Delmas, *Psychologie pathologique de suicide*) sosyologlarca tipik bir toplum olayıdır (E. Durkheim, *Le Suicide*). Bu ikinci görüşü haklı çıkaracak ve hiç bir ruh hastalığı ile ilişkisi olmayan pek çok kendini öldürme tipi vardır. (Bizde bu iki tez uzun tartışmalara konu oldu).

Kendini yönetme (self government): Amerikan pragmatik görüşüne göre okullarda öğrencilerin alacağı özel bir eğitim biçimidir ki, onları ilerde toplumda etkin olmaya hazırlar. Kendini yönetme olgun bir yurtdaş olmaya hazırlanma yoludur.

Kent (Cit  ): Bk. Site. Şu kadar var ki Orta Asyadaki türk Kent'lerine birer şehir denirse de tam anlamında Site denemez. Bunun için İlk  ğ   büyük Siteleriyle onları kar  ıla  tırmamalıdır. (Fustel de Coulange, *La cit   antique*).

Kermesse: Kilise ayini demektir. Flamanlarda coşkun eğlenceler ve danslarla uygulanan bir köy bayramı.

Kerpiç (brique  tte non cuite): Doğu   lkeleri ve başlıca Anadolu'da halkın köy ve bazen kasaba meskenlerini yapmak için kullandıkları ilkel madde. Çamura saman karıştırılır ve güneşte kurutulur.

Keramet (charisme): Dinî bir   nderde görülen olağanüstü vasıfların bütünü. Bu olağanüstü vasıflarından dolayı bu keramet sahibi kimsede tanrısal veya insanüstü bir k  k görülür. Keramet birçok kollektif hareketler ve etkilerin kaynağı gibi görülür. Keramet sahipleri arasında mezhep ve tarikat kurucular, siyasî rol oynayanlar ve başkanlar vardır.

Kervancılık: Orta  ğ   toplumlarında, başlıca göçebe zümrelerin aracı ile yapılan ticaret   ekli.

Kervansaray: Orta  ğ  'da türk imparatorluklarının dağınık ve uzak bölgelerini birbirine ba  layan konak teşkilâtı. (Tavernier, *Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*).

Ke     (moine chr  tien): Doğu hıristiyan kiliselerinde manastırda zühd hayatı geçiren rahiplere verilen ad.

Ke     (d  couverte): Tabiat olaylarından veya alanlarından yeni bir şeyin meydana çıkarılması. Ke     bütün tabiat alanlarına ait olabileceği için coğrafya ve astronomiden sosyolojiye kadar her ilim dalını ilgilendirir. Ayrıca ke    n yapılmasını hazırlayan toplum şartları olduğu gibi, ke    fler de toplum şartları üzerine tesir eder: yeni k  t'aların ke     kolonileştirme ve emperyalizmi doğurdu.

Ketvurma (inhibition): Fiillerini durdurma gücü. Aslında psikolojiye ait bir terimse de, toplum baskısı ve eğitim yardımıyla insanın bu gücü kazanmasını göz önüne alınca sosyolojik bir olay olarak görünür.

Kılıbık: Üst maddede anlatılan tipin tam aksidir. Erkeğin ailede nüfuzu tamamen karısına bırakmasından ibarettir.

Kılıç (glaive): İlk ve Ortaçağların esash savaş silâhı. Savaş dışında kılıç taşıma hakkı Batı feodalizminde asillere mahsustu. Kılıç üzerine yemin etmek, andiçmelerin en üstünü sayılırdı. Kılıç şövalyeliğin başlıca vasfı idi.

Kılıçtan geçirme (passer de l'épée): Eski savaşlarda yenen tarafın yenilen tarafı tutsak almayarak kılıçla öldürüp yok etmesidir.

Kılık (tenue): Her toplumda âdetlere göre düzenlenen giyim ve kuşam şeklidir. Eskiden eşanlamlı olduğu halde iki kelime yanyana ve tek kelime imiş gibi "kılık kıyafet" denirdi. Kılık âdetlere bağlı olmakla birlikte hızlı değişimleri modağa bağlıdır.

Kına gecesi: Türklerde düğünden önce güveyin bekârlık arkadaşlarına verdiği ziyafet.

Kırallık (royaume): Üstün soylu tek bir ailenin yönelttiği siyasi yönetim şekli.

Kırbaçlanma (flagellation): İlkelerde birçok ayinlerde, başlıca topluma girme (initiation) ayininde adayın toplum disiplinine alıştırılması için kullanılan bir usul. Ayrıca birçok toplumlarda çocukların eğitiminde kullanılmaktadır.

Kıyas (talion): Sataşma ve saldırmada uğranılan bir zararın eşdeğeri bir karşı zarar vermek üzere öc almadan ibaret olan âdet. Karşılıklılık kanununun bir görünüşü olan kıyas, toplumca kabul edilmiş kuralları çiğneyen kimseye karşı kullanılacak yaptırıcı güc, onu suçlu kılan zarara eşit olmalıdır fikrine dayanmaktadır. Kıyas, aslında kabile bünyesinden henüz çıkmamış ve site bünyesini tam kazanmamış toplumlarda kullanılmıştır. Kabiledeki kangütme (vindict) kurumunun daha ileri bir şeklidir. Ancak burada ona devlet gücü de karışmıştır. Tevrat'da ve Kur'an'da "kıyas" (başa baş, dişe diş) kuralı yer almaktadır.

Kıskançlık (jealousie): Bir kısım psikologların sırf ruhî sebeplere bağlamak istedikleri kıskançlık, aslında, tipik bir toplum olgusudur. İnsanı kıskançlığı horoz ve tavukların münasebetine irca etmek yanlışır. İki türlü kıskançlık vardır: biri üst ve aşağı dereceler arasındaki yarışma duygusundan doğar. Meziyetçe üstün olanı kıskanırlar. Bu hal aile içinde sevginin paylaşılmasında kardeşler arasında

meydana çıkar. Meslek hayatında aynı meslekteki rakipler arasında daha barizi görülür. Bütün bu şekiller sosyal tabakalanma ve rakabet ile ilgilidir. İkinci kıskançlık cinsî hayata aittir. Bu karı-koca, sevgililer, veya ana-baba ile evlâtlar arasındadır. Bu kıskançlık şekli cinsî yasak ve namus inancına bağlıdır. Fakat onun da görünüşleri çok değişiktir: kıskançlık yüzünden adam öldürmeden ayrılmaya kadar dereceleri vardır. Bu şekillerin anlaşılabilmesi için kültür antropolojisi tetkiklerine bakmalı ve kıskançlığı aile bünyelerine göre incelemelidir.

Kışkırtıcı (provocateur): Marx'çı terimlerde sınıf devrimi fikrini taşıyanları kızdırarak söyletmek üzere meydana çıkaran kimse demektir. Fakat bu terimi bütün ideolojilere karşı aynı tavrı alanlar için de kullanmak mümkündür.

Kışlak: Karşısı yaylak. Göçebe veya yarı göçebe yaşayan toplumlarda (transhumance) mevsimlere bağlı olarak barınak değiştirmeden ibarettir ki, kışın barınılan yer "kışlak", yazın barınılan yer "yaylak" adını alır. Anadolu'da halkın büyük bir kısmı böyle yaşamaktadır.

Kışla (caserne): Silâh altındaki askerın sefer dışındaki zamanda yaşadığı bina ki, orada askerî eğitimi alır.

Kıtal, katliam (massacre): Savaşta veya savaş dışında silâhsız kimselerin, hatta savaşa katılmayan kadın, çocuk ve ihtiyarların öldürülmesi şeklinde girışilen vahşî saldırma. İki türlü kıtal vardır: 1) silâhsız kimselerin ayaklanmaları ve baskı yapan siyasî güce karşı ümitsiz mukavemetleri üzerine onların silâhlı kuvvetlerle yok edilmesi: Sovyet kuvvetlerinin Macaristanda yaptığı gibi. 2) Bir kabile, zümre veya mezhebin sistemli olarak yok edilmesi: ilkel kavimler bu şekilde yok edilmişlerdir. Meksikaya çıkan Fernand Cortez orada iyi karşılandığı kızıl derili kabilelerini bu şekilde yok etmişti.

Kıtlık (pénurie): Bolluğun karşısı.

Kızılây (croissant rouge): Savaş ve barışta yaralıları ve hastalara yardım teşkilâtı.

Kızılhaç (croix rouge): Bu yardım teşkilâtı hristiyan tarikatlerinde Batıda başlamış, insanî yardım (charité) değerinden dolayı islâm ülkelerinde de benzeri Kızılây kurulmuştur.

Kız kaçırma (rapt, enlèvement): Bk. kaçırma. Birçok ilkelde görülen âdet, Çerkesler de (Anadolu) evleneceği kızı kaırır.

Kibbouth: Kollektif İsrail cemaati. Filistine göç eden ilk yahudi cemaatlerin kurdukları sosyal ve iktisadî teşkilât. İlk Kibbouth 1927 de doğdu. Bunlar teşkilâtlı tarım cemaatleridir. Bütün maddî hayat

mutlak olarak ortaktır. Her erişkin çalışmaya mecburdur. Kibbouth üç kişilik bir heyetle idare edilmekte idi.

Kilise: Üniversal din içinde bir dinî cemaat, Özel olarak hristiyanlıkta tapınma yeri, ayrıca hristiyanlıkta temel mezheplerden her biri: Katolik Kilisesi, Protestan Kilisesi gibi. Genel olarak başka din oranlaşmaları için de kullanılır. (Eglise).

Kişilik (personnalité): Bir toplum içinde fertlerin o toplumu meydana getiren kurumlardan her birine intibak etmesinden doğan sosyal hüviyetleri: bu suretle hukukî, siyasî, meslekî, ailevî kişilikler gibi. Bir insan aynı zamanda bütün bu zümrelere girebileceği için, onda bu kişiliklerin hepsi bulunabilir. Bazı sosyal psikologlar “kişi” ile “kişilik” kavramlarını birbirine karıştırmaktadırlar. Psikolojiyi ilgilendiren kişi, sosyolojinin konusu olan kişilik veya kişiliklerdir.

Kişilik (personnalité): Sosyoloji gözünde insanın toplum içinde değerler ve kurumları benimsemesinden doğan ruhî varlığıdır ki, iki ilim arasında sosyal psikolojinin inceleme konusudur. İlkel toplumalarda insanın yalnız dinî hayattan doğan ve zümreye bağlı bulanık bir kişiliği vardır. İleri toplumalarda değerler farklılaştıkça insanın aile hukuk, devlet, din, sanat, v.b. değerlerine ait ayrı kişilikleri doğar.

Klan (clan): Bildiğimiz toplumların ilkel ve başlangıç şekli. Saf halde klan’a Avustralya’da kabilelerin içinde rastlanır. Kabile fratri veya “yarım” lara, onlar da klan’lara ayrılır. Klan, kutsal sayılan belirli bitki ve hayvan türlerinin soyundan geldiklerine inanan ve bu kutsallık yüzünden birbirleriyle evlenmeleri yasak olan insanların meydana getirdiği zümredir. Bu kutsal bitki ve hayvanlara “totem” denir. Klanda en önemli vasıf dıştanevlenme (exogamie) dir. Babasoylu ise klanda bir erkek ata vardır ve bütün nesiller bu ilk atadan gelir. Eğer klan anasoylu ise ilk cet kadındır ve nesiller ona dayanır. Klan kelimesi çoğu sob (sıb) kelimesinin eşanlamı gibi kullanılmıştır.

Klik (clique): Gelişmiş bir toplumda çıkar ve fayda tasasiyle başkalarına karşı birleşen ve bir çeşit “meşru” çete haline gelen saldırgan kuruluşlara verilen addır. Klikler, siyasî hayatta veya bunun dışında faydacı dayanışmalardan ve kendi çıkarlarından başka hiç bir amaç tanımadıkları için topluma zararlı zümrelerdir.

Kocalmak (vieillessement): Aslında biyolojik ve psikolojik görünüşleri olan bir olay ise de insanların toplum içindeki statü’lerinin aldığı belirli bir şekil olması dolayısıyla aynı zamanda sosyolojik bir olaydır. Her toplum bünyesinde kocalmanın değerlendirilmesi ve statüsü değişir. Bazı toplumalarda kocalar yönetimi (gérontocratie)

halinde de tatbik edilir. Yunan sitelerinde bu âdet ostracisme kuru-
mu şeklini almıştı. Toplumdan, böyle bir kimse belirli bir zaman sü-
resi için çıkarılırdı. Bugün de yurtdaşlık haklarını kaybetme, tam
koğulma, heimatlos'luk şekillerinde görülüyor.

Kolektif psikoloji (*psychologie collective*): Toplum olayla-
rının psikolojik görünüşlerini inceleyen bilgi dalı. Sosyal psikoloji'-
den ruhî olayların sebeplerini toplum olaylarında araması bakımın-
dan ayrılır. Halbuki birincisi, tersine, toplum olaylarının sebeplerini
ruhî olaylarda aramaktadır. (Ch. Blondel, *La psychologie collective*).

Kolektif şuur (*conscience collective*): İnsanda, fert olarak
ruhi hayata ait olayları aşan ve zümrenin ortak düşünce, istek ve
heyecanlarını temsil eden ortak şuur ki, bütün kültür değerlerini,
özel bir terimle bütün "değer hükümleri" ni içine alır. Kolektif şuur
"Biz" ve "Bizim" kelimeleriyle belirttiğimiz her şeyi içine alır. İn-
sanların ferdi ruhları dışında böyle bir ortak ruha sahip olmaları
toplum dayanışmasının en esası kaynağıdır. Ancak kolektif şuurun
ferdî şuurlar dışında ve üstünde var olduğu şeklindeki eski görüş
savunulamaz. (E. Durkheim, *Les représentations individuelles et les représentations collectives*). Doğrusu şudur ki, kolektif şuur her
fertde hazır ve toplumun iç hayatımızdaki kontrol görevini görür.
Birlik ruhu (*esprit de corps*), sınıf şuru (*conscience de classe*), ırk şuru, millî şuur kolektif şuurun tarzlarıdır.

Kolektif taşma (*excitation collective*): Bir sosyal topluluğun
üyeleri arasındaki karşılıklı münasebetlerde heyecanlığın şiddetlen-
mesinden ibaret olan devreli (*circulaire*) tepki tarzı. Kalabalığın et-
kilerinden önce bir kolektif taşma safhası gelir. Bu hali bütün dinî
ayinlerde, çağdaş toplumların miting ve grevlerinde veya devreli
bayramlarında görürüz.

Kolektif psikoz (*psychose collective*): Marazî psikolojiyi oldu-
ğu kadar sosyolojiyi de ilgilendiren bir terimdir. Marazî bir bünye
temeli üzerinde telkin yardımıyla toplum etkilerinin yayılmasından
doğan bir olaydır. Sosyal sarsıntı zamanlarında, krizler ve savaşlar-
da, bozgunlarda toplum psikozları artar. 1936 iktisadî krizinden son-
ra Fransa'da tepkili delilikler artmıştı. (Maurice Leconte, *Conflits sociaux et psychoses*).

Kollektivizm (*collectivisme*): Geniş anlamında bu terim bir top-
lum organlaşması tipini gösterir ki, orada karşılıklı yükümlülükler
fertleri ahlâkça birbirine bağlar ve ferdî sözleşmelere yer veren top-
lumlarda kişilere ait sayılan birçok fiiller orada doğrudan doğruya

tie) olduğu halde bazılarında yaşlanmak, toplum imtiyazlarını kaybetmek demektir. (*La sociologie du vieillissement*, Curent sociology, vol. VIII, No. 2, 1959) Bk. ihtiyarlık.

Koğulma (expulsion): Bir toplumun kendi kurallarına aykırı davranan yabancı kimseleri toplum dışına çıkarması. Fakat bu, bir toplum ferдинin kutsal değerleri çiğnemesi, toplum için tehlikeli olması cemaate aittir. Kollektivist toplumlarda meselâ eşin seçilmesi aileye, hatta cemaate aittir. Toplum ferdileştikçe kollektivizm zayıflar. — Dar anlamında bu terim özel mülkün ve özel teşebbüsün sınırlandırılmış olduğu bir iktisat sistemini gösterir ki orada sınırlandırılmış mülk ayrı ise de iş ortaktır.

Kolkhoze - Sovrakhoze: 1) Bunlar Sovyetlerde tarım idaresinin iki organıdır. 1922 de kanunla kurulmuştur. Kolkhoze ziraî işletme anlamına gelen iki kelimenin kısaltılmışıdır.

2) Ruslarda sovyet devriminden sonra baş vurulan iktisadî hareketlerden biridir ki, toprak devlete ait olmakla birlikte köylü üzerinde çalışır ve kendi çalışma payını alır.

Koloni (colonie): Yeni keşfedilen veya ele geçen bir ülkeye anayurttan gidip yerleşenlerin topluluğu. Özel olarak bir şehire yerleşen her yabancı mahallesine de bu ad verilir.

Kolonileştirme (colonisation): Emperyalizmden farklı olarak bir memleketin dış adaçları ile başka memleketlere iktisadî tahakkümü anlaşılır. Kolonileşme bu sistemi kabul eden ülkenin halidir. Kolonileştirme demografik taşmanın zarurî neticesi değildir. Bunun için iktisadî nüfuzun arkasından siyasî nüfuzun gelmesi yeter. Umumiyetle sömürme kolonileri ile nüfus ve iskân kolonileri ayrılır. Modern kolonileştirme 16 ncı yüzyılda Batıda başlamıştır. Büyük kıt'a keşifleri bunun başında gelmiştir. Portekiz, İspanya, Holanda, Fransa, İngiltere başlıcalarıdır.

Komisyoncu (commissionnaire): Alım-satım ve taşıt gibi işlerde alıcı ile satıcının birbirini bulması ve anlaşmalarını sağlayan ve buna karşılık belirli bir yüzde alan kimse.

Kombine (combine): 1917 Rus ihtilâlinden beri endüstri teşebbüsleri kollektif mülk ilân edilmiştir. Ham madde ve taşıt araçlarının kolaylığı için endüstri merkezleri gruplaştırılmıştır. Taşkent dokuma kombinesi pamuk endüstrisine bağlıdır.

Komün (commune): Geniş anlamında, bir dereceye kadar yönetim özerkliği olan şehir veya köy halindeki yerleşme cemaatidir. Ortaçağ toplumunun kuruluşunda "komün" esnaf birlikleri (corporations) veya başka birlikler halinde zanaatçi ve tüccardan ibaret bir toplum

tabakasını temsil eden bir kurum idi. Bu kurum üyelerini dışa karşı koruyor, içte kararlılığı ve kamu hizmetlerini sağlıyordu. Komün'ler yavaş yavaş şehirler halini aldı. — Dar anlamında "komün" kelimesi iki "ihtilâl" hükûmetinde kullanılır: 1792 Fransız ihtilâlinde, 1871 de Paris'in kalkınmasında.

Komünalizm (c o m m u n a l i s m e): Azınlık zümrelerine en çok özerklik sağlayan siyasi teori.

Komünizm (c o m m u n i s m e): Geniş anlamında, bu kelime belirli bir toplumda malların toplum üyeleri arasında bölünmesinden ibaret âdeti gösterir. Bu komünizm şekli birçok ilkel toplumlarda görülmektedir. Şu kadar var ki bu âdet ferdî mülkü ortadan kaldırmaz ve çoğu, devreli (cyclique) olarak uygulanır. İlkel komünizmi aile, klan veya sob'a bağlı olan kollektif mülk ile karıştırmamalıdır. — Dar anlamında "komünizm" kelimesi üretim araçlarını kamu mülkü haline koyan bir toplum devrimine verilen addır. Marxiste'ler komünizm ile "ilmî sosyalizm" i eşanlamlı sayarlar. Ancak çeşitli yorumlamalara göre sosyalizm evrimci, komünizm devrimci ve ihtilâlcî karakteriyle ayrılır.

Komşuluk (v o i s i n a g e): Aynı yerde oturan insanlar arasındaki toplum ilişkileri. Buradan bir kısım "komşuluk zümreleri" denen zümreler doğar. Mahalle, köy, kasaba ve şehirde çeşitli komşuluk ilişkileri vardır. Yerleşme zümrelerinde (köy, kasaba, şehir) komşuluk münasebetleri esaslı yer tutar. Köyler ve kasabalarda, komşuluk akrabalık gibi bir sosyal bağlantı şeklindedir. Komşular birbirlerini ziyarete giderler, yardımlaşır ve korurlar. "Ev alma komşu al" sözü bunu gösterir. "Komşuda pişer, bize de düşer" atasözü bu yardımlaşmanın başka bir ifadesidir. Fakat büyük şehirlerde komşuluk münasebetleri gevşer, onun yerini sosyal sınıf ve meslek münasebetleri alır.

Komprador (c o m p r a d o r): Bir kapitalistin ham madde memleketleri veya kolonilere göndererek oradan müşteri veya iptidai madde tedarikine memur ettiği kimse, kapitalist ile ham madde memleketi arasındaki araç.

Konak (H ô t e l): Konukların konduğu yer anlamında asıl yolcuların ağırlandığı bina iken Ortaçağ sonunda büyük ailelerin şehirde yerleştikleri zaman kurdukları yapılara bu ad verilmiştir. Batıda asillerin büyük şehirlerde yerleşme yapıları, Hôtél, Türklere Saray örneğine göre kurulan büyük aile yapıları "konak" idi.

Konfederasyon (confédération): Her birinin yönetim bakımından özerkliği olan bölge veya küçük devletlerin siyasi ve askerî bakımından teşkil ettikleri birlik.

Konjonktür (conjoncture): Littré bu kelimeyi “bazı vakaların aynı yerde karşılaşması” diye kullanıyordu. Larousse “hal ve şartların birbirine uyması” diye ifade ediyor. Bugün iktisatta hem belirli bir andaki iktisadî durum, hem de bu durumu ve onun evrimini tetkik eden ilim anlamları için kullanılır.

Konkordato (concordat): Papa ile bir devlet arasındaki muahede. 1905 e kadar din ve devlet ayrılığı konkordato ifade ediyordu. Bu eski anlamı bugün pek az kullanılıyor. Bugün iktisadî hayatta kullanılan anlamı ile iflasa gitmemiş durumlarda Ticaret mahkemesi ile tüccar arasındaki anlaşma, borçlarını ödeme güçlüğünde olan bir tüccara mahkemenin gösterdiği kolaylık demektir.

Kontrol (toplum kontrolü): Bk. Toplum baskısı.

Kooperatifçilik (coopératisme): Kooperatif Birliklerinin kurulması ve yayılması için gereken fikirlerin bütünüdür ki ilkesini dayanışmacılık (solidarisme) den alır. Bk. Dayanışma.

Kooperatif birlikleri (associations coopératives): Gerek tüketicileri, gerek üreticileri bir araya getiren ve her ikisini büyük sermayenin baskısından kurtarma hedefini güden iktisadî kuruluşlardır. Bunu ya çıkarı kaldırmak, ya da işçilerin kendi ihtiyaçlarını sağlamak üzere gerçekleştirir. Kredi ve ziraat kooperatifleri de vardır. Kooperatifler, şirketler gibi yalnız kazanç amacıyla kurulmazlar. Dayanışma ve dayanışmacılık (solidarisme) fikrine göre kurulurlar. Tüketim kooperatifleri memur, işçi, esnaf gibi sabit veya dar gelirlielerin pahalılık baskısı altında kalmamasını sağlar. Üretim kooperatifleri de orta sınıfın önemli bir kısmı olan küçük üreticilerin büyük üreticiler (kartel’ler) önünde ezilmemesi gayesini güder. Yönetim bakımından kooperatifler demokratik bir esasa dayanırlar: kooperatifi en büyük hissesi olanlar değil, seçim yolu ile en ilgili ve bilgili olanlar yönetirler.

Koordinasyon (coordination): Ne üstbağlılığın, ne de bazı fertlerde üstünlüğün bulunduğu bütün toplum etkileşmesi şekillerine bazı sosyologların verdiği özel addır.

Korporasyon (corporation): Bk. Lonca, Esnaf birlikleri.

Koruyuculuk (protectorat): Bir devletin başka bir devlet üzerinde koruyucu siyasi güç kurması. Eski terimle “himaye”. Bu kelime “mandat” ve “mandataire” diye de kullanılır.

Koruyucu sistem (protectionnisme): İktisatta özel teşebbüslerin Devletçe korunması suretiyle geliştirilmesi esasına dayanan sistem. Koruyuculuk yabancı sermayeye karşı zayıf olan yerli sermayenin gelişmesi için geçici olarak baş vurulan devletçilik şeklidir.

Koruyucu ruh (esprit gardien): Belirli bir ferdi koruyan tabiatüstü varlık. Birçok ilkel kabilelerde, başlıca Kuzey Amerikada koruyucu ruh kendini gösterir, rüyalar veya korunan kimsenin uyanırken gördüğü hayaller yardımıyla rol oynar (Hamlet'in hayalet'i gibi).

Koşma: Anadolu Folklor'unda halk şiirinin en yaygın olduğu şekil ki, dört mısralık her kıt'anın üç mısraı birbiriyle ve dördüncü mısralar öteki kıt'aların aynı mısralarıyla kafiyevidir.

Konukseverlik (hospitalité): Yabancılar karşı gösterilen ağırlama ve iyi karşılama ki ilkelerde o kavimlerin dinî inançlarıyla ilgili olarak pek karışık şekiller gösterir. Konukseverlik, birçok ilkel kavimlerde yabancıların zararından korunmak için baş vurulan bir kurumdur ve bazı yerlerde yabancıların konukladığı kimsenin karısıyla yatmasını gerektirir: Eskimolar, Kuzey Sibirya'nın bir kısım halkı gibi. Konuğu karşılamada türlü âdetlere yabancı uymadığı zaman bu, düşmanlık görünüşü sayılır ve yabancıya karşı düşman tavrı alınır.

Kök-aile (famille souche): Bk. Aile.

Köktencilik (radicalisme): Kültür değişmelerine ve toplumun bünyesine ait sosyal hareketlerde kökten değişmelere yer veren doktrin veya tavır. Siyasî partilerde radikalist'ler muhafazacılara karşıdır.

Köle (esclave): İlkçağ toplumunda sistelilik haklarından yoksun olan ve savaş tutsaklarından hayatta bırakılıp ağır işlerde çalıştırılanlardır. Köle insandan sayılmazdı, eşya gibi alınıp satılırdı. Sonradan ailenin yardımcı bir unsuru haline gelmiş ve "azatlı köle" (client) şeklinde gevşeyerek hür insanlar veya efendiler altında bir sınıf olmuştur. Köle, aslında "gulaman" yani kullar farsça kelimésinden bozma "kölemen" kelimesinin kısaltılmışı olarak doğduğu için türkçe değildir, türkçeleşmiştir. Asıl türkçede "kul" bu anlama gelir.

Kölelik (esclavage): Kulluk, İlkçağ toplumunun temelli kurumu ve toplum dışı sayılan bir tabakadır. Kölelik evrensel dinlerle birlikte kalkmaya başlamışsa da kalıntı halinde 18 inci yüzyıla kadar sürdü. Ancak İnsan hakları düşüncesinin ve hürlük (özgürlük) fikirlerinin yayılmasıyla tam olarak kalktı. Birleşik Amerika'da güneyin zenci kölelerine hürlük vermesine karşılık kuzeyin hürlük istemesi yüzünden çıkan ayrılık savaşları sonunda kölelik kanunla kaldırılmış ise

de bugün yine zencilere karşı ayırsayma hareketi kölelik düşüncesinin kalıntısıdır.

Köprü (p o n t): Köy yollarında dere ve çaydan geçen tahta veya taş köprülerden bir şehrin iki kısmını bağlayan veya büyük nehirlerde trenin geçmesi için kurulmuş ayaklı veya asma demir köprülere kadar pek çok çeşidi içine alır.

Köşk (k i o s q u e): Şehir dışında (banliyöde) bahçe içinde kurulmuş zengin evi. Bk. ev.

Kötümserlik (p e s s i m i s m e) veya karamsarlık: Toplumda işlerin hep kötüye doğru gittiği ve geleceğin hep karanlık olduğu şeklinde yorumlayan görüş. Kötümserlik bir ruh hali ve mizaç olduğu gibi aynı zamanda bir toplum eğilimidir. Birçok çatışkan akımlar birbirlerine karşı kötümser tavır alırlar. Dar anlamda bu kelime bir felsefe çıkırının adıdır (Arthur Schopenhauer).

Kötüye yorma (m a u v a i s e a u g u r e): Bazı kimselerin olmakta olan şeylerin mutlaka kötü sonuçlar doğuracağı şeklinde yormaları. Kötüye yorma "teşe'üm" den daha hafiftir, ve mutlaka büyücülüğe bağlı değildir.

Köy (v i l l a g e): Çiftçilikle yaşayan en küçük yerleşme cemaatidir. Köyler nüfusun en seyrek olduğu ve bu yüzden birbirleriyle temasın en az bulunduğu kuruluşlar oldukları için toplumdaki teknik ve kültür değişimleri en geç köye girer ve köy, esasında, âdetlere en çok bağlı, en kapalı bünyedir. R. Maunier köyü, korunma eğiliminden doğmuş olmasıyla kasaba ve şehirden ayırıyor. (Köy, koy, kuyu, köz çukur, girinti demektir. Bu da Maunier'nin tanımını destekler).

Köylü ağız (p a t o i s): Her dilde, şehir konuşması ile türlü söyleyişler şeklini alan köy ağızları birbirinden ayırılır. Yazı dili (edebiyat ve düşünce dili) ile bu köy ağızlarını ayırmalıdır. Oradan folklor malzemesi çıkarsa da doğrudan doğruya onu düşünce dili ile karıştırmak yanlış olur.

Köy sosyolojisi (s o c i o l o g i e r u r a l e): Köy denen ve insan toplumlarının en büyük kısmını meydana getiren bünyenin incelenmesi işini üzerine alan sosyoloji dalıdır. Zimmermann bu konuya dair yazılmış eserlerin bibliyografyası için (1935 e kadar) 2 cilt yazmıştır.

Köy tipleri (t y p e s d e v i l l i g e): Köy en yaygın topluluk şeklidir ve pek çok tipi vardır: A) yerleşme bakımından: yerli köyü, yörük köyü, göçmen köyü; B) coğrafi şart bakımından: dağ köyü, ova köyü; C) geçim bakımından: çiftçi köy, çoban köy, balıkçı köy, v.b.; D) kuruluş bakımından: bir sokak üzerinde, meydan çevresinde, sıkışık veya dağınık evli; E) ulaştırma bakımından: şehre bağlı, yalnız;

F) bünye bakımından: sünî, alevî, etnik zümre köyü, v.b. olabilir. Köy araştırmalarında bu tipleri gözönüne almalıdır.

Köyleşme (ruralisation): Köyden şehire akın, çiftyaşayışlar ve gecekondular denen yeni toplum olayları yeni endüstrileşen ülkelerde şehirlerin köyleşmesi denebilecek ciddi bir olay meydana çıkar-mıştır. Yerleşen köylüler şehirleşmedikleri gibi şehir yaşayış seviyesini de sarsarak köyleştirmektedirler.

Köy okulu (école du village): Köyde en önemli kurum. Cami dersleri ile okul dersleri çatışmadığı zaman gelişme geleneğe uygun şekli alır. İleri-geri gerginliği köylere kadar sokulunca bu iki öğretim kurumu çatışkan ve zararlı etkiler yapar. Köy öğretimini çevreye uygun olarak vermek isteyen köy enstitüleri siyasî gerginliklerin işe karışması yüzünden görevini başaramamıştır.

Köy odası (siège du village): Köylünün konukları ağırladığı ve ileri gelenlerin toplandığı oda. Köyün toplum işleri muhtar ve ileri gelenlerle bu odada veya köy kahvesinde konuşulur.

Köyler birleşmesi (union des villages): Bir panayır yeri çekim merkezi olmak üzere bazı köyler birbirine yaklaşır ve birleşmeye doğru giderler: Gönen yakınındaki "Sarıköy" gibi. Bu birleşme panayırın üstün etkisi ile sonunda şehirleşmeye kadar gider: Adapazarı gibi. Devlet planlaması ile köylerin birleştirilmesi de düşünülebilir. Fakat böyle bir olay çok etraflı araştırmaya dayanmalıdır.

Kredi (crédit): Eski terimle "i'tibar" bir iktisat terimi ise de kökleri Potlatch kurumu olduğu ve ilkel toplumlarda dinî, hukukî bir kurum olarak başladığı için onu tam sosyolojik terim saymak gerekir. Bk. Potlatch.

Kriminoloji (criminologie): "Suçlarbilgisi" de denebilir. Lombrozo, Garofallo, Ferri tarafından kurulmuş hukukun özel bir dalı olmakla birlikte hukuk sosyolojisi içinde de araştırma konusudur. Tarde suçların yayılmasında taklitlerin rolünü gördü (Tarde, Criminalité comparée). Durkheim, suç toplum kurumlarına ve değerlere karşı saldırma halinde davranış diye anlıyor.

Kriz (crise): "Buhran". Hem iktisadî hem sosyolojik terimdir. Üretim ile tüketim arasında oranın kaybolduğu zamanlarda iktisadî krizler meydana gelir. Fakat genel olarak iki kültür çevresi arasında geçiş halinde bulunan toplumlarda bütün kurumlarda veya ayrı ayrı kurumlarda krizler olur. Kriz toplumun dengesini kaybetmesi ve kurumlar bağlaşığının sarsılması halidir. İnançlarda, ahlâkî davranışlarda, sanat zevkinde kriz gibi. (Bunalma ve bunalım da denir.)

Kullanış (usage): Eski terimde "teamül,,. Hiç bir yaptırıcı gücü olmaması veya yalnız gevşek bazı yaptırıcı güçleri bulunmasıyla âdet-den ayrılan "kullanış" ın örf ve âdetlerde olduğu gibi ahlâkî temeli yoktur. Giyinme, yemek yeme, selâmlama tarzı gibi. Bk. Görenek. (Bu kelime daha elverişlidir.)

Kulûp (club): Belirli bir ortak fikir veya etkinlikle birleşen insanların meydana getirdiği birlik. Kulûp, spor, eğlence, oyun veya yalnızca dinlenme, sohbet için olabilir. Kahve'den üyelerinin aynıcinsten olması ve ortak bir amaçta birleşmesi ile ayrılır.

Kulûbe (caban): Köy evinden ayrı, şehir ve köy dışında, çoğu bir bostan veya ağıl yakınında kurulmuş küçük barınak. (Bk. ev).

Kumar (jeu): Kazanç amacı ile oynanan oyun ki bütün kâğıt oyunları buraya girdiği gibi, rulet şeklinde oyunlar hatta at koşuları da girer. Kumarda temeli talih ve onun da esas olan olasılık (probabilité) teşkil eder. Kumar çalışmadan kazanmayı sağladığı ve birçok servet ve aile yıkılışlarına sebep olduğu için bazı toplumlar ve dinlerce kötü görülmüş ve yasaklanmıştır.

Kumarbaz (le joueur, the gambler): Para kazanmak için talih oyunları oynamadan ibaret olan kumarbazlık kaçınılmaz düşkünlük halini aldığı zaman servetleri batırabilir ve aile hayatını yıkar. Bundan dolayı toplum suçlarının büyüklerindenidir.

Kurban (sacrifice): Bütün dinlerde ortak olan kurumdur ki, tabiatüstü varlıklara hediye olarak kesilen hayvan ile bu fiile ait ayin ve törenden ibarettir. Kurbanın kesildiği yer (mihrab), kurban kesme aleti (balta), kurbanı kesen ve bu aleti yapan ve saklayan insanlar kurban kurumunun çok karmaşık olan unsurlarıdır. (Bk. Kast). Kurbanın kökü ilkel ayinlerdeki kutsalla birleşme (communion) ayinindedir. Orada totem'den ibaret olan dokunulması yasak şeyler (hayvan, bitki) kesilir ve parçaları klan fertlerine dağıtılır, ondan yemek üzere kendilerindeki kutsallığı arttırırlar: Buna temel totem'lerle klan fertleri arasında cevher-birliği (consubstantialité) inancıdır. İlkelerdeki bu kurban yüksek dinlerde tabiatüstü varlıkla insan arasında ilişkisi kuvvetlendirmek için bir çeşit sözleşme halini almıştır.

Kurşuna dizme (fusillade): Suçlu asker olduğu zaman uygulanan idam cezası. Fakat bazı kütle halinde isyanlarda bu kelime isyancıları toptan kurşundan geçirme anlamına gelir.

Kurultay: Eski türklerde ve Moğollarda büyük kararlar verileceği zaman boy beyleri ve başbuğların hakanın başkanlığında yaptıkları toplantı idi. Kurultaylar sürekli değildi, olağanüstü vakalarda top-

lanırdı. Cumhuriyetten beri Türkiye’de de hemen benzer bir anlamda, yalnız demokratik şekilde kullanılmaktadır. Bugünkü Kurultaylar yalnız bilgi alanındaki olağanüstü toplantılara aittir.

Kurum (institution sociale): Toplum kurumu. Fikirler, davranış tipleri, insanlar arasındaki ilişkiler tiplerinden ibaret bir bütündür ki, çoğu kere maddî bir takım cihazlarla birliktedir, ve toplumca kabul edilmiş bir ilgi merkezi etrafında organlaşmıştır. Kurumların kökleri âdetlerdir ve oradan çıkarak gelişirler. Kurallar (normlar) ve yazılı kanunlar, kurumların hayatında iğreti vasıflardır: onlardan doğar ve kurumların evrimine bağlı olarak değişirler. Kurumda temel, bağlaşıma (consensus) dır, onsuz asla gerçek kurum kurulamaz. Farklı seviyede bir toplumdan başka bir topluma kurum geçirilmesi bunun için çok güç, hatta bazı durumlarda imkânsızdır. Böyle geçirmeler için, asıl kurumda esaslı bünye değişimleri olmalıdır. Kurumlar, genel olarak, “organlaşmış” ve “yaygın” (diffus) olarak ikiye ayrılır. İkinciler âdetler içindedir ve daha organlaşma halini almamıştır. Başka bir bakımdan onları “kuralcı” (régulative) ve “işlemci” (opérative) olarak da ayırırlar. Birincilerin toplum için hayatî bir önemi vardır ve görevleri bir toplumda fertlerin davranışına ait belirli sektörleri kontroldür. Aile, Mülk, Kilise, Devlet, okul böyledir. İşlemci kurumların görevleri daha sınırlıdır. Halk kitaplıkları, Hayır kurumları, Posta-telgraf, Emekli sandığı gibi.

Kurum ayarlanması (ajustement institutionnel): Fertler, zümreler, fertle zümre veya aynı kültürün unsurları arasında her türlü denge araştırılmasıdır. Başlıca tipi kurumlar arasında denge aranmasında görülür: Din - siyaset, din - devlet, iktisat - ahlâk, hukuk - iktisat, v.b. şekillerde meydana çıkar. Ayarlanma tam değilse bu kurumlar arasında çeşitli tipte çatışmalar var demektir.

Kurum devresi (cycle institutionnel): Bir toplum kurumunun gelişme devresidir. Toplumun yeniden organlaşması içinde kurulan kurum kendi görevlerini geliştirmeye çalışır. Etkili bir “işlem” merhalesinden sonra kurum çoğu kere kendisinin doyurması gereken ihtiyaçlarla temasını kaybeder. İç organlaşmasının katılığı onun değişik toplum çevre şartlarına göre ayarlanmasına engel olur. Gittikçe artan bu ayarsızlık safhası, hızlı ve beklenmedik toplum değişimleriyle de şiddetlenerek bir çeşit taşkesilmeye ve organlaşmanın kaybolmasına ulaşır. Bundan sonra kurum ya tükenir, ya yeniden organlaşır.

Kurumlaşma (institutionalisation): Ferdin toplum hayatına girmesi, çocuğun eğitilmesi birer kurumlaşma sürecidir. Çocuk biyo-

psikolojik faaliyetlerini işlettikçe kurumlaşır. Bu olgu üzerinde Balta-
cıoğlu "İçtimai Mektep" adlı kitabında durdu.

Kutsal (sacré): Kutlu da denebilir. Dinin esaslı mefhumlarından bi-
ridir. Yasaklar ile kutsaldışı (profane) denen şeylerden ayrılan
şeyler, fiiller ve düşünceler düzenine denir. İlkın Robertson Smith
kutsal'ın bulanık değeriiliği üzerine dikkati çekti: çünkü kutsal ba-
zen saf, bazen saf değil (impur), bazen uğurlu, bazen uğursuz,
bazen sevimli, bazen korkunç oluyor. Bu karşıt bulanık vasıfları son-
radan Durkheim inceledi. (E. Durkheim, *Les Formes élémen-
taires de la vie religieuse*, Hüseyin Cahit Yalçın çev.)

Kutsal ekmek (confarreatio): Eski Roma'da nişanlının rahip
önünde yediği dua okunmuş olan ekmek.

Kutsalçığneme (sacrilège): Osm. Küfür. Kutsal olan şeylere dokun-
mak, adını ağza almak yasaktır, böyle bir hareket "günah" (péch é)
doğurur. Fakat en ağır kutsal varlıkları çığnemektir. Bu hal top-
lumun en şiddetli tepkisi ile karşılanır.

Kutsal sayı (nombre sacré): İlkel kavimlerde kabile ve klanların
düzenli bir sıraya göre yerleşmesi bu kavimlerde bu düzeni meydana
getiren sayıların kutsal sayılmasına sebep olur. Bazı yerlerde bu
dört yönü, bazen ona katılmak üzere gök, yer ve merkezle yedi yönü
gösteren bir sayı olur. Eski türklerde Oğuz boyları 24, üçok ve bozok
kolları 12 ye ayrıldığı için bu sayıların özel bir yeri vardı. Eski Mı-
sırda 10 sayısı kutsaldı. Kutsal sayılara ait ayinleri yapan ayrıca
Harpedonapte rahipleri idi. Lévi-Strauss kutsal sayının doğuşunda
coğrafi ve astronomik faktörü de hesaba katıyor. (Lévi-Strauss,
La Pensée sauvage). C. G. Jung, bu sayılarda kollektif dış-
suurun rolünü aramaktadır.

Kutuplaşma (polarisation): Aynı toplumdaki zümrelerde meyda-
na çıkan çatışkan eğilimlerin başlıca karşıt iki kutupta toplanması
halidir. Bu hali etnik zümre, kilise, başkanlık yarışması, sınıf sa-
vaşmaları meydana getirebilir.

Kuvvetler dengesi (équilibre des forces): Bu terim yalnız üç si-
yasî kuvvet veya partilerin kuvvetleri değil, genellikle bütün toplum
kuvvetleri (zümreler, sınıflar, meslekler, hatta mezhepler) arasın-
daki denge anlamında kullanılır. Proudhon ile Marx arasındaki tar-
tışma birincisinin sınıflar dengesine, ikisinin sınıflar çatışmasına
önem vermesinden ileri geliyordu. Fakat burada söz konusu olan kuv-
vetler dengesi Proudhon'un kasdettiği değildir. Böyle bir denge kül-
tür bütünleşmesi ile sağlanır. Siyasî rejim ne olursa olsun (demok-

ratik veya totaliter) kültür bütünleşmesi, adı geçen zümreler arasında dengeyi temin eder.

Kuvvetlerin ayrılması (*séparation des pouvoirs*): Montesquieu zamanından beri esasî hukukta devletin üç temel kuvveti olduğu kabul edilir. Bunlar: 1) Teşriî kuvvet ki kanun yapma gücünü taşıyan Millet Meclisi ve Senatodan ibarettir. 2) İcra kuvveti ki bu kanunlara göre memleketi idare etme gücüdür. 3) Adli kuvvet ki kanunlara göre hakkın gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Meşrutî devlette icra heyetinin başında hükümdar bulunur ve o nazırlardan ibaret icra heyetini seçer. Cumhuriî idarede icra kuvvetini seçen teşriî kuvvettir.

Küçük oğla göre miras (*ultimogéniture*): Mirasta küçük oğla üstün yer veren âdettir ki, bazı toplumlarda büyükoğlu üstün gören şeklin aksine yer bulmaktadır.

Küfür (*injure, infidélité*): Kutsal şeyleri tahkir etmek (*blasphème*); fakat genellikle bir kimseye ağır ve çirkin şeyler söylemek. Ayrıca bir inancı reddetmek (*infidélité*) anlamına gelir.

Külhanbeyi: Batı dillerinde karşılığı olmayan bu kelime, eskiden işsiz ve serseri gezenlerin İstanbulda külhanları temizleme cezasına uğratılmalarından ve geceyi külhanda geçirmelerinden dolayı, belirli bir zümre için terim haline gelmiştir. Düzensiz, saldırgan ve toplum düzeni için zararlı olan kimselere umumiyetle "külhanbeyi" denirdi.

Kültür (*culture*): Belirli bir toplumun karakterini meydana getiren fikirler, bilgiler, inançlar, teknik mahsulleri, davranış ve tavır tipleri sistemidir. Kültürün saklanması ve kazanılması biyolojik değil, sosyal bir süreçtir, bunun için de bazen ona "toplum mirası" denir. Kültürün temel olgusu dil, yani insanlararası bildirmeye yarayan semboller sistemidir. Dil olmadan hiç bir toplum kurumu ve değeri gelişemez. Üretim, dağıtım, tüketim gibi bütün teknik ve bilgiye ait işlemler dil birleştirmesi olmadan işleyemezler. Fakat burada kültürün iki şekli birbirine ne kadar sıkı bağlı olsa da yine araştırma bakımından ayrılabilir: 1) maddî kültür ki, bütün üretim araçları, taşıtlar, saklama ve korunma aletleri buraya girer. 2) manevî kültür ki, fikirler, inançlar, duygular ve davranışlar da buraya girer. Kültürü inceleyenler bu iki yanı ayırmakla birlikte, onların gerçekte birbirine bağlı bir bütün olduğunu gözönünde bulundururlar.

Kültür antropolojisi (*anthropologie culturelle*): Bu yeni ilim dalına ingilizler sosyal antropoloji demektedirler. Eskiden etnolojinin gördüğü işin gelişmesinden doğmuştur. Konkre kültür çev-

relerinin incelenmesi ile uğraştığı ve insanla çevre arasındaki karşılıklı etkiyi temel olarak aldığı için psikoloji ve sosyal psikolojiye yaklaşımakta ve sosyolojiye karşı bir yer almaktadır. Sosyolojinin soyut sınıflamaları yerine somut kültür tiplerinden hareket etmesi de bu ayrılığın bir sebebidir. Bu genç bilginin aşırı iddiaları bir yana bırakılırsa insan ilimleri içinde ve sosyolojinin yanında yardımcı rolü olmaktadır.

Kültür bölgesi (aire culturelle): Bir dereceye kadar aynıncısten belirli kültür tiplerinin hakim olduğu bölgedir ki, bazı vasıflarla öteki bölgelerden ayrılır. Her bölgede bir kültür merkezi vardır ki orada bâriz karakteri olan tipler meydana çıkar ve ona kültürün en saf şekli denir.

Kültür bütünü (configuration culturelle): Belirli bir zamanda belirli bir bölgede rastlanan kültür unsurlarının bütünleşmiş cümlesi. Her kültür veya uygarlık bir şekilleşme (configuration) meydana getirir, yeter ki, unsurları karşılıklıla bağlılık halinde bulunsun ve bir unsurundaki başkalaşma öteki unsurlarına da tesir yapsın. Bir "şekilleşme" nin varlığı kültürün bütünleşme (intégration) derecesine, maddî olan veya olmayan her unsurunun öteki unsurlarla şartlandırılmış olmasına bağlıdır. Yeni kültür komplekslerinin işe karışması ile kültür şekilleşmesi kaybolabilir.

Kültür evrimi (évolution culturelle): Bk. Kültür, değişme.

Kültür kompleksi (complexe culturelle): Birbirine bağlı veya bir merkez unsur dolayında zümreleşen tiplerin bütünüdür. Her kültür karşılıklı ilişik halinde türlü sayıda komplekslerden ibarettir. Meselâ kahve zıraati Brezilya kültürünün bir kompleksidir. Kahve yetiştirme etrafında teknikler, aletler, makineler, iş rejimleri, taşıt araçları, satış alış, kredi sistemleri gelişmiştir ki, hepsi birbirine bağlı bir işlem birliği meydana getirir. Bütün komplekslerde olduğu gibi bu unsurlardan birinin eksikliği ötekileri etkiler.

2) Bir kültürü meydana getiren unsurlardan bir kısmının teşkil ettiği çözülmöz bir bütündür ki, kültür antropolojisinde temel araştırma konusudur.

Kültüre girme (inculturation): Bir ferdin şuurlu veya şuursuz olarak bir kültür ile bütünleşmesi sürecidir. Kültüre girme toplumlaşma (sosyalleşme) den daha geniştir. Çünkü temeli ferdi tecrübelerde olan kültürün bütün alanlarını içine alır. Belirli bir kültürün estetik modellerine girme veya onları benimseme kültüre girme sürecinin bir manzarasıdır.

Kültür unsuru (élément de culture): Belirli bir kültürün içinde bulunan basit veya bileşik birimleri göstermeye yarayan ve böyle bir kültürün incelenmesinde kullanılan özel terim.

Kültürleşme (acculturation): İki veya daha çok kültür birbiriyle temasa geldiği zaman doğan değişmelere kültürleşme denir. Bu cinsten temaslarda bir toplumdaki ötekine bazı maddî olan veya olmayan kültür unsurları geçer. Batı kültürünün eşiğinde bulunan bütün toplumlarda kültür değişmesi veya kültürleşme en temelli olaydır. Bu durumda olan toplumlarda eski kültürle yeni kültürün çatışması esaslı bir problem meydana getirdiği için, onları adlandırmak da güçleşir: Türkiye, Hint, Çin ve Japonya'da bu soru bazı özelliklerle görünür. Bizde kültür ve uygarlık ayrışması bundan ileri gelmiştir. Almanlar bazen böyle bir ayrışma yaparlar. Durkheim yalnız bir yerde onları ayırmış ve bütün yazılarında bir daha dokunmamıştır (Durkheim, *Civilisation et culture*, *Année sociologique*, vol. 12).

Küme (agrégat): İnsanların meydana getirdiği şuurlu veya şuursuz, biricinsten veya ayrıcinsten bütün topluluklar küme adını alır. Nitekim hayvanlar, bitkiler, hatta cansız şeyler bile küme halinde bulunabilirler.

Kümeleşme (agglomération): Kişileri ve şeyleri bir araya toplama, birliğe doğru götürme hali. Fakat kümeleşme henüz birlik değildir. Orada ayrıcinsten unsurlar sıkışık olarak yer alırlar. Ayrıcinsten unsurların sıkışık durumu olan kümeleşmeden asıl biricinsten topluma geçmek için duygu ve hedef birliği gerekir.

Künbet (mausolée primitive): Yatırlara ait iptidai ve çoğu kerpiçten olan türbeler.

Kütle (masse): Bk. Yığın.

Kütüğe geçirme (codification): Kanunları ve tüzükleri bir kütük (mecelle) haline getirmek ve sistemleştirmek demektir.

Kütüphane (bibliothèque): Devletçe veya özel olarak kurulmuş kitapları saklama ve okuma yeri. Bir kişinin hizmetinde olduğu gibi kamu hizmetinde de olabilir. Eski türk bilginleri topladıkları kitapları kamu hizmetine verirlerdi (Vakıf kütüph.). Küçüklerine kitaplık denebilir. Satış için kurulan kitabevi (librairie) adını alır.

F.

Labor party (işçi partisi). İngilterede tanınmış işçi partisidir ki 1870 de kurulmuş, sonra bu tipte kurulan birçok partiler aynı adı

- almıştır. İngiliz dominyonlarında ve Birleşik Amerika Devletlerinde, bu tipte ve bu adda partiler vardır.
- Lafazanlık (verbalisme):** Karşılığında belirli bir gerçek olan sınıflama ve incelemeler yerine soyut akılyürütmelerle toplum üzerinde ileri sürülen düşüncelere bu ad verilebilir. Lafazanlık (verbalisme) bütün bilgi dallarında gerçek ilmin kurulmasına engel olur.
- Laiklik (laïcisme):** Latince "laicus" kelimesinden, ne dinî, ne rahipliğe ait olan demektir. Siyasî sosyolojide dinle devletin kesin olarak ayrılmasını ifade eder. Laik devlet, dinî kanunlara göre yöneltilen devletten tam olarak ayrılır. Fakat, bu kelime devletin dine karşı olması demek değildir. Hele birçok din ve mezhebin bulunduğu ülkelerde din ve devlet işlerinin ayrılması ve din işlerinin devletten bağımsız, kendi vakfı ve özel teşkilâtı ile yöneltilmesi çağdaş toplumun ilkelerindendir.
- Lâkap (surnom):** Bir kimsenin göbek adı, soy adı dışında bazı özelliklerine göre ün almasına sebep olduğu adıdır ki, bu doğduğu şehir, içinden geldiği ülke, oğul adı veya bir önemli işi olabilir: "Konevî", "İbn Arabî", "Ebu-l Faruk", "Ali Kuşçu" gibi.
- Lâla (confident du prince):** Başlıca Osmanlı sarayında önemli rolü vardır. Fakat Ortaçağ islâm devletlerinin çoğunda bu görevi elerinde bulunduranlar devlet işlerinde nüfuzludur.
- Lânetleme (anathème):** Bir çeşit aforoz ki, "lânetlenen" kimsenin toplum dışı edilmesine kadar varır. Bu duruma giren kendi toplumu ile bütün ilişkilerini keser. Hatta ailesini bile bırakarak başka yere göçetme zorunda kalır.
- Latifundia:** Geniş toprak mülkleri olan sınıf. Kelime ilkin İtalya'da Etrüks İmparatorluğu zamanında kullanılmıştır. Sonradan Romalılarda bu sınıf geliştikçe aynı kelimeyi benimsemişlerdir. Toprak rejiminde bir terim olarak kullanılır. İngiltere'de bunun karşılığı "Land Lord" denilen geniş toprak mülkü idi, toprağın mirasla parçalanmaması yardımıyla büyük ve kesif çiftçiliğin doğmasını sağlamıştır.
- Layiha (projet):** Devlet işlerinin planlanması, düzeltilmesi, toplum bozukluklarına karşı tedbir alınması için devlet otoritelerine verilen projeler. "Layiha" lar Ortaçağ toplumlarından hükümdarlara verilmiş, bazen sahibinin yerini, hatta canını kaybetmesine, bazen ileri sürülen fikirlerin bir derecede gerçekleşmesine sebep olmuştur.
- Lehçe (idiome):** Bir dilin birbirinden güç anlaşılacak kadar ayrılan dallarından her biri. Ağız ve "şive" lehçelerin içindeki alt-bölümlerdir ki, birbirlerini kolay anlarlar.

Lekellemek (souiller), **Lekelenmek** (être souillé): Bir kimse-
nin toplumdaki itibarını düşürmek, kendisine menfi değerler vermek,
yahut böyle bir takım saldırımalara uğramak müsbet değerlerini kay-
betmek demektir. Lekkemek "iftira" şeklini alınca, saldırgan toplum-
da adam öldürme gibi bir suçlu durumuna düşer.

Leninizm (léninisme): Marx'ın eserlerine ait yorumlamaları ve yeni
yayınları ile bu çığıra özel bir şekil veren Lénine'in görüşü. Buna gö-
re proletarya devriminin kurduğu devlet, sonraki devrimlere göre bir
adımdır. Amaç devleti lüzumsuz hale koymaktır. Emperyalizm ka-
pitalizmin son merhalesidir. Bundan dolayı, sınıf savaşı yalnız bir ül-
kede patron - işçi arasında dikey değil, aynı zamanda kapitalist ülke -
sömürge arasında yataydır.

Levent (soldat volontaire): Osmanlılarda bir özel asker züm-
resi. Ayrıca şövalye anlamına gelir.

Levirat (baldızla evlenme): Bir kimsenin daha yaşlı erkek kar-
deşinin, veya bir yakın akrabasının dul eşi veya eşleri ile evlenme
yükümlülüğünde olmasından ibaret âdet. Bazen Levirat dul baldızın
ihtiyaçlarını sağlamak için kayının ödevi sayılmıştır. Ölenin karde-
şinin hakkı olan mirasa dul eşinin de karışmasını sağlar. Bazı ka-
vimlerde kayın bu mirastan vaz geçer ve dul eş kocanın ailesine bir
tazminat ödeyerek onu satın alır. Dul eşin evleneceği kimseyi koca-
nın akrabası arasından seçme hakkı olduğu yerler de vardır. Bazı
kavimlerde Çokkarılı ailede baldızla evlenme (sororat) ile Levirat
kurumları yanyana yer alır.

Liberalizm (libéralisme): Parlementolu siyasî rejimlerde siyasî
özgürlük ve partilerin savaşıması esasını kabul eden görüş. Liberalizm
demokrasinin yalnız hürlik ilkesine göre yorumlanmasından doğar.
İktisat alanındaki şekli hür değişimcilik (libre - échangeisme) ve
daha ileri şeklinde gümrüklerin serbestliğidir ki 19 uncu yüzyılda
İngiltere'de savunulmuş ve gittikçe yerini kontrollü sisteme bırak-
mıştır.

Liderlik (leadership): Liderlik veya şeflik küçük toplumlar ve züm-
re dinamiği içinde daha kolay incelenir. Liderliğin türlü görevleri var-
dır: a) hakemlik (arbitrage), b) aracılık (médiateur), c) örnek ol-
mak (exemple), d) zümrenin sembolü olmak, e) ferdi sorumluluğun
bekçisi olmak, f) ideolojuluk vasfı, g) zümre içinde manevî baba rolü
almak, h) Şamaroğlanı veya "vur abalıya" rolü ki, oyunda bu
"ebelik" şeklini alır. İki türlü liderlik vardır: 1) otoriter, 2) demok-
ratik. Küçük zümre dinamiğinde zümreyi meydana getiren unsurlar
arasındaki etkileşimler bu iki liderlik şekline göre ayrı manzaralar

alır. Birincisinde münasebetler gerginlik gösterir ve kolaylıkla saldırcı olabilir. İkincide münasebetler sempattiktir ve denge daha kolay sağlanır. (D. Krech and R. Krutchfield, Theory and Problems of social psychology). Sosyometri küçük zümrelerin doğuşunda liderlik kavramı üzerinde durur.

Liman (port): Deniz kıyısındaki şehirlerde deniz yolundan transit ve trafik işlerinin düzenlenmesini sağlayan kısım. Liman çoğu kere bir koyda veya nehir ağzında kurulur. Bunlar yoksa dalga kıranla sun'î liman yapılır. İndirme ve bindirme araçları rıhtım, gümrük, Gar, depo ve silo'lar, Dok'lar limanın unsurlarıdır. Girip çıkan gemilerden liman resmi (droit de port) alınır.

Limit (limite): Aslında bir matematik terimi ise de bütün toplum olaylarının statistik ve grafikte gösterildiği hallerde limit terim olarak kullanılır.

Linc (linch age): Eski terimde "recm" veya kamu sanısınca çok ağır suçlu sayılan birinin, kanun tarafından cezalandırılmasını beklemekten, taşa tutmak suretiyle öldürülmesi. Linc etmek.

Lisan (lang age): Bir dilin kurallarının bütünü ile birlikte ele alınması ki, konuşulan veya yazılan dil (lang ue) den ayırmak için "lisan" terimini kullanma zorunda bulunuyoruz.

Lisanbilgisi (linguistique): Lisanın kurallarını karşılaştırmalı olarak inceleyen bilgidir ki, toplumlarla ilişkisine göre sosyoloji içinde yer alır. Diller, ağızlar, lehçeler ve bunların doğuşu ve kökleri, birbirleri ile kök bakımından ilişkisi ve dil aileleri incelendiği zaman filoloji (philologie) adını alır. Hint-Avrupa dilleri, Ural-Altay dilleri gibi dil aileleri bu incelemeler sonunda meydana çıkarılmıştır.

Livata (sodomi e): Sapık cinsî münasebet. Peygamber Lut'un kavminde azgınlaşan bir sapıklık olarak anlatıldığı için bu adı almıştır. Bk. Ayricinse ilgi.

Liyakat (mérite): Bir toplumda insanların görevlerini başarı ile yapabilme güçleri. Ona göre değerlendirilirler.

Loca (loge): Masonluk gibi kapalı örgütlenmesi olan bazı birliklerde her bölümün aldığı isim.

Lohosalık: Gebe kadının çocuk doğurduktan sonra belirli bir zaman süresinde, içinde kaldığı yasaklı devre ki, bunun kökü bu sırada kadının âdet kanının tabu sayılması ve kadının kimseyle konuşmaması durumudur. Lohosalık süresi kültür çevrelerine ve toplumlara göre değişir. Bazı kavimlerde lohosa yatağına ana yerine baba yatar: Karaib'lerde olduğu gibi.

Lonca (corporation): Türk ortaçağ iş organizasyonu önce tam iktisadî-dinî bir karakter taşıyan "ahilik", "Fütüvvet" teşkilâtı idi. (Bk. Ahilik.) Usta, kalfa, çırak dayanışmasına göre kurulmuş olan bu teşkilât 18 inci yüzyıla doğru yarı tarikat halindeki dinî karakterini bırakarak doğrudan doğruya iktisadî bir organizasyon olmaya başladı. Ancak yine usta - çırak ilişkisi devam etti. İşte bu yeni şekil Lonca'dır (logia) ki, ahilik gibi başlarında "şeyh" ler bulunacak yerde "Kahye" lerle yöneltilmektedir. Dinî karakter kaybolmakla birlikte bazı ayinler ve dualar kalıntı halinde yaşamaktadır. Lonca aynı zanaatı yapan ve aynı şehirde oturan, aralarında sıkı bir imâl ve satış tekeli hüküm süren zanaatçıların Birliğidir. Ahilik (confrérie) zamanında olduğu gibi lonca rejiminde de aynı kurallara uyulmuştur. (Gedik (j u r a n d e) bir loncaya giren iş atölyelerinden her birinin adıdır. (Afet İnan, Histoire économique de l'Empire turc-Ottoman, 1941.)

M

Maç (match): Çağdaş kolektif oyunlardan futbol ve benzerlerine ait yarışmaya verilen ad.

Maden endüstrisi (industrie minérale): Çağdaş milletlerin gelişmesinde büyük rolü olan ağır endüstri ile hafif endüstrinin bir kısmını içine alır. Demir ve kömürün yakın bölgelerde olması bu endüstriyi geliştiren şartlardandır. Son zamanda petrol endüstrisi kömürün yerini almaya başlamıştır.

Magistratum (lat. kel.): Roma'da Devlet adamı.

Maddecilik, tarihi (matérialisme historique): Marxçılığın bir başka adıdır. Hegel diyalektiğini kullanarak kurulduğu için diyalektik materyalizm adını da alır. 18 - 19 uncu yüzyılın mekanik maddeciliğinden diyalektik oluşu ve insanlık tarihini açıklamasıyla ayrılır.

Mahalle (quartier): Kasaba veya şehirler, her biri birer yerleşme birimi karakteri gösteren mahalle'lerden ibarettir. Bir mahalle ötekilerden cami, pazar, medrese ile ayrılır. Fonksiyonları farklılaşmamış eski şehirlerde mahalle bütün toplum fonksiyonlarını kendinde toplayan bir toplum birimidir. Çağdaş toplumların şehirlerinde fonksiyonlar farklılaştıkça mahallelerin yerini daire'ler (arrondissement veya beziirk) almıştır. Mahalle'nin muhtarı, ihtiyar heyeti, imamı, kayyumu, me'zini, bekçisi vardır. Bunlar mahallenin devlet, belediye ile ilişkilerini sağlar, dinî görevlerini görürler.

Mahkeme (tribunal): “Yargı yeri”. Türkçe hukuk terimlerinde Yargıtay, savcı, yargıç, tanık gibi kelimeler yerleşmişken, sonradan eski türkçenin en ağdalı hukuk diline dönülmüşse de yine bu kelimelerden birçoğu yaşamaktadır.

Mahrumluk (frustration): İtilip kalma: İktisat anlamı ile geçim araçları olmaması hali. Fakat ayrıca toplum psikolojisi anlayışı ile İtilip kalma da denebilir. Bunalma, angoisse karşılığı olduğu için söylenemez.

Makine (machine): Teknikte kullanılan aletlerin evriminden doğmuş ve insan emeği yerine mekanik kuvvetleri koyan üretim ve taşıt, imâl araçlarına verilen addır. Makine çağdaş toplumun en esash unsurlarındandır. Yeni icatlarla makinenin gelişmesi çağdaş kapitalizmin en esash unsurlarındandır. Yeni icatlarla makinenin gelişmesi çağdaş kapitalizmin geniş çapta büyümesine sebep olmuştur. Makine insan emeğini lüzumsuz bıraktığı için buradan işsizlik, iktisadî kriz gibi birçok sonuçlar doğmuştur. Ayrıca makinenin doğurduğu iş bölümü insan kişiliğine etki yapmış ve aîlénation denen ruhi-sosyal krizi doğurmuştur. Maşinizm bugünkü iktisat, eğitim, ahlâk, hatta sanat ve fikrin esash problemlerinden biridir.

Mal (marchandise): İktisatta imâl edilen ve satışa çıkarılan eşya anlamına gelir.

Malikâne (grande propriété héréditaire): Batıda “noblesse” sınıfına ait büyük toprak ve şato, “land lord”, feodal sistemden kalan kurum. Türk ortaçağında toprak, aslında devlete ait olduğu için (timar, zaamet) “malikâne” bunun dışında özel imtiyazlarla kurulurdu. (Buna propriété seigneuriale de deniyor.)

Malthusçuluk (malthusianisme): Malthus (1766 - 1834) nüfus olaylarında en derin iz bırakmış olan bir ingiliz bilginidir. Malthusçuluğu yeni malthusçuluk’la karıştırmamalıdır. Malthus nüfusun geometrik silsile ile, gıda maddelerinin aritmetik silsile ile arttığını, bu yüzden nüfus çoğalmasının beslenme buhranı doğuracağını söylüyordu. Yeni malthusçuluk ise şöyle diyor: eğer insanlık reproduction hususunda kendi haline bırakılırlarsa nüfus gıdadan daha çabuk artacaktır. Bunun için doğumları azaltmalıdır. (Bk. Doğum kontrolü.)

Malyağmalama: İlkel kavimlerde Potlatch ve benzeri kurumlarda kabileler veya aileler arasında şeref kazanmak ve böylece itibar üstünlüğü sağlamak için yapılan ziyafet şeklindeki törenler. Bunlarda hedef doyurmak değil, başkalarından üstün görünmek olduğu için, hangi kabile veya aile daha çok sarfederse daha “şerefli” sayılır. Böylece birçok tüketim maddeleri, kullanılmamak üzere “yağmalanır”.

Mana (İdi): Eski türklerde İdi veya İdi-kut bu anlama geliyor. Mana, totemlerde ve klan fertlerinde ortak olan kutsallık vasfıdır. Bunlardan başka klan'da İntichiuma ayinleri sırasında kullanılan ve klan fertlerinden her birinin dinî sembolü olan churinga'larda da "mana" vardır. Mana, ruhçu ve tabiatçı dinlere göre klanın oturduğu bölge dolayındaki topraklar, kayalar, çalılıklarda da bulunur. Bu dinler birçok inançlarını (kadının gebe kalması, rüya, ölüm, v.b.) buradan çıkarırlar.

Manastır (monastère): Hristiyan tarikatlarının dinî işlemleri ve eğitimi yaptıkları yer. Ortaçağ manastır okulları başlıca ilim merkezleri idi. Manastır islâmlıktaki "tekke" veya "zaviye" nin bir derecede karşılığıdır.

"Manav" (a borigène): Batı Anadolu'yu dışardan gelen (göçmen) ve göçebelikten yerleşmiş (yörük) nüfus dışında eskiden yerleşmiş ve yerli köylere verilen ad. Özel olarak yemiş satanlara da "manav" denmektedir.

Manevî ilim (Geisteswissenschaft): Dilthey'in görüşüne göre "anlayış" (verstehen) metodunu kullanan ilimdir ki "açıklama" (erklären) metodunu kullanan tabiat ilminin karşısında yer alır. Fakat Dilthey, Aug. Comte ve Spencer'in bir tabiat ilmi gibi kurmak istedikleri sosyolojiyi manevî ilimlere giremediği için reddediyorken (Simmel'i bundan ayırıyor), onun çıkırından giden ve anlayış metodunu olasılık (probabilité) ve statistik ile tamamlayan Max Weber, sosyolojiye yeni bir tarzda yer vermektedir. Bk. Anlayıcı sosyoloji.

Manevî silahlanma (réarmement moral): 1938 de protestan rahibi Frank Buchman tarafından kurulmuştur (öl. 1961). Gayesi "Allahın planına göre dünya birliğini yeniden kurmak" tır. Merkezi Montreux'dedir. Türkiye'de kurulan "Manevî Cihazlanma" bu hareketi örnek olarak almıştır. İdeolojisi şüphe götürmez birkaç fikre dayanır: insanlar şeylerden önce gelir. Her insan değişebilir. Mürakabe ve nefis muhasebesinde tasavvufa benzer. Namusluluk, saflık, faydagütmezlik, sevgi başlıca esaslarıdır. Metodu mitingler, konferanslardır. Hakikî devrim insandadır. Şiddete değil, iyiliğe dayanır. Komünist hareketleri bunu fena karşılamıştır.

Manevîleşme (spiritualisation): Bir toplumda değerler ve âdetlerin kaba şeylere ait olmaktan çıkarak "mânevîlik" (spirituatilté) halini alması demektir. İlkel toplumlarda bu süreç henüz yoktur. Tabiatüstü âlem ve ruhların ebedîliği fikri doğdukça mânevîleşme başlar. Bu da siteler ve imparatorların doğuşu ile paraleldir. Eski Mi-

sır, Mezopotamya ve Hintde üstün âlem ve manevîlik fikirleri uyanmıştır.

Mâni (strophe populaire): Dörder mısralık ve her biri bağımsız bir anlam taşıyan tekerlemeler. "Mâni" ler ardarda geldiği zaman buna bir "mâni katarı" denir, fakat yine bağımsız kalırlar. Bu vasıfla halk destanından ayrılırlar.

Mani (manie): Melankolinin karşıtı olan ruh hastalığı. Basit şeklinde herhangi bir konuya aşırı düşkünlük demektir. Maniler "tirakilik" şekillerini alır ve toplum şartları tarafından geliştirilir. Sigara, kahve, içki, kumar, v.b. düşkünlükleri gibi. Azgın mani şeklini bunlardan ayırmalıdır.

Mantık - öncesi (prélogique): L. Lévy - Bruhl'e göre ilkelerin zihniyeti bizim mantık ilkelerimiz olan çelişmezlik ve özdeşliğe göre işlemez. Bunun için onların düşünce tarzına o "mantık-öncesi" diyor. Bororo klanından bir kimse kendisini aynı zamanda hem bororo (papagan), hem buğday tanesi (arara) sanır. Strehlov'a göre bir vahşi kendisinin çadırda iken, ormandaki avlanan ruhunun yaptığı zarardan sorumlu olduğuna inanır. Lévy - Bruhl "İlkelerde zihin fonksiyonları", "İkel zihniyet" gibi kitaplarından sonraki eserlerinde bu mantık-öncesi tabiri yerine "duygusal kategori" gibi daha yumuşak bir terim kullandı ve katılma (participation) fikrinde biraz geriledi.

Marazilik (morbidity): Toplum olgularında marazî (morbide) deyince, Durkheim bir tür içinde istisna olan olguyu anlıyor. Bir tür veya tipe göre marazî olan, onca, başka bir evrim derecesinde başka bir tipe göre normaldir. Bir ikinci marazî veya patolojik, toplumun organlaşmasını kaybetmesi halinde meydana gelen işlem (fonksiyon) bozukluğunda görülür: kültür değişmelerinde bütünlüğünü kaybeden her toplumda organlaşma bozukluğu olabilir. Inflation olayı inanç sarsıntısı, ahlâk sarsıntısı, ortak kamu sanısının kaybolması birer "marazî" olaydır.

Marjinallik (marginalité culturelle): Çatışma halindeki iki kültür arasında kalan bir ferдин bulanık (ambigü) durumunda görülen ruhî kriz. Bu, başlangıçtaki özümseme süresinde, eski değerlerin yerine yeni değerleri koyan bunalmalı bir safhadır. Kültür marjinalliğinin arazları (symptôme) tavırlarda bulanık çiftdeğerlilik (ambivalence), aşağılık duygusu ve ödeme denemeleridir. Kültür marjinalliğinin karakteri olan kişiliğin bozulması Nevroz halini alabilir ve bu durumda olan kimseleri suç, alkolikliğe ve kendini öldürmeye götürebilir. Kültür marjinalliği, bütün krizler gibi geçicidir. Zamanla özümseme yine başlar ve ayarlama suretiyle ruh dengesi yeniden ku-

rulur. — Bunun başka bir şekli “ırk marjinalliği” dir. Çatışma halindeki ırklar arasında doğan karşılıklı peşin hüküm bunlardandır. Bu olgunun doğurduğu krizin en belirli tipi “melez” lerin ruh kompleksinde görülür.

Marxçılık (Marxisme): Kökü Karl Marx’dan gelen felsefi - sosyolojik doktrinlerin toplumuna verilen addır. Marxçılık sınıf savaşına esaslı bir tarihî rol verir ve başlıca yakın çağda burjuva ve proletarya sınıflarının savaşında kapitalist sınıfın işçi sınıfı tarafından yenilmesinin toplumun geleceğini gerektireceği fikrini savunur. Marxçılığa göre toplum her yerde altbünye ve üstbünye olaylarından meydana gelir ve birinciler ikincileri gerektirir. Bk. Altbünye, komünizm, Devrim, siyasî partiler.

Masal (conte populaire): “Efsane” ile “masal” ı ayırmalıdır. Birincisi mitos'lara daha yakın, insanlık dünyasından daha uzak, ikincisi mitos'lardan çok uzak ve insanlık dünyasının içindedir. Bunun için “masal” ı (conte) “efsane” den ayrı ele almalıdır. Efsaneyi belki mitos çevresi içinde inceleyebiliriz. Masal, insanlığa ait vakaların üstün bir kuvvet, “kader” tarafından yönetildiği kronolojik olmayan, yani zaman-dışı akışıdır. “Evvel zaman içinde ahir zaman içinde” diye başlayan masallar bu zaman-dışı oluş vasfını gösterir. Masallar toplumların göçebelik (kabile) ve yaygın folklor devrelerine aittir. Bu yüzden insanlıkta kavimden kavme geçmiş birçok ortak masallar vardır.

Masaluydurma (fabulation): A. Adler’e göre aşağıolma kompleksinin eseri olarak çocuğun hayalindekileri geçmiş gibi anlatmasından ibaret bir çocuk psikolojisi olayıdır. Fakat uydurulan motifler çoğu toplumda hazır olan modellerden meydana gelmiştir.

Maske (masque, persona): Eski Yunanda aktörlerin taktığı iğreti kişilik aleti olan maske genel olarak “takma kişilik” anlamına gelir. Bugün de “maskeli” olmak sahte veya iğreti bir kişilik kullanmak demektir. Toplumda değerlerin istediği emir ve yasaklarla insanların ferdi güçleri arasındaki boşluğu türlü şekillerde bu “maske” kişilikleri doldurmaktadır. Personne veya kişi kelimesi ve türlü kişilik anlamları buradan doğmuştur.

Masonluk (franc-maçonnerie): Eski çağda Kudiüs tapınak divarlarını yapan divarcı ustalarının kendi aralarında kurdukları teşkilât. Bir tarikat halinde kapalı ayinleri olan bu teşkilât sonra da Batı ülkelerinde devam etmiş ve yahudi olmayanları da içine alan bir fikir ve inanç teşkilâtı haline gelmiştir. Bu bünye değiştirmesinden sonra fransız devrimini ve italyan millî hareketini hazırlayanlara

yardımı olmuştur. 2. Meşrutiyette İttihat ve Terakkinin siyasi hazırlığında da rolü oldu. Fikir ve inanç toleransını düstur edinmiştir.

Masraf (dépense): Herhangi bir teşebbüs veya ev yönetimi için tüketilen şey. Masraf mertebelenmesi hiérarchisation des dépenses) bunun ihtiyaçlara göre derecelendirilmesidir.

Maşinizm (machinisme): Makinelerin kullanılmasıyla başlayan ekonomik devir. Bugün maşinizm bütün Batı memleketlerine yayılmıştır ve her gün daha çok yayılmaktadır. Mécanisation bir atölyenin makine girdikten sonra geçirdiği şekil değiştirme halidir. 1) Tabii enerjilerin basit bir mekanizm ile araçsız kullanılması, 2) tabii enerjinin şekil değiştirmesi: buharlı makine, elektrik motörü, atom motörü gibi.

Maşlah Çarşafla aynı zamanda türk şehirli kadınlarına mahsus bir giyim tarzı. Çarşaf şehir içinde, maşlah yazlıkta giyilir ve yüz açık olurdu.

Meclis (Assemblée): Belirli aralıklarla toplantılar yapan kurum. Böyle bir kurum bir kasaba, şehir, bir eyalet veya bütün bir millete ait olabilir. Şehirlere ait olduğu zaman "şehir meclisi", eğer bu şehirler bağımsız cumhuriyetler ise siyasi meclis, bir millete ait olduğu zaman "Millet Meclisi" adını alır. Parlamento ve Senato bu meclislerin iki şeklidir.

Meclisli hükümet (parlementarisme): Parlamento Anayasası'nın kurduğu iki Meclisin bütünüdür. Parlemtentonun başlıca işi kanun yapma (teşri) kuvvetini çalıştırmaktır. Üyelerinde kanun yapma gücü vardır. Fakat bu güc Anayasa ile sınırlanmıştır. Bütçenin hazırlanması ve tasdiki, çeşitli hükümet kontrolü ve tenkidi görevlerindenidir. Milletvekillerinin teşrii masunluğu vardır. Bu da baskı altında bulunmadan, konuşabilmelerini sağlar.

Mecaz (symbole): Manevi değerleri gelişmiş bir toplumda şeyler, hareketler ve jestler manevi hallerin ifadesinde mecaz (sembol) görevini görürler. Söz gelişi: mistisizmde veya Yunan Mister'lerinde (Orpheus, Eleusis, v.b.) ayinlerdeki belirli hareket ve jestler böyle sembollerdir. Eski türk şamanlığında da Mevleviliğin "Semâ" na benzer devrler, kol ve ayak hareketleri vardır. Selâm, reverans, yere kapanma, v.b. ları da aynı görevi görür.

Medhiye (apologie): Bir insanı veya bir inanç ve kurumu aşırı derecede övmek. Bu, şiir, nutuk veya eser şekillerinde olabilir. Medhiye hükümdarlara, savaş kahramanlarına, savunulan bir fikir akımına çevrildiği zaman söylendiği toplum şekline göre ayrı roller oynar. Bir dinin öğülerek mensuplarının uyarılması için yapılanlara apologétique (irşad) denir.

Medeni kanun (droit civil): Esas, Batı memleketlerindeki Roma kanunu olmak üzere her memlekete göre özellikler alan çağdaş medenî ilişkilere ait kanun.

Medine (cit  , civis): Bir tapınak veya aynı zamanda pazar yeri etrafında kabilelerin yerleşmesinden doğmuş, kale ile çevrili İlkçağ şehirleridir. Medine, site'nin islâm dünyasında aldığı isimdir. Isl  m - Doğu "medine" leri ile Batı site'lerinin başlıca farkı birincide kamu hukuku ve belediye hizmetlerinin yeteri kadar gelişmemiş olmasıdır.

Medenî (civil, civique): Medineye, siteye ait. Yerli uygarlık site ile başladığı için "medenî" kelimesi aynı zamanda uygar demektir. Sitelik (citoyen) ve şehirlik (citadin) anlamlarını bundan ayırmalıdır. Bk. Sivil.

Medeniyet (civilisation): Site (medine) ile başlayan yerleşmiş uygarlık. Yerli ve g    be kavimlerde ortak olan ve farklı bir çok çevrelere ayrılan kültürden ayrırmalıdır. Bk. uygarlık.

Medeniyet değişmesi: Bk. Kültür değişmesi.

Medeniyet tipi (culture pattern): Bir dereceye kadar aynıncısten ve toplumca kabul edilmiş düşünce, duygu ve eylem şeklidir ki, onlara bağlı olan maddî şeyleri de içine alır. Bir medeniyet veya kültür tipi toplum etkileşmesinden doğar ve belirli bir sosyal organlaşma için korunma gücü gösterir. Bazı yazarlar bu kelimeyi kültür şekilleşmesinin eşanlamı olarak kullanıyorlar.

Medrese: Ortaçağ islâm ilim kurumu. Medreselerden önce bu görevi Cami   ğretimi görürdü. İlk medrese Büyük Selçuklulardan Melikşah zamanında, onun veziri Nizam   l-Mülk'  n Bağdat'da kurduğu Nizamiye medresesidir. Medrese   ğretimi sırf dinî değildi. Orada "ulum-i dah  le" denen başka kültür   vrelерinden gelen ilimler de okutulurdu. Sonradan medreselerde uzmanlıklar başlayınca her dinî ilim dalına ait medreseler de kuruldu. Tanzimatta   ağdaş ilimleri okutan kurumlarla medreseler bir süre paralel olarak rol oynadı ve bazen   atıştı. Cumhuriyetten sonra "medreselerin kaldırılması" ile bu kurum tarihe karıştı.

Eski medreseler ilk, orta ve yüksek   ğretimi içine alan birçok dercelelere ayrılır. Ayrıca çeşitli ilim dallarına ait uzmanlık medreseleri de vardı. Bu kurumlarda ders verenlere "müderris", öğretimde onlara yardım edenlere "muid" denirdi.

3) Ortaçağ islâm toplumlarının ilim kurumu. Batıdaki Manastır'lara, bazı farklarla, karşılıktır. Batıda "Manastır" hem tekke hem medrese rolünü oynadığı halde, Isl  m   leminde "medrese" dinî öğretimin akılcı yönünü, "tekke" mistik yönünü temsil ediyordu.

Medyan (médiane): Statistikte bir değerden üstün veya aşağı gözlemlere göre değişgenin değerine medyan denir.

Mehdilik (messianisme): İslâmda Mehdi'nin dünyanın sonunda meydana çıkarak insanları kötülükten kurtaracağı sanısı, şey'ilik etkisi ile şey'i olmayan çevrelerde de yayılmıştır. Hristiyan dünyasında bu inanca karşılık "messianisme" vardır. Yahudilikten kalma bir inanca göre dünyanın sonunda Mesih gelerek "paria kavmi" kurtaracaktır (Max Weber). Anlam genişletilmesiyle bu kelime dinci ve kerametçi devlet (théocratique, charismatique) hareketlerinde de kullanılır. Afrikada böyle hareketlere çok rastlanır.

Mekanografi (mécanographie): (mecos: vasıta; graphos: yazmak): Mekanik vasıtalarla yazmak demektir. Bugün mekanik, elektrik veya elektronik vasıtalar kullanarak hesap, statistik ve matematik işlerini görme anlaşıyor.

Mektep (école): Medrese dışında dünya bilgileri verilen okul. Arapçada bu kelime yazı masası demek olduğu ve ilkokula "küttab" denildiği halde Osmanlı devrinde bu kelime önce ilkokul, sonra bütün laik okullar anlamında kullanılmıştır.

Melek (ange): Birçok dinlerde tanrısal âlemle insanlar arasında orta yeri alan kutsal varlıklardır ki manevî varlıklar olarak tasavvur edilir. Keldanda Moloch adını alırdı.

Mecelle (code): Kanunların bir araya getirilmesinden meydana gelen kanun kütüğü. Özel olarak Cevdet Paşa başkanlığında yapılmış ve eski fıkıh doktrinlerinin Hanefi fıkıhı temeline göre düzenlenmesinden ibaret kanun anlaşılır.

Melezleşme (métissage): Irkların karışmasında zıt ırklardan olan kimselerin evlenmesinden doğan karışık tiplerin doğması. En çok beyaz ve zenci karışmalarında görülür. Moğol ve beyaz, veya zenci ve moğol karışmalarında da vardır. Milletler melezleşmelerden meydana gelmiştir. Ancak ırk peşin hükmünün etkisi altında bulunan yerlerde ayrısayma (discrimination) olayı melezlerin ağır toplum baskısı ve halk saldırmalarına uğramasına sebep olmaktadır.

Memurculuk (fonctionnarisme): Toplum işlerinin tamamen memur sınıfının elinde bulunması hali. Bureaucratique yönetim (bürokrasi) deyince de aynı şey anlaşılır. Buna kırtasiyecilik dendiği zaman menfi bir anlam kastedilir .

Merasim (cérémonie): Bk. Tören.

Merkantilizm (mercantilisme): Physiocrate'larca üretici olmayan ve yalnız altını biriktirmeden ibaret verimsiz iktisat sistemine verilen

addır ki 17 nci yüzyılda İspanyol İmparatorluğunda kullanılmakta idi.

Merhamet (pitié): Türkçe "acımak". Ahlâk ve psikoloji ile ilgili bir terim olmakla beraber doğuşu ve gelişmesi bakımından toplum ve kültür çevrelerine bağlı türlü şekiller gösterdiği ve toplum evrimine tâbi evrimi olduğu için sosyolojik terimdir. İlkelerde acıma duygusu bizim toplumlarımızda olmayan manzaralar gösterir: çocuk öldürme, baba öldürme kurumları, topluma giriş ayınındeki işkenceler acımanın olmadığını belirtirlerdir. Fakat baba - çocuk ilişkisi şımartma derecesinde sevgi ve acımayla karışıktır. İnsanlara ve hayvanlara acıma üniuersel dinlerden sonra doğmuş yeni duygulardır. Nietzsche hristiyanlığın ve Schopenhauer'ın "acıma" ahlâkına hücum eder.

Mezat (enchère): Ölen veya göç eden bir kimseye ait eşyanın satışa çıkarılması. Kelime artırma ile satış demek olan "müzayede" den bozmadır. Böyle satışların çarşı halinde toptan yapıldığı yere "Mezat yeri" denir.

Mizah (humour): Şaka'dan farklı olarak öfkelenmeden eleştirme hedefi vardır. Nasrettin Hoca fıkraları, Bektaşî ve Bekri Mustafa hikâyeleri mizah örnekleridir. Kamu sanısının kuvvetli tenkit araçlarındandır. Mizah gazetesi (journal humoristique) gündelik siyasî - sosyal hayatı güldürerek tenkid eder. Baha Tevfik'in 2. Meşrutiyette yayınladığı "Zekâ", "Hande", "Eşek", "El-malûm", v.b. böyle gazetelerdi.

Merkator (mercator): Eski sitelerde dışardan gelen ve civitas'da oturan yabancı tüccar zümre. Eski Galata'da cenevizliler gibi.

Merkeze toplanma (centralisation): Toplum ekolojisinde: insanların veya kültür unsurlarının, ulaştırma ve taşıt yollarının birleştiği bazı noktalar etrafında bütünleşmesi. Bu noktalar, insanların eğitime, dinlenmeye, işe ait en büyük çıkarlarını elde ettikleri az veya çok devamlı ocaklardır. Merkezden faydalanan kimseler "katılma bölgesi" denen merkezle çevre arasındaki sahada otururlar. En büyük katılma bölgeleri olan merkezler merkezî iş sektöründe ve ona komşu olan yerlerde toplanır. Metropolda merkezlerden bir çoğu kendi sakinleri değil, uzak yerlerden gelenlerce kullanılmaktadır: New York ve Londra'nın malî sektörlerinde çevre bütün dünyaya kadar yayılır. Köy havzasında (zone) merkeze toplanma insanlar yönetim ve eğitim cihazlarının belirli bir bölgede merkez noktalarına birikmesinden ibarettir. - Siyasî sosyolojide bu kavram yönetim mekanizmasının bir merkeze bağlı olmasını, bölgelerin hiç bir özerkliği olmamasını ifade eder.

Merkezleşme (concentration): Gerek tabiat gerek insanın yarattığı temelli ihtiyaçların doyurulmasına elverişli şartlar içindeki bölgelerde insanların ve teknik ürünlerin toplanması. Statistik yoğunluk merkezleşme derecesini ölçer ve yoğunluk haritaları coğrafya bakımından yoğunluğun en çok ve en seyrek olduğu yerleri gösterir. Endüstri bölgeleri en büyük demografik merkezleşme noktalarıdır. İş bölümü de bu bölgelerde en çok gelişir. Askerî bakımdan önemlilik, taşıt kolaylıkları, ilk madde kaynakları merkezleşmenin başlıca şartlarıdır. Merkezleşme şehir kuruluşlarına zemin hazırlar.

Merkezsizleşme (décentralisation): Sosyolojide bölgelerin yönetim ve üretim bakımından özerkliği olan toplum şekillerine denir. Siyasî bakımdan savunma birliği dışında bölgelerin kendi özel şartlarına göre gelişmeleri ilkesini kabul eden görüştür ki “Meşrutiyet” yıllarında İttihatçıların “merkeziyetçilik” fikrine karşı Sabahattin’in savunduğu “ademi merkeziyet” fikri bu esasa dayanıyordu.

Mertebelilik (hiérarchie): katlaşma (stratification) kelimesinden daha dar anlamda toplumun bir üst dereceye doğru yükselmek üzere aşağıdan yukarıya doğru çıkılabilen toplum mertebelerine göre düzenlenmesi halidir. Mertebelî bir toplum kastlı toplumdan esaslı surette ayrılır. Onu ümmet zihniyetindeki imparatorluklarda ve monarşilerde görürüz. En tam mertebelilik Batı monarşilerinin “zade-gân” ve “ruhban” sınıflarının yükseliş sistemlerinin meydana getirdiği piramit halindeki düzenlerinde vardır.

Mertebelendirme (hiérarchisation): Toplumda tabakaların veya genel olarak zümrelerin bir mertebelilik düzenine göre sıraya dizilmesine mertebelendirme ve toplumda zümrelerin böyle bir mertebeye düzenine girmesine mertebelenme denir. Feodal bünyelerden monarşi veya imparatorluğa geçişte mertebelenme ve mertebelendirme vardır.

Mescit (petite mosquée): Mahalle cami’lerine umumiyetle “mescit” denir. Ayrıca köy ve bazen kasaba camileri de bu adı alırlar. (Tarihî bakımdan mescid ilk cami’lerdir. Cami kelimesi sonradan meydana çıkmıştır. Fakat bugünkü kullanışı ile sosyolojik bakımdan bu ayrışı yapmak doğru olur).

Mesken (habitation): Bk. barnak.

Meslek dayanışması (solidarité professionnelle): Durkheim’a göre mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçen gelişmiş toplumlarda işbölümünün sonucu olarak meslekler ayrılır, fakat birbirini tamamlayan meslekler arasındaki dayanışma milli birliği ve bütünlüğü doğurur. Toplumda mesleklerin birbirine ihtiyacı yü-

zünden meslek içinde ve meslekler arasında dayanışma sınıflar arasındaki gerginlikten daha kuvvetli rol oynar. Bu noktadan Marx'cı sosyologlar ile Durkheim'cı sosyologlar tam ayrı kutuptadırlar.

Meslek niteleştirmesi (qualification professionnelle): Teknik bilgiler, meslekî kabiliyetler, fikrî kabiliyetler toplamına bu ad verilir. 20 - 30 yıldan beri böyle araştırmalar yapılmıştır. Meslek niteliğinin seviyesi ve tabiatı bugün Fransa'da meslekî kabiliyet sertifikası adını alıyor: 1) iş gruplarının tahlili ve değerlendirilmesi, 2) şahsî kabiliyetlerin değerlendirilmesi: a - cıraklık, b - artan meslekî teşebbüs, c - ferdî gayretle temelleşmiş şahsî iş, d - meslekteki yeniden eğitim ve yeniden intibak başlıca tetkik konularıdır.

Meslek öğretimi (enseignement professionnel): Meslek veya tarım öğretimi sosyal iş hayatının mühim bir dalıdır. Öğrencilerin sayısı, açılacak okulların yerleri, bölge ihtiyaçları ile açılacak okulların ayarlanması, zanaat ve iş dallarında eksik olanlara ait öğretim kurumlarının doldurulması, ilk ve orta öğretimden meslek okullarına ayrılacaklar için meslek yöntemleri yapılması, öğretmenlerin yetiştirme tarzı, meslek öğretimi ile bunun uygulanacağı memleketin sosyal bünyesi arasındaki münasebet meslek öğretiminin öğretim ve eğitim sosyolojisindeki önemini gösterir.

Meslek tarım teşkilâtları (organisations professionnelles): Tarımda meslek organizasyonu birliğine doğru giden bir kurumlar şebekesi teşkil eder. Yarı kamusal bir kurum kendi başına sınıflanabilir: Ziraat Odaları gibi. Tarım sendikalizmi bağımsızlığını muhafaza etmiştir. Kooperatifler birliği de özel karakterde teşebbüslerdir. Sosyal tarım teşkilâtları devlete ve patrona karşıdır.

Meslek seçkinleşmesi (sélection professionnelle): Hedefi bir zanaatte adayların kabiliyetini psiko - teknik sınavlarla ölçmektir. Bu suretle insanın işe en iyi intibakı sağlanır. Diyelim ki bir solak bir makineyi iyi yürütemez. Daltonizm hastalığı olan kimse trafik memuru olamaz. Meslek yönetimi fertten hareket ettiği halde meslek seçkinleşmesi meslek verilerine dayanır: 1) işin tetkiki, 2) testler metodu, 3) psikolojide tatbik edilen statistik başlıca yollarıdır.

Meslek yöntemi (orientation professionnelle): Bir öğrencinin bir meslek dalı seçmesine yardım eden işlem ve araştırma bütünü. Meslek yöntemi ailenin, okulun, hekimin, psikoteknik sınavların, ilgili öğrenci ile özel konuşmaların ve sosyal hizmetlerin verdiği bilgiye dayanır. Toplanan bilgi bir dosya teşkil eder ve ilkokuldan başlayarak çocuğun kabiliyetlerinin gelişmesine göre sıralanır. Teknik

öğretim vesikalar bürosunda bulundurulur. Millî Eğitim Bakanlığı bu esaslara dayanarak gençlerin meslek seçimini canalisé eder, meslek okulları açar veya çoğaltır.

Meslekleşme (carrérisation): Ferdin bir meslek içerisinde oraya tam intibakını, iş hayatının önceden görülmesi suretiyle, gösteren yeni bir terimdir. Meslekleşme, organlaşmış bir meslekte yer alma ile (noterlik, avukatlık, v.b.) iş hayatının kararsız olduğu başlangıç şekilleri arasında orta yerdedir.

Meşveret (conseil national): İslâm sosyolojisinde "meşveret" önemli bir yer tutar, "Şurâ" yı (consultation) emir eden birçok ayetler vardır. İlk islâm devleti de (dört halife) bir nevi seçim usulü ile gelmiş halifelerle, yani Cumhuriyetle yönetiliyordu. Sonradan Emevîlerde bu halifelik hanedan sistemi halini almıştır.

Metabolizma (métabolisme social): Corrado Gini'ye göre toplumda alttan yukarı doğru olan nüfus hareketleri devamlı bir görev değişmesine ve Pareto'nun gösterdiği gibi eski seçkinlerin savaşlar, devrimler ve krizlerle kaybolarak yerini aşağıdan gelen yeni seçkinlere bırakmasına sebep olur. Bu olay toplumda enerjinin tazeleşmesini, yani metabolizmayı meydana getirir. Kastlı ve hareketsiz toplumlarda bu metabolizma olmadığı için toplum yenileşemez ve donup kalmaya, gerilemeye uğrar.

Metod, sosyolojide (méthode sociologique): Durkheim tarafından kuralları tesbit edilen bu metoda göre toplum olaylarını bir fikir değil, bir şey gibi görmek, bu incelemede her türlü peşin fikirleri (prénotion) bırakmak, bir toplum olayını ancak yine topluma ait olan (social) başka bir olayla açıklamak ve toplum açıklamalarında başka olayların (biyolojik, psikolojik, fizik) ancak şart görevi gördüğünü gözönüne almak gerekir. (Durkheim, Règles de la méthode sociologique). Sosyoloji gözlem, tecrübe ve deney araçlarına sırasına göre baş vurur. Bir yandan statistik metodunu kullanan Durkheim bir yandan da kök araştırması yaparken etnolojik monografi metoduna baş vurur. Science sociale'in monografik ankete dayanan metodu birinciden oldukça farklı olduğu gibi (Paul Descamps, Cours de Méthode de Science sociale, 1921) yine bu okulda da Durkheim'in görüşü ile yaklaştırma yapmıştır (P. Descamps, Sociologie expérimentale, 1932). Greenwood deneyin uygulanmasına ait çeşitli metodları gösterdi (Greenwood, Experimental Sociology, 1949), tarafımızdan türkeçeye çevrilmiştir.

Metres (m a î t r e s s e): Evli veya bekâr bir adamın evi dışında devamlı olarak yaşadığı kadın. Tekkarılı batı toplumunda metreslik meşru olmayan bir ilişki şeklidir. Fakat fransız sarayında metresler meşru gibi açıklanıyordu. Metresliği meşrulaştırmak isteyen bir eğilim de vardır.

Mevali (l e s a f f r a n c h i s): Azatlı köleler. "Mevlâ"nın çoğulu. İslâm devletlerinde, başlıca Abbasilerden sonra büyük bir yer tutar, Arap olmayanların araplara (şüüh) karşı siyasî hareketinden doğan "şu'ubiye" fırkasını hazırlamış ve araplarla arap olmayanları ayıran Emevî devletini yıkmıştır. Mevalî içinde iranlılar, türkler, hintliler, v.b. vardı.

Mevsim ritmi (r y t h m e s a i s o n n i e r): Birçok toplumlarda, başlıca toplayıcılık ve avcılıkla geçinenlerde mevsim dönümleri toplumun kesifleşmesi, belirli ayınların yapılması için vesile olur. Birçok ayınlar çiftçi toplumlarda dahi ekim ve hasat zamanlarına düşer. Eskimolarda kış toplanma ve sosyal hayatın canlanma zamanıdır, yaz dağılma ve bağlantıların gevşeme mevsimidir (Hubert et Mauss, *M é l a n g e s d e s o c i o l o g i e r e l i g i e u s e*).

Meydan (a g o r a): Romada şehrin kenarına rastladığı için "kenar" anlamına gelen "forum" kelimesi, Yunanda "agora" genel olarak sitemler veya şehirlerin kamu işlerini gördükleri toplantı yerleridir. Seçimde, tartışmalarda, ayin ve bayramlarda "meydan"ın rolü büyüktür. Toplum canlılığını orada kazanır.

Meydan (p l a c e p u b l i q u e): İlkçağ sitesinde başlayan meydan, güreş ve yarış yeri, toplantı yeri, v.b. dir. Et meydanı, koşu meydanı, ok meydanı, talim meydanı, köy meydanı (meydancık) gibi çeşitleri vardır.

Meydan dayacı (f l a g e l l a t i o n p u b l i q u e): Eski eğitimde, başlıca askerî eğitimde büyük yer tutardı. Ceza gören, muzika çalarken meydanda asker önünde cezasını çekerti. Falakadan farklı bir şekildi. Ağır suçlarda "ibreti âlem" için uygulanan meydan dayacı bugün hemen hemen kalkmıştır.

Meyhane: İçki içilen yer. Batıda dince içki yasağı olmadığı için bütün lokanta (restaurant) larda aynı zamanda içki de içilebilir. Fakat islâm dini içkiyi yasak ettiğı için Ortaçağda "aşhane" ler dışında bir nevi tolerans ile "meyhane" ler kurulmuştur.

Mezarlık (c i m e t i è r e): Kasaba ve şehirlerin çoğı kere dışında bir de ölüer şehri (necropolis) vardır. Mezarlık dinî inançların tarzına göre türlü şekiller alabilir. Ölüer gömölür, yakılır veya yırtıcı kuşların parçalamasına bırakılır. Bunlara göre mezarlık tarzları da

değişir. Ölülerin yakılması âdetinin hüküm sürdüğü bir toplumda mezarlık yer altında ölü küllerinin saklandığı destilerle dolu yeraltı mahzenleridir (c a t a c o m b e). Ölülerin mumyalanması âdetinin hüküm sürdüğü toplumlarda mumyalar yeraltında veya Mısırda olduğu gibi Piramid'lerde saklanır. Anadolu Selçuklularında da mumyalama âdeti vardı. Türk - islâm geleneğinde köyler, kasaba ve şehirlerin. çoğu ağaçlıklı (Doğuda servi ağacı) mezarlıkları vardır. (N e c r o p o l i s = ölüler şehri). Çeşitli geleneğe göre süslü, heykelli veya düz yazılı taşlarla ayırdedilir.

Mezhap (s e c t e): Evrensel bir dinin bölündüğü büyük dini cemaat ki, dinin temel inançlarının yorumlanmasında öteki kısımlardan ayrılır ve ayrı bir Kilise halinde organlaşır. Mezhebin doktrini kökten ayrılıklarla ifade edilmiştir ve "salik" leri fanatik bir inançla ona bağlanmışlardır. Evrensel dinin ilk 'doktrininden (orthodoxie) ayrılan mezheple (h é t é o d o x i e) ana doktrin arasında çoğu kere şiddetli bir gerginlik vardır ki bu "mezhep savaşları" nı doğurur. İslâm, hıristiyan ve budist dünyalarında mezhep savaşları büyük rol oynamaktadır.: sünnilik-şiy'ilik, ortodoksluk-Nesturilik, katoliklik-protestantlık arasında olduğu gibi.

Mezin (m ü e z z i n): Halkı namaza çağırarak üzere mescit veya camilerin yüksek bir yerinden (minare) ezan okuyan kimse. Kiliselerdeki çan'la çağırışa karşı islâmlıkta ezanla çağırış vardır. Çan'ın madenî sesine karşı ezanın insanî sesi son zamanda plak sesi ile azçok değiş-tirilmiştir.

Mihrab (a u t e l): Mihrab Kâbe'ye doğru yönelmiştir ve camide namaz kılanlar, önde imam olmak üzere, mihraba, yani Kâbe'ye doğru namaz kılarlar. Fakat Mihrap autel kelimesinin tam karşılığı değildir. Çünkü, eski dinlerde autel kurban kesilen yerd.

Mihrap (s a n t u a i r e): Tapınağın en gizli yeri. Yalnız rahiplerin girmesine mahsus olan kapalı yer, İsrail'de Mabedin en kutsal kısmı (Harem ül ahram).

Mikrososyoloji (m i c r o s o c i o l o g i e): Gurvitch'in ileri sürdüğü bir görüşe göre mikrofizik gibi sosyal olaylarda da küçük zümrelerin kuruluşunda ince mikyasta bir mikrososyoloji olabilir. Kaba mikyasta büyük toplumlarda görülen determinizme orada rastlanmaz. Küçük zümrelerin doğuşunda kendiliğinden (spontané) yaklaşma ve seçmeler rol oynar. Gurvitch, Moreno'nun "sociométrie" si ile kendi görüşü arasında uygunluk ve benzerlik olduğunu işaret ediyor.

Milis (m i l i c e): Resmî ordu dışında bazı siyasî hareketlere yardımcı olarak silâhlendirilmiş olan teşkilâtı kuvvetler. Milis'ler devrimlerde

sınıf egemenliğini sağlamaya yararlar ve ordunun dışında iğreti olarak önemli görevleri gördükleri olur.

Militarizm (militarisme): Devlette asker kuvvetinin hüküm sürmesini isteyen görüş. İdareyi ordu gücüne dayandıran her siyasî şekle militarizm denebilir. Bu bazen mutlak hükümdarlık, bazen meşrutî idare, bazen Cumhuriyet de olabilir.

Millet (nation): Kendi birliğinden haberi olan ve kendisine ait bir toprağı egemenlikle kontrol eden siyasî organlaşmalı toplum. "Millî şuur" denen şey milletin bir tavrı (modalité'si) dir, ve genel olarak kolektif şuur'un da özel bir halidir. Milletin çeşitli tanımları onun bünyesinin çok karmaşık ve unsurlarının yer yer değişen şartlara göre farklı olmasından ileri gelir. "İrkçi", "İktisatçı", "coğrafyacı", hatta "dileci" millet tanımları hep tek yönlü ve bazı durumlarda yanlışır. Çünkü ileri sürülen bu görüşler milletin temelini değil, yalnız oldukça değişik olan şartlarını meydana getirirler. En sağlam olan dil birliğinin dahi bulunmadığı haller vardır. Bunun için milleti kültür ve gelenek birliği diye tanımlamak doğru olur. Çeşitli millet tiplerinde yukarıki şartların payları ayrıca gözönüne alınmalıdır.

Millet tipleri (types des nations): Bir toprak üzerinde bağımsızlıkla yaşayarak ve bir kültür birliğine dayanarak çağdaş uygarlık şartlarına göre gelişmekte olan toplumlara millet diyoruz. Bu tarife göre, kendi siyasî gücü, kültür çabası olmadan bağımsızlık verilen ilkel toplumlara millet demek sosyolojik bakımdan yanlış olur. Çağdaş uygarlık seviyesinde olmadıkları gibi, bağımsızlıklarını da kendileri kazanmış değillerdir. Bunlara ancak sözde millet (pseudo-nation) denebilir. Böyle toplumlar klan veya aşiret bünyelerini aşarak çağdaş toplum seviyesine geldikleri zaman gerçek anlamda millet olabilirler. Bunların dışında millî kültüre sahip olan veya olmakta olan toplumları da birbirinden oldukça farklı başlıca üç grupta toplayabiliriz: 1) Tarihi merkezleşme milletleri: bunlar feodal bünyeden monarşiye geçerek büyük şehirler ve kültür birliği kurmuş olan milletlerdir. İktisadî bakımdan kapitalizm şekline girmişlerdir. 2) İktisadî olgunluk milletleri: birincilerden ayrılmış ve aynı kökten bağımsızlık kazanmış milletlerdir: Kanada, Güney Afrika gibi. 3) Siyasî olgunluk milletleri: imparatorlukların parçalanmasından doğan ve eski devletlerinin askerî kuvvetine dayanarak bağımsızlık kazandıktan sonra endüstrileşmeye çalışan milletlerdir. Türkiye, Rusya, Avusturya, Yugoslavya gibi. Birincilerin tabii-tarihi gelişmeleri üçüncülerde bulunmadığı için, onların gelişmesi sarsıntılı ve buhranlı olmaktadır.

Milletlerarası kurumlar (institutions internationales):

1918 de milletlerarası cemiyetin (o zaman bizde kullanılan adı ile “Cemiyet-i akvam” ın) kuruluşu ilk teşebbüs oldu. Fakat bu kuruluş totalitarizm’e ve İkinci Dünya Savaşına mani olamadı. Birleşmiş milletler Teşkilâtı (ONU) İkinci Dünya Savaşından sonra kuruldu. Yapıtıcı gücü birincisinden biraz daha kuvvetlidir. Umumî Meclis, Sekreterlik, Emniyet Şûrası, Milletlerarası Adalet Şûrası, v.b. vardır.

Milletlerüstü kurumlar (institutions supranationales): Hür olarak kabul edilmiş bir otorite altında aynı bölgedeki bazı memleketleri birleştirmeye çalışır. 19 uncu yüzyılda alman devletleri gümrük birliği (Zolverein) ile birleştiler. 1948 de Avrupa iktisadî işbirliği teşkilâtı bu maksatla kuruldu. Batı Avrupa birliği de böyledir. Amerika Birleşik Devletleri böyle kurulmuştur.

Milletlerarası değişim (échange international): Sözleşmelerin mahiyetine göre: 1) ithal veya ihraç edilen malların ticaretine, 2) bölünmez ahitleşmelere (transanction) ait olabilir. Milletlerarası işbirliğinin tam olmadığı istikrarsız zamanlarda bu değişim zayıftır. Ortak pazar bunu kuvvetlendirir.

Milletlerarası Sosyoloji Derneği (Association Intern. de Sociologie): Unesco’ya bağlıdır.

Milletleşme (nationalisation): Bir kimsenin farklı kültürü olan bir ülkeye geçerken bazı alışkanlık ve tavırları kazanmasından ibaret olan özümseme şekli. Özümsemede olduğu gibi yeni alışkanlıkların kazanılması önceki bazı alışkanlıkların silinmesi veya değiştirilmesini gerektirir. Milletleşme ancak gerçek milletler arasında mümkündür. Halbuki özümseme herhangi bir insan zümresinde, meselâ kabile, site veya burlarda olabilir. — Bu kelime hem devletleşme (önce gördük) hem “milletleşme” yani millet olma anlamına gelir. Millî şuur yeni kazanmakta, kültür yaratmakta olan bir toplum haline milletleşme denir. Bu bazen bir ümmet ruhu içinden geçerek, eski kavmi kültürünün temellerine göre çağdaş uygarlığa girerek olur [Gökalp’ın açıklama tarzı]; bazen de koloni olmaktan kurtulmak için yapılmış kültür çabaları ve bağımsızlık savaşları ile olur. Her ikisi de milletleşmedir. Gökalp bu çabalar için arapçadan “istimlâl” kelimesini icad etmişti ki, herhalde milletleşme ondan daha iyi anlaşılr.

Milling: Bir toplulukta huzursuzluk yaratan karışık hareketler.

Milliyetçilik (nationalisme): Toplumda millî kültürü hâkim kılmak veya başka bir toplumun baskısından kurtulmak ve bağımsızlık kazanmak için uyanan kültür ve siyaset eğilimlerine milliyetçilik

denir. Bu hareket imparatorlukların ayrıncısten bünyesine ve genellikle emperyalizme karşı doğmuş olmakla beraber kapitalizme dayanarak saldırganı şekiller de alabilir. Bu ikincisinde milliyetçilik millî emperyalizm veya ırkçılıkla karışır.

Milliyet düşmanlığı (anti-nationalisme): Genellikle millî hareketlere karşı olan görüşler için kullanılır. Aşırı ümmetçilik, milliyet düşmanlığı olduğu gibi millî kültürlerin büyük kültür çevreleri içinde erimesi sonucuna varan bir enternasyonal görüş de milliyet düşmanıdır. Sovyetler emperyalizme karşı kolonileşmiş toplumları koruma politikası tuttıkları zaman milletlerin uyanışını destekler gibi görünüyorsa da Üçüncü Enternasyonalin ilkelerine göre buna inanmak saçma olur.

Millî korunma kanunu (loi de protection nationale): Millî serveti korumak ve para değerinin düşmesine engel olmak için çıkmış olan bu kanun fiat murakabe kurumu ve belediye mürakipları ile ihtikârı önlemeye çalışıyordu. Bu kanun ve uygulanması eski Osmanlı "ihtisap ağaları"nın görevini görmeye çalıştı.

Minare (minaret): Cami dışında ezan okunan ve asıl binadan ayrı yüksek yer. Minarelerin ilk şekli Irakta Ziggurat'ların, Suriye'de belki de kilise kulelerinin taklidi ile başlamış ise de sonradan incelererek orijinal şekiller almıştır.

Minber (estrade): Camilerde hatib, vâiz veya müderrisin hutbesini ve dersini verdiği kürsi (chaire) dir ki, bu tanıma göre minberin dinî ve dünyevî çift görevi vardır.

Mir: Sovyet rejiminden önce Rusya'da bulunan toprağa ait bir kolektif mülk şeklidir ki, yalnız Ukrayna'da yoktu. İnsanlar toprağa iğreti olarak sahip olup, toprak parçaları belirli devrelerde yeniden bölüşülürdü. Bu sistem eski Isparta'da ve başka yerlerde de vardı.

Miras (héritage): Baba ve anadan veya yaşlı akrabadan yeni kuşaklara geçen mülk, mal ve eşya üzerinde sahibolma hakkı. Miras hakkı toplum şekillerine, hukuk sistemlerine göre değişir.

"Miri": Toprak, mülk ve eşya olarak Devlete ait olanlar demektir. Eski topraklar: 1) arazi-i emiriye, 2) arazi-i memlûke olarak ikiye ayrılırdı. "miri" kelimesi eski terim olmakla birlikte tarihî sosyolojide kullanılmaktadır. Türkçede "Beylik" denir.

Misafirsevenlik: Bk. konuksevenlik.

Misak (pacte): İslâm geleneginde, hatta islâmdan önce araplarda birçok toplum işleri sözleşme'ye (pacte) dayanırdı: İlk islâmlara karşı kureyslilerin direnmesi de böyle bir 'misak' a dayanmıştı. İs-

tiklâl savaşında Erzurum kongresinden sonra ilk sözleşme ‘Misakı - milli’ adını aldı.

Miscégenation: Melezleşmeden doğan nüfus karışımı süreci.

Mistik (mystique): Olaylar arasında akılla kavranması mümkün olmayan sırlı ve gizli ilişkiler olduğu şeklindeki görüş. Mistiklik (mysticisme) birçok dinler, dünya görüşleri ve felsefelerin ortak kavramıdır. Genel olarak ilkel dinlerde mistik görüşün hâkim olduğu söylenir. İleri toplumlar da “mistik” ler ayrı bir zümre meydana getirirler ve dünya hayatı dışında “tekke”, “zaviye”, “couvent”, “manastır” denen yalnız yaşadıkları yerler vardır. İş ve değer bölümü mistikliğin dünya işlerinden ayrılmasını sağlar.

Mistiklik (mysticisme): İnsan ruhunun mutlak Varlıkla (Allahla) doğrudan doğruya ve mahrem birleşmesine inanç. Mistiklik hem bir yeni varoluş tarzı, hem de gündelik ve ilmi bilgidan ayrı ve onlara “üstün” olduğu iddiasında bir bilgi tarzı getirir. Mistikliğin esası vecd veya cezbe (extase) halinde bulunmaktadır. Bu hali bütün dinler doğurursa da, dinlerin organlaşmış kurumlarında cezbe yoktur. Bundan dolayı mistiklik bütün dinler içinde kapalı (ésotérique) bir öğreti çevresi teşkil eder. Tapınakların en içinde, herkesin giremeyeceği bir yere aittir. İleri dinlerde “zâhit” ve “sufi” denen ayrı zümreler mistik hayatı yaşarlar. Hint, hristiyan, islâm dinlerinin özel mistikleri vardır. Bk. Gizemcilik.

Mister (mystère): İlkçağ dinlerinde halka gizli olan ayin ve törenlere verilen isim: Orpheus, Cybelus misterleri gibi. Bir sembol altında gizlenen anlamını da ifade eder. Bk. Gizem.

Miting: Kamu sanısının birleştiği bir amacı siyasî iktidara veya dünyaya bildirmek için yapılan hareketsiz veya yürüyüşlü toplantılara denir. Miting bildirilmek istenen halk eğilimlerini ve kamu sanısının amacını ifade eden yazılı lavhalarla veya nutuklarla bildirilir. Mitingler saldırcı değildirler ve siyasî iktidarın kontrolü altındadırlar. Fakat mitinglerin kalabalık ruhunun taşmasına ve homurtulara sebep olduğu, bu yüzden taşkın ve saldırcı olduğu zamanlar da olabilir.

Mitoloji (mythologie): Tabiatüstü varlıkların (tanrılar ve kahramanlar) hayat hikâyelerini anlatan Efsaneler ve Mitos’ları, bütün ilkel kavimlerin başlangıç halinde mitolojileri vardır. Fakat asıl mitolojiler İlkçağ kavimlerinde, sitelerde gelişmiştir. Yazılı olmayan mitolojiler ve edebî şekil aldığı zaman Epopée’ler meydana gelmiştir. Tanınmış büyük mitolojiler Yunan, Hint, İran, Fin, Cermen, İskandinav mitolojileridir. Yakutlar ve Türklerin de mitolojileri bir derece tesbit edilmiştir.

Mobung: Avustralya klanlarında ayin eşyasını (Şuringa'ları) bir mağarada saklayan ve ayin zamanında bunları hazırlayan kimse. Mobung'un hiç bir başkanlık gücü ve ferdî üstünlüğü yoktur. Klanlarda henüz fertlikler belirmemiştir. Yalnız büyüçü'nün özelliği vardır.

Moda (mode): Adetler ve göreneklerden daha çabuk değişen ve taklitte yayılarak bir süre için ortaklaşan geçici âdet. Moda çabuk yayıldığı kadar çabuk değişir, örf ve âdetlere karşı geldiği zaman dahi kaçınılmaz bir yayılma gücü vardır. Toplum olaylarının en yüzde ve en değişmeye elverişli olanı olmakla birlikte yayılıcılığı dolayısıyla en kaçınılmaz olanlarından.

Modern (çağdaş): Toplumlar arasında en çok gelişmiş olanların temsil ettikleri teknik, bilgi ve zihniyet seviyesi. Modern kavramı devirden devre değişir. Ortaçağda en modern toplumlar islâm toplumları idi. Bugün Batı kültürünü yaratan toplumlardır.

Monografi (monographie): Bk. Metod. Anket, soru cetveli

Morfoloji (morphologie sociale): Toplumların şekillerini, dış ve iç bünyelerini inceleyen sosyoloji dalıdır. Morfoloji kavramı botanik ve zoolojiden geçmiştir ve Ekolojiden ayrılır.

Muahede (pacte): Bk. ahitleşme.

Mucize (miracle): Kutsal rolü olan başkanların gösterdikleri, tabiat olaylarının gerekliliğine aykırı ve olağanüstü hareket ve fiiller. "Mucize" peygamberlere, "keramet" veli'ler ve aziz'lere vergidir.

Mukataa: Türk imparatorluklarına vergi bir toprak yönetimi rejimidir. Eski türklerde bunun "Tarhanlık" halindeki ilk şeklini görüyoruz. Selçuklularda buna "mukataa" deniyordu (Nizam ül-Mülk, Siyaset-name). Osmanlılarda da aynı sistem devam etmiştir. Buna göre ele geçen toprak boy beyleri arasında bölünür. Yönetimi onlara aittir. Fakat asıl mülk devlete aittir. Bu mülkü devlet adına yöneltenler derece derece yükselmek üzere timar, zaamet ve has sahipleridir.

Muhafazakâr (conservatif): Siyasî hayatta âdetler ve geleneklere uyan ve kökten değişiklik istemeyen görüş. Muhafazakâr'lar, bundan dolayı devrimcilere olduğu kadar eski şekillere dönmek isteyenlere de karşıdırlar.

Muhtariyet (autonomie): Bk. özerklik.

Muhtar (préposé de village): Köyde devleti temsil eden ve yönetimle görevli kimse. Muhtar köyde "ihtiyar heyeti" ile birlikte çalışır. Şehirde ise, her mahallede aynı görevi mahalle muhtarı (préposé de quartier) görür. (Bu kelime özerkli = autonomie anlamında da kullanılırdı.)

Mukavele (c o n t r a t): Bk. sözleşme.

Mum söndürme (p r o m i s c u i t é): Bazı kapalı ilkel topluluklarda bulunduğu iddia edilen, belirli zamanda cinsi yasakların kalkmasına ait âdet. İlkelerde var olduğu eski etnologlarca ileri sürülmüş Pirauru ye benzeyen bu âdetin yaşayıp yaşamadığı tesbit edilmemiştir.

Murakaba (c o n t r ô l e, e x a m e n d e c o n s c i e n c e): 1) Maliye ve idare işlerine ait devlet veya belediye tarafından yapılan kontrol. 2) İnsanın vicdanında kendisiyle hesaplaşması: bu ikinci anlamı sufiler kullanırlar ve yakın bir kelime ile "muhasebe" (hesaplaşma) derler.

Musiki (m u s i q u e): Kulakla ilgili sanat şekli, folklor ve klasik olarak her iki tarzında da bir geniş sanat kurumudur. Bk. Folklor.

Muskacılık (f é t i c h i s m e): Kutsal değeri olan ve kutsal varlığın örneklerinden meydana gelmiş "muska" lar, "fetiş" lere inanma ve onlara ait pratiği yapmadan ibaret din şekli. Evrensel dinler gözünde muskacılık terk edilmiş olan ilkel dinlerin bir kalıntısıdır ve yasak edilmelidir. Bk. Büyücülük.

Mutfak (c u i s i n e): Her kültür çevresinin, kendisine vergi ayrı bir mutfak tarzı vardır. Bu tarz, o kültür içinde yaşayanların beslenme ve sağlık şartları üzerine doğrudan doğruya etki yaptığı için mutfak tarzları ile insanların uzvî - ruhî bünyeleri arasında sıkı münasebet vardır. Beslenme şeklindeki bozukluk insanların sağlık durumlarını da bozduğu için hayat süreleri, çalışma güçleri, mizaç ve karakterleri üzerine tesir etmektedir. Bundan dolayı kültür değişmelerinde mutfak tarzlarının birinci derecede faktör olduğunu gözönüne almak gerekir.

Mübadale (é c h a n g e): Bk. değişim.

Mübarek (s a c r é) Bk. uğurlu.

Mübadil (p o p u l a t i o n c h a r g é e d' é c h a n g e): İki memleket arasındaki nüfus değişimi anlaşmasıyla, karşılıklı yurt değişmesine tabi olanlar. "Mübadil" bırakacağı toprak ve mülke karşı gideceği yerde aynı değerinde toprak ve mülk alacaktır. Yunanistan-Türkiye, Pakistan - Hindistan arasında mübadillik anlaşmaları yapılmıştı. Nüfus değişimine tabi olmayanlara "éta bli" deniyor. Mübadilliği bir taraflı olan sığınanlar (mülteci) den ayrılmalıdır.

Müceddit (r é n o v a t e u r): Bir toplumda görevini kaybetmiş kalıntı kurumları yenileştirmek ve diriltmek gücünde olan kimse: din, ahlâk, hukuk, siyaset mücedditleri vardır.

Müdahalecilik (i n t e r v e n t i o n i s m e): Özel teşebbüs işlerine devletin karışması esasını kontrol eden iktisat görüşü.

Müderris (maître-théologien): Eski Medrese teşkilâtında orta ve yüksek öğretim kurumlarında ders veren kimse. Meşrutiyette Darülfünun profesörleri için de kullanılmışken Cumhuriyetten beri bırakılmıştır.

Müfti (jurisconsulte): Fıkıh esaslarına göre fetva veren kimse. Bu işi gören yer Fetvahane idi. Bk. Fetva.

Mühendis (ingénieur): Devlet adına veya özel olarak yapı işleriyle uğraşan kimse: yol, köprü, bina, v.b. yapılara göre türlü dalları vardır.

Mültezim (médiateur des revenus publics): Timar usulü bozulduğu zaman devlet adına kamu gelirini toplama işi kendisine verilen kimse. Kötüye kullanılmaya çok elverişli bir sistemin başıdır.

Mülakat (interview): Sosyal psikolojide tecrübi metodların zenginliği bu yeni ilmin başlıca başarı sebeplerindendir. Bu ilim klinik, test, laboratuvar metodlarını ihmal etmediği gibi, başlıca "saha" araştırmaları ve bunun için ayrı metodlar kullanmaktadır. Bu bakımdan kullanılan esaslı metodlar şunlardır: tavır (attitude) ölçüleri, temsili anketler, örnekleme tekniği ve teorisi (échantillonnage), interview kuralları, "panel" tetkiki, sosyometrik tahlil, haberleşme (information) tahlili, v.b. Bunlar üzerinde ayrı ayrı durmak bir sosyoloji sözlüğünün kadrosunu çok aşar. Bu metodlardan birçoğu 1934 den beri Murphy, Newcomb tarafından birçok alanlarda kullanılmaya başlandıktan sonra sayısız sosyal psikoloğun araştırma aracı olmuştur. Interview etnoloji ve sosyal antropolojinin esaslı metodudur. Fakat onu sosyal psikoloji de kullanır. Leighton ve Kluckhohn bu metodu Novajo çocukları üzerinde, Henry ve Spiro da projektif testlerle birlikte birçok yerli toplumları üzerinde kullandılar. Etnoloji kendi örnekleme metodunu sosyal psikolojiden almaktadır. Mülakat, etnoloji ve sosyal psikolojinin başlıca metodudur. Mülakatçı kültür unsurlarına ait araştırmasını sorular cetveline göre veya serbest olarak süjelere sorar. Jean Stoetzel, Benjamin D. Paul den naklen anketçinin rolünü, ankete süje olan kimselerin vasıflarını, ankette nelerin sorulabileceğini anlatıyor (J. Stoetzel, La Psychologie Sociale pp. 27, 37. Flammarion, 1963).

Mülâzemet: Eski medrese teşkilâtında doçentliğe karşılık olan bir görevdi. Belirli derslerden mezun olan "danışmend" ler kazasker defterine kaydolunarak müderrislik için sıra beklerlerdi. Buna mülâzemet defteri de denirdi. Mülâzemet usulünün bozulması ilmiye sınıfına ait dirlik ve düzenin bozulması demekti.

Mülk (propriété): İnsanların maddî veya maddî olmayan şeyler üzerinde yapabildikleri çeşitli kontrol şekillerini işaret için kullanılan bir

terimdir. "Mülkiyet" kurumunun şekilleri son derece çeşitlidir, fakat her yerde rastlanır. Fonksiyonu belirli bir toplumun üyeleri arasında servet kaynağı olarak çevrenin verdiği araçları elde etme tarzından ve ihtiyaçları doyurmak için ilişkiler kurmakdan ibarettir. Birçok kimse bu hakkı kullanma veya bu şeyleri kontrol etme işine katılırsa "mülkiyet" ortaktır. Özel mülk kurumu yalnızca bir ferdin kontrolü altında bulunan bir hak meydana getirmiştir. Başka bir mülkiyet tipinin doğuşu toplum organlaşmasının belirli şekillerine bağlıdır. İlk kavimlerde yalnız kolektif mülkiyetin olduğu varsayışı yanlıştır. Onlarda ferdi mülk ortakmülkle yanyana yer almaktadır. Sosyalist rejimlerin savunduğu kolektif mülk belirli iktisadi şartlar içinde doğan, ferdi mülkün kontrollü yeni bir şeklidir.

Mülkiyet hakkı (droit de propriété): Bir takım eşya, toprak ve yapılar üzerinde insanın bunlara sahip olma ve kullanma hakkı ki, bu hak çocuklarına veya yakın akrabasına geçer. Yazılar, icatlar gibi — doğrudan doğruya — maddi olmayan şeyler için de mülkiyet hakkı vardır. Tarife göre mülkiyet ferde ve ailesine aittir. İlkelerde bu ferdi mülkiyet yoktur. Av alanları, sürüler ve kutsal eşya toplumundur. Yalnız klan fertlerine mahsus "şuringa" lar vardır; bunları ayın zamanı kullanmak üzere Mobung saklar. Ferdi mülkiyet zümrelerarası yarışmalar ve şeref kazanma kurumu olan Potlaç'larla elde edilir. Kabile ve sitelerde gelişmeye başlar. İmparatorluk ve feodal sistemde kuvvetlidir. Kapitalizm onu devam ettirir. Sosyalizmle beraber ferdi mülkiyete karşı mücadele başlamıştır.

Münacat (invocation): Tanrıdan yardım isteme, yalvarma, Bk. Yakarış. Herhangi bir dua ve namazdan ayrılır. Şiir olarak, edebî bir şekildir. Kelime anlamı: kurtuluş istemek.

Münazara (discussion): Tartışma: iki karşıt görüşün taraflıları arasında bir hakemle yöneltilen düzenli ve mantıklı tartışma.

Münci (rédempteur): Hristiyanlıkta İsa'da görülen kurtarıcı vasfı.

Müneccimlik (astrologie): Keldanlılardan beri yıldızlarla insanların kaderi arasında münasebet olduğu inancına dayanarak, insanların geleceği hakkında hüküm vermek üzere yıldızlara bakmadan ibaret ilim dışı bir teknik. Bu türlü çalışmalarda elde edilen empirik bilgi sonradan ilmi astronomi'nin (heyet) doğmasında işe yaramıştır.

Münafık (hypocrite religieux): Bir inanç sistemi içinde yaşadığı ve bu sisteme inanmadığı halde inanır görünen kimse. Bu görünüş korkudan veya bir çıkar düşüncesinden ileri gelebilir.

Mürît (n é o p h y t e): Bir tarikata yeni giren ve tarikattaki manevî mertebelerde yükselmek isteyen kimse. Mürît, anlamı ile Allahı isteyen demektir. Fakat Allahın istediği anlamda “Murad” olur.

“Müsadere”: Osmanlı Devletinde Kapıkulu’ndan yükselen devlet adamları yerlerini kaybettikleri zaman devletçe bütün mallarının “müsadere” edilmesi, yani mülk ve servetlerinin devlet zimmetine geçirilmesi âdeti vardı. Bu âdet özel mülkün kurulmasına büyük engeldi.

Müteahhit (f o u r n i s s e u r): Devlet adına bir teşebbüsü ele alan kimse. Yapı veya imâlde müteahhit masrafı görür ve teslim ettiği işe karşı kararlaştırılan parayı alır.

“Mütégallibe” (o p p r e s s e u r): Bir köy veya kasabada gelenekten, şeref ve “itibar” dan kuvvet olarak değil, haksız olarak zorla sözlerini geçirenler, zorbalar. “Mütégallibe” halk üzerinde nüfuz kazanmak için hileden, para kuvvetinden, bazen Devlet kuvvetinden faydalanmaya çalışırlar. Asıl “eşraf” la “mütégallibe” veya devletle “mütégallige”, genel olarak halkla onlar çatışma halinde bulunabilir. En zayıfı bu sonuncusudur.

Mütevelli (a d m i n i s t r a t e u r d ’ u n e f o n d a t i o n): İslâm devletinde bir vakf’ı idare görevini alan kimse. Mütevellilik hakkı soyda devam eder. Bazen Vakf’ı yapan kimsenin ailesi mütevelli olurdu.

Müze (m u s é e): Eski çağların eserlerini sınıflayarak saklayan yer. İlk çağ, Ortaçağ ve Yeniçağ müzeleri olduğu gibi, silâh, para ve arma müzeleri de vardır. Müzeler tarih ve sosyolojinin laboratuvarlarıdır.

Müzik (m u s i q u e): Musikî yalnız alaturka için kullanıldığı halde, genellikle müzik alafranga için kullanılmaktadır.

Müzika (m u s i q u e): Yalnızca bando ile çalınan askerî müzik için kullanılır.

N

Nakib (s u p p l é a n t): Tekke şeyhlerinin ayin yaptıkları sırada yamakları olan bir iki kişi.

Nakil (t r a n s f e r t): Psikoloji ve sosyal psikolojide bir eğilim veya heyecanın yönünü değiştirmek başka bir yöne çevirmek anlamında kullanılır. Fakat toplum hayatında yaş zümreleri, meslek hayatına girme, eğitim gibi sebeplerle toplumun fertlerdeki eğilimleri yükseltme veya yön değiştirme üzerinde büyük etkisi vardır.

Namaz (p r i è r e): İslâm’da farz olan özel dua şekli. Arapça “salât”. Bk. Dua. (bir ayin olmayan dua’dan ayrılır). Kelimenin kökü hintçeden gelmiştir.

Namus (h o n n e u r): “Şeref”, (d i g n i t é) ve yunanca kök kelimeye göre Nomos (kanun) demektir. Sosyoloji de din, ahlâk, örf ve âdet, hukuk, meslek, iş hayatı (itibar) gibi birçok kurumları aynı zamanda ve geniş ölçüde ilgilendirir. “namuslu adam” aile, meslek, kamu sanısı, kanun, âdetler, v.b. gibi bütün değer ve kurumlarca itibar sahibidir.

Narh veya **Nark** (t a x e): Devletçe bir satış için konulan resmî fiat. “Narhsız satış” devlet kurallarını çiğnemek demektir. Değişim hür-lüğüne dayanan bir iktisat sisteminde “narh” yoktur.

Nazar: İnsanlar ve şeyler, din ve büyü inançlarına göre uğurlu - uğur-suz diye iki zıt kutba ayrıldığına göre, uğursuz olanların insanlar üzerinde zararlı etkileri vardır. uğursuz bir insanın, bilerek veya bilmeyerek, başka insanlar üzerinde etkisi “nazar” adını alır. Buna “nazar değmek” ve bundan korunmak için baş vurulan beyaz büyüye “nazarlık” veya “muska” denir.

Nazarlık (a m u l e t t e): Nazar değmesin diye elbisenin bir yanına ta-kılan muska cinsinden bir şey. “Kem gözden korumak” için kullanı-lan büyü inancına ait bir araç. Büyünün kaybolduğu toplumlarda ka-lıntı halinde yaşar.

Nazizm (N a z i): Alman nasyonal sosyalist örgütünün adı. Hitler’in kurduğu bu teşkilât İkinci Dünya Savaşında faşizmle birlikte rol oy-namıştır.

Nezir (p r o m e s s e d e s a c r i f i c e): Bir dileğin yerine getirilme-sine karşı yatırlara bir kurban adamak. Bk. Adak, adamak.

Nesli düzeltme (e u g é n i s m e): (e u: iyilik, g e n e s i s: nesil) Eugé-nique ilminin uygulanması suretiyle elde edilen neticedir. Genel ola-rak ırkın ıslahı için kullanılan vasıtalar bilgisi diye tarif edilir. Eugénique ilminin hudutları vardır. Nazi idaresinde ırkın ıslahı fik-ri kötüye kullanılmıştır: çelimsiz olanları iğdiş etme (c a s t r a t i o n) gibi.

Nikâh (c o n t r a t d e m a r i a g e): Evlenmeyi dince veya kanunca tesbit eden sözleşme. Dince nikâh “İmam” ın önünde, kanunca nikâh “nikâh memuru” nun önünde kıyılır. Bir başka fiil ile “nikâh” bozu-lur ki bu “boşanma” dır.

Nişan (m é d a i l l e): Yararlığı veya başarısı görülen kimselere her toplumda siyasî güc tarafından verilen şeref ödülü. Nişan orduda askerî yararlığı gösterdiği gibi ilim başarısına veya halk hizmetine karşı da verilebilir. Nişan almak bir şeref derecesi kazanmak de-mektir.

Nihilizm (nihilisme): İlk defa Turguenief'in "Babalar ve Oğullar" (1862) adlı romanında zikredilmiş olan rus siyasî ve felsefî partisinin doktrini. Bu parti önce toplum örgütüne karşı fertçi açıdan kötümser bir tenkitti: fert üzerindeki her türlü baskıyı meşru değil görüyordu. Bu partinin bir kısmı 1875 den sonra suikastlar yapan bir teşkilât halini almıştır. (İranda eskiden Batıniler aynı rolü oynamışlardı.)

Nişanlı bedeli (prix de la fiancée): İlkelerde nişanlı erkeğin veya ana-babasının nişanlı kız ana-babası veya yakın akrabasına nikâhı kıymak ve ailenin bir üyesini kaybetmesine karşılık olmak üzere ödediği para veya mal. Ödemeler birçok eşya çeşitlerinde olabilir ve bazen birinci, hatta ikinci çocuk doğduğu zamana kadar yıllarca sürer.

Nişanlılık (fiançailles): Eevlenmeden önceki adaylık safhasıdır ki bunun süresi birçok kavimlerde örf ve âdetlere ve aile bünyesine göre değişir. Bazı yerlerde "nişanlılık" beşikten başlar. Orada çocuğun ilerde kiminle evleneceği ailesince bellidir. Buna "beşik kertmesi" denir. Bazı yerlerde gençlerin nişanlılarını seçme hürlüğü vardır ve nişanlılıkla asıl evlenme arasındaki zaman süresi çok uzundur; bu sürenin uzaması ya erkeğin vereceği "kalın" ı hazırlaması, ya da kızın "ceyiz" yapmasından ileri gelir.

Nom (n o m e): Eski Mısır'da henüz site halini almamış olan küçük yerleşme çekirdekleridir ki bunların bir tapınak veya saray yakınında büyümesinden site'ler doğmuştur.

Nominalizm (n o m i n a l i s m e): Felsefede "isimcilik" cins ve türlerin isimlerden ibaret olup gerçek karşılıklarının olmadığı şeklindeki görüştür. Sosyolojide "isimcilik" veya nominalizm deyince klan, fratri gibi zümre adlarının sınıflanmasına göre toplumun şekli alınması anlaşılır. Böyle bir isimcilikte zümrelerin adları ile tabiat eşyasının adları veya coğrafi yönlerin adları arasında bir uyarlık (correspondance) görülmektedir ve toplum sınıflamaları aynı zamanda tabiat sınıflamalarını göstermektedir.

Norm (n o r m e): Norm kural, kanun demektir. 1) Gündelik dilde kural olarak kullanılıyor: ahlâk kuralları gibi. Norm ile ortalama'yı karıştırmamalıdır. Nitekim ortalama marazî veya anormalden ayrılmayı sağlar. Norm bir değerler skalasını gerektirir. O zaman ortalama dan çıkarılamaz. Eğer bir memlekette insanların çoğu az gıda alıyorsa, gıda tüketiminin ortalaması bir norm gibi alınmaz. 2) Teknik normlar: teknikte normlaştırma, mahsulleri ve iş araçlarını organize etmeye götürür: o ilmi terimleri tesbit ve malzemenin kalite

tesini tarif eder. Normalleşmenin hedefi üçtür: a) çeşitli mahsulleri değiştirmek için birleştirmek; b) tetkiki, imali basitleştirmek: şekilleri en aza indirmek; c) özelleştirmek, yani en aşağı kalite kaideleri koymak.

Normallik (normalité): Bir toplum veya kültür olgusunun, tamamlayıcı bir kısmını teşkil ettiği bir bütün ile tutarlığı. Bir toplumda geçerliği olan tiplerle uzlaşmayan davranış şekilleri, fikirler anormaldir. Kültürün bütünlüğünü kaybetmesi, toplumun organlaşmasını kaybetmesi anormal olguların çoğalmasıyla anlaşılır. Organlaşmanın kaybolma safhalarıyla birlikte meydana gelen toplum ve kültür değişmesi, önce anormal gibi görülen davranış modellerinin yeniden değerlerindirilmesini gerektirir. Normallik kavramı görelî (relatif) dir, bunun için onun anlamı belirli bir kültür sistemine nisbetle kullanılış tarzına bağlıdır. "normal" kelimesi bazen yalnız niceliğe göre, ortalama anlamında kullanılır. Durkheim buna yakın bir tanım vermiştir (Bk. Sosyolojide Metod).

Normatif (kurallı): Olgu halinde değil, kural halindeki toplum görünüşü. Fakat Gurvitch, hukukun normatif oluşunu da bir olgu sayıyor ve buna "normatif olgu" diyor.

Nöbetçi (fonctionnaire de garde): Bir daire veya askerî birliği korumak için bekleyen görevli. Okul, kışla, hastane, eczane, depo, v.b. gibi kurumlarda nöbetçinin esaslı rolü vardır.

Nutuk (discours): Bir kalabalığa veya topluluğa söylenmiş olan Sözlerdir. Heyecanlandırmak hedefi ile, özel bir zümreye ilmi olarak söylenen konferans'tan ayrılır.

Nüfus (population): Belirli bir anda herhangi bir havzada oturan kimselerin toplamı. Sabit kalan, azalıp çoğalmayan haline "dengeli nüfus" denir. Denge ölümlerle doğumlar, dıştan içe göçlerle içten dışa göçler arasında kurulur, o suretle ki bunların toplamında nüfus toplamı değişmez. Yerinde kalan nüfus (stabilisées) nicelik bakımından elverişli yaşama vasıtalarına karşılık olan nüfustur.

Nüfusbilgisi (démographie): Bk. Demografi.

Nüfus azalması (dépopulation): Belirli bir toprak üzerinde herhangi bir nüfusun nicelik bakımından azalması. Nüfus azalması ölümlerin doğumlardan fazla olmasından, bir kısım nüfusun devlet kuvvetince memleketten çıkarılmasından veya iktisadî sebeplerle kendiliğinden dış göçlerinin artmasından ileri gelebilir.

Nüfus değişimi gerginliği (tension d'échange de population): Sığınanlara (réfugiés) ait tetkiklerde esaslı konulardan biridir.

Nüfus sayımı (recensement): Statistik usulleriyle bir memleketin nüfusunu değerlendirme işlemi. Ortaçağda fiyef'lere ait başlangıç halinde nüfus sayımları vardı. Bunlar başlıca, asker olacakların tesbitine yarıyordu. Etraflı olarak nüfus sayımı Batı memleketlerinde 19. yüzyılda başlamıştır. Fransa'da ilk sayım 1801 de yapılmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetten sonra nüfus sayımı 1927 de başladı ve her beş yılda bir yapılmaktadır.

Nüfus piramidi (pyramide de population): Belirli bir nüfusun yaş, cins, meslek, milliyet (uyrukluluk) gibi bazı karakterlere göre grafik halinde gösterilmesi şeklidir.

Nümayiş (démonstration): Herhangi bir maksatla yerli veya yabancı kuvvetlere karşı sempati ve antipati gösterilerini zümre halinde yapmadan ibaret halk hareketi. "Gösteri" bunun tam karşılığı değildir.

O

Oba (hameau): Köyün küçüğü. Bazen birkaç evden ibaret olan köy. Köy deyince anlaşılan ve kabile (fratri) ye bağlı olan mekanik dayanışma, muhtar, okul, cami, meydan, mahalle gibi başlangıç yerleşme kurumlarından yoksundur. Oba'lar çoğu "aşiret" lerin yerleştirilmesinden doğmuşlardır. Bazen yalnız çobanın yatacağı yer ve koyunların ağılından ibaret olacak kadar küçük şekilleri vardır.

Objektiflik (objectivité): Sosyolojide araştırmacının birinci derecede gözönünde bulunduracağı vasıf: sosyolog araştırmasında kendi düşüncesi ve duygularından sıyrılacak ve araştırdığı konuyu tam "objektif" olarak ele alacaktır.

Objeleştirme (objectivation): Toplumda hayallerin dışta sembollerle gösterilmesi genel bir vasıftır. Mitoloji, ideogram yazı, plastik sanatlar başlıca objeleştirme şekilleridir.

Ocak (famille établie): Ev veya barınak halini almış olan aile. Burada kandaşlık zümresi olan aile ile yerleşme zümresi olan barınak birleşmiştir. "Konak" bababuyruğu ailesine ait iken "ocak" parçalanmış ve küçülmüş aileye aittir. "Ocağına incir dikmek", "ocağını söndürmek", "ocağın tütmesi" sözleri bu küçük zümrenin türk toplumundaki önemini gösterir.

Odalık (concubine): "Cariye", "müstefrişe" kelimeleriyle karşılanmıştır. Fakat "odalık" kelimesi de eskiden beri kullanılmaktadır. Atasoylu ve çokkarılı ailede erkeklerin nikâhlı olmadan eve aldıkları kadınlardır ki geniş anlamı ile ailenin bir unsurudur. Odalıklar ya sonradan nikâhla alınır, veya çırak edilerek evlendirilir.

Oğul (fils): Büyük oğul ve küçük oğul kavimler ve kültürlerle göre farklı yer alırlar. Hanedanlarda da veraset ailedeki en büyük erkeği veya büyük oğula göre kurulursa da bazen bu hak küçük oğula geçer.

Oğuladını almak (tecnonymie): Bazı kavimlerde oğul baba adını alacak yerde baba oğul adı ile öğünür. Araplarda bu kurum yaygındır: Ebu Bekir, Ebu Talip gibi. Bize de bir süre geçmişti: Ebu Ziya, Ebu Bekir Hâzım gibi.

Okuldışı (extra-scolaire): Bk. Öğretim.

Okul-öncesi (préscolaire): Yedi yaşından önceki devredir ki, bütün toplumlarda ev ve sokak çocuğun bu sıradaki yetiştirme şartlarını verir. İleri toplumlarda "ana okulu", "çocuk bahçesi" bu yaştakileri okula hazırlar.

Okul (école): İçinde öğretim yapılan kurum. İlkel toplumlarda böyle ayrı bir kurum yoktur. Empirik veya dinî bilgi nesilden nesle ev hayati, ayinler ve av, çobanlık gibi işler sırasında geçer. İlk okul büyüculüğün öğretilmesiyle başlayan büyücü tarikatında görülür. Eski Mısırda Harpedonapte rahiplerinin matematiği öğreten okulları vardı. Ancak sitelerin ve gök dinlerinin gelişmiş şeklinde (Manastır ve Medrese) sistemli okul başladı. Çağdaş okul İlk, orta ve yüksek olarak üç derecedir. (Suryanca kökü u s k u l dır ki, Batı dillerine oradan geçmiştir).

Okullu (écolier): Yedi yaşından üniversitenin sonuna kadar öğrenme yaşında olan ve "okul" a giden kuşaklardır ki, okuldışı öğrenme şekillerini de içine aldığı zaman "öğrenci" denir.

Okumuş (intellectuel): Bu yerde bir süreden beri "aydın" kelimesi kullanılıyor. Fakat bu, arapça "münevver" sözünün çevirisidir ve intellectuel kavramını karşılamadığı gibi, ayrıca "aydın" kelimesi clair'in tam karşılığıdır (clarté: aydınlık). "Okumuşluk" halkça eskiden beri "intellectuel" anlamında kullanılıyordu.

Ok-yay (arc et flèche): Barutlu silâhların icadından önce, kılıçla birlikte eski kavimlerin kullandıkları esaslı silâh.

Okumamışlık (analphabétisme): Okumak - yazmak bilmeyenler. Demokratik yönetimin esas görevlerinden biri okumamışlıkla savaş ve okumuş sayısının artırılmasıdır.

Oligarşi (oligarchie): Siyasî gücün sınırlı bir takım kimseler elinde bulunduğu rejimdir. Görevleri bakımından "oligarşi" siyasî gücün eşitsiz bölünüşü veya imtiyazlı statüsü olan bir zümrenin toplumda devamlı yerleşmesine doğru gider. Aristokrasi'den farkı bu zümrenin mutlaka toplumda "itibar" ı olan bir üstün soylular sınıfı olmaması

ve güc kullananların elinde bulunmasıdır. "Mütegallibe" denen Anadolu'daki bazı kuvvetler bir çeşit bölge oligarşisi sayılabilir. Aristobuna aristokrasi'nin bozuk şekli diyor.

Olgü (fait): Bir toplum olgusu, belirli bir tür içinde kendinde tekil (singulier) vasıfları toplayan ve türün incelenmesinde temel olan değişme halidir. Olay (phénomène) genelliği ve tekrar edirliliği ile "olgü" dan ayrılır. Ayrıca, tek olan, tekrar edilmeyen ve zaman içinde meydana çıkan "vaka" (événement) tarihe aittir. Sosyal süreçlerin tarihi oluşları için "vaka" demek yerinde olur. — Dar anlamı ile bütün toplum etkileşme süreçlerine "toplum olgusu" denebilir.

Olgunluk (maturité): Fizyolojik ve psikolojik olgunluk aslında bir sosyoloji terimi değildir. Fakat bunların elde edilmesi toplum şartlarına, disiplininine, kültür tarzına bağlıdır. Ispartahlılar genç nesillere istedikleri olgunluğu vermek için sıkı bir eğitimin geçirirlerdi. Beden sağlığı ve güçlülüğü için çok sıkı bir disiplin altında yetiştirirlerdi. Benedict bazı yerli kültürlerinde olgunlaşma için kullanılan sıkı rejimleri anlatıyor. Bazı kültür çevrelerinde ise cinsî hayatın disiplinsizliği, eğitimin gevşekliliği olgunluğu çok geciktirmektedir. Melanezya'da durum böyledir. Zuni'lerde ise çok sıkı bir disiplin vardır.

Ongun (totem): Klanlardaki kutsal hayvan ve bitki türleridir ki eski türklerde bu yerde "ongun" kelimesi kullanılırdı. (Bk. Totem). Ongun bir boyun hayvanlarının sırtına vurulan bir damga idi ki, stilleştirilmiş bir takım resim ve işaretlerdi.

Omacı (croque-mitaine, loup-garou): İlk kavimlerin inançlarından kalıntı olması gereken bugünkü gelişmiş toplumların halk tabakaları arasında da devam eden hayali ve tabiat galatı (monstre) varlıkları. Primitif zihniyetin mahsulü olan "omacı" bir kısım çocuk masallarında devam eder. Kötü bir eğitim vasıtası olarak çocukları korkutmak için "omacı geliyor" diyen dadi ve anneler vardır.

Ordali (ordalie): İlkelerde sanığın masumluluğu veya suçluluğunu tanıtmak için, dayanabilme derecesini gösteren mistik bir çeşit soruşturma ve suç bulma yolu. Ateşten geçirme veya suya batırma denemelerinden sağ olarak çıkan sanığa suçsuz gözü ile bakılır. Ordali, bizim akılcı ceza sistemimizde olduğu gibi suça ait bazı izlerin bulunması üzerine ele geçen sanığa uygulanmaz. Bir ölüm veya kutsal çiğneme olayında, o olay yakınında bulunan kimsenin "büyü" gücü ile bu zararı verdiğine inanıldığı için "ordali" bu büyü suçunu meydana çıkaran mantık-öncesi bir isimdir.

Ordu (armée, horde): Aslında "orda", dirlikli bir insan yığını demektir. "Altın orda" da kullanılır. Batı dilinde sürü anlamına gelmek üzere "horde" şeklinde geçmiştir. Sonradan düzenli asker (armée) anlamında kullanılmıştır. Kabile bünyesindeki toplumlardan beri teşkilatlanmaya başlamış olan savunma ve saldırma görevlerini yapan zümre. İlkelerde bu görev bütün topluma aittir. Toplum karmaşık şekiller aldıkça ordu ayrı bir zümre haline gelir. Devamlı ve düzenli ordular site devletlerinde başlamıştır: Mısırlılar, Asurlular, İranlılar gibi.

Ordu-millet (nation-armée): Milletin temel kuvvetini yalnız devamlı silâh altında bulunan kuvvetler teşkil eden toplum şeklidir. İlkçağda Isparta ve Roma, zamanımızda bazen Almanya böyle sayılabilir.

Ordu yardımlaşması (coopération militaire): Yeni bir iktisadî ordu organlaşmasıdır.

Orji (orgie): Cinsî yasakların kalkmasına kadar varan taşkın kolektif eğlence. Bazı ilkel kavimlerde mutlak yasakların aralarındaki kısa zaman sürelerinde bu yasakların kalktığı veya gevşediği olgusu birçok etnologca ileri sürülmüştür. Bu nokta sosyologlar arasında tartışma konusudur. Fakat gelişmiş toplumlarda dahi yasakların gevşemesine ait örnekler vardır: Karnaval, Kermesse, Mardi-gras, Fasching, v.b. merasimleri gibi.

Organizmcilik (organicisme): Sosyolojide toplum olaylarının biyolojideki organik olaylara benzetilerek açıklanmasından doğan görüş. Her "biyolojizm" bir organizmcilik değildir. Meselâ Spencer, Schâffle, Worms, v.b. larının sosyolojileri birer "biyolojizm" dir. Fakat, geniş olarak organik varlıklarda parça ve bütün ilişkisini ve organlar arasındaki farklılaşmayı toplumlarda arayan görüş bir organizmciliktir: Durkheim gibi.

Organlaşma (organisation): Gündelik dilde eskiden "teşkilât" denirse de buradaki anlamı karşılamadığı için arapça terimle "taazzi" deniyordu. Organlaşma bunu ifade eder. Bk. Örgüt.

Organlaşmakaybı (désorganisation): Ferdî hal ve gidiş (conduite) tipinin kesintiye uğramasından doğan çatışma veya gerginlik halidir ki, kişiyi zıt davranış normları arasında bırakır. Bu, toplumdaki organlaşma kaybının ruhdaki aksinden başka bir şey değildir. Toplum bağlaşılmamasının (consensus) çözülmesi, ferde emin bir hal ve gidiş vermeden ibaret olan kültürün başlıca görevini bozar. Moral bozulması (eski terimle "maneviyat bozulması") organlaşma-

kaybının en şiddetli derecesidir. Aşırı halinde suçları, ruh hastalıklarını, kendini öldürmeleri doğurur.

Ortak: Bir kocanın aynı zamandaki ikinci' karısı. Bu yerde Anadolu'da "kuma" sözü de kullanılır. Kadınlar bazen iş hayatının gereği olarak kocalarına "kuma" veya "ortak" bulurlar: Aydın tarafında halı dokuyan köylerde kadın sayısı tezgâh sayısını arttırır. Ortak, ikinci bir anlamda bir şirketin "hisseli" leri demektir.

Ortak duyu (s e n s c o m m u n): Felsefe ve sosyolojide ortak terimdir. Halkın ilim eleştirmesinden geçmemiş ve basit sanı (doxa) derecesinde kabul ettiği görüş tarzı. Bunu Kamu sanısı'ndan ayırmalıdır.

Ortak pazar: Milletler veya genel olarak toplumlar arasında ortak bir ölçüye göre alım ve satımın yapıldığı pazar. Ortak pazar herhangi bir milletlerarası pazardan farklıdır. Burada bir kıt'a veya bir uygarlığa bağlı olanlar kendi aralarında ortak sürüm ve istek ölçülerini belirtirler.

Ortakçı: Toprağı olmayan köylülerin çalıştıkları toprak üzerinden ürün payı almaları haline denir. Bu pay yarı yarıya olduğu zaman bu, "yarıcı" adını alır. Anadolu'da "ortakçılık" yaygın bir geçim şeklidir. (Mehmet Ali Şevki, Ortakçı Destanı.)

Orta oyunu: Türk halk oyunlarından biridir ki, temsil sahnede değil halka yapmış olan seyircilerin ortasında oynanır. Rol alanlar bir parava arkasında hazırlanır veya seyircilerin arasından ortaya gelirler.

Orta sınıflar (c l a s s e s m o y e n n e s): Çağdaş toplum olan gelişmiş milletlerde kapitalist sınıf ile işçi ve köylüler arasında serbest meslekler, esnaf, küçük zanaatçılar, memurlar, teknisyenler, v.b. dan ibaret oldukça geniş sınıfların bütünü. Orta sınıflar patron-işçi gerginliği ve bundan doğan sınıf çatışmasını gevşetir ve çağdaş toplumda denge unsuru olur. Fakat Marx'a göre kapital birikmesi süreci küçük teşebbüsleri ortadan kaldırdıkça orta sınıflar da silinir. Ya burjuvalaşır, yahut proleterleşir. Marx'ı yorumlayanlardan Bernstein'a göre orta sınıflar kaybolmamaktadır. Bu görüşe révisionisme deniyor. Kautsky'ye göre bu kaybolma ağır ağır bir evrim halinde gerçekleşerek sosyalizmi hazırlar. Avrupa'da orta sınıflar şimdi birçok yerde (Fransa, Belçika, Avusturya, Hollanda, v.b.) rollerini muhafaza ediyorlar.

Ortakçılık (m é t a y a g e): Bir toprak sahibinin bir ortakçıya toprağını işletmek için vermesi demektir. O randımandan ve işletmeden faydalanır. Fermaj'ın statüsü ortakçılığı da düzenler. Ortakçılığın fermaj halini alması mümkündür.

Ortaklaşacılık (collectivism): Kollektivizm kelimesine Bk.

Ortaklaşa evlenme (pirauru): Bu olay birçok eski etnologca ilkel-lerde "fücur" şeklinde yorumlanmışsa da, aslında aynı kabilenin klanları arasındaki evlenme sınıflamasıdır.

Ortaklık (compagnie): "Şirket" yerine kullanılabilir. Henüz yaygın değildir.

Ortalama (average): Her bir konuda toplanan sayıların taşıdıkları değer bu sayıya bölünmesinden elde edilen soyut netice. Ortalama kavramı istatistikte ve onun uygulandığı bütün bilgi dallarında kullanılır. Şişman, zayıf, uzun, v.b. insanların beden vasıflarını ayırmaya imkân olmadığı için böylece bir "ortalama" soyut insan kavramı elde edilir. Fakat bir sebepler kompleksi karşısında bulunduğumuz zaman onların görülmesine engel olan böyle bir kavrama baş vurmak zararlı olur. O vakit ortalama yalnız belirli bir toplum olgusuna ait istatistikte yalnız o olguya ait olacaktır: diyelim 25 yıla ait kendini öldürme istatistiklerinin ortalaması bu yıllara ait toplanmış sayılar bütününe 25 e bölünmesinden elde edilir.

Ortam (milieu): Bir ferdin veya bir zümrenin organik, sosyal ve kültürel hayatları üzerine etki yapabilen dış faktörlerin bütünü. İnsanların değişikliğe uğrattığı coğrafi ortamın yanında toplum ve kültür ortamları vardır. Ferde göre zümre ve kültür bir "ortam" teşkil eder. Toplum ortamı, üyeleri üzerine etki yaparak onların kişiliklerini meydana getiren belirli bir toplumun kurucu unsurlarının bütünü demektir.

Oruç (jeun): Bütün dinlerde kutsal şeylere dokunma ve onları yeme yasağı birer "oruç" dur. Fakat ileri dinlerde bu yasak belirli bir zamana bağlanmış ve bu zaman süresince belirli saatlerde yeme-içme, cinsel ilgi yasağı şeklinde kurallaşmıştır. İslâmda oruç "Ramazan" ayında tutulur ve "iftar" zamanı oruç bozulur.

Otağ (tente large): Orduda başbuğların oturduğu çadır. Otağı humayun: (tente impériale) Hakan veya Han'ın çadırı.

Oyun (jeu): Biyoloji, psikoloji ve sosyolojide ortak terim. Çocuk, ergin ve yaşlı oyunları toplum hayatında büyük yer alır (Bk. spor, halk oyunları). Huizinga, Homo Ludens.

Ozan (şair): Toplumların evriminde "ozan" toplum geleneğini anlatan "destan" ları "ağıt" ları yazan, okuyan, "bakşi" den sonra rol almış kimsedir. Araplarda "şair" ler "Fâhriye" lerle kendi kabilelerini öğer, "hicviye" lerle karşı kabileyi yerer ve kavga kızıstırırdı.

O

- Öbek** (g r o u p e) “zümrre” yerinde bazı durumlarda kullanılabilir. İnsanların, şeylerin “öbek öbek” ayrılması gibi. Fakat henüz “öbekleşme” (zümrreleşme) kelimesi kullanılmamaktadır.
- Ödeme** (c o m p e n s a t i o n): Eski terimle “taviz” denirdi. Toplum hayatında zümrelerarası ilişkilerde, evlenmede, ticaret sözleşmelerinde, ceza hukukunda, v.b. “ödeme”nin çok geniş bir kaplamı vardır.
- Ödağacı** (b o i s e m b a u m é): Tapınaklarda buhurdan içinde yakılan ve dualar veya ilâhiler okunurken güzel bir koku yayan özel ağaç. Ayin sırasında bu güzel kokunun (bütün haz verici kokulardan farklı) mistik bir etkisi vardır (J. M. Guyau, L'art au point de vue sociologique).
- Ödenek:** Aylıktan ayrı verilen ek para.
- Ödev** (d e v o i r): Eski terimle “vazife”. Eskiden bu kelime “hayatî vazife” de olduğu gibi fonction vitale karşılığı, aynı zamanda ahlâkta yükümlü olduğumuz iş karşılığı kullanılırdı. Bugünkü dilde “ödev” ve “görev” bunları ayırmaktadır.
- Ödül** (r é c o m p e n s e): İyi hareketler, başarılar, toplumda ilerleyici buluşlar karşısında toplumun gösterdiği değerlendirme (e s t i m e) şeklindeki tepki. Ödül sözle, yazı ile veya bir bedel ödemek, bir ünvan vermekle olabilir. Dinden başlayarak bütün değerler alanında cezalara karşılık ödüller vardır: fikir, sanat, teknik, ahlâk, dil, v.b. ödülleri.
- Ödülllenme** (r é m u n é r a t i o n): Kapitalin ödüllenişmesi, işin ödüllenişmesi gibi şekiller alır.
- Öcalma** (v e n g e a n c e): Osm. intikam, kangütme şeklinde kurumlaşmış öcalmadan ayrı olarak sırf şahsî sebeple bir saldırma veya hak-yemeği ödetmek için yapılan karşı saldırıdır.
- Öğme** (a p o l o g i e): Osm. medhiye. Bir üstün güc sahibinin veya bir toplum kurumunun değerlerini göstermek için yazılan şey. Bu, kabileler arasındaki şeref yarışmasında kendini öğme, öğünme (fahriye) veya karşısındakini yerme (hicviye) şeklini alır.
- Öğrenme süreci** (l e a r n i n g p r o c e s s): İnsan zümrelerinde kültür değişmesi veya kültür gelişmesinin cereyan ettiği süreç. Psikolojiden çok sosyoloji ve antropolojiye aittir.
- Öğreti** (d o c t r i n e): Bk. Doktrin.
- Öğretim** (e n s e i g n e m e n t): Okulda ve okul dışında yeni kuşakları okuma ve ıııraklık yolu ile yetiştirmek için baş vurulan yolların bütünü. Öğretim organlaşmış ve dirlikli olabileceği gibi (okul öğretimi,

Maarif), yaygın ve organlaşmamış da olabilir (evde, camide, kulaktan). Yalnız âdetlere dayanan ikincisi şuurlaşmış olan birincisince kontrol edemezse toplum için zararlı olabilir.

Öğüt (conseil): Atalar ve Ede'lerin, yani halk bilgelerinin verdikleri nasihat.

Öğme (éloge): Birini methetme, göklere çıkarma. Halk şiirinde bu "methiye" şeklini alır. Kendini methetme halinde öğrenme (fahriye) olur.

Öksüz (orphelin): Ana veya babadan, yahut her ikisinden yoksun olarak büyüyen çocuk. Bu çocukların bakıldığı yer "Öksüz yurdu" (orphelinat) dur. Öksüzlerin bakımı toplumda esaslı bir görev teşkil eder.

Öldürme (homicide): İnsan öldürme toplumlararası savaşlarda bir görev, toplum içinde en büyük suçtur. Fakat insan kurbanı şeklinde dini bir ödev halini alır. Bazı ilkel kavimlerde savaşlarda öldürme "kafa avcılığı" şeklini alır: savaş sonunda kafalardan puramitler yapılır. Moğollar savaşlarda dehşet vermek için bu usule baş vururlardı. Balkan kavimleri türkleri kaçırmak için aynı usulü kullanmışlardı.

Ölümlülük (mortalité): Belirli bir nüfusta, yine belirli bir zaman süresince meydana gelen ölümlerin orantılı sayısı. Bk. Demografi.

Öncekifikir (prénotion): Durkheim "Sosyoloji metodunun kuralları" adlı kitabında, ilk kurallardan biri olarak toplum incelemesinde her türlü önceden edinilmiş fikirleri bir yana bırakmayı ileri sürüyor: din, ahlâk, v.b. üzerinde önceden bazı fikirlerimiz vardır. Bunların etkisinde kaldıkça toplum üzerinde ilmi inceleme yapamayız. Kendi inançlarımıza verdiğimiz değere göre din olaylarını incelemeye kalkarsak ilmin istediği objektifliği kaybederiz.

Önder (précurseur): Herhangi bir zümreye, başlıca hareketli ve teşkilâtli zümrelere başkanlık eden ve yol açan kimse. Bir mesleğin, bir siyasî partinin, bir ilim kurumunun, bir kulüp veya iş teşkilâtının önderleri vardır.

Öncü (avant-garde): Bir fikir, bir âdet veya bir moda memlekete girdiği zaman eski âdetlerin direnmesiyle karşılaşır. Muhafazacı kuşaklar onu benimsemek istemezler. O zaman bu yeni âdet veya modayı ilkin benimseyenlere öncü denir. Öncüler muhafazacılarca iyi görülmez, fakat çoğu kere bu âdetler yerleştikçe bütün toplum tabakalarına yayılır. Bu bakımdan öncü (avant-garde) ların âdet ve fikir değişimlerinde büyük rolü vardır.

Öngörü (prévision): Gözlem ve tecrübelerle incelenen bir konunun gelecekte nasıl bir şekil alacağı için yapılan tahmin. Böyle bir tahmin empirik olarak sırf olayların gidişi hakkındaki bir seziden ibaret olacağı gibi, tümevarış (induction) metodunu kullanarak gelecek için kesine yakın hüküm vermek surtiyle de olabilir. Tabiat ilimleri bu ikinci öngörüü kullanırlar. Sosyoloji gibi insan ilimlerinde de statistiklerin zenginliği nisbetinde bazı öngörüler yapılabilir.

Öncelik (priorité): Bir toplum mertebelenmesinde merasim ve törende önce gelecek olan zümre veya kimsenin bu hakkı kullanması. Mertebeli toplumlarda öncelik hakkı çok büyük rol oynar ve toplum düzenini kurar. Onun bozulması zümreler arasında şiddetli çatışmalara sebep olabilir.

Örgüt (organisation): Bu kelime örmek fiilinden örgü ve örgüt olarak kullanılıyor. Fakat organlaşma kavramını her zaman karşılayamaz. Eskiden kullanılan “teşkilât” kelimesi yalnız iradeli olarak yapılmış sun’i organlaşmaları gösterir. “Taazzi” kelimesi anlama daha yakın ise de bugünkü türkçe ile uzlaştırılmaz. Bundan dolayı, anlamı bozmayan ve gerek canlı varlıklara, gerek insan şuuru ve toplum gibi varlıklara ait organların birbirini tamamlamasını ifade etmek üzere organlaşma demek daha elverişlidir.

Önderiden (Führer): Totaliter rejimlerde mutlak salâhiyeti olan başkan. Demokrat rejimlerin liderliği ile ilişkisi yoktur. Lider’ler siyasi partileri temsil ederler ve hangi siyasi parti seçimle iktidara geçerse, onun lideri idareyi eline alır. Önder ise seçimle gelmez ve iradesi mutlaklıdır. Bu kelime ilkin Hitler için kullanılmıştır.

Öndeyiş (prédiction): İlim yolu ile ilgisiz, “kâhin” lerin, büyü yolu ile ilerde olacağını iddia ettikleri bazı olaylardan haber vermeleri. Eski terimle “kehânet”. Eski çağlarda devlet adamları bütün işlerinde böyle “kâhin” lere baş vururlardı. Fakat bu kelime induction metodu ile geleceğe ait hüküm verme için de kullanılır.

Öngörmek (prévoir): Olayların ilerde nasıl olacağı hakkında, tümevarış metoduna dayanarak ilim yolundan yapılan yorumlamalara denir. Başka tabiat ilimleri gibi sosyolojide toplum olaylarına incelemelere dayanan bazı “öngörüş” ler yapabilir: nüfus olayları, iktisadî olaylar, suçlar, kendini öldürmeler gibi olaylar statistiğe dayandığı için öngörüğe elverişlidir.

Örf (moeurs): Âdet’e Bk. Örf kelimesi tam moeurs karşılığı olduğu ve âdet kelimesinin coutume karşılığı kullanılması gerektiği halde yanlış olarak Science des moeurs’e karşı “âdetler ilmi” denmektedir. Halbuki örf (moeurs) daha kuvvetli ve yaptırıcı güce

sahip, âdet (c o u t u m e) daha yumuşak ve gevşektir. Kur'an'da "emri bi'l-ma'ruf" denirken örf kastedilmektedir.

Örnek (e x e m p l e): Toplumda değer modelleri yeni kuşakların yetişmesinde onlara hareket ve düşünce de örnek olur. Daha önceki kuşakların iyi ve güzel diye tanılan hareket tarzları olduğu gibi aynı kuşak içinde en başarılı ve yetkin olanların başkalarına karşı örnek olmaları da mümkündür. Bu kelimeyi t y p e karşılığı da kullanıyoruz. Felsefede P r o t o t y p e için İlkörnek, A r c h é t y p e için Kökörnek diyebiliriz. Bunlar sosyolojide de kullanılır.

Örnekleme (é c h a n t i l l o n a g e): Anglo-sakson memleketlerinde Sampling deniyor. Kamu sanısının büyük çeşitlilik gösteren olaylarını tetkik edebilmek için bütün süjeler üzerinde gözlemler yapmak ve onların statistik neticelerini çıkarmak kabil olmadığı için örnekleme denen bu metod kullanılmaktadır. Etnologlar ilkel kavimlerin nisbeten basit bünyelerinde de bu metodu kullanıyorlar. Fakat örneklemenin en çok kullanıldığı saha kamu sanısı olgularıdır. Kamu sanısı, toplumun büyük bir kısmının gündelik ve önemli sayılan vakalar karşısında yaptıkları tepkidir. Ani fiat yükselmesi, seçimler, savaş tehlikesi, siyasî buhran ve gerginlik, v.b. gibi olgular karşısında kamu sanısı harekete geçer. Kamu sanısını bildirme araçları gazete, radyo, televizyon, sinema, v.b. dır. Kamu sanısının hareketliliğinden faydalananlar tüccar, siyasî partiler ve devlettir. Bu faydayı sağlamak için propagandaya baş vurulur. Fakat kamu sanısının akıldan ziyade his ve heyecana dayanan yayılışından faydalananlar olduğu kadar zarar görenler de olabilir. Her iki bakımdan onun tetkik edilmesi gerekir. Bundan dolayı sosyal psikologlar örnekleme metodu ile kamu sanısını tetkike büyük önem vermektedirler. Bu araştırmacı-lardan Lasswell, Berelson, Fransada J. Narbonne ve Stoetzel'i zikre-delim. Örnekleme'nin sosyolojik cephesinde sanı modelleri seçilirken neticeler cinsiyete, yaşa, mesken tiplerine, mesleklere, sosyo-ekonomik seviyelere, hatta daha ince tahlillerde itibar seviyesine, gündelik vakalara ve siyasî cereyanlara karşı ilgi derecesine göre sınıflanır. Böyle bir sınıflamada sosyal tabakalaşma da esaslı yer almalıdır. Sayısız süjelerin pek çok sayıda vaka karşısındaki tavrını tesbit etmeye imkân olmadığı için örneklemenin takribî olacağı bilindiği halde kullanılmaktadır. Ancak kamu sanısının yayılmasında sosyal sınıf, siyasî parti ve hükûmet menfaatleri işe karıştığı için bu tetkik-ler karşılıklı onlardan her biri tarafından karşı tarafa silâh olarak kullanılabilir. Ayrıca kamu sanısı üzerine tesir ederek onu bulandırmak mümkün olduğu için, radyo parazitleri gibi bunlarda tetkik-

leri güçleştirmektedir. İncelenecek konunun en tipik örneklerini seçerek onlar yardımıyla bu tipi incelemekten ibarettir. Sanılar, inançlar, görenekler, gelenekler, hal ve gidiş motivation'ları, hayat tarzları, dinlenme ve eğlence şekilleri, v.b. böyle tetkik edilir.

Öreke (q u e n o u i l l e): İplik bükmeye mahsus alet. Dokuma işinde kullanılan en basit başlangıç tekniğidir.

Örtünme (c o u v e r t u r e): Osm. Tesettür. Her ne kadar erkek ve kadınların töre ve âdetlere göre giyinmeleri demekse de özel olarak kadınların örtünmelerini ifade eder. Âdetler ve inançlara göre bu örtünme bazen çok kapalı şekiller alır: kadın bütün vücudunu, yüzü ve elleriyle birlikte, örter. Bu örtünme şekli bazı Şark islâmlarında vardır. İslâmlığın başında tam örtünme yoktu. Hür ve köle kadınları ayırmak için "celbab" örtme emri geldi. İran ve Hint'de görülen aşırı örtünme "Harem" kuvvetlendikçe doğmuştu. Ferâce giyilirken Osmanlı kadınları yüzlerini örtmezlerdi. Çarşaf ve peçe göreneğinde arttı, fakat peçe gittikçe incelme ve sonunda kalktı. Yeldirme ve maşlah giyilirken yüz ve eller örtülmezdi. Anadolu'da yörük kadınları ve bir kısım köylüler yüzlerini örtmezler. Köylüler birbirinden değil, yabancılardan kaçarlardı.

Öşür (d î m e): Osmanlı İmparatorluğunda toprak mahsulünden alınan onda bir vergi. Çoğ. aşâr. Eski timar sistemi bozulduktan ve toprak iltizama'ya verildikten sonra "a'sar" usulü kullanılmıştır. Eski yahudilerde topraktan onda bir alma usulü kullanılırdı. Sonra Katolik kilisesi de bu usulü kullandı. Bundan dolayı öşür Osmanlılara mahsus bir vergi sistemi değil yaygın bir sosyal sistemdir.

Övgü (m e d h i y e): Yararlılığı ve başarısı olan kimselerin şeref kazanmasını sağlamak üzere yapılan destekleme ve alkışlamalar. Övgü, eski arap kabilelerinde şairlerin kendi kabilelerinin şerefini arttırmak için yazdıkları şiirlerdir ki "Medhiye" veya daha dar bir anlamda "fahriye" adını alır. Bunun karşısı "yergi" (hicviye) dir.

Özel inceleme (c a s e s t u d y): Tek bir konuyu ele alarak onun dolayısındaki bütün olayları bu merkeze göre toplayan derinliğine incelemedir. Znaniecky ve Thomas'ın Polonya'dan Amerika'ya göç ederek kültür değıştiren Molokan'lar üzerindeki araştırmaları böyle bir özel incelemedir. Bunu "Saha incelemesi"nden (f i e l d w o r k) ayırma-lıdır.

Özel mülk (p r o p r i é t é p r i v é e): Bk. Mülk.

Özerklik (a u t o n o m i e): Dıştan etki ile hareket etmiyerek kendi iradesiyle kendini düzenleme ve yöneltme, başına buyruk olma hali,

Özerkliğin karşıtı özerksizlik (hétéronomie) dir. Eski terimde birincisine "ihtiyar" ikincisine "igtiyar" deniyordu. Kelimenin barbarlığından başka, birincisi yaşlı, koçalmış anlamına gelen "ihtiyar" ve mahalle, köy cemaatlerindeki özel meclis anlamları ile karışıyordu. Toplumda merkezsiz yönetimler bölgelerin özerkliğine dayanmaktadırlar.

Özümseme (assimilation): Türkçede "özümseme" çift anlamı ayrı kelimeyle gösterilir. Bir toplumdaki kültürce farklı olan başka bir topluma geçen kimselerin uğradığı değişme halidir.

Özümseme ve özümseme (assimilation): Fransızca kelime kullanışa göre her iki anlamı ifade ettiği için türkçesi daha açıktır. Bir fert veya zümrenin yeni bir kültür tarafından benimsenerek kendine maledilmesi özümseme, bu kültürün bu fert veya zümreyi kendi içinde eritmesi özümsemedir. Eski terimle bunlar "temessül" ve "temsil" diye ifade edilirdi. Fransızca kelime çift anlamı kaplıyor: 1) Özümseme: bir organizmin aldığı besini kendine maletmesi, organik hale getirerek, özümsemesi. Aynı anlam bir toplumun kendine giren fert veya zümre halinde yeni unsurları özümsemesi demektir. 2) Özümseme: herhangi bir besinin organizm içinde eriyerek onun organik bütünü ile birleşmesi olduğu gibi bir fert veya zümrenin de bir toplum tarafından özümsemesi, onunla bütünleşmesi anlamına gelir.

Özel okul (école privée): Özel sermaye ve teşebbüsle kurulmuş okul. Öğretimin seviyesini kaybetmemesi için devlet kontrolü altında bulunur. Anglo-saxon memleketlerinde gelişmiştir.

Özel sektör (secteur privé): İktisadî teşebbüslerde özel sermaye ile işleyen kurumların bütününe bu ad verilir. Devletçiliğin kuvvetli yerleştiği ülkelerde özel sektör çok zayıftır veya yoktur. Sosyalist memleketler özel sektörü tamamen kaldırır. Sosyalist olmayan, fakat yabancı sermaye baskısı altında bulunan memleketlerde de yabancı sermaye tarafından korunan azınlıklara ait özel teşebbüs tehlike halini alabilir (Osmanlı devleti son zamanları).

Özgürlük (liberté): Bk. hürlük.

Özelhak (privilège): "İmtiyaz" privilegium: özel kanun demektir. Terim anlamında kanunla bazı kimseler veya zümrelere tanınan özel haktır. Gündelik dilde bir sosyal zümrenin başka sosyal zümrelere göre sahip olduğu özel hak anlamına gelir. Her rejimde "imtiyaz" lar vardır: zadeğân imtiyazları, ruhban imtiyazları, zenginlerin fiilî imtiyazları, askerlerin fiilî imtiyazı, Sovyetlerde işçi sınıfının imtiyazları gibi.

P

Paça günü (*l e n d e m a i n d e s n o c e s*): Düğünün hemen arkasından gelen gün yapılan tören ve ziyafet, v.b.

Padişahçılık: Tek üstün soylu bir aile ile yönetilen devlet şeklinin hasretini çeken ve o rejime dönmek isteyen görüş. Böyle bir rejimin hâkim olduğu bir yerde padişahçılık'tan söz edilemez. Ancak Cumhuriyetle yöneltilen bir ülkede aşılmış olan bu eski rejime dönmek isteyen eğilim için bu söylenebilir. Bu anlamda "padişahçılık" bir gericiliktir. Aynı zamanda rejim devirme eğilimi olduğu için siyasî bir suçtur.

Paganizm (*p a g a n i s m e*): Pagan kelimesi yunanca köylü anlamına gelir. Hristiyanlık şehirlerde (*gens*) yayıldığı için gentil adını almış, eski dinler köylerde kaldığı için onlara inananlara köylü anlamında *pagan* (*païen*) ve bu dinlerin tarafını tutanlara *paganist* denilmiştir.

Pahalılık (*c h e r e t é*): Hayat pahalılığının artması iktisadî krizin başlıca belirtilerindendir. Fakat o aynı zamanda üretimin ve hayat seviyesinin yükselmesinin bir belirtisidir.

Palanka (*m a c a r c a*): Küçük kale. Çevresi kale ile çevrili kasaba.

Paleososyoloji (*p a l é o s o c i o l o g i e*): Arkaik kavimlerin ve tarihten önceki çağların toplum bünyelerinin incelenmesi ile uğraşan sosyoloji dalı.

Palavra (*f a u s s e p a r o l e*): Kökü isp. Palabra. Yüksekten atmak üzere söylenen söz. Gerçekle ilgisi olmayan ve yapılamıyacak şeyleri söylemek, Ortaçağ şövalyelerinde gerçekle ilgisiz kahramanlık hikâyelerinden gelir. Tipik örneği Don Quichotte'dur. Osmanlı devrinde bunun karşılığı "acem mübalâğası" idi.

Pan - cermanizm (*p a n g e r m a n i s m e*): Cermen ırkının üstünlüğü ve dünyaya hâkim olacağı iddiasıdır ki, önce cermen aslından bütün milletleri birleştirme politikası ile Bismark tarafından savunulmuş ve comte de Gobineau'nun ırkçılık teorisine dayanan bir ideoloji haline getirilmiş olduğu gibi 1914 ve 1939 dünya savaşları sırasında canlandırıldı. Nazi hareketi bu ideolojinin en aşırı şekli olarak doğdu.

Pan - islâmizm (*p a n - i s l a m i s m e*): Doğuda "İttihadı İslâm" adı ile yayılmış olan bu hareket birincinin etkisi altında ve alman propagandası ile doğmuştur. Bu hareket, çoğu ingiliz ve fransız kolonisi olan islâm memleketlerini uyandırmak fikri ile doğmuş ise de, bu memleketler toplum ve kültürce gelişmiş olmadıkları için kendi başına yayılma gücü göstermemiştir.

Pan - slavizm (p a n - s l a v i s m e): Rusya dışındaki slav ırkından memleketlerle birleşmek amacını güden hareket pan - cermanizme karşı çarlık zamanında doğmuş, fakat sovyet idaresi zamanında da komünizm rejimi içinde başka bir şekilde devam etmiştir.

Pan - türkizm (p a n t u r k i s m e): Türk ırkından olan milletleri birleştirmek amacı ile Türkiye dışındaki türkler arasında "Turancılık" adı altında doğmuş, Macarlar arasında da "Turan" adlı dergide taraflıları bulunan fikir Türkiyeye 2. Meşrutiyet başında girmiş, önce "Türk Yurdu" dergisi ve "Türk ocağı" nda savunulmuşken sonra Gökalp da ateşli bir ideolog bulmuştur. Fakat Gökalp 1922 den sonra Diyarbakır'da "Küçük Mecmua" yı çıkarırken Türkiyeciliğe döndü.

Panayır (foire): Yılda bir kutlanan ticarî bayram ki, aynı zamanda bir çok kasabalar, şehirler, hatta milletler arasında — önem derecesine göre — büyüklüğü değişen satış yeridir. Kökü: yun. Paniguris.

Panik (p a n i q u e): Bk. Bozgun (débauche kelimesinin de karşılığıdır. Fakat buradaki terimdir).

Panteon (p a n t h é o n): Site ve kabile tanrılarını birleştiren tapınak. Roma'da Panthéon İlkçağın yıkılmış bütün sitelerinin tanrılarını bir araya getiriyordu. Mekke'de Kâbe, islâmiyetten önce kabile putlarını birleştiren bir Panteon haline gelmişti. Bütün paganist imparatorluklarda benzerleri vardır.

Papağanlık (p s i t t a c i s m e): Belirli sözlerin anlamsız olarak tekrardan ibaret davranış ki, psikolojiyi olduğu kadar sosyolojiyi de ilgilendirir. Toplumda klişe fikirlerin tekrarı kamu sanısının bulandırılması ve köklü toplum duyguları yerine yüzde kalan ve yalnız kalabalığı ve yığını harekete getiren boş kalıpların (s l o g a n) ezberletilmesi "papağanlık" tır ve toplumu yığın haline getirerek iradesiz kılan demagoglarca çoğu kere alet olarak kullanılmaktadır.

Papalık görüşü (e n c y c l i q u e s o c i a l e): Papa'nın bir dogm veya ahlâk konusunda évêque'lere yazdığı açık mektuplara verilen isimdir. Fakat sosyal Encyclique'ler Papalığın dünya sosyal problemleri karşısındaki görüşlerini açıklaması bakımından kayda değer. Bu bazen her yıl yayınlanan bir kitaptır ki katolik kilisesinin günün sosyal problemleri karşısındaki tavrını ve görüşünü ifade etmektedir.

Para (m o n n a i e): Alış verişte değişim aracı olan ve devletçe kabul edilmiş maden veya başka maddelerden sembolik nesne. Başlangıçta hayvanlar ve başka eşya da "para" görevini görmüştür. Karşılığı külçe altın veya devletin iktisadî kredisi olan, devletçe basılmış özel kâğıtlar da para görevini görür (kağıt para). Maden veya kâğıt paranın sahtesinin piyasaya sürülmesinden doğan "kalp para" vardır

ki, bunu sürenlere “kalpazan” denir ve büyük suç konusudur. Bir milletin içinde veya milletler arasındaki değişimi para sistemine göre yapan iktisat “para iktisadı” dır.

Para bölgesi (zône monétaire): Parasına, bir merkez memleket parasına nisbetle istikrar veren memleketlerin bütünü. Meselâ sterling bölgesi 1931 de altına nisbetle lirânın dévaluation’undan doğmuştur. Para bölgesinin üye memleketlerine nisbetle merkez memleketin oldukça çok geniş bir iktisadî potansiyeli vardır. Para bölgesi iktisadî’den ziyade siyasî hatta sosyal bir gerçektir. Az gelişmiş memleketlerin siyasî bağımsızlığı para bölgesinden çıkmaları ile mümkün olmuştur: Viet-Nam, Guinée gibi. Başlıca para bölgeleri: 1) sterling bölgesi, 2) dolar bölgesi, 3) escudo bölgesi (Portekiz nüfuzu), 4) ruble bölgesi (Sovyet nüfuzu) dir.

Paradoks (paradoxe): Mantikî düşünceye aykırı olarak kabul edilen sanı. İlkel dînlerde birçok inançlarda bu paradoks vasfı göze çarpar: Bir şeyin aynı zamanda hem kendisi hem kendisinden başka bir şey olması gibi. Hristiyanlıkta “üçleme “Trinité) inancı da böyle bir paradokstur: Allah hem bir hem üçtür gibi.

Paralelcilik (parallélisme): Aynı kültür unsurlarının farklı toplumlarda bağımsız gelişmesi hali.

Paranın düşmesi (inflation): İktisadî kriz hallerinde para değerinin düşmesi, eşyanın değerini kaybetmesi şeklindeki millî iktisadî yıkan çözülme olayı.

Parçalı bünye (structure segmentaire) Kendi içinde bölümlere ayrılmış, ve her biri arasında çatışmalar, uyumsuzluklar olan bünye. Böyle bir bünye henüz tam bircinstenliğini kazanamamıştır. Fonksiyonları ayrılmamış şehirlerde her parçanın ayrı ayrı bir bütün gibi görevini yapmasından ibaret olan çokparçalı (polysegmentaire) bünye böyledir.

Parçalılık (segmentation): Bk. Şehir, parçalı bünye.

Parlementoculuk (parlementarisme): “Parlemento” denen Millet meclisi ile yönetilen devlet şekilleri. Parlementolu rejimler de Millet Meclisini (Parlement) bazen Senato tamamlar. Osmanlı Meşrutiyetinde ve bugünkü Türk Cumhuriyetinde Parlamento ve Senato vardır.

Parlamento (Parlement): Halkın belirsiz devrelerde krala bazı dileklerini arz etmek için yaptıkları toplantıya verilen isimdi. Sonradan sık ve devamlı aralıkla toplanmış ve kendini kabul ettirerek bir devlet kurumu olmuştur.

- Parazit** (p a r a s i t e): Çalışmadan başkasının sırtından geçinen kimse. Toplumlarda daima dalkavuk, sığıntı, v.b. şekillerinde parazitler vardır. Fakat bir görüşe göre çalışmadan yaşayan bütün irat sahipleri (rentier) de parazit sayılır.
- Parazitlik** (p a r a s i t i s m e): Osm. tufeylilik. Biyolojide kullanılan bu kelime bazı toplumlardaki görevi belirsiz zümreleri ifade için de kullanılır. Espinas hayvan toplumlarındaki bu hali analoji yolu ile inceliyor.
- Pasif direnme** (r é s i s t e n c e p a s s i v e): Gandhi'nin Hindistan'da Avrupa iktisadi ve siyasi istilâcılığına karşı aldığı savaşma şekli. Gandhi, bu savaşmasında silâh ve şiddet kullanmadan, yalnız yabancı malları kullanmamak ve yakmak, yabancı okullarına gitmemek ve Batı kültürüne, üretimine "iştiraksizlik" (non-participation) usullerine baş vuruyordu.
- Paskalye** (p â q u e s): Hristiyan bayramı. Kökü yun: Paskhalia. Hristiyanların İsâ'nın dirilişi inancına göre yaptıkları bayram.
- Parola** (m o t d' o r d r e, s l o g a n): Bir halk toplantısında (miting, grev) halk eğilimlerini gösteren yazılı veya yazısız cümle ki, halk psikolojisinde önemli rol oynar.
- Partiler uzlaşması** (c o a l i t i o n): Siyasî hayatta farklı veya karşıt görüşleri olan partilerin olağanüstü durumlarda uzlaşmak suretiyle kurdukları karma hükûmet şekilleridir.
- Parya** (p a r i a): Hint toplumunda kastsız kimseler. Fakat yeni araştırmalar bu eski görüşün yanlışlığını gösterdi: buna göre paryalar da bir kast'dır ve kastlar birbirine organik bağlarla bağlıdır. Paryalar kurban ayininde kurban kesmede kullanılan aletleri yapan kabiledendirler. Parya kelimesi genel olarak toplum tabakalarında en aşağı derecede olanlar için de kullanılmaktadır: lumping proletarya gibi.
- Patenta** (p a t e n t e): Bir ilim veya teknik buluşuna, bir esere ait devletten alınmış imtiyaz.
- Pater Familias**: Roma ailesinin başkanı olarak baba tipine verilen ad. Pater Familias aile mallarının sahibi, rahip ve yargıç görevlerini kendinde topluyordu ve eşi, oğulları, torunları ve köleleri üzerinde hemen sınırsız bir otoriteyi temsil ediyordu. Ancak birinci yüzyılda Roma kaunu Pater Familias'ın gücünü daraltabildi.
- Patolojik** (p a t h o l o g i q u e): Bk. Marazî.
- Patridem** (p a t r i d è m e): İçten evlenmeden dıştan evlenmeye geçen "deme" ler, yani içtenevlenmeli yerleşmiş cemaatler vardır. Dem'lerin üyeleri birbirinin akrabasıdır ve kandaş zümrelerine bölünmüşlerdir: tipleri matridème, patridème.

Patrimonialisme: Üstebağlılık (s u b o r d i n a t i o n) ilgisi ile yönetilenler ve yönetenler arasında gelenekçi namus ve saygı duygularıyla ve iktisadî bağımlılıkla gerektirilmiş olan siyasî organlaşma şekli. Patrimonial devlette siyasî münasebetler, karşılıklılık kanunu ile sınırlı olan "senyörlük" münasebetleridir. Bu karşılıklılık, yönetilenlerin yönetenlere hizmet etmesi, ötekilerin de bunları koruması esasına dayanmaktadır.. Patrimonial rejim ancak "büyük aile" deki atabuyruğunun merkezî gücünü kaybetmesinden sonra doğabilir.

Patripotestal: Başlıca ailede veya evde babanın yahut büyük babanın otorite kurmasından ibaret kurum. Karşısı: Matripotestal.

Patron sistemi (s y s t è m e p a t r o n a l): Kapitalist iktisatta patronun yönetimine göre kurulmuş olan sistem. Patron sistemi, sosyalizme, devletçiliğe olduğu kadar dayanışmacılık ve kooperatizme karşı da vaziyet alır.

Patrona: Osmanlı donanmasında bir gemi subayı derecesi.

Patronluk (p a t r o n a g e): Bir iş yerinin başı ve teşebbüsün sahibi olan kimse. Ortaçağda Gedik sahibi bir patron'dur. Bugünkü iktisadî sistemde kapital sahibi büyük teşebbüsçü (entrepreneur) "patron" sayılmaktadır. Eskiden patron - çırak münasebeti baba - oğul münasebeti gibi idi. Bugün patron - işçi münasebeti çatışma halindeki bir münasebettir.

Patronymie: Çocuğun adı babası veya eski kuşaklardan başka baba akrabasından gelen soydaşlık sistemi.

Paydaşlık (p a r t i c i p a t i o n): Bk. Katılma. "Paydaş" olma bir şeye katılma, onun işleminden bir pay alma demektir. Bu anlamda her iki kelimeyi kullanabiliriz.

Paydos (c e s s a t i o n d u t r a v a i l): İşlerin isteyerek veya zorlama ile bırakılması. yun. kökü: P a u o.

Paylaşma (d i s t r i b u t i o n d e s p a r t s): Ortaklar veya aile üyeleri arasında payların bölüşülmesi.

Paye (g r a d e i n t e l l e c t u e l): Başlıca ilim adamlarının kazanmış oldukları derece. Eskiden "payeli" denirdi: "İzmir paye-i mücerredî" gibi.

Pax Romanum (l a t i n c e): Roma barışı. Rmanın bütün Akdeniz memleketlerini ele geçirdikten sonra kurulmuş cebri barışa verilen ad.

Pazar dili: Ayrıcinsten etnik zümrelerin yanyana yaşadıkları kasabalarda veya bu tarzdaki köylerin ortak pazarında hepsinin anlayabileceği karma ve basit bir dil doğar ki, burada yine asıl siyasî birliğin dili temeli teşkil eder. Batı Afrika'da ve Güney Amerika'da

ispanyolca veya ingilizce temeli üzerine kurulmuş yerli kelimeleri ile karışık pazar dilleri vardır.

Pazar (m a r c h é): İktisadi değişimin yapıldığı ve istek - sürüm kanunun gerektiren ticaret alanı. Fakat Adam Smith'in tasarladığı gibi yalın iktisadi olguların işlediği ve "homo oeconomicus" soyut fikrine dayanan bir pazar yoktur. Pazar, bütün toplum olayları yani kolektif tasavvurlar bütünü ile şartlandırılmıştır. Çeşitli şartlara göre: 1) milli pazar, 2) milletlerarası pazar, 3) iç pazar, 4) dış pazar, v.b. vardır.

Pazarlık (m a r c h a n d a g e): Çarşıdaki alış verişte fiatı düşürmek için alıcı ile satıcı arasında yapılan tartışma.

Peçe (v o i l e) Çarşaf ile birlikte kullanılan ve yüzü örten tül. Ferace'deki tül burundan aşağısını örter ve çok incedir. Peçe de âdetlere ve modaya göre kalın veya ince olabilir.

Perhiz (a b s t i n e n c e): Hemen bütün dinlerde belirli zamanlarda organik ihtiyaçları doyurmayı bir süre için durdurmak. İslâmiyette "oruç" adını alır. Bk. Oruç, zahitlik.

Peri (f é e): Masallarda güzellik ideali olarak yer alan hayali varlıklar. güzel varlıklar.

Penates Publici: İlkçağ sitesinin umumî Tanrıları. Bunlar Gens, Curie tanrılarının üstünde olup bütün site halkı kendilerine tapınır.

Perspektiv karşılıklılığı (r é c i p r o c i t é d e s p e r s p e c t i v e s): Sosyal psikoloji ve sosyolojiye ait terim. Aynı açılardan bakan süjeler arasındaki karşılaşma. Birbiriyle çatışır veya birbirini tamamlar.

Peşinhüküm (p r é j u g é): Basit inanç, sanı, genelleştirme üzerine dayanan ve başka fertler veya zümrelere karşı sempati ve antipati ile bakan heyecanlı tavır. Başlıca çeşitleri şunlardır: ırk peşinhükümü, millî peşinhüküm, sınıf peşinhükümü, din peşinhükümü. Peşinhükümün etnosantrizm ile sıkı ilişkileri vardır.

Peştimallık (d r o i t d e t a b l i e r): Ortaçağda korporasyon ve loncalarda bir zanaatı yapma imtiyazı.

Peygamber (p r o p h è t e): Türkçede "yalavaç", arapçada "nebi" ve "resul". Tanrıdan aldığı emirleri insanlara bildirmekle yükümlü kimse ki, bu emirler "vahiy" (r é v é l a t i o n) la gelir. Bk. yalavaç.

Phallus ayini (r i t e p h a l l a p h o r i q u e): Cinsiyet organına ait ayin: Payan dinlerden bazılarında görülmektedir. Gök dinleri bu tarzda ayinleri ortadan kaldırmıştır.

Piç (b â t a r d): Tam anlamı ile sosyolojik terim. Herhangi bir toplum seklince meşru sayılmış yoldan, yani aile şekillerinden herhangi birine göre belli bir ana ve babadan doğmuş olmayan çocuk. Piçlik aile

haklarından faydalanmaya engeldir. Ancak bazı kanunlar babanın meşru olmayan çocuğu evlât tanımına yer verdikleri için, orada bu durumdakiler baba adını taşırlar ve aile haklarından faydalanırlar.

Pietas (latince): Dindarlık.

Pir: Ahilik veya tarikat'da başkan. Bu iki anlamından dolayı "Pir" dinî olduğu kadar da iktisadî bir Ortaçağ zümresi başkanıdır. Yeniçeriler Hacıbektaş'a "Pirimiz, üstadımız" derlerdi. Bu anlamda Pir, bir korporasyon veya ortaçağ zümresinin eski başkanı ve kurucusu demektir.

Pirauru (yerli kelimesi): Fücür halinde evlenme iddiasındaki bazı eski etnologların sanısı.

Piyango: Olasılık (ihtimal) hesabına göre kazanma talihine dayanan bir oyun. Kumardan farkı bu sonuncunun fertler arası olması ve bazı durumlarda dinler veya siyasî rejimlerde yasaklanmasına karşılık, piyango'nun devletçe veya devlet korumasındaki kurumlarca düzenlenmiş olmasıdır.

Piyasa (marché de monnaie): 1) Alış verişte hüküm süren bir millete ait veya milletlerarası geçerlikteki paraların değişim değeri 2) Eğlence yerinde ve sokaklarda gezinti (kelime ital. place = meydan demektir.)

Planlama (planification, planning): Umumî anlamda plan bir şeyin şematik tasarısıdır, yapılması istenen şeylerin projesidir: bir evin planı, bir şehrin urbanizm planı gibi. İktisatta bu kelime üretim araçlarının en rasyonel ve en verimli bir tarzda teşkilâtlandırılması demektir: bir bölgenin elektrikleştirilmesi gibi. Kolektivist iktisat sistemlerinin, başlıca güdümlü iktisadın (économie dirigée) meydana çıkmasından sonra "planlama" önem kazanmıştır. Plan belirli bir süre için hazırlanır: beş sene planı, on sene planı gibi. Statistik ve comptabilité tekniğinin, öngörü metodlarının ilerlemesi bütün iktisadî hayat için planlamaya imkân vermektedir. İki türlü planlama vardır: 1) Emperatif planlama: üretim ve dağıtımın sorumluları planın verdiği bilgiye uyma zorundadırlar. 2) İşari (indicatif) planlama: bu tipte plan'ın yalnız işari rolü vardır. Planlar daima kıvrak, yani düzeltilebilir olmalıdır. Burada teknik ve sosyal terakki gözönüne alınmalıdır. Monnet planı (1953) işari bir plan'dır. Marshal planı, Beveridge planı en tanınmışlarıdır. Planning kelimesi öngörüğü ifade eder. Planlama ile beraber kullanılır. İmal ilerlemesinin kontrolü, dış memleketlerden ısmarlamalara nezaret, stokların kontrolü, atölye ve makinelerin kontrolü başlıca işleridir.

Planlaştırma (planning): Başta iktisadî olaylar gelmek üzere toplum olaylarını bir plana göre düzenleyerek yöneltmek gerektiği

fikrine dayanan siyasî davranış. Bu tanıma göre eğitim planlaması, hukuk planlaması, dil planlaması, teknik planlaması, şehir planlaması, vb. vardır.

Platonculuk (p l a t o n i s m e): Eflâtun'un Devlet diyalogunda anlattığı toplum teorisi. Bu teori gerçek bir toplumu değil, filozofun Idée teorisine göre tâsarladığı ideal bir toplumu anlatmaktadır. Bunun için, sonradan ileri sürülen bütün ideal veya hayalî toplum görüşlerinde Platonculuk örnek olmuştur. Fakat Eflâtun yaşlılığında yazdığı Kanunlar (Nomoi) adlı diyalogunda bu ilk fikirlerinde değişiklik yapmış ve gerçeğe yakın bir toplum görüşünü anlatmıştır. Bu bakımdan Aristo'nun "Politik" adlı eseri gerçek toplum tasvirine daha yakındır.

Pogrom (p o g r o m): Yahudi mahalleleri olan Guetto'larda, onlara karşı yapılan bir nevi kıtal. Pogromlar, yahudilerin sinagogue'da toplandığı sırada en büyük vahşet halini alır. Çoğu kere ırkçılıkla birlikte iktisadî rakabet sebeplerinden doğmuştur. İlk defa 1903 de Ruslar tarafından yapılmıştır. 1917 Rus devrimi sırasında beyaz Rus generali Denikin ve "yeşil" çeteler bazı bölgelerde pogramlar yaptılar. 2. Dünya Savaşında Hitler idaresi aynı şeyi daha geniş ölçüde uyguladı.

Polis (p o l i c e): Şehir içinde asayişî koruma görevini taşıyan örgüt. Candarma köylerde polisin yerini alır. Şehirde "inzibat" neferleri polise yardım edebilir. Belediye zabıtası ve trafik polisi tamamlayıcı kuvvetlerdir.

Post: Bektâşî dergâhlarında şeyhin (dede veya baba'nın) oturduğu yere bir koyun postu serilir. Post dede makamının adı olarak kullanılır. Horasan postu gibi.

Pranga (i t a l y a n c a): Suçluların zincirli olarak işe koşulması.

Prevantorium: Zayıf ve verem istidadında olanların bakıldığı ve iyileştirildiği kurum. Burada bakılanlar verem hastanesi olan Sanatorium'a girmezler.

Projektif teknikler (t e c h n i q u e s p r o j e c t i v e s): Sosyal psikolojisinin esaslı metodlarıdır. Ferdin güdülere hakkında bir bilgi kaynağıdır. Şüjenin bir mürekkep lekesi, ondan meydana gelen karışık şekilleri, bir dizi belirsiz resimlere verdiği türlü anlamları yorumlamak suretiyle o andaki eğilimleri, impulse'leri hakkında geniş bilgi edinmek mümkün olacağı fikrinden doğmaktadır. Bu testler geniş olarak Rorschach tarafından ferdî ve marazî psikolojide kullanıldıktan sonra özel şekillerde sosyal psikolojiye geçmiştir. Sosyoloji de bu son ilim dalı ile ilişkisi nisbetinde ondan faydalanır.

Proletarya (proletariat): Endüstrileşmiş toplumlarda organize olmuş işçi sınıfıdır ki, kendisini en "aşağı" sayar. Gerçekte bu organizasyon işçi sınıfının toplumda en şiddetli etki yapmasını sağlar. İktisadî ve onun sonucu olarak hukukî eşitsizlikler yukarıdan aşağı doğru indikçe baskıyı artırır ve aşağı tabakada sosyal huzursuzluğu en yüksek dereceye çıkarır. Bu da "sınıf şuuru" dedikleri bir dayanma ve karşı koyma şuurunu doğurur. Bu sınıf şuuruna katılanlar kendilerini proletarya'dan sayarlar. Buna karşı, bir kısım uzmanlaşmış "kalifiye" işçiler bu şuura katılmazlar. Onları proletarya'dan ziyade orta sınıflardan saymalıdır.

Proletarius (proles = lignée kelimesinden) Roma'da yalnız işe yarar diye kullanılan fikirlere denirdi. İşinden başka geçim yolu yoktu. Proletariat: medenî hürlüğe sahip işe de işinden başka yaşamaya vasıtası olmayanların bütünü. Proleterleşme: yüksek veya orta sınıflarda iken proleter sınıfın içine düşmek, Marx'a göre artık-değer ve kapital birikmesi olaylarının zarurî neticesi proleterleşmedir.

Proleterleşme (proletarianisation): Orta veya yüksek sınıflardan fertler veya zümrelerin statü'sünün alçalması halidir ki, bunlar derece derece proletaryaya yaklaşırlar. Gerçek proleterleşme işçilerde sınıf şuurunun doğması demektir.

Proleterlikten çıkma (déproletarianisation): İşçi sınıfından olan bazı kimselerin iktisadî ve sosyal yükselme süreci. Fert, kapitalist dünyada gündelikçinin vasfı olan bağımsızlıktan kurtulma suretiyle proleterlik statüsünü kaybeder. Böylece onu başka proleterlere bağlayan dayanışma da çözülür.

Propaganda (propagande): Belirli çıkarlara göre bazı zümrelerde, telkin ve fikir yardımıyla, bağlaşıma (consensus) yaratmak için kullanılan teknik. Propaganda bütün toplum, millet için başka milletlere karşı yapılabildiği gibi, bir sınıf için başka sınıflara karşı da yapılabilir. Bu teknik başlıca sosyal psikoloji'den faydalanır.

Protesto (proteste'nden): Bir zümrenin özel bir kanaatle iktidara veya yabancı kuvvetlere karşı şiddetli itirazı. Tarihte en bariz örneği Katolik kilisesine karşı Luther'in itirazıdır ki, protestanlığı doğurdu. Zamanımızda Orta ve Uzak-Doğu memleketlerinde Amerikan kuvvetlerine karşı yapılmaktadır.

Potlatch (potlatch): Birçok ilkel kavimlerde kabileler veya aileler arası bir sözleşme şeklidir ki, çok karmaşık bir karakter gösterir. Potlatch iki zümrenin üstün şeref kazanmak için yarışması demektir. Bu yarışma zümrelerden birinin ötekine ait olan bir ayin ve törenin ya-

pılması işini üzerine alması suretinde gerçekleşir: düğün, ziyafet, cenaze töreni, bir giriş veya komünyon ayini, v.b. Potlaç için vesile olabilir. Potlacı veren zümre aktör, kendisi için Potlaç verilen zümre seyirci durumundadır. Ayinin sonuna kadar seyirci klan veya kabile eleştirici olarak bulunur. Törenin detayına ait en ufak yanlış şiddetli tepki uyandırır ve zümreler arasında düşmanlık başlar. Potlaç başarı ile sona erince iki zümre anlaşmış sayılır, böylece aralarında dinî-hukukî-iktisadî vasıfları olan bir ilk sözleşme kurulur (G. Davy, *La Foi Jurée*). Potlaç ayrıca birçok sanat şekillerinin ve sahne eserlerinin köküdür.

Politika (politique): Dar anlamda siyasî etkinlikte bulunmak ve onunla ilgili bütün işlemler.

Polis hükûmeti (police state): Hükûmetin organlaştırdığı bir polis kuvveti iktidarın devamını sağladığı zaman bu şekil yönetim meydana gelir. 19. yüzyıl sonundan beri bu yönetim şekli çok yaygınlaşmıştır.

Psikanaliz (psychanalyse): Freud'un çağdaş psikolojide devrim çıkışı olmakla birlikte, dışşuur olguları ile toplum arasındaki sıkı bağdan dolayı sosyolojiyi de ilgilendirir. Bu ilişkisi Jung görmüş ve "kolektif dışşuur" adıyla ifade etmiştir. Moreno da bunu "sociodrama" metodunda ve sociométrie dediği küçük zümrelerin doğuşuna ait araştırmalarında kullanmıştır.

Psikopatoloji (psychopathologie): Ruh hastalıkları ilmi. Son zamanlarda toplum olaylarının bir kısım ruh hastalıkları üzerinde doğrudan doğruya etkisi olduğu dikkati çekmeye başladı. Fakat reactif deliliklerin iktisadî kriz zamanlarında arttığını inceleyen Leconte'un görüşünden farklı olarak, toplum her şeklinde bir emirler-yasaklar sistemi olduğu için, toplum içinde bulunan kimselerin ruhî hayatında bu emir-yasak sistemi bir çözülme (aliénation) meydana getirir. Ruhî gelişme yaşlarının (ergenlik, erginlik, erişkinlik, v.b.) her birinde bu çözümler yeni sentezlerle tamir edilir: böylece ruh gelişmesi bir dönüşler (conversion) silsilesi halini alır. (H. Z. Ülken. Cemiyet ve Marazî Şuur, 1931; — Eğitim Felsefesi, 1967).

Psikoteknik (psychotechnie): Endüstride ve genel olarak iş hayatında çalışanların zihni emeği ve bütün kişiliği ile iş verimi arasındaki münasebeti inceleyen psikometri de sosyoloji ile paralel çalışan bir bilgi dalıdır. İç organlaşması, planlama, endüstri ve "teşebbüs" ne derecede topluma ait ise bu teknik çalışma da o derece topluma aittir ve sosyolojiye bağlıdır.

Pulluk (c h a r r u e): Başlangıç şeklinde tarlayı sürme aleti. Saban'dan farkı bunun daha derin kazacak derecede gelişmiş olmasıdır. Pulluk'ta birçok kazma demiri vardır. Bk. Saban.

Punalua: Birçok kadın birçok erkeğin ortak karısı olup birlikte yaşarlar. Bu evlenme şekli geçen yüzyıl sonlarında Howitt, Spencer ve Gillen taraflarından Hawaî adalarında tesbit edilmiş ve bilinen evlenme şekillerinden hiç birine girmeyen bir evlenme şekli olarak anlatılmış idi. Fakat Durkheim'ın "Fücurun yasak edilmesi" adlı araştırmasından beri hayli eleştirildi. Pirauru'dan farklı olmakla birlikte "fücur" a benzeyen bu olayda da aynı kabileden işten ve dıştan evlenmelerin birleşmesi hali vardır.

Putkırcılık (i c o n o c l a s t i e): Göksel dinler genel olarak putlarla savaşırlar. Onların içinde de Tanrı veya azizlerin heykel veya küçük modellerine saygı tapınma şeklini aldığı zaman, bu küçük modellere (i c o n e) karşı tepki uyanmıştır ki, bu "putkırcılık" kavramının özel şeklidir. Ortodokslukta ve İslâm'da resme karşı. (yun. eikôn = image).

Putatapıcılık (i d o l â t r i e): İlkel dinlerden başlayarak İlkçağ sitelerinin çoktanrıçılığına kadar birçok dinlerin ortak karakteri. Göksel dinler doğduktan sonra bunlar Paganizm veya "payen" inançlar diye ayrılmıştır. İslâm'dan önce araplardaki şekilsiz kayalardan Yunanlıların veya Hintlilerin olgun heykellerine kadar bütün tapınılan ferdî ve büyük kıt'ada kutsal taşlara "put" denir. Arapçası "sanem" (i d o l e).

R

Rabat: Kuzey Afrika'da İslâm savaşçı tarikatlarının sığınmak için yaptıkları kaleler ki aynı zamanda tekke veya "zaviye" görevini görmektedir. "Murabit"ler devleti bunlardan doğmuştur. Bugün de Sünûsiler gibi birçok savaşçı tarikatlarda rol oynamaktadır. (Şehirde yerleşme demektir.)

Radikalizm (r a d i c a l i s m e): Bk. Köktencilik.

Radyo (r a d i o): Elektro-manyetik dalgalardan faydalanmak üzere çağdaş tekniğin icat ettiği bu yeni alet, her şeyden önce sosyal bir bildirme, yayma ve haberleşme aracı olmuştur. Radyo'nun sosyal sonuçlarından en önemlisi insanları hatip, konferansçı, v.b. larını dinlemek üzere bir salon veya meydanda toplanmaktan kurtarmasıdır. Radyo, haberleri insanın evine, koltuğunun yanına kadar getirmek üzere, büyük bir nisbette, tiyatro ,konser, toplantı salonu zahmetle-

rinden ayırıyor. Bu da radyonun ferdi hayatı, aileyi canlandıran bir araç olduğunu gösterir.

Rahiplik (clergé): Toplumda din işlerini ayrı bir meslek haline koymuş olanların teşkil ettiği sınıf. İlk ve Orta çağlarda Batıda “rahiplik” sınıfının toplumda özel yeri ve siyasi nüfuzu vardır. İslâmda “kadı” lar ve “müftü” ler rahip değildirler.

Rakabe (droit de propriété): Osm. Toprak hukukunda arazi'nin mülkiyet hakkı, ki çoğu yerde devlete aittir.

Rakabet (concurrence): “yarışma” (concours) dan ayırmak için eski kelimeyi kullanıyoruz. Açık pazarda tüccar ve üreticilerin serbest yarışması demektir. Bugün kelime yalnız başına kullanılmıyor: tam rakabet, eksik rakabet şekillerinde kullanılıyor. Tam rakabet: alıcı ve satıcıların sayısı yeter derecede ise ve kuvvetleri hemen eşit ise, alıcı ve satıcılar pazara serbestçe girebiliyorsa, en elverişli şartlarda satıyor ve alıyorlarsa orada tam rakabet vardır. Aksi halde yoktur. Yarışmanın rakabetten daha geniş bir sosyal anlamı vardır. Bütün sosyal işlemler ve değerlerde fertler veya birlikler arasında meydana gelir. Spor yarışması, fikir yarışması, sanat yarışması, teknik yarışma, icat ve keşif yarışması, araştırma ve tenkid yarışması, hatta fedakârlık ve yardım yarışması başlıca tipleridir. Demokrat toplumlarda yarışma bütün değer ve kurumlarda tam serbesttir. Fakat vasıta değerlerde yarışma (iktisadi yarışma veya rakabet) gaye - değer yarışmalarının gelişmesine engel olur.

Rakabet merkezi (centre de concurrence): Şehir sosyolojisinde, şehrin banka, borsa, büyük ticaret merkezlerinin bulunduğu ve iktisadi rakabetin nüfus birikmesini doğurduğu çekirdek kısmı. Bu kısım, ekolojik bakımdan da tam merkezde olur. Fakat bazı şehirlerin kuruluş tarzı ve topografik durumuna göre deniz kenarına ve yana gelebilir.

Ramazân: İslâmlıkta oruç tutulan aydır ki, sonunda bayram gelir. Arap-İyd-i Fitr. Oruç (savm.)

Rasyonelleştirme (rationalisation): Felsefedeki “aklıleştirme” den farklı anlama geldiği için aynı kelime ile karşılayamıyoruz. 1) Rasyonelleştirme bir eylemin gerçek saikleri (motivation) yerine toplumca kabul edilen başka saikleri şuurulu veya şuursuz olarak koymak demektir. Toplumun modellerden ayrılan davranış tarzlarına ceza olarak verdiği ayıplayıcı yaptırımlıklardan kaçınmak için fertler ve zümrelerin baş vurduğu dolambaçlı bir tekniktir. 2) İktisatta detayı azaltarak verimi çoğaltmak amacıyla baş vurulan ve planlaştırma ile ilgili metod.

Realizm (réalisme): Toplum yönetiminde gerçeğe uygun ve toplum olaylarını incelemekten doğan görüş.

Recm (lapidation): Taşa tutma suretiyle cezalandırma. Toptan kamu sanısını ve toplum vicdanını rahatsız eden büyük suçlarda halk, organlaşmış ceza kurumunun işlemesini beklemekten, suçluyu taşa tutma suretiyle cezalandırır.

Reaya (sujets chrétiens): Aslında çoban ve köylü anlamında "raiyye" kelimesinin çoğulu olarak bütün Osmanlı tab'ası için kullanılırken sonradan yalnız hristiyan uyruklular için kullanılmıştır.

Reform (réforme): 1) Toplumda yıpranmış kurumları düzeltmek, kalınlardan kurtararak yenileştirmeden ibaret, kültür değişmesine yardım eden iradeli karışma. Reform kökten değil, ağır ve evrene uygun bir değiştirmedir. Bu bakımdan "devrim" den ayrılır. 2) Özel olarak "Reform" 16 ncı yüzyılda Almanya'da Katolik Kilisesine karşı tepki olarak doğan mezhep hareketine verilen addır.

Rehin (hypothèque): Bir alacaklının teminatı görevini gören kurumdur. Alacaklı borçlunun bir gayrı menkulünü rehin altına koyar. Borç ödenmediği takdirde alacaklı gayrı menkulü satarak parasını alabilir. Alacaklı binayı almak veya parasını almak hakkını taşır. Rehin meşru olabilir, mahkeme kararıyla olabilir, iktisadi olabilir. Borçluyu rahatsız etmeden rehin alacaklıya garanti verir.

Reji (régie, monopole): Eski terimle "inhisar", yeni terimle "tekel" de denir. Bir kısım üretim maddelerinin yalnız devletçe yapılması ve satılmasından ibaret iktisat sistemi.

Rejyonizm: Bk. bölgecilik.

Reklâmçılık (réclame): Çağdaş medeniyeti ayırdeden vasıflardan biri de reklâmdır. Vitrin ve reklâm üretim mahsullerini yayan esaslı vasıtalar. Eski kültürlerde gösterişi oluştan üstün tutan böyle bir vasıta kullanılmazdı. Bunun sebebi çağdaş medeniyetin kapitalizme ve aşırı üretime dayanan bir medeniyet olmasıdır.

Rençber (ouvrier d'agriculture): Toprakta çalışan ve kendi toprağı olmayan işçi. Toprak kölesi (serf) gibi haklardan yoksul değildir, işçi haklarından faydalanır. Fakat işçi teşkilâtına ve sendikalarına giremez, çünkü şehirlerden uzak ve dağınık yaşar ve yetiştirme tarzı işçilerden farklıdır. Başlarında "rençber başı" veya "çavuş" bulunur. Büyük toprak sahipleri ve ağaların hizmetinde çalışırlar.

Remil (géomancie): Falcılık ve okuyuculuk gibi büyücülük (sihir) şekillerinden biridir. İlkel toplumlarında esaslı rolü olmakla kalmaz, gelişmiş toplumlar içinde de kalıntı halinde yaşamakta devam eder. Gökssel dinler yasakladıkları gibi, ilim görüşü ve laik devlet anlayışı

bu kalıntıların canlanmasına karşı koyar. Bununla uğraşana “rem-mal” denir.

Remiz (s y m b o l e): Kültür unsurları arasında insan davranışlarını ve tavırları ifade bakımından sıkı bir bağlılık vardır. Ev eşyası, kılık, ayinler, selâmlaşma tarzları, mimik ve işaretler arasındaki bu bağ-lılaşma onların her kültüre vergi davranış tarzının sembolü olmalarından ileri gelir. Buna kültürün masallar, mitolojiler, danslar, v.b. unsurlarını da katınca “remiz” lerin kültür hayatında ne kadar geniş yeri olduğu görülür.

Ressamlık (a r t d e p e i n t u r e): Güzel sanatların plastik denen kısmının en önemli bölümü. Ressamlık öteki sanatlarla birlikte bir toplum kurumudur. Sanat değeri, yeni resim eğilimleri, Güzel Sanatlar Akademisi, ressamlar derneği, resim eleştirmesi, resme rağbet ve satış olmak üzere bu kurumun bütün yönleri sosyolojiyi ilgilendirir.

Rejim (r é g i m e): Yönetim tarzı demektir. Belirli bir ideolojiye bağlı hükûmet yönetimine rejim denir.: Demokratik rejim, totaliter rejim, Sovyet rejimi, Cunta rejimi, v.b. gibi. Rejim değişimleri hükûmet darbeleri ve devrimlerle olur. Özel olarak ferdî hayatta beslenme tarzına ait tutulan disiplin anlaşılır.

Rey (o p i n i o n , v o t e): Bu eski arapça kelime iki ayrı kavramı karıştırmakta idi, bu yüzden karşılıklığa sebep oluyordu: 1) opinion kavramı ki, bugün “sanı” kelimesiyle bunu ayırıyoruz. 2) vote kavramı ki, buna da “oy” diyoruz. Büsbütün ayrı olan bu iki kavram böylece aydınlık ve seçiklik kazanmıştır.

Rezalet (s c a n d a l e): Kamu sanısını sarsacak derecede tepki yapan âdetler ve ahlâka aykırı hareket. Kelime asıl “sürçme” demektir; fakat bir toplumun vicdanını rahatsız edecek kadar tepki yapan utanılacak hareketler için kullanılır.

Riba (i n t é r ê t): Bk. Faiz.

Rical (h o m m e s d ' E t a t): Siyasî hayatı yöneltten başlıca devlet adamları için kullanılan eski terim.

Rind (t y p e l y r i q u e): Doğu - islâm memleketlerine vergi ince zevkli ve toleranslı tip. İranda ve başlıca Osmanlı İmparatorluğunda gelişmiştir. Bunu halk şairi (âşık) ve bektâşi tiplerinden ayırmalıdır. Yahya Kemal eserinde bu tipi canlandırdı.

Rüşvet (veya Rüşvet): Toplumda dirliğin bozulmaya başladığı zaman, kanun-dışı (i l l é g a l) yoldan bazı işleri yürütmek için yetkililere verilen gizli para veya mal. Rüşvet, bir toplumda ahlâk değerinin sarsıldığı ve iktisadî, hukukî dirliğin bozulduğunun başlıca işaretlerindendir. Ahmet III zamanında Defterdar Sarı Mehmet Paşa “Na-

sayih ül Vüzera" adlı kitabında bu anormal olayın yaptığı yıkıntıları anlatıyor ki, bu kitap yazarın öldürülmesine sebep oldu.

Ritm (r y t h m e): Toplumlarda ayinler ve törenlerin bağlı olduğu düzenli aralıklarla yapılma şekli. Törenler yılın belirli zamanlarında, çoğu kere mevsim dönümlerinde yapılır. Özel olarak ayinlerde danslar ve taklitli (mimétique) hareketlerin uyduğu vezinli düzen demektir. Başlıca ritm şekilleri: 1) mevsim ritmi (ekim, biçim); 2) dinî ritm (ayinler, bayramlar); 3) cinsî ritm (yasakların artması, gevşemesi); 4) on yıllık ritm, v.b. gibidir.

Romantizm (r o m a n t i s m e): Toplum yönetiminde romantik görüş gerçeğe ait incelemeleri bir yana bırakarak duygu ve heyecan taşkınlığını ön plana almadan ibarettir. "Demagog" lar bu eğilimden faydalanarak iktidarı "kahp sözler" (slogan) lerle ele geçirirler. Fakat samimî romantizmi, başarısız olsa da, bundan ayırmalıdır.

Ruh (e s p r i t): Dinler ve sihirlerde bedenden ayrı olarak yer yüzünde, toplumun civarında veya başka bir âlemde devam eden ve ölümden sonra insanlar üzerinde iyi ve kötü etkileri olan "manevî cevher". Bu görüş psikolojinin ruh görüşünden büsbütün ayrılır.

Ruhanî (c l e r i c a l): Dünya işleriyle uğraşmayan din adamları zümresi. "Ruhanî" ler siyasî hayata karışmadıkları için tam bir sınıf değildirlir.

Ruhban sınıfı (c l e r g é): Ruhanîlerin teşkilâtlanmasından doğan toplum sınıfı: 17. yüzyıl Batıdaki gibi.

Ruhbilimcilik (p s y c h o l o g i s m e): "Psikolojizm" de diyebileceğimiz bu eğilim toplum olaylarını ruhî olaylar ve psikoloji ile açıklamak istemeden ibaret akımdır. Gabriel Tarde tipik bir psikolojist idi. Çünkü toplum olaylarını taklit ve icat dediği iki ruhî olaya indiriyordu. Bugün de "rubilimcilik" eğiliminin taraflıları vardır.

Ruhgöcü (m é t e m p s y c h o s e): Ruhların ölümden sonra başka bedene göç ettiği inancı. Bazı eski dinlere göre ruhlar bedenden bedene göç etmek üzere bu dünyada kalır ve eskiden yaptıklarının cezasını bu suretle çekerler. Arapça "tenasuh", fransızca "transmigration" da denir. Bu inanç Fısıgor ve Platon felsefelerine de sokulmuş ise de ilkel dinler ve toplumun evrimi ile ilişkisi vardır ve göksel dinlerde, "öteki âlem" fikrinin doğuşu ile ortadan kalkmıştır.

Ruh sağlığı (h y g i è n e m o r a l e): Akıl sağlığından daha geniş ve yumuşak anlamda zihin, irade, duygu ve dışşuur buhranlarını önlemek için ahnan ilmî tedbirlere verilen addır. Ruh sağlığı, ruh hastalıklarını inceleyen psikopatoloji ve psikiyatrinin tekniğidir. Fakat ruh sağlığının başarılması için monografi ve statistiğe dayanan sos-

yal tetkikler yapılması gerektiği gibi, ayrıca Ruh sağlığı kurumları (Akıl hastanesi, Şifa yurdu, Ruh sağlığı araştırma derneği gibi kurumlar) topluma aittir.

Rufai ayini (rite roufaïte): İslâm tarikatlarından Afrika ve Arabistan'da yaygın olan Rufailiğe mahsus ayin. Mevlevî ayini olan Sema'nın sâkin ritimli devranının aksine olarak dervişlerin kendinden geçecek derecede coştukları ve cezbeli hareketleri sırasında duyuların azalması gibi, beden üzerinde etkileri olduğu görülür. Rufai ayininde duyuların kaybolması o dereceye gelir ki dervişler ağızlarına ateş alabilir, yüzlerine kan çıkmadan şiş batırabilir ve kızgın demiri tutabilirler. Bk. Vaudou ayini.

Ruus: Medresede lisans ve doktora imtihanı geçirmek.

Rusumat (douane): Türkçesi: gümrük, Bk. Gümrük.

Rütbe (grade): Askerlik, rahiplik, zanaat gibi İlkçağ'dan beri kapalı dirliği olan toplum organlaşmalarında bu dirliğe giren aday birçok sınavlardan geçmek üzere yükselir. Bu yükselişinde kazandığı derecelerden her birine "rütbe" denir. İlim hayatı da bir çeşit korporasyon sayıldığı için eski üniversitelerden kalıntı halinde ilim "rütbe" leri vardır. Bu terimi bir (hiérarchie) mertebelenme'deki "mertebe" (rang) lerden ayırmalıdır. Rütbe kapalı zümre tarafından özel törenlerle verilir; "mertebe" büyük topluma ait olup daha geniş anlamda ve kuşaklar boyunca kazanılır. Bk. Subay.

Rüya tabiri (interprétation des rêves): Rüyaların geleceğe ait vakaları ifade ettiği inancı ile rüya tabirleri eski çağlarda büyük bir yer alır. Rüyaları yorumlayan "tabir-nâme" ler vardır. Freud rüyanın yorumlanmasını bir Psikanaliz dalı haline getirmeye çalıştı.

S

Sabit gelir (revenu fixe): Tüccar, patron veya serbest meslek sahipleri gibi üretim veya değişim miktarına göre çoğalıp azalmayan ve sabit bir ücret ve maaş alan kimsenin geliri.

Sabit sermaye (capital constant): Bk. Sermaye.

Saban (charru): Tarlayı sürmeye yarayan alet. En basit şekli başlangıç çiftçilikte kullanılan ve çift öküzle sürülen bir kazıcı demirle onun takılı olduğu bir tahta kısım ve sapıdır. Fakat sabanın tekerlekli; demirden ve çok ilerlemiş şekilleri oldukça gelişmiş tarım sisteminde kullanılmaktadır.

Sâbıkah (récidiviste): Bir suçu birçok defalar işleyen kimse. Sâbika (délit répété) cezanın ağırlaştırılmasına sebep olur.

Sacra privata (ö z e l k u t s a l l ı k): Eski Roma'da aileye mahsus ayin ve kurbanlar. Bu törenlerde Vesta'ya, ocak tanrısı olan Lares'e, ataların ruhlarına, aile anbarını kutlayan (takdis eden) Penates'e dua edilir. Ailenin babası bu özel tapınmanın rahibi görevini görür: tapınmada karısı ve çocukları hazır bulunur. Törenin sonuncu üyesi camili ve camillae'dir. Bazı yazarlar toga praetexta'yı (yani çocuk burnusunu) giymiş olarak törene katılmalarına izin verildiğini yazarlar. Bu burnus rahipler ve yargıçların imtiyazıdır.

Sacra publica (k a m u k u t s a l l ı ğ ı): Liberalia denen günde (Martın 16 sı) Romalı çocuklar, çocukluk burnuslarını (toga) erişkinliğe ulaştıklarının sembolü olarak toga virilis'le değiştirdikleri zaman yapılan ilk Roma törenleri. Gün, aile mihrabında ev tanrılarına tapınmayla başlar. Orada çocuk en iyi oyuncaklarını ve bulla'yi, yahut muskayı yanına alır. Bunun arkasından kanunun katıldığı meydana (forum) büyük bir tören gelir. Yakınları ve arkadaşları ile gelen patricien çocuğu forum'a götürülür ve oradan Roma'nın millî tanrıları olan Penates publici'ye kurban vermek üzere Capitole'a gider.

Sadrazam (g r a n d v i z i r): Osmanlı devletinde idare gücünü temsil eden vezirlerin başı. Başka türk - islâm devletlerinde bu görevi görene Veziri-âzam denir.

Sadaka (a u m ô n e): Şefkat duygusu ile fakirlere yardım için verilen para veya yiyecek ve giyecek. Hristiyanlık ve islâmlıkta sadaka "ihсан" ın eseridir. Hristiyan ahlâkında bu "charité" adını alır. Sadaka dinî ve insanî bir erdem olmakla beraber, insanlık şerefini alçaltacak tarzda sadaka istemek (dilenmek) büyük bir düşüklüktür.

Sadakat (f i d é l i t é): Toplum erdemlerinin başta gelenlerindendir. İnsanın vefalılığı, dostuna ve ailesine sadıklığı, inancına sadıklığı ile hayvanlardaki sadakat arasında münasebet aramak boşunadır. Çünkü hayvanda sadıklık, sahibi ile kendi arasında kurulmuş bir şartlı refleks ve alışkanlık olduğu halde insanda bir inancın ve kararın sonucudur. Sadakatin şartları toplum değerlerinin kuvvetle yaşanmış olmasıdır.

Sadizm (s a d i s m e): Birine işkence etmeden hoşlanmak anlamında psikolojik bir terim ise de işkence şekillerinin bu en vahşicesi toplumlara, toplum âdet ve inançlarına bağlı olduğu için sosyolojik terim olarak alınmalıdır. Marquis de Sade'ın kendi tecrübelerine dayanarak yazdıklarından beri bu türlü hareket ve duygular onun adı ile tanınmaktadır. Tam karşıtı: m a z o c h i s m e, kendisine işkence olun-

mak ve kırbaçlanmaktan hoşlanmak anlamına gelir. Her iki kelime Psikanaliz konusu olarak ele alınabilir.

Safha (p h a s e): Toplumun veya bir toplum kurumunun zaman içinde geçirdiği evrim dönemlerinden her biri. Safha tekrarlı bir olay cinsine ait olduğu için doğrudan doğruya sosyolojiyi ilgilendirir. Devir (p é r i o d e) tek ve tekrarsız vakalara ait olduğu için Tarihe girer.

Sağcılık (p a r t i d r o i t e): Geleneğe, kalıntı kurumlara bağlı veya yıkılmış kurumlari diriltme eğiliminde olan siyasi partilerin genel olarak aldığı ad.

Sağdıç: Düğün günü evlenen erkeğin sağ yanından giden ve onu geline götüren adam. Sağdıç kadın, aynı hizmeti geline gören ve onu damada götüren kadındır.

Sağduyu (b o n s e n s): İlimden değil görgüden kuvvet alan olaylara ait doğru görüş. Fakat "sağduyu" toplum ve kültür seviyesine göre değişir. Her ne kadar filozoflar (Descartes) "sağduyunun insanlar arasında en iyi bölünmüş" olduğunu söylüyorlarsa da, o kültür çevrelerinde, hatta bir toplumdaki birçok seviyeler arasında birçok değişiklikler gösterir.

Sağlık sigortası (a s s u r a n c e d e s a n t é): İleri Batı memleketlerinde işçiler, işde kullanılanlar (müstahdem) ve görevlilerin (memur) hastalık, yaşlılık, ameliyat ihtiyaçlarını karşılayan böyle sağlık sigortası teşkilâtı vardır. Türkiye'de bunun için şimdi kanun projesi hazırlanmaktadır.

Saha (d o m a i n e): "Alan" terimini "champ" karşılığı kullandığımız için burada "saha" demek zorundayız. Toplumda ayrı egemenlik "saha" sı vardır. Bu kelimeyi federe devletler için de kullanabiliriz. Bilmekte uzmanlık alanları için de aynı kelime kullanılır.

Saldırma (a g r e s s i o n): Bir veya birkaç yoksunluğa (frustration) uğramış olan toplumda parçalayıcı davranış veya fiil. Sınıf ve zümrelerarası gerginliklerden "saldırma" lar doğar. Yaygınlaştığı zaman "ayaklanma" halini alır ve çoğu kere "homurtu" ile başlar.

Sanat sosyolojisi (s o c i o l o g i e d e l' a r t): Plastik ve iç sanatlar denilen güzel sanatların toplum kurumları olarak doğuşları, gelişmeleri ve başka kurumlarla karşılıklı ilişkilerini inceleyen sosyoloji dalıdır. Sanat sosyolojisi bu tanıma göre normatif bir bilgi olan Estetik'ten, sanatın özü ve değerler arasındaki yerini inceleyen sanat felsefesinden ayrılır. En çok ilişkisi olan sanat psikolojisi ile kültür antropolojisidir.

Sakatlık (i n f i r m i t é): Kaza veya savaşta yaralanma ve bir uzvunu kaybetme hali. Bu biyolojik eksikliğin birçok sosyal sonuçları vardır:

Sakat, toplumda bazı görevleri yapamaz, yolda hareketi güçleşir. Ona yardım toplumun ödevi haline gelir. Bazı durumlarda sakatların hareket edememeleri onların bakımevi' nde ayrı bir bakıma tabi tutulmasını gerektirir.

Sal (r a d e a u): Odunların birbirine pekiştirilmesinden meydana gelen ve su üzerinde yüzen en basit taşıt aracı. Dereden veya ırmaktan geçmek için kullanılmaktadır. Aslında yalnız bunun için kullanıldığı halde nadir olarak küçük denizleri geçmek için de kullanılmıştır: Türkler Rumeliye salla geçtiler.

Salgın korkusu (terreur de contagion): Aslında biyolojik bir olaya dayansa da salgın bir hastalığın yayılışı, ürküntüsü tam sosyolojik bir olay manzarası gösterir. Ortaçağda veba korkusu, Uzak-Doğudan gelen salgın hastalıklardan ürküntü, kanser korkusu, v.b bunlardandır.

Sampling (échantillonnage): Bk. örnekleme.

Sanatın evrimi (evolution de l'art): Sanat her çağda, içinde doğduğu toplum ve kültürle ilgili olarak gelişir. Bundan dolayı bir toplum olayı halinde incelenmelidir. Toplumun evrimine göre başlıca şu sanat şekillerini ayırabiliriz: 1) İlkel sanat: buna "primitif sanat" da denmektedir. İlkel toplumlarda veya tarihöncesi yazısız devirlerin sanat eserlerinde görülür. Başlıca vasfı perspektifsiz olması, çizgi ve renklerde ifade (expression) kuvveti ve bazen stilleştirilmedir. Eski Mısır sanatına kadar sürer. Bu sanatın yeni sanat akımları üzerine tesiri olmaktadır. 2) Klasik sanat: Akdeniz kültüründe, başlıca eski Yunanda olgun şeklini alan ve tabiat-insan hakkında ilmi-gerçek görüşe dayanan sanattır. Anatomi, optik, perspektif bilgisi bu sanatı geliştirmiştir. Bir vasfı da insan bedenine (anatomi) ait başarılı eserleridir. Uzak - Doğuda da (Hint, Uygur) örnekleri vardır. 3) Ortaçağ sanatı: başlıca vasfı manevileşme ve soyutlaşmadır. Klasik sanatın insanlaşmasına karşılık bu sanat insan şeklinden uzaklaşır. Genel olarak putkırıcılık (icônoclastie) ve soyut ifade hâkimdir. Bizans, İslâm, Gotik ve Uzak - Doğu (Çin) sanatları gibi. Roman sanatında payen resimli süslü sütun başlıklarına hücum, islâmda yazı sanatı, arabesk ve resme hücum bunun sonuçlarıdır. 4) Modern sanat: Renaissance'la başlayan realizmin zafarını temsil eder. Klasik sanata dönüşle başlar ve ifadeciliğe (expressionisme) doğru gelişir. Bu sanatın son halkası gerçeküstü (surréaliste) ve soyut (abstrait) sanattır ki, bir bakımdan primitif sanatla birleşir.

Sancak (*drapeau, province*): Ordunun önünde giden bayrak. Ele geçen kaleye sancıldığı için bu adı almıştır. Ayrıca Osmanlı devletinde idari bölümlerden biridir ki başlarında has sahipleri veya şehzadeler bulunurdu.

Sanı (*opinion*): Toplumda henüz ortaklaşmış olmayan bulanık fikire verilen addır.

Sanık (*conjecturé*): Bir suç işlediği şüphesi ile tutuklanan veya serbest olarak yargılanan kimse. Mahkeme tanıkları ve kanıtları (*argument*) dinledikten sonra suçlu olduğu sabit olursa hüküm verir.

Sansür (*censure*): Psikanalize göre Libido'ya ait eğilimleri durdurarak dışsuura atan güç. Sansür toplumda emirler veya yasaklar sistemindeki baskı (*contrainte*) gücüne karşılıktır. Ayrıca siyasi gücün basın ve yayını kontrol için kullandığı kuvvete denir.

Sapıklık (*perversion*): Eğilimlerde ve başlıca cinsî eğilimde normalden ayrılarak sapmış şekiller. Kendi cinsine karşı eğilim (*homosexualité*) başlıca şeklidir. Toplumların özel şartları (bababuyruklu aile ve Harem, kışla ve gemi hayatı, kadının aşağı görülmesi. v.b.) bu sapıklığı geliştirir. Bundan dolayı onu psikolojiden çok, bir sosyoloji olayı olarak ele almalıdır.

Sanatorium: Veremlilerin iyileştirilmesi için yapılmış sağlık kurumu.

Sarık (*turban*): İslâm memleketlerinde eskiden çok yaygın olan ve başta külâh üzerine sarılan tülbent. Sarık şiddetli sıcak ve soğuklara karşı kulakları ve yüzü koruma vazifesini de görürdü. Step ve yayla iklimlerinde kullanılırdı. Osmanlı devrinde fes kullanıldıktan sonra yalnız "ilmiye" sınıfının başlığı olmuştur, şapka kullanılaberi yalnız namaz zamanı imamlar tarafından giyilmektedir.

Saray (*palais*): Tekbuyruklu (*monarchique*) yönetimde egemenliği elinde tutan ailenin oturduğu yer. Saray, böyle bir rejimde kuvvet örneği olarak en büyük ve en zengin yapıdır. Toplum, saray hayatını örnek alır ve onu ilk taklit eden büyük aileler "konak" ları kurarlar.

Sarsıntılar (*secousses*): Toplumda değerler ve kurumlar arasındaki dengiyi ve consensus'ü bozan iç savaş etkileri sarsıntıları meydana getirir. Sarsıntılar ekonomik, siyasi, ahlaki olabilir. Yahut bu kurumların bütününe tesir edecek kadar kuvvetli olabilir. Geçici veya uzun süreli olabilir. Bu durumlara göre sarsıntının yalnız yüzde bir değişiklikle kalması, veya bütün toplum değerlerinin temelinde değişiklik meydana getirmesi mümkündür. Sarsıntı yayıldığı zaman sosyal bulaşma (*épidémie*) halini alır. Şiddeti arttığı ve kurum-

ları geri dönülemez bir derecede değişikliğe uğrattığı zaman buna sonyıklılış (catastrophe) denir. Sarsıntı bazen toplumda bu devrim karakterini kazanmaz, yalnız çöküntü (dépression) olarak kalır. Yahut toplum değişmelerini durdurur ve gerileme (régression) manzarasını alır. Genel olarak devamlı sarsıntıların temel yandaşları (corollaire) kriz, savaş ve devrimdir.

Satınalmalı evlenme (mariage par achat): Erkek eşini bir bedel karşılığı satın alır. Bu eski ve ilkel şeklin kalıntısı olarak gelişmiş toplumlarda da ödenen “mıhr” ve “ağırlık” gibi kurumlar vardır.

Satyagraha: Gandhi'nin Hindistan'da Avrupalılara karşı açtığı silâhsız savaşta “Aşk doktrini” diye tanınan görüştür ki asıl hinduizm'de ve budizm'de bulunmayan bu fikri Gandhi Hind'e girmiş islâm tarikatları aracı ile tasavvufa borçludur.

Savaş (guerre): İlkel toplumlar arasında aslî hal. Yalnız evlenme, sözleşmeler gibi olağanüstü vesilelerle savaşa son verilir. Bu sözleşmeleri iki taraftan birinin küçük bir sebeple bozması üzerine savaş yeniden başlar. Karşıtı: barış (paix).

Savaş sonucu toplumun siyasi kaderi üzerine etki yapan döğüşme (bataille) lerin toplamıdır.

Savaşma (lutte, struggle): Biyolojide Ch. Darwin tarafından kullanılan bu terim sosyolojide de fertler, zümreler, sınıflar arasındaki gerginlikleri ve çatışmaları ifade etmektedir. Bu kelimeyi toplumlar arasındaki sistemli ve ordu ile yapılan “savaş” tan ayırmalıdır.

Savaş sosyolojisi (sociologie de la guerre): İlk Steinmetz, Soziologie des Krieges adlı büyük eseri yazdı. Sonra birçokları bu konuya dokundular. Bouthoul, buna Polémologie dedi ve ayrı bir kitap yazdı. İkinci Dünya Savaşından sonra birçok araştırmacı bu konu üzerinde durmaktadır.

Savcı (procureur général): Gelişmiş sitelerde meydana çıkan ve kamu hukukunu temsil eden iddia yeri. Böyle bir kurum daha önceki toplum şekillerinde (aşirette, gelişmemiş sitede) yoktur. Onlarda töre (âdet) hukuku yalnız aile ve kişilere ait hakları tanıır. Kur'an'da “muamelât” konuları ceza, miras, evlenme, v.b. haklarından ibaretir. İlk defa Savcı hizmeti Roma'da doğmuştur.

Savunma kurumu (compurgatio): Latince kelime. En basit toplumlarda rastlanan ve sanığın mahkeme önüne, yeminle kendi suçsuzluğunu söyleyecek tanıkları getirmesinden ibaret hukukî savunma kurumu.

Sayılmışçılık (conventionnalisme): Gerçek olgular dışında sırf “varmış gibi” sayıldığı için yer alan bazı sanılar üzerine kurulmuş

görüŖ. SayılmıŖcılığa götüren, gerçek davranıŖ modellerinin kaybolmasıdır. Çözölme safhasında bulunan kültürlerde “öyle sayılmıŖ” olmak çok rastlanan bir haldir.

Sayılma (convention): Toplumlarda herhangi bir Ŗeyin gerçekten değil, kamu sanısı ile öyle sayılmıŖ olması hali. Eski terimde “itibar” kelimesi hem bu yerde, hem kredi anlamında kullanıldığı için karıŖıklığa sebep olurdu. Âdetler öyle sayılmıŖ Ŗeylerdir.

Sebil: Hayır için su dağıtmak üzere yapılan özel bir vakıf kurumdur ki, Ortaçağ türk-islâm toplumlarında büyük rolü olmuŖtur.

Seçim hakkı (suffrage): Demokratik (halk buyruklu) toplumlarda Parlementoya girmek üzere milletvekillerinin seçilmesi temelli haklardandır. Seçim bölgelere göre, mesleklere göre, bir bölgede çoğunluğu sağlayanlara göre yapılabilir. Bu sistemlerden her biri Parlamento’lu rejime türlü Ŗekiller verir.

SayıŖtay (cour des comptes): Osm. Divanı muhasebat. Devlete ait bütün maliye iŖlerinin kontrol edildiği daire.

Sema (danse mystique): Mevlevilerin tarikat ayinleri sırasında dervişlerin Allah adını zikrederken vecde gelmelerinden dolayı dönmelerinden ibaret âdet. “Sema” Mevlânâ’nın Mesnevi’sini okurken ve dinî musikiyle birlikte yapılır. Zikr ederek dönen dervişler tam bir cezbe içinde bulunurlar.

Senato (Senat): Yaşlıların (senex) Meclisi olarak Roma’yı idare eden asiller sınıfının meclisi. Sonradan çağdaş ingiliz devletinde Lordlar Kamarası aynı görevi görmüŖtür. Fakat Senato daima asiller meclisi değildi. Millet meclisini teşkil eden millet vekillerinden daha yaşlı, tecrübeli ve belki de bilgili oldukları için onların hazırladıkları kanunları kontrol edebilen meclis olabilir. Türkiye’de senato bu şekilde kurtulmuŖtur. Osmanlı Meşrutiyetinde “Ayan Meclisi” bu görevi gördü.

Sefahat (débauche): Tüketimde ölçüyü kaçıran ve toplum düzenini bozan aşırılık. İsrâf’dan ayrırmalıdır.

Sefalet (misère): İnsanların yaşamak için zarurî gıdayı ve başka ihtiyaç maddelerini elde edemiyecek derecede sıkıntıda bulunmaları hali. Sefalet fakirliğin en aŖağı derecesidir. Böyle bir durum tabii kaynakların yetmezliğinden, toplumun en basit üretim yapamıyacak kadar teknikten ve güçten yoksun olmasından ileri geldiği gibi, üretimin aşırı derecede gelişmiŖ olduğu ülkelerde mahsullerin nisbetsiz bölünmesinden de ileri gelebilir. Bu ikinci Ŗekil üzerinde Marx dümuŖ ve sefaleti iŖle anamal arasındaki büyük ayrılıŖtan doğan proleterleşmenin neticesi olarak görmüŖtür. Ona göre bu durumda olan-

lar lumping proletariat dır. Fakat büyük endüstri memleketlerinden en gelişmişlerinde işçi sınıfı bu durumda değildir. Bu, daha çok geri kalmış memleketlerde genel olarak işçi ve köylüde görülmektedir.

Seçim sosyolojisi (sociologie électorale): Parlamentolu rejimlerde seçimin bağlı olduğu şartları inceler. Konusu seçimin nasıl olması gerektiği değil, ne olduğudur. (Goguel, Chauchat, v.b. larının Fransa'ya ait incelemeleri).

Seçkinler (élite): Toplumda itibarlı (prestige) olan ve daha geniş zümrelere hükmeden bir azınlık. Seçkinlerden olmak bazı toplumlarda soydangelen (héréditaire) bir vasıftır: babaları ve dedeleri bazı imtiyazlı kastlara ve "tabaka" lara (état) mensup oldukları için, doğuş hakkı ile aynı statüyü alırlar. Başka toplumlarda ise hür rakiplik vardır: orada bazı kimseler yarışmalar sonunda daha üstün bir statü kazanabilirler. Bu türlü "seçkinler" in yetişmesi toplumda bir çeşit elekten geçme (tamisage) meydana getirir. Bazı zümrelerde seçkinler arasına karışmak için giriş, sınav, test, staj, yarışma gibi birçok denemelerden geçmek gerekir.

Seçkinleşme (sélection): Ağır çoğalan bir zümreye göre hızlı çoğalmakta olan bir zümrenin hali. Bu kelime asıl biyolojide "tabii seçkinleşme" şeklinde Ch. Darwin tarafından kullanılmış, oradan antropoloji ve sosyoloji gibi insan ilimlerine geçmiştir. Bazı zümrelerin seçkinleşme sonunda gücünü artırması ve bazılarının da kaybolması bu olayın insanlık alanında da benzer görünüşleri olduğunu gösterir. Yalnız burada sebepler farklıdır ve seçkinleşme faktörleri organizmden değil, kültürden gelmektedir.

Selâmlaşma (salutation): Toplumlar arasındaki münasebetlerde barışma, yaklaşma işaretleri halinde ilkelerde başlamıştır. 1) Saldırgan selâmlaşma: konuğu düşmanlık gösterileri ile karşılayan bazı ilkel kavimlerdeki tören, aslında bir naziklik gösterisi diye yapılır. Eskimolarda selâmlaşanlar birbirlerine tokat atarlar. Bazı etnologlar bu selâmlaşmayı düşmanlık zamanının bir kalıntısı gibi yorumlamaktadırlar. 2) Ağlayıcı selâmlama: bazı kavimlerde bir konuğun gelmesi üzerine ağlayıcı şarkılar söylenir, onlarda son günlerin kötü vakalarından söz edilir. Bu tören kadınlarla ve evin içinde veya ocağın yanında yapılır. 3) Burunla selâmlaşma. 4) Eli yukarı kaldırma karşı kabileye elinde silâh olmadığını, yani düşmanlığı bıraktığını gösteren bir hareketin sembolüdür.

Selâmlık: Ortaçağ türk konağında devamlı olarak erkeklerin oturmasına ve erkek konukların ağırılanmasına ayrılmış olan kısım. Törenler "selâmlık" ta yapılır.

Sembol (s y m b o l e): İnsan, jest, formül, işaret veya maddî bir şeydir ki, özel bir anlam alır ve belirli bir kültürün muhtevasında bir duyguyu, bir fiili, bir tavrı gösterir. Sembollere örnek olarak bayraklar, armalar, uniformalar, nişanlar, mihaplar, dinî ilâhiler, taşlar, yüzükler, anıtlar, kutsal kitaplar, yazılı taşlar, törenler, büyü formülleri gösterilebilir. Semboller, toplum ve kültürün devamını sağlamada esash rol oynarlar. Bk. Remiz.

Sembolleştirme (s y m b o l i s a t i o n): Topluma ait duygular, fikirler ve idealleri sembollerle gösterme yoludur. Bir fiile, bir tavır veya bir duyguya sembolik değer verilmesini de aynı kelime ile anlatabiliriz.

Sendika (s y n d i c a t): İşçilerin kurdukları yardımlaşma birliğidir ki, işsizlik (c h ô m a g e) halinde "işçi" lerin birbirlerini korumalarını sağlar. Fakat patronun işinden çıkardığı veya iş bulamayan işçilerin yeni bir iş buluncaya kadar bakımını sağladığı gibi patrona karşı çarpışmaya giren ve "grev" yapan işçilerin de beslenmesini başardığı için, etkin ve saldırgan bir kuruluş halini alır.

Sendika enternasyonalı (i n t e r n a t i o n a l e s s y n d i c a l e s): Milletlerarası sendika teşkilâtı ayrıca meydana gelmiştir. Başlıca üçü: Dünya sendika Federasyonu (F. S. M.) Milletlerarası Hür Sendikalar Teşkilâtı ve Milletlerarası Hristiyan Sendikaları Teşkilâtı faaliyetler.

Sendikacılık (s y n d i c a l i s m e): Sendikalara dayanmak üzere işçi sınıfının kapitalist sınıfa karşı giriştiği savaşın metodunu veren görüştür. Buna göre sendikalar önce direnme (s a b o t a g e), sonra grev (g r è v e) yardımıyla işçilerin patronu dize getirmelerini sağlar. Fakat Devlet ve kapitalist sınıf birleştiği zaman grevler birleşerek genel grev (g r è v e g é n é r a l e) o da büyüyerek siyasî grev (g r è v e p o l i t i q u e) olur. Böylece siyasî iktidar ele geçirilir. (Georges Sorel, R é f l e x i o n s s u r l a v i o l e n c e). Fakat bu günkü teknik ve askerî kuvvetlerle G. Sorel'in savunduğu bu siyasî grevi ve sendikacılığı gerçekleştirmek mümkün değildir.

Senkretizm (s y n c h r é t i s m e): İki veya daha çok kültür unsurunun tek bir unsur içinde kaynaşması. Bununla birlikte onların ayrı köklerden geldiklerinin âlâmetleri yine görülür.

Senyöre bağı (v i l a i n): Şato sahibinin hizmetinde ve dolayında oturan kimseler ki, ilk şehir çekirdeğini meydana getirdikleri için "sehirli" anlamına bu adı alırlar. Fakat ayrıca "âdî" anlamına gelmiştir.

Serbest meslekler (professions libérales): Avukatlık, hekimlik, eczacılık, kimyagerlik, v.b. gibi hayatlarını devlet hizmetine veya patrona bağlamadan kazananların meslekleridir.

Serbest sanatlar (arts libéraux): Ressamlık, heykelticilik, müzikçilik, mimarlık, v.b. gibi sanatların meydana getirdiği mesleklerdir. Bu ve yukarıkiler kendi meslek dayanışmaları ile orta sınıfların en esaslı kısmını meydana getirirler.

Serbest şehir (municipium): Batı Roma devletinde bölge yönetiminin geliştirilmesine imkân veren şehir bağımsız yönetimleri. Bu erken kuruluş, sonradan Batıda "belediye" organlaşması komünlerin ve şehir cumhuriyetlerinin gelişmesine temel olmuştur. Doğu Roma ile Batı Roma arasındaki bu fark Batı uygarlığının üstünlüğünü sağlayan sebeplerden biridir.

Serdengeçti: Osmanlı akıncıları devrinin özel bir terimidir. Serdengeçtiler ölümü göze alarak ordudan önce düşman safları içine dalan fedailerdi. Bugün aynı işi paraşütçüler görmektedir.

Sermaye (capital): Büyük endüstrili toplumda artık -değerin birikmesini sağlayan üretim araçları, ürün ve paradan ibaret bütündür. Sermaye fertler elinde biriktiği için "burjuvazi" denen bir sınıfı doğurur. Sermayenin doğuşu çağdaş Batı uygarlığına ait yeni bir olaydır. Eski toplumlarda sermaye ve onun birikmesinden söz edilemez. Sermaye "sabit" (constant) ve değişen (variable) olarak iki şekilde görünür. Kapitalizmi doğuran bu ikincisidir.

Sesegöre adverme (onomotopée): Birçok dillerde insan veya eşya adları onların çıkardıkları sesi taklitten doğmaktadır. Bu olay dil bilgisini olduğu kadar toplum bilgisini de ilgilendirir.

Sessiz ticaret (commerce muet): Kelimeli anlaşma ve sözleşme olmaksızın meydana gelen ticarî değişim şekli. Bazı ilkel kavimlerde âdet (töre) belirli bir yere değişilecek şeyleri koymaktır. Sonra, birinci kabileden kimseler bu yere ikinci kabilenin koyduğu malları alır, ona karşılık kendi mallarını bırakırlar. Eğer oraya konan mallar doyurucu görünmezse, herkes kendi mallarını alır ve gider.

Sevgi (amour): Bu kelimeyi "aşk" yerine kullanabiliriz. Ana sevgisi, cinsî sevgi, yurt sevgisi, meslek sevgisi, insanlık sevgisi gibi türlü şekilleri olmakla beraber dar anlamda aşk deyince iki cins arasındaki duygu bağılılığı anlaşılır. Aşk, toplum şekillerine ve kültürlerin gelişmesine göre türlü manzaralar almıştır. İlkel toplumlarda bizim anladığımız tarzda aşk yoktur. İlkeller için kadın, kendisinde tabu kuvveti belirli zamanlarda artan çarpıcı ve tehlikeli bir varlıktır. Cinsî

yasak bundan ileri gelir. Bu bir yana, kadına karşı cinsî duygu dışında bir saygı ve sevgi gösterilmez. Kabile halindeki toplumlarda kadının kaçırılarak elde edilmesi, ele geçmesi güç bir varlık olması idealleştirilmesinin başlangıcıdır. Harem'in doğuşu kadını erkekten tamamen ayırınca, tahsilsiz ve kapalı kadın ideal olmaktan çıkmış, erkek meclislerine katılan courtisane'lar onun yerini almıştır. Fakat daha önemlisi erkek meclislerinde tahsilli delikanlılara karşı aşkın doğuşudur ki, bu gynécée kurumunun neticesi olan aşk'ın İlk ve Orta çağlarda edebiyata girmiş olan homosexual şeklidir. Göksel dinler, insanda maneviliğe karşı ilgiyi uyandırdıkları zaman aşk görüşü de değişmiştir. Bu sonuncusu, kabile aşkı ile ilâhî sevginin birleşmesinden doğmuş olan Leyla ve Mecnun aşkıdır. Bunun özel bir şekli de Batı trouvère ve Troubadour'larında, türk âşık şairlerinde görülen şövalye aşkıdır. Burada sevgili, her türlü ulaşma arzusunun üstünde, sanki vücuttan ayrılmış bir varlık olmuştur. Çağdaş toplumda bu aşk kaybolmaktadır. Kadın tahsil görerek toplum içinde faal bir rol aldıkça, aşk bir yönlü bir idealleştirme değil, iki yönlü bir seçme ve tercih halini almakta, bir hayalin idealleştirilmesi yerine iki bağımsız kişinin duygu ve düşünce ile anlaşması geçmektedir. Bugünkü edebiyatta Ortaçağ klasik aşk anlayışına karşı tepki bundan ileri gelmektedir.

Sevicilik (clitorisme): Kadınlar arasında tabiata aykırı ilgi. Biyolojiyi olduğu kadar sosyolojiyi de ilgilendirir. Aile hayatının bozukluğu ve harem gibi bünyeler içinde artabilir. Tabiata aykırı ve bütün âdetlerce kötü görülmüş olduğu halde bazı memleketlerde yayılmıştır. 1966 İngiliz Parlemtentosunca meşru görülmesi istisnai bir olaydır.

Seyyar satıcı (marchand ambulant): Şehirlerde küfe veya araba içinde mahalle aralarında satıcılık yapan. İşporta satışı da bu zümreye girer. Seyyar satıcının sabit yeri olmadığı için belediye sınırlamasına bağlı değildir. İşportaların pazar kurdukları yer belediyece tayin edilmiştir. Seyyar satıcıların bağırarak dolaşmaları şehir halkını rahatsız ettiği için Batı şehirlerinde yoktur. Doğuda esaslı bir düzensizlik amilidir.

Sıla (pays natal): Şehre iğreti olarak yerleşmiş veya iş tutmuş olan köylülerin yılda veya birkaç yılda bir doğdukları yere dönmelelerine "sılaya gitme" denir. Bunu mevsimlik iş için şehre gelip devreli olarak bir mevsimi köyde geçirenlerin hareketliliğinden ayırmalıdır.

Silo (silo): Büyük şehirlerde Gar ve limanlarda buğday, arpa ve v.s. saklamaya mahsus büyük anbar. Dış ülkeden getirilen veya dışa gön-

derilen buğdayı tren ve gemilere koymak için yanlarında birçok vinç makineleri bulunur.

Sınav (e x a m e n): Osm. İmtihan. İlkden üniversiteye kadar bütün okullara girmek, bitirmek ve sınıf geçmek için geçirilen bilgi kontrolü kurumu. Yeni yetişenlerin başarı derecesi, kabiliyet ve meslek seçkinleşmesi bununla sağlanır. Sınavlar yazılı veya sözlü olur. Problem soruları veya test'ler şeklinde uygulanır. Demografik ve demoratik zaruretler (nüfus artışı, şehirlere birikme, okuyanların okul sayısıyla nisbetsiz çoğalması) test sınavlarına baş vurma zorunluluğunu doğurmaktadır.

Seviye (n i v e a u): 1) Hayat seviyesi (n i v e a u d e v i e): bir zümre veya bir toplum tabakasının, hayatın esaslı ihtiyaçları yetecek gibi görülmek üzere, ortalama durumu. 2) Toplum seviyesi: Bir toplum bünyesinin mertebelenmesinde belirli bir tabaka. Bir ferdin veya bir zümrenin toplum seviyesi, onun ait olduğu toplum tabakasının "tabakalaşma" vaziyeti ile tanımlanabilir.

Seviyedüşmesi (d é n i v e l l e m e n t): Belirli bir takım kültür unsurlarının kaybolmasından ileri gelen toplum ve kültür değişmesi. Seviyedüşmesi bir toplumun tabii, tabiatüstü veya sosyal çevreyi kontroldeki tesirliliğini azaltır. Göçler yüzünden bazı çiftçilik veya endüstri tekniklerinin kaybolması ve bundan dolayı çevre değişimleri (giriyecek pazarların eksilmesi) daha basit ve geri tekniklere dönmeye sebep olur.

Sığınan (r é f u g i é): Eski terimle "mülteci". Bir memleketten, uğradığı siyasi baskı veya kültür çatışması yüzünden başka bir memlekete geçen ve sığınan insanların durumu. Hindistanla Pakistan, Demir Perde mmeleketleri ile Demokrat dünya, Balkanlarla Türkiye arasında bu tarzda birçok sığınma olayları olmakta, pek çok sığınanlar yeni ülkelere yerleşmektedir.

Sığınanlar birliği (a s s o c i a t i o n d e s r é f u g i é s): İki Dünya Savaşı arasında ve bugün Avrupa'da olduğu gibi bütün dünyada sığınanlar, baskı altında memleket değiştirenler, yahut karşılıklı anlaşma ile iki memleket arasında nüfus değişimi yapanlar o kadar çoğalmıştır ki, bu tarzda sığınma zorunda kalanlar, kendi aralarında bir birlik kurmuşlardır.

Sığınanlar eğitimi (é d u c a t i o n d e s r é f u g i é s): Baskı altında memleket değiştiren ve yeni bir yurda sığınanlar, bu yeni şartlara kolayca uyamazlar. Onların yeni çevre içinde bütünleşmesini sağlamak için özel bir eğitime ihtiyaç vardır.

Sığınanlar tetkik derneği (association de l'étude des réfugiés): Avrupa ve Asya'da bu tarzda meydana gelen sürekli nüfus hareketi sosyoloji, demografi, coğrafya ve siyasî ilimleri aynı derecede ilgilendiren çok geniş bir araştırma konusu doğurmuştur. Böylece bu adı taşıyan bir Avrupa araştırma birliği kurulmuşken sonradan bu birlik bir Dünya Birliği haline geldi. Bu birlik Integration adında bir dergi çıkarmakta ve çoğu almanca olmak üzere devamlı yayınlar yapmaktadır. Birliğin merkezi Lichtenstein'in başkenti olan Vaduz şehridir.

Sığır: Eski türklerde dinî bir ayin olan "şölen" e gereken kurban hayvanı ele geçirmek için yapılan av töreni.

Sınıf (classe): Toplumda sınıf deyince, meslek, eğitim seviyesinde, bundan başka ahlâkî tavırlarda tüketimin nicelik ve niteliğinde, meslek gelirinde, siyasî ve dinî bağlanışta birbirlerini eşit gibi gören ve soydangelme olmayan kimselerin teşkil ettiği tabaka veya derece anlaşılır. Toplum sınıfları aşılabilir, yani birinden ötekine geçilebilir ve değişmeye elverişlidirler. Sınıflar halinde tabakalaşmış olan toplum bünyeleri dengesizliğe doğru giden bir dinamizm gösterirler. Antagonizma, çatışma, sınıf savaşı arızî olan olaylar değildir, bu bünyenin esasında vardır. İşbölümü ve iktidar bakımından sınıflar birbiriyle siyasî egemenlik konusunda kavga halindedirler, ve bundan dolayı toplumun bütünlüğünü çözülmeye götürürler. Sınıf savaşmasının şiddeti yalnız iktisadî ve siyasî seviye farkından ileri gelmez, aynı zamanda sınıf şuurunun doğmasından, ve onun sonucu olarak bir sınıf üyelerini birbirine bağlayan dayanışmadan ileri gelir. Fakat, kültür çevreleri ve milletleri görmeyerek sınıfları biricik sosyal gerçek saymak insan bilgisine ait büyük bir yanıldır.

Sınıf bölünüşü (fraction de classe): Bir toplum sınıfına bağlı ise de, aynı sınıf içinde bazı "çıkar" farklarıyla ayrılan ve aralarında bir dereceye kadar gerginlik olan bölümlerdir: burjuva sınıfında ilericiler veya gericiler, işçi sınıfında evrimci veya devrimciler gibi.

Sınıf sosyolojisi (sociologie des classes): Toplum sınıflarını ve genellikle tabakalaşmaları konu olarak alan sosyoloji dalı. Bu araştırma yolu Marxçı görüşe bağlı değildir. Türlü toplumlarda ve özel olarak çağdaş toplumda sınıf kuruluşunu incelerken yapılan araştırmalar Marxçı görüşün hükümlerine daima uygun gelmemektedir (Warner and Lund, The social life in a modern Community).

Sigorta (assurance, sécurité): Sigorta sözleşmesi manevî bir kişi olan sigorta şirketi ile sigorta olunan kimseyi birbirine bağlar.

Teknik ve kanunî sebeplerle, her tehlike sigortalanamaz. Sigorta kamu hukukuna bağlıdır. Hayat sigortası, sağlık sigortası, zarar ve ziyan sigortası, sorumluluk sigortası gibi nevileri vardır. Hedefi uğranan zararı ödemektir. Devlet memurlarının maaşlarından kesilen para çalışma devreleri sonunda alacakları emekli maaşını meydana getirdiği için bu da bir nevi sigorta sayılmalıdır. İşçilerin böyle bir sigortası yoktu. Son zamanlarda kurulan işçi sigortası teşkilâtı bunu sağladı. İşçi sigortası Sendikalara karşı sayılmaktadır.

Sihir (m a g i e): Bk. Büyü. Ancak büyüden daha geniş kapsamı vardır. Sihirbaz (magicien). Büyücülük (sotcellerie) sihir'in kalıtmsı gibi görülebilir.

Silâh (a r m e): Savaşta düşmanı yoketmek veya dize getirmek için kullanılan öldürücü ve yaralayıcı araçlar. Savaş dışında polis tarafından emniyeti sağlamak için kullanıldığı gibi haydut veya ayaklanan kuvvetler tarafından asayiş bozmak için kullanılır.

Silâhlanma (r é a r m e m e n t): Toplumun tehlike zamanında silâhlanmasını artırması veya bir savaşa hazırlanmak üzere silâhlı sayısının artırılması. Seferberlik ilânında silâhlanma en yüksek dereceye çıkar.

Silâhsızlanma (d é s a r m e m e n t): Barışta veya devletlerarası anlaşmada silâhlar sayısının azaltılması veya silâhların bırakılması. Siyasî gerginlikler devam ettikçe silâhsızlanmaya girilemez.

Sıkışık köy (v i l l a g e c o m p a c t): Korunma ihtiyacıyla yamaçlarda veya tepelerde kurulan köylerin evleri dar arazi üzerinde pek sıkışiktır. Ortaçağda Celâli'ler ve sonra eşkiya korkusu bu tarzda köyleri doğurmuştur. Karşısı: dağınık köy (village dispersé) Bk. köy.

Sınır (f r o n t i è r e): Toplum morfolojisi ve coğrafya terimi. Yurtları veya bölgeleri birbirinden ayırır. Deniz, nehir, göl veya dağlar zinciri gibi tabii olabilir, yalnız siyasî ahitleşmelerden doğmak üzere sun'î de olabilir.

Sevgi topluluğu (L i e b e n s g e m e i n s c h a f t): Manevî ilimler ve fenomenolojinin anlayışına göre toplum terimi. Üyeleri arasında kanadalılık, arkadaşlık veya ülkü birliği olarak bir "cemaat" kuracak kadar sıkı bağlarla bağlı olan topluluk şekli. Bazı aile şekilleri, bir ideal için birleşenlerin topluluğu, tarikatlar ve ahilikler böyledir. Her cemaat mulaka bir sevgi topluluğu değildir: Köyler veya aileler cemaat oldukları halde içlerinde şiddetli gerginlikler olabilir.

Selâmet dini (r e l i g i o n d u s a l u t): Tipik örneği hristiyanlığın insanları kurtaracak Mesih'e inanmalarıdır. Fakat bu inancın benzeri Mehdi şehlinde islâmlıkta da vardır.

Site yayılması (e x p a n s i o n d e s c i t é s): İlkçağın bağımsız toplu-
Sosyoloji Sözlüğü — 17

lumu olan site, kendi dışındakileri yabancı sayar. Ticaret için gelenler site yanında ayrı bir mahalle kurarlar ve sitelik hakkı olmayan métèque'leri meydana getirirler. Aynı dili konuşan siteler arasında gerginlik, savaş vardır, site tapınakları ve tanrıları ayrıdır. Fakat birbirlerini tanırırlar. Başka kavimlere yabancı (barbare) gözü ile bakarlar. Ancak siteler ticaret ve savaş yolu ile yapılabilirler. Ticaretle yayılanlar başka ülkelerde antrepoları ile yeni site çekirdekleri kurarlar: Yunanlılar, Fenikeliler gibi. Yahut başka siteleri istilâ ederek yayılırlar: Asur, İran, Makedonya ve Roma gibi.

Site (cité): İlkçağda bir tapınak veya tapınak ve pazar dolayında kurulan ve halkı rahipler, asiller, aşağı tabaka, dışardan gelenler, köleler olarak tabakalara ayrılan bağımsız şehir. (Fustel de Coulange, Le cité antique).

Siteli (citoyen): Sitede oturup onun kanunlarına göre bütün imtiyazlarından faydalananlara "siteli" denir. Köleler, mercator'lar, métèque'ler siteli sayılmazlar. Siteler yayılarak dıştan gelen halk çoğaldıkça azatlı köleler (client), plèbe'ler de sitelik hakkı kazanırlar. Burgların bir merkezde toplanmasından monarşiler ve çağdaş milletler doğdukça sitelik kavramının anlamı değişmiştir. Fransız devrimi (1789) siteliliğe yurddaşlık anlamını verdi. Ayrıca bir "dünya siteliliği" (citoyen bu monde) kavramı doğdu. Oliver Goldsmith'in bu adda eseri tanınmıştır (1762).

Sivil savunma (défense civile): Yeni savaşların kara, deniz ve havadan çok şiddetli hücumlarına karşı sivil halkı korumak için alınan tedbirlerden ibaret kurum. Zehirli gazdan ve bombalardan halkı korumak üzere sığınaklar yapılır. Sıgnağı kullanmaya vakit kalmadığı zaman maskeler kullanılır.

Siyaset (politique): Toplumda devlet ve hükûmetle temsil edilen güce (iktidar)sahip olmak suretiyle toplum problemlerini çözmeye çalışan faaliyetlerin bütünü. Siyaset görüşleri parlamentolu toplumlarda siyasî partilerle ifade edilir. Bu faaliyetler toplum faydasını sağlamak amacıyla ileri sürülürse de bazı kliklerin veya kimselerin şahsî çıkarlarını sağlamak için iktidarı ele geçirme amacı da bunun yanında yer alır. Kanun sanısının bu ikinci amacı görmesine engel olan demögojik propagandalardır. Bunlardan korunmak için halkın eğitim seviyesinin yüksek olması gerekir.

Siyaset meydanı (place d'exécution): "Siyaset" in kelime anlamı seyislik olduğu gibi, bununla atların kırbaçlanması kastedilirdi. Sonra, suçlara ceza verilen ve idam hükmünün uygulandığı yer anlamını almıştır.

Siyasî ilimler (sciences politiques): Eskiden hukuk ilimleri-ne bağılı iken gittikçe ayrı bir bilgiler dalı ve bir Fakülte halini almaktadır. Genel devlet teorisi, kamu yönetimi, şehircilik, diplomasi, siyasî coğrafya, ırklar ve sınıflar savaşı, demokratik idare, v.b. siyasî tarih bu disiplinin başlıca dallarıdır.

Seminarium rei publici (latince): Kamu oyuna baş vurulan toplantı, Romalılar kamu oyuna önceleri belirli devrelerde olmamak üzere baş vurulardı. Sonradan bu millet vekili seçimlerinde olduğu gibi her dört yılda bir baş vurulan bir kurum olmuştur.

Sınıflama (classification): İlkelerde zümre ve totem sınıflama-sı bu kavimlerin düşünce tarzı üzerinde esaslı rol oynamaktadır. Bu sınıflamalarda coğrafi yönler, yer ve gök, kutsal hayvan ve bitki-lerin bazı vasıfları, erkeklik ve dişilik hâkim olduğu gibi ayrıca züm-re, tabiat ve eşya sınıflamaları arasında aranan uyarlık (corres-pondance) ta düşünülmektedir. Durkheim, ilkelerdeki mantıkî düşüncenin köklerini bu dinî sınıflamalardan çıkarıyor. Lévi-St- Strauss ise bu sınıflamalarda toplum tecrübesi ve tabiat uyarlığı gör-mektedir (Lévi- Strauss, La Pensée sauvage).

Sınıflayıcı akrabalık (parété classificatoire): Belirli bir ak-rabalıkta statü ve adın türlü derece ve kategorilerdeki yakınlarla yayılması demektir. Bazı ilkelerde aynı terim çocuğu ve onun erkek kardeşini göstermek için kullanılır. Kız kardeşle teyze kızının, er-kek kardeşle kayının aynı akrabalık adları taşıdıkları çok görül-müştür. (Güney Amerika'da).

Sınıf mücadelesi (lutte des classes): Sınıf mücadelesi Marxçı sosyolojiye mahsus bir ifadedir. Her bakımdan marxism'e bağlıdır ve onun ideolojik neticesidir. Sınıf suuru fikri de ona bağılı olarak düşünülmelidir. Marx'a göre tarihin determinismi başka determinism-lerden üstündür ve onlara tesir eder. Sınıf mücadelesi fikrinin yo-rumlanması bakımından Marx'dan sonra gelenler ayrılırlar: Kautsky, Bernstein, Jaurès, Lénine, v.b. ları gibi.

Sınır (barrière): Tabakalar veya sınıfları birbirinden ayıran çizgi, "hudut."

Sipahi: Toprak beyliği. Türk devletlerinde Feodallık yerini alan bu or-ganlaşmanın en olgun şeklini Osmanlı İmparatorluğunda buluyoruz.

Sıra (ordre): Düzenli olarak bir toplumda yapılan işler, hareketler ve davranışların aldığı ardardalık hali. Yürüyüşte, satınalışta, bir taşıta binışte, bir yolculuğa çıkışta "sıra" büyük rol oynar. Sıranın kaybolması, sıraya uymamak, sırayı bozmak toplumun düzen ve dir-liğini kaybettiğinin işaretleridir.

Sıradan tipli (stéréotypé): Kendiliğindenliğini, orijinallliğini kaybetmiş olan tekrarlı ve otomatik tip. Moreno'ya göre küçük zümreler başlangıçta özgürlüğe sahip olduğu halde geliştikçe tekrarlı şekiller alır ve bir çeşit determinizme bağlanırlar.

Sinema (cinéma): Yeni tenikte sosyal etkileri en geniş olanlardan biri de sinemadır. Bir hayal oyunu olarak, tiyatronun yerini alamıyan sinema, ondan farklı bir alanda gelişmektedir. Tiyatro sahne tekniğine bağlı kaldığı halde, sinema ufkunu bütün dünyaya kadar yayar. Karanlıkta seyrediş onu rüyaya benzer bir hale koysa da, karanlık dikkatin daha kolay merkezleşmesini sağlar. Hatiplik ve fazla sözün yerini hareket ve ifade alır. Tiyatroyu anlamıyanlar sinemada ortak bir taraf bulabildikleri için daha popülerleşir. Bu vasıfları ile yığınların hüküm sürmeye başladığı ve düşünce yerini slogan'ların aldığı zamanımız toplumunda sinemanın rolü tiyatrodan büyüktür.

Siyans sosyal (science sociale): Le Play'nın kurduğu toplum ilmi. Türkiye'de Sabahattin tarafından "ilmi içtima" adıyla tanıtılmış olup, bu çığırdan ayırmak için Aug. Comte'un sociologie'sine "ilmi içtimai" denilmiştir. Gökalp önce bu kelimeyi benimsemişken sonra "içtimaiyat" yapma terimini kullandı. Fakat, bütün ilim adları kuruldukları batı dillerinden almalı beri içtimaiyat ve ilmi içtima terimleri bırakılmıştır. Hangi çığırı temsil ettiğini açıkça göstermek için biz Le Play'nin kullandığı terimi alıyoruz. Bu çığırda daha sonra Henri de Tourville, Edmond Demolins, Paul Bureau, Paul Descamps, v.b. ları yetiştirdi. Sosyoloji çığırlarının çoğalması yüzünden ilk kulanılan terimin tutmayacağını hisseden bu sonuncu zat kendi mesleğine tecrübi sosyoloji (sociologie expérimentale) dedi.

Siyasi parti (parti politique): Amacı siyasî iktidarı kontrol etmek ve kendi sanısını topluma yayarak seçimlerle iktidara gelmek olan az veya çok sıkı bir surette birleşmiş fertlerden ibaret birlik. Toplum yöneltme tarzları, topluma verilmesi istenen yön siyasî partilerin doğmasını hazırlar. Rekabet, çatışma, sınıf savaşıması ideolojileri doğurur, bunlar da yalnız siyasî partileri değil, bütün toplumun siyasî organlaşmasının temelini meydana getirir. Partiler Parlamento'da toplum ilerlemesinin derecelerine göre yer alırlar: toplumda evrimli değişmeyi isteyen parti devrimci (ihtilâlcı) partiye göre ortada sayılır. Eski kurumlara dönmek veya onları canlandırmak isteyen partiler başka bir kutuptadırlar. Böylece siyasî partiler aşırı soldan aşırı sağa doğru sıralanırlar.

Siyasi kriz (crise politique): Demokratik rejimde partilerarası

gerginliğin doğurduğu krizdir ki, seçimlerde bir partinin üstün başarı sağlamadığı gibi, partilerin uzlaşmasından doğan coalition hükûmetine de gidilemediği zaman meydana çıkar. Siyasî krizler iktisadî krizlerle birlikte veya ayrıca meydana gelebilir. Parlementolu yönetimde denge tamamen bozulunca, bu krizleri, ya yeni seçimlerde bir siyasî partinin üstün başarısı, yahut sınıf diktatörlüğüne kadar giden hareketler ortadan kaldırır.

Siyasî sosyoloji (sociologie politique): Devlet şekilleri ve siyasî bünyeleri inceleyen sosyoloji dalıdır. Hukuk sosyolojisi ile bazı noktalarda birleşir. (G. Davy, Sociologie politique).

Slogan (kalıp sanı): Sosyal psikolojinin esaslı konularından biri olup, (ing. kelime) fransızcada "devise" ve "mot d'ordre" denen kalıplaştırılmış, halk ruhunu sürükleyen "kalıp sanılar" büyük rol oynamaktadır. Duvar ilânlarında, gazete reklâmlarında, politikanın aydın bir karşılığı olmayan "parlak cümle" lerinde bu kalıplaşmış sanıları buluruz. (Muzafer Sherif, Outline of social psychology).

Sokak (la rue): Şehrin bölgelerini birbirine bağlayan en önemli vasıta sokaktır. Vücutta kan damarları ne ise şehirde sokak odur. Bir şehrin hayatında gündelik nüfus hareketi, banliyö-merkez veya iç daireler arası her günkü gidiş gelişler şehir hayatının en esaslı faaliyetini teşkil eder. Şehrin ticaret, endüstri, eğitim, yönetim hayatının düzenli işleyebilmesi, yani şehri teşkil eden bu fonksiyonların verimli olabilmesi için her şeyden önce taşıt araçları ve yayaların hareketini sağlayan sokakların hazırlanmış olması gerekir. Bundan anlaşılır ki sokak, çağdaş şehirde en önemli problemdir. Sokaklar caddelere ulaşır. Caddeler meydanlarda birleşir, yahut Garlara ve şehrin dış mahallelerine ulaşır. Fonksiyonları farklılaşmış bir şehirde ticarî rekabet merkezi, hükûmet daireleri, eğitim kurumları, orta tabakanın meskenleri, zenginlerin evleri, banliyö, fabrikalar, işçi evleri tekmerkezli daireler halinde birbirini kuşattığı için, bu geniş sahada milyonlarca insanın her günkü yer değiştirmesini ayarlamak son derece güçleşir. Bunu sağlayacak trafik kolaylığının ilk şartı sokaktır.

Sokak süpürgesi (trotteuse): Sokaklarda gezen ve seviyecek erkek arayan kadın veya kız. Daha hafif derecesi "sürtük" olup her ikisini toplum dışı sayılan fahişe'den ayırmalıdır. Bu tipi Vâsıf Enderunî şu mısrala anlatıyor: "Olma sokak süpürgesi, kâdın kadıncık ol!"

Sofa (espace entre les chambres): Bu, eski tip evlerde dehliz, koridor ve salondan farklı, odaların açıldığı geniş boş yerdir. Her katta böyle bir sofa bulunur, fakat salon gibi kullanılmazdı.

Softa (étudiant de théologie): Kökü: sùhte = pişmiş. Eskiden medrese öğrencilerinden ilerlemiş olanlara verilen isimdi. Softalar tahsillerini bitirince molla olurlar, müderris veya kadı olmak için bir "mülazemet" devresinden geçerlerdi. Bk. Mülazemet.

Softa isyanları (révolte des étudiants): Osmanlı tarihinde Celâlî isyanlarından önce İstanbul ve Anadolu'nun bazı kısımlarında halkı ve devleti rahatsız eden ve toplum düzenini bozan böyle isyanlar görülmektedir. Bu gün birçok ülkede görülen öğrenci ayaklanmaları onun yerini almıştır.

Solculuk (être partisan de gauche): Siyasî parti sıralanmasında sol yanı tutanların durumu.

Sondaj (sondage): Sosyal psikolojinin en çok kullandığı metodlardandır. Sosyoloji de ondan faydalanır. Bu, soru cetvelini kullanmak üzere yapılan her türlü tetkiktir. Bu suretle fertlerarası münasebetler, toplum gerginlikleri, sosyal roller, statüler, davranışlar, hatta kurumlaşmalar incelenebilir. Sondaj kamu sanısı tetkiklerinde de kullanılır. Kalabalık, yığın psikolojisindeki geçici toplum cereyanlarında, galeyenlar ve homurtularda, modaların yayılışında da sondaj bazı şartlarda kullanılabilir. Fakat bunlardaki başarı kamu sanısı tetkikleri kadar değildir. Sözel radyo, televizyon, sinema gibi sosyal etkisi geniş olan tekniklerin uyandırdığı kamu sanısını incelemek için sondaj anketle birlikte kullanılmalıdır.

Sondaj (sondage): Sosyoloji deneylerinde kullanılan özel bir metod. Kamu sanısı, piyasa üzerinde sampling suretiyle araştırma yapmadan ibaret bir metoddur.

Sonyıklık (catastrophe): Marx'a göre sınıf savaşması sonunda insanlığın, bütün kapitalizm sisteminin yıkılışını görmek üzere varacağı son adım. Bazı dinlerde "Deccal", "ahiret" görüşleri ve insanlığı kurtuluşunu haber veren gelecek ümitleri olduğu gibi Marx'da da bu "sonyıklık" proletarya ideali olarak ileri sürülmüştür.

Sop (clan): Ana soylu klandır ki türklerin boy organlaşmalarında (Yakutlar) baba soyuna karşılık "soy", ana soyuna karşılık "sob" veya "sıb" kelimeleri kullanılır. Soy - sob tek kelime halinde bugünkü türkçede de kullanılmaktadır.

Sorucetveli (questionnaire): Le Play'nin kurduğu "science sociale" çıғırında, bir monografide öğrenilmesi gereken noktaların listesini içine alan cetvel. Sonradan Amerikada ve İngiltere'de yeni araştırmalarda daha çeşitli ve değişik konulara ait soru cetvelleri kullanılmıştır. Başhcaları Ekoloji araştırmalarına ve şehir sosyolojisine

ait soru cetvelleridir. (Ruth Glass, The social background of a plan, A Study of Middlesbrough).

Sorumluluk (responsabilité): Her toplumda insanların kanun, kamu sanısı, meslek dayanışması ve kendi vicdanlarına karşı içinde bulundukları "cevap verme yükümlülüğü" demektir. Bu geniş tanıma göre sorumluluğun hukukî, ahlâkî, fikrî, meslekî türlü şekilleri vardır. Fakat hepsinde toplum baskısı önünde sorumlu olan ferdin vicdanıdır. Çünkü fert yaptığı işleri irade hürlüğü ile yapmazsa, toplum kendisini "sorumlu" sayamaz. Ancak, toplumlar üzerindeki araştırmalar bu duygunun her yerde aynı şekilde olmadığını, ilkel birçok toplumlarda toplum kurallarına karşı işlenen suçtan yalnız bir ferdin değil, onun ait olduğu bütün zümrenin (aile, sob, klan, kabile) sorumlu sayıldığını gösteriyor. "Vendetta" kurumu bu "kolektif sorumluluk" üzerine dayanmaktadır. Bu inanç şeklinde sorumlunun aranması "mistik" bir takım usullerle olur: dereceye düşen bir kim-seden, onun dolayında bulunan insanlar, hatta canlı ve cansız "eşya" sorumlu sayılır. Bu kolektif sorumluluğun bizim "ferdi" sorumluluğumuz şeklini alabilmesi uzun bir toplum evrimin eseridir. (Faucounet, La responsabilité).

Sosyal adalet (justice sociale): Adalet, İlkçağdan beri toplum düzeninde temel sayılan erdemdir. Başlıca hukuk, ahlâk, eğitim kurumlarını ilgilendirir. Fakat "sosyal adalet" özellikle sosyalist görüşün anladığı gibi, iktisadî eşitliği sağlama fikrinde toplanır. Hangi teoriye dayanırsa dayansın, bütün sosyalist ve dayanışmacı görüşler sosyal adalet fikrinde birleşirler. Yalnız onun gerçekleştirilmesi bakımından birbirlerinden ayrılırlar.

Soruşturma (interrogation): Bir toplum monografisinde kullanılan "anket", "sondaj" gibi metodlarda konuyla ilgili insanlar üzerinde derinliğine inceleme yapabilmek için kullanılan yol. Soruşturulan kim-selerin kuşkulanmamaları için dolambaçlı sorulara baş vurulur.

Sosyalizm (socialisme): Toprak ve sermaye halinde üretim araçlarının kolektif mülkiyetini ve sınıfsız bir toplum organlaşmasını savunan doktrin. Marx, kendinden önceki bütün sosyalizm çığırlarına "ütopik" ve kendisinin ileri sürdüğü tarihî maddecilik görüşüne "ilmi" diyor. Fakat 19. yüzyıl İngiliz B. endüstrisindeki işçi hareketlerine ait derin tetkikin bütün yeryüzüne ve tarihe genelleştirilmesi yüzünden bu da başka bir ütopi'ye ulaşır. Zamanımızda Batı toplumları içinde rol oynamakta olan birçok sosyalizm görüşleri ya Marxçılığın türlü şekillerde rötüş edilmesinden doğmuş, ya da ondan büsbütün ayrı ilkelere göre kurulmuşlardır. Von Mises, Schumpeter, Laski,

v.b. larının görüşleri böyledir. Genel olarak sosyalizmleri “evrimci” ve “devrimci” olarak ayırmalı ve ikinci görüşün komünizm ile birleştiğini işaret etmelidir.

Sosyal yardım (aide social): 1953 kararı ile yardım işleri statüleştirilmiştir. Mecburi tıp yardımı, sokakta bırakılmış çocuklara yardım, ihtiyaçlılara, hastalara, tedavi edilemeyenlere yardım, çocuk korunması, veremle savaş, kör ve dilsizlere yardım, sefaletle mücadele v.b. gibi.

Sosyografi (sociographie): Sosyoloji araştırmasına hazırlıktan ibaret sırf tasvirici olan disiplin. Sosyografi yalnız demografi, statistik, tarih, folklor, coğrafya ve ekoloji malzemesini toplumla ilişkisine göre sıralamaktan ve sınıflamaktan ibarettir. Etnolojiye göre etnografiye ne ise, sosyolojiye göre sosyografi de odur.

Sosyoloji (sociologie): 19 uncu yüzyıl ortalarında adı Aug. Comte tarafından konarak temelleri atılmış olan yeni ilim. Fakat Aug. Comte'dan beri sosyoloji araştırmaları çok ilerlemiştir. Bir yandan Le Play'nin monografi incelemeleri ve onun çıkırını sonradan çok genişleten tecrübi sosyolojinin Amerika'da kazandığı yenilikler, öte yandan yeni toplum görüşleri ve yeni metodlar sosyolojinin gelişmesine yaradı. Fakat bu yeni görüşler, karşıt fikirler halini aldığı ve ideolojilerle karıştığı zaman içinden çıkılmaz bir durum doğurdu: bu karşıtlık marxçı sosyolojinin devrimci şeklinde olduğu gibi toplum bütünlüğünü reddederek onun yerine yalnız sosyal “sınıf” ların gerçekliğini savunduğu halde Comte'dan gelen gelenek ve Durkheim sosyolojisi toplum bütünlüğü ve “millet” gerçeği üzerinde durmaktadır. Bu iki görüşü savaşır (militant) şeklinde uzlaştırmaya imkân yoktur. Bununla birlikte, Pareto'nun sosyolojisi ile Tönnies'in sosyolojisinde gerçek payları bulmak ve bunları Durkheim temel fikirleri ile birleştirmek mümkündür. Sosyolojiyi dağınıklıktan kurtaran ve ortak bir gerçek bulduran da böyle bir bakıştır (Hans Freyer, Soziologie als Wirklichkeitslehre).

Sosyolojik gerekircilik (détérminisme sociologique): Toplum olayları arasında zorunluluk ve gerekirlik bulunduğu hakkında sosyologların ortak görüşü ise de türlü tarzlarda yorumlanır. Başlıca iki gerekircilik şeklini işaret edelim: 1) demografik gerekircilik: Durkheim en kesin şeklini vermiştir. Buna göre toplum değişmelerinde hakim rolü nüfusla toplum hacmi arasındaki nisbet ve yoğunluk teşkil eder. 2) İktisadi gerekircilik: Marx, tarihi gerekircilik şeklinde toplum gelişmesinin hâkim sebebi olarak görmektedir. 3) Max Weber, Pareto, v.b. sosyologlar bir faktörler çokluğu ve ihtimalî gere-

kerliği, yukarıki iki görüşe karşı savunmaktadırlar. Demografik ve iktisadî gerekircilik, aslında birbirini tamamlar, fakat Pareto'nun gösterdiği gibi toplum olgularının çokşekilliliği bir faktörler bütünü-nü hesaba katmayı gerektirir. Böyle bir komplekste faktörlerden birini "sebebe" ötekileri "şart" diye ayırmak basit, ırcacı ve yanlış bir görüştür. Şart veya faktörler bütünü daima birlikte ele alınmalıdır.

Sosyolojizm (sociologisme): Toplum araştırmalarında Durkheim ve ardından gidenlerin yaptıkları gibi yalnız topluma ait sebeplerin rol oynadığını, toplumu şartlandıran antropolojik, coğrafi, psikolojik, biyolojik olguların rolü olmadığını ileri süren icracı görüştür ki Sorokin buna "sociologisme" diyor. Pareto bu görüşe karşı gelmekte ve bir sebepler kompleksine, bir de şartlar kompleksine yer vermektedir.

Sosyometri (sociométrie): Moreno'nun temellerini kurma iddiasında bulunduğu, küçük zümrelerin doğuşunu açıklamaya çalışan bilgi dalı. Moreno, Freud'un psikanaliz'i ile Bergson'un ruh hürlüğü felsefesini uzlaştırmak üzere giriştiği bu yolda önce psikanalizi sahneye koymak üzere "psikodrama" metodunu kullanmış, böylece dışsuur boşalmasını sahnede ve eylem içinde gerçekleştirmeye kalkmış, sonra bu iyileştirme (thérapeutique) usulünü genişleterek "sociodrama" haline getirmiş ve bundan sonra da küçük zümrelerin doğuşunu gösteren "sociogramme" ları çizerek arkadaşlık ilişkilerinin toplumlaşmayı aydınlatabileceği sanısına varmıştı. Ona göre bu metod sosyolojinin yapamadığı işi başaracak ve zümreleşmeleri meydana çıkaracaktır. Fakat, kesin determinist olan Freud ile kesin indeterminist olan Bergson'u uzlaştırmak imkânsız bir düşüncedir.

Soyçekme (atavisme): Biyolojide bir kuşak atlayarak büyük babalara ait vasıfların torunlarda meydana çıkmasıdır. Biyolojik benzeyişlerle sosyal benzeyişler karşılıklı birbirine etki yaptığı için, sosyolojiyi ilgilendirir. (H. Z. Ülken, Veraset ve Cemiyet).

Soydangelme (hérédité): Bazı özel yetiler, "istidat" lar belirli ailelerde sürüp gider: müzik, ilim, iş adamlığı yetileri gibi. Böyle durumlarda toplum ve biyoloji olayları birbirine karışır. Eğitimle soydangelme'nin sınırlarını belirtmek güçtür. Eski terimle "veraset".

Soydankalma (héritage): Eski terimle "miras". Bir ailede eski kuşaklardan çocuklara geçen mal, mülk ve para. Buna eserler, yazılar, şeklinde "manevi" soydankalanlar da girer. Toplumun soydankalanları (héritage social) bazen bütün kültür anlamında kullanılır.

Soylu-soysuz: Bu kelimeler türkçede "asil" ve "asil-değil" yani halk

anlamlarında kullanılır, “soy” baba nesli, “sob” ana nesli olduğuna göre “soyu sobu belli” sözü iki bakımdan soylu demektir.

Soysuzlaşma (d é g é n é r e s c e n c e): Biyolojik ve psikolojik anlamda vasıfların bozulması ve alçalması demektir. Fakat, alkolizm, “yapma cennetler” denen kokain, afyon, v.b. ları aşırı yorgunluk ve düzensiz hayat, yani bütün toplum etkileri biyolojik bünyede bozukluğu ve “soysuzlaşma” yı meydana getirdiği için, olay aynı zamanda bir toplum olayıdır. İçtenevlenme patolojik vasıfların artmasına sebep olduğu için önemli bir soysuzlaşma amilidir.

Spor (s p o r t): Yarışma ve rakabet üzerine kurulmuş, savaşçı güçleri olgunlaştıran disiplinli bir kolektif oyun tarzıdır. Spor hemen bütün toplumlarda büyük rol oynar ve her birinde özel şekiller alır. Bir nevi savaşa hazırlık olan silâhlı eski sporların yerine zamanımızda koşu, boks, güreş ve top sporları geçmiştir. Boğa güreşinde kanlı şekil görülür.

Sömürge (c o l o n i e): Bir devlet tarafından kontrol edilen ve dışardan gelip yerleşmiş kimselerin oturduğu, o devlete ait toprak parçası. Bu dar anlamını “sömürge” kelimesiyle karşılamadansa, olduğu gibi “koloni” demek daha doğrudur. Geniş anlamda iktisadî gelişme halinde bulunan büyük kapital milletlerinin elde ettikleri ham madde memleketleridir ki, önce birincisilerin iktisadî, sonra siyasî kontrol ve nüfuzu altına girerler.

Sömürge sosyolojisi (s o c i o l o g i e c o l o n i a l e): Emperyalizm ve sömürgelerin doğuşu, büyük göçler ve yeni kıt’alara yerleşmeler, ana-milletten ayrılan yeni milletlerin doğuşu, bu yeni toplumların bünye özellikleri konusudur. (René Maunier, S o c i o l o g i e c o l o n i a l e).

Sömürgecilik (c o l o n i a l i s m e): Kapitalist iktisadın hâkim olduğu milletlerin bundan yoksun olan memleketlere doğru yayılıcı siyaseti. “Sömürgecilik” dış pazara hâkim olmak üzere üretici olmayan memleketleri iktisadî nüfuzu altına koyan memleketlerin “e m p e r y a l i z m” lerinin sonucudur. İleri toplumlara ait nüfusun ilkel kavimler elindeki topraklara yerleşmeleri de “sömürgeleşme” adını alır.

Söz birliği: Bir ortak hedef ve amaçta birleşenlerin sonuna kadar birlikte çalışacakları şeklinde bir ahitleşmeye varmaları demektir. Söz birliği sözleşmeden kuvvetlidir.

Sözleşme (c o n t r a t): Bir toplumda fertler arasında kurulan ve hukuk esaslarına dayanan yazılı anlaşma. Sözleşme’nin ilk şekli ilkel kavimlerdeki dinî - hukukî - iktisadî bir kurum olan Potlatch’tır. Bu karmaşık ve bulanık kurum ileri toplumlarda yalnız iktisadî veya yal-

nız hukukî birer kurum olan “sözleşme” ler halini almıştır. — 17-18 inci yüzyıllarda toplumun sözleşmeden doğduğu fikri yayılmıştı ki son temsilcisi J. J. Rousseau’dur. Etnoloji ve sosyoloji araştırmaları gösterdi ki sözleşme toplumu değil, tersine toplum her türlü sözleşmelerin doğuşunu açıklar.

Statistik: Toplum olaylarını araştırmada kullanılan esaslı matematik metod ise de aslında birçok ilimleri ilgilendirir. Tabiat olaylarında kesin sebeplik ve determinizm değil, “olasılık” (p r o b a b i l i s m e) olduğunu ileri süren yeni bir görüş fizikten astronomiye kadar bütün ilimlerde statistiği kullanmaya çalışıyor. Fakat sosyolojide onun rolü birinci derecededir. Çünkü toplum olayları, hele devremizde olup bitenler çok karmaşık bir sebepler yumağı içinde olup bitmektedirler. Onları çözmek için mutlaka büyük sayılara yükselmek ve grafikler yardımıyla az çok sabit münasebetler bulmak gerekir. Erzak fiatları, nüfus değişimleri, göçler, suçlar, kendini öldürmeler, akıl ve ruh bozuklukları, âdetlerin değişmesi, moda hareketleri, basın olayları, kamu sanısı olayları, üretim, değişim ve daha birçokları statistikle incelenmektedir ve incelenebilir. (s t a t i s t i q u e).

Statü (s t a t u t): Her kişinin toplumda ve zümrelerde kendine vergi bir “yer” i vardır. Toplum bir insan kümelenmesi değildir, bu kümenin içinde düzenli bir yeralmadır. Toplum statüsü bir kimsenin, o toplumca değerlendirilmiş bir yer tutması demektir. Herkesin bir “statü” sü vardır. Yükselme fırsatları, servet, eğitim, doğuştan “imtiyaz” lar, vasıflar, hayat seviyesi, v.b. statünün kuruluş ve değişme şartlarıdır. Herhangi bir toplumda bir ferdin toplum statüsü onun katıldığı zümrelerden her birindeki (aile, kilise, siyasî parti, kulüb, v.b.) parçalı statülerinin toplamıdır. Bu 1) Ona dıştan yüklenmiş bir statü olabilir: bu ona, kendi yetilerine baş vurmadan dıştan verilmiştir. 2) Özel yetileri ve kendi çabası ile “kazanmış” olduğu statüdür. Statülerden çoğu birinciye aittir: çocuk ve erişkinin, erkek veya kadının, ananın, babanın, oğlun, eşin, soylunun, köylünün statüleri gibi. İkinciler iktisadî etkinliklerle ilişkili olanlardır (Joseph Fichter, S o c i o l o g i e, trad. de G. Hoyois).

Stadium (s t a d i u m): Büyük şehirlerde başlıca futbol maçlarının yapıldığı gibi yuvarlak veya ellips biçiminde amphithéâtre’la çevrilmiş büyük spor sahaları. Roma’da gladiateur’lerin, İspanya’da boğa güreşlerinin seyredildiği halk meydanlarının yerini çağdaş milletlerde stadium’lar almıştır. Maç tutkusu (passion) halktaki vahşî eğilimlerin hedef değiştirmesini (transfert) sağladığı gibi siyasî gerginlikleri de bir dereceye kadar gevşettiği için iktidarlar özel bir yer vermek-

tedirler. Fakat bir yandan da vahşî eğilimleri ve lüzumsuz yarışmaları kırbaçlamaktadır. Kısmen millî mücadele gücünü artırmaya yarar.

Stil (style): Her kültüre vergi, kılık, konuşma tarzı, dans, müzik, tavır ve hareket ritminin aldığı özel şekil. Buna belirli bir kültürün kendi "stil" i denir. Bu başlıca sanat eserlerinde kendini gösterir.

Subaşı (chef de police): Eski askerî organizasyonda bir kale içindeki askerlerin kumandanı.

Subay (officier): Asker takımlarına kumanda eden tahsilli kimse. Osm. zâbit. Subaylar Harp okulundan mezun olurlar ve mesleklerine göre piyade (yaya), topçu, istihkâm, levâzım gibi meslek dallarına ayrılırlar. Kara subaylığından ayrı deniz ve hava subaylarının okulları vardır. Subayların as-teğmenden generalliğe kadar kademeli rütbeleri yükselir. Bir rütbede başarı gösterenler üst rütbeye geçer. Sınavla Harp okulu üstünde bir tahsil veren Kurmay okuluna (erkânı harp) girebilirler.

Sulh (la paix): Bk. Barış.

Sulta (autorité): Bugün daha çok otorite diye kullanılıyor. Herhangi bir yönetimde yönetici yerinde olanların yönetilenlere karşı sahip oldukları güç. Bu, devlet işlerinde en çok kullanılmakla beraber öğretim işlerinde (müdür, öğretmen) askerlik işlerinde (kumandan, subay), herhangi bir resmî veya özel iş organizasyonunda da kullanılır. Bu güce sahip kimseye sultalı (otoriter) denir. Otorite irade, zekâ, üstün kişilik gibi psikolojik vasıflara bağlı olduğu gibi değer hükümlerine ve kamu sanısına da bağlıdır.

Sultan (empereur): İslâm - türk devletlerinde bazen kral, bazen imparator karşılığı kullanılır. Osmanlı padişahlarında kullanılan "sultan" tabiri ikinci, Magrip hükümdarlarında kullanılan birinci anlamdadır. Kelime "sulta" dan, siyasî otorite sahibi demektir. Sultanlık anlamında "Saltanat" kelimesi kullanılırdı.

Suçluluk (criminalité): Belirli bir toplumda kanun veya töre hâlindeki kuralları çiğneyen ve "meşru değil" sayılan hareket ki, buna karşı toplumun belirli yaptırıcı güçleri vardır. Durkheim "kolektif şuurun inançlarını çiğneyen fiil" diye tanımlamaktadır. Kamu vicdanını çiğneyen bazı fiilleri toplum "linç" şeklinde doğrudan doğruya, mahkemesiz cezalandırır. İlkelerde suçluluk mantık-öncesi zihniyete bağlı ve mistik usullerle belirtilir: Bk. Sorumluluk (Ernst Seelig, Traité de Criminologie, trad. Petit et Pariser).

Suç (crime, délit): Toplum düzenini bozan ve toplum değerlerini çiğneyen her fiil suç sayılmıştır. Toplum bünyelerine göre suç anlayışı değişir. Suçlu (criminel) yu yargılayan "mahkeme" (tribunal) ve suç, kamu vicdanını rahatsız eden neviden ise onu mahkemeye veren savcı'dır.

Suç statistiği (statistique criminelle): Her memlekette işlenen suçları nevelerine göre inceleyen statistiklerdir ki, suç ilmini veya suçluluk sosyolojisini ilgilendirir.

Suçluluk-ilmi (criminologie): Suçların sosyal, psikolojik, antropolojik sebeplerin araştırma ve ceza hukuku'na yardım eden ilimdir.

Suç sosyolojisi (sociologie criminelle): Genel olarak suçum bütün sebepleri arasından yalnız sosyolojik sebepleri ve "suçlu" hakkındaki kolektif hükümleri inceleyen ilimdir.

Suçlu göçü (ing. convict): Suçluların katile halinde başka bir ülkeye, çoğu bir koloniye göç ettirilmelerinden ibaret âdet. Avrupa'dan Amerika'ya ilk göçlerden bir kısmı böyle idi. Abbé Prévost, "Manon Lescaut" da bu göç cezasını anlatır. Avustralya suçlu göçleri ile doldu.

Sûfilik (soufisme): İslâm dünyasına mahsus olan mistisizm şekli. "Suf" (yün aba) giydikleri için bu ismi aldıkları söylenir. Sufilik İslâm tarikatlarının ortak yoludur. Genellikle sufi, Allaha cezbe ve vecd yolu ile ulaşacağı kanaatinde. Bunun için bütün sufiler Allaha yaklaşmak için çeşitli vecd tecrübelerinden geçmişlerdir. İlk sufiler teşkilatlanmamış ve kendiliğinden (spontané) coşkunlardı: Cüneyd Bağdadî Hallaç gibi. Sonradan çeşitli sufilik tecrübelerinin teşkilatlanmasından tarikatlar doğmuştur. Bunlardan bazılarında devran çok ritimli ve bedii bir manzara alır: Mevlevîlerin Sema'ı gibi. Bazılarında hareketsiz, sakin bir mürakabe halini alır: Nakşî'lerin zikr'i gibi.

Sübjektif metod (méthode subjective): Çekoslovak okulu diyebileceğimiz sosyologlar arasında Masaryk, Chalupny, v.b. toplum incelenmelerinde gözlem ve deneyin ancak içebakışla tamamlamak mümkün olduğu kanısındadırlar.

Sübjektiflik (subjectivité): Toplum içinde ferdin aldığı içe çevrilmiş durum. Toplumda yasaklar, baskı ve dirlik çocukluktan başlayarak eğilimlerin durdurulması ve içe katlanmasına sebep olur. Bu hal de "sübjektiflik" dediğimiz ruhi hali doğurur, ki buna "sübjektifleşme" (subjectivation) denir.

Sünne (coutume de Prophète): İslâm'da Peygamberin sözleri ve fiilleridir ki, İslâm dünyası için örnek sayılmış ve Kur'an'ın hükümlerini tamamlamıştır. Bundan dolayı da Batı dillerinde Traditions diye de karşlanır.

Süreç (processus): Eskiden bu yerde "vetire" kelimesi kullanılırdı. Fakat aynı kelime procédé karşılığı da kullanıldığı ve ikincisinin birincisiyle hiç bir münasebeti olmadığı için yanlıştı. Bundan dolayı processus karşılığı olguların sürüp gitmesi anlamında "süreç" diyoruz. Kelime önce Fizik'te kullanılmıştır. Sosyoloji ve iktisada oradan geçmiştir: bir üretim süreci gibi. Zincirleme bir vakalar serisi gözönüne alınca süreç meydana çıkar. Bütün değerler ve sosyal kurumların işleyişinde çeşitli süreçlerle karşılaşırız. Sosyoloji, süreçleri meydana çıkararak sebeplikleri arar.

Süredurum (inertie): Toplumda veya kültürde "süredurum", bazı kültür unsurlarının değişmeye karşı direnmesi, intibak edemediği bir ortamda devam etme gücü göstermesi halini ifade için kullanılan bir terimdir. Asıl bir Fizik terimidir.

"Süreç": Anadolu'da alevîler arasındaki öz türkçe ile yapılan bir törenin adı. Ayrıca bunlardan Doğu bölgesinde oturan bir kısım da bu adı alır.

Sürgün (exil): Toplumda bir kimse veya bir zümrenin toplum içinde yalnız bırakılması ve yerinden uzaklaştırılması, bazen toplum dışına çıkarılması demektir. "Sürgün" çoğu kere siyâsîdir. Kolektif iç ve dış sürgün İkinci Dünya Savaşı içinde en sert şekilde "Temerküz kampları" denen kuruluştaki görüldü. İlkçağda ostracisme âdeti vardı.

Sürgün avı (chasse de poursuite): Orman veya kırdaki avcılarının avlanacak hayvanları her taraftan sıkıştırarak tuzığa düşürme suretinde yakalamalarına denir. Eski türklerin "sığır" dedikleri av ayını bir nevi sürgün avı idi. (Mahmut Kaşgarî, Divan-ı Lûgat; Mir Hund, Ravzat-üs Safa).

Sürtük: Bk. sokak süpürgesi.

Sürü (h orde): Devamlı olarak birleşmiş aileler ki, belirli bir bölgede otururlar. (Eşanlamı: bande). Sürü genel olarak acı — toplayıcı'lardan ibarettir. Bu kelimeyi yerleşmiş veya yarıyerleşmiş zümrelerde kullanmamalıdır. Sürü, daha geniş bir zümrenin çözülmesinden doğabilir, fakat yine de onun içinde yaşayabilir: Çingeneler gibi. — Haydut sürüsü bir çeşit "çete" (gang) dir, yalnız daha az organize — Gençler sürüsü, toplum kontrolünden kaçan delikanlı yaşıdakilerin meydana getirdiği dirliksiz kalabalıktır ki, zamanımızda "âsi gençlik" adı altında türlü şekilleri görülmektedir.

Sürü içgüdüsü (*instinct grégaire*): Bir kısım sosyal psikologlarca toplum hayatının temeli olarak ileri sürülen ve bazı hayvanlarla insanlarda ortak sayılan bir içgüdü şekli. Başlıca Mc Dougall tarafından savunulmuştur. Arı, karınca, köstebek gibi mafsallı veya fıkralı hayvanlarda bu içgüdünün çok gelişmiş şekilleri olmakla birlikte, insanların toplum hayatını onunla açıklamak yanlışır.

Sürüm ve istek (*offre et demande*): Klasik iktisat görüşünde en temelli sayılan olay ki, Adam Smith onu bir kanun şeklinde göstermişti. Fakat toplum olaylarının incelenmesi sürüm ve istek arasındaki orantının içinde bulunduğu toplumun değer hükümlerine bağlı olduğunu göstermiştir (Simiand, Ekonomi ilminde müsbet usul).

"Sütü bozuk": Irkçı görüşe göre toplum dayanışmasını bozan en önemli faktör. Bu görüşte olanlar toplum dayanışmasının temelini kandaşlıkta görürler. Eğer toplum içine ayrı köklerden gelenler karışmışsa, onlara göre, böyle bir durum toplumun bozulmasında rol oynar. Irkçı teori gibi "sütü bozuk", "kanı bozuk" hükümleri de temelsiz peşin hükümdürler.

Syndiasmik aile (*famille syndiasmique*): Lewis Morgan'ın anabuyruklu bir aile tipine verdiği addır ki, ona göre "Punalua" ailesinden sonra gelir ve onunla ferdi evlenme başlar, ancak yine birçok aileler ananın otoritesi altında birlikte otururlar.

Ş

Şahid (*té m o i n*): Bir vakanın oluşunu gören ve bunu kanun (mahkeme) önünde anlatan kimse. Bu kimsenin yaptığı işe şahitlik (şahadet) denir. Hukukî vakalar dışında da tekrarı mümkün olmayan toplum olaylarında şahide baş vurulur. O zaman yakın olaylar için canlı şahid'lerden, uzak olaylar için tarihî vesikalardan faydalanılır.

Şakird (*él è v e*): Bk. öğrenci, talebe.

Şamar oğlanı (*bouc é missaire*): Eski İsrail âdetinde bütün suçlar üzerine yüklenen kimse. Herkesin hücum ettiği ortak hedef. Türkçede bu yerde "Şamar oğlanı" tabiri kullanılır.

Şakavet (*brigandage*): Asayişin bozulduğu ve şehirlerarası emniyetin kalmadığı zamanlarda köyleri ve taşıt araçlarını basan çetelerin yaptığı saldırgan hareketler. Şakavet ve eşkiyalık anlamdaştır ve aynı kökten (şaki) gelir.

Şad-pit: Eski türklerde devlet mertebelenmesinde belirli bir otorite derecesi. Daha üstün derecede "Yabgu" lar bulunur.

Şaman (c h a m a n): Orta Asya'da en çok türkler arasında yaygın olan ilkel bir dinin büyücü ve ayin başkanlarına verilen ad. Buradan, din de şamanlık (c h a m a n i s m e) adını alır. Fakat bu din şekli bütün Kuzey Asya'da, türk olmayan kavimler arasında da yaygın olduğu için onu ilkel din şekillerinden biri saymak daha doğru olur. Şamanlığın en tipik örneğini Yakutlar arasında buluyoruz. Şamanlıkta Gök tanrıları ve karmaşık bir mitoloji vardır. Şamanlar kadın elbisesi giyer, ayinde kendilerinden geçerler. "Barak" dedikleri bir atla göğe yükseldiklerine inanırlar. Anadoludaki bir kısım Tahtacı ayinleri ile şamanlık arasında münasebet arayanlar olmuştur. (Baha Sait, Bektaşılık, Türk Yurdu, 1925; F. Köprülü, Influence du chamanisme turca - mongol, 1929).

Şark (O r i e n t): Doğu kelimesi yalnızca bir coğrafî yön gösterir: Anadolu'nun doğusu gibi. Aynı zamanda Avrupa ve Amerika kültürlerinin dışında kalan eski kültürlerin bütününü ifade etmek istediğimiz zaman Şark veya Doğu kelimelerini kullanırız. İslâm, Hint, Çin ve eski İran kültürleri bu Şark (Doğu) kavramının içine girer. Şimdi "yarı-gelişmiş" veya "gelişmemiş" terimleri ile Batı kültüründen ayırma şeklindeki adlandırma, yerinde değildir. Çünkü bu kelimeler yalnız teknik ve ilim bakımından yetmezliği gösteriyor. Halbuki, bu kültürlerden her birinin kendine vergi özellikleri ve orijinallikleri vardır.

Şarkı (c h a n s o n): Tam halk ağzı olmayan, daha çok şehirli orta tabakalarının zevkini ifade eden lirik musikî besteleri. "Şarkı" ların konusu sevginin türlü safhaları ve eğlencelerdir. Çalgılı kahvelerde şarkı söyleyen erkek veya kadın şarkıcı (chanteur, chanteuse) olduğu gibi, şarkı besteleyenler (chansonnier) de vardır.

Şantajcılık (a r t d e c h a n t a g e): İktisadî düzenin bozulduğu zamanlarda gizli mal getirenleri veya piyasadan mal çekenleri tehdit ederek kazanç sağlayanların baş vurduğu eşkiyalık şekli. Aslında şantajcının tehdit ettiği "ithalâtçı" veya "istifçi" nin durumları da şantajcı gibi ahlâka - aykırıdır ve hepsi anormal iktisadî durumdan faydalanmaya çalışan "vurguncu" lardır.

Şarlatanlık (c h a r l a t a n e r i e): Ağız kalabalığı ve göz boyacılık ile halkı kandırmaya çalışanların hali. Şarlatanlık, demagojinin hâkim bulunduğu zamanlarda yayılır. Halkı uyarıcılar bulunmaz ve halkın eğitim seviyesi düşük olursa şarlatanlık ciddi bir tehlike halini alabilir.

Şapka (c h a p e a u): Batı milletlerine mahsus başlık (serpuş). Türkiye'de batılaşma hareketi başladığı zaman ilk şapka giyen zat Ab-

dullah Cevdet oldu. Atatürk 1925 de bir kanunla şapkayı fes, külâh ve sarık yerine resmî başlık haline koydu.

Şecaat (bravoure): Savaşta veya memleket içindeki saldırma hareketleri zamanında bunlara karşı duran ve önlerinde irkilmeyen cesur kimselerin erdemi. Şecaat toplumlarında daima üstün bir değer olarak görülmüş ve öğülmüştür. Bu da toplumlar arasında ortak bazı ahlâk temellerinin olduğunu gösterir.

Şehid (martyr): Din uğrunda kendini feda eden kimse. Mecaz olarak herhangi ideal uğruna feda edene de derler. Ortaçağ İslâm ve Hristiyan dünyaları şehid (martyr) lerle doludur. Bu ölümü göze almaya “şehadet” (marthyre) denir. İslâmda şehid din uğruna savaşta ölenlere denir. Hristiyanlarda bu daha ziyade savaş dışında inanç mücadelesinde kendini kurban edenler için kullanılmıştır. İslâmın doğuşu sırasında müridlerden şehid (martyr) ler vardır.

Şehirli (citadin): Şehre yerleşmiş ve bir şehrin devamlı sakini olan kimse. Karşısı: köylü (paysan, villageois). Eskiden şehir halkı köylüden âdet, kılık ve kuralları ile ayrılırdı. Şehirle köy arasındaki ilişik yalnız köyden gelen seyyar satıcılardan ibaretti. Şimdi hızlı endüstrileşme hareketi yüzünden köylerden şehirlere devamlı akın olmakta ve şehirlerin etrafı gece kondularla dolmaktadır. Buna şehirlerin köyleşmesi denebilir. Böyle bir tehlike önünde şehirliğin kendi aralarında dayanışma yapmaları ve şehircilik suurunu uyandırmaları gerekir. Şehirli Dernekleri bu suuru canlandırmada rol oynayabilir.

Şehir planlaması (planification urbaine): Modern şehirlerin, bir yandan nüfus birikmesi ve yoğunlaşma, bir yandan da tam tersine endüstri merkezlerine ve uydu - şehirlere doğru dağılma yüzünden nisbetsiz tarzda bölümlere ayrılması ve parçalanması önünde iktisadî ve fikrî fonksiyonlarını birinci derecede gözönüne alarak planlaştırılması zarureti doğmaktadır. Şehir planlaması işine şehircilik, şehir sosyolojisi, iktisat, teknoloji, demografi, coğrafya'nın ortak çalışmaları ile girilmektedir. Böyle bir dağılmanın planlama ile önlenememesi şehrin parçalanmasına kadar gidebilir. Belediye hizmetleri işlemez olur. Şehrin yapılarını kontrol, kanalizasyon, trafik, sokakların temizliği işleri felce uğrar. Susuzluk, pislik, sağlık şartlarının yetmezliği ile belediye içi ve dışı arası ayrılmaz bir hale gelir. Orta - Doğu'nun bir kısım bölgesi, meselâ İstanbul böyledir.

Şart (condition): Toplum olaylarının açıklanmasında asıl sebepleri “şart” lardan ayırmalıdır: meselâ sitenin doğuşunda kabile inançlarının birleşmesi sebep, birleşme yerinin seçilmesi, en elverişli pazar

yeri, aynı dili konuşanların yaklaşması, v.b. şarttırlar. Bunlara, böyle birçok olunca, "hal ve şartlar" (circonstances) da denir.

Şarh hürriyet (liberté conditionnelle): Çağdaş toplumda mutlak hürriyet ve mutlak disiplin görüşlerine karşı vaziyet alan ve kişiciliği (personnalisme) savunan Em. Mounier'nin görüşüdür (1940). — Biz de buna benzer bir görüşü "Aşk Ahlâkı" ve "İnsanî vatanperverlik" te savunduk (1930 - 1933).

Secere (généalogie): Bk. Tomar.

Şehir (ville): R. Maunier'nin tanımına göre, şehir "münasebet" (relation) leri artırma ihtiyacından doğan yerleşme cemaatidir. "korunma" ihtiyacından doğan köyden bu vasfiyle ayrılır. Az veya çok büyük olabilir. Site, Burg, serbest şehir, tüccar sitesi gibi tarihte türlü toplum şekilleri şehrin çeşitleridir. Eski şehirler, çoğu kere, başlı başına bir toplum veya siyasî bir bütün oldukları halde çağdaş şehirler "millet" denen yeni büyük toplumun bir parçasıdır. Başlıca şehir çeşitleri: 1) Eyalet şehri (ville provinciale): Tesiri ve organlaşması bir bölgeye bağlı olan, fakat oradaki bütün köy, kasaba ve başka küçük yerleşme birlikleri üzerinde iktisadî etkisi olan şehir havzası köy alanları ile şehir alanlarını birbirine bağlar. 2) Sığınak şehir (ville de refuge): İstemedi suç işlemiş kimselere sığınak görevi gören şehir bölgesi. Meselâ eski İbranîlerde sığınak şehir kurumu vardı. Suçlu orada kendinden öç almak isteyenlere karşı emniyette bulunurdu. Kuzey Afrikada, bir zaman Orta Amerikada vardı. 3) Başkent şehir (ville de Capitale): Bir millet veya konfederasyonda siyasî egemenliği temsil eden ve devlet merkezinin bulunduğu şehir. Çoğu kere bu şehir memleketin en büyük ve yoğunlu şehridir. Bazen yalnızca siyasî merkezdir: Wachington gibi. 4) Uydu-şehir (ville satellite): Ana şehre veya Başkende yakın olup, şehir yoğunluğunu gevşetmek için kurulur. Şehirlerin gelişmesi çağdaş toplum olan milletin gelişmesi ve büyük endüstrinin doğması ile paraleldir. Bu olay İlk ve Orta çağların görevleri farklılaşmamış şehirleri yerini farklılaşmış şehirlerin alması sonucunu doğurmuştur. Eski şehirlerde birbirine organik olarak bağlı olmayan ve her biri çarşısı, tapınağı, medresesi, v.b. ile ayrı birer küçük site gibi yaşayan kasabaların birleşmesinden doğuyordu. Onları birleştiren yalnız saray, kale gibi siyasî gücün merkezi idi. Yeni şehirler bir rekabet merkezi etrafında tekmerkezli daireler halinde kurulmakta olup şehrin ekonomik, fikrî görevleri arasında organik bir bütünleşme doğurmuştur. Merkezden dışa doğru sanat ve fikir kurumları, zengin mahalleleri, orta tabaka mahalleleri, fabrikalar, işçi mahalleleri, banliyöler yer alır. Bu sonuncula-

rın sırası türlü şartlara göre değişir. Orta-Doğu şehirleri henüz eski bünyelerini kıramamışlardır. [Şehir sosyolojisine temel araştırmalar Maunier, Mc Kenzie, Park, Burgess, L. Warner, George, M. Quoist, Sorokin, Osborn, v.b. tarafından yapılmıştır.] Eski şehirlerde kare-plan (Pekin gibi), yuvarlak-plan (eski Viyana veya Bağdad gibi), kaleli şehir, açık şehir, yeni şehirlerde koloni şehri, tarihî gelişme şehri, v.b. tipleri ayrılabilir.

Şehirbirleşmesi (c o n u r b a t i o n): Ayrı şehirlerin ortak iş kuruluşları yüzünden birbirine yaklaşması ve bunların tek bir büyük şehir içinde erimesi hali. Genel olarak böyle bölgelerde yine eski şehir merkezlerinde çok büyük demografik yoğunlukta bazı çekirdekler vardır. Bu çekirdekleri bağlayan kısımlar bir derece daha az şehirleşmiştir. Parçalar birleşmeden önce bu kısımlar "banliyö" görevini görüyordu.

Şehir ekolojisi (é c o l o g i e u r b a i n e): Şehir morfolojisinin nüfus hareketine göre incelenmesi, şehri meydana getiren "daire" ler ve "mahalle" lerin sosyal fonksiyonların "rakabet" temel fikrine göre farklılaşmasına göre ayrılışına, ticaret merkezi, zenginler ve orta hallilerin mahallesi, işçiler mahallesi, endüstri bölgesi, banliyö olmak üzere birmerkezli daireler halinde şehir bölgelerini inceleyen sosyoloji dalıdır.

Şehir sosyolojisi (s o c i o l o g i e u r b a i n e): Şehirlerin doğuşu, evrimi, iktisadî ve fikrî fonksiyonları, şehir morfolojisinin gelişmesi, ekolojik incelenmesi, şehir tipleri, v.b. le uğraşan bir sosyoloji dalıdır. "Şehircilik" (u r b a n i s m e) denen daha çok teknik konuya temel olur.

Şehir tıkanması (c o n g e s t i o n u r b a i n e): Nüfusun bazı şehirlerde az bir alan üzerinde fazla yoğunlaşmasından doğan olay. Bu hal, şehirlerin dışı doğru genişleme aramasına, şehir çevresinin (banlieue, faubourg) bünyesine, en sonra uydu - şehirlerin doğmasına sebep olur.

Şehir yerdeğiştirmesi (d é p l a c e m e n t u r b a i n): Şehirlerin zaman içinde ilk kuruldukları yerden başka yere doğru kaymaları hali. Yeni bir cezip merkezinin doğması, siyasî ve iktisadî değişme buna sebep olabilir. Malatya, Nezip savaşında ordu konaklaması yüzünden yer değiştirdi. "El-Aziz" mamuresindeki tren yolu yüzünden Harput yer değiştirdi. İstanbul'da Tanzimattan sonra yerdeğiştirme devamlı olarak rol oynuyor.

Şehircilik (u r b a n i s m e): (u r b s: şehir) Şehirler kurma sanatı. 1935'deki Milletlerarası modern mimarlık kongresinin kararlaştırdığı ve

1941 de Fransa'da neşr edilen Charte d'Athènes bir şehrin dört esaslı fonksiyonunu gösterdi: 1) insanlara sağlam bir mesken sağlamak (mekân, temiz hava, güneş), 2) tabii - beşerî faaliyetin yapılabilmesine elverişli iş yerlerini organize etmek, 3) serbest saatler için kullanılacak olan tesisleri meydana getirmek (dinlenme, eğlenme yerleri, 4) mesken, iş ve eğlence yerlerini birbirine bağlayan bir ulaştırma şebekesi kurmak. Fransa'da birçok şehirlerde buna göre projeler hazırlanmıştır. Urbanisme planında şehrin türlü sosyal fonksiyonlarına karşılık olan ayrı bölgeler düşünülmüştür. Urbanisme şehir sosyolojisi ve Ekoloji tetkiklerinden önce doğmuş olduğu için başlıca mimarlar ve belediyecilerin düşünceleri hâkim olmuştur. Bir toplum şekli olarak şehrin evrimi ve sosyal fonksiyonları gözönüne alınmayınca bazen ütopyik görüşlere doğru gidebilir.

Şehirleşme (urbanisation): Nüfusun şehirlerde merkezleşmesidir ki, gittikçe artan fertleşme ve dünyalaşma (sécularisation) dan ibaret bir toplum ve kültür değişmesi doğurur.

Şekilcilik (formalisme): Şekillere, kurallara kesin olarak bağlanmadan ibaret toplum davranışı. Böyle bir davranış kültür değişmelerine karşı direnme, hareketsizlik ve her türlü gelişme imkânsızlığı halini alır. Şekilcilik, Gökalp'ın gösterdiği gibi, yalnız eski donmuş kurallara (kaidelere) bağlanan muhafazacı görüşte değil, aynı zamanda geleceği raddeden ve toptan değişmecilerde, radikalistlerde de vardır. Bunun için, türk sosyoloğu onlara hareketli, dinamik ve kültür değişmelerine elverişli gelenekçilikle karşı koyuyor.

Şekilcilik, hukukta (formalisme juridique): Hukukta olayların değil, kanun şekilleri, norm'ların bulunduğu fikrini savunan görüş. Sosyoloji, başka toplum olayları gibi hukuk olgularını da bir şey gibi ele alır ve onları kolektif tasavvurlar içinde görür. Gurvitch hukuk olgularını öteki toplum olgularından ayırmak için onlara "normatif olgu" diyor.

Şekilci sosyoloji (sociologie formelle): Toplum olaylarının fertlerarası ilişkilerden doğduğu ve "muhteva" nm insan ruhlarına, şüurlara ait olduğu düşüncesine dayanan bu görüşe göre sosyolojinin asıl konusu bu ilişik (münasebet) şekillerinden ibarettir. Bu görüşü önce Simmel savundu. Daha yakında L. von Wiese onu yeni bir tarzda canlandırdı.

Şekildeğiştirme (transformation): Bunu evrim, devrim ve ilerleme (progrès) den ayırmalıdır. Şekildeğiştirme aynı tip içinde esaslı bir toplum değişmesi olmadan da olabilir. Bu, birbirine komşu kültürler arasındaki etkinin veya üstün bir tekniğin etkisinin sonu-

cu olarak doğan yeni şekilleri almadan ibarettir. Şekildeğiştirme'nin arkasından gerçek bir evrim veya kültür değişmesi gelebilir, nitekim bu süreç hiç bir esaslı kültür değişmesi doğurmadan kalabilir.

Şemalar (s c h ê m e s): Davranışçı sosyoloji görüşüne göre (b e h a v i o r i s m) toplumda davranışın dış şemaları (Pattern: modêle) vardır. Model veya şemalar ile kişilikler ve toplum statüleri arasında bağlantıyı gözönünde bulundurmalıdır. Şemaların sıralanmasında üç unsur incelenir: a) evrensellik (uygunluk seviyesi ve derecesi); b) toplum basıncı; c) toplum değeri; — Bundan sonra kültür modelleri tetkik edilir. Bunlar da: 1) yerleşmiş örfler (töre) ki en sağlam olanlardır; 2) âdetler, daha gevşektir; 3) basit görenekler (usage). Modellerde (P a t t e r n) değişmeler: başlıcaları ideal şemalar, gerçek şemalar, davranış normu olarak şemalardır. Normlar da iki türdür: A) açığa vurulmuş normlar, B) gizli kalmış (i m p l i c i t e) normlar.

Şeref sistemi (s y s t è m e d ' h o n n e u r): Bütün toplumlarda bir yandan zümrelerarası, bir yandan fertlerarası rakabet (c o m p é t i t i o n) esasına dayanan bir şeref sistemi hüküm sürer. Buna göre toplumda yaşayan kültürün değerler sisteminde üstün yer almak gerekir. Bu değer alma yarışı toplum psikolojisi bakımından bir şeref sistemi manzarası gösterir: değerlerde en üstün hükmü toplayan kimse en şerefli sayılır. Bütün ayinler, törenler, geçim için yapılan kolektif işlemlerde değer yarışı ve şeref bakımından mertbelenme toplumda bir yandan zümreler arasında, bir yandan fertler arasında birer mertebelenmenin doğmasına sebep olur. Böyle bir şeref mertebelenmesinin en kesin şekli kabileler arasındaki rakabette veya çağdaş toplumda demokratik bir hürlük düzeni içindeki "rakabet" lerde kendini gösterir.

Şeriat (l é g i s l a t i o n): Dinî kanun. Peygamberler yalnız Tanrının emirlerini getirdikleri ve halkı doğru yola çağırdıkları zaman "nebi", fakat yeni bir kanun (Şeriat) getirdikleri zaman "resul" dürler. Benî İsrail peygamberleri genel olarak "nebi" dir. Yalnız Yahudilik (Tevrat), hristiyanlık (İncil) ve islâmîlik (Kur'an) resullarla gönderilmiş olan yeni şeriatlar kurmuşlardır.

Şey (c h o s e): Durkheim'a göre toplum olaylarını bir "fikir" gibi değil, bir "şey" gibi görmelidir. Sosyolojiyi gündelik bilgidен, sübjektif görüşlerden ayırarak ilim haline koyan budur. Monnerôt ve Dufrenne toplum olgularını "şey" gibi görmek imkânsız olduğunu iddia ediyorlar. Existentialisme'e dayanan bu düşünürler için toplum olguları "insanî" olduklarından dolayı varoluşa aît ve sübjektif'dirler. (J.

Monnerot, Les faits sociaux ne sont pas des choses).

Şeytan (Satan, diable): İlkel dinlerde aynı zamanda hem koruyucu hem çarpıcı olan kutsal güç (mana) ileri dinlerde birbirinden ayrılarak iki karşıt güç veya biri ötekinden çıkmış olsa da ona karşı koyan menfi güç halini alır. Böylece gelişmiş dinlerdeki “şeytan” tasavvuru doğar. İslâmlıkta Şeytan, Tanrıya isyan eden melek, menfi kuvvet, insanları kötülüğe doğru götüren, yoldan çıkarıcı güç olarak anlaşılır.

Şirket (compagnie): “Ortaklık”. Sözleşme ile kurulmuş iktisadî birliklerdir ki, sözleşmenin özelliklerine göre anonim, limited, kolektif adlarını alır. Ortakların eşit hakları olduğu ve yalnız kazanç amacıyla kurulmadığı zaman kooperatif olur. Şirketlerin sermayesinin birleşmesinden Tröst, Kartel, Konzern, Konsorsium, v.b. adlarını alan çok büyük sermayeli Şirketler Birlikleri meydana gelir. Kapital merkezleşmesi ve rakabetin kaybolması olayının en önemli sonucu budur.

Şizofreni (schizophrénie): Toplumla her türlü münasebetleri kesen, içe kapanıklık hastalığı. Bir bakımdan tedavi olununca baştan sosyalleşme sürecinin görülmesine yaradığı için, başka bir bakımdan zaman ve mekân tesbitleri dışında bulanık şuuru ile ilkelerin dünyasını hatırlattığı için sosyologları ilgilendirir.

Şom ağzı (mauvaise augure): Gelecek üzerine kötü görüşlü kâhinlikte bulunmak. Falcılar ve kâhinler iyi haber verdikleri gibi kötü haber de verirler. Bu ikincisini yapanlardan korkulduğu ve ürküldüğü için “büyücü” genel olarak kendisinden korkulan, fakat yine de vazgeçilemeyen kötü bir kuvvet sayılır.

Şoför (chauffeur): Dizel motörü ile işleyen bütün yeni taşıt araçlarını (otomobil, kamyon, otobüs, minibüs) idare eden kimse. Arabacı hayvan kuvvetini, şoför makineyi kullandığı için, ikincisi tabîi determinizme göre hareket ettiğini fark etmeye başlar. Fakat şoför reflekslerini geliştirir ve yeni toplumdaki bütün insan tipleri arasında en atılgan ve insafsız olur. Makine kuvvetini insana karşı kullanması ona tehlikeli bir statü verir. Keiserling, bundan dolayı, yeni dünyada hareketi düşünceyle tersine orantılı olarak artan yeni tip olarak şoförü gösteriyor (Keiserling, Le monde qui naît.)

Şölen: Eski türklerde bir kurban töreni olmak üzere “sığır” da avlanan hayvanın kesilerek boy beyleri, Hakan ve Hatun tarafından belirli yerlerinin bölümlü yenmesi şeklindeki ziyafet töreni. Bu ziyafetteki bölünmüş düzeni boylar arasındaki bağı ve mertebelenmeyi gösterir. İlkel dinlerdeki communion’a bağlıdır.

Şuur (conscience): Sosyolojide "şuur" kavramı birkaç yerde kullanılır: 1) Kolektif şuur: bütün toplum değerlerini, kamu sanısını, toplumda baskı'yı meydana getiren toplum heyecanını ifade eder. 2) Sınıf şuurı (conscience de classe). 3) Tür şuurı (conscience d'espèce): ırk, hatta insan türü şuurı halini alır. İkincisi daha çok ideal halindeki, toplum ve uygarlık derecelerine göre değişir.

Şûrâ (Consultation): İslâm devletlerinde Kur'an esaslarına göre halkın oyuna baş vurma şekli. Batıdan gelmiş olmayan bu oya baş vurma şekli İlkhalifeler zamanında uygulandığı gibi sonradan da bazen canlanmıştır.

Şûrayı-Devlet (Conseil d'Etat): Bk. Danıştay.

Şurta (police): Eski islâm ve bugünkü arap devletlerinde polis kuvveti.

T

Tabaka (état): Monarşi (Tekbuyrukluluk) gibi siyasî toplumlarda mertebelenme aşağıdan yukarıya doğru bir dereceye kadar yükselme imkânı verdiği zaman doğan toplum derecelerinden her biri. Böyle bir rejimde bir tabaka içinde birçok "mertebe" ler vardır ve birinden ötekine geçilebilir. Fakat ayrı tabakalar geçilemez olarak kalırlar. "Asiller" tabakası içinde bir mertebelilik olduğu gibi, "rahipler" tabakası içinde de ayrı bir mertebelilik vardır. Ayrı kalan bu tabakalar "orta tabaka", "halk tabakası" adlarını aldığı gibi, yalnız "orta halli" de görüldüğü üzere fransızca "état" kelimesinin tam karşılığı ile de gösterilir. Gelişmiş şeklinde "kazanılmış asillik" (noblesse acquise) doğduğu için geçilmezlik gevşemeye başlamıştır.

Tabaklaşma (stratification): Bk. Katlaşma, Tabaka.

Tabiatatapınma (naturisme): İlkelerin dinlerinden bir kısmında bütün kutsal varlıklar tabiat kuvvetleridir. Ayrıca Max Müller, böyle dinleri incelerken bütün dinlerin tabiat kuvvetlerinden korkmak veya onları faydalı bulmaktan doğduğu sanısına düşmüştür. Bu artık bir din şekli değil, bugün tarafılsı kalmamış olan, dinlerin doğuşuna dair bir teodir. Bk. Doğacılık.

Tabiatüstü (surnaturel): Yüksek dinlerde kutsal varlıklar insanların dolayında bir çevre olmaktan çıkarak insan ve tabiatüstü bir âlem meydana getirirler. Tabiatüstü âlem fikri ilkel dinlerde doğmaya başlar. Kutsal yönler dört esas yönden başka gök ve yeraltı yönleri-

ni, kabilenin bulunduğu merkezi içine almak üzere yedidir (Kuzey Amerika yerlileri). İlkçağ dinlerinde tabiatüstü âlem fikri daha belirlidir. Bu ayrış sosyal tabakalaşmaya da karşılıktır.

Tabirname (livre d'interp. des rêves): Animizm inançlarının kahntısı halinde rüya ile ruhların göçü arasında münasebet görmeden doğan ve geleceğe ait vakaları yorumlayan kitap. Psikolojideki ilmi rüya araştırmaları ile karıştırmamalıdır.

Tabu (tabou): Totemizm denen ilkel din şeklinde kutsal hayvan ve bitki türlerinin çarpıcı kuvvetleri olduğuna inanılır ve onlara dokunulamaz. Bu kuvvet "tabu" dur. Tabu yalnız totemlerde değil, klan fertlerinde de vardır. Bunun için aynı klandan olanlar birbirleriyle evlenmezler. Kadınların âdet (règle) zamanlarında kendilerindeki kutsal kuvvet, yani "mana" en şiddetli olduğu için onların tabu olma halleri de en yüksektir. Bu sırada veya lohosalık süresinde kadın bir çadıra kapanır. Kendisiyle kimse görüşemez. Yemeği çadırın kenarından verilir (Harem'in başlangıcı). Tabu olan şeylere, cisimlere dokunulamaz. Ayrıca kutsal şeylerin, totemlerin "ad" ları da tabu'dur. Bu adı kimse ağızına alamaz.

Tabur (bataillon): Alayları teşkil eden askerî birliktir ki binbaşı kumandasındadır ve yüzbaşı kumandasındaki bölüklere ayrılır. "Taburcu olmak" askerlik hizmetini bitirmek ve izinli olmak demektir.

Taç giyme (couronnement): Hükümdarlı devletlerde, kral, imparator veya padişahın bu siyasî güce sahip olduğunu gösteren törendir. Bütün hükümdarlar böyle bir törenden geçerek "taht" a çıkarlar.

Tahttan düşme (détrônement): Bir hükümdarın başka bir hanedan veya kendi ailesinden başka biriyle, en sonra halk iradesiyle tahttan indirilmesi halidir. Bu suretle tahtını kaybeden hükümdarın yerine halk iradesinin şartlandığı bir başkası çıkarılırsa, artık hükümet "Meşrûfî" (constitutionnel) bir şekil almış demektir. Halkın indirdiği hükümdarın yerine bir başka hükümdar gelmez ve egemenlik doğrudan doğruya halkın eline geçerse, bu Cumhuriyet şeklinin doğması demektir.

Tahtakale (quartier près de la citadelle): İslâm şehirlerinin birçoğunda İçkale'nin yanında veya altındaki mahalle. Kelime "taht-el-kal'a" (kalealtı) dan bozmadır. İstanbul'da da vardır.

Tasavvuf (mysticisme islamique): Sufilik'ten sistemli bir şekil almasıyla ayrılır. İslâm'da Züh'd ve sufilik cereyanlarından sonra, bu alandaki mistik tecrübeleri sistemleştiren ve akılcı felsefe çığırıları dışında çığırlar halini alan tasavvuf başlıca Vahdeti-vücut ve Vah-

deti-şühud şekillerinde sistemleşmiştir. Büyük mutasavvıflardan bir kısmı aynı zamanda tarikat teşkilâtları kurdukları için toplumda rolleri daha büyük olmuştur: Abdül - Kâdir Geylânî, Seyid Ahmet Rufaî, Mevlânâ Celâleddin Rumî, Hacı Bektaş Veli gibi.

Tasarruf (droit de possession): Bir mülkün yalnız kullanma hakkına sahip olmalıdır ki, mülk hakkı (rakabe), ya üstün bir sınıfta (Lord'larda), yahut devlettedir.

Tahrikçilik (provocation, agitation): Bir eğilimi halk arasında yayarak onları ayaklandırmaya çalışmak demektir. Ayaklanmalar, isyanlar ve ihtilâllerin tahrikleri vardır. Bunlar beyanname ve broşür dağıtmak veya halk tabakaları arasındaki hoşnutsuzluğu alevlendirecek nutuklar vermek suretiyle yığınları harekete getirirler. Bunun için halk ruhunu taşıracak slogan'lardan faydalanırlar.

Talan (gas pillage): Toplumlar arasındaki çarpışmalarda savaş dışı ve savaş kurallarına aykırı olarak yağma şeklinde yapılan saldırılara denir. Düzenli barışlar, ahitler (p a c t e) toplumlararası kuralların doğuşu talan şeklindeki saldırgan münasebetleri ortadan kaldırmaya başlamıştır.

Tâlim (instruction): Eğitimde bir şeyi öğretmek demektir. Öğretim ile anlamdaş olarak kullanılır. Askerlere egzersiz yaptırmaya da özel olarak tâlim denir. Kelime anlamı ile bilgi vermek demektir.

Takımbuyruğu (oligarchie): Bk. Oligarşi.

Tamir (réparation): Yıpranmış yapıların kullanma süresini uzaltmak için baş vurulan tedbir. Tamir, yapılar gibi kurumlarda işe yarar. Tamir edilemeyecek hale gelmiş yapı ve kurumlar çökmeye mahkûmdur.

Taklit (i m i t a t i o n): Tekrarı çok iyi sayılan modeller veya tipler üzerine kurulmuş davranış. Taklit şuurlu veya şuursuz olabilir: Şuurlu olduğu zaman da akılla veya duygu ile yapılmış olabilir. Taklit edilen kimsenin oynadığı rol de şuurlu veya şuursuz, maksatlı veya maksatsız olabilir. Taklit davranışı, başlıca duygulu şeklinde, toplum hayatında esaslı rol oynar. Çünkü o toplumun içinde bulunduğu kültür tiplerine insanı alıştıran ruhî mekanizmadır. Kültürlerin yayılışında, hatta bir kültür çevresinden başka kültür çevrelerine kültür unsurlarının geçişinde taklidin rolü büyüktür. Gabriel Tarde bütün toplum hayatını "icat" ve "taklit" dediği iki ruhî olayla açıklamak istiyordu. Bu aşırı görüş bugün bırakılmıştır. Durkheim'a göre taklit toplumu değil, toplum taklidi aşıklar (Règles de la méthode sociologique). Yalnız taklidin toplum gerçeği içinde yukardan aşağıya,

üstünden zayıfa, yaşlıdan çocuca doğru inen bir güç olduğu ve toplum olaylarının yayılmasına yaradığı meydandadır. En belirlisi modanın yayılışıdır. (G. Tarde, *Les lois de l'Imitation*.)

Taklit gayreti (*émulation*): Toplumca beğenilen bir tipin rakabetli taklidi. Başarı kazanan fertlerin sayıca sınırlanması ile “rakabet” den ayrılır: bu sınırlanma rakiplerce istenen şeyin azlığından ileri gelir.

Takvim (*calendrier*): Yıl, ay, hafta ve güne göre zamanı ölçen cetvel. Takvimler kültür çevrelerine göre değişir. Orta Asya’da ve Uzak - Doğuda hayvan isimlerine göre düzenlenmiş 12 li bir takvim vardı. Bunun türkler arasında doğduğu ve Kırgızlar vasıtasıyla Çin’e ve daha sonra başka Asya kavimlerine geçtiği kabul ediliyor (Ed. Chavannes, *Le cycle turc des douze animaux*). Fakat, kökünün Çin olduğu halde başka Asya kavimlerine oradan yayıldığı da iddia edildi. (Peliot, *Le cycle de douze animaux*). Akdeniz uygarlığının takvimi Keldan’dır. Kullandığımız ay adlarından birçoğu oradan gelmektedir: Nisanu, Teşrinu, Domuzu, İlulu, v.b. gibi. İslâm dünyasında hicri, batıda milâdî takvim kullanılmıştır. Bu takvimler ayın veya güneşin devri hareketine göre ölçülmüştür. Güneşe göre olan takvim astronomik hesaplara daha uygun ve sabit olduğu için umumleşmiştir.

Tamamlayıcılık (*complémentarité*): Bu kelime sosyolojide birkaç yerde kullanılır: 1) toplum bağlarının tamamlayıcılığı; 2) ihtiyaçların tamamlayıcılığı; 3) değerlerin tamamlayıcılığı. Bu sonuncusu değerlerin farklılaşmasından sonra onlar arasında dayanışmayı sağladığı için toplum bütünüünün esaslı temelidir. (Bk. Dayanışma: organik dayanışma.)

Tamu (*enfer*): Büyük dinlerde Ahirete ait cezanın çekileceği yer: “cehennem”, Batı dilinde Gehen de denir. İlkel dinlerde ahiret ve tamu tasavvuru yoktur. Tevrat’ın sonraki kitaplarında doğmaya başlamıştır. Eski Mısır dininde, Yunanda açıkça görülüyor. Yunan dininde yeraltı tanrısına Hades diyorlardı. Hinduizm ve Budizm’de de ahiret ve tamu fikirleri vardır.

Tam erişmiş (*vollständig durchgängig*): Bazı fertler veya zümrelerin bir toplum ve kültür bütünü içinde onunla tam kaynaşmış hale gelmesi demektir. Bu terim “manevî ilim” görüşünde olanlar veya fenomenolog sosyologlar tarafından kullanılmaktadır.

Tanrı (*Dieu*): Yüksek dinlerde kutsal varlıkların fertleşmesi ve kişileşmesinden doğmuş üstün varlık fikri, İlkel dinlerde Tanrı fikri

yoktur. Kabilelerin birleşmesinden doğan Site dinlerinde çoktanrıcılık, çokta bir tanrıcılık ve daha evrimli şeklide Tektanrıcılık halini almıştır.

Tanrısalsayruk (théocratie): Devletin din adamları elinde bulunduğu ve dünya işlerinin yalnız din kurallarına göre yöneltildiği siyasi rejim. Burada devlet din adamları zümresinin (ruhban) elindedir ve kanunları yalnız onlar yaparlar. Bu anlamda Osmanlı "halifelik" organlaşması tam bir tanrısalsayruk değildir.

Tanrısızlık (athéisme): Esasında bazı filozoflara veya fikir adamlarına ait Tanrının kabul edilmemesinden ibaret bir görüş ise de, toplum içinde yaygın bir akım halini alınca sosyolojiyi ilgilendirir. Marx'çı ideoloji ve bu çıkırı güdenler tanrısızdırlar.

Tanrısalsayruk (charisme): Bk. Keramet.

Tansık (miracle): Eski terimle "mucize". Bk. Mucize.

Tapınak (temple): Genel olarak bütün dinlerde kutsal varlıklara ve Tanrılara tapınmaya yarayan yer. Özel olarak payen dinlerin tanrıları için yapılmış tapınma yapısı. İslâm'da bu "Cami", hristiyanlıkta "Kilise" adını alır. Tapınak site'nin merkezidir.

Taoizm (taoïsme): Çinlilerin Kong-tseu mezhebinden önceki eski dini, Tao dini gök-yer-merkez başta olmak üzere dört coğrafi yönün kutsallığına dayanır. Buna benzer bir inanç eski türkler ve japonlarda da vardır. Çinlilerin Yin - Yang ikiliğine karşı türklerde Gök Tanrı - Asra yer, Japonlarda İzanami - İzanagi vardır. Bu dinlerden yalnız Japonlara ait olan Şintoizm bugün de millî din olarak yaşamaktadır. Hepsinin ortak vasfı erkek - dişi iki karşıt kuvvet arasındaki birleşmeden âlemin düzeni doğduğu inancıdır.

Tapınma (culte): Tanrılara, cetlere veya başka tabiatüstü varlıklara yapılan yalvarma ve günah çıkarmalar halindeki ayinlerin toplamı. — Ruhlara tapınma: Ölülerin ruhları ile ilgili, kötülükten korunmak için yapılan ayin. Tütsü şeklinde yapılır ve mangala göre otu atılarak dumanı kötü ruhlardan korunmak istenen kimseye üflenerek "iyilik gelsin, kemlik gitsin!" cümlesi tekrar edilir.

Tapu (régistre): Nüfus toprağa yerleştikten sonra, yerleşen boylar ile yerleştikleri toprak parçası arasında mülk olma ve kullanma münasebetini belirten kuralların bütünü "Tapu" adını alır. Türk toprak hukukuna ait bu terim genel olarak bütün toplumlarda toprak kullanma (tasarruf) sistemini göstermeye yaramaktadır.

Tapu: Toprak bölümleri ve "tasarruf" una ait islâmî türk devletlerinin kurumu.

Tarhanlık: Eski türklerde ele geçen topraklar boy beyleri ve başbuğlar arasında bölüşüldüğü zaman iğreti bir toprak soyluluğu meydana gelir ki, bu Tarhanlık'tır. Tarhanlık geleneğe göre dokuz kuşak sürer. Bu âdet (töre) sonradan Tımar ve Zaamet şeklini alacaktır. Tarhan'ın yurtluğu, ocaklığı içinde oturan vergi ve askerlikten muaftır. Bu resimlerin alınması Tarhana aittir. Dokuz suça kadar cezadan affedilir. Hakanın otağına izinsiz girip çıkar. Tarhanlık bir nevi kazanılmış asillik (noblesse acquise) dir ki, bunu İlhan veya Hakan verirdi.

Tarancı: Çiftçi. Doğu Türkistan halkının adıdır ki, Batı Türkistanın göçebelerine karşı yerleşmiş olanları ifade eder.

Tarım (agriculture): Toplumun temelli geçim şekillerinden biridir. Bütün toplumlarda rolü vardır. Ancak ilkeller yalnız toplayıcılıkla veya deniz ve kara avı ile geçindikleri geçim safhasında tarımı bilmezler. Bunun için toplumun temelli olarak toprağa yerleşmiş olması gerekir. Tarım da, henüz köyler halinde dağınık yaşayan toplumlar ile büyük şehir ve büyük endüstri kurmuş toplumlarda çok farklı şekiller gösterir. Tarımın en gelişmiş derecesi yoğunlaştırılmış makineli tarımdır. Bk. Çiftçilik.

Tarih metodu (méthode historique): Sosyolojide kullanılan esaslı metodlardan biridir. Toplum tiplerinin incelenmesi, toplumda evrimin meydana çıkarılmasını karşılaştırma metodu ile birlikte sağlar. Yalnız başına "tarih" tikel (particulier) vakalarla uğraştığı için, toplum tiplerini genel olarak kavrayamaz. Fakat çeşitli tarih süreçlerinin karşılaştırılması ve bunların etnoloji ve bugünkü gelişmiş toplumlara ait bilgilerle tamamlanması bu metodu sosyoloji için verimli bir hale koyar.

Tarihçilik (historicisme): Hukuk, iktisat ve genel olarak insan ilimlerinde doğan "tarihçilik" çağrı sosyolojik araştırmalara zemin hazırlamıştır. (İktisatta Lassale, List. v.b.)

Tarihi maddecilik (matérialisme historique): Bk. Marxisme.

Tarikat (Ordre): Göksel dinlerde Tanrıya giden sayısız zahitlik yollarından her biri ki, dinin mistik tarzda yorumlanmasından doğmuş özel organlaşmalardır. İslâm'da "tarikat" tasavvufun organlaşması demektir ve Ortaçağ toplumunda büyük rol oynamıştır.

Taşra (province): Başkent veya büyük merkez dışındaki yerler. Taşra, kültürün çevresi olduğu için orada yoğunluk kaybolur. Monarşi ve imparatorluk gibi toplum bünyelerinde "taşra" değerlerin alçaltılmasının işaretidir: "taşralı" olmak seviyece aşağı olmayı gös-

terir. Fakat merkezsizliğin baskın olduğu federal bünyelerde, birçok kültür merkezine sahip olan memleketlerde taşralılık kavramı kaybolur. Taşra ve taşralılık monarşilerden sonra önemini kaybeder.

Tavır (attitude): Belirli şeyler ve kişilere karşı şu veya bu tarzda davranmada kazanılmış istidat ve eğilim. Tavırlar hareket ve kaslara ait olabilir, jestler ve eksik fiiller halinde dışta ifade edilebilirler. Eylemi gerektirebilen düşünce ve duyuş tarzları halinde zihni tavırlar da vardır. Tavırlar her zaman bir değer veya değerler kompleksi ile yöneltirler. Axiologie (değer bilgisi) anlamında tavrın kültürü ilgilendiren tarafı budur. Toplumda tavırlar zümre üyeleri arasında bölümlere ayrılırlar ve davranış normlarını meydana getirirler.

Taylorculuk (Taylorisme): Amerikan mühendisi F. W. Taylorun ilk defa yapmış olduğu iş organizasyonu idi. Sonradan geliştirildi. Taylor önce çırak, sonra işçi oldu. Kendi tecrübeleri ile atölye işini sistemli olarak gördü. Zaman kaybının önceden işe ait hazırlık yapılmamasından ileri geldiğini anladı: 1) Her iş, yapılmadan önce düşünülmeli ve bütün teferruatı ile nasıl yapılacağı tayin edilmelidir. Bunları özel bir Büro hazırlayacaktır. 2) İşlerin işçiler arasında dağıtılması da önceden yapılmalıdır. Bu işlem Planning'dir. Taylor iş bölümünü ve uzmanlaşmayı çok ileri götürdü. Çünkü istenen bütün kalitelere sahip ustabaşılar bulmanın çok güç olduğunu görünce, bu görevi bölmeyi ve dört uzmanlaşmış usta başı sınıfını koymayı düşündü. Bu görüş sonradan fransız mühendisi Fayol tarafından tenkid edildi. Taylorism çok randıman elde etmek için işçiye fazla yoruyordu, neticede yine randımanı azaltıyordu. Bugün bu cereyan işçinin kişiliğini tetkik etmek ve özel kabiliyetlere göre randıman almak suretiyle farklar psikolojisi yolundan aşılmıştır.

Tedavi (traitement): Aslında tıpta kullanılan bir terimdir ve hastanın şifa bulması için alınan ilmi tedbirler demektir. Fakat toplum buhran içinde veya gelişmemiş olduğu zaman kalkındırmak ve krizi çözmek için başvurulan tedbirler için de kullanılır. Uzviyette hastalığı tedavi için önce teşhis koymak (diagnostic) gerektiği gibi toplumda yalnız bu yoldan toplum kalkınmasına girilebilir. Tıpta teşhis laboratuvar muayenesi ile yapıldığı halde, toplumda monografik anketler, testler, örneklemeler ve statistiklere dayanan toplum araştırmasıyla yapılır. Bk. Toplum araştırma merkezi.

Tekbuyruk (autocratie): Monarşinin daha sıkı şekli. Birincisinde tek ailenin yönetimi olduğu halde burada tek kişi bir aile olmayabilir. İngiltere'de Cromwel'in idaresi gibi.

Tekatalı zümre (lignage): Tek bir ataya bağlı olan küçük bir zümredir ki "sob" un bir parçasıdır.

Tekelcilik (monopolisme): Bazı üretim işlerinin Devlet eliyle yapılması şeklindeki sınırlı bir "devletçilik" rejimi. Bk. inhisarcılık.

Tekin (faste): Karşısı "tekinsiz" (néfaste). Bu kelimeler "uğurlu" ve "uğursuz" kelimeleri ile de ilişkilidir. Kutsal gücün bulanık değerliliğinden (ambivalence) dolayı, o bazen tekin ve bazen tekinsiz, yahut bu eğer "mana" gücünü kara büyü şeklinde kendinde bulunduran kimseye aitse "uğursuz" olabilir. Bazı kimseler veya bazı işler için "tekin değil" dendiği zaman anlaşılan budur.

Tekke (couvent): Bir tarikatın kendi "seyr ve sülûk" üne göre ayinlerini yaptığı, kendi dervişlerini yetiştirdiği yer. Tekke bir tasavvuf okuludur ki orada pratik olarak bu eğitim alınır. Tasavvuf kitaplarının öğrettiği mistik hakikat, tarikat mensuplarının bir tabiri ile "yaşanarak bilinir." Tekke'de bir Pir, onun halife'leri, derviş'leri ve mürid'ler vardır. Müridlikten şeyhliğe kadar yükselmek için "manevî" bir eğitimden geçmek gerekir. Bu eğitim, medrese gibi hafızaya ve zihne değil, zihinle birlikte kalbe hitabeder. İslâm memleketlerinde, Batının Manastır eğitiminde olduğu gibi, skolastik bu iki kutbu birleştirmede için, medrese ile tekke daima çatışma halinde kalmıştır. Tarikatların zikir ve ayinlerini yaptıkları yerdir ki, içinde tarikatın nevine göre "çile" çıkarılır, "devran" yapılır, "semâ" yapılır, v.b.

Tekkocalılık (monogamie): Bir kadının yalnız tek koca ile evlenmesi ki, "tekkarılılık" da denebilir.

Teknik (technique): Üretici aletlerden ibaret topluluk kurumudur ki, bununla uğraşan antropoloji dalı teknoloji (technologie) adını alır.

Teknik ilerleme (avancement technique): Keşifler, icatlar ve uygulamanın 18. yüzyıldan sonra Batı ülkelerinde yoğunlaşmasıyla meydana gelen olay. Teknik ilerleme, başlıca, 20. yüzyıl içinde çok hızlanmıştır. Bu ilerlemenin medeniyeti ve insanların huzurunu artırdığı kanaati terakkicilik (progressisme) ve teknik ilerledikçe insanların daha kötü duruma girdikleri kanaatinden terakki düşmanlığı (anti-progressisme) doğmuştur. Birincisi Turgot, Condorcet, Aug. Comte, v.b. tarafından, ikincisi Rousseau, Marx ve Georges Sorel tarafından savunulmuştur.

Teknokrasi (technocratie): Son 30-40 yılda Birleşik Amerika Devletlerinde doğan ve toplumu teknik adamlarının yöneltmesi fikrine dayanan siyasî akım. Teknokratlar serbest seçimle iktidara gelen

bilgisiz kimselerin demokraside doğurduğu buhrandan ancak teknik uzmanları ve ilim adamlarının yardımıyla kurtulmak mümkün olduğu kanısındadırlar. Fakat bu akım başarı kazanamamıştır.

Teksoyluluk (unilinéarité): Yalnız ana veya yalnız baba soyuna göre tomanı olmadan ibaret olan aile şekli.

Teksoylubuyruğu (monarchie): Bk. Monarşi.

Televizyon (télévision): Radyonun başarısını ileri götüren bu yeni teknik icat cellule photo-électrique'in uygulanmasından doğmuştur. Radyo dersi, konferansı, tartışmayı eve getirdiği gibi, televizyon da sinemayı, tiyatroyu, operayı, maçı eve getirmektedir. Bu iki teknik birbirini tamalamak üzere evi kuvvetlendiren vasıtalar halini almaktadır. Fakat ikincisi henüz gerçekleşme safhasındadır.

Telkin (suggestion): Aslında ruhî bir olay olmakla birlikte toplum içinde taklit gibi temelli rol oynar. Toplumca şartlandırılmış bir uyarımın meydana getirdiği yayılcı kandırma şeklidir. Telkin ve taklit birlikte işler. Sempati, üstebağlılık (subordination), itibar, otorite telkinin etkisini açıklayan ve artıran faktörlerdir.

Telkin (suggestion): Hareketler, mimikler, duygular ve sanıların yayılmasında büyük rolü olan telkin, psikolojik bir olgu olsa da, neticeleri bakımından sosyaldır. Telkin, kendine telkin, telkin olunma (hétérosuggestion) gibi türlü şekillerinde toplum inançları, kamu sanısı ve fikirlerin yayılmasına sebep olur. Telkin aslında, bu görünüşleri ile, sosyal psikoloji tarafından tetkik edilir. Fakat, taklit gibi onu da toplum kurumları ve değerlerinin hareketliliğinde (mobilité) gözönüne almak gerekir.

Temas (contact culturel): "Kültür teması". Kültürce farklı toplumlar ve zümreler arasında meydana gelen ilişkiler ki, etkileşme halinde bulunan kültür sferlerinde veya bir kısmında çalışmalar, darbalar ve değişmeler doğurur (Bk. Kültürleşme, değişme, yayılma). — Toplum teması: birliğin başlangıç safhası, toplum etkileşmesinin meydana geliş tarzıdır. Toplum temasları yardımıyla aynı zümrenin üyeleri veya farklı zümreler karşılıklı ilişkiler kurarlar. Temaslar maddî veya ruhî, doğrudan doğruya veya dolayısıyla, sembolik veya kategorik olabilir. Dil aracı ile olan temaslar "sembolik" dir. Anlaşma ve kişiliğe ait değerlendirme üzerine dayanan temas "sempatik" tir.

Temel eğitim (éducation de base): Eğitimin okulu aşan ve okuma yaşındakileri de içine alan en geniş şeklidir ki, eğitimde eşitlik ilkesine göre okumamışların sayısını azaltmak için Unesco'ya bağlı milletlerin uygulamaya çalıştıkları eğitim tarzıdır.

Temel kişilik (personnalité de base): Kardiner, Linton, v.b. kültür antropologlarının savundukları görüş ki, kişiliğin kültür etkisi ile doğumdan önce başlayarak ömür boyunca süren kuruluşudur. Bu görüş kişiliği yalnız psikolojik veya yalnız sosyolojik bir tarzda açıklayanlara karşı, onun uzviyet üzerinde derin iz bırakan kültür etkilerinden doğmuş bir kompleks olduğunu gösterir. (Dufrenne, Personnalité de base).

Temerküz kampı (camp de concentration): İkinci Dünya Savaşında meydana çıkan bir olgudur. Fakat eskiden beri tutsakların saklandığı yerler olduğu gibi, büyük nüfus değişimi ve sığınma olaylarında temerküz kampları rol oynamaktadır.

Temlik (statut de propriété): Bir toprağı, bir binayı veya eşyayı bir kimseye veya bir zümreye mülk olarak vermek. Bu hakkı almaya "temellûk" denirdi. Bunlara mülkverme ve mülkedinme diyebiliriz.

Temsilli yönetim (régime représentatif): Parlamento ve Senato şeklinde milleti temsil eden devamlı Meclisler aracı ile yönetilen devlet şekli.

Tercihli evlenme (hétérogamie): Bazı zümrelerde ırk, millet, sınıf, din, meslek bakımından bir tercih gözeterek yapılan evlenme şeklidir.

Terakkicilik (progressivism): Toplumda teknik gelişme ve ilerlemenin toplumun bütününde gelişme yaratacağı kanısında olanların görüşü. Başlıca Fransız devriminden önce ve içinde Turgot, Condorcet, daha sonra Aug. Comte tarafından savunulmuştur. Bugün de tarafları vardır. Terakki fikri üzerinde L. Weber durdu. (Le rythme du Progrès).

Terbiye (éducation): Toplumda kuşakları birbirine bağlayan esaslı fonksiyon. Buna özel olarak kurum da denebilir. Eski terimde atların takımları için ve bir yemek salçası için de kullanılırdı. Yeni terim bu bulanıklığı kaldırıyor. Bk. Eğitim.

Tercihli içevlenme (homogamie): Bazı zümrelerde aynı ırk, millet, sınıf, din veya meslek içinden tercihle evlenmelerin bulunması hali.

Tercihli yükseklevlenme (hypergamie): Bazı zümrelerde daha yüksek toplum statüsü olanla evlenme.

Test: Psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyolojinin ortak metodudur. Asıl psikolojide Würzburg ekolü ve Fransa'da ona benzer çalışmaları olan Binet ve Simon tarafından kullanıldı. Psikolojideki verimliliğinden cesaret alanlar bu metodu psikoteknik'te kullandılar. Bu suretle iktisadi hayata girdi. İlk kullanılanları zekâ testleridir ki bugün de

okulların giriş sınavlarında kullanılmaktadır. Sosyal psikoloji ve etnoloji ayrıca kişilik test'leri kullandılar. Bu arada Leighton ve Klukhohn'un, Henry ve Spiro'nun adlarını zikretmeliyiz.

Teyze (t a n t e m a t e r n e l l e): Batı dillerinde ana ve baba kız kardeşlerini ayıran terimler olmadığı halde, türkçede hala (bibi) ve teyze terimleri bunları ayırmaktadır.

Tezgâh üretimi (p r o d u c t i o n m a n u f a c t u r i è r e): Ortaçağ toplumlarındaki esaslı üretim şekli. Kalıntıları zamanımıza kadar gelmiş olup halıcılık, dokuma bez imâli, v.b. gibi sanat değeri olan bazı dalları büyük endüstri devrinde de değerini ve yerini saklamaktadır.

Teşebbüs (e n t r e p r i s e): Genel olarak "teşebbüs" üretim, değişim, mallar ve hizmetlerin dolaşımına ait iktisadî bir unité (birim) meydana getirir. Bu tarif bakkal dükkânından en büyük mağazalara kadar özel teşebbüsleri olduğu gibi devlet teşebbüsleri yahut millî teşebbüsleri de içine alır. Dar anlamda teşebbüs kapitalist rejimin sosyal hücrelidir. Serbest bir pazar içinde çalışır.

Teşebbüs, özel (e n t r e p r i s e p r i v é e): İktisat hayatında fertlerin kendi başlarına giriştikleri ve Devlet, Birlik yardımı olmadan başarıları üretim ve ticaret işleri.

Teşebbüsçü (e n t r e p r e n e u r): Teşebbüs adamı (müteşebbis) özel mülkiyete dayanan iktisadî rejimlerde bu tarzda bir faaliyete giren kimsedir. Özel teşebbüs böyle bir rejimde kanunlarla teminat altına alınmıştır. Bunun kötüye kullanılmasından doğacak neticeler üzerinde sosyalist meslekleri durmuşlardır.

Tılsım (t a l i s m a n): Bazı güçlükleri gözen ve engelleri aşan büyü gücüne sahip şey, söz veya fiildir ki ilkel kavimlerde olduğu gibi birçok masalların esaslı motifini meydana getirmektedir.

Ticaretleşme (c o m m e r c i a l i s a t i o n): Belirli bir toplumda iktisadî seferlere yabancı olan bazı etkinliklerin bir çıkar elde etmek isteği ile para değişimine bağlanmalarına sebep olan olay. Bütün ticaretleşme halleri gelenekçi kültürle açık çatışmaya girer. Hekimlik, eğitim, din görevlerinin ticaretleşmesi gelenek normlarına aykırı görülür ve birçok yerlerde toplum çözülmesi alâmeti gibi karşılanır. Sosyalist rejimler de buna karşıdır.

Ticaret bölgesi (a i r e c o m m e r c i a l e): Ticaret merkezine iktisatça bağlı olan topraklar (territoires). Şehirlerin dolayında bir kısım banliyö ve köy nahiyeleri "ticaret bölgesi" görevini görür.

Ticaret merkezi (c e n t r e c o m m e r c i a l): Bir şehrin bankalar, büyük oteller, büyük ticaret evleri, küçük endüstri, tiyatro ve sinemalar, kamu yönetimine ait Bürolar, gazeteler gibi kurumlarının top-

landığı merkez. Burası şehrin malî siyasî ve kültürel merkezidir. Şehir orada en canlı, yoğunluk en yüksektir, bütün mahalleler oraya bağlanır.

Ticaret odası (c h a m b r e d e c o m m e r c e): Meslekdaşlarının seçtiği tüccar ve endüstricilerden kurulmuş kamu kurumudur. Belirli devrelerde üyeleri değişir. Bazı mühim problemlerde kanaatini devlete bildirir. Ticarî kanunlarda değişiklik için isteklerde bulunur. Şehir bölgesiyle temasa girer. Bazı Ticaret odaları kamu hizmetlerine ait tavizat alırlar. Ticaret odaları iktisadî bölge kadrosuna girerler. 1946 dan beri bunlara bölge ticaret ve endüstri odası denmektedir. (Bu adlandırma Fransa'ya aittir.)

Timar: Eski türk toprak rejiminde yarı yüksek soyluluğa dayanan bölümlerden en küçüğü, ki bu "imtiyaz" devletçe verilir ve iyi kullanılmayınca yine devlet onu alarak başkasına verebilir.

Tin (e s p r i t): Eski türkçede ruh anlamında kullanılmış olan tin kelimesi Batı türkçesinde unutulmuş ve islâmlıktan, tasavvuf eğitiminden gelen ruh, can, nefis (nefis) kelimeleri onun yerini almıştır.

Tip (t y p e d e c u l t u r e): "Culture pattern". Toplumca kabul edilmiş düşünce, duygu ve eylem tarzlarının oldukça bircinsten şeklidir ki, aynı zamanda onlara bağlı olan maddî şeyleri de içine alır. Bir kültür tipi toplum etkileşmesinden doğar ve belirli bir toplum organlaşmasında koruma görevini görür. Her toplumda kültür tiplerinden ayrılmalara karşı cezalandırma şekilleri vardır. En önemlileri davranış modelleri (veya tipleri) dir. Davranış tipleri âdetler, töre (ahlâk), bir zümre fertlerinin davranışına model olan tüzükler, yasalar ve göreneklerdir.

Tipleştirme (t y p i f i c a t i o n): Davranış şekillerini, maddî olan ve olmayan kültürün başka unsurlarını tek şekle koymaya çalışan toplum kontrolü süreci.

Tipsiz (a t y p i q u e): Belirli bir tipe girmeyen toplum olgusu. Toplamların evriminde kurumlar birbirinden ayrıldıkça açık ve belirli tipler doğar. Fakat yaygın olgular organlaşmış olgu halini alacakları sırada olabilirler. Bunlara "tipsiz" olgular denir. Değişme hızı artan toplumlarda bir halden başka bir hale geçme ve yeniden kurumlaşma sırasında böyle tipsiz olgulara çok rastlanır.

Tirakî kahvesi: Tütün, kahve ve belki de afyonun içildiği kahveler. Uzak Doğu'dan, bir kısmı da Amerika'dan dünyaya yayılmış olan bu "yapma cennet" (p a r a d i s a r t i f i c i e l) sığınakları birçok devirlerde hükümetlerin şiddetli takibine uğradığı halde devam etmiştir. (Kâtip Çelebi, Mizan ül-Hak).

Tiranhk (tyrannie): İlkçağda demokrasiden sonra kamu sanısını kendilerine çeviren bazı zorbalarm kurdukları iğreti ve şiddetli tek-buyruk rejimi.

Tire: Oğuz türklerinde töreye göre boylar teşkilâtı söyle bölümlere ayrılmaktadır: Oğuz kavmu, Oğuz'un altı oğlundan türeyen Ulus'lara ayrılır. Her Ulus da dörder boya bölündüğü için Oğuzlar 24 boydur. Altı Ulus'tan sağda bulunan üçü "Bozok", solda bulunan üçü "Üç ok" adını alır. Oğuzlar bir yere göçtükleri zaman bu düzene göre göçülür ve yeni yurda yerleşilir. Boylar da ayrıca sıra ile şu tarzda alt - bölümlere ayrılırlar: Anar, Urug, Oymak, Tire. Demek Tire bu alt - bölümlerin en küçüğüdür ki, o da "ocak" lardan ibarettir. Araplar "boy" a karşılık "Batın", Tire'ye karşılık "Ammare" derler.

Tiyatro (théâtre): Eski Yunandan beri sahne eserlerinin oynadığı yapı. Aynı zamanda oynanan eserler için de kullanılır. Açık, kapalı, amfi veya düz salon halinde olur. Doğu kültürlerinde tiyatro sanatları gelişmemiştir. Ancak Batı ile temastan sonra tercüme ve adaptasyon suretiyle doğmuş, son yarım yüzyılda telif eserler başlamıştır. Tiyatro eserlerinin toplum üzerinde doğrudan doğruya ve coşturucu etkisi vardır. Tiyatro eserleri başlıca trajedi (tragédie), komedi (comédie), dram (drame) nevilerine bölünür. Komedinin de Vaudeville ve farce denen çeşitleri vardır. Komedi ile dram arasında olanına mélodrame denir. Tiyatro yazarlığı ve oynayıcılığı üstün bir tanrı vergisine ve öğrenime mühtaçtır. Bunun için tiyatro yüksek okulları vardır.

Tomar (généalogie): Ana veya baba yönünden bir soyun köklerini gösteren yazılı cetvel. Araplarda soy eskiliği üstün değer sayıldığı için "tomar" ların önemi büyüktü. Türklerde yalnız belirli ailelerin tomarı vardır, o da çoğu kere sonradan doldurmazdır.

Toplantı (réunion): Bir maksada göre bazı kimselerin veya bir Birlik üyelerinin belirli zamanlarda yaptıkları birleşmelere denir. Eski terimle "ictima".

Toplayıcılık (cueillette): Bir kısım ilkel kavimlerdeki yaşayış şeklidir ki ağaç kökleri ve yemişleri toplama başlıca geçim kaynağıdır.

Toplulaşma (aggrégation): "Toplanma" da denebilir. Bir boş alanda insanların bir maksada göre veya gelişi güzel birikmesi toplanma (tecemmu') dur.

Topluluk (aggrégat): Mahalle, seyirci kalabalığı, v.b. gibi şekillerde görünür (J. H. Fichter, Sociologie). Yığın, kütle, seyirciler, kalabalık, bir dükkân seyircileri, v.b. gibi .

Toplum (société): Organlaşmış veya yaygın bütün zümrelerarası birliklerin bütününe verilen ad, ki iki cinsi, her yaştan insanı içine alır, devamlıdır ve herhangi bir sözleşme veya içgüdü eseri olmayıp ortak inançlar, kurumlara dayanan tabii bir kuruluştur. Toplum aile, kilise, sendika, cemaat, yerleşme zümresi gibi çeşitli zümreleri içine alır. Eski terimle "cemiyet", ayrıca Birlik (Association) ve "düğün" anlamlarını da gösterir.

Topluluktan uzaklık (Gemeinschaftsferne): Bu da M. Weber'in sosyolojisinde kullanılan terimlerden biridir. L. von Wiese de kullanır.

Topluluğa yakınlık (Gemeinschaftsnähe): Yukarıki durumun karşısı olarak kullanılır.

Toplum cazibesi (prestige social): Toplumun değerleri ve inançları ile içinde bulunanları kendine bağlama gücü. Toplumun kendi halkı veya içinde yaşayan yabancılar üzerinde yasa, töre ve âdet şeklinde yaptırıcı bir gücü olduğu gibi, bu gücü hiç kullanmadığı zaman da yine mensupları veya komşuları üzerinde değerlerinin çekiciliği şeklinde bir cazibesi vardır. Bazı kavimler veya milletlerin kültürleri ile komşu kavimler üzerinde bu çekici güçleri olduğu için, onlar tarafından taklit edilirler. Kültürün yayılma-yolu, başka toplumların taklit ve çiraklık safhasından geçmesi çoğu kere toplum cazibesindendir.

Toplum araştırması (social survey): Toplum problemlerini, coğrafi bakımdan sınırlanmış toplum birliklerini incelemek ve düzeltmek için baş vurulan zümre halinde çalışmalara denir. İlk defa böyle araştırmalara giren Fr. Le Play oldu (19 uncu yüzyıl ortasında). Fransız klasik sosyolojisi buna karşı ilgisiz kaldı. Halbuki İngiltere'de bu tarzda araştırmalar yapıldı. Le Play "Avrupa işçileri" adlı büyük kitabında araştırmaları doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar bütün Avrupa ülkelerine yaydı. "Fransada toplum reformu" adlı kitabında, bundan pratik sonuçlar çıkarmaya çalıştı. Sonradan Ed. Demolins ve arkadaşları bu çalışmaları ileri götürdüler. İngiltere'de Charles Booth "Londra halkının iş hayatı" adlı büyük kitapta (17 cilt, 1903) bu cins araştırmaların en büyük örneğini verdi. B. S. Rowntree "Fakirlik, bir şehir hayatı incelemesi" adlı eseri yazdı (1901 - 1902). P. U. Kellog ve arkadaşları yeni araştırmalar yaptılar. Russell Sage Foundation, toplum araştırmasını kurumlaştırdı. 1912 - 1914 den beri social survey, köy ve kasaba araştırmalarının esaslı metodu oldu. (Bk. H. Z. Ülken, Sosyolojinin Problemleri, 1955).

Toplum atomu (atome social): J. Moreno'nun ileri sürdüğü sosyometri kavramıdır ki, "fertler ve onların katıldıkları veya dışarda

kaldıkları zümreler tarafından aynı zamanda iki yerden aksettirilen çekme ve itme şeması" diye tanımlanır.

Toplum bağıllığı (*dépendance sociale*): Bazı fertler veya zümrelerin etkin oluşu veya olmayışı başka fertler veya zümrelere bağlı olan bir altbağıllık (*subordination*) düzeni. Bağıllık Birlik sürecinin içindeki bir olaydır. Baskınlık (*domination*) ile sıkı ilgisi vardır.

Toplum kaynaşması (*cohésion sociale*): Bağlılaşma (*consensus*) ve Dayanışma kelimelerine Bk.

Toplum çıraklığı (*apprentissage*): Çıraklık, belirli bir mesleği öğrenmek için geçilmesi gereken hazırlık ve yetiştirme dönemidir. Bütün mesleklerin çıraklıkları vardır. Bu bakımdan ister okul, ister zanaat ve pratik yolu ile, toplum hayatı içinde bulunan kurum çeşitleri kadar çıraklık çeşitleri vardır. Topluma girmek bu çıraklık dönemlerinden geçmek demektir. Ayrıca, bütün bir toplum kendinden daha yetişkin kültürü olan başka bir toplum önünde uzun veya kısa süreli bir çıraklık safhasından geçer: Yunan, Mısır kültürünün, - Roma Yunan kültürünün, Ortaçağ Batı İslâm kültürünün çıraklığından geçmiştir. Bugün de Doğu milletleri ve bu arada biz Batı kültürünün çıraklığından geçiyoruz.

Toplumun davranışı (*expectative sociale*): Bir toplum veya zümrenin üyelerine karşı aldığı tavrıdır. Bir ferdin toplumlaşması büyük bir nisbette, toplum tavırlarına ait yapılan çıraklığa bağlıdır. Toplum tavırları bütün organlaşmış toplumlarda kuvvetli toplum baskısı ve kontrol amilidirler. Fert, tecrübeleri arttıkça zümre tavırlarına uymaya çalışır ve onun kendisine verdiği rolü başarır. Çözülme halindeki toplumlarda toplum tavırları da ayrıcinsten ve kararsızdır. Aynı toplumun zümreleri arasında yalnız çatışkan tavırlar bulunmakla kalmaz, aynı zümrenin tavırları da pek çabuk değişikliğe uğrar ve böylece fertlerin görüşlerinde tutarsızlıklar meydana getirirler.

Toplum dengesi (*équilibre social*): Çeşitli toplum kuvvetleri ve kurumları arasındaki bütün çatışma ve gerginliklere rağmen meydana gelmiş olan denge halidir ki belirli bir siyasî toplum şeklinin devamını sağlar. Çağdaş toplumlarda bu denge en çok Parlamentolu rejimlerde siyasî partiler arasında görülür.

Toplum değişmesi (*changement social*): Toplum bünyesinde yüzde kalan veya derin, güçlendirici veya zayıflatıcı ve dağıtıcı bütün değişmelere verilen isimdir ki, başlıca Amerikan sosyologları *social change* diye kullanırlar. Evrim, devrim ve ilerleme kelimelerinden

daha geniş bir kaplamı vardır. 3 üncü Dünya Sosyoloji kongresi bu temayı esas olarak almıştı (1956).

Toplum-dışı (a social): Eski terimle "lâ-ıctimai" deniyordu. Toplum-dışı olaylar doğrudan doğruya toplumla hiç ilişkisi olmayan fizik, biyolojik, v.b. gibi olaylardır. Toplum-dışı konular bitkiler, hayvanlar v.b. dır. Bunlar herhangi bir toplum çevresi içinde bulunsalar bile, toplum değerleri ve kurumlarına girmez, toplumu anlamaz ve onun hayatını yaşamazlar.

Toplum enerjisi (é n e r g i e s o c i a l e): Toplum üzerinde etki yapmak üzere birçok kimsenin enerjilerini birleştirmeleri halidir. Bu bağlaşıma (c o n s e n s u s) şekli türlü şartlara göre rolleri değişen, fakat genel olarak temel biyolojik ve sosyal ihtiyaçları ele alan bir kuvvettir.

Toplum fiziki (p h y s i q u e s o c i a l e): Belçika'da Quetelet tarafından statistiğe dayanarak kurulan sosyolojinin bir eski anlayışı. Bu kelime daha önce Aug. Comte tarafından kullanılmıştır.

Toplum fizyolojisi (p h y s i o l o g i e s o c i a l e): Her toplumda onun organları olan kurumların işlemesi ve bu işleyişin birbiriyle ilişkisini inceleyen sosyoloji dalı.

Toplum hareketliliği (m o b i l i t é s o c i a l e): Bk. Hareketlilik. 1) iç hareketlilik; 2) dış hareketlilik diye iki bölümde incelenebilir. Birincisi toplum veya zümre içinde olan hareketler ve değişiklikleri, ikincisi toplumlar arasında ve toplum dışında olanlara aittir.

Toplum hareketsizliği (i m m o b i l i t é s o c i a l e): Belirli bir bünyede tabakalar arasında geçme imkânsızlığından ibaret olan toplum hali. Böyle şartlarda yükselme hareketleri nadirdir ve fertlerin toplum statüsü soydangelmedir. Bk. Toplum kılcallığı, toplum hareketliliği.

Toplum hizmeti (s e r v i c e s o c i a l): Fertler ve zümreler arasında toplum ayarlaması bozukluğundan korunmaya ve onları ortadan kaldırmaya mahsus meslek tekniği ve etkinliği. Toplum hizmeti, uygulanmış (tatbiki) sosyoloji ve sosyal reform ile karıştırılmamalıdır.

Toplum kategorileri (c a t é g o r i e s s o c i a l e s): "Kategori" yi zümre ile karıştırmamalıdır. Bununla anlaşılan fikirler, inançlar, duygular, davranışlar, v.b. dır.

Toplum kılcallığı (c a p i l l a r i t é s o c i a l e): Aşağı gibi görülen toplum sınıflarına mensup üyelerin, tabakalaşmış bir bünyenin aralıkları ve yükselme kanalları arasından daha yüksek bir toplum statüsüne doğru yükselme hareketi. Toplum kılcallığının esaslı şartı, bünyeyi

meydana getiren tabakalarca beğenilen davranış tipi olarak sınıflar arası "rakabet" (compétition) in varlığıdır. Bk. Hareketlilik, tabaklaşma.

Toplum kontrolü (contrôle social): veya toplum baskısı. Bk. Baskı. Amerikan sosyoloji kitaplarının çoğunda fransız sosyolojisi-
sindeki "toplum baskısı" ndan ayrı anlaşılmak üzere özel bir yer alır.. Polis, Emniyet teşkilâtı, Basın, Kamu sanısı, v.b. şekillerde görünür. "Toplum baskısı" bütün kurumlara yaygın iken, toplum kontrolü çok -
şekli ve farklıdır.

Toplum morfolojisi (morphologie sociale): Toplamların şekilleri, dış ve iç bünyelerini inceleyen, sosyolojinin önemli bir dalıdır. Ekoloji ile işlerinin birleştiği noktalar vardır. Bk. morfoloji.

Toplum rolü (rôle social): Belirli bir toplumda bir ferde statüsünün verdiği görevlerin bütünü. Bu, statünün dinamik manzarasıdır. Fert, içinde bulunduğu her zümrede kendisine verilen veya kazandığı statü ile ilgisi olan bir rol görür. Özel çeşitli rollerin bütünü ferdin toplum rolünü temsil eder. Birçok roller arasında uyumsuzluk veya çatışma bir kültür çözülmesi ve toplum organlaşmasının kaybolması işaretidir.

Toplum sağlığı (social welfare): Fransızcada "hygiène mentale" veya "hygiène sociale" kavramları bunu bir derecede gösterir. Toplumda ihtiyaç şartlarını ve marazî halleri düzeltmek için özel veya kamu hizmetleridir. Toplum sağlığı, hizmetlerin bütününe ait teşkilâtı içine alır. Suçlular, anormaller, anormal çocuklar, aşağı tabakalardaki ruh hastalıkları, toplum şartlarının yetmezliğinden ileri gelen ruh ve beden bozuklukları, bu şartları düzeltme yolu ile ruh ve beden sağlığını koruma çareleri bu araştırmalara girer.

Toplum salgını (épidémie sociale): Temsil yolu ile toplum içinde kötü fikirler, dağıtıcı akımların yayılma gücü için kullanılır. Bk. Buluşma (contagion).

Toplum statüsü (statut social): Bir ferdin başkalarıyla münasebetlerinde durumunu belirten hakları ve ödevlerinin bütünü. Belirli bir toplumda bir ferdin toplum statüsü onun katıldığı aile, kilise, ocak, cemaat, siyasi parti, Birlik gibi zümrelerin kısmî statülerinin toplamıdır. Bu, dışardan ferde yüklenmiş bir statü olabilir; yahut fert tarafından kazanılmış bir statü de olabilir. Statülerin çoğu birinci zümreye girer.

Toplum sürekliliği (continuité sociale): Buna kültür sürekliliği (continuité culturelle) de denir. Nüfusta görülen, bitmez tükenmez, değişmelere rağmen kültür şekillenmesinin (configuration) devamı

halidir. Böyle bir durumda kuşaklar birbiri ardından gelir, fakat çıraklık süreci ile yeni kuşaklar erişkinlerin temsil ettiği kültür geleneğine sokulurlar. Tam kültür değişmesi çağlarında bile süreklilik bütünü kaybolmaz (A. de Tocqueville, *Ancien régime et la révolution*).

Toplum süreci (*processus social*): Belirli bir toplum olayları zinciri. Aynı kuruma veya değere ait olup sebeplik bağı ile bağlı bir takım olaylar bir toplum süreci meydana getirirler.

Toplum tavrı (*attitude sociale*): Ferdi tavırların belirli toplum objelerine çevrilmesinden doğar. Kolektif tavırlar belirli şartlarla zümre içinde standartlaştırılmış olan ferdi tavırlardan doğarlar. Tavrı, aslında, eksik bir deneme cevabıdır ki, standardlaştıkça devamlı şekil alır. Belirli şeyler veya kimselerle münasebette filân tarzda hareket etmek için kazanılmış bir istidattır. Hareketli ve kastlı olabilir, jestler ve eksik fiiller halinde dışta ifadelerini bulurlar. Ayrıca düşünme, duyma, eylemde bulunmadan ibaret zihniyet (görüş) tavırları da vardır. Toplum tavırları zümre üyeleri arasında türlü tarzlara ayrılır ve davranışın kurallarını teşkil eder. "Tavrı" (Vaziyetaliş) karşılığı bazen "alışkanlık" da kullanılır.

Toplum terkihi (*composition sociale*): Belirli bir nüfusu meydana getiren bazı niteliklere ait demografik kavram. Kültürün kökü, din ve siyasî bağlanış, millet, tutulan meslekler, gelir ve başka kriterler belirli bir nüfusun toplum terkihini incelemeye yararlar.

Toplum uzaklığı (*distance sociale*): Toplum organlaşmasının içinde bulunan "sayılmalar" (*convention*), peşinhükümler (önyargılar), kültür farkları ile birlik derecesi. Üstebağlılık şeklindeki bütün ilişkilerde değişik dereceden toplum uzaklığı vardır. Meslek, sınıf, millet, ırk farkları toplum uzaklığının (mesafesinin) kaynakları olabilir. Belirli bir kimsenin başka biriyle ilişkiliğinde saklamak istediği toplum aralığı ne kadar büyükse, kişiliğın kurulmuş ilişige katılma derecesi o kadar yüksektir. Zümrenin üyeleri arasında aralık en azdır; yabancı zümre üyeleri arasında ise en yüksektir.

Toplumda yükseliş (*ascension sociale*): Fertlerin veya zümrelerin toplum basamaklarında ilerlemesinden ibarettir. Yükselmenin birçok faktörleri vardır: servet birikmesi, bir işe tayin edilme, rütbe alma, itibar kazanma, v.b.

Toplum yoğunluğu (*densité sociale*): Buna demografik yoğunluk da denebilir. Belirli bir yerde oturan fertler, aileler sayısı ile o yer arasındaki orandan ibarettir. Toplum yoğunluğunu Durkheim

iki türlü tanımlıyor: 1) Nüfus sıklığı, şehirlerin kurulması, taşıt araçları hızı ve sayısını içine alan maddî yoğunluk; 2) İnanç ve fikir bağları kuvvetlenmiş olan bir toplumdaki fertler arasında “manevî” veya “dinamik” yoğunluk.

Topluma - karşı (anti-social): İçinde bulunduğu toplum değerlerine karşı bir tavır alan, onlardan ayrılmakla kalmayıp, onlara karşı saldırgan ve yıkıcı olan kimsenin halidir. Topluma karşılık, genel olarak toplum kurumları veya değerlerini çiğneme şeklinde “suçluluk” olur. Eğer, içinde bulunduğu toplumu beğenmemek, başka bir toplumu imrenmek şeklinde ise “yabancı hayranlığı”dır. Siyasî topluma karşı olduğu zaman “anarşistlik” denebilir.

Toplumatapınma (sociolâtrie): Toplumun toptan kutsallığı inancına dayanan görüştür ki, ilkel dinlerde, totemcilikte bunun bir görünüşü vardır. Fakat Durkheim sosyolojisine de bir bakımdan bu ad verilebilir.

Toplumbilgisi (sosyoloji: sociologie): Bk. Sosyoloji.

Toplumcu Darwincilik (Darwinisme social): Başlıca Gumplovicz, Nowikov, v.b. tarafından ileri sürülmüş olan ve Darwin’in “seçkinleşme” ve “hayat savaşı” ilkelerini toplumlara uygulamadan doğan görüş.

Toplumlaşamaz (insociable): Toplum hayatındaki organlaşma yetmezliği veya ruhî yetmezlik yüzünden topluma uyma gücünün bulunmaması hali. “Avare” ler, “serseri” ler (vagabond), insandan kaçanlar (misanthrope), nevrestenikler (neurasthénique) türlü dereceden, bir kısmı toplum organlaşmasının yetmezliğinden, bir kısmı ruhî yetmezlikten toplumlaşamamışlardır.

Toplumlaşamazlık (insociabilité): Ferdin ruhî şartları herhangi topluma uymasına elverişsiz olduğu zaman buna “toplumlaşamazlık” denir. Belirli bir derecede delilik, toplumlaşmazlık için temel şarttır. Doğuştan bazı yetmezlikler pek nadir durumlarda toplumlaşmazlığı meydana getirir. (Corrado Gini, Homo socialis et dissociatis, 15 inci M. arası Sosy. Kongresi, 1952 İstanbul).

Toplumlaşma (socialisation): Ferdin biyolojik anlamda belirli bir toplumla bütünleşmesinden ibaret süreç. Bu toplumlaşma ile fert, bir insan kişiliği olur ve onu belirli bir toplumda yaşamaya elverişli kılan davranışları kazanır. Toplumlaşma, kelimenin en geniş anlamı ile çıraklık ve eğitimi gerektirir. Bu çıraklık ilk çocukluk yaşında başlayarak ömrün sonuna kadar sürer. Toplumlaşma, bazı istenme-

yen içtepiller (i m p u l s i o n) üzerinde baskı yaptığı zaman, belirli bir kültürün tiplerine göre ayarlamalar diye de tanımlanabilir. Üretim araçlarının toplumaştırılması denince, bunların özel mülk halinden toplum mülkü haline getirilmesi anlaşılır ki, sosyalist mesleklerin savunduğu budur.

Toplumlaşmamış (non-socialisé): Daha toplum hayatı ve değerlerini benimsememiş olan çocuk eğitim yolu ile toplumun bütün kurumlarına derece derece girebilir ve onları özümseyebilir.

Toplumsallık (sociabilité): Hem toplumlaşma eğilimini, hem de fertlerin belirli bir toplum içinde kaynaşma tarzlarını gösterir.

Toplumsuz (non-social): Toplumsuzluk, topluma girememek veya ona karşı olmak demek değildir. Bu durumda olan, aslında, topluma bağlıdır, ancak iğreti olarak toplumla ilişkileri gevşemiştir. Bu ya subjektif olarak gevşemiştir ki, "hastalık" halinde görülür; ya da objektif olarak gevşemiştir ki, "işsizlik" te görülür.

Toplumptipi (sociotype): J. Haesaert, türlü yerler ve çağlarda iktisat, din, hukuk, töre, görenek, ruhî ve siyasî davranış bakımlarından özel vasıflar gösteren toplum tiplerine "sociotypé" diyor. Toplayıcılık, avcılık, çobanlık, çiftçilik, endüstricilik, v.b. birer toplumptipi'dirler. Bu anlayışa göre tek faktörlü toplumptipleri olduğu gibi, çokyönlü veya karma toplumptipleri de vardır.

Toprak köleliği (servage): Çiftçilikle uğraşan aşağı bir toplum tabakasının üstün bir tabakaya iktisat ve kişilik bakımından bağılılığıdır ki, hukukça belirli fakat sınırlı hizmetlerin yapılmasını gerektirir. Senyör denen üstün sınıf kendi toprağını, içinde bulunan toprak köleleri (serf) ile birlikte başkasına satabilir; bu toprak miras olarak başkasına geçebilir ve serf'ler bu yeni senyörün hizmetine girerler. S erf'lerin cezalandırılması hakkı senyöre aittir. Toprak köleliği Batı Ortaçağında en tipik örneğini gördüğümüz bir kurumdur. Benzerleri Hint ve İran'da vardır. Türk toprak sisteminde köylü ile timarlı arasında bir çatışma olduğu zaman bunu "kadı" halleder, gerekirse timarlıya karşı hüküm verebilir, onun köylüyü cezalandırma hakkı yoktur. Bundan dolayı Ortaçağ türk toprak sisteminde "toprak köleliği" aramak yanlıştır. Ancak, Anadolu ve Rumeli beylerbeylikleri dışında "mâlikane" şeklinde yöneltlen Doğu vilâyetleri, Suriye, Mısır gibi yerlerde köylünün toprağa bağılılığı farklıdır.

Toprak ofisi (office des produits de terre): Tarım mahsullerinin her türlü sevki ve yönetimi ile uğraşan geniş kurum.

Toprak reformu (*r  forme agraire*): Toprak mülkünün tarihi bu reformların nasıl doğduğunu gösterir: 1) Büyük toprak m  lk   fetih, yağma, gasp ve köylü kütlesinin fakirleşmesi eseridir. 2) K    k mülk her zaman iğreti ve kararsız olmuştur ve şiddetli hareketlerden sonra kurulabilmıştır. 3) Toprağa sahip olmak köylülerin iktisadî bağımsızlığı için yetmez. Toprağın topraksız köylülere dağıtılması, toprak köleliğinin tam olarak kalkması uzun bir evrimin neticesidir. (Arthur Wauthers, *La r  forme agraire en Europe*). Büyük toprakların (malikâne, büyük çiftlik) imtiyazlı ailelerden alınarak topraksız köylülere dağıtılmasından ibaret reformdur ki, sosyalizm gibi devrimle değil dereceli olarak bütün yurtdaşıları toprak sahibi etmek amacına göre uygulanır. Avrupa'da toprak reformları uzun sürede derece derece gerçekleşmiştir.

Toptan g    (*exode*) Bütün bir memleket halkının toptan yurt değiştirmesi nadir olgulardandır. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmesi bunlardan biridir. Fakat asıl exode zor altında yer değiştirmedir ki Titus zamanında yahudilerin yurtlarını bırakmaları veya Hitler'in baskısı ile Almanya'dan çıkmaları örnek diye gösterilebilir.

Tortu (*r  sidu*): Karmaşık bir toplumda, onu yönelten ve mantıkla ilgisi olmayan temel eğilimlerin bütünüdür. Bu görüş özel bir şekilde Vilfredo Pareto tarafından ileri sürülmüştür. Ona göre "tortu" lar bütün toplumlarda temeli meydana getirirler ve pek g    değiştirler (V. Pareto, *Trait   de Sociologie G  n  rale*, 1916). Bk. t  reyişler.

Totaliter yönetim (*totalitarisme*): Siyasî toplum dengesi kaybolduğu zaman toplum sınıflarından birinin üstünlük kazanmasından ibaret olan siyasî şekildir ki, siyasî partiler kalktığı ve sınıf diktatörlüğü kurulduğu için, buna "topyek  n yönetim" de denir. Nazi, Faşist ve Sovyet rejimleri birer totaliter y  ntimdirler.

Totem (*totem*): Bazı ilkel toplumlarda bir klan veya sob'un kendi adını aldığı bitki, hayvan veya tab  i olay nevidir ki, bu klan ve sob o şeye kendini bağlı sayar. Bazen bu bağlılık klan veya sob fertlerinin totem soyundan geldiklerine inanmaları şeklini alır. Bir kısım ilkel toplumlarda da çok uzak bir atanın totemle tabiatüstü münasebeti olduğu şeklindeki bir inanca dayanmaktadır. Fakat hemen hepsinde totem olan hayvanı veya bitkiyi kesmek ve yemek yasağı vardır ki "tabu" adını alır. Totem inancına bağlı zümrelerde, bu inancın sonucu olmak üzere dıştanevlenme kuralı hüküm sürer. Totemli zümre yalnız akraba kimselerden ibaret değildir. Bazı Avustralya kabilelerinde kadınların totem ruhları bulunan yerlerden geçtikleri sırada "mistik" bir surette gebe kaldıklarına, yani çocukların

evlenme eseri olarak doğmamış olduklarına inanırlar. Bazı kabile üyelerinin yaptıkları tabiatüstü deneylerden gelen ferdi totemler de vardır ki, bunlar bu kimseler üstünde koruyucu ruh görevini görürler. Bk. Ek bölümünde: Nagualizm.

Totemicilik (t o t é m i s m e): Totem olan bitki veya hayvan nevilerinin kutsallığına inanmaktan ibaret ilkel din şeklidir. Durkheim'a göre totemcilik dinlerin başlangıç şeklidir ve bütün öteki dinler bunun evriminden çıkmıştır. (E. Durkheim, Les Formes élémentaire de la vie religieuse). Bazı etnologlar şu totemcilik şekillerini ayırmaktadırlar: 1) Kabile totemciliği veya zümre totemciliği ki, asıl totemciliktir. 2) Cinsiyet totemizmi ki, aynı zümredeki erkekler ve kadınların ayrı totemleri vardır. 3) Ferdi totemcilik ki, yukarda gördük. Bütün şekilleri ile totemcilik ilkel kavimlerin toplum organlaşmaları üzerinde büyük tesir yapar.

Toyunculuk (t o y o n i s m e): Z. Gökalp "Toyon" u eski türk dini olarak görüyor ve "şamanlık" veya "kamlık" için de büyücülük diyor. Fakat şamanizmin yalnız Kuzey Asya'da değil, bu kıta'nın başka yerlerinde de yaygın olmasından dolayı ona büyücülük değil, bir din şekli demek gerekir. Buna karşılık "toyonizm" in bir din şekli olduğuna dair sağlam kanıtlar yoktur.

Töre (t r a d i t i o n , m o e u r s): Türemek fiilinden "Türe" de denilebilir. Oğuz töresi, türklerin Oğuz soyundan türemiş olmaları temeline dayanan bir gelenek ve âdet düzenidir. Anadolu'da bu fiil "töremek" şeklinde de kullanılır. Oğuz Töresine göre bu ilk atanın altı oğlundan altı "ulus", onlardan her birinden dörder "boy" meydana geldiği için Oğuzlar 24 boydan ibarettir. Bir yerden başka yere göçtüğü zaman boylar belirli bir düzene göre yerleşirler: bozok'lar sağ yana, üçok'lar sol yana yerleşir. Anadoluya yerleşmeden sonra da bu "bozok" ve "üçok" dirliği kalmıştır. [Kelimenin türemekten geldiği tahmin edilir. Tevrat'ın asıl adı olan Tora'dan geldiğini söyleyenler var.]

Töre hukuku (d r o i t c o u t u m i e r): Bk. Âdet hukuku.

Törebilim (m o r a l e): Bk. Ahlâk.

Törecilik (t r a d i t i o n a l i s m e): Bk. Gelenek ve gelenekçilik.

Trafik (t r a f i c): Çağdaş milletlerde demografik yoğunluk, büyük şehirlerde "trafik" diye çok önemli bir problem meydana çıkarmıştır. 1920 den beri şehir nüfusunun hızlı artışı, taşıt araçlarının motörlüleşmesi, sokaklar ve meydanların tıkanması, gerek yayaların gerek bu araçların hareketini sıkı kurallara bağlama zorunluluğunu ortaya

koymuştur. Trafik bugünkü toplumda yaşamının esaslı şartlarından biri haline gelmiştir.

Transit (transit): İki deniz veya iki ülke arasında geçit görevini gören aracı ülkelerde transit çok önemli ekonomik bir rol oynar. Bazı ülkeler gerek iktisat gerekse, genel olarak, kültür alanındaki gelişmelerini bulundukları bölgenin transit değerine borçludurlar. Fakat bu yalnız coğrafi bir olay değildir. Bir ülkenin uygarlık seviyesinin yükselmesi onun transit değerini artırdığı gibi, kültürünün zayıflaması da transit değerini düşürebilir. Batı milletleri açık deniz pazarlarını elde ettikten sonra Akdenizdin belli başlı transit şehirleri eski önemlerini kaybetmişlerdir.

Tröst (trust): Şirketler birleşmesinin özel bir şeklidir. Yönetim bakımından merkezleşmiş ve üretilen ham maddelerin üretimi bakımından dikey bir tarzda sıralanan parçalardan ibaret büyük üretim organlaşması.

Tuğra (chiffre impérial): Egemenlik sembolü olarak hükümdarın adı veya mührü içinde bulunan bir çeşit resim halini almış yazı. Tipik örneği Osmanlı tuğra'larıdır.

Tuğla (brique): Kırmızı topraktan fırınlanarak yapılan, ve bir kısım yapıların inşa maddesi. Taş ve ahşap yapılardan daha çok kullanılır. Beton veya yığma olarak bugünkü yapıların esasını meydana getirir.

Tulumbacı: Yakın zamanlara kadar Türkiye'de yangın söndürme teşkilâtı yoktu. İstanbul yangınları da, binaların ahşaplığı yüzünden, şehrin büyük bir kısmını yok ederdi. Yangın söndüren biricik teşkilât "tulumbacılar" denen ve yangın yerine bir tulumbayı koşarak götüren takımlardan ibaretti. Her mahallenin kendi tulumbacıları vardı. Önden "köşklü" bağırarak ve koşarak halkı uyarır, bekçiler "yangın var!" diye bağırırlar, tulumbacılar en kısa yoldan yangın yerine koşarlardı. Hızlı hareketleri ve bağırımlarından dolayı bu kelime sonradan pejoratif bir anlam almıştır.

Tutacak (Ersatz): Bunun yerine "tutarsı" kelimesi de ileri sürülmüştü. "Tutacak" herhangi bir temel tüketim maddesi eksik olduğu zaman, onun yerini tutacak olan başka bir maddeyi koymadan ibarettir. Birinci Dünya Savaşında buğday yerine mısır ve daha sonra süpürge tohumu konmuştu. "Ersatz" almanca kelimesi başka dillerde de kullanılmaktadır.

Tutum (épargne): İktisat olaylarında fertler veya zümrelerin tükettikleri dışında artırdıkları para veya eşyayı gösterir. Eski terimle "tasarruf".

Tüccar sitesi (c i t é - m a r c h a n d): İlkçağ sitelerinden çoğu çiftçi ve savaşçıdır. Fenike ve bir kısım Yunan siteleri ticaret gemileri ile birçok üretim bölgeleri arasında ulaştırma ve değiştirme aracılığı görerek yaşamışlardır. Ortaçağda Venedik, Ceneviz (Cenova). Ragüza ve Holanda siteleri de tüccar siteleri idi.

Tüketim (c o n s o m m a t i o n): İktisadî hayatın temelli dört olayından biridir ki, ötekiler üretim, değişim, dolaşımdır. Tüketim ihtiyaçları doyuracak "sarfetme" ler demektir. Fakat toplumda tüketim daima organik veya ruhi ihtiyaçların doyurulmasından ibaret değildir. Birçok tüketim şekilleri semboliktir. Bir kimsenin toplumdaki statüsünü yükseltmek için sarfetme şeklinde tam sembolik karakter alır. İlkelerde Potlacch kurumu yalnız şeref kazanmak, daha üstün bir statü kazanmak için "mal yağmalama" dan ibarettir. Tüketime artması insanın toplumdaki yeri ve derecesinin yükseldiğini gösterir.

Tümen (d i v i s i o n): Askerlikte kolordunun bölündüğü parçalardan her birinin adıdır. Eskiden "fırka" denirdi. Tümen kelimesi eskiden beri kalabalık ve çok anlamına gelirdi: tümen tümen gibi: Askerlikte tümenler alaylara, alaylar taburlara ayrılır.

Tüketim kooperatifi (c o o p é r a t i v e d e c o n s o m m a t i o n): Dar gelirli tüketicilerin pahalılık yaratan ihtikârcı tüccar ve satıcılar yüzünden sıkıntıya düşmemeleri için kendi aralarında kurdukları kooperatiftir. Tüketim kooperatifi dayanışmacılık (solidarisme) fikrinden kuvvet alır ve bütün orta halli tabakaları toplamaya çalışır. Fakat, hem büyük endüstri ve patron sınıfı, hem marxcılar onun aleyhindedirler.

Tünel (t u n n e l): Türkçe halk dilinde asıl tonel diye kullanılır. Şose veya tren yollarını kısaltmak için dağları delerek açılan geçitlerdir. Şehir içinde de yeraltı trafik yolları olan Metro'lar (metropolitain) tünellerdir. Büyük şehirlerin esash ulaştırma aracıdır.

Türkân: Hakan soyundan olan, hakanın eşi. Türkân, Hatun'ların başı da demektir. "Türkân hatun", Hakanın zevcesi diye kullanılır.

Tümdanış (p l é b i s c i t e): Bir kanun çıkarırken millet vekilleri ile değil, doğrudan doğruya halkın oyuna baş vurarak oy toplama yolu.

Türbe (m a u s o l é e): Bir devlet adamı veya bir velî'nin yattığı yerde yapılan binadır. Veli türbeleri halk arasında devlet adamlarının türbelerinden daha çok rağbet görmüştür.

Türeyiş (d é r i v a t i o n): Yine Pareto'ya göre temel tortuların üzerinde fikirler, inançlar, kamu sanıları, ideolojiler yer almaktadır. Bunlar birbirlerine göre değişme nisbetleri farklı olmakla birlikte, hepsi de

değişebilirler. Pareto bunlara “ruzgâra göre yöndeğiştiren hava fırlıdıkları” diyor. Tortular mantıkî olmadığı halde bunlar mantıkî’dirler ve bütün toplum değişimleri bunlarda meydana gelir.

Türk aile Terimleri: Türklerde aile terimleri çağdaş Batı milletlerindeki terimlerden oldukça farklı özellikler gösterir. Ana ve baba soyu akrabasını ifade eden ayrı terimlerin bulunması, kardeşlerin büyük ve küçüğünü ayıracak kelimeler olması, evlenmiş kız veya erkek kardeşlerin koca ve karıları ile akrabalık ilişkisinin gösterilebilmesi, karı ve kocanın ana-babalarının birbirine yakınlık nisbetinin gösterilebilmesi, kısaca ana soyu ve baba soyunun aynı derecede önemli olması yüzünden iki soy arasındaki ilişkilerin özel terimlerle ifadesi türk aile sosyolojisinin başlıca zenginliklerini meydana getirir. Ailenin çekirdeğini ana, baba ve çocuklar teşkil eder. Fakat bu küçük çekirdek dolayında iki soyu birleştiren büyük aile kurulur. Bu kuruluşun ilk halkası karı ile kocayı birleştiren düğümdür. Önce oğlan kanadından bir kimse kız tarafına “görücü” gider. Kız beğenilirse nişanlanır. “Nişanlılık” devresi uzun veya kısa süreli olabilir. Bu bazen çocuklukta büyüklerin seçmesiyle başlar ki, buna “beşik kertmesi” denir. Gençler eşlerini seçemedikten başka, böyle bir durumda evlenecekleri kimseye daha beşikten bağlanırlar. Bu âdet gevşemiştir ve nişanlılık ileri yaşta başlar. Kız tarafı nikâh sepeti hazırlar, oğlan tarafı “yüzgörümlülük” takar. Nikâhta “kalın” verilir ki, şer’i adı “mıhr” dir. Üçüncü safha düğümdür. O da “kına gecesi”, “koltuk” ve “paçalık” olarak birçok kısımlardan ibarettir. Kına gecesi yalnız evlenecek delikanlının arkadaşlarına verdiği bir ziyafettir. Kız tarafı “çeyiz” i hazırlar. Oğlan tarafı “yüzgörümlülüğü” nü takar. “Sağdıç”, “gelin” in sağ yanında bulunur ve onu “güvey” e doğru götürür. Nitekim oğlanın, yani “güvey” in sağdıçı da onun sağ yanındadır. — Ailenin her iki yanında baba veya anneler karşılıklı birbirlerinin “dünür” üdürler. Anneden önceki kuşak “anne anne” ve “dede” dir. Babadan önceki kuşak da “baba anne” ve “büyük baba” dır. Aşağı doğru oğullar, kızlar ve daha sonraki kuşakta “torun” lar gelir. Güvey ve gelin karşılıklı birbirlerinin büyüklerine “kayın baba” ve “kaynana” derler. Güveyin kız kardeşi gelinin “görümce” si, erkek kardeşi “kayın” ıdır. Gelinin kız kardeşi güveyin “baldız” ı, erkek kardeşi yine “kayın” dır. İki kardeşin kocaları birbirinin “bacanak” ı, iki erkek kardeşin karıları birbirinin “elti” sidir. Kayınların veya yakın akrabaların kocalarına “enişte” der. Türkçede erkek ve kız kardeş için ayrı terimler yoktur. Buna karşılık, büyük kız kardeş “abla” ve büyük oğlan kardeş “ağabey” adını alır. Eskiden bu yerde “paşa”

kelimesi kullanılırdı. Ananın erkek kardeşi “dayı”, kız kardeşi “teyze” dir. Babanın kız kardeşine ise “hala” veya “bibi”, erkek kardeşine “amca” denir. Kardeş çocuklarına “yiğen”, amca, dayı hala ve teyze çocukları (c o u s i n) dayı oğlu, amca oğlu, v.b. adlarını alır Karının üstüne ikinci defa evlenirse bu “ortak” veya “kuma” adını alır. İkinci anadan olan çocuklar birincilere göre “üvey” olurlar. Böylece “üvey ana”, “üvey baba”, “üvey kardeş” kelimeleri kullanılır. Bazı haklar tanınmak üzere evlât edinilmişse ona “evlâthk”, ev hizmetinde devamlı kalan “ahretlik” olur. Aynı kadından süt emenler birbirlerine “süt kardeş” dirler. Bazı kavimlerde olduğu gibi özel bir ayinle kanlarını birleştirenler “kan kardeşi” dirler. Çocuklar, anadan başka bir kadından süt emerlerse o “süt nine” dir, onun çocukları ile “süt kardeş” liği kurulur. Oğlan çocuk büyüdüğü ve sünnet olacağı zaman buna yardım eden akraba veya bir aile dostu “kirve” dir. Düğüne çağırılan ailelere birer bardak gönderilir. Bu bardaklara “oku” ve bunları götürüp dağıtan kimseye “okucu” denir. “Oku” ları alan ailelerin düğüne birer hediye ile gelmeleri gerekir.

Türk hukuk terimleri (t e r m e s d u d r o i t t u r c) : Tarihte “kadı”, “kadı-ül-kudat”, “kazasker”, “mevleviyet” gibi terimlerin yerini batılılaşma hareketinden sonra hâkim, mahkeme, müddei-i-umumî, mücrim, şahid, delil, v.b. ları almıştı. Zamanımızda Yargıyeri, yargıtay, yargıç, savcı, suçlu, tanık, kanıt kelimeleri aldı. Bugün bir kısım eski kelimeler arasında yenileri de yerleşmektedir.

Türkü (m u s i q u e f o l k l o r i q u e) : Kelime türk kelimesinden geldiği için, aslında türk folkloruna ait halk şarkılarını göstermekte ise de, genel olarak halk müziğine mahsus bir terim gibi kullanılabilir.

Türsel (s p é c i f i q u e) : Bu kelime bütün ilimlere yaygın olan bir terim olmakla birlikte sosyolojide de özel bir anlamı vardır. Toplum olguları arasında belirli bir türe (nev’e) mahsus olanına “türsel” (spécifique) diyoruz. Türsel vasıfları bulmadıkça toplum olaylarını inceleyemeyiz. Meselâ “boy” veya “site” denen toplumun türsel vasıfları onları birbirinden tam olarak ayırır: birincisinin türsel vasfı göçebelik, kandaşlık, çobanlık, bir başbuğa bağlılık olduğu halde ikincisi için türsel vasıf yerleşme, bir tapınak etrafında toplanma, tabakalar halini alma, çiftçilik ve küçük endüstridir. v.b.

Tütsü (p r o p i t i a t i o n) : Tabiatüstü varlıkların yardımını elde etmek ve onların öc almasından korunmak için yapılan bir beyaz büyü törenidir ki çok karmaşık şekillerinden pek basit ve ferdi olanlarına kadar türlü çeşitleri vardır. Tütsü ruhlar, “iyi saatta olsunlar”, cinler ve tanrılarla uzlaşmaya mahsus bir büyü tekniğidir.

Tütsülemek (propitier): Tütsüyü yapmadan ibaret fiil. Bu, bazen göreği otunu ateşe atarak dumanını hastaya veya çocuğa savurmadan ibarettir ki, bu suretle cinlerin kötülüğünden korunulacağına inanılır.

Tüzük (loi, réglement): Eskiden türklerle “tüzük” kanun karşılığı kullanılmıştır: “Timur’un Tüzükleri” veya “Babur’un tüzük’leri” gibi. Fakat daha temelli ve geniş anlamda kanun için “Yasa” den-
diğinden, Tüzük, bu temel kanunun uygulanmasına ait kurallar (réglement) anlamında alınabilir.

U

Uçmak (paradis): İleri Gök dinlerinde Ahirette alınacak ödülün verileceği yer: “Cennet”. Uçmak fikri de tamu fikri gibi oldukça ileri dinlerde doğmuştur. (farçsa firdevs kelimesinden yunanca paradis kelimesi doğmuştur.) Uçmak ve Tamu eski türkçedir.

Uğru (uğrak): Eski türklerde çapulçu, akıncı anlamlarında kullanılırdı. Akıncılık ve yağma ayıp değildi (Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi). Gündelik dilde hırsız anlamına gelir.

Uğurlamak (cérémonie du départ): Osm. teşyi’. Konuk toplum veya konak yerinden ayrılırken yapılan dostça tören.

Uğur (chance mystique): Kutsal bir gücün verdiği talih açıklığı. Böyle olan olaylara “uğurlu”, olmayanlara “uğursuz” denir. Bu mistik görüşte yerler, günler, bazı insanlar ve isimler uğurlu, bazı yerler, günler, v.b. da uğursuz sayılmıştır. Salı günü uğursuz sayıldığı için işe başlanmaz. 13 uğursuz sayılır. Eski türklerde bu sayı 9 idi.

Ulaştırma (transport): Toplumlar arasındaki ilişkileri kurması bakımından esaslı rolü olan bir toplum kurumudur. Ulaştırma, aym toplum içinde olduğu gibi, toplumlar arasında da olabilir. Üretim merkezleri birbirine büyük ticaret yolları ve ulaştırma araçları ile bağlanır. Kültürlerin temasını sağlayan ve kültür yayılmaları ile değişme ve evrimlerinin şartını veren ulaştırma yolları ve araçlarıdır. Bundan yoksun olan kültürler içlerine kapanarak gerilemişlerdir. Göçebe kavimlerde kervanlar başlıca ulaştırma araçlarıdır. Devamlı ve düzenli yollar ancak site halini almış toplumlarda ve daha çok imparatorluklarda yapılmıştır.

Ulus (nation): Bu kelimeyi “millet” karşılığı sayıyorsak da, Oğuz töresinde Ulus, “Budun” (bütün) un parçalarından biri olduğu için

millet olmamak gerekir. Millet çağdaş bir toplum şekli olduğu ve ancak işbölümü ve büyük endüstri ile doğduğu için, gerek "ulus" gerek "budun" a millet değil, kavim, ethnîe anlamı vermek daha doğru olsa gerektir. Budun araplardaki "kavm", Ulus da "Fahz", boy "Şa'ib", Anar ve Uruğ "aşire" ve "kabile", oymak "semiyye" (clan), Ocak "aile" karşılığıdır. Her iki toplum organlaşması kandaşlık bağına ve kabile bünyesine dayandığı için, Tomar (généalogie) kurma bakımından farkları ve birleşme şekilleri bir yana bırakılırsa, birleşik vasıflarını görmek yanlış olmaz.

Umacı: Kötü cin. Bk. Omacı.

Umay: Eski türklerde bir Tanrı tipidir.

Urug: Eski türklerde kavim organlaşmasında bir bölüm, Moğollarda "Eruk" evlât ve nesil (soy) anlamına gelir.

Usta (maître): Ortaçağ corporation teşkilâtında her zanaatın en yetişkin ve başı olan kimsedir ki, görevi yalnız o zanaatı yapmak ve yapılan şeyleri satmak değil, aynı zamanda çırakları yetiştirmektir ki, onlardan en yetişkini sonradan kendi yerini alacak olan "kalfa" dır. Usta, tarikat halindeki zanaatlerde "pîr" veya "şeyh" adını alır.

Ustalık (maîtrise): Zanaatin en yüksek derecesine ait vasıf. "Ustalık" bütün ömür boyu kazanılan maharetlerle elde edilir. Ustalığa erişmeyenlere "gedik" verilemez.

Uşak (garçon, domestique): Küçük çocuk anlamına gelmekle birlikte, özel olarak kapı hizmetçisi demektir. Bu hizmeti yapma fiili olan "uşaklık" en aşağı derece gibi görülür.

Utanma (pudeur): Utanma, örtünme veya saklanma şekillerinde görünür. Utanma duygusu insanda doğuştan değildir. Aslında ne biyolojik hayat, ne ruhî hayat utanmanın doğması için gereken şartları vermez. İnsan toplumlarının evrimine ve bugünkü çeşitli kültür çevrelerine bakacak olursak, utanmanın pek farklı manzaraları olduğu, her yerde ve her zaman aynı tarzda bulunmadığı görülür. Örtünmede, türlü devirlerde artmış, azalmış, hatta bazen kaybolmuştur. Yaptığı kusurlar, işlediği kötü fiillerden dolayı utanma da birinciden farklı olmakla beraber değişik manzaralar gösterir. Utanmanın kökü ilkellerdeki tabu inancından gelir. İnsanda ve eşyada yayılıcı olan Mana'nın arttığı zamanlarda örtünme, saklanma başlar. Âdet gören kadın bir çadıra kapanır, yiyeceği, çadır kenarından kendisine verilir. Kimse kendisini bu sırada göremez, çünkü onda çarpıcı kuvvetin olduğuna inanılır. Tarih boyunca örtünme, harem ve utanma bu inancın gelişmesinden doğmuştur. Harem kurumunun şiddetlendiği de-

virlerde örtünme de en ağır şeklini almıştır. Bizansta, İranda kadınlar yüzlerini peçe ile örterlerdi. Çağdaş toplumda bababuyruklu aile ve harem yerine ana-baba ve çocuklardan ibaret yuva aldığı için kadına tabu ve köle gibi bakma düşünceleri de kaybolmuştur. — Ahlâkî kusurları veya sürçmelerinden dolayı utanma, gerçek anlamı ile devam eden utanmadır ki, bu günün toplumunda onun kaybolmasına çalışmalıdır.

Uydu - şehir (ville-satellite): Büyük şehirlerin etrafında banliyöler ve Faubourg'lardan ayrı, şehir tıkanmasını önlemek için kurulmuş tâbi şehirler. Bk. Şehir.

Uygarlık (civilisation): Bazı dillerde, meselâ fransızcada uygarlık (eski ter.: "medeniyet") ile kültür (eski ter.: "hars") aynı "civilisation" kelimesi ile ifade edilir. İngilizce'de daha çok "culture" kelimesi kullanılır. Almanlar Civilization ve Kultur kavramlarını ayırırlar. Gökalp, Durkheim'ın bir makalesine dayanarak (Année Sociologique, vol. 12) almanlar gibi bu ayrış üzerinde ısrar etti. Onca uygarlık ("medeniyet") milletlerarası olduğu halde, kültür ("hars") millîdir. Bu ayrış bizce fazla kesindir ve iki kavramı daha çok birincisinin statik, ikincisinin dinamik olması bakımından ayırmalıdır. Kültür yaratıcı, uygarlık yaratılmıştır. Bir alman, fransız kültürü olduğu gibi bir Avrupa kültürü de vardır. Fakat bu kültürlerin ürünleri (eserler, fikirler) olarak uygarlık dünyaya yayılma gücündedir. (Kesin ayrışına rağmen Gökalp da "Türk Medeniyeti Tarihi" kitabını yazarken Türk kültürünün eserlerine "medeniyet" demek zorunda kalıyordu.)

Uygulama sosyolojisi (sociologie appliquée): Sosyolojinin bütün dalları (kurumlara ait sosyolojiler ve empirik sosyoloji) eğitime, siyasete, ahlâka uygulandığı zaman pratik değer alır. Bu uygulama matematik ve Fizikle mühendisliğin, tabiat ilimleri ile Hekimliğin ilişkisi gibidir. Yani uygulanmış sosyoloji eğitim ve siyaset tekniğini hazırlar.

Uygunlaştırma (accommodation): Terimin en geniş anlamında çatışmaların bırakılmasına götüren her süreç. Toplumlaşma ve özümseme süreçleri zümrenin istediği şeylerle bazı ferdi tavırlar arasında meydana çıkan çatışmaların uygunlaştırılmasını gerektirir. Bu anlamda uygunlaştırma fertlerle kültür arasındaki çatışmayı ortadan kaldırır. Fakat bu terim zümreler arasında, ve başlıca aileler, kabileler, siyasî partiler, toplum sınıfları, meslek Birlikleri, kiliseler, mezhepler, milletler ve ırklar arasındaki savaşlarda da kullanılır. Bu çatışmaların uygunlaştırılması genel olarak baskınlık, uzlaşma, ba-

rışma veya dönme yolu ile gerçekleşir. Bk. Kültürleşme, ayarlama, toplulaşma, özümseme.

Uylaşım (c o n v e n t i o n): Eski terimle "itibar." Bk. Sayılma, (öyle sayma).

Uyma, ayarlama (a d a p t a t i o n): Fransızca terim aynı zamanda hem aktif hem pasif çift anlama geldiği için türkçede onu iki kelime ile karşılıyoruz: bir insanın bir ortama alışması anlamında "uyma", bir insanı bir ortam veya zümreye alıştıрма anlamında "uyarlama." Eski terimde her ikisine "intibak" deniyor. (Aktif için uyarkılma denebilir.)

Uyrukluğa giriş (n a t u r a l i s a t i o n): 1) Fert olarak yeni bir devletin uyrukluğunu kabul etme her zaman görülen bir şeydir. Ancak, yığın halinde uygarlık değiştirme yalnız göç ve sığınma olaylarının sıklaştığı zamanlarda meydana gelmektedir.

2) Bir uyrukluğun yerine başka bir uyrukluğunu koymak demektir. Batı uygarlığının çağdaş Devletlerinde yabancının yurtdaş siyasi statüsünü elde edebilmesi için özümseme yetmez. Yabancının millî cemaatle birleşmesinin kabulünden ibaret olan hukukî bir yaptırıcı güce baş vurulur ki, bu ona yutdaşlık haklarını verir.

Uyrukluk (n a t i o n a l i t é): Eski terimle "tâbiyet." Bir millete, kültür ve soy bakımlarından bağlılığı söz konusu olmadan, yalnız siyasi bağlılık ifade eder. Bununla birlikte, bir kimse hem kültür, hem soy hem uyrukluk bakımlarından bir topluma bağlı olabilir. Uyrukluk bakımından türk olmak için Nüfus kütüğüne kayıtlı olmak yeter. Gerçekten türk olmak için kültürce ve soyca türk olmalıdır.

Uza: Yakutlarda Tanrıların Gök yönlerine göre bölünüşünü gösterir. Yakut mitolojisi bunları önce: 1) Dokuz Ağa Uza; 2) Sekiz Ağa Uza olarak ikiye ayırır. Altay türklerinde olduğu gibi tanrılar Göğe ve yere ait olarak iki yöne bölünür.

Uzlaşma (c o m p r o m i s): Birlik kurmanın başlangıç safhasıdır ki, karşılıklı "taviz" ler (faydalandırmalar) yardımıyla orada barıştıracı bir anlaşma kurulur. Bir uzlaşmanın olabilmesi için, bir dereceye kadar doyurulmuş olan katılanlar sayısının uzlaşmadan öncekinden üstün olması gerekir. Bir çatışmayı ortadan kaldıran uzlaşmalar uygunlaştırma veya onun bir kısmı ile karışırlar.

Uzlet (s o l i t u d e): Zahitlik veya siyasi düşünce yüzünden toplum dışında yalnız yaşamak arzusu ile geçirilen hayat şekli. Anachorète'ler, keşişler ve bazı dervişler uzlet'de yaşarlardı. Uzlet toplum etkilerinden kaçmak değil, bunları içten daha kuvvetle yaşamak için tutulan yoldur. Bk. İtikâf.

Uzmanlaşma (spécialisation): Tercihli veya inhisarcı bir tarzda yapılan ferdi veya kolektif faaliyetlerin belirli bir şekilde sınırlandırılması. Uzmanlaştırmanın biyolojik temeli “küçük değişiklikler” dir. İlkel toplumlarda bile tanrı vergisi bir “farklılaşma” ve fertler arası bir dereceye kadar uzmanlaşma vardır. İşbölümü bu Tanrı vergilerini sarıhleştirir ve onlardaki güçlerden en çok faydalanma çaresini verir. Uzmanlaşmaların sayısı toplum farklılaşması derecesine ve bundan dolayı ayrı değer alanlarının (sphère) varlığına bağlıdır. Teknik, iktisat, yüksek ilim, eğitim, sanat, siyaset ve yönetim alanlarında ayrı ayrı uzmanlaşmalar vardır. Uzmanlaşma kavramı bütünleşme kavramına karşılıktır. Uzmanlaşma bir millet içinde olduğu gibi milletler arasında da olur: coğrafi farklar milletleri üretim, sanat, hatta ilim bakımından başlıca bir alanda derinleşmeye götürür.

Uzmanlık (spécialité): Eski terimle “ihtisas” kelimesi yeni harfle hem uzmanlık, hem duygululuk demek olduğu için, bulanıklığa sebep oluyordu. İşbölümünün sonucu olarak bilgi dalları bölündükçe uzmanlıklar artar ve herkes bir ilmin yalnız çok sınırlanmış bir bölümünde derinleşerek yaratıcı olma imkânı kazanır. Son yüzyıllarda keşifler ve icatların büyük bir hızla artması işbölümünün ve uzmanlıkların derinleşmesinin eseridir. Batılı olmanın başlıca vasıflarından biri bilgide uzmanlıkların tam olarak kurulmasıdır. Eski toplumlarda bu pek az sağlandığı için, bir insan birçok işlerle aynı zamanda uğraşmak zorunda kalıyor, “ansiklopedik” kafa hakiki yaratıcılığa imkân vermiyordu.

Uzun ev (long habitat): Bölünmemiş aile tipinde, ailenin bütün parçalarını içine alan “uzun ev” çok rastlanan bir barınak şeklidir. Uzun ev’i Eskimo’larda, Kuzey Amerika yerlilerinde, Malezya’da, Kuzey Afrika’da, Eski Mısır’da görüyoruz. Barınak, duvarlarla çevrili, bir veya iki katlı tek bir yapıdır. Slavların Zadruga tipi birleşik ailesi de “iglou” denen bir çeşit uzun evde oturur. Yapının boyu 20 - 70 metre olabilir, çoğu kere ahşaptır ve her bölümünde ailenin bir kısmı yaşar. Bölümler birbirinden tahta perdelerle ayrılmıştır.

Ü

Üç hal kanunu (loi de trois états): Aug. Comte’a göre insan toplumları zihniyet bakımından üç safhadan geçerek evrim yapmaktadırlar: 1) Birinci safha teolojik devir (théologique) dir ki, burada insanlar olayları tabiatüstü sebeplerle açıklamaktadırlar: mitolojiler, ilkel ve üstün dinler buraya aittir. 2) İkinci safhada insanlar

olayları yine tabiatüstü sebeplerle açıklamakla birlikte, onları tanrısal olmayarak “manevî” (spirituel) saymaktadırlar: buna metafizik devir diyor. 3) Üçüncü safha pozitif devirdir ki, burada insanlar olayları yine başka olaylarla, yani tabiat içinde açıklamaya başlamışlar ve bu devrede “müspet” (positif) ilimler doğmuştur. Aug. Comte’un diye tanınan “Üç hal kanunu” ilkin Turgot, daha genişletilmiş olarak Saint Simon tarafından ifade edilmiş, fakat Comte onu kendi tarih görüşü ve toplum evrimi fikrinin temeli haline koymuştur.

Ücret (salaire): Bk. Gündelik, gündelikçi (salarîé), gündelikçilik (salariat).

Ücretli asker (mercenaire): Ortaçağ toplumlarında bir çeşit “azatlı köle” olan, gerçekte kendilerini bir devlet hizmetinde döğüşmeye bağlayan kimseler. Ücretli askerler tek tük veya zümre halinde bu işe girerler. Bazı durumlarda aileleri ile birlikte ve devamlı olarak iş alırlar. Bu son durum ücretli askerlerin kabileler halinde yeni hizmet ettikleri ülkeye göç etmelerine sebep olur. Türkler Abbasî’ler hizmetine böyle girmişler ve Bizans’a karşı “sügür” savaşlarını yapmak üzere Anadolu sınırlarına yerleşmişlerdi. Kartaca ordusu Afrikah “ücretli asker” lerle dolu idi. Renaissance’ta İtalya’da onlara “condotieri” deniyordu. İsviçreliler (Helvetia) yüzyıllarca birçok Batı devletinde bu hizmeti gördü.

Üçüncü dünya (tiers-monde): İkinci Dünya Savaşından sonra Varşova paktı ve Atlantik paktı ile Sovyetler Birliğine veya Birleşik Amerika’ya siyasetçe bağlanan devletler dışında tarafsız kalan ve komünist veya demokratik ideolojilerden uzak duran devletlerin teşkil ettiği dünyaya verilen isim. Üçüncü dünya’da kalmak güç şartlarda gerçekleşmekle beraber birçokları bu durumda bulunmaktadır.

Ülema sınıfı (les savants théologiens): Eski medrese teşkilâtında müderris ve kadılardan ibaret bilginler sınıfı. Fransızcada da “les ulemas” diye kullanılır.

Ülke (territoire, pays): Bu kelime dar anlamda bir “memleket” içindeki bir bölge veya alan, geniş anlamda bütün memleket demektir. Türklerin Sovyetler birliğinde veya İranda kapladıkları ülkeler dediğimiz zaman birinci anlamı, “Fransa beş yanından komşu devletlerle çevrili bir ülkedir” dediğimiz zaman ikinci anlamı kastediyoruz.

Ülke (frère aîné): Eski türk (Yakut) mitolojisinde Bay Ülken Gök tanrılarından birinin adıdır. Kuzey türkçesinde, bugün de, büyük kardeş demektir, ve aile terminolojisinde yer alır. Çoğu yanlış kullanılan ve karıştırılan “ülgen”, ölmek üzere olan (moribond) demektir.

Ülkü (idéal): Türkçede yapma kelime olarak kullanılan “ülkü” felsefedeki “ideal” den ayırmak ve yalnız toplumdaki üstün bir amaç güden akımları göstermek için kullanılabilir. Eski terimde önce bu yerde “Gaye-i hayal”, daha sonra Gökâlp tarafından “mefkûre” yapma kelimesi kullanılmış (1914 - 1924), ondan sonra ülkü ve ideal kelimeleri onun yerini almıştır.

Ülkücülük (idéalisme): Toplumda üstün bir amaç güden ve bunu bir “ideoloji” haline koyan bütün hareketlere bu ad verilebilir. Milliyetçilik henüz gerçekleşmeden önce bir “ülkücülük” tür. Çözülme halindeki bir toplumda ideal değerlere bağlanmak için savaş bir ülkücülük olur. Felsefedeki idealizm’den ayrılmalıdır.

Ülküleştirme (idéalisation): Kültür gelişmesinde “ülküleştirme” yetkin ve tam gibi görülen ve gerçekte ulaşılması gereken bir hedef sayılan eylem normlarının hayaldeki yaradılışından ibarettir. Ülküleştirme, kültür sürecinin bütün manzaralarında esaslı rol oynar.

Ümmet: İslâm dünyasına vergi olan bu kelime hristiyanlıkta Eglise Catholique (Umumî Cemaat) karşılığıdır. Aslında, kavim ayrılıkları hesaba katılmadan bütün islâmları içine alan dinî Cemaat demektir. Fakat arapçada buna “Milleti İslâmiye” denir, soy birliği anlamında (ana: ümm) “Ümmet” kelimesi “Ümmeti Muhammed” şeklinde kullanılırdı. Sonradan yanhş olarak kelimeler yer değiştirmiş ve “Ümmet” üniversal Cemaat anlamını almıştır (“galatı-meşhur”). Gökâlp bu yaygın anlam üzerinde durarak, Üç hal kanununa benzer bir toplum evrimi şemasında toplumların “kavim”, “ümme” ve “millet” safhalarından geçtiği fikrini savundu. (Z. Gökâlp, Türkleşmek, islâmlaşmak, muasırlaşmak). [Bakara suresi, ayet 213: “İnsanlar tek bir Ümmet idi”; Yunus suresi, ayet 19: “İnsanlar bir Ümmetten ibaretti. sonra ayrıldılar”.]

Ümmetçilik: Gökâlp’ın geçilmiş bir evrim dönemi olarak gösterdiği “Ümmet” i bağlanacak devamlı bir toplum şekli ve bir ülkü gibi görenlerin görüşüdür. Bazıları bu görüşte Gökâlpı kendilerine mal etmek istiyorlarsa da bu doğru değildir. “İslâm ümmetinden” olmak, “muasırlaşmaya” engel olmak şöyle dursun, ancak onun içinde yer alır (Gökâlp, adı geçen kitap). Daha önce doğmuş olan “ittihadı İslâm” fikrini de bu “ümmetçilik” ile karıştırmamalıdır. Çünkü o fikir uyanmış milletlerin ve millî kültürlerin yalnız siyasî anlamda anlaşmaları ve yalnız bu anlamda anlaşabilecekleri sanısına dayanıyordu. (Cemaleddin Efgânî, U r v e t - ü l - V ü s k â, arapça-fransızca dergi 1868 - 70, Paris).

Ünivesite (université): Batıda 12 nci yüzyılda kiliseye bağlı seminerlerde öğretim yapan bazı bilginlerin öğrenci ve devlete karşı direnmek için kendi aralarında kurdukları corporation'a verilen addı. Sonradan özerklik kazanan aynı cinsten kurumların bütünü anlamını almıştır. Kilise ve devletle uzun mücadeleden sonra özerkliğini kazanmıştır. İslâmda karşılığı "Medrese" lerdir.

Üreme (reproduction): Bir mal veya kültür unsurunun artması ve çoğalması demektir. Ayrıca bu kelime heykelde "réplique", müzikte "plak" larda bu görevi görürler. Reproduction'lar uygarlık halini almış olan bir kültürün eserlerini başka ülkelere yayma bakımından rol oynar. (Tabloların renkli kopyaları için kullanılır).

Üretim (production): İktisat anlamında üretim bir ham maddeyi az çok işlenmiş bir ürün (mahsul) haline getirmektir. Simiand üretimde şunları ayırıyor: 1) Üretim neveleri: yemiş ve kök toplama, deniz avı, kara avı, çiftçilik (tarım), endüstri. 2) Üretim rejimleri: toprak köleliği, Esnaf (lonca) rejimi, gündelikçilik, işbirliği (coopération) rejimi, millileştirilmiş teşebbüsler, kolektivizm. 3) Üretim şekilleri: Ocak (ev) üretimi, zanaat üretimi, el tezgâhı, fabrika, makine imâli, "rasyonelleşmiş" iş, aşırı makinelleşme (a u t o m a t i o n).

Üretim araçları (moyens de production): En basit kazma ve sabandan en ileri çağdaş makinelere kadar bütün teknik evrim üretim araçlarını meydana getirir. K. Marx'a göre üretim ve ulaştırma araçlarının bütünü bir toplumun alt-bünyesini yapar. Toplumun evrimini gerektiren bu üretim araçlarının gelişmesidir ki, bu gelişme üst-bünyeye etki yaparak toplumu değiştirir.

Üretim bölgeleri (régions de production): Her memlekette belirli üretim maddeleri belirli bölgelerde toplanmıştır. Bu toplanma üretimin kuvvetlendiği ve yoğunlaştığının belirtisidir. Bu bölgeleşme, üretilen maddelerde uzmanlığı artırır ve ürünlerin daha verimli olmasını sağlar, Maden işletme bölgesi, tarım bölgesi, dokuma ve ağır endüstri bölgeleri gelişmiş memleketlerde ayrılmıştır.

Üretim kooperatifi (coopératives de production): Küçük üreticilerin büyük kapitalist önünde dayanabilmek için kurduğu teşkilât. Şirketlerin birleşmesinden doğan Holding ve tröst gibi kurumlar önünde üretim kooperatiflerinin dayanması çok güç ise de, nakliyat ve ham madde güçlükleri olmayan bazı üretim konularında bu tarzda kooperatif yerli ihtiyaçlara daha uygun olduğu için yaşayabilir.

Üst-bünye (superstructure): Marx'a göre hukukî normlar, ahlâkî kurallar, sanat görüşleri, dinî emirler, v.b. dan ibaret olan bir

toplumun fikir, inanç, sanı halindeki bütün kurumları ve değerleridir ki onun evrimi alt-bünyenin evrimine bağlıdır. Biz bu terime karşılık alt-yapı veya üst-yapı demiyoruz. Çünkü "yapı" kelimesi "bâtiment", hatta "construction" karşılığı kullanıldığı için karışıklığa sebep olacaktır. Ayrıca "strusture" kelimesi sosyoloji, psikoloji ve biyolojide yapı değil, "bünye" ve "şekil" demektir.

Üst-insan (s u r h o m m e): F. Nietzsche'nin felsefesinde "Kudret İradesi" ile başka insanları aşarak değerler lavhasını değiştiren yaratıcı insan ve dehâ anlamına gelir. Fakat Nietzsche'nin görüşü sosyolojiye de etki yapmıştır. Marx'çılar onu devrimci insan diye anlamışlardır. Genel olarak sosyoloji görüşünde, her toplumda bazı üstün yetileri olan insanlar o toplumun değerlerini temsil etmekte, onu yönlendirmekte veya ileri götürmektedirler. Bunlara toplumun yetiştirdiği, fakat yine de toplum üzerine etki yapan "dahi" ler denir. Toplumcu determinist görüş böyle "dahi" leri ve "üst-insan" ları kabule engel değildir. Onlar belirli toplum şartları içinde yetişmiş ve onların eseri iseler de, kendi yetiştikleri toplum üzerinde etki yaparken üstün rol oynarlar. Nitekim bu etki de toplum determinizminin sonucudur.

Üstünlük (s u p é r i o r i t é): Topumlarda tabakalaşma, katlaşma, mer-tebeleşme şekillerindeki bütün derecelilik hallerinde türlü şekillerde "üstünlük" ler meydana gelir. Bu bazen sihrî-dinî gücü elinde bulunduranların üstünlüğüdür. Bazen bu, üstün sayılan bir soyun ötekilerine göre daha "imtiyazlı" olmasından ileri gelir. Bazen de seçimli toplumlarda belirli kimselerin başkanlık vasıfları olduğu için bir siyasi parti veya Birlik içinde "liderlik" kazanmalarından ileri gelen üstünlüktür. Ayrıca iş bölümü ilerlemiş toplumlarda bilgi, sanat, fikir bakımlarından üstünlük gösterenleri de işaret etmelidir. Üstünlük psikolojik olmaktan çok sosyolojik bir kavramdır. Bundan dolayı sosyo - psikolojiyi ilgilendirir.

Üstünlük kompleksi (c o m p l e x e d e s u p é r i o r i t é): Psikanaliz'de A. Adler'in ileri sürdüğü görüşe göre doğuştan yetmezlikler bazı çocuklarda "aşağılık kompleksi" ve onun sonucu olarak "hayalî kişilik" doğurur. Bu marazî psikoloji teorisine göre "üstünlük kompleksi" de onun başka bir görünüşüdür. Burada söz konusu olan "üstünlük kompleksi" toplum tabakalaşmasında üstün derecelere çıkma arzusuyla ruhi yetmezliğin birleşmesinden doğduğu için, sırf psikolojik değil, aynı zamanda sosyolojidir.

Ütopia (u t o p i e): Geniş anlamı ile: zihinde tasarlanmış felsefî bazı ilkelere göre hayalî ve yetkin bir toplum şeklinin savunulması. Dar anlamı ile: şimdiki toplum düzeninin yerine konmak istenen, fakat

toplum olgularının ilmi incelenmesinden çıkarılmış olan ileri bir toplum fikri. Bu kelime ilkin Thomas Morus'un Utopia adlı eserinde kullanıldı. Bu zat, 16 ncı yüzyıl İngiliz toplumundaki krizleri anlattıktan sonra, onlardan kurtulmak için Atlantik denizindeki bir adada sosyalist düzene göre hayalî bir toplum kuruyordu. Ondan sonra bütün bu tarzdaki "hayalî" toplum projelerine "ütopia" denmiştir. Mannheim Ütopia'yı İdeoloji'den ayırıyor. İdeoloji ona göre, içinde doğduğu toplum gerçeğini aştığı ve olgulara hiç uyamadığı halde, ütopia yaşanan düzeni bozmağa ve toplumu değiştirmeye çalışır. (K. Mannheim, *Idéologie et utopie*).

Üvey: Aynı anadan veya babadan olmayan soydaşlar arasındaki akrabalık münasebeti: ananın yerine gelen ikinci ana veya babanın yerine gelen ananın ikinci kocası çocukların üvey anası veya babasıdır. Bu durumdaki ayrı ana veya babadan olan çocuklar birbirlerine göre üvey kardeşlerdir.

Üzerlik: Beyaz büyüde bir kimseyi kötü gözden, "mana"nın çarpıcı gücünden korumayı sağlayan ve o kimsenin üzerine takılan sihirli şey veya şeyler. Bk. *Muska (amulette)*.

V

Vahşi dansı (*candomblé*): Brezilyanın yerli halkında kutlanan ve tambur sesi ile birlikte danslar şarkılardan ibaret tören. Bazı yazarlar bu tören veya ayini asıl zencilerin Afrikadan getirmiş, sonra buna bazı Hristiyanlık unsurlarının karışmış olduğunu söylüyorlar. Daha dar bir anlamda "vahşi dansı" (*candomblé*) Brezilyadaki Afrika köklü tapınmanın her yıl yapılan büyük bayramlarına verilen addır. Afrikada "Tamtam" denen ayinler de buna benzemektedir.

Vahşilik (*sauvagerie*): Teknik seviyesi ve genellikle kültürleri bakımından bizim kültürlerimizden çok aşağı seviyede olan kavimlerin hali. Fakat ilkelik (*primitivité*) ile vahşiliği ayırmalıdır. Birincisi yalnız zihniyet ve kültür bakımından başlangıç halini ifade ettiği halde ikincisi âdetleri ve kurumlarında şiddetli ve korkunç törenler, ayinler bulunmasını gösterir: kafa avcılığı, çocukları öldürme, yaşlıları öldürme, deri soyma, dağlama, v.b. kurumlar gibi. Vahşilik, gelişmiş toplumlara yaklaşmayan ve gelişemeyen ilkel toplumların halidir. Avustralya, Afrika, Güney Asya'nın bir kısmı, yerli Kuzey ve Güney Amerika halkı, kutba yakın Eskimolar, v.b. bu vahşi kavimlerden.

Vâiz (prédicateur): Din konularında halka camide açık ders veren kimse. Bu tarzda verilen derse “vaaz” denir.

Vaka (événement): Toplumda genel bir tip olan ve tekrar edilen “olay” dan, tekil (singulier) olan “olgu” dan farklı olarak, tarihi oluş içinde ferdi olarak kalan “vaka” sosyolojinin malzemelerinden birini meydana getirir. Sosyolog vakaları karşılaştırır, yaşayan toplum içindeki olgularla benzerliklerini bulur. Ancak ondan sonra kendi işine yarar bir hale gelmiş olur.

Vakayazan (chroniqueur): Tarihte vakaları zaman sırasına göre (kronolojik olarak) tesbit eden ve bu tesbiti inceleyen kimse. Bu tarzda yazılmış olan kronolojik tarih “vakayazısı” (chronique) dir. Eskiden buna “Vekayiname” veya “Vak’anüvis tarihi” deniyordu. Vakayazarlık ilkin Sitelerde meydana gelmiştir: İlkçağ sitelerinin bayram ve tören günlerini savaş ve barışları tesbit eden “Yıllık” (Annale) ları ve bunları tutan “vakayazan” ları vardı. Tarih yazma ve zaman şuuru bunun için site toplumlarının bu geleneğinden doğmuştur. Araplarda soy eskiliğinin “şeref” de büyük rol oynaması yüzünden “Tomar” (généalogie) tarih yazarlığının başlangıcı olmuştur. Atların bile “şecere” leri vardır.

Vakıf (Fondation pieuse): Ferdi mal ve mülkün bir kısmını belirli bir toplum amacı ve iyilik için sarf etmek üzere miras bölümünden, devlet karışması ve herhangi bir ele geçirmeden koruyan toplum kurumu. Vakıf Ortaçağda doğmuş dinî bir kurumdur. Bir kısmı kamu hizmetlerine, bir kısmı da özel maksatlara göre kurulmuş olan Vakıflar özel mülkü Devletçe ele geçirilmeden (“müsadere”) koruduğu için, çok geniş yer almıştır. Kilise Vakfı en önemlisidir. Türkiye’de Vakıf, işaret edilen sebepten büyük rol oynamıştır.

Vapur (bateau à vapeur): Buharlı gemi şeklinde 18. yüzyılda başlayarak 2 yüzyıldır transatlantik gemilerine kadar birçok gelişme safhalarından geçen deniz taşıt araçlarının adı.

Varlık (richesse): Felsefede “être” anlamına gelen Varlık, türk’cede özel olarak zenginlik demektir. Zengin kimseye “varlıklı adam” derler. 1945 de azınlık zenginlerinden alınan özel vergiye, bundan dolayı “varlık vergisi” denmişti.

Varoş (macarca: faubourg): Surlar içinde barınmış mahalle, kale dışındaki surlarla çevrili kısım Bk. Şehir, burg Faubourg.

Varsayış (supposition): Bir toplumda sözsüz bir anlaşma veya “varmış gibi sayma” (comme si) ya dayanan sanılara denir. “Varsayış” aslında matematikten sosyolojiye kadar bütün ilimlerde kul-

lanılan bir terimdir. Sosyolojide normatif değerlere (dil, iktisat ve hukuk) ait, sözleşmelere dayanan “ölçü” (é t a l o n) lere birer varsayış gözü ile bakanlar vardır. Sözleşme teorisi ve toplum olaylarını “c o n v e n t i o n” sayanların gözünde varsayış en temelli ilkedir. (Max Nordau, Les mensonges conventionnels de notre civilisation). — Özel olarak: ilkel toplumda bir kısım kandaşlık bağları biyolojik bakımdan gerçek olmayıp, mistik bir bağlantıya dayanmaktadır, yani “mevhum” (f i c t i f) dir. Bunlardaki akrabalığa da “varsayılmış” (s u p p o s é) denebilir. — Eskiden “faraziye” denen “hipotez” (h y p o t h è s e) terimini bundan ayırmalıdır.

Vasilikten kurtuluş (é m a n c i p a t i o n): (e x: dış, m a n u s: el, c a p e r e: almak) üzerinden elini kaldırmak, vasi altında bulunmadan kurtulmak demektir. Bir yurddaş 18 yaşında vasilikten kurtulur. Kadınlar 19 uncu yüzyılda İngiltere’de başlayan feminizm mücadelesi ve suffragette’ler denen taraflılarının siyasi hakları kazanma yolundaki savaşları sonunda Batı memleketlerinde vasilikten kurtulmuşlardır. Bizde de her türlü kamu hizmetlerini almaya 1. Dünya Savaşı sonlarında başladılar. Siyasi hakları Cumhuriyet kurulduktan sonra verildi. Sömürgeleşmiş olan koloniler millî mücadelelerle vasilikten kurtulmaya çalışıyorlar.

Vaudou (veya V a u d o u n): Güney Amerika’da Caraïbe’ler arasına Afrika’dan gelen zenciler tarafından sokulmuş olan “ruh” (esprit) inancı. Vaudou Haïti kavminin kuruluşunda esaslı rol oynamıştır. Ruhlara yemek yedirmeden ibaret “loa yemeği” veya “loa hizmeti” sırasında, buna inananlar bir “hungan” (rahip) veya bir “mambo” (rahip kadın) etrafında toplanırlar, ve “tanrılar” a kurbanlar verirler. O sırada ayine katılanların bedenine giren ruhlar yüzünden taşkınlık krizleri başlar ve ağızları ile bu taşkınlığı ifade ederler. Ruhların musallat olduğu bir Vaudou’lu tamamen değişir, yorulmadan bir teviye coşkunca dans eder, hatta ateşte kızarmış demiri ağzına alabilir. Bk. Rufaî ayini.

Vect (e x t a s e): Bk. Esirme. Dinî hayatta ayinler ve törenlerin doğurduğu coşma ve kendinden seçme halidir ki, insan bu sırada normal ferdî şuura ait bazı vasıfları kaybeder, buna karşılık ferdî ruhta olmayan (coşkunluk, cesurluk, üstün duyguluk gibi) vasıfları kazanır. İlkel ve yüksek bütün dinlerde “vect” halleri vardır ve toplum ayinlerine yeni giren çocuk ve delikanlı bu vecdi (esirmeyi) yaşamak üzere toplumlaşır. Bu hal devamlı olarak yaşanmadığı için, ona toplumun gizli (ésotérique) noktası ve bundan dolayı da “gizem” (mystère) denir. Bunun için her dinin dıştan hemen görülmeyen bir

“gizemli” (mystique) yanı vardır. İslâmda bu “Tasavvuf” adını alır. Fakat toplum vecdi yalnız dinî hayatta değildir. Bütün topluluklarda coşkunluk doğuran bütün toplum olayları “veet” halini alır: Millî bayramlar, devrim zamanları, miting ve grevler gibi. Sonuncular bir sınıf coşkunluğudur.

Veli (saint): Bk. Eren. Ortaçağ toplumunun Tanrıya en yakın olan örnek insanı. Çoğulu olan Evliya kelimesi de kullanılır.

Vendetta (vindicte): “Kan davası” veya “öcalma” da denebilir. Kabile halindeki toplumlarda rastlanan, Devletin işe karışmadığı durumda düşman ailelerin karşılıklı birbirlerini cezalandırmaları şeklidir. Kan davası bazen kuşaklar boyu iki aile veya kabile arasında sürer gider. Ancak evlenme, Potlatch, gibi uzlaştırıcı bir kurum işe karışırsa kan davası durur. Bk. Kan davası.

Veraset (hérédité): Bk. Soydangelme. Biyolojik ve psikolojik olaydır. Fakat etkileri bakımından aynı zamanda sosyolojik bir olay gibi görülmelidir.

Veraset ilmi (eugénique): Nesli düzeltme ile uğraştığı için biyolojinin uygulanmasına ait ise de, eğitim kurumları, ile sıkı ilişkisi dolayısıyla sosyolojiye de aittir. Darwin’in yiğeni Francis Galton (1822 - 1911) tarafından kuruldu.

Vergi (impôt): Siyasî toplumun gelir ve giderlerini ayarlamak üzere Bütçesini kurabilmesi için yurtdaşların ortak yardımından faydalanması gerekir: bu yardım, yurtdaşlar için bir yükümlülük ve bir ödevdir ki, buna “vergi” denir. İlkel toplumlarda siyasî güç organlaştırmış olmadığı için, vergi yalnız ortaklaşa üretim ve komşu zümrelerden yapılan yağmalamalardan ibarettir. Siyasî güç organlaştıkça bu, ege-men zümrenin ötekilerden zorla aldığı “haraç” ve “baç” şekline girer. Bütün yurtdaşlarının özgürlüğü olan ve millet denen toplumlarda vergi bütün yurtdaşlar için eşit bir ödev haline gelir.

Verimlilik (fertilité, productivité): Çiftçilikte toprağın üstün ürün verme gücünü gösterir (Tarım). Fakat bütün kültürde, çeşitli değer alanlarına ait yaratıcılık gücünü de ifade eder. İktisattaki verimliliğe paralel ve ondan bağımsız olarak fikirde, ilimde, sanatta, hatta erdemli fiiller ve ahlâk eylemlerinde verimlilikten söz edilir. Bu geniş anlamdaki verimlilik kültürün dinamizminin ölçüsüdür.

Vesika (document): Tarih, protohistoria ve paleontoloji gibi bilgi alanlarında tekrarı mümkün olmayan tek ve konkre vakaların tetkikine imkân veren yazılı veya yazısız kanıt. Sosyoloji de kullanır.

Vezir (ministre islamique): İslâm devletlerinde Ortaçağ'da icra gücünün bir bölümünü yönelten kimse ki, bütününe başkanlık eden Vezir-i âzam'dır. Osmanlı devletinde vezirlerin dereceleri seferde taşıdıkları tuğ sayısı ile ölçülürdü: böylece bir tuğlu, iki tuğlu, üç tuğlu vezirler olurdu.

Vicdan (conscience morale): "Vicdan" (bulunç) her şeyden önce ahlâk felsefesine ait bir terimdir. Fakat "ahlâk" da aslında töre, gelenek, görenek şekillerinde dışta görünen olayların içe ait değişimleri olduğu için, burada onu sosyolojik açıdan ele alıyoruz. Vicdan, insanın kendisini sorguya çekmesi, içi ile hesaplaşması, kendi kusurlarını görmesi, bunlardan dolayı sorumluluk korkusu ve iç üzüntüsü duyması, üzerine düşen işleri yapmakla kendini yükümlü sayması demektir. Teorik ahlâk bu vasıfları "Vicdan" ın özerkliğinden (a u t o n o m i e) geliyor diye sayar. Halbuki sosyoloji, insanın iç hayatına ait olan bu olguların köklerinin toplumda olduğunu ve "vicdan" a ait yükümlülük, sorumluluk ve iç üzüntüsünün (vicdan azabı, r e m o r d) toplum baskısından doğduğunu, insan bu kurallara uymayınca bu baskının yaptırıcı gücünün üzerinde şiddetli etki yapma suretiyle kendini gösterdiğini anlatır.

Virane (d é c o m b r e s): Yıkılmış yapılar veya yıkılmaya bırakılmış boş yapıların bulunduğu yer. "Virane" ler toplumun en fakir tabakasının sığınağı olduğu gibi, hırsızlar ve şakillerin de sığınağı olabildiği için, toplumun aşağı tabakalarının hayatında yer alır.

Vurgunculuk (a c c a p a r e m e n t): Ticaretle meşru yollardan kazanmakla yetinmeyerek piyasadan mal çekmek, fiatları yükseltmek, bazı toptan satıcıları korkutarak (türlü şekillerde şantaj yaparak) ellerindeki malın bir kısmını almak, fiatların yükseleceğini veya para da dévaluation olacağını önceden haber alarak bazı malları istif etmek (istifçilik) ve daha başka meşru olmayan şekillerde üstün kazanç sağlamaya çalışmaktır. Vurguncular, normal ticaretteki % 20 - 30 kazancı yetmez gördükleri için % 100 - 200 kazançla kısa zamanda meşru olmayan yoldan büyük servet biriktirmek isterler. Birçok toplum şekillerinde baskın, yağma, kılıçtan geçirme ve köle kaldırma tarzında, çoğu savaş-dışı, kaçanzlar "vurgunculuk" olduğu gibi, sömürgecilik de emperyalist toplumların ilkel kavimler üzerindeki baskısı şeklinde bir vurgunculuktur. İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik düzenin bozulması ve Devlet gücünün kötüye kullanılması vurgunculuğu artıran sebeplerdendir.

Y

Yabancı (étranger): Bir toplumun dışında bulunan kimse. Toplumun kültürüne yabancı olan ve onun dilini bilmeyen insan o toplum için tehlike gibi görülür. İlkel kavimler “yabancı” ya çok kötü gözle bakar ve ondan çekinirler. O kendilerine zarar verecek bir büyü yapabilir. Bundan korunmak için, önce bir takım “tedbir” ler almalıdır: karşılıklı büyü yapmak, toplum kurallarına uygun hareket edip etmediklerini denemek ki, bunun içine çok değişik konuk karşılama (hospitalité) şekilleri girer. Bu yollardan yabancı ile uzlaşma sağlanamazsa, ona karşı düşmanlık başlar. İlkelerde yabancıya düşman gözüyle bakmak asli haldir. Ancak ortak ayinler yapmak, Potlatch vermek, evlenmek gibi uzlaştırmacı şekiller düşmanlığı kaldırır.

Yabanilik: Bk. Vahşilik. İnsanlar için “vahşi” denildiği halde hayvanlar için “yabani” kelimesi kullanılır. Bundan dolayı “yabani” terimini “vahşi” yerine almak alışıklığı bozmaktadır ve bir az güçtür. Özel olarak, toplumdan kaçan ve yalnızkalanlara “yabani” denir.

Yabgu: Eski türklerde (Gök Türkler) Devlet teşkilâtında Kağan’dan sonra ve Şad’dan önce gelen bir mertebedir ki boy beyi veya üstün soylu olmadan çok bir yönetim gücünü temsil eder. Yabgular merkezsiz bir yönetimde bir bölgenin geniş iktidarına sahiptirler.

Yaderklik (hétéronomie): Bu, özerklik (autonomie) in karşıtıdır. İnsan toplumunda din, büyü, teknik, hukuk gibi kurumlarda toplumun buyruğu altındadır: bunun için böyle durumlara “başkasında buyruk” da denebilir. Nitekim ahlâk fiillerinde insan toplum içinde onun baskısına bağlı olsa da, bu baskıyı kendi sorumluluğu ve yükümlülüğü ile aldığı için, böyle bir duruma “başına buyruk” denebilir. Bu iki kelimeyi Özerklik ve Yaderklik terimlerinin eş anlamları olarak kullanabiliriz. Bk. Özerklik (autonomie).

Yadkişilik (impersonnalité): Toplum olaylarında kişilik ve yadkişilik aynı derecede rol oynayan iki kavramdır. Kalabalık (foule), topluluk (agrégat), yığın (masse) gibi toplum hallerinde fertlerarası ilişkilerde kişiliklerin yeri yoktur ve daha önce varsa bile bu zümrelerde silinir. Kişiliği meydana çıkaran asıl toplum, onun türlü dayanışma şekilleri, tabakalaşması, işbölümü, meslek dayanışması, v.b. dir. Bunlar ilkel toplumlarda dahi, başlangıç halinde vardır. Ayinler, törenler, düğünlerde herkesin kendi yetisine göre aldığı toplum rolü ve statüsü bu kişileşmenin ilk görünüşleridir. Gelişmiş toplumlarda değerler ve kurumlar farklılaştıkça bu kişileşmeler de artar. Buna rağmen, bu gelişmiş toplumun içinde dahi kalabalık ve

yağın halleri her zaman doğabilir ve böyle durumlarda hemen kişilikler silinir: vapurdan çıkarken, bir gişe önünde, bir miting sırasında, hele kalabalık ruhu hüküm sürdüğü sırada mertebe, düzen, kişilik dereceleri kaybolur. (Polinezya'daki Bali adası halkı ayinlerinde, bir sahne eseri şeklini aldığı zaman âyine katılanlardan her birinin ayrı rolü ve statüsü orada bir kişileşme olduğunu gösteriyor.)

Yahudi düşmanlığı (anti-sémitisme): Batı milletleri arasında, kökleri iktisadî rakabetten gelen bu eğilim Yahudilerin bazı şehirlerde ayrı ve düşük mahallelerde oturmalarına sebep olduğu gibi (ghetto), toplumdaki hâkim sınıfın kıskırtması sonunda bu mahallelere yapılan baskın ve yağın halinde öldürme (pogrom) olgularını doğurmuştur. Pogromlar Çarlık Rusyasında başlamış, sonradan Hitler Almanyasında geniş ölçüde ve çok vahşî sürgünler, kovmalar ve öldürmeler halini almıştır. Yahudi düşmanlığı, yahudi ırkçılığının bir tepkisi olduğu için şiddetli bir ırkçı hareketidir.

Yakarış (invocation): Eski terimle "münacat". Ezberlenen veya okunan bir takım sözlerle üstün, kutsal varlığa yapılan bir yalvarış ki, bununla bazı dileklerin elde edilmesine çalışırlar. Eski dinlerde de "münacat" lar vardı. Gök dinlerinde yakarış (münacat) Allaha yapılır ve dinî edebiyatta bu tip şiirler önemli bir yer tutar.

Yakınçevre (Umwelt): Yeni antropolojide Jacob von Uexküll, Max Scheler ve Arnold Gehlen'in hayvanla insan arasındaki farkı belirtmek için üzerinde durdukları kavram: hayvanın "yakınçevre" si, insanın "dünya" sı (Welt) vardır. Hayvan yakınçevre'ye etki ve tepki ile bağlı, insansa dünya'ya açıktır ve kendi çevresini yaratır. Bu ayrış Beşerî coğrafya, ekoloji, sosyoloji ve kültür antropolojisi alanlarındaki araştırmaları aydınlatacak ve onları 19. yüzyıl darwinciliğinin yanlış yorumlamalarından kurtaracaktır. Bu değişme bugün başlamıştır.

Yakınları tutma (népotisme): Eski terimle "iltimas". Yakın akrabayı veya yakın dostları tutarak onların toplumda yükselmelerini sağlamadan ibaret davranış. Burada tutulan kimsenin gerçek değeri olmadığı hal söz konusudur. Bundan dolayı yakınları tutma toplumun zayıflamasına sebep olan kötü bir davranıştır.

Yaklaşma (rapprochement): Birliğin başlangıç safhası.

Yalavaç (prophète): Arapçada "nebi" ve "resul", farsçada "peyamber" veya "peygamber" diye karşılanan yalavaç, Tanrıdan aldığı emirleri insanlara bildirmekle yükümlüdür. Yalavaç'ın Tanrıdan aldığı emirler akıldışı bir yoldan "vahiy" (révélation) ile gelir. Peygamber veya Yalavaçlar sitenin geliştiği toplumlarda eski kural-

ların yerine yeni kurallar getirirler. Bunun için devrimcidirler, çünkü yeni bir “Şeriat” (Législation) kurarlar. Sitede geleniğin bekçisi olan “rahip” lere karşıdır ve onlarla savaşır. Yalavaçlar daha çok, site kurmuş kavimlerde vardır. Ancak, Akdeniz sitelerinde “bilge” (sage) olarak görünürler. Çinde Tseu adını alırlar. İran ve Hint’de her devirde birçok yalavaçlar gelmiştir. Fakat en çok “nebi” ve “resul” samî kavimlerde görülmektedir.

Yalnız kalma (isolement): Kùltürler arasında temasın azalması ve bazı kùltür çevrelerinin iç veya dış sebeplerle yalnız kalmaları yüzünden uğradıkları gerileme ve donup kalma halidir ki, böyle kùltürler yeryüzünün en kötü şartları olan bölgelere çekilerek silinmeye başlamışlardır. Avustralya, Groenland, bir kısım yerli Amerika kùltürleri gibi. (Bulletin international des sciences sociales: Cultures en voie de disparition, 1957, Unesco).

Yaltaklanma (flatterie): Üstün bir statü elde edebilmek için yukarı mevkide bulunanlara karşı gösterilen ahlâk-dışı yaranma gayretini sarf eden kimse. Onun yaptığı şey “yaltaklanma” dır. Bürokratik yönetimlerde gerçek özellikleri olmayan kimselerin başarı elde etmek için baş vurdukları yoldur ki, bütün mertebeli toplumlarda gerçek “meziyet” lere göre yükselişin yanında toplumun değerini düşüren böyle yükselişe baş vuranlar da vardır.

Yamyamlık (cannibalisme, anthropophagie): Bir kısım ilkelerde rastlanan ve kökleri dinî inançlarına bağlı olan bir kurumdur. Yamyamlık insan eti yemek olduğu için ilkin birçok etnologca gıda azlığından ileri geldiği kabul edilmişti. Fakat araştırmalar ilerledikçe bu âdetin gıdanın bol olduğu yerlerde de bulunduğu ve belirli durumlarda bazı yabancılara karşı kullanıldığı anlaşıldı. Bu âdetin kendileri için sihrî bakımdan tehlikeli sayılan yabancı ile kutsal birliğini sağlamak üzere kanlarını karıştırmak, tıpkı “communion” ayininde olduğu gibi etini yemek suretiyle cevherbirliği (consubstantialité) temin etmekten ileri geldiği görülmüyor. En çok beyazların etinin yenmesi, beyaz insanlara rengi kaçmış ölü ruhları gözü ile bakılmasından ve ölümlerin ruhlarından gelecek kötülükten, bu cevherbirliği ile kurtulma inancından ileri gelmektedir.

Yamak (apprenti de cuisine): Aşçıların yanında çalışarak yardımcı hizmetlerinden sonra yemek pişirmeyi öğrenenlere verilen ad. Yamaklıktan usta aşçılığa geçilir. Yamaklar Konak’larda erkek aşçılar ve aşçıbaşlıların yanında yetişirler ve daima erkek çocuklardır.

Yanaşma (ouvrier provisoire): Bir iş ekibinde tam görev almadan önce, işreti olarak işe başlatılan kimse. Yanaşma, ya birkaç

gün için çalıştırıldıktan sonra bırakılır; yahut çalışmasında başarılı görürlerse asıl işçi sıfatını kazanır.

Yangın (incendie): En çok şehirlerde büyük zararlar verdiği için bir şehircilik olayı gibi görünmekle birlikte, genel olarak toplumu ilgilendiren yıkıcı bir olaydır. En büyük zararı yeni yerleşmiş göçebelerin ekim alanları elde etmek için yaptıkları orman yangınlarında görülür. Toplum morfolojisi bakımından geri zümrelerin verdikleri bu zarar yalnız ormanın yok olmasıyla kalmaz; toprakların kayması yüzünden doğan érosion ile bozkırlaşmalara sebep olur. Bu tehlikeli olayla savaşmak için kanun tedbirleri yetmez, toplum bünyesini incelemeli ve onu değiştirmeye çalışmalıdır. — Büyük şehir yangınları bazen bir nüfus yoğunluğunu barınsız bırakacak kadar yaygın olabilir. Evlerin çoğunun ahşap olduğu devirde İstanbul yangınları, eskiden Londra yangını gibi. (Daniel de Foé, *Le Grand incendie de Londres*, trad. Pierre Cerdagne, 1945).

Yankesici (pick-pocket): Toplumda başıboş ve serseri kimseler arasında, cepten çalma suretiyle sokak hırsızlığı yapan. Hırsızın özel bir tipi olan “yankeseci” (aslı: yankesici) toplum dirlik ve kontrolünün gevşediği zamanda büyük şehirlerde artan suçlulardandır.

Yanlış-inanç (superstition): Her toplumda din ve büyü şeklinde inançlar vardır. Bunları âdet ve kamu sanısı, ideoloji sanıları tamamlar. Fakat bu inançlar, içinde bulundukları toplum bünyesinin gereği ve onunla uyumlu iseler onlara “yanlış inanç” denemez. Toplum şekli ve onun kültürü gelişmiş olduğu halde bir kısım inançlar onunla ilgisiz olarak devam etmiş kalıntılar halinde ise, inançlara “yanlış inanç” denebilir: Modern bir mülüman toplumunda büyücülük, efsunculuk, falcılık, türbelere iplik bağlamak, adak adamak gibi inançlara yanlış inanç demek doğru olur. İslâmlık zaten doğuşunda, bunları yanlış inanç diye reddetmiştir.

Yapı (bâtiment, construction): Toplumların yapma gücünün bir kısmı ev eşyası, taşıtlar, giyim kuşam, taşınabilir şeyler ise de büyük bir kısmı taşınamaz şeyler, yani “yapı”lardır. Eski terimle bunlara “bina” veya “inşaat” diyoruz. Yapı, köy kasaba ve şehir gibi yerleşme cemanaatlerinin barınak, kamu hizmetine ait yerler, tanpmaklar, meydanlar, anıtlar gibi maddi temelini meydana getirirler. Bundan dolayı, toplumun incelenmesinde “yapı”lar çok önemli bir yer alır. Bu konu “şehircilik”, “mimarlık” gibi teknik bilgilerin konusu olabilmek için, her şeyden önce şehir sosyolojisi, köy sosyolojisi içinde bir yapı sosyolojisi olarak ele alınmalıdır. Bir kabile toplumunda çadır yapısı, bir sitede tapınak ve Agora yapısı, bir

çağdaş millette Parlamento, Opera ve Gar yapısı bu toplum şekilleri ile karşılıklı bağıllık halinde incelenmedikçe değerlendirilemezler ve mimarlıkta yapı olarak yerleri ancak böyle bir incelemeden sonra görülebilir.

Yapı endüstrisi (industrie de construction): Modern toplumlarda dokuma, maden, askerlik endüstrileri yanında yer alarak gittikçe önemi artan ve onlardan daha çok yayılan endüstri dalıdır. Büyük şehirler ve endüstri bölgelerinde en yüksek derecededir.

Yapma-ışi (fabrication): Buna "imâl işi" de deniyor, Toplum kurumlarında tekniğin esaslı etkinliklerinden biridir. Ham maddeden bir şey yapmanın tekniği olduğu kadar sanatın, bilginin, v.b. de teknikleri vardır. Maddî kültürün bütün unsurları buradan çıkar. Yapma işinin gelişmesi kültürün gelişme derecesini gösterir. Yaratıcı kültürler ham madde vermeden başka bir işe yaramayan ilkel veya az gelişmiş kültürlerle kendi sanat, bilgi ve teknik eserlerini yaymak suretiyle onları nüfuzları altına alırlar. Yapma işinde yeni yetişen kültürler yetişkin kültürlerle uzun bir süre çıraklık ettikten sonra yaratıcı olabilirler.

Yapmacılık (artificialisme): Çocuk psikolojisinde animizm denen ve eşyayı canlı gibi görmekten ibaret ruhî dönemden sonra, çocuğun uzak ve yakın çevresindeki bütün şeyleri insan eliyle veya daha büyük varlıklar eliyle yapılmış gibi görmesinden ibaret görüş tarzı. Çocuktaki bu yapmacılık devresi toplumun evriminde de bir safhaya karşılık gibi görülmektedir. (Jean Piaget, La naissance de l'intelligence chez l'enfant).

Yaptıracıgüc (sanction): Toplumun baskısına karşı koyan kimseler üzerinde, bu fiilleri düzeltici veya cezalandırıcı bir gücü vardır ki, buna yaptıracıgüc denir. İlkelerde henüz değerler ve kurumlar farklılaşmamış olduğu için, böyle bir toplumun yaptıracıgücü doğrudan doğruya "tabu" olan şeyleri, yani "mana"nın kendisinde görüldüğü bütün şeyler ve hareketleri çığneme toplumun şiddetli tepkisini uyandırır. Bu, ordali denen mistik ceza şekillerinde veya bütün zümlerin toptan taşlaması (linç) şeklinde görünür. — gelişmiş toplumlarda yaptıracıgüc dinî, hukukî, fikrî, ahlâkî, estetik olmak üzere türlü şekiller alır. Dinî değerlerde günah ve ahiret cezası, hukukî değerlerde kanun cezası, ahlâkî değerlerde vicdan azabı ve kamu sanısının kötülemesi, fikrî değerlerde eleştirme ve alayetme (ironie) olur.

Yararlık (compétence): Eski ter. "salahiyet" aynı zamanda cesaret (courage) anlamına gelir. [Lehcei Osmani].

Yaratıcılık (cr  ationisme): Dinlerde Tanrıların  lemi ve insanları yaratmış olduğu inancından ibarettir. Yaradış fikri ilkel dinlerde bir derecede vardır. Ancak yaratıcı ham maddeyi çoğu kere hazır bulduğuna inanılır. Mutlak yaratıcılık sam i dinlerde ve tek Allah fikri ile birlikte İslâmlıkta doğmuştur. (Pr. Semidt, Die Gottesidee adlı büyük eserinde etnoloji verilerine dayanarak bu fikri savunuyor.)

Yardım teşkilâtı (a u m   n e r i e): Yığın halinde yer değiştirmeler ve sığınmalarda yardım teşkilâtı büyük bir rol oynar. Son Çekoslovak sığınanlarını işe yerleştirmek, başka ülkelere göndermek ve kısa süre beslemek ve barındırmak için bu teşkilât Avusturya'da çalışmıştır.

Yardımlaşma (c o o p   r a t i o n): İktisadî teşebbüslerin bir ahlâk dirliği içinde yapılması ve bu işde birleşenlerin birbirine karşlıklı yardım etmesinden ibarettir. Yardımlaşma, L. Bourgeois'ın "dayanışmacılık" ((solidarisme) dediği görüşe dayanır ve kooperatifler halinde alır.

Yardımlaşma (a i d e m u t u e l l e): Bu kelime için aynı türkçe terimde kullanılan "c o o p   r a t i o n" a Bk. karşlıklı yardım. Birinin ihtiya ı öteki tarafından temin edilen kimseler veya zümreler arasındaki karşlıklı yardım, yardımlaşma'nın bu özel anlamını ifade eder.

Yargıç (j u g e): Hukuki değer ve hukuk kurumu organlaşmış olan bir toplumda bu değerin  l s  olan Yasa ve tüzüklere göre toplumun yaptırımcıg c n  kullanan yetkili kimsedir. Yargıçlık  zel bir eğitimle yetişmiş olmayı gerektirir ve kamu hukukunu çiğneyen su larda Savcı tarafından su landırılan sanığın durumunu inceleme ve cezasını verme görevi vardır.

Yargıyeri (t r i b u n a l): Bk. Mahkeme.

Yarı-göçebelik (t r a n s h u m a n c e): Yazın yaylakta, kışın kışlakta oturmak üzere mevsimlere bağlı olarak iki yerleşme yeri ve iki barınmağı olan halkın yaşayış tarzıdır. Yarı-g  ebelikte asıl göçebeliliğin bazı kurumları devam eder, bir kısmı kalıntı halindedir. Tam yerleşme olmamıştır. Cezairde Kabylie denen halk, Anadolu'da bazı köyler yarı-göçebe h dedirler.

Yarı lık: Anadolu'da toprak sahibi olmayan bazı köylülerin ekip biçtikleri toprak veriminden yarısını toprak sahibinden alması şeklindeki çalışma şeklidir. Bu, ortaklığın az çok farklı bir şeşididir.

Yarım (m o i t i  ): Bazı etnologların "phratrie" dedikleri ve kabileyi meydana getiren iki parçadan biridir ki, o da birkaç klan'a ayrılır. Klanlarda dıştanevlenme, yarım veya fratriler arasında ise içtenevlenme kuralı hâkim olduğu için bir kabileyi meydana getiren parçalar arasında hem içtenevlenme hem dıştanevlenme sınıfları doğar.

Yarış (concours): Eski terimle "müسابaka". Yarış sporda, sanatta, fikir alanında olabilir. Yarışa girenler eşit şartlarda ve aynı hizada başlayarak belirli ve eşit bir zaman süresinde hedefe ulaşma veya onu elde etme zorundadırlar. Yarışta zaman bakımından hedefe ulaşma sırasına göre yarışçılar derece kazanırlar. Bu derecelenme onların toplumda belirli bir kuruma göre statüsünü tayin eder. Yarışların yapılabilmesi için insanların hür ve eşit sayılmaları gerekir. Bunun için de onlar asıl demokratik toplumlarda gerçekleşir. Bununla birlikte ilkel toplumlarda da yarışlar vardır: bunların en tipik örneği Potlatch'dır. Bu, iki zümre veya aile arasında birinin ötekine ait bazı ayin ve törenleri yapmasından ibaret olan bir yarıştır ki, burada ayin ve töreni başarı ile yapanların toplumda "şeref" i artar. En başarılı Potlach veren en "şerefli" sayılır.

Yarışma (concurrence): Yarışın toplumda devamlı ve baskın bir kurum halini almasından ve başlıca iktisat hayatında temel halini almasından "yarışma" denen üretim ve değişim düzeni doğar. Yarışma yalnız büyük endüstri ve kapitalin doğurduğu ve klasik iktisat görüşüne göre serbest gümrük (laisser-faire) sisteminden doğmuş değildir. Onu hazırlayan toplum şartlarını daha önceki devirlerde, yarışların gelişmesinde aramalıdır. İlkelerde iktisadî-dinî, hukukî karma bir kurum olan Potlatch'da yarış daha çok mal yağmalamak için mal "biriktirme" yi gerektirdiğinden, 18 inci yüzyılda doğacak olan hür değişim sisteminin kapital birikmesinin uzak köklerini teşkil eder.

Yarlık (décret impérial): Eski türkçe kelime. Başka dillerde tam karşılığı yoktur. Devlet başkanının (Hakan) verdiği emirler, fermanlar gibi bütün buyruklara denir.

Yarlık (charité): Arapçada "ihسان" ve eski terimle "şefkat" denen yarlık Tanrı sevgisi içinde bütün insanlara yaygın olan sevgidir. Hıristiyanlıkta Augustinus tarafından savunulmuş, Kur'an'ın esaslı ilkelerinden birini meydana getirmiştir. Budizmde de geniş yeri olduğu için onu Göksel dinlerin temel erdemi olarak görebiliriz. Yarlık fikrinin doğabilmesi için Tanrı karşısında kulların eşitliği görüşünün doğması, köleliğin fiilen değilse de "hükmen" kalkmış olması gerekir. Hz. Ali bir sofrada yanlış hizmet eden kölesine darıldığı zaman, köle ona "Öfkelerini tutarlar, ve halkın kusurlarını bağışlarlar. Allah ihسان edenleri sever" ayetini okuyunca, hemen kölesini azat etmişti.

Yasa (loi): Eski türklerde en geniş anlamda kanun. Yasa kelimesi "yasak" tan geliyor. Cengiz Han kendi kanununa Yasa diyordu. Sonradan daha özel kanunlar için "tüzük" kullanıldı. Bugün bütün kanun-

ların temeli olan kanun için "Anayasa" deniyor (eski terimle "Teşkilâtı Esasiye Kanunu"). Ayrıca "yasakçı" kelimeleri kullanılır.

Yasak (prohibition, interdiction): Bu iki kelime arasında fark varsa da onları türkçede aynı terimle karşılıyoruz. Adetlerle, kanunla yapılmaması kesin olarak emredilmiş olma halidir. Toplum hayatı bütün şekillerinde bir emirler ve yasaklar sistemidir. Bu yasaklar ilkel kavimlerdeki dinlerden başlar ve en gelişmiş toplumlarda kurumlar farklılaştığı zaman, türlü şekiller alır: en organlaşmış ve açık olanı "kanun" ile ifade edilen hukuk yasaklarıdır. Toplamların başlangıç şekillerinde görülen bazı yasaklar, meselâ yakın akraba ile evlenme yasağı bütün toplumlarda bugüne kadar sürüp gelmiştir (Durkheim, Prohibition de l'inceste et ses origines).

Yasakçı (huissier des cortèges): Bir siyasi kuvvet veya kilise alayı yoldan geçerken halkı dağıtarak alaya yolu açan kimse. Batıda ve Doğuda devlet adamları (hükümdar, vali) veya başka bir tören alayının yollardan rahat geçmesi için önce yasakçılar halkı sıraya dizerdi. Şimdi bu görevi polis kuvvetleri görmektedir.

Yaş pramidi (pyramide d'âge): Demografi'de nüfus grafikleri yapıldığı zaman yaşlara göre hazırlanan grafikteki nüfus dağılışı eğrisi. Bu, yükseliş ve iniş oranında bir piramit şekli alır.

Yaş sınıfı (classe d'âge): Toplum sınıfları üstün soyluluğa, siyasi otoriteye veya iktisadi farklara göre kurulmakla birlikte, bazı toplumlarda yaş farkları aynı zamanda iktidarı ve sınıf farkını gösterir: meselâ yaşlılar yönetimi (girontoeratie) de en yaşlı kuşaklar üstün sınıf sayıldığı halde bazı toplumlarda gençler doğuşme güçleri ile bu üstün yeri alırlar (eski türklerde Batır, bahadır, bagatur); böyle durumlarda yaşlılar bir kenara atılır.

Yaş zümresi (groupe d'âge): Çoğu kere birlikte topluma girmiş olanları içine alan, aynı kuşaktan fertlerin birliği. Yaş zümrelerine bağlı olan mertebelenme mefhumları pek çoktur. İşin türlü yaş zümrelerine göre bölündüğü kavimler vardır.

Yaşıt (les pairs): Eski ter. "akran"; aynı yaşta olanlar, ki toplumlarda yaş sınıflamalarında büyük rol oynar. "Akranlık" birçok zümreleşmelerin temelidir.

Yaşöldürme (gironicide): Bk. Baba öldürme (parricide).

Yaşlılar yönetimi (girontoeratie): Toplum kontrolünün yaşlılar tarafından yapıldığı organlaşma şekli. Yaşlılar iktidarı şekilsiz, yaygın veya organlaşmış olabilir. Bu son durumda, toplumun eskileri,

kocalmışları Töre ile kabul edilmiş bir yönelteler heyeti meydana getirir: Roma sitesinde, eski İsrail'de böyle idi. Türklerde de bazen Ede'ler ve Ata'ların Törede üstün yeri olması bu tipe girer. Yaşlılar yönetiminin kökleri kuşaklar arasında görgü (empirik tecrübe) bakımından birikmiş farktan ileri gelir. Birçok ilkel toplumlarda yaşlılar iktidarı ellerinde tutmak için kendilerindeki büyü gücünden faydalanırlar. "Büyücü kocakarı" tipi masallarda kötü anlamda yer alır.

Yaşmak: Ferace giyildiği zaman yüzün burundan aşağısını örten ince tül. Çarşaf çıkınca yerini peçe almıştır.

Yaşlılık sosyolojisi (sociologie du vieillissement): Sağlık şartları ve hastalıklara karşı tedbirlerin artması yüzünden ortalama ömür süresi, gelişmiş ülkelerde oldukça artmıştır. Bu da iş hayatını bırakan çok sayıda yaşlı kimsenin toplum içindeki yeri, bunlara bakım ve bunlardan faydalanma problemlerini doğurmuştur. Bunun için yaşlılık sosyolojisi ayrı araştırmaları doğurmaktadır. (Leonard D. Cain, The sociology of ageing, Unesco, 1959).

Yatılı okul (internat): Öğrencilerin gece - gündüz okulda kalarak haftada bir evlerine çıktıkları okul şekli. Kimsesiz veya ailesi uzakta olan öğrenciler tatil günlerini de okulda geçirirler: bunlara daimî öğrenci denir.

Yatır (sépulcre d'un saint): Eren (veli) lerden birinin yattığı yer ki, halk için ziyaret yeridir. İplik bağlamak, mum adamak, kurban adamak gibi yanlış inançlar bu yatır türbeleri etrafında kurulur. Birçok kavimlerde yatır'lar halk inancında üstün rol oynarlar ve asıl dinden daha derin iz bırakırlar. Müslüman İstanbul'da "Tezveren Dede," Lâleli", "Eyüp Sultan" gibi. Anadolu yatır türbeleri ile doludur.

Yatırım (investissement): Bazı üretim dallarını geliştirmek için millî bütçeden önemli bir kısmın bu işe ayrılması demektir. Çağdaş toplumlarını endüstrileşmesinde büyük rol oynar. Yatırımlar iç veya dış borçlarla hızlı gelişmeyi sağlamak için yapılır. Fakat, üretimin yatırımı çabuk kapatması ve borcu kısa zamanda ödeyecek cinsten olması şarttır.

Yatkınlık (accoutumance): Buna "alışkanlık" da denir. Esasta psikoloji terimidir. Fakat âdetlerin (coutume) kurulmasıyla ilgili olduğu için sosyolojide de kullanılır. Bir çevreye pasif (edilgin) olarak uyma ve alışmadan ibarettir. Psikolojide aktif (etkin) olan "meleke" veya "yetikazanma" (babitude) dan ayrılır.

Yaygın (diffus): Bir kurum henüz organlaşmamış bir halde ise ona "yaygın" denir. Kamu sanısı veya inançlardan büyük bir kısmı yay-

gın haldeki kurumlardır. Âdet hukuku (*droit coutumier*) yaygın olduğu halde kanunlar ve tüzükler organlaşmışlardır.

Yaya geçidi (*passage des piétons*): Büyük şehirlerde caddeler veya meydanlardan, trafiği aksatmadan yayaların geçmesini sağlamak için yer altından açılan geçitlerdir.

Yayılma (*diffusion*): Kültür unsurlarının içinde doğdukları toplumda veya farklı kültürleri olan toplumlar arasında dağılma süreci. Yayılma gerek doğrudan doğruya, gerekse dolayısıyla, başlıca kitap, basın, radyo, televizyon ve sinema yolu ile meydana gelir. Eski kültürlerin yayılmasında göçebe toplumların hareketliliğinin büyük rolü vardı. Üniversal dinler yayılmada ayrıca âmil olmuşlardır. Bk. Kültürleşme.

Yayılışçılık (*diffusionisme*): Kültürün gelişmesini bir toplumdan başka topluma veya kültür merkezlerinden bütün havzalara (*aire*) kültür unsurlarının yayılma süreci olarak açıklamaya çalışan toplum antropolojisindeki bir görüşün adıdır. Aşırı yayılışçılar bir kültürün yabancı unsurlar almadan kendi kendine gelişmesi imkânını reddederler. Bu derecede anlaşılan yayılışçılık dogmatik ve ilme aykırı bir doktrin halini alır. Bugün yayılma ile birlikte kültür gelişmesinin başlıca faktörü gibi görülmesi gereken "icat" ın öneminden kimse şüphe etmiyor. "Diffusionisme" teorisi dar şeklinde Frobenius, Schmidt, père Koppers, v.b. karafından ileri sürülmüştür.

Yayın (*presse*): Eski toplumlarda pek az rolü olan ve bazen hiç rolü olmayan Basın, baskı makinesinin icadından beri çağdaş toplumlarda çok önemli yer almıştır. Basın, böyle gelişmiş toplumlar içinde kamu sanısının aynası veya onun üzerinde etki yapan türlü akımların ifade aracıdır. Bunun için bazıları Basın'a demokratik rejimlerde dördüncü kuvvet derler. G. Tarde'a göre gazete halkın, kitap okumuşların sanılarını yaymaya yarar.

Yayın hakkı (*copyright*): Kitaplar üzerinde yazarlar ve yayınlayanların hakkını koruyan milletlerarası anlaşma. Bu hak, eserlerin belirli bir zaman süresinde tam veya parça olarak başka dile çevrilmesi halinde yazardan izin almayı gerektirir. Bazı şartlarda varislere de geçer.

Yaylı araba (*voiture à ressorts*): Kağm ve adî dört tekerlekli-den daha ileri bir ulaştırma aracıdır ki, yol sarsıntısına katlanmak için ön ve arka tekerleklerin arasında yay bulunur.

Yaylak (*campement d'été*): Yarı göçebe (*transhumant*) halkın yazı geçirdikleri barmakları, tam göçebelerde yazın çadır kurdukları yer.

Yaylak (lieu estival): Göçebe veya yarı göçebe toplumların mevsimlere göre değiştirdikleri iki yerden yazı geçirdikleri bölge veya yer. Göçebelğe geçiş derecesine göre yaylak az çok değişik veya sabit olabilir.

Yazı (écriture): Kültürün bir yandan yayılmasma, öte yandan tesbit edilmesine yarayan temelli alet. Tarih yazının icadı ile başladığı gibi, kültürleri de yazısı olan ve olmayan diye ayırma doğru olur. Geçmişe ait şeyler yazı ile tesbit edildiği için, gerçekten zaman fikri ve tarih onunla başlar. 2) Yaylak anlamında da kullanılır.

Yazıbilgisi (graphologie): Elyazısından insanların karakterini çıkarmaya çahşan bilgi dalı. Karakter bilgisi (caractérologie) nin içinde ve psikolojiye bağlı olarak incelenirse de, karakterlerin toplum bünyelerine, devirlere göre değişen yanları bakımından sosyoloji ile ilgilidir.

Yazıdan-önce (pré-literate): Aslında İngilizce, İspanyolca olan bu kelime Amerikan antropologlarınca yazı ve yazma sanatının henüz gelişmemiş olduğu kavimleri göstermek için kullanılmaktadır.

Yazılı taş (kitabe): Bir tarih çağını, önemli bir vakayı anlatırken, aydınlatan yazılı taşlar tarihin esaslı vesika (document) ları olduğu kadar sosyolojinin de vesikalarıdır.

Yeldirme: 1925 yıllarına kadar Türkiye şehirlerinin yazlık mahallelerinde, banliyölerde kadınların çarşaf yerine giydikleri ve yüzleri açık olan dış giyim ki, bir nevi manto idi.

Yeni yerleşme (néolocalité): Yeni bir çiftin kendi ailelerinin bulunduğu yerden farklı bir yere geçmelerini gerektiren matrimonyal düzen.

Yenilik korkusu (misonéisme): Birçok kavimlerde insanların alıştıkları hayat tarzında küçük bir değişiklikten kaçınma halleri. Bu hal ilkelerde çoktur. Âdetlerine, alıştıkları kültür tarzına mutlak olarak bağlı kalırlar. Değişmek ve değişmeyi iyi karşılamak kültür münasebetlerinin çoğalması ve toplumun gelişmiş olmasını gerektirir.

Yeraltı faaliyeti (activité souterraine): Ayaklanma ve ihtilâllerden önceki safhalarda hoşnutsuzların hazırlık yapmalarını ifade eder.

Yerleşme (établissement, Siedlung): Toplumun belirli bir toprak parçasına bağlı devamlı bir hayat kurmasıdır. İlkeler ve kabile toplumları toprağa yerleşmemişlerdir, bu yüzden yerleşmeye bağlı olan üretim şekilleri (çiftçilik, ileri endüstri) onlarda doğamaz. Göçebelikten yerliliğe geçiş çok uzun süreli ve en güç toplum evrim-

lerindendir. Cermenler, araplar, türkler, moğollar, ancak Ortaçağ dediğimiz tarihî devir içinde yerleşmişlerdir ve bir kısım henüz yerleşmektedir. Site, burg, monarşi bünyeleri, ve başlıca millet bu yerleşme süreci tam şeklini aldıktan sonra doğabilir.

Yerli: Bu kelime türkçede pek çeşitli anlamlara gelir. 1) Yerli (s é - d e n t a i r e): bir memleketten çıkmayan, devamlı olarak orada oturan demektir. Bu, hareketli nüfusa karşı yerini hiç değiştirmeyen anlamına gelir. 2) Yerli (i n d i g è n e): Batılı milletler tarafından zaptedilmeden önce, yine aynı ülkede oturmakta olan ilkel kavimler demektir. Amerika, Avustralya'nın eski yerli halkı gibi. 3) Yerli (a b o r i g è n e): İlkel olsun olmasın, bir memleketin aslı halkı. Bu anlamada, o yerin aslı bitki ve hayvanları için de bu kelime kullanılır. 4) Yerli (i n d i e n): Cristophe Colombe Amerikayı bulduğu zaman, önce orasını Hindistan zannettiği için halkına Hintli anlamında "indien" demişti. Sonradan asıl Hintlilerden bunu ayırmak için, ikincilere Indou dendi. Böylece bu yanlış kelime Amerikanın eski halkı anlamında kullanıldı.

Yeşilay teşkilâtı (o r g a n i s a t i o n d u c r o i s s a n t v e r t): İçki ve başlıca alkolizmle mücadele edenlerin teşkilâtı. Alkolizmin zararlarını halka anlatmak için yayınlar yapar, sergiler açar.

Yetiştirme (d r e s s a g e): İnsanın eğitimle alacağı kültüre hazırlık olmak üzere doğduğu zamandan başlayarak türlü yönlerde doğru ayrı ayrı gelişen ve her biri bir toplum kurumuna göre insanı hazırlayan beden ve zihin yetilerini kazandırma süreci. Yetiştirme evde, atölyede, iş hayatı içinde veya organlaşmamış olarak tarlada, kırdan ve sokakta olabilir. Bazı beden yatkınlıklarının kazanılması şeklinde gerçekleştiği için, yetiştirme hayvan ve insanda, bir dereceye kadar, ortaktır. Fakat insan toplumuna vergi olan kurumlar içinde, onlara ait yetilerin verilmesi şeklini alınca tam insanî bir güç olur ve o zaman sosyolojiyi ilgilendirir.

Yetke (a u t o r i t é): Bk. Otorite.

Yetki (c o m p é t e n c e): Eski terimle "salâhiyet". Bir meslek dalında özerklikle söz söyleme gücüne sahip olan kimsenin hali. Yetki, işbölümünün ilerlemiş olduğu ülkelerde uzmanlık derecesine göre doğar. Bununla birlikte fonksiyonları farklılaşmamış olan toplumlarda da belirli işlerde yetki sahibi olan kimseler vardır: ilkelde herkes bü-yücü, mobung olamaz. Deniz ve kara avı ile geçinen vahşilerde pirogue denen sandalları kullananlar, okları yapanlar, şikârı (avlanan hayvanı) sürükleyen ve derisini yüzenler ayrıdır. Her birinin ayrı uzmanlığı ve yetkileri vardır. Bk. yararlık.

Yığın (masse): İnsanların inanç, fikir ve değer birlikleri halinde organize olmuş zümreler, tabakalardan ibaret toplumu meydana getirecek yerde, bu vasıfları dışında topluluk halinde bulunmalarından doğan kümeleşme. Yığın, şekilsiz, isimsiz, kişiliksiz ve kişilik özerkliği olmayan bir kümeleşmedir. Bundan dolayı orada organize olmuş toplumun meydana getirdiği bütün kişiye ait statüler kaybolur. Yığının baskısı şiddetli, fakat süresi az ve organize olmamıştır. Yığınlarda hüküm süren kalabalık psikolojisi olguları (telkin, homurtu, heyecan salgını) olduğu için, onları harekete getiren ve coşturan parlak cümleler, kalıp-sözler (slogan) yolu ile bazı kimseler kolayca sürükleyebilirler. Bunlar "demagog"lardır.

Yıldız tapınma (astrolatrie): Tabiatatapınma (naturisme) denen ilkel dinin gelişmesinden doğmuştur. Yıldızların kutsal sayılması, onlara ait araştırmaları dinî yoldan hazırladığı için, insanların talihi ile yıldızlar arasındaki ilişkileri ayarlar, yıldız bakıcılar (astrologue) ve onların bilgisi olan astrologie ("müneccimlik") den asıl yıldızların müspet ilmi olan astronomi doğmuştur.

Yıkılma (ruine, chute): Osm. inkiraz. Bir devletin, bir toplumun tam çökmesi bütün kurumları ile birlikte yok olması. Mutlak anlamı ile yıkılma yoktur. Yıkılan devlet veya toplumların yerinde yenileri meydana çıkar, şekil değiştirir. Ancak bir salgın hastalık küçük toplumları yok olmaya yakın bir hale koyabilir. Üstün bir kültür içinde bir küçük toplumun erimesi yıkılma değil, özümsemedir. Toplumlar arasındaki mücadelede gerileyerek en kötü tabiat şartları içine sıkışınanların durumu da bir nevi yıkılmadır: Laponlar, Eskimolar, v.b. gibi.

Yıllık (Annales): Siteler ve imparatorluklarda bayramlar, savaşlar, v.b. kutsal günleri, kaydetmeye yarayan bir kurumdur. Bu kurum ilkel zümrelerde olmayan tarih ve zaman fikrinin doğmasını sağlamıştır: Yunanda, Romada, Çinde "Yıllık"ların büyük yeri vardı.

Yiğit (chevalier): Türkçede "yiğit" Batı Ortaçağında olduğu gibi toplumda soyluluk mertebelenmesinin ilk basamağı olarak tam organize olmuş değilse de ona çok yakın bir anlama gelir. "Ahilik" teşkilâtında "yiğitlik" hem bir mertebe, hem bir erdemdir. Fakat Batıdaki monarşilerin Hiyerarşisi türk imparatorluklarında bulunmadığı için, bu başlangıçtan bir "soyluluk" mertebelenmesi doğmuş değildir. Bugün ahilikteki anlam kaybolmuşsa da "babayiğit" denince yine şövalyeliğe benzer vasıflar anlaşılıyor. Eski türklerde Batur (bahadır) veya Anadolu'da "alp"ler ve "alperen"ler aynı değeri taşıyordu.

Yoğcu: Cenaze töreninde matemi ifade etmek üzere belirli bir takım kimseler, başlıca kadınların gördükleri görev. Eski türkçede “yığlamak”, “yoğlamak” ağlamak demek olduğu için, “yoğcu” ağlayıcı anlamına gelir. İran’da buna “nevhaberân” araplarında “nâi” ler deniyordu. Birçok kavimlerde bu görevi gören kadınlar parayla tutulur.

Yoksulluk (*paupérisme*): Fakirliğin yaygın bir şekil almasından ibarettir. Bu olgu sosyalizmin konusu olan işçi sınıfının sömürülmesi olgusundan ayrıca ele alınmalıdır. Burada söz konusu olan yoksulluk veya fakirleşme kültür çözülmesi ve üretim yokluğu yüzünden, iç veya dış kapitalizmin doğrudan doğruya etkisiyle meydana gelmemiş olan umumî hayat seviyesinin düşmesi halidir. Bk. Fakirlik.

Yokçuluk (*nihilisme*): Anarşizim’in özel bir şekli. Toplumun eşitlik ve adillik ilkelerine tam uygun yaşaması için fertler üzerinde her şekilde bir baskı olan Devlettten kurtulmak gerektiği sanısından doğmaktadır. Sosyoloji görüşü ile bir ütopya’dır ve yalnız toplum felsefesine ait bir kavramdır. Yokçular (nihiliste) bir zaman devlet adamlarına suikast yapan siyasî bir akım olmuştur. demografik yoğunluk.

Yoğunluk (*densité*): Toplum yoğunluğu, veya demokratik yoğunluk. Fertlerin, ailelerin ve genel olarak sakinlerin sayısı ile belirli bir ülke arasındaki (kilometre kareye göre) oran. Toplum yoğunluğunu Durkheim açıkladı. Ona göre 1) maddî yoğunluk, 2) manevî veya dinamik yoğunluk olarak iki türlü yoğunluk vardır. Her ikisi de toplumda bünye ve görev gelişmelerini açıklayan temel sebeplerdir.

Yol (*la route*): Toplum kuruluşu ve gelişmesi üzerinde etki yapan şartların başında yol gelir. Yollar önce: a) tabîî, b) yapma olarak ayrılır. Tabîî yollar deniz veya kara yollarıdır. Denizler toplumların birbiriyle münasebetini sağlayan başlıca araçtır. Kara yolları, geçit, vadiler gibi çabuk aşılma imkânlarını verir. Yapma yollar, insanlar tarafından döşenmiştir. Teknik ilerledikçe bu yolların yapılış tarzları da değişir ve mükemmelleşir. Yollar kullanıldıkları maksada göre: 1) ticaret yolları, 2) askerî yollar olarak ayrılır. Bazen aynı yol her iki görevi görür. İki büyük üretim bölgesi arasında transit görevli toplumların gelişmesini sağlarlar. Edmond Demolins, “Yollar sosyal tipi nasıl yaratır” adlı kitabında İlkçağ ve Yeniçağ yollarının medeniyetler ve kavimlerin gelişmesi üzerindeki büyük rolünü açıklamaktadır. Buna göre Tatar-Moğol tipi, çobanların istilâsı, Lapon - Eskimo ve kızıl derili tiplerinin kuruluşu, Güney Amerika yerlisi ve zenci tipleri, arap ve Asur tipleri; çinli, japon ve hindu, Akdeniz yolları üzerinde doğan Fenike, Kartaca, Makedonya ve Helen, nihayet Roma tipleri eski çağlara ait kültür ve toplum kuruluşlarıdır. Yeniçağda yarı göçebe Baş-

kırk tipi, ilk imâl şekli, Doğu Avrupa'da Fin tipi, güney slav ve türk tipi, ticaret şehirlerinin yarattığı tip, dağ tipi, yabancı fatihlerin tesiri, kelt tipinin doğuşu ve yerleşmesi, inşaatçı tipin göçleri, frank ve saxon tiplerinin ilk merhalesi (Norveç, İsveç, Danimarka), saxon tipinin ikinci merhalesi (Almanya, Holanda), vardır. Ed. Demolins'in başlangıç araştırması yeni monografilerle tamamlanmalıdır. [Ed. Demolins, Comment la route crée le type social, 2 vols]. Bu eserin 1. cildini 1913 de Ahmet Sanih türk. çevirdi.

Yontmataş devri (période paléolithique): Tarihten önceki toplumların içinden geçtikleri ilk kültür seviyesi. Ondan daha önceki başlangıç şekli kaba taş devridir. "Yontmataş" da insanlar taşları yontarak onlardan silâh, biftçilik aletleri, av aletleri yapmışlardır. Bu terim tarihi olduğu kadar paleososyoloji'yi de ilgilendirir. Daha gelişmiş kültür seviyesi "cilâltaş devri" (période néolithique) dir. Bk. Cilâltaş.

Yorma: Rühayı veya başka bir olağanüstü olguyu mistik görüşe göre yorumlamaktan ibaret âdet: iyiye yormak, kötüye yormak.

Yöneticiler (dirigeants): Her hangi bir siyasi bünyede dinî güçle (charismatique), soy üstünlüğü ile, cebirle veya seçim yolu ile iktidarı elinde bulunduran zümreye verilen genel addır. Demokratik bir rejimde "yöneticiler" seçimle gelirler ve Hükûmet onların eliyle kurulur. Hükûmeti yönetenler de bu yoldan tayin edilir. Her hükûmette bir yönetici, bir de yönetilen zümre vardır (dirigés).

Yöntem (orientation): Başlıca meslek seçme işinde hazırlık görevini gören incelemelerde kullanılır. "Meslek yöntemi" (orientation professionnelle) çocuğun toplum ve iş hayatına hazırlanması için yapılması gereken esaslı eğitim planı kısımlarındandır. İlkokul yaşından başlayarak eğitim, öğretim, karakter, temel eğilimler ve kabiliyetler üzerinde her çocuk için tutulacak dosyaya dayanmak üzere meslek seçimini rastgele bırakmamaktan ibarettir. Meslek yöntemi güç bir iş olmakla birlikte, toplumun hakikî gelişmesi için gereklidir.

Yörük: Anadolu'da göçebe aşiretlere verilen özel bir addır. Fakat aslında göçebe olanlar yerleştikten sonra da bu adı saklarlar: "yörük köyleri" gibi.

Yörük beyliği (chefferie des nomades): Bu terim Anadolu göçebe, yarı-göçebe veya yeni yerleşmiş olan yörüklerin boy beylerine mahsus olmakla beraber Suriye, Irak ve İran içindeki türkmen beyleri için de kullanılır.

Yurt (patrie): Tanzimattan sonra bu yerde "Vatan" kelimesi kullanıldı. [Namık Kemal] (aslında yalnız içinde doğulan yer demektir). Yurt bir milletin içinde yaşadığı ve tarih boyunca sınırları çizilmiş olan ülkedir. Göçebelerde Yurt kavramı yoktur. Eski Siteler ve Ortaçağdaki burg'ların kapladıkları küçük toprak parçasına yurt denmez. İlhanlıkların veya imparatorlukların ellerinde bulunan topraklar onların "ülke" leridir, "Yurt" ları değildir. Yurt çağdaş bir toplum kavramıdır ve milletle eşittir.

Yurtdaş (compatriote): Aynı yurtda oturan bir milletin fertlerine denir. Fakat kültür, tarih ve ülkü birliği ile meydana gelen milletin tam anlamda bir parçası olmamakla birlikte, bir milletin uyrukluğunu kabul etmiş ve o milletle aynı yurtda oturan kimselere de yurtdaş denir. Osm. Vatandaş.

Yurtdaşlık bilgisi (notions civiques): Yurtdaşın ödevleri ve haklarını, içinde yaşadığı Devlete karşı görevlerini ve bu Devleti teşkil eden siyasi organların işleyişini öğreten bilgi.

Yurtseverlik (patriotisme): Bir yurdun üyesi olan ve onu kendisine değişmez barınak yapan kimsenin bu yurda karşı duyduğu sevgi. "Millet" bir gerçek, "yurtseverlik" onun sonucu olan bir ödev ve bir erdemdir. Fakat "milliyetçilik" ile "yurtseverlik" arasında tıpatıp ayrılık yoktur. Bazen Millet, bağımsız olan yurt sınırlarından daha geniş olabilir. Milliyetçilik sınır-dışında yaşayan milletdaşlara karşı ilgidir. Yurtseverlik ise, yalnız bağımsız ve sınırları tarih boyunca çizilmiş (bu sınırlar az çok değişebilir) "Yurd" a çevrilmiştir.

Yuva (maison conjugale): Büyük ailenin toplum evrimine uygun olarak, ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan ibaret küçük şekli alması ve babaya ait otoritelerden bir çoğunun devlete geçmesinden doğan modern aile ve onun barınağı. (Gökalp, Aile İktimaiyatı, Yeni Mecmua, 1917.)

Yücelme (sublimation): Eğilimlerin üstün hedeflere çevrilmesi ve idealleştirilmesi demektir. Toplumda değerler canlı ise, toplum ve kültür çözülme halinde değilse orada "yücelme" vardır. Toplumun sarsıntı zamanlarında, kültür çözülme halinde ise eğilimler üstün hedeflere, ideal değerlere çevilecek yerde doyurulması kolay ve aşağı hedeflere çevrilir, erdemler ve sağlam karakterlerin yerini düşüklükler (vice) alır. Ashında bir sosyoloji kavramı ve toplum olgularına ait bir işlem olan "yücelme" yi psikanaliz metodunu ileri sürenler benimsemişlerdir. Onlara göre yücelme dışsaurda itilmiş (refoulé) eğilimlerin üstün hedefe çevrilerek değerleri doğurması de-

mektir. Fakat bu yorumlama yanlıştır. Eğer eğilimler “üstün hedefler” e çevriliyorsa, bu da gösterir ki zaten önceden bu hedefler, yani değerler vardır. Demek ki yücelme değerleri değil, değerler yücelmeyi açıklarlar.

Yükümlülük (obligation): Normatif ahlâk ve felsefede insanın vicdanında bir işi yapmakla kendi kendini borçlu görmesi anlamında kullanılır. Bir insanın bir fiili yapmada kendini yükümlü görmesi için o kimsenin vicdanında özerklik olması yani bu fiili bir dış etki ile değil kendi kendini “mecbur etmesi” ile yapması gerekir. Sosyoloji insanların bu özerkliğinin toplum eğitimi eseri olduğunu ve aslında onun dış etkilerden doğduğu halde, evrimle alışkanlık, iç duygusu ve “kendini mecbur etme” haline geldiğini gösteriyor. Bu noktada sosyolojinin görüşü ile ahlâk felsefesinininki birbirine zıttır. Sosyoloji ilkel kavimlerde içten duyulmuş ve özerkli bir yükümlülüğün olmadığı, tabu ve Mana karşısında duyulan korkunun dıştan geldiği, ancak değerleri farklılaşmış bir toplumda kişilik ve özerklik ile birlikte içe ait yükümlülüğün meydana geldiği, yani onun sebep değil eser olduğunu söyler.

Yürüyüş (m a r c h e): Grev, miting, boykot gibi düzenli toplum hareketlerinde bir isteğin yerine getirilmesini sağlamak için yapılan gösteri hareketi. Yürüyüş sessiz olabilir; yahut nümayişin derecesine ve şiddetine göre gürültülü olabilir. Ancak her iki halde yürüyüşün bir düzeni vardır.

Yüzgörümlüğü: Türk düğünlerinde evlenecek erkeğin ailesi tarafından evlenmenin başlangıcında geline verilen değerli hediye. Bu, çoğu ke-re kıymetli taş olan bir yüzük veya gerdanlıktır. Bu kelime güveyin gelinin duvağın kaldırarak onun yüzünü görebilmesi için verilmiş olmasından ileri gelir.

Z

Zaamet: Türk Devletlerinde toprak rejiminin doğurduğu ve mülk hakkı (“rakaba”) devlete, kullanma hakkı (“tasarruf”) devletin görevlendirdiği kimseye veya ailesine ait olan mertebeli görevlerden birinin adı. Bu görevler aşağıdan yukarı doğru “timar”, “zaamet” ve “has” tır. Timar ve zaamet sahipleri orduya “sipahi” denen bir asker ve “eşkinci” ile katılmak, onların yolluk ve cihazlarını sağlamak zorundadırlar. Bu sistem, Mülk hakkına sahip olan ve köylüler üzerinde “toprak köleliği” hakkını kullanan Batı milletlerinin Ortaçağ toprak rejiminden çok farklıdır.

Zadruga: Balkan slavlarında görülen özel aile tipidir. Bölünmemiş agnatik ailenin bir çeşididir. Burada nesil yalnız baba yönündendir: Roma'da buna "agnation" deniyordu ve akrabalık sırf erkek tarafindaydı. Roma'da bu aile pek çabuk bölündüğü halde güney slavlarında (Bosna'da, Hersek'te Karadağ'da, Sırbistan ve Hırvatya'ya) devam etmiştir ki, işte buna Zadruga deniyor. Zadruga 20 - 60 kişilik bir zümredir ve 200 kişilik, "bratsvo" denen bir klan veya fratri'nin parçasını teşkil eder. Bratsvo'nun üyelerine "kardeş" (frère) denir ve zümrenin atası olan bir efsane kahramanının adını taşırlar. Zadruga'da erkek neslinden birleşen kandaş gerçek akrabalar vardır. Çocuk anasından miras alamaz, ve onu en uzak erkek akrabasından daha uzak görür.

Zahitlik (ascétisme): Bütün dinlerde genel kuralları aşan ve dinin inançları ve "cezbe" lerine devamlı ve aşırı şekilde bağlananlar vardır. Onlar herkesin katıldığı ayinler ve törenlerden başka zamanlarda da kendilerini dinin inanç ve ibadet (pratik) lerine verirler. Bu tarzdaki bir hayat "zahitlik" ve onu yapanlar "zahit" lerdir. Zahitlik, bu yolu tutanları dinin özüne, devamlı ve iç cezbe haline götürür. Buna dinin mistikliği, ve bu yolu tutanlara "mistik" ler denir. Mistiklik veya zahitlik dinlerin içyüzü (ésotérique) dür. Onun dışında bulunanlar dinin yalnız dışyüzü (exotérique) ile kananlardır.

Zaman ölçüsü (chronométrage): Bir işlemin yapılması için gereken zamanı ölçmek metod ve araçlarıdır. En iyi imâl metodlarını kullanmayı sağlar. Taylor'dan önceki kronometraj şimdi hareketlerin tetkikinin ayrılmaz unsuru olmuştur. Zaman ölçme usulleri çoktur: médiane usulü gibi. İş organizasyonlarında zamanın ölçülmesi çok mühimdir: bu yalnız iş zamanından tasarruf için değil, ham madde nin dolaşım zamanını azaltmak ve makinelerin kullanma zamanını artırmak içindir. Gündeliğin tesbiti işine de yarar.

Zanaat (artisanat): Genel olarak küçük sanatlara verilen addır. Büyük endüstrinin doğuşundan sonra küçük endüstri ve ona bağlı olan zanaatların ortadan kalktığı söylenir. Başlıca Marxçılar tarafından savunulan bu fikre göre büyük endüstri ve kapitalizm zanaatlarla birlikte orta sınıfları da kaldırmaktadır. Onlar ya proleterleşmeye, ya da kapitalizm içinde rol almaya başlarlar. Fakat bu iddia gerçeğe uygun görünmüyor. Büyük endüstri her ne kadar seri imâl suretiyle birçok elişlerini ortadan kaldırmakta ve zanaatleri geriletmekte ise de, bu bütün zanaat dalları için değildir. Bir yandan güzel sanat değeri olan ve makine ile yapılamayan bazı zanaatler yerlerinde duruyorlar: halıcılık, savatçılık, gümüş işleri, v.b. gibi. Öte yan-

dan büyük endüstrinin yanı başında onun için gerekli olan yeni bir takım zanaatlar kuruluyor; otomobil tamirciliği, benzin deposu, boyacılık, v.b. gibi. — Zanaat Ortaçağ toplumunda özel organlaşması olan çok önemli bir daldır. Bk. Lonca, Korporasyon.

Zaptiye nezareti (préfecture de la police): İstibdat idaresinde siyasi dengenin sağlanması esası rol oynayan kuvvet. Siyasi partiler olmadığı ve fikirlerin yayınlanması sansüre bağlı olduğu için istibdata karşı gizli faaliyetleri takibeden ve “hafiye” lerle bu türlü hareketleri meydana çıkararak ilgilileri türlü şekillerde soruşturmak üzere tutuklayan kurum.

Zenci düşmanlığı (mouvement anti-nègre): Başlıca Birleşik Amerika Devletlerinde ayrış savaşılarından beri doğan hareket. Güney Amerika’ya da yayılmıştır. Doğuda ve başlıca Osmanlı imparatorluğu yönetiminde pek çok zenci bulunduğu halde bu problem doğmamıştır.

Zenginlik (richesse): Para, mülk veya üretim bakımından geniş ölçüde tüketim yapabilecek halde bulunmak. Zenginlik fertler ve ailelere olduğu kadar milletlere de ait olabilir. Fakat bir milletin toptan zengin olmasına imkân olmadığı için, ancak zenginler tabakasından bahs edilebilir. Bazı çok elverişli coğrafi şartlar veya zamanlar bir memleketin - nisbeten - bütününe bolluk ve bereket verebilir. Fakat bunu zenginlikle karıştırmamalıdır.

Zenginbuyruğu (ploutocratie): Bir toplumda, ister mertebelik üzerine kurulsun, ister hukuki eşitlik ve hürriyet üzerine dayansın, eğer fiilde başlıca iktisadi ve siyasi güçler zenginlerin elinde ise orada “zenginbuyruğu” var denir.

Zehirli gaz (gaz asphyxiant): Yeni savaşlar için icad edilmişse de karşılıklı iki tarafın kullanması halinde doğacak felâket korkusuyla şimdilik kullanılmayan savaş silâhı. Yalnız faşist italyanlar 2. Dünya Savaşından önce kolonileştirmek istedikleri Habeşistana karşı kullandılar.

Zekât (dîme): İslâmlıkta malının % 2,5 unu (40 da birini) mühtaçlara vermek beş temel farzdan biridir. Fakat farzların en önemlisidir. (Fussilet Suresinde: “O kimseler ki zekât vermezler, Ahirette kâfir olarak dirileceklerdir” deniyor. Halbuki başka farzları yapmayanlar yalnız “günah işlemiş” sayılıyor. Bu da verilen önemin büyüklüğünü gösteriyor.)

Zihniyet (mentalité): “conception” kelimesini Görüş ile karşılamış olsak buna “görüş” de denebilirdi. Zihniyet kültürler ve uy-

garlıkların kendilerine vergi olan görüş, anlayış tarzlarıdır. L. Lévy-bruhl'un deyişiyile ilkel kavimlerin bizinkine benzemeyen ve "mantıktan - önce" (prélogique) dediği bir zihniyeti vardır. Çünkü onlar bizim gibi gelişmezlik ilkesine bağlı olarak düşünmezler. Bir Bororo (klan adı) kendisini aynı zamanda hem "arara" (papağan) hem buğday sanır. Bizim zihniyetimizin temeli ise mantık, yani gelişmezlik ilkesine uygun düşünmektir. Fakat ayrıca İlkçağ kavimlerinde mistik ve mitolojik zihniyetler vardır. Bunlar bugünkü kavimlerin birçoğunda da devam etmektedir. Çağdaş batı kültürünü ötekilerden ayıran, onun ilmi zihniyeti olmasıdır.

Zimmî (s u j e t n o n - m u s u l m a n) : İslâm devletlerinde cizye ve haraç'la vergiye bağlı olan ve müslüman olmayan uyruklara verilmiş isim. Tarihî olduğu kadar sosyolojik bir terimdir.

Zina (a d u l t è r e) : Toplumdan topluma değişen aile ve evlenme tipleri dışında, evli kadının meşru olmayan cinsî münasebette bulunması halidir. Belirli bir kültür şeklinin kurumu olan çokkocalılık (polyandrie) ile zinayı karıştırmamalıdır. Bazı toplumlarda zina "recm" (lincetme), taşlama şeklinde cezalandırılır.

Zindan (p r i s o n) : Toplumdan ayırarak cezalandırılan kimsenin ceza süresini geçirdiği en kötü yer. Toplum şartları geliştikçe zindan insanileşerek düzeltici ve eğitici yer halini alır. Çağdaş hapisane kavramı ile eski "zindan" kavramı arasındaki fark buradadır..

Zulüm (t y r a n n i e) : Yunan sitelerinde demokrasiyi bozan ve şiddetli ve zorba yönetimi kuranlar tiran'lar olduğu için bu kelime bütün bu türlü yönetimlerde terim olmuştur. Zulüm, genel olarak toplum yönetiminde adillığın tam karşıtıdır.

Zümre (g r o u p e) : Bir toplumu meydana getiren ve her biri yine birçok fertlerden ibaret parçalara zümre denir. En basit toplumlar dahi zümrelere ayrılır: kabile fratrilerden, fratri klanlardan kurulur. Klan'da bile yaş zümreleri, başlangıç halinde bazı iş farklılaşmalarının zümreleri vardır. Öyle ise toplum, zümrelerin meydana getirdiği az veya çok karmaşık ve organize olmuş bir bütündür. Organizmada ilkbirim "hücre (cellule), cansız maddede birim atom olduğu gibi toplumda da ilk birim "zümre" dir. — Yaş zümresi (g r o u p e d ' â g e) : Aynı kuşaktan fertlerin birliği. Birleşik Zümre (g r o u p e c o m p o s é) : değişik sayıda birçok alt - zümrelerden meydana gelen zümre. A) Aile zümresi: (kandaşlık). Kandaşlık bağları birleşmenin gerektirici faktörü olan topluluktur. Bu zümre de kandaşlığın ve soyun genişleme nisbetine göre çok büyük veya çok küçük

olabilir. Bk. aile, evlenme, klan, yarım kabile, soy. B) İşlem zümresi (*groupe fonctionnel*): Aynı işlemi yapan insanlardan kurulu zümre. Meslek zümreleri, tarikatlar, klübler, ordu, ücretli askerler, v.b. gibi. C) Yerleşme zümresi (*groupe de localité*): komşuluk, mahalle, kamp, köy, çeşitli anlamda ev, konak, v.b. gibi. D) Eğitim zümresi (*groupe d'éducation*): okul, Enstitü, ilmi Birlik, Akademi, v.b. gibi. E) İktisat zümresi (*groupe économique*): özel olarak iktisadi işlerle uğraşan zümredir. Şirket, kooperatif, sendika, korporasyon, esnaf Birliği, çarşı, v.b. gibi. — F) Siyasî zümre (*groupe politique*): özel olarak siyasî işlerle uğraşan faaliyet zümresidir. Siyasî parti, Meclis, devrimci zümre, "ihtilâl komitesi", v.b. gibi. — G) Dinî zümre (*groupe religieux*): Tarikat, medrese, kilise, manastır, dinî cemaat, v.b. gibi. — H) Eğlence zümresi (*groupe de distraction*): Kahve, klüb, spor klübü, izcilik, turist kfilesi. v.b. gibi. — Bunlardan başka zümreleri: a) aynı toplum tabakasına mensup kimselerden meydana gelen, b) daha geniş bir zümrenin içinde ona alttan bağlı, zaman zaman toplamı dağıldığı için "fasılah", c) bir toplum içinde dil, din ve âdet gibi kültür farklarıyla ayrılan "azınlık zümresi", d) üyeleri pek az sayıda, fakat sıkıca bağlanmış olan "ilk zümre" (*groupe primaire*), e) üyeleri genel olarak çok ve kalabalık ve kişiliklerinin yalnız bir yanını ilgilendiren bir "çıkar" la birbirine bağlı olanların meydana getirdiği "ikinci zümre" (*groupe secondaire*) diye ayrabiliriz. İlk zümrenin başlıca örneği aile, ikinci zümrenin örnekleri meslek sendikaları, iktisadi teşebbüsler, siyasî partilerdir. Temaslar onlarda çoğu kişidişi, faydacı ve dolayısıyledir. Sayıca artma bazı ilk zümreleri ikinci zümre haline getirir: köyler şehir olur, kabileler millet haline kadar yükselir.

Zümrecilik (*régarisme*): Toplumda zümrelerin özerkliğine önem veren ve toplum gelişmesinin zümre bağımsızlıklarına dayanarak gerçekleşeceği fikrini savunan görüş.

Zümreler-arası (*intergroupal*): Bu ilişik, zümreleri birbirine bağladığı için toplumu kurucu bir rol oynar. Mesleklerarası dayanışma, sınıflararası gerginlik gibi.

Zümre-dışı (*out-group, extra-groupal*): Bir zümrenin dışına ait olan; bu, toplumun içinde veya dışında olabilir: meslek dışında olan bir iş o mesleğin içinde bulunan topluma aittir.

Zümre-îçi (*intra-groupal*): Böyle bir münasebet ancak zümreyi meydana getiren fertler veya kişilerin statüleri arasındadır. Bir aile, bir sanat içindeki münasebetler gibi.

Zümre içgüdüsü (instinct grégarie): Bazı psikologlar toplum hayatının kökünde insan ve bir kısım hayvanlarda ortak olan “zümre içgüdüsü” nün bulunduğunu söylerler. Espinas böyle düşünenlerin başında gelir. Ayrıca Mac Dougall gibi psikologlar bu içgüdü üzerinde — yukarıki aşırı iddiaya kalkmaksızın — araştırma yapmışlardır. Rabaud, J. H. Fabre, Buytandijk zümre içgüdüsünü araştıran bilginlerdendir. Bk. Toplum içgüdüsü.

Zorbalık (violence injuste): Dirlik ve düzeni bozacak surette toplumda baskı yapmak isteyen kimse veya kimseler ki, bazen bir çete (bande) olacak derecede çoğalır ve menfaat kliği denen zümreleri meydana getirir.

Zorlu dirlik (discipline autoritaire): Herhangi bir disiplin şeklinden, yaptırıcı gücünü hep zora kullanarak ve çok şiddetle uygulaması bakımından ayrılır. Zorlu dirlik hükümdarlıkta olduğu zaman “istibdat” (despotisme), aristokratik yönetimde olduğu zaman “oligarşi”, Parlementolu bir yönetimde sınıf zoru halini aldığı zaman “diktatörlük” adını alır. İlkçağda zorlu dirlik kuranlar “tiran” lar idi.

Zorunluluk (nécessité): Bu kelimenin “zor” la ilgisi olmadığı için kullanmadan çekinenler vardır. Fakat tabiat olguları arasında sebep-lik bağının “ister istemez” olacağını söylemek onlarda eserin meydana gelmesine doğru bir çeşit zorlama olduğunu gösterir. Zorunluluğun bulunması, olguların bir kanuna göre işleminin gerekli olduğunu gösterdiği için, böylece “gerekirlik” (détermination) fikrine ulaşırız. Kanunun gerekir olduğu fikrini savunduğumuz için de, toplum olguları alanında “gerekircilik” (détérminisme) vardır demek istiyoruz. [Güç ve güçlük kelimelerini difficile ve difficulté karşılığı kullanıyoruz.]

Zorunsuzluk (contingence): Eskiden bu kelimenin karşılığı yoktu. Arapçada “possibilité” ve “contingence” kavramlarını aynı “imkân” kelimesiyle karşılıyorlardı. Bu da büyük karışıklığa meydan veriyordu. Halbuki birincisi sırf mantık, ikincisi tabiat olgularına ait birer kavramdır. Meselâ toplum olgularında imkân’dan değil, zorunsuzlukta söz edilebilir. Bu da onların sebeplik zincirinde kesin bir zorlamaya bağlı olmadıklarını ve olduklarından başka türlü de olabileceklerini söylemek demektir.

SOSYOLOGLAR CETVELİ

- Adler, Max.** — (1873 - 1937): Avusturya Marxçılığının başlıca temsilcisi. Bazı eserleri: Marx als Denker: 1908; Das soziologische in Kants Erkenntniskritik, 1924; Soziologie und Erkenntniskritik, 1925; Das Rätsel der Gesellschaft, 1936.
- Adorno, Th. W.** 1903 de Frankfurt'da doğdu. Felsefe ve sosyoloji tahsil etti. Başlıca eserleri Yeni Müzik tarihi (1949), Otoriter kişilikler (1950), Askerî Ahlâk (1951), Kulturkritik und Gesellschaft (1955), Hegel felsefesinin manzaraları (1957) dir.
- Ahmet, Cevdet** (1822 - 1895): Lofçada doğdu, İstanbul'da öldü. Tanınmış devlet adamı, tarihçi ve sosyolog. İbn Haldun'un "Mukaddime" sini arapçadan başka dile ilk çevirisini yaptı. İslâm kanunlarını tetkik ederek "Mecelle" yi vücade getirdi. "Tezâkir" adlı eserinde Türkiye'nin toplum problemlerini inceledi.
- Allier, Raoul** (1862 - 1940): Paris protestan Théologie Fakültesinde fâhri dekanlık yaptı. L. Lévy - Bruhl'ün prélogique fikrini tenkid etti. Başlıca eserleri: Les non civilisés et nous (1928), Magie et Religion (1935), La Psychologie de la Conversion chez les peuples non - civilisés (1925), v.b. dir.
- Allport, G. W.** (1897): Kuzey Amerikalı toplum psikoloğu. 1942 den beri Harvard üniversitesinde psikoloji profesörü. Başlıca eserleri: The Psychology of Radio, 1935; Personality, a psychological interpretation, 1937; Psychology of Rumor, 1947; Tensions et conflits, études de psychologie sociale, 1951.
- Anderson, Niels** (1889): Kuzey Amerikalı sosyolog. Başlıca yayınları: Men on Move, 1939; Urban sociology, 1930; Recherches sur la famille, 1956; The Urban community, 1959.
- Angel, Robert**, 1899 da Michigan'da doğdu. Bu şehrin üniversitesinde doçent ve prof. oldu. 1949 da Unesco himayesiyle kurulan Milletlerarası Sosyoloji Birliğinin 1952 - 56 da başkanlığını yaptı. Fikirleri Cooley'in tesiri altında gelişti. Başlıca eserleri The Campus (1928), The Family Encounters, the Depression (1936), The Integration of American Society (1941), The Moral Integration of American Cities (1951) dir.

- Aron, R.** (1905) : Fransız sosyoloğu ve publiciste yazarı. 1955 den beri Sorbonne'da profesör. Başlıca eserleri: *Sociologie des sociétés industrielles*, 1959; *La société industrielle et la guerre*, 1960; *Le développement de la société industrielle et la stratification sociale*, 1956.
- Azevedo, Fr.** (1894) : Brezilyalı sosyolog ve pedagog. Eserlerinden başlıcası: *Sociologia educational*, 1940.
- Bachofen, J. Jakob** (1815 - 1887) : İsviçreli hukukçu ve tarihçi, Basel üniversitesinde Roma hukuku profesörü. En tanınmış eseri *Das Mutterrecht, eine Untersuchung über die Gynäkokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*'dır.

B

- Bagehot, W.** (1826 - 1877) : İngiliz iktisatçı ve sosyoloğu. Londra üniversitesinde profesör (1844), *Physics and Politics* adlı eseri *Lois scientifiques du développement des nations* adı ile Fransızcaya çevrilmiştir (1873).
- Bakunin, N.** (1818 - 1876) : Rus sosyal filozofudur. Ona göre, o devirdeki birçok sosyologda olduğu gibi, toplumlar uzviyetlerdir. Toplum kanunlarının köklerini uzvi kanunlarda aramalıdır. Eserleri, *Gesammelte Werke* adı ile üç cilt halinde çıkmıştır.
- Balaider, G.** 1921 de Aillevillers'de doğdu. 1942 de Institut d'Ethnologie'den mezun oldu. Kuzey Afrika sosyolojik tetkiklerine kendini verdi. Marcel Mauss, Max Weber, Marx tesirleri ile fikirleri gelişti. Başlıca eserleri *Sociologie de l'Afrique Noire* (1955), *Le Tiers Monde* (1956), *Sociologie et Ethnologie (dans le Traité de Gurvitch, 1958)*, *Sociologie des régions sous-développées*, v.b. dir.
- Baldus, H.** (1899) : Brezilya etnoloğu.
- Barnes, H. E.** (1889) : Kuzey Amerikalı sosyolog. Clark üniversitesinde profesör, daha sonra başka üniversitelerde çalıştı. Başlıca eserleri: *Sociology before Comte*, 1917; *Sociology and Political Theory*, 1923; *Historical Sociology*, 1948; *New Horizons in Criminology*, 1951 dir.
- Barth, P.** (1858 - 1922) : Alman pedagog ve sosyal filozofu. Başlıca eseri: *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, 1897.
- Bastian, A.** (1826 - 1905) : Tanınmış alman etnoloğu. *Der Mensch in der Geschichte*, 1860, *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie*, 1884, başlıca eserleridir.

- Bastide, R.** (1898): Fransız sosyoloğu. Başlıca eserleri: *Eléments de Sociologie religieuse*, 1956; *La sociologie en Amérique latine*, 1945; *Sociologie et psychanalyse*, 1950; *Les religions africaines au Brésil*; v.b.
- Bayet, A.** (1880): Fransız sosyoloğu ve ahlâkçısı. Önemli eserleri: *La science des faits moraux*, 1924; *La morale et la science*, 1936; *Eloge de la laïcité*, 1952.
- Becker, Howard**, 1899 da doğdu. Max Scheler'in fenomenolojik görüşünün etkisi altında kaldı. Max Weber, Durkheim, Halbwachs ve Tönnies ile fikirlerini geliştirdi. Esaslı tetkik konusu Bilgi sosyolojisi idi. Başlıca eserleri: *Social Thought from Lore to Science* (1952), *Through Values to Social Interpretation: Actions, Types and Prospects* (1950), *Max Schelers Sociology of Knowledge* (1942), *The Sociology of knowledge*, v.b. dir.
- Benedict, Ruth** (1887 - 1949): Kuzey Amerika kültür antropoloğu. *Pattern of Culture*, 1934, *Zuni Mythology*, 1934; *The Chrysanthemum and the Sword*, 1946, başlıca eserleridir.
- Benès, Ed.** (1884 - 1948): Çek Devlet adamı: *Le Problème autrichien et la question tchèque*, 1908.
- Bernsdorf, W.** (1908): Alman sosyoloğu. Başlıca eseri: *Soziologen Lexikon*.
- Bernstein, Ed.** (1850: - 1932): Berlin'de bir lokomotifçinin oğlu idi. Marx'ın sınıf mücadelesi teorisi üzerinde çalıştı. Orta sınıfların derece derece silindiği şeklindeki Marx'ın izahını tenkit etti ve bu görüşte esaslı düzeltmeler yapılabileceğini gösterdi. Başlıca eserleri: *Die heutige Sozialdemokratie in Theorie und Praxis* (1906, 1917) *Völkerrecht und Völkerpolitik* (1919), *Der Sozialismus einst und jetzt*, (1922), v.b. dir.
- Berr, Henri** (1863 - 1954): 1900 da *Revue de Synthèse historique*'i kurdu. 1920 de *Evolution de l'Humanité* adı altında büyük tarih serisini hazırladı. Bu seride her cilt ayrı biryazar tarafından yazılmakla birlikte sentezde H. Berr'in sosyolojik tarihî sentez fikri hâkimdi.
- Beveridge, W. H.** 1879 da doğmuş ingiliz iktisatçısıdır. 1946 dan beri Lord ünvanını aldı. London School of Economics de müdürlük yaptı. İşsizlik, Endüstri problemi, Aile hayatında değişimler, Hür bir toplumda Tam iş, İktidar ve tesir adlı eserleri, fakat asıl kendi adı ile tanınmış iktisadî Plan'ı vardır.
- Blaha, I. A.** (1879 - 1960): Çek sosyoloğu ve Mazarik'in öğrencisidir. *Le village, étude sociologique* 1924; *Société paysanne et ouvrière*, 1925; *La vie envisagée de point de vue sociologique*, 1949, v.b. gibi eserleri vardır.

- Blondel, Ch.** (1876 - 1939): Fransız sosyal psikoloğu. Aslında psikiatri doktorudur. Durkheim metoduna göre sosyoloji ile Bergson felsefelerinden mülhem olarak Paris akıl hastanesinde birçok vakaları ferdi ruh ve toplum şuurunun sınırlarını belirtmek için inceledi. Başlıca eseri: *La Conscience morbide*, 1916, dır. (*La mentalité primitive*, *La psychologie collective* adlı eserleri de vardır).
- Boas, F.** (1859 - 1942): Kuzey Amerika antropoloğu. Colombia üniversitesinde antropoloji profesörü oldu. *The Mind of primitive Man*, 1911 ve 1938; *Kultur und Rasse*, 1914, *The Methods of Ethnology*, 1920, *Race, Language and Culture*, 1940, başlıca eserleridir.
- Bogdanow, A. A.** (1873 - 1928): Rus marxist filozof ve sosyoloğu. Bu teorinin esaslarında bazı rötuşlar yaptı. Fikirleri Tektologie adı ile tanınmıştır. Sonradan Deborine tarafından tenkit edildi. Başlıca eseri *Allgemeine Organisationslehre: Tektologie*, 1925 - 29, 3 Bände'dir. *Die Entwicklungsformen der Gesellschaft und die Wissenschaft* almanca olarak çıkmış tır (1924).
- Bogardus, E. S.** (1882): Kuzey Amerikalı sosyolog ve antropolog. *Immigration and Race Attitudes* 1928; *Sociology*, 1934 ve 1949; *Social Life and Personality*, 1938; *The making of Public Opinion*, 1950 en önemli eserleridir.
- Booth, Ch.** (1840 - 1916): Le Play metoduna uygun deneye dayanan araştırmaları İngiltere'de ilk kullanan sosyologdur. Londra şehri üzerindeki 17 ciltlik büyük eseri ile yeni bir çağır açmıştır.
- Bouglé, C.** (1870 - 1940): Durkheim ekolünden ve onun metoduna tam uygun araştırmalar yapmış bir fransız sosyoloğudur. Başlıca eserleri *Les Idées égalitaires*, 1899, *La Démocratie devant la science*, 1903, *Essai sur le Régime des Castes*, 1908; *Evolution des valeurs*, 1922, *De la sociologie à l'action sociale*, 1923, v.b. dır.
- Boukharine, N.** (188 - 1938): Marxçı eğilimde Rus sosyoloğudur. Bu eğilimi ilk dafa bir sistematik sosyoloji kitabı haline getirmeyi düşündü ve burada Durkheim'a ve Stammler, Simmel gibi alman sosyologlarına hücum etti. Resmî sosyolog sayılırken sonradan Staline'in hücumuna uğradı ve hayatını kaybetti.
- Breisig, K.** (1866 - 1940): Alman felsefe tarihçisi: başlıca eseri *Der Stufenbau die Gasetze der Weltgeschichte*, 1907; *Geschichte der Menschheit*, 1907.
- Brinkmann, E.** (1885 - 1955): Alman sosyoloğu. En son eseri *Die soziologische Dimension der Fachwissenschaft*'dir. Birçok kitabında Devlet ve toplum problemini incelemiştir.

- Bunge, C. (1875 - 1918):** Arjantinli hukukçu ve sosyologdur. Buenos Aires üniversitesinde profesör idi. "Ferdî ve sosyal psikoloji ilkele-ri", 1903, "Hukuk teorisi", 1915, "Bizim Amerikamız" 1918 başlıca eserleridir. Bunge, "Hukuk kuvvettir" düsturunu savunan bir teori ileri sürdü.
- Bureau, Paul (1865 - 1923):** Le Play'nin Science sociale çıkırını geliştiren ve bu çıkırın metod problemi ile uğraşan bir sosyologdur. Norveç köylüsü üzerindeki monografisi ile mühim bir adım attı. Introduction à la méthode sociologique (1923) çeşitli sosyoloji cereyanlarına karşı Science Sociale'ı savunmaktadır.
- Burgess, E. W. (1886):** Amerikan Sosyoloji Derneği Başkanlığı yaptı. The Function of socialization in social evolution, 1916, Park la birlikte Sociology, 1921; The Urban Community, 1926, Environment and Education, 1924; v.b. başlıca eserleridir.
- Bücher, K. (1847 - 1930):** Alman iktisatçısı ve sosyoloğu. "İktisadî seviyeler" teorisini kurmuştur. Arbeit und Rythmus adlı eserinde çok dikkate değer bir iş ve sanat teorisi ileri sürdü. Buna göre birçok ilkel kavimler işlerini şarkı ile ve bir ritm içinde yapmaktadırlar. Bu suretle hem işi kolaylaştırıyorlar, hem iş hayatı içinde sanat doğuyor.
- Bülow, F. 1890 da Hamburg'da doğdu. Leibzig'de Wundt, Volkelt, Windelband, Bücher, Eulenburg'dan sosyoloji tahsil etti. 1937. de Berlin üniversitesinde doçent, 1940 da aynı üniversitede sosyal iktisat profesörü oldu. İş seçimi, sefalet. sosyalizm, fertçilik problemleri ile uğraştı.**
- Carli, Filippo (1876 - 1938):** Gumpłowicz ve L. von Wiese'nin tesiri ile sosyolojiyi umumî sosyal olgular ilmi değil, sosyal münasebetler ilmi olarak anlamakta ve münasebet fikrini derinleştirmektedir.
- Cassirer, E. (1874 - 1945):** Almanya'da Cohen tarafından kurulmuş ve Natorp tarafından geliştirilmiş olan Marburg felsefe cereyanı içinde yetişti. Fakat öncekilerden, sosyolojiye doğru fikirlerinin gelişmesi ile ayrıldı. Başlıca eserleri: Philosophie der symbolischen Formen (1923 - 1929), Zur Logik der Kulturwissenschaften (1942), Essay of Man (1949), The Myth of the State (1946) dır.
- Chalupny, E. (1879 -):** Tanınmış Çek sosyoloğu ve Devlet adamıdır. Mazarik ekolündendir. Introduction à la sociologie, 1905; Système de sociologie, (15 vols. 1916 - 1929) nin fransızca bir özeti olan Précis de sociologie. 1930 bu dilde yayınlanmış kitaplardır. Sosyolojide özelliği sübjektif metodu kullanması ve Aug. Comte sınıflamasında konkrete ilim olan kozmografyayı dışarda bırakmasıdır.

- Champault, Philippe:** Science Sociale dergisinde bu ekolün esaslarına göre tarihî metodu geliştirdi. Le Play'den bu güne kadar ekolün fikrî evrimini gösteren yazılar yayınladı.
- Cohen, M. (1884):** Fransız dilcisi ve sosyoloğudur. Pour une sociologie du langage adlı kitabında linguistik'e dair araştırmalarını sosyoloji yönüne doğru götürdü.
- Condorcet, (1743 - 1794):** 18 inci yüzyılda henüz sosyoloji kelimesi yokken toplum olaylarını incelemeye başlayan ilk fikir adamlarındandır. Saint Simon ve Proudhon ile beraber bu bakımdan sosyolojinin öncüsü sayılabilir. Başlıca eseri Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain'dir (ilk basıışı 1883).
- Comte, Aug. (1793 - 1857):** Pozitivizm diye tanınan felsefenin, aynı zamanda sosyolojinin kurucusu olan Aug. Comte Cours de Philosophie Positive adlı büyük eserinin son üç cildini sosyolojiye ayırmış olduğu gibi ayrıca Système de Politique Positive adlı daha sonraki eserinde bir tarih felsefesi ve sisteminin sonucu olan bir siyasi felsefe yapmaktadır. Aug. Comte'un sosyolojisinin birçok detayı sonradan bırakılmış olmakla birlikte, ana fikirleri kalmıştır. En çok üzerinde durduğu nokta toplum olgularının en karmaşık olgular oldukları için daha önceki olguların incelenmesine bağlı olduğunu söylemesi, biyolojiden sosyolojiye geçerken metodu sübjektif olan psikolojiye ilimler sınıflamasında yer vermemesidir. Comte'a göre toplum olguları "statik" ve "dinamik" olarak iki tarzda incelenmelidir.
- Cooley, Ch. H. (1867 - 1929):** Kuzey Amerikalı sosyolog, Birleşik Amerika'da sosyolojinin önderlerinden biridir. İlk defa Birinci zümreler ile ikinci zümreleri ayırdı. Human Nature and social Organization, 1909, Social Process, 1918, Sociological Theory and social Research, 1930 adh eserleri önemlidir.
- Cornejo, M. (1870 - 1942):** Devlet adamı ve sosyologdur. Lima üniversitesinde profesör idi. 1911 de fransızcası çıkmış olan Sociologie Générale adlı eseri en önemlisidir.
- Cosentini, F. (1870):** Napoli üniversitesinde profesör oldu. La sociologie génétique adlı eserinde kendi fikirlerini açıklamaktadır.
- Coste, Adolphe (1842 - 1901):** Fransız iktisatçı ve sosyologu. Sosyometri terimini ilk kullananlardandır. Sosyolojiye ait görüşlerini Principes d'une sociologie objective 1899, adlı kitapta topladı.
- Cuvillier, Armand. 1887 de Paris'de doğdu.** Devamlı olarak lise felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yaptı. Bu arada bir süre Sorbonne'da öğretim görevlisi oldu. Manuel de Sociologie adlı eseri ile sosyolojik araştır-

malar için en geniş bibliyografyayı ve malzemeyi vermiştir. Introduction à la Sociologie ve Problèmes actuels de la Sociologie bunu tamamlamakta, Manuel de Sociologie'nin 3. cildini yayınlamaktadır. ki, bu suretle kitap fransızcada en etraflı manüel oluyor.

Cünow, H. (1862 - 1936): Alman etnolog ve siyasi felsefecisi. Berlin üniversitesinde profesör ve Etnoloji müzesi müdürü idi. Başlıca eserleri ilkel kavimlere ait araştırmalarıdır.

Czarnowski, S. S. (1879 - 1937): Polonyalı sosyolog olup Berlin'de Simmel'in öğrencisi oldu. Sonradan Fransada yerleşti ve Durkheim'in çıkardığı Année sociologique de yazdı. Onun metodunu benimseyerek Le culte des héros: Saint Patrick adlı monografiyi yayınladı.

D

Demolins, Ed. (1852 - 1907): Le Play'nin Science sociale diye tanınan çığırında deneyli araştırmalar yapmış ve monografi metodunu ilerletmiş bir fransız sosyoloğudur. Science Sociale dergisinin yöneticisi idi ve bu çığırın fikirlerini uygulamakta olan Ecole des Roches'u kurdu. A quoi tient la supériorité des anglo-saxons?, 1897; Comment la route crée le type social 1901; La classification sociale, 1905; başlıca eserleridir. Bunlardan birinci ve ikincisi Prens Sabahattin'in açtığı "Mesleki içtimai" çığırında türkçeye çevrilmiştir. Demolins'den bu Meslek taraflıları çok bahsettiler. İngiltere'ye ait araştırmasını Prens Sabahattin'in teşviki ile yazmıştı.

Davis, Kingsley (1908): Kuzey Amerikalı sosyolog. Başlıca eserleri Primitive Kinship and social Organization, Mariage and the Family, Mental hygiene and class structure, World population in transition'dır.

Davy, G. (1883): Durkheim ekolünden fransız sosyoloğudur. Son görevi sorbonne sosyoloji profesörlüğü idi. Başlıca eserleri: La foi jurée, 1922; Le Droit, l'idéalisme et l'expérience, 1922, Des clans aux Empires, 1924, Sociologie politique, Sociologues d'hier et d'aujourd'hui, 1931 dir.

De Greef, G. (1842 - 1924): Belçikalı sosyolog, Bruxelles'de sosyoloji profesörü oldu. Introduction à la sociologie, Le transformisme social, La structure générale des sociétés adlı eserleri yazdı. Durkheim'dan önceki kuşağa ait olduğu için kendisinde henüz sosyolojinin bağımsız meotları tam olarak belirmemiştir.

- Deniker, J.** (1852 - 1918): Fransız antropoloğu olup başlıca ırklar sınıflaması ile tanınmıştır. *Les races de l'Europe, Race et Peuples de la terre* başlıca eserleridir.
- De Man, Hendrik** (1885 - 1953): Belçikalı sosyal psikolog ve siyaset adamıdır. *La Psychologie du Socialisme, La orise de socialisme* (1927), *Massen und Führer* (1932), *Nationalisme et socialisme* (1932), *Le Plan du travail* (1934) başlıca eserleridir.
- De Man, H.:** Marxçı olarak başlayan Belçikalı iktisatçı ve sosyoloğu. Fakat işçiler arasında yaptığı monografik anket metodu neticesinde Marx görüşünü aştı. Başlıca eserleri *Au delà du marxisme, La joie au travail, Les Masses*, v.b. dir.
- Descamps, P.** (1872 - 1934): Fransa, İngiltere, Almanya ve Portekiz'de anketler yapmış *Le Play* ekolünden bir fransız sosyoloğudur. *Lisbonne* üniversitesinde profesör oldu. Başlıca eserleri: *La formation sociale de l'Anglais moderne, Le Prussien moderne, Etat social des peuples sauvages, La sociologie expérimentale*'dir. Bu son kitabının ilk yarısı türkçeye çevrilmiştir. Mesleki *İğtimai* dergisini çıkaran Mehmet Ali Şevki ondan çok bahs etti ve 1938 - 40 arasında İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi olarak bu kitabı okuttu. Portekiz diktatörü Salazar kendisini devlet işlerinde rehber olacak bir monografi yazmaya memur etti. Bu suretle *Le Portugal* adlı eseri meydana geldi.
- Dewey, J.** (1859 - 1952): Pragmatist filozof ve tanınmış eğitim ve pedagoji bilgini olan Dewey, birçok kitaplarında sosyoloji problemlerine de dokunmaktadır. Avni Başman tarafından bazı eserleri çevrilmiştir.
- Dodd, Stuart C.** 1900 de Kayseri'ye yakın Talas'da doğmuştur. Oradaki Amerikan koleji hocalarından birinin oğludur. Yedi yaşına kadar Türkiye'de yaşadığı için ana dili türkçe idi. Sonradan babasıyla Amerika'ya gitti ve Washington üniversitesinde profesör oldu. *Systematic Social Science* (1947), *Dimension of Society* (1948), *Studies on Interactions* (1954), *Techniques for World Polls* (1956) adh eserleri vardır.
- Dufrenne, Mikel**, 1910 da doğdu. Fransız filozof ve sosyoloğu. Fenomenoloji ve felsefi antropoloji eğilimi fikirlerinde hâkindir. Sanat felsefesi dair etraflı kitabından sonra, *Personnalité de base* adlı eseri ile Kardiner ve başka Amerikan sosyal psikoloğu ve antropoğunun araştırmalarını tanıttı. *Pour l'Homme* adlı son kitabında *Structuralisme* çıkırına ve başlıca Lévi - Strauss'a karşı vaziyet aldı.

- Duguít, Léon** (1859 - 1928) Fransız hukukçusu. Klasik görüşten ayrılarak ilk sosyolojik eğilimi hukuk araştırmalarına sokanlardandır. *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat* (908) Souveraineté et liberté başlıca eseridir. Davy, Gurvitch, Eisermann ondan bahsetmekte ve sosyolojik hukuk görüşüne hizmetini belirtmektedirler. Uzun zaman Bordeaux'da profesör oldu.
- Dumézil, G.** (1898) : Meillet'nin öğrencisi ve onun yerine Collège de France da filoloji profesörü oldu. Dumézil meslek hayatının başlarında İstanbul İlahiyat Fakültesinde dinler tarihi profesörlüğü yaptı. Doktora tezi olan *Festin d'immortalité* ile ün kazandı. Eserlerinden çoğu birçok kavimlerin mitolojilerine aittir.
- Dunkmann, K.** (1868 - 1932) : Alman sosyoloğu ve sosyal filozofu. Berlin Technische Hochschule de profesör. *Archiv für angewandte Soziologie* (uygulanmış sosyoloji arşivi) ni ölümüne kadar idare etti. Bu konudaki yayınları bugün de değerini saklamaktadır.
- Duprat, G. L.** (1872 - 1956) Fransız sosyoloğu. Önce Tıp sonra felsefe tahsil etti. Gaston Richard ile birlikte *Revue Internationale de sociologie* de çalıştı. Başlıca eserleri: *Morphologie des faits sociaux* (1899), *Les causes sociales de la folie* (1900), *Le Mensonge* 1903, *Essai de psychologie sociale* (1918), *Essai d'un traité de sociologie* (1936), v.b. dir.
- Dupréel, Eug.** (1879 -) : Bruxelles üniversitesinde profesör idi. *Le pluralisme sociologique, Sociologie générale, Esquisse d'une philosophie des valeurs*, v.b. eserleri vardır. Dupréel, toplumda kolektif tasavvur ve baskıdan önce sosyal bağlantılar (*rappports*) ın esas rolü olduğunu söylediği için Durkheim sosyolojisinden ayrılır ve bunu ifade için de kendi görüşüne "pluralisme sociologique" der.
- Durkheim, E.** (1858 - 1917) : Comte'dan sonra Avrupa'da en çok etki yapan fransız sosyoloğudur. Bordeaux'da pedagoji profesörü iken Sorbonne'a aynı dersi okutmak için çağrılmış, sonradan bunu sosyoloji dersi haline koymuştur. Durkheim sosyolojiye kesin ilim metodu getirdi ve bu metoda uygun olarak derin araştırmalar yaptı. O vakte kadar fizik, biyoloji, psikoloji etkileri altında iken bu ilmin bağımsız olarak araştırma yapmasını sağladı. Başlıca eserleri: *Règles de la méthode sociologique, De la division du travail social, Le Suicide, Les formes élémentaires de la vie religieuse, Sociologie et philosophie*'dir. Ölümüne kadar yayınladığı *Année Sociologique*'de açtığı yeni çıkışı yayan pek çok araştırma neşretti. Fransa'da ve başlıca Türkiye'de en derin iz bırakmış olan sosyologdur. Gökalp Türkiye'de onun izinden gitti.

E

Elwood, Ch. A. (1873 - 1946): Kuzey Amerikalı sosyolog. Başlıca eseri *Society and its psychological aspect*'de Durkheim'in kesin toplumcu- luğuna karşı toplumla fert arasında iki manzara halinde birbirini tamamlayan ilişik görmektedir. Elwood bu bakımdan G. Mead'in gö- rüşüne çok yakındır.

Engels, Fr. (1820 - 1895): Alman iktisatçısı ve devlet adamı. Marx'ın iktisat ve toplum görüşünü benimsemiş olan Engels onun fikirlerini felsefe açısından savunmaya ve tamamlamaya çalıştı. "Aile, mülk ve devletin doğuşu" adlı kitabı türkçeye çevrilmiştir. Feuerbach adlı eseri Marxçılığa dayanan bir tenkittir. Ölümünden sonra "Tabiat diyalektığı" adlı eseri yayınlanmıştır. Dayandığı etnoloji araştırma- larının bugün değeri kalmadığı için hükümlerine güvenilemez.

Espinas, A. V. (1844 - 1922): Fransız sosyoloğu, en sonra Sorbonne'da profesör. *Des Sociétés animales* adlı eserinde toplumların köklerini hayvan hayatında ve içgüdülerinde aradı. Biyolojist denen ekolden- dir. O sırada henüz Durkheim'in toplum olgularına ait türsel karak- terleri göz önüne alma kuralı ileri sürülmüş değildi.

Essertier, D. (1889 - 1931): Fransız sosyoloğu. Poitiers de ve Kahire'de felsefe okuttu. Bergson'un psikolojisi yardımıyla sosyolojiyi yenileş- tirmeye çalıştı, Durkheim ve Lévy - Bruhl'e karşı vaziyet aldı. Sos- yoloji ile psikoloji arasında hudut problemi ile uğraştı. Başlıca eseri *Les formes élémentaires de l'explication* (1927), *Psychologie et so- ciologie* (1927) dir.

Eubank, E. E. (1887 - 1945): Kuzey Amerikalı sosyolog. 1941 den beri Cincinatti üniversitesinde profesör oldu. Aile sosyolojisine, nüfus olgularına ait araştırmalar yaptı. *The concepts of sociology* adlı kitapta temel fikirlerini topladı.

F

Farabî, (870 - 950): Türk filozof ve bilgini. Devlet teorisine ait fikirlerini "Erdemli Medine'ye dair düşünceler" ve "Site siyaseti" adlı kitapla- rında ifade etmiştir. Fikirlerini Platon'a borçlu olmakla beraber kendi fikirlerini de katmıştır. Eserlerini arapça yazmıştır. Buharada doğdu ve Halepte yaşadı. Şamda öldü.

- Fauconnet, P.** (1874 - 1938): Durkheim ekolünden bir fransız sosyoloğudur. Toulouse üniversitesinde profesör oldu, sonra Sorbonne'a geçti. *Année sociologique*'de Durkheim metoduna göre araştırmalar yayınladı. En dikkate değer eseri *La Responsabilité* (sorumluluk) adlı kitabıdır, burada hukuk ve ahlâk alanlarındaki sorumluluğun ilkel toplumlardaki kolektif şeklinden başlayarak toplum evrimine göre gittikçe nasıl ferdileştiğini anlatmaktadır.
- Ferri, E.** (1856 - 1929): İtalyan cezacısıdır. Turin, Bologne, Bruxelles ve Roma üniversitelerinde profesörlük yaptı. Lombroso ile birlikte kriminoloji'ye yeni bir yön verdi. Ceza sosyolojisinin kurucusu sayılır. Fakat Lombroso gibi suçun doğuştan geldiği, yani ırk ve organizm vasıflarına bağlı olduğunu söylediği için, bu antropolojik görüşle asıl sosyolojik açıklamadan çok uzakta kalmaktadır. *La sociologia criminale* (1884) adlı kitabı böyle tanınmasına sebep olmuştur.
- Firth, R. W.** (1901): Yeni Zelandalı antropolog, önce Sidney sonra Londra üniversitesinde profesör. Yeni Zelanda, Salomon ve Malezya'da araştırmalar yaptı. *Human types*, 1930; *Primitive Economics of the New Zeland Maori*, 1939; *Elements of the social Organization* 1952; *Social Organization and social Change*, 1954 başlıca eserleridir.
- Fortune, E.** (1903): Yeni Zelandalı antropolog, Avustralya hükümetinin yardımı ile birçok "anket" ler yaptı. Başlıca eserleri *Manus Language*, *Omaha secret society*, *The future of African languages*, *Arapesh*.
- Fouillée, A.** (1838 - 1912): Fransız filozofu ve sosyoloğu. "İdée - force" teorisiyle geçen yüzyıl sonunda Durkheim'dan önce büyük etki yapmıştı. Gökalp ilk fikirlerinde ona bağlı idi ve ölümüne kadar bu tesir kaybolmamıştır. *Les éléments sociologiques de la morale*, *Le socialisme et la sociologie réformiste* adlı eserlerinde asıl sosyolojiye girer.
- Frazer, J. G.** (1854 - 1940): Tanınmış ingiliz antropoloğu, animizm teorisinin kurucularından. *Totemism*, *Golden Bough*, *Totemism and Exogamy* gibi çok önemli eserlerin sahibidir. Durkheim'ın şiddetli hücumuna uğramakla birlikte bugün de taraflıları vardır.
- Frazer, E. F.** 1894 de Baltimore'da doğdu. Giddings ve Park'ın tesiri ile yetişti. Fakat başlıca araştırma konusu ırk ve kültür münasebetleri idi. Kültürleşmiş bir kurum olarak aileyi inceledi. "Birleşik Amerika'da zenci ailesi" (1939) ve "Birleşik Amerika'da zenciler" (1949), başlıca tetkikleridir.
- Freyer, Hans**, 1887 de Leipzig de doğmuş bir alman sosyoloğudur. Orijinal görüşü yoksa da, bu yüzyıl başında almanya'da hüküm süren

Simmel ve von Wiese'nin şekilci sosyolojisine karşı toplumu muhtevası ile ayrı bir gerçek olarak ele almak zarureti göstermesi bakımından rol oynamıştır. Başlıca Tönnies, Pareto ve Durkheim'in fikirlerine dayanmaktadır. Fikirlerini *Soziologie als Wirklichkeitslehre* adlı eserinde toplamıştır. Ankara üniversitesinde birkaç yıl kadar misafir profesörlük yaptı.

Freud, S. (1856 - 1941): Psikanaliz teorisinin kurucusu Avusturyalı tanınmış ruh hekimi ve psikolog ise de sosyoloji ile ilgili eserleri de vardır. Bunlarda Freud birçok ilkel kültür ve toplum olgularını psikanaliz ile açıklama iddiasındadır. Başlıcaları *Totem und Tabu* 1924, *Psychologie collective et analyse de moi* (fransızcası), *Das Unbehagen in der Kultur* 1929 dır.

Friedmann, G. (1902): Fransız sosyoloğu. 1930 da *Plan* dergisini çıkardı. Sonradan kendisini Endüstri sosyolojisine verdi. Bu konuda 2 ciltlik büyük eseri verdi. P. Naville ile birlikte *Revue de sociologie du Travail*'ı çıkarmaktadır.

Frobenius, Léo (1873 - 1938): Alman etnoloğu ve araştırmacısı. 'Afrika'da etnografya araştırmaları yaptı. Frankfurt'da profesör idi. *Die Ursprung der afrikanischen Kultur*, *Problem der Kultur* en önemli eserleridir. Kültür değişmelerinin yayılma suretiyle meydana geldiği şeklindeki diffusionisme teorisinin kurucularındandır.

Fromm, E. (1900): Alman psikanalisti, sonradan Amerikaya yerleşti. Freudçuluk ile Marxçılığın bir sentezini yapmağa çalıştı. *Individual and social Origins of Neurosis* başlıca eseridir.

G

Gallup, G. H. (1901): Kuzey Amerikalı statistikçi. Psikoloji ve sosyolojide kullanılan yeni ölçme metodları buldu. *The Pulse of Democracy; A Guide to Public Opinion* adlı eserlerinde kendi ölçme metodunun uygulanma şeklini gösterdi.

Gehlen, A. (1904): Alman antropolog ve sosyoloğu. İnsanın kökleri hakkında Danwincilikte değişme yapan yeni görüşlerden faydalandı, bu tesirle teknik ve endüstri sosyolojisine dair eserler verdi. En önemli eseri *Der Mensch, seine Natur und seine Stellung in der Welt*'dir (1950). 1954 de İstanbul üniversitesine gelerek bu konuda bir seri konferans vermiş, bunlar "İnsan" adı ile yayınlanmıştır.

Geiger, Th. (1891 - 1952): Alman sosyoloğu. Sonradan Danimarka'da profesörlük yapmıştır. Tönnies'in Cemaat ve Toplum fikirleri üze-

rinde durdu ve bunları zümrenin iki manzarası olarak açıkladı. *Die Masse und ihre Aktion* 1926 en önemli eseridir.

Giddings, G. H. (1855 - 1931): Kuzey Amerikalı sosyolog. Spencer ve antropogeografların etkisiyle yetişti. Statistlik metodunu kullandı. *The Principle of sociology* 1897, fransızca çevirisi ile birlikte Durkheim'dan önce iz bırakmış olan önemli eserlerdendir.

Gini, Corrado ((1884 - 1964): Tanınmış italyan istatistikçi ve demografi. Sosyolojide Pareto'nun tesiri altında idi. Demografik faktörün toplumda hâkim olduğu tezini savunuyordu. 1952 de İstanbul üniversitesinde bir seri konferans verdi.

Ginsberg, Morris, 1889 da doğmuş ingiliz sosyoloğudur. Hobhouse'dan sonra London School of Economics de sosyoloji okuttu. Gerek bu zatın gerek Westermarck'ın yollarından gitti. Bugün tek ingiliz sosyologu sayılıyor. Başlıca eserleri: *The Materiel Culture and Social Institutions of the simpler Peoples* (1915), *Sociology* (1934), *Reason and Unreason in Society* (1947), v.b. dır.

Gökalp, Z. (1875 - 1924): Türk sosyologu. Spencer ve Tarde'nin fikirlerini tenkid etti. Önce Fouillée'ye bağlı idi. Sonra Durkheim'in etkisi daha üstün geldi. Aile sosyolojisi, hukuk sosyolojisi üzerinde araştırmalar yaptı (Yeni Mecmua, İslâm Mecmuası). Türkiye'de modernleşme fikirlerinin yerleşmesinde büyük tesiri oldu. Türk uygarlığı tarihini Durkheim sosyolojisine göre incelemeye çalıştı.

Goldenweiser, A. (1880 - 1942): Rus asıllı Kuzey Amerika sosyologu ve antropologu. Totemizm ve Exogami, ilkel kültürler üzerinde Durkheim'in fikirlerinden çok ayrılan araştırmalar yaptı. Fikirleri türk ilim çevresinde tanınmamıştır.

Graebner, F. (1877 - 1934): Alman etnologu. Bonn ve Köln üniversitelerinde etnoloji profesörlüğü yaptı. "Kültür havzaları" teorisinin kurucularındandır. *Ethnologie; Das Weltbild der Primitiven* adlı eserleri en önemlileridir.

Granet, M. (1884 - 1940): Fransız sosyolog ve tarihçisi. Durkheim ekolü metodlarına uygun olarak Çin tarih ve toplumu üzerinde araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri *Fêtes et danses anciennes de la Chine*, 1919, *La religion des chinois*, 1922, *La Pensée chinoise*, 1934 dır.

Gumplowicz, L. Avusturyalı hukukçu ve sosyolog. Devlet üzerindeki sosyolojik teorisi ile tanındı. Darwinciliği ırkların savaşması fikrine tatbik etti. *Der Rassenkampf, Grundriss der Soziologie* başlıca eserleridir. (1838 - 1909).

Gurvitch, G. (1894 - 1964): Rus asıllı fransız sosyologu. Önce Hukuk felsefesiyle uğraşırken sonra kendisini sosyolojiye verdi. Mikrososyoloji

ve toplum olgularında tabakalı inceleme görüşü ile bir çeşit pluralisme fikrini savundu. Diyalektik metodunu Marx'dan farklı anlamda kullandı. *Sociologie du 20 ème siècle*; *Traité de Sociologie* adlı kolektif eserleri ile tanındı. *Cahiers internationaux de sociologie*'yi çıkardı.

Gusti, D. (1880 - 1957): Rumen sosyolog ve devlet adamı. Bükreşte çok geniş buutlarda bir etnoloji ve sosyoloji müzesi ve Arşivi kurdu. 14 üncü Milletlerarası Sosyoloji kongresini hazırladı, fakat 2 nci Dünya Savaşı çıkınca yarım kaldı (1939).

Guyau, J. M. (1854 - 1888): fransız filozof ve sosyoloğu. Fouillée'nin damadı. *L'art au point de vue sociologique* doğrudan doğruya sosyolojiye aittir.

H

Halbwachs, M. (1877 - 1945): Durkheim ekolünden fransız sosyoloğu. Bu ekolün ilkelerine uygun olarak iktisat sosyolojisine dair araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, *L'évolution des besoins dans les classes ouvrières*'dir. Bunlardan başka Halbwachs *Les cadres sociaux de la mémoire* ile başlayan bir kısım eserinde de sosyolojik psikoloji araştırmaları yaptı.

Hauriou, M. (1854 - 1929): Fransız hukukçu ve toplum filozofu. Kamu hukukunda kurum (institution) teorisi ile tanındı ve sosyolojik devlet fikrinin doğmasına yardım etti. *Principe de Droit Public*, *La Souveraineté nationale* başlıca eserleridir.

Herskovits, M. J. (1895): Kuzey Amerikalı antropolog. Boas'ın öğrencisi, Kuzey Amerika zenci tipi üzerinde araştırmalar yaptı. Afrika yerlileri üzerinde araştırmalarını ilerletti. Kültür antropolojisine dair eserleriyle tanındı.

Hertz, R. (1882 - 1915): Fransız sosyoloğu, Durkheim ekolünden. En değerli araştırmalarını *Mélanges de sociologie religieuse et de Folklore* adı altında topladı (1928).

Hobhouse, L. T. (1864 - 1929): İngiliz sosyoloğu. London Scholl of Economics de ölümüne kadar sosyoloji profesörü oldu. Sosyoloji ona göre insana ait sentez ilmidir. Spencer gibi o da sosyoloji sistemini genel evrim felsefesinin bir parçası saymaktadır. Başlıca eseri *Moral in Evolution* (1906), *The Elements of Social Justice* (1922) dir.

Howitt, A. W. (1830 - 1908): İngiliz antropoloğu. Avustralya yerlileri üzerinde araştırmalar yaptı. Durkheim "Dini hayatın başlangıç şekilleri" adlı kitabında bunlardan faydalandı.

- Hubert, H.** (1885 - 1927) : Fransız sosyoloğu. Durkheim ekolünden. Mauss la birlikte *Mélanges d'histoire des religions, Esquisse d'une théorie générale de la magie*'yi yazdı. Büyünün açıklanmasında Durkheim'dan ayrıldı.
- Hubert, René** (1885 - 1954) : Durkheim ve Hamelin'in öğrencisi olup Manuel élémentaire de Sociologie ile meslek hayatına başladı. Le sens du réel (1925), *Traité de Pédagogie générale* (1946) ile Durkheim ekolünde değerli çalışmaları vardır.
- Huntington, E.** (1876 - 1947) : Kuzey Amerika coğrafyacı ve araştırmacısı. İklimin etkisi üzerinde durdu.

I

- İbn Khaldun** (1332 - 1406) : Tanınmış arap tarihçisi. Eserine yazdığı "Giriş" kitabında toplumların doğuşu, gelişmesi ve çöküşüne dair açıklamaları ile sosyolojinin kurucusu diye gösterilmektedir. Her şeyden önce ilk tarih filozofudur. Türkçeye Piri zâde ve Cevdet Paşa çevirdiler. Batı dillerinde daha sonra tanındı.
- İzoulet, J.** (1854 - 1929) : Sosyolojinin metafiziğini yapmasıyla tanınmıştır. La cité moderne adlı eserini sonradan büyülterek 6 cilt halinde yayınladı. Pozitif sosyoloji araştırmalarından çok uzaktır.
- İzzet, M.** (1891 - 1930) : Türk filozof ve sosyoloğu. Sosyolojide Durkheim ve Frazer'den faydalandı. Felsefede yeni schellingci idealizmin tesirinde kaldı. "Milliyet nazariyeleri" ve "sosyoloji" adlı kitapları, "Büyük adamlar ve Cemiyet" adlı seri yazıları vardır.

J

- Jerusalem, W.** (1854 - 1923) : Alman filozof ve sosyoloğu. Viyana'da profesör idi. Sosyolojik bilgi teorisi ile uğraştı. *Sosziologie des Erkennens* (1909), *Die soziologische Bedingtheit des Denkens und der Denkformen* (1924) başlıca eserleridir.

K

- Kardiner, A.** (1881) : Amerikan sosyal psikoloğu. "Temel kişilik" adını verdiği bir görüşü derinleştirdi. *The Individual and Society, The traumatic Neurosis of War* başlıca eserleridir.

- Kautsky, (875 - 1938):** Marxçı görüş üzerinde rötuşlar yaparak onu evrimci bir toplum teorisi haline getirmeye çalıştı. Sonradan Sovyet devrimini yapanlar, en başta Lénine'in hücumuna uğradı. *Materia-listische Geschichtsauffassung* başlıca eseridir.
- Kınalı-zâde (Ali):** *Ahlâk-ı alâî*" adlı eserinde Aristo ahlâkını Gazali'nin ahlâk görüşü ile uzlaştırmaktadır. *Tedbir-el-menzil* adlı bölümde iktisat ve siyasete ait fikirlerini açıklıyor.
- Klineberg, O. (1899):** Kuzey Amerikalı sosyal psikolog. Bir kısım eserleri fransızcaya çevrilmiştir. Araştırmalarını *Psychologie sociale de* toplamaktadır (2 c. Fran. çev. Avigdor-Coryell).
- Kluckhohn, C. 1905** de doğdu. Novaho'ların dilini öğrendi ve Kuzey Amerika yerli kavmini tetkik etti. *Personality in Nature, Society and Culture* (1953) adlı önemli eseri yazdı. Kültür antropolojisi ve sosyolojiye dair ciddi yazıları Amerikan dergilerinde çıkmaktadır..
- Koppers, W. (1886 - 1962):** Avusturyalı etnolog. Sshmidt'in ilkelerde de tek Tanrı inancının bulunduğu tezini savunan etnoloji ekolündendir. Başlıca eseri *Völker und Kulturen*, 1924.
- König, René, 1906** da doğmuş bir alman sosyoloğudur. Milletlerarası Sosyoloji Derneğinin kurucularındandır. Türk sosyoloji Cemiyetinin fahri üyesidir. Birçok Doğu ve Batı memleketlerinde misafir profesör olarak çalıştı. En çok aile sosyolojisi ile meşgul oldu. *Recherches sur la famille* (1956), *Materiaux pour une sociologie de famille* (1957) başlıca eserleridir.
- Kroeber, A. (1876 - 1960):** Kuzey Amerikalı antropolog. Kuzey ve Güney Amerika yerlileri üzerinde araştırmalar yaptı. Çok zengin malzeme vermektedir.
- Kropotkin, P. A. (1842 - 1921):** Rus toplum filozofu. Devlet kurumunun insan tabiatına aykırı olduğu ve devletsiz toplumların daha iyi gelişeceğini savunan bir anarşist teori ileri sürdü. Başlıca eseri *Etika'yı* Ahmet Ağaoğlu türkçeye çevirdi.

L

- Labriola, (1843 - 1904):** İtalyan sosyolog ve filozofu. Bir süre tarih felsefesiyle uğraştı ve Marxçılığın geniş bir yorumlamasını yaptı. Eseri: *A proposito del Marxismo Crisi*.
- Lalo, Charles (1877 - 1953):** Victor Basch'tan sonra Sorbonne'da Estetik profesörü oldu. Durkheim'in tesiriyle estetik konularını sosyolojik açıdan inceledi. *Programme d'une esthétique sociologique'de* bu

tezi savundu. *L'art et la vie sociale* (1921) de bu fikri genişletti. J. M. Guyau'nun başlamış olduğu sosyolojik sanat tetkikinde bir adım teşkil eder.

Lang, Andrew (1844 - 1912): İngiliz antropolog folklorcusu. *Custom and Myth, The making of Religion, Magic and Religion, The secret of the Totem* adlı eserleri vardır.

Laski, Harold (1893 - 1950): Mc Gill, Yale ve Harvard da profesörlük yaptı. *Grammar of Politics* adlı eseri ile şöhret kazandı. Başlıca eserleri *The Problem of Sovereignty* (1919), *Democracy in Crisis* (1933), *Faith, Reason, Civilization* (1944) dır.

Lassale, Ferdinand (1825 - 1864): Tarih ve hukuk filozofu ve tarihî ekol diye tanınan çığır açanlardandır. Onun devlet anlayışı Karl Marx'ın tam zıttıdır. Alman idealisminden mülhem olarak nasyonalisttir. Kültür devleti fikrini savunur. İktisat ve sosyoloji tarihinde iz bırakmıştır.

Lazarsfeld, P. F. 1901 de doğdu. Viyanadan Amerikaya geçti ve orada profesörlük yaptı. Raydo'nun Sosyal etkilerini inceledi. Panel technique'i kullandı ve durgun toplum bünyeleri üzerinde çalıştı. *Radio and the printed Page* (1940), *How the Voter Makes up his Mind in a presidential Campaign* (1944 - 1948), *Continuities in Social Research* (1950) başlıca araştırmalarıdır.

Lazarus, M. (1824 - 1903): Alman etnoloğu. "Volksgeist" teorisini kuranlarla birlikte çalıştı. Almanya'da sosyolojinin önderliğini yaptı.

Le Bon, G. (1831 - 1931): Fransa'da "Volksgeist" çığırına benzer bir kalabalık psikolojisi (psychologie des foules) fikrini savundu. Durkheimden önce itibarda idi. Sonradan Durkheim'cılarının hücumuna uğradı.

Le Bras, G. (1891): Fransız din sosyoloğu. Paris Hukuk Fakültesinde profesördü. *Din Sosyolojisinde deney metodunu kullanan 2 cilt* yayınladı.

Leenhardt, M. (1878 - 1954): Fransız etnoloğu. Rahip olan Leenhardt yerliler arasında yaşadığı sırada aynı zamanda onların hayatını inceledi. Fakat bu araştırmalarında dinî peşin-hükümlerden kurtulduğu söylenemez. Lévy - Bruhl'ün mantıköncesi teorisine karşı idi. Ölümünden sonra Lévy - Bruhl'ün bıraktığı ve ilk fikirlerinden vaz geçtiğini gösteren notlarını *Carnets* adı altında yayınladı.

Lefebvre, H. (1901): Marxçı eğilimde Fransız sosyoloğu. Sonradan bu fikirde bazı rötüşler yaptı ve Strasbourg üniversitesinde profesör oldu. *Marxisme et sociologie, Problème de sociologie rurale, Les com-*

munnautes paysannes, Retour à Marx, Sociologie du Roman, Perspectives de la sociologie rurale (1953) başlıca eserleridir.

Lénine, W. I. (1870 - 1924): Marxçı devlet adamı, filozof ve sosyolog. Sovyet ihtilâlinden önce uzun bir süre Zürich'te yaşadı ve eserlerinden bir kısmını orada yazdı. Marx'ın Bernstein ve Kautsky tarafından tenkid edilen görüşüne yeniden dönüşü ile şöhret aldı. Materialisme et ampriocraticisme, L'Etat et la Révolution, Impérialisme dernière étape du capitalisme adlı eserleri ile tanınmıştır.

Le Play, F. (1806 - 1882): Maden mühendisi olan Le Play kendi işçilerinin hayatını incelerken bu araştırmalarını genişleterek Science Sociale çıkırmını kurdu. Monografik anket kullanmak ve ölçü birimi olarak bir işçi ailesinin bütçesini almak üzere araştırmalarını bütün Avrupa'ya yaydı. Bunlardan Les Ouvriers Européens adlı büyük eseri doğdu. Bunu La réforme sociale en France adlı eseriyle tamamladı. Teorici ve dedüktif olan Comte'un sosyolojisinin tam zıt kutupta çalışıyordu.

Letourneau, CH. (1831 - 1902): Pariste Ecole d'Anthropologie de profesör idi. Spencer'in evrim felsefesine bağlı olarak etnoloji ve antropoloji araştırmaları ile tanındı. La sociologie d'après l'éthnologie (1880), L'évolution de la famille (1888), L'évolution de la propriété (1888), L'évolution politique dans les diverses races humaines (1890), Evolution de l'esclavage (1896), Evolution de l'éducation dans les diverses races humaines (1898), Evolution de la femme dans les diverses races et civilisations (1903) başlıca eserleridir.

Lévy-Bruhl, L. (1859 - 1939): Fransız sosyolog ve filozofu. Asıl Durkheim çıkırmına bağlı olmakla birlikte birçok açıklamalarında ondan ayrıldı. İlkellerdeki mantık öncesi zihniyeti inceleyen bir seri eser yayınladı ki, en tanınmış La mentalité Primitive'dir. Ayrıca Lévy-Bruhl normatif ve teorik ahlâk yerine bir "âdetler ilmi" kurmaya çalıştı. (La Science des moeurs.)

Lévi - Strauss, C. 1908 de doğmuş bir fransız antropolog ve sosyoloğudur. Sosyal bünyeleri araştırmakta olup, açtığı çıkır structuralisme diye tanınmaktadır. Son zamanlarda Durkheim sosyolojisine ve Lévy-Bruhl'ün ilkel zihniyet görüşüne karşı savunucuları çoğalmakta ise de felsefi antropoloji mensuplarının hücumuna uğramıştır. Lévi-Strauss'un başlıca eserleri Les Structures élémentaires de la parenté (1949), Tristes Tropiques (1955), Anthropologie structurale (1958), La Pensée sauvage (1962) dir.

Lewin, Kurt, (1890 - 1947): Önce Almanyada Gestalt psikolojisinin tanınmış bir bilgini iken sonra Amerikaya giderek orada toplum psi-

kolojisi ile uğraştı ve orada "zümre dinamiği araştırma merkezi" ni kurdu. Kolektif tavırlar (attitude) ve toplum problemleri ile uğraştı. Dynamic theory of Personality ve Field Theory in social sciences başlıca eserleridir.

Lilienfeld, P. (1829 - 1903): Rus sosyoloğu. Organiciste (uzviyetçi) sosyolojinin en aşırı temsilcisi sayılmaktadır. Aynı çığırda Worms ve Schaeffle'yi zikredebiliriz. Fransızca La Pathologie sociale, almanca Zur Verteidigung der organischen Methode in der Soziologie başlıca eserleridir.

Linton, R. (1893 - 1953): Kuzey Amerikalı antropolog, Wisconsin ve Columbia üniversiteleri antropoloji profesörü. Amerikan Anthropologist dergisini çıkarmakta idi. Amerika, Madagaskar, Güney Afrika ve Polinezya yerlilerinde derin araştırmalar yapmıştır. The material Culture of the Marquisas Islands, The Tanala, a hill tribe of Madagascar, The Study of Man, Culture and mental Disorders başlıca eserleridir.

Litt, Theodor, 1880 de Düsseldorf'ta doğdu. Felsefe, pedagoji ve sosyal ilimlerle meşgul oldu. Başlıca eserleri Geschichte und Leben (1918), Individuum und Gemeinschaft (1926), Mensch und Welt (1948), Denken und Sein (1948), Staatsgewalt und Sittlichkeit (1948) dir.

Lombroso, Cesare, (1835 - 1909): İtalyan kriminolojisti ve sosyoloğudur. Suçlunun antropolojik istidatla doğmuş olduğunu, yani doğuştan suçluların bulunduğunu iddia eden antropolojik suç teorisi sosyologların şiddetli hücumlarına uğramıştır. Genio e Follia (1864), L'uomo delinquente (suçlu adam) (1876), L'uomo di genio (dahi adam) (1894) adlı eserleri ile tanınmıştır.

Lorenz, Charlotte, 1895 de doğmuştur. 1952 den beri Göttingen üniversitesinde iktisat ve sosyal statistik profesörüdür. Asıl uğraştığı konu statistik sosyoloji, demografi ve kültür sosyolojisi'dir. Toplum tabakalarının tiplerini statistik ve indüktif metodla incelemiştir. Eserlerinden Sozialwissenschaften (1952), Soziologische Verbrauchsforschung (1955), Gesellschaft als Lebenszusammenhang (1955) zikre değer.

Lowie, R. (1883 - 1957): Kuzey Amerikalı antropolog, aslı Avusturyalıdır. Kuzey Amerika yerlileri arasında çalıştı Culture and Ethnology, Myths and Traditions of the Crow Indians, Primitive Society, The Origin of the State, v.b. eserleri vardır.

Lukacz, G. (1885): Macar sosyoloğu, Marxçı eğilimde olup "Tarih ve sınıf şuuru", "Ruh ve şekiller" "Modern dramın evrimi" gibi eserleri

vardır. Çağdaş felsefe ve sosyolojilerin kendi açısından tenkidini fransızca "Destruction de la raison" da yapmıştır.

Lundberg, G. (1895): Kuzey Amerikalı sosyolog. Toplum bilgisinde metodoloji ve statistik tekniklerinin uygulanması üzerinde derinleşti. Sosyometri'de Dodd ile birlikte matematikçi görüşü temsil eder. Field Studies in Sociology, Foundations of Sociology, Sociology, başlıca eserleridir.

Luxemburg, Rosa, (1870 - 1919): Marxçı eğilimin tanınmış yazarlarından. Başlıca eserleri Sozialreform oder Revolution (1899), Massenstreik, Partei und Gewerkschaften (1919), Die Krise der Sozialdemokratie (1919), Die russische Revolution (1948), Die Akkumulation des Kapitals (1921) dir.

Lynd, R. S. 1892 de Indiana'da doğmuş Amerikan sosyoloğudur. Küçük şehir (Middle town) araştırması ile tanınmıştır. Başlıca eserleri Middletown in Transition (1937) ve Knowledge for What? (1938) dir.

M

Mac Dougall, W. (1871 - 1965): İngiliz toplum psikoloğu ve sosyoloğudur. Oxford, sonra Harvard üniversitelerinde profesör oldu. Toplum olaylarının açıklanmasında "ilk içgüdüler" in rolü fikrini savundu. Introduction to social Psychology de bu fikrini anlatır. Bugün eski değerini saklamamaktadır.

Mac Iver, R. M. (1882): Asıl İskoçyalıdır. Toronto ve Colombia üniversitelerinde profesör oldu, Toplum olaylarında motivation'ların incelenmesine önem verdi. Başlıca eseri Society, its structure and Change'dir. Society, a textbook of Sociology de bunu genişletti.

Mac Lennan, J. F. (1827 - 1881): İngiliz etnoloğu. Hukukçu olduğu için üniversite mesleğinin dışında idi. Primitive Marriage, Studies in ancient Society, The patriarchal Theory adlı eserleri ile çağdaş etnoloji ve sosyolojiye hizmet etti.

Maine, Summer, (1822 - 1888): Toplum tarihçisi olarak sosyolojide değerli eserler vermiştir. Hukuk kurumlarının evrimini incelerken uygarlığın kökleri problemine girdi. Patriyarkal aileyi ilkel toplum organlaşmasının temeli sayıyordu.

Malinowski, B. K. (1884 - 1942): Aslı Polonyalı olan İngiliz antropoğu. Londra üniversitesinde profesördü. Yeni Gine, Melanezya, Afrika, Meksika yerlilerinde araştırmalar yaptı. Trobriand adalarındaki ça-

lışmaları Morgan, Tylor ve Boas'a benzeyen bir düşünceye onu gö-türdü. Evrimci teori yerine fonksiyoncu teoriyi savundu. Kùltürleri insan ihtiyaçlarını doyuran "alet - gerçeşler" gibi gördü. Sex and repression in Savage Society, sexual Life in Melanesia, v.b. eserleri vardır. Bu araştırmalar Freud'un ilkelere ait Oedipe kompleksi gö-rüşünü hayli sarsmıştır.

Malthus, Th. (1766 - 1834): İngiliz iktisatçı ve sosyoloğu. Bütün araştır-maları nüfus problemi üzerinde toplanır. Malthus'un teorisi insan ilimleri ve siyasi hayata büyük etki yapmıştır.

Mandeville, Bernard (1670 - 1733) Sosyolojinin doğuşunda çok önce top-lum konularını inceleyen tanınmış düşünürlerdendir. Arıların hikâ-yesi yahut özel kötülükler kamu iyiliklerini yapar (The fables of the Bees or private vices made public benefits) adh eseri ile şöhret kazanmıştır.

Mannheim, K. (1893 - 1947): Macar toplum filozofu ve sosyolog. Londra-da profesör oldu. Bilgi sosyoloğisi başlıca konusu idi. Ideologie and Utopie, Essays on the Sociology of Knowledge, Essays on the Soci-ology of Culture başlıca eserleridir.

Marx, K. (1818 - 1883): Alman toplum filozofu ve iktisatçısı. Hegel'in diyalektik metodunu maddeci bir görüş açısından kullanarak tarihî maddecilik teorisini kurdu. Fakat bütün çalışmaları çağdaş iktisatta kapital birikmesinin doğurduğu "artık - değer" dediği olay üzerinde toplandı. Ona göre bu işçi sınıfının organlaşmasını doğurmakta ve sınıf savaşına varmaktadır. Kapital, Komünist beyannamesi, İktisat ilminin tenkidi, sosyalist meslekleri tarihi başlıca eserleridir.

Masaryk, T. G. (1850 - 1937): Çek devlet adamı, sosyolog ve filozofu. Vi-yana ve Prag üniversitelerinde profesör oldu. Eserlerinin çoğu konkre toplum sorularına, başlıca Çek ülkesine aittir. Le suicide, Logique concrète, Les problèmes de la démocratie gibi bazı teorik eserleri de vardır.

Mannier, R. (188 - 1946): Durkheim ekolünden bağımsız ve onunla çağdaş fransız sosyoloğudur. Paris hukuk Fakùltesinde profesör idi. Baş-lıca eserleri L'Origine et la fonction économique des villes, Introduc-tion à la sociologie, Essai sur la classification des groupements so-ciaux, Sociologie coloniale'dir. Maunier'nin yeni bir metodu ve dok-trini yoktur. Durkheim ve Tarde'm tesiri altındadır. Fakat sınıfla-ması ve şehre ait konkre araştırması kendine aittir.

Mauss, M. (1872 - 1950): Durkheim ekolünden olmakla birlikte araştır-malarının sonunda ondan bazı esaslı noktalarda ayrılmış bir fransız

sosyoloğudur. Mauss önce büyüünün ferdî dinin kolektif olduğunu söylerken Durkheim'dan ayrılıyordu. Sonra, toplum olaylarında biyolojik - psikolojik temelle birlikte inceleme gerektiğini, bu olguların "total - toplum olguları" olduğunu söylerken ayrı yollardan Kardiner'in "temel kişilik" fikrine çok yakın bir sonuca varıyordu. Baş. eser. Sociologie et Anthropologie'dir.

Mead, G. H. (1863 - 1931): Kuzey Amerikalı filozof ve sosyolog. Fert ve toplumun aynı olaylara ait iki manzara olduğunu söylemesi bakımından öteki sosyologlardan ayrılır. Başlıca eseri Mind, Self and Society ile The Philosophy of the Act'dır.

Mead, Margaret, (1901): Kuzey Amerikalı antropolog. Psikanalizi ve antropolojiyi birleştirerek ilkel toplumlarda pek çok araştırmalar yaptı. Coming of age in Samoa, Growing up in NewGuinea, The changing Culture of an Indian Tribe, Sex and Temperament in primitive Societies, Cultural Pattern and Technical Change başlıca eserleridir.

Meillet, P. J. A. (1866 - 1936): Fransız linguisti ve sosyoloğudur. Dil olgularının topluma göre değiştiğini ilk defa inceleyen odur. Linguistique historique et linguistique générale'de bu araştırmalarının bir kısmını toplamıştır.

Mensching, G. (1901): Alman dinler tarihçisidir ki, ilk defa sistemli olarak bunu bir din sosyolojisi haline getirmiştir. Fakat bu konuda onun öncüleri vardır.

Merton, R. K. (1910): Kuzey Amerikalı sosyolog. Durkheim üzerinde çalıştı, toplum bilgilerinin metodolojisinde bazı yenilikler yaptı. Gözlem ve deneyin geniş ölçüde kullanılması yollarını aradı. Fakat kendisi doğrudan doğruya araştırmacı olmadı.

Metzger, Wilhelm (1879 - 1916). Felsefi araştırmalarla başlayarak oradan sosyal ilimlere geçti. Sosyal değerler teori ve tarihi başlıca uğraştığı saha idi. Gesellschaft und Recht und Staat in der Ethik des deutschen Idealismus, Theorie und Geschichte der sozialen Fortschritt sosyolojiyi ilgilendiren eserleridir (1917).

Mill, J. Stuart, (1806 - 1873): Pozitivist eğilimde ingiliz filozofu. Aynı zamanda iktisatçı ve sosyolog sayılabilir. Utilitarisme, Kadınların seçime girmesi, Din, v.b. konular üzerinde çalışmaları, başlıca Hürriyet adlı kitabı ile tanınmıştır.

Montesquieu, (1689 - 1755): Fransız İhtilâlini hazırlayan devrinin büyük fikir adamlarındandır. Kanunların ruhu (De l'Esprit des Lois, 1748), Acem mektupları (Lettres persanes 1721), Romalıların yükseliş ve çöküşleri (De la grandeur des Romains et leur décadence, 1734)

adlı eserleri ile modern devlet teorisine ve sosyolojiye öncülük etmiştir.

Moreno, J. L. (1892): Aslı Rumanyalı olup Amerikaya yerleşmiş bir akıl doktorudur. Fakat araştırmaları onu psikanalizden yeni bir sosyoloji görüşü çıkarmaya götürdü. Psikanaliz tedavisinde kullandığı psikodrama ve sosyodrama'yı sonradan küçük zümrelerin doğuşunu gösteren sosyogram'larla ifade etti ve çocuklar arasındaki hür seçimlerden çıkan bu küçük spontane zümrelerin bilgisine Sociométrie dedi. Bergson'la Freud'u uzlaştırmaya çalışması paradoksal görülmüştür.

Morgan, Lewis H. (1818-1881): Amerikan etnolog ve sosyologlarının öncülerindendir. Teorisi Ancient Society (1877) adlı eserde toplanmıştır. Lowie tarafından tenkid edildi. Leslie White, Julian Steward ve Gordon Childe'in yetiştirmelerini hazırladı.

Mukerjee, R. (1890): Hintli sosyolog. Lucknow da profesör. Başlıca Ecologie üzerinde derinleşti.

Murdock, G. P. (1897): Kuzey Amerikalı antropolog. Yale üniversitesinde profesör. The Evolution of Culture, Outline of cultural Materials, Social Structure, Anthropology as a comparative science başlıca eserleridir.

Müller - Lyer, F. C. (1857-1916): Tıp tahsili ile başlamışken sonradan sosyoloji ile uğraştı. Phasen der Kultur and Richtungslinien des Fortschritts (1908) adlı büyük eseri yazdı. Ayrıca Die Familie (1912), Phasen der Liebe (1913), Soziologie der Leiden (1914) adlı eserleri vardır. Der Sinn des Lebens (1923) ölümünden sonra eşi tarafından yayınlanmıştır.

N

Naville, Pierre, 1904 de doğmuş Marxçı eğilimde Fransız psikolog ve sosyologudur. Les conditions de la liberté (1947), La formation professionnelle et l'école (1948), La vie de travail et ses problèmes (1954), Genèse de la sociologie du travail (1956), başlıca eserleridir.

Newcombe, Th. M. 1903 de doğmuş Amerikan sosyologudur. Asıl çalışma alanı sosyal psikolojidir. Başlıca eseri Personality and Social Change (1943) ve Social Psychology (1950) dir.

Niceforo, A. (1876): İtalyan statistikçisi, Lausanne'da profesör oldu. En sonra Romada ders verdi. Les classes pauvres, Les indices nu-

mériques de la civilisation, Criminologia gibi demografik sosyolojide iz bırakmış olan eserleri vardır.

Nimkoff, M. F. (1904): Kuzey Amerikalı sosyolog. Aile organlaşması ve bu organlaşmanın bozulması başlıca araştırma konusu idi. *The Family, The Child*, ayrıca Ogburn'le birlikte *Sociology* adlı eserleri vardır.

Novikov, J. A. (1848 - 1912): Rus sosyoloğu, Darwin'in *Struggle for Life* fikrinden mülhem olarak *Les luttes entre les sociétés humaines*, *La théorie organique des sociétés*, *Critique de darwinisme social* gibi eserleri yazdı.

O

Odum H. W. (1884 - 1954): *Social and Mental traits of the Negro* (1910), *Sociology and Social Problems* (1925), *American Regionalismus* (1938), *American Sociology* (1951), eserleridir.

Ogburn, W. F. (1886 - 1959): Kuzey Amerikalı Toplum ve kültür değişimleri olgusunun en derin araştırmacısıdır. Bu alanda ilk eseri *Social Change* 1922 de çıkmıştır. Ondan sonra aynı konuyu derinleştirmek üzere bir seri eser yayınladı. Bunlardan büyük bir kısmı bugün de değerini saklamaktadır. *Sociology* adlı elkitabını Nimkoff ile birlikte yazmıştır.

Oppenheimer, F. (1863 - 1943): Alman iktisatçı ve sosyoloğu. Aslında hekimken toplum soruları ile ilgilenmeye başladı. Berlin üniversitesinde sosyoloji profesörü oldu. *Sytem der Soziologie* adlı 4 ciltlik eserinde araştırmalarından büyük bir kısmını topladı. Fenomenoloji metodunu sosyolojide uygulayanlardandır.

Ossowski, Stanislas 1897 de doğmuş Polonyalı sosyologdur. Felsefeden sosyolojiye geçmiştir. *Historische Gesetze in der Soziologie* (1935), *The Humanities and Social Ideology* (1938), *Soziale Bildung und die Bluterbschaft* (1939) başlıca eserleridir.

P

Pareto, V. (1848 ? 1923): Tanınmış italyan sosyoloğu. Toplum olaylarının açıklanmasında yeni bir teori ve metod ortaya koydu. Lausanne'da profesör oldu. *Traité de sociologie générale* de çok geniş ve derin ölçüde yeni fikirlerini anlattı. Ona göre toplum olaylarının temelini "tortular" meydana getirir ki tarih boyunca değişmeyen derin eği-

limlerden ibarettir. Onun üzerinde dış etkilerle devamlı olarak değişmekte olan "türeyiş" ler (dérivation) gelir. Bütün ideolojiler, kamu sanısı, siyasi akımlar bu dérivation'lara aittir. Toplumun üstünde bulunan "seçkinler" nüfus değişimleri ve savaşlarla birkaç kuşakta bir değişir ve bu değişme toplumu yenileştirir. Marx ve Weber gibi Pareto'nun da, bu yüzyıl sosyologları üzerinde etkisi büyük olmuştur.

Park, Robert (1864 - 1944) : Burgess'le birlikte yazdıkları sosyoloji elkitabı bir zaman çok beğeniliyordu. Ayrıca The City adlı eseri ile şehir sosyolojisine hizmet etti.

Parsons, Talcott, 1902 de doğmuş Amerikan sosyologdur. Başlıca eseri The Structure of Social Action (1937, 1958) dir. Toward a General Theory of Action adı ile (1951) genişletti. Robert Bales ile birlikte Family, Socialization and and Interaction Process adlı eseri yayınladı (1955).

Piaget, Jean, 1896 da doğmuş İsviçreli fransız psikolog ve sosyologdur. Cenevre'de J. J. Rousseau Enstitüsünde, daha sonra Sorbonne'da çalıştı. Çocuk psikolojisi ve sosyoloji araştırmaları arasında paralel kurmaktadır.

Plechanov, G. W. (1857 - 1918) : Marxçı eğilimde rus filozof ve sosyologdur Kunst und Literatur (1946), Grundprobleme des Marxismus (1929), başlıca eserleridir.

Povina, A. (1904) : Arjantinli sosyolog, Cordoba ve Buenos Aires üniversitelerinde profesör oldu. Tarde ve Durkheim üzerinde çalıştı, sosyoloji ile felsefenin sınırlarına ait problemleri inceledi. Max Weber sosyolojisine meyil gösterdi, fakat genel olarak eklektik olarak kaldı. Çağdaş sosyolojinin dengesi adlı yazısı bunu gösterir.

Preuss, K. Th. (1869 - 1938) : Alman etnoloğu olup başlıca din etnolojisinde derinleşti.

Q

Quetelet, A. (1796 - 1874) : Belçikalı astronom ve statistikçi. Belçika'da statistik merkez komisyonunun başkanı oldu. Onun statistikte tesiri başlıca nüfus olaylarında oldu. Bu metodu nüfus sayımlarında uyguladı. Bunun için de "ortalama insan" dediği bir ölçü biriminden hareket etti: bu, ne uzun, ne kısa, ne şişman ne zayıf olan ortalama insan sayılarda temel olacaktı. Fakat gerçekte böyle bir ortalama insan olmadığı için bu fikir sonradan çok eleştirildi. Quetelet'in başlıca eseri Physique sociale idi.

R

Radcliffe - Browne (1881 - 1955): Rivers'in öğrencisi olan bu zat Cambridge ve Londra üniversitelerinde ders verdi. Antropoloji teorilerini birleştirme bakımından büyük tesiri oldu. Eserlerinden büyük bir kısmı *Journal of Royal Anthropological Institute* de yayımlandı. Bir kısım eserleri fransızcaya çevrilmiştir.

Ratzel, Fr. (1844 - 1904): Alman antropogeografıdır. Ortamın insan ve toplum üzerindeki etkisini inceleme bakımından onun açtığı çığırın rolü büyük olmuştur. Başlıca eseri *Anthropogeographie*'dir.

Richard, Gaston (1860 - 1945): Fransız sosyoloğu, Bordeaux üniversitesinde profesör. Önce *Année Sociologique* le işbirliği yaptığı halde sonradan ayrıldı. Ferdin toplum içinde gerektirici bir rolü olduğunu ve Durkheim'ın dediği gibi yalnız toplumun eseri olmadığını ileri sürdüğü için onlardan ayrılmıyordu. Başlıca eserleri: *Notions élémentaires de sociologie* (türkçesi tarafımızdan, 1924), *L'Idée d'évolution dans la nature et dans l'histoire*, *La femme dans l'histoire*, *L'évolution des mœurs*, v.b.

Rivers, W. H. (1864 - 1922): İngiliz antropoloğu, Cambridge üniversitesinde profesör. Psikiyatri ve etnolojiyi birleştirdiği için ilkel kavimlere dair araştırmalarında toplumumuzun marazî halleri arasında karşılaştırma yapma gücündeydi. *Kinship and social Organization*, *Instinct and the Inconscious*, *Psychology and Ethnology* başlıca eserleridir.

Roberty, Eugène, (1853 - 1915): Heidelberg'de iktisat ve biyoloji tahsil etti. Asıl kökü olan Rusyaya döndü ise de orada kalmayarak Fransa'da yerleşti. Eserlerini fransızca olarak yayınladı. Fikirleri Comte Spencer ve Nietzsche'nin tesiri ile gelişti. *Nouveau Programme de Sociologie* (1904), *Sociologie de l'action* (1908) başlıca eserleridir.

Rousiers, Paul de (1857 - 1934): Le Play ekolüne mensup olup Henri de Tourville ile birlikte çalıştı. *Société Internationela de Science Sociale*'nin başkanlığını yaptı. *La question ouvrière aux Etats-Unis* (1899), *La Méthode Sociale* (1904), *L'élite dans la Société moderne* (1914), *Les Cartels et les Trusts* (1934) başlıca tetkikleridir.

Rousseau, J. J. (1712 - 1778): Fransız İhtilâlini hazırlayan büyük fikir adamıdır. *Contrat Social* adlı eseri ile toplum görüşü üzerinde derin tesir yaptı. Fakat onun ileri sürdüğü "sözleşmeden doğmuş toplum" fikri Comte ve başlıca Durkheim tarafından şiddetle tenkid edildi.

Ş

Sabahattin, Prens, (1877 - 1952): Mahmut Çelâlettin Paşanın oğlu ve ana yanından Osmanlı hanedanından olduğu için "Prens" denilen Sabahattin, jön türklerle birlikte Avrupa'da çalışırken Le Play ve Ed. Demolins'in toplum görüşlerine dayanmak üzere "Meslekî İctimai" programını kurdu. Sonradan, Meşrutiyette, "İzahlar" ve "Türkiye nasıl kurtarılabilir" adlı kitaplarında ve birçok makalelerinde savunmada devam etti.

Saint - Simon, C. H. (1760 - 1825): Fransız toplum filozofu, 18 inci yüzyıl anarşizmine karşı savaştı ve Aug. Comte'un gerçekleştireceği pozitivizmin bütün esaslarını tesbit etti. Ona sosyolojinin tam habercisi denebilir. *Mémoire sur la science de l'homme, De la réorganisation de la société européenne, L'Industrie onun fikirlerini geliştirdiği eserleridir.*

Schaeffle A. F. (1831 - 1903): Alman iktisatçısı ve filozofu, Tübingen'de profesör oldu. Organicisme yani toplumu organik varlıkla açıklama eğiliminin başlıca temsilcilerindendir. *Abriss der Soziologie, Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft* eserleridir.

Schelsky, Helmut, 1912 de doğmuş bir alman sosyoloğudur. Hamburg'da profesör oldu. Başlangıçta felsefe ile uğraştıktan sonra kendini sosyolojiye verdi. İşsizlik, endüstri sosyolojisi başlıca araştırma alanıdır. *Arbeitslosigkeit und Berufsnot der Jugend (1952), Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart (1955), Soziologie der Sexualität (1955),* başlıca eserleridir.

Sâti' (1881 - 1969): Aslı Yemenli arap ise de Osmanlı devletinin son zamanında türk fikir hayatında büyük rol oynamıştır. İlk defa Etnografya kitapları yazdı. Pedagojiye dair birçok yayınlar yaptı. 1919 da imparatorluğun parçalanması üzerine Arap devletlerine hizmetine geçti. Sonraki yayınları arapçadır. İbn Haldun üzerinde etraflı araştırmalar yaptı. Arapça yayınlarında Sâti - El-Husrî diye tanılır.

Scheler, M. (1874 - 1928): Husserl'in açtığı Fenomenoloji çığırından yetişmiş çağdaş alman filozof ve sosyoloğu. Scheler Felsefî antropolojinin öncüsü olduğu gibi bilgi sosyolojisinin de öncüsü olmuştur. Ondan eski bu konuda Durkheim'in mantıkî fikirlerin dinî hayattan doğuşunu açıklayan genetik görüşü ile Marx'ın sınıf savaşına göre açıklaması vardır. Scheler'in kitapları şunlardır: *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre, 1925; Die Wissensformen und die Gesellschaft, 1926; Mensch und Geschichte, 1929.* (Felsefî olanları zikretmiyoruz).

- Schmidt, W.** (1864 - 1954): Avusturyalı antropolog. *Anthropos Dergisini* kurdu. Viyana, Uppsala, Stockholm, Lund ve Copenhagen'da ders verdi. Schmidt, arkadaşları ile birlikte "historico - culturei" denen antropoloji ekolünün temsilcisidir. İlkel kavimlerde bütün din şekillerinin içinde tek Tanrı fikrinin bulunduğu tezini savunur. En önemli eseri *Die Gottesidee* (13 cilt) dir.
- Schumpeter, J. A.** (1883 - 1950): National ekonomi alanındaki araştırmaları ile şöhret kazanmıştır. İktisadî evrim teorisi (1912), Sosyal ilimlerin geçmişi ve geleceği (1915), Emperyalizm sosyolojisi (1919), Sosyalizm ve demokrasi (1942), v.b. eserleri vardır. Eserlerinin bir kısmı almanca bir kısmı ingilizce olarak yazılmıştır.
- Servet Berkin,** (1898 - 1943): İstanbul Edebiyat Fakültesinde okudu (Gök-alpın öğrencisi) Almanya'da bulundu. Liselerde felsefe öğretmenliği yaptı. 1927 de Felsefe ve İhtimayyat derneğini kurdu. Simiand'dan Statistlik ve tecrübe'yi yayınladı, Comte'un *Cours de Philosophie positive*'ini çevirdi. İş üzerinde Sombart etkisinde makaleler yazdı. Erken ölümü fikirlerini geliştirmesine fırsat vermedi. Aug. Comte'un büyük eserinin çevirisi Devlet Basımevinde kalmıştır.
- Sighele, Scipio** (1868 - 1913): Kalabalık (foule) psikolojisi soruları üzerinde derinleşmiştir. Başlıca eserleri: *La Folla delinquenta*, 1891; *Psychologie des sectes*, 1898.
- Simiand, Fr.** (1873 - 1936): Fransız iktisatçısı ve sosyoloğu. Durkheim ekolünün ilkelerini iktisat olgularına uygulayan Simiand bu konuda başlıca şu eserleri yazdı: *Salaire des ouvriers des mines de charbon en France*, 1907; *La méthode positive en science économique*, 1912; *Statistique et expérience* (türk. çev.: Servet Berkin), *Le Salaire l'évolution sociale et la Monnaie*, 1932; *La Monnaie, réalité sociale* (türk. çev. S. Evrim). *La Psychologie sociale des crises*, 1937.
- Simmel, G.** (1858 - 1910): Alman sosyolog ve filozofu. Berlinde, sonra Strasbourg'da profesör. Toplumun şekli ile maddesinin bağımsızlığını göstermek üzere "Toplum Şekilleri" sosyolojisi yaptı. Bu konudaki eserleri: *Das Problem der Soziologie*, *Comment les formes sociales se maintiennent* (*Année sociologique*, I), *Grundfragen der Soziologie*, 1917, *Individuum und Gesellschaft*'dir.
- Sismondi, J. C.** (İsviçreli iktisatçı. 1773 - 1842): İktisadî krizler teorisinin kurucusu olarak tanınmaktadır. *Nouveaux Principes d'Economie politique*, bu konudaki başlıca eseridir.
- Smith, Robertson** (1846 - 1894): İngiliz rahibi. "Kutsal" mefhumunun bulanık değeri (ambivalence) üzerine ilk defa dikkati çeken

Smith'dir: buna göre kutsal aynı zamanda hem çekici hem korkunç, hem iyi hem kötü güçleri temsil eder.

Sombart, W. (1863 - 1911): Alman iktisatçı ve sosyoloğu. Breslau, sonra Berlin üniversitesinde profesör. Marxçı fikirleri geliştirerek başladı, sonra onu milliyet fikri ile uzlaştırdı. Alman nasyonal sosyalizminin başlıca önderi sayılır. En önemli eseri *Apogée du capitalisme moderne*, Nazi'lere önder olan kitabı *Le Socialisme allemand*'dir, 1938.

Solvay, E. (1838 - 1922): Belçikalı sosyolog. Bruxelles'de kendi adını taşıyan Enstitü'yü kurdu. Başlıca eserleri: *Etudes sociales*, *Principes d'Orientation sociale*, *Questions d'Energétique sociale*.

Sorel, G. (1847 - 1922): Aslında Marxçı olan bu fransız iktisatçısı, onun fikirlerini paradoksal bir şekilde Bergson ile uzlaştırdı. Sendikalizm çıkırını açtı. Siyasî grev ve ihtilâl üzerindeki düşüncelerini başlıca "Şiddet üzerinde Düşünceler" de geliştirdi, bu ve başka eserlerinde Marx'ın sosyal devrim fikrini Bergson'ın yaratıcı hamle fikri ile uzlaştırmak üzere kendi sendikalizm teorisini ortaya koymuştur. Başlıca eserleri *Reflexions sur la Violence* (1901), *La ruine du monde antique* (1898), *Décomposition du marxisme* (1906), *Les illusions du progrès* (1908), *De l'utilité du pragmatisme* (1921) dir.

Sorokin, P. A. (1889 - 1968): Rus asıllı Amerikan sosyoloğu, Minnesota ve Harvard üniversitelerinde profesör. *Théories sociologiques contemporaines*, *Tendances et Déboires de la Société américaine* adı ile iki eseri fransızcaya çevrilmiştir. Eserlerinin çoğu sosyolojinin teorik kısmına ve tarih felsefesine aittir. *Social and Cultural Dynamics* en büyük araştırma eseridir. *Craetiv Altruism* diye bir araştırma merkezi kurmuştur.

Spann, Ottmar (1878 - 1950): Felsefeden sosyolojiye geçen Spann zümrelerin tetkikinde genel kavramlar üzerinde durmaktadır. Simmel, von Wiese gibi fertlerarası münasebetleri inceleyen sosyologlara karşılık, zümreler ve topluluklarda bütünlüğe önem vermekte, münasebetleri ancak bütünler içinde ele almak suretiyle değerlendirmektedir. *Gesellschaftphilosophie* (1914), *Wirtschaft und Gesellschaft* (1907) başlıca eseridir.

Spencer, H. (1820 - 1903): 19 ncı yüzyılın Kant geleneği ile ingiliz empirisini uzlaştıran en tanınmış filozofu. Bilgi teorisinde "agnosticisme", gerçeklerde "evrimcilik" adı ile yayılmış felsefelerin kurucusudur. Camte'dan sonra sosyolojiye evrim fikrini uygulayarak toplumu canlı varlıkların evrimi ve biyolojik şartlarla açıklamaktadır. Bunun için biyolojik sosyoloji akımları arasına girmektedir. Bu konuda baş-

- İlaca eseri *Principles of Sociology*, 3 vol. dir. Ayrıca *Introduction to Social Science*'i vardır.
- Spengler, O.** (1880 - 1936): Çağdaş Alman tarih filozofudur ki, "Batının çökmesi" (*Untergang des Abendlands*) adlı tarih felsefesinde aynı zamanda toplum hakkındaki fikirlerini de açıkladı. Ayrıca *Der Mensch und die Technik* kitabında toplum problemlerini daha çok ele aldı. *Jahre der Entscheidung* da (1933) Hitler idaresine karşı öğücü davranışı ile asıl eserinde yaptığı tesiri bozdu.
- Sprott, W. J. H.** 1897 de doğmuş İngiliz sosyolog ve psikologudur. Sosyoloji ona göre çeşitli kurum düzenleri (tabakalar, zümreler, sınıflar, meslekler) arasındaki sosyal münasebetleri inceleyen ilimdir. Bütün olarak toplumlardan ziyade sosyal eylemleri inceler. Başlıca eserleri *Sociology* (1949), *Living in Crowds* (1949), *Science and Social Action* (1954) dır.
- Stammler, Rudolf**, (1856-1938): Hukuktan sosyolojiye geçmiştir. Yeni kantçı olarak başlamış, Marx'ın maddeci görüşü ile spiritüalist sosyolojiyi toplumun iktisadî muhtevası ve hukikî şeklini birleştirmek üzere uzlaştırmıştır. *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung* (1898) başlıca eseridir.
- Stein, Lorenz von** (1815 - 1890): Fransız sosyalizmi ve Alman idealist felsefesinden tesir alan L. Stein Toplumunu çok cepheli bir sistem olarak görmektedir. Sosyolojinin görevi ona göre, bu cepheler arasındaki karşılıklı etkiyi incelemektedir. *Lehrbuch der Volkswirtschaft* (1887) ve *Verwaltungslehre* (1865) başlıca eserleridir.
- Steinmetz, S. R.** (1839 - 1946): Hollandalı antropolog ve sosyolog. Utrecht, Leyden, Amsterdam üniversitelerinde profesördü. *Sociographie* terimini icat etti. Toplumlara açıklamaya girmeden yalnız bün-yelerini tasvirle yetinen bir bilgi kurmak istiyordu: etnolojiye göre etnografya ne ise sosyolojiye göre bu da öyle olacaktı. Önemli eserlerinden biri *Soziologie des Krieges*'dir 1929.
- Sumner, W. G.** (1840 - 1910): New Jersey'de doğmuş bir Amerikan sosyoloğu. Sosyal darwinizm, toplum araştırmalarının hareket noktasıdır. Spencer, Gumplowicz, Ratzenhofer, Lippert onun başlıca kaynakları oldu. Fakat şahsî araştırmalarıyla bu yolu ilerletti. Başlıca eserleri: *Folksways* (1907), *The Science of Society* (1927) dir.

S

- Şevki, M. A.** (1881 - 1963): Türk sosyoloğu, Prens Sabahattin'in *Science Sociale* çığırını devam ettirdi. "Mesleki İçtimaî" adında bir dergi

çıkardı (1918). Memleketi tanıma adlı bir monografik anket soru cetveli yayınladı. İstiklâl savaşı sırasında anket cevapları yarım kaldı. Sonradan Mülkiye Dergisinde science sociale açısından eğitim sorunlarına dair makaleler ve bir monografi örneği yayınladı. Ortakçı Destanı adlı incelemeyi çıkardı. İst. Edebiyat Fakültesinde P. Decamps'ın sociologie expérimentale'ini okuttu.

T

- Taine, Hyppolyte, (1828 - 1893) :** Pozitivist fransız filozof ve sosyoloğudur. Les origines de la France contemporaine (1875), Philosophie de l'art (1882) da kan, (ırk), zaman (traih) ve mekân (coğrafya) olarak toplum olaylarının başlıca üç esas faktörünü incelemektedir.
- Tarde, G. (1843 - 1904) :** Fransız toplum psikoloğu. Suç statistikleri ile uğraştı. Toplum olgularını "icat" ve "taklit" dediği iki ruhî olayla açıklamaya çalıştı. Sonradan Durkheim onun sosyal olguların özel karakterini görememiş olmakla itham etti. Tarde fikirlerini başlıca Les Lois de l'Imitation, Les lois sociales, L'Opinion et la foule gibi eserlerde açıkladı.
- Tawney, R. H. 1880 de Kalkutta'da doğmuş ingiliz sosyoloğu. Başlıca eserleri The Acquisitive Society (1921), Religion and the Rise of Capitalism (1926) dır.**
- Thurnwald, R. C. (1859 - 1954) :** Asıl Avusturyalı, alman etnoloğu. Halle ve Berlin üniversitelerinde profesörlük etti. Yeni Gine, Doğu Afrika'da çalıştı. Völkerpsychologie und Soziologie adlı araştırmalar seririsini yayınladı. Doğu Hint ve Afrika yerli kültürlerine dair pek çok araştırmasını Völkerpsychologie adı ile çıkardığı bir dergide yazdı.
- Timatscheff, N. S. (1886) :** Rus asıllı hukuk sosyoloğu olup sonradan Fordham üniversitesinde hukuk sosyolojisi okuttu. An Introduction to Sociology of Law başlıca eseridir.
- Toqueville, A. Ch. H. (1805 - 1859) :** Siyaset adamı olmak toplum sorunlarını inceleme fırsatı verdi. Amerika'ya yaptığı bir geziden sonra De la Démocratie en Amérique'i yazdı. Devrimlerin toplumlardaki temel olguları değiştiremediğini tarih araştırmalarına dayanarak L'Ancien Régime et la Révolution adlı kitabında gösterdi.
- Tönnies, F. (1855 - 1936) :** Tannınmış alman sosyoloğu. Kiel üniversitesinde profesör idi. Başlıca fikirlerini Gemeinschaft und Gesellschaft adlı eserde topladı. Burada "Cemaat" i organik bir bütün ve unsurları sıcaak bağlarla bağlı olarak görüyor. "Toplum" (Gesellschaft) deyince

unsurları sözleşmelerle ve soğuk bağlarla, çıkarlarla bağlı toplulukları anlıyor. Bu sınıflama Le Play'ninkine benzemekle birlikte burada değer hükmü tersine verilmiştir.

Tourville, H. de (1842 - 1903): Le Play'nin çığırını ileri götürdü ve Nomenclature des faits sociaux adlı eserinde araştırmalarının sonuçlarından bir sınıflama çıkardı. La question ouvrière en Angleterre, Histoire de la formation particulariste de değerli çalışmalarıdır.

Troeltsch, E. (1865 - 1923): Alman ilâhiyatçısı ve tarihçisidir. Tarihe ait eserlerinde sosyoloji için değerli bilgi vardır. Bu bakımdan o din sosyolojisinin kurucuları arasında sayılır.

Tugan - Baranowsky, (1865 - 1915): Rus iktisatçı ve maxismin sosyolojik yorumlayıcısı. İnsanların hayatında fizyolojik, cinsî, sempatik, benci - başkacı, pratik olmayan beş hâkim ilginin rol oynadığını kabûl eden bu zat sosyal zümre ve sınıf çatışmalarına geniş bir anlam vermiştir. Theoretischen Grundlagen des Marxismus (1905), Die sozialen Grundlagen der Genossenschaft (1921), başlıca eserleridir.

Tylor, E. B. (1832 - 1917): İngiliz antropoloğu, Frazer'le birlikte animisme denen ilkel din teorisinin kurucusudur. Kültür yayılması olayında da önde gelenlerdendir.

V

Vacher de Lapouge, (1854 - 1920): Fransız antropoloğu, Les sélection sociales adlı eseri ile tanınır.

Van der Leeuw, G. (1890 - 1950): Holandalı dinler tarihçisidir ki, başlıca Fenomenoloji metodunu bu ilimde ilk defa kullanmış ve Din Fenomenolojisi (Phänomenologie der Religion) adlı eseri yazmıştır.

Van Gennep, A. (1873 - 1957): Fransız sosyolog ve etnoloğudur. Manuel de Folklore français contemporain (1921) adlı büyük eserinden başka sayısız etnolojik araştırması vardır. En tanınmışları Les rites du passage (1909), La formation des légendes (1910), L'état actuel du problème totémique (1921) dir.

Veblen, Th. B. (1857 - 1960): Kuzey Amerikalı sosyolog. En tanınmış eseri Theory of the Leisure Class'dır.

Vendriès, J. (1875 - 1960): Fransız linguisti ve sosyoloğu. Sorbonne'da profesör oldu. Meillet'nin çalışmalarını tamamladı. Le caractère social du langage, Le langage, introduction linguistique à l'Histoire başlıca eserleridir.

Vico, J. B. (1664 - 1744): Sosyolojinin doğuşundan çok önce toplum olgularının tarihî evrimini inceleyen tarih filozofu. "Cori et ricorsi" dediği

tarihî eserler teorisi ile İbn Haldun'un tarih felsefesi ve sosyolojisini başka bir şekilde ifade etti. Scienza Nuova (Yeni İlim) adlı eseri bugün de değerini saklıyor.

Vidal de la Blache, (1845 - 1918): Fransız coğrafyacısıdır ki,, çalışmaları Amerikada Ecology çalışmalarını andırır ve toplum morfolojisini incelemeye hazırlık teşkil eder. Principe de Géographie Humaine esaslı kitabıdır.

Vierkandt, A. (1867 - 1953): Alman sosyoloğu, Berlin üniversitesinde profesör idi. Gesellschaftslehre de Gestalt teorisini sosyolojiye uyguladı. Simmel ve Tönnies'in etkisi altında idi. İlkın bir sosyoloji sözlüğü yaptı. Sozialpsychologie'ye dair eserler yazdı.

W

Wach, J. (1898 - 1955): Alman din sosyoloğudur. Eserlerinden çoğu bu konuya ayrılmıştı. Wach'dan önce din sosyolojisi ayrı bir konu değildi. Durkheim'in "Dini hayatın başlangıç şekilleri" bu konuda ilk eser ise de sistematik kitap Wach'a aittir. O ayrıca M. Weber'in metodunu kullanması bakımından Durkheim'dan ayrılır.

Ward, L. F. (Kuzey Amerikalı sosyolog ve filozof. Brown üniversitesinde profesör oldu. Aug. Comte'un tesiri altında fikirleri geliştirdi. Amerika'da sosyolojinin kurucularından sayılır. Dynamic Sociology, Outline of Sociology, Applied Sociology başlıca eserleridir.

Warner, W. L. Kuzey Amerikalı antropolog - sosyolog. Harvard'da antropoloji profesörü oldu. Avustralya ve İrlanda'da araştırmalar yaptı. En önemli eseri Lund ile birlikte yayınladıkları The social Life of a modern Community'dir ki onun ardından gelen kitaplarla birlikte aynı konuda 5 ciltlik büyük bir araştırmadır. Toplum sınıfları konusunda yapılmış monografik en derin incelemedir.

Waxweiler, E. (1876 - 1916): Belçikalı sosyolog. Bruxelles üniversitesinde profesör ve Solvay Enstitüsü müdürü idi. Solvay'in fikirlerinden ilham alarak "toplum enerjetik" i üzerinde çalıştı. Archives de Sociologie'deki makalelerinden başka Esquisse d'une Sociologie adlı eseri vardır.

Weber, M. (1864 - 1920): Alman iktisatçı ve sosyoloğu. Friburg ve Heidelberg de profesör oldu. Comte ve Spencer'den beri yerleşmiş metodu bırakarak Dilthey'in Geisteswissenschaft görüşüne dayanan bir sosyoloji kurmaya çalıştı. "Anlayıcı" (Verstehende) denen bu sosyolojiyi tabiat ilimleri gibi değil, manevî bir ilim gibi kurmaya çalışıyor,

yalnız Dilthey'dan farklı olarak bunu statistik (olasılık) metodu ile tamamliyordu. Weber'in en büyük eseri *Wirtschaft und Gesellschaft*'dir. İkinci önemli eseri *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*'dir.

Weber, Alfred (1868 - 1958): Alman iktisatçı ve sosyoloğudur. Kültür felsefesi ve kültür sosyolojisine dair esaslı eserleri vardır. Başlıca eserleri *Religion und Kultur* (1924), *Freier Sozialismus* (1946) dır. Bugün de alman sosyologlarından bazıları üzerinde tesiri devam etmektedir.

Westermarck, E. A. (1862 - 1939): İngiliz sosyolog ve etnoloğu, aslı finlandiyalıdır. Berlin, Barcelone, Londra üniversitelerinde profesör oldu. *History of Human Marriage, The Origin and Development of the moral ideas* en önemli eserleridir. Her ikisinin de fransızca çevirileri vardır.

Wiese, L. von: Alman sosyoloğu, önce iktisat profesörlüğü ile başladı. Orta ve Uzak Doğu'daki uzun gezilerinden sonra kendini sosyolojiye verdi, Köln üniversitesinde profesör oldu. Fertlerarası ilişkilere dayanan ve *Beziehungssociologie* dediği bir görüşü savundu.. Bu esasa dayanarak deneyler yaptı. (doğ. 1876). *Beziehungssociologie* adı altında birçok yayınları vardır.

Wilbois, J. (1876 - 1952): Durkheim sosyolojisinden yetişmiş ise de Bergson'un felsefi fikirleri ile bunları uzlaştırmaya çalıştı. Bir yandan Demolins ve de Tourville'in deneyci sosyolojisine karşı da ilgi gösteriyordu. Bu eklektik düşüncelerden *Devoir et Durée* adlı eseri doğdu. *Principe de Morale* de bu sentez denemesi devam etti. *Psychologie de l'entrepreneur* konusundaki eserlerde uygulamaya girdi.

Wirth, L. (1897 - 1952): Kuzey Amerikalı sosyolog, Chicago'da profesör oldu. 1949 da Unesco yardımıyla Oslo'da kurulan Milletlerarası Sosyoloji Derneği başkanı seçildi (Türk delegesi Ülken idi). *The City, The Ghetto, Urban Government, Human Ecology*, v.b. eserleri vardır.

Worms, R. (1867 - 1926): Fransız sosyoloğu, Caen üniversitesinde profesör. *Institut International de Sociologie*'yi kurdu ve onun dergisini çıkardı. Biyolojik sosyoloji eğiliminde idi. *Organisme et Société, Philosophie des sciences sociales, Sociologie* başlıca eserleridir.

Wundt, W. (1832 - 1920): Alman psikoloğu ise de Tarde gibi psikolojik sebeplerle toplum olgularını açıklamaya çalıştığı için bir bakımdan sosyolog sayılabilir. Psikolojide laboratuvar çalışmaları pek çoktur. Fakat sosyoloji ile ilgili olan başlıca kitabı zengin malzeme ile dolu

olan Völkerpsychologie adlı 10 ciltlik eseridir (1900 - 1920). Ayrıca Die Sprache, Mythos und Religion, Die Kunst, Der Gesellschaft da bu konudur.

Y

Young, Kimball (1893) : Kuzey Amerikalı sosyolog. Wisconsin üniversitesinde profesör oldu. Social Psychology, Source Book for Sociology eserleridir.

Z

Ziegler, Heinz 1903 de doğmuş alman sosyologu. Pareto'dan müphem olarak modern milletlerin ideolojik temellerini tetkik etti. Başlıca eserleri Ideologienlehre (1927), Zur Souveränität der Nation (1930), Die moderne Nation (1931) dir.

Zimmermann, C. C. (1897) : Kuzey Amerikalı sosyolog, köy sosyolojisinin derinleştirdi. Journal of Rural Sociology'yi çıkardı. Harvard'da profesör oldu. Birçok araştırmalarından başka A systematic Source-Book in Rural Sociology adlı 2 ciltlik eseri 1932 ye kadar bu konuda yapılmış bütün çalışmaları toplamaktadır. 1965 - 66 da Türkiye'de ders verdi.

Znaniecki, F. (1882 - 1958) : Polonyalı sosyolog. Varşova üniversitesinden koğulduktan sonra Cenevre, Zurich ve Paris'te okudu. Chicago, Columbia ve Illinois üniversitelerinde profesör oldu. Sosyoloji ve felsefeye dair lehçe ve ingilizce birçok yayınlar yaptı. En önemli araştırması Thomas ile yaptıkları Molokan'ların Amerikaya yerleşmesi yeni kültüre uyma süreci üzerindeki geniş gözlem ve deney incelemesidir.

Zoltowski, V. (1900) : Polonya asıllı fransız sosyologu. Paris ilmi araştırma Enstitüsünde araştırmacı. Simiand'ın metodundan ilham aldı ve statistiğe dayanarak bir tarihî devreler (cycle) teorisi kurmaya çalıştı. La fonction sociale du temps et de l'espace, Les cycles de la création intellectuelle, Histoire et algèbre araştırmalarıdır.

SOSYOLOJİ SÖZLÜĞÜNE

E K

A

Açık oturum (p a n e l) . Siyasî ve genel olarak sosyal ve ideolojik sorularda tartışmak üzere az sayıda kimse arasında yapılan toplantılara bu ad verilmektedir. Bununla "Yuvarlak masa konferansı" (R o u n d Table Conference) ve Sempozyom (S y m p o s i u m) gibi toplantılar anlaşılabilir. Açık oturumda belirli sayıda kimse tartışmaya karışır. Bunu iki karşıt görüşün temsilcileri tarafından yapılan ve bir hakem zümresiyle değerlendirilen tartışmadan (münazara) ayırmalıdır.

Açlık grevi (g r è v e p a r l a f a i m) : İsteklerini siyasî bir kuvvete karşı zor kullanmadan kabul ettirebilmek için baş vurulan pasif bir direnme şeklidir. İlk devamlı olarak güney Afrika ve Hindistanda Gandhi tarafından tatbik edildi. Belirli bir süre yemek yememek suretiyle siyasî gücün baskısına karşı koymaktır. Ancak buna baş vuranın hayatına üstün değer verildiği zaman tesirli olabilir. Böyle değilse ve açlık grevinin doğurduğu hastalık ve ölüm ilgisizlikle karşılanırsa, o her türlü yaptırıcı gücünü kaybeder. Ancak, kendisini bir fikir veya inancın sembolü haline getirmiş olan kimselerin açlık grevinde ölmeleri kamu sanısında şiddetli tepki yapacağı için, o yıpratıcı gücünü saklar. (Bir nevi dinî olmayan şehitlik dileğidir de denebilir.)

Ahund (j u r i s c o n s u l t e c h i i t e) : İranda şey'î doktrininin üstadları sayılan hocalar ve müderrislere verilen isimdir. Önce Timur devrinde Orta Asya'da, sonra İranda bilginler için kullanılmıştır. Doğu Türkistanda "efendi" anlamını da alır. Batı Türkistanda mahalle imamlarına başkanlık eden imamla müftü arasında olan kimsedir. Kelime farsça "khavend" den geldiği sanılıyor. Fakat Mogollar devrinde hristiyan türk rahiplerine arhun deniyordu ki, ahund'un buradan gelmesi de mümkündür. Argun kelimesi de aynı kökle ilgilidir. Halk şairi anlamunda akun denmektedir.

(Zeki Velidi Tugan, A h u n d m a d d e s i, İslâm Ansiklopedisi)

Akçe bozulması (d é v a l u a t i o n) : Gümüş paranın kenarından kesilerek ağırlığını azaltmak ve para miktarını çoğaltmak üzere baş vuru-

lan malî denge tedbirine verilen isimdir. Bu suretle bozulan paraya "mağuş akça" denirdi. Para bozulması Osmanlı tarihinde daha 17 nci yüzyılda başlamış olan malî krizin başlıca vasıflarındandır. (Belin, Türkiye İktisadî Tarihi, çev. Ziya Karamürsel).

Antıkacı (marchand des antiquités) : Eskiciden tamamen ayrı bir satıcı tipidir. Eskici, yıpranmış ve kullanılmış eşya toplayarak onları tamirden sonra satan kimsedir. Antıkacı yalnız tarihî değeri olan eski yüzyıllara ait eşyayı satan kimsedir ki sattığı şeyler arasında tarih ve sosyoloji bakımından vesika değeri taşıyanlar vardır. Eski para, silâh koleksiyoncuları da bu kelimenin kaplamı içine girebilir. Fakat onlar sistemli bir bilgi halini alınca, eski paralar bilgisi (Numismatique) eski silahlar bilgisi (héraïque) halinde tarihin yardımcı bilgileri arasında yer alır. (H. Balzac, Maison des Antiquités).

Amin! (Amen) : Hristiyanlıkta duaların sonunda Amen! dendiği gibi, İslâmlıkta da Amin! denir. Kökü ıbranca olan bu kelime bir tahmine göre Allahın isimlerindendir. Ayrıca kelime "Duayı kabul et!" anlamına gelir. Eski türkçede çocukların okula başlaması için yapılan özel bir törene "Amin duası" denirdi. (Ş. Yalıtıkaya, Amin, İslâm Ansiklopedisi)

Amentü (credo) : Bütün göksel dinlerde, temel inancın sözle ve yürekten kabul edilmesi anlamına gelir. Her dinin amentü'sü farklı şekiller alır. İslâmlıkta bu kısa şekli ile "kelime-i şehadet" (Allahın birliği, Muhammed'in onun peygamberi olduğunu tasdik)dir. Uzun şekli ile amentü'nün unsurları Allaha, meleklerine, kutsal kitaplarına, peygamberlerine, Ahret gününe, insan iradesinin, iyilik ve kötülüğün Allahtan geldiğine inanmaktır.

Anka (Fœnix) : Türk ve İran masallarında rolü olan çok büyük ef-sanevî kuşdur ki (Zümrüdi - Anka) alın yazısı olarak bir kuyudan yer-altı dünyasına düşen kimseyi kurtarır. İran mitolojisinde bu Simurg şekline geçer. Gökalp'in yorumlamasına göre bu kelime sek = köpek ve murg = kuş kelimelerinden doğmuş yapma bir isimdir. (Z. Gökalp, Eski türklerde din, Edebiyat Fak. Mecmuası, 1333 - 1919) Anka arapça, Simurg farscadır.

Askı (annonce du mariage) : Nikâhtan önce, evleneceklerin halkça tanınmaları için nikâh dairesi levhasında ilân edilmeleridir. Askı, nikâhta kanunî bir engel olup olmadığının toplumca kontrol edilmesini sağlar. "Askıda bırakmak" çözüm yolu bulmadan bir işi yarıda bırakmak demektir.

Ateşten geçirmek (ordalie du feu): İlk dinlerde, suçun köklerini araştırma usulleri doğmadan önce kullanılan mistik tarzda suçluyu arama yollarından biridir. Ordali'nin bir nevi ateşten geçirilmedi. Ateşten geçirilen yanmazsa suçlu olmadığına inanılır. Şehname'de Siyavüş'ün üvey anası Sûdabe'nin iftirasına karşı babası Keykâvus tarafından ateşten geçirildiği anlatılır. Ortodoks hristiyanlarında "ateşten geçirme" ayini bugüne kadar devam etmektedir.

Ateşte yakmak (auto da fé): Hristiyan Ortaçağında kullanılmış olan en ağır ceza şekillerinden biri. Bu cezaya çarptırılan kimse bir odun yığınının üzerinde direğe bağlanır ve diri diri yakılır. Katolik kilisesi dinsizlik suçundan dolayı bu cezayı uygulardı. En tanınmışları Renaissance'ın büyük filozofu Bruno ile Fransıya İngiliz istilâsından kurtadan Jean d'Arc'in ateşte yakılmasıdır.

Avam (tiers - état, peuple): Yüksek tabakadan olmayan bütün halk anlamında kullanılmıştır. Karşılığı "havas" tır. Fakat islâm - Orta Doğu ülkelerinin tarihinde Batıda olduğu gibi organlaşmış bir asiller sınıfı ile rahip sınıfı olmadığı için "avam" kelimesi daha ziyade okumamış ve özel bir tahsille yetişmemiş bütün halk anlamına gelir. Avamdan ayrılmak ya tahsille olur (Ülema ve devlet adamları), yahut "eşraf" ve "âyan"den olmakla mümkün olur. Birincisi her zaman kazanılabileceği için, bu anlamda avam ve havas arasında kesin duvar yoktur. İkincisi organlaşmış bir imtiyaz sistemi ile kurulmuş değilse de gelenekle kurulmuştur. Ve bu anlamdaki havas'la avam arasında daha güç aşılabilir bir duvar vardır.

Avam kamarası (chambre des communes): Bu tabir seçimli hükümet şekillerinden önce belirli zamanlarda toplanan halk meclisleri için kullanılırdı. Özel halk İngilterede Parlamente'ya verilen isimdir. Bu na karşı asiller sınıfının temsilcilerinden ibaret Lordlar kamarası bulunur.

Âyan (les nobles de province): Vilâyet merkezlerinin ileri gelen aileleri o bölgenin "âyan"ını teşkil eder. Kasabaların "eşraf"ına karşı şehirlerin "âyan"ı vardır. Eşraf töre ve geleneneğe dayandığı halde, âyan gelenekle birlikte devlet nüfuzuna dayanır. "Müderrisler", ce ve itibarca nüfuzlu ailelerinden de meydana gelir. Âyan ve Eşrafı mütegalibe'den ayırmalıdır.

Âyan meclisi (Sena t): Meşrutî devletlerde tam Senato karşılığı kullanılmıştır. İkinci Meşrutiyet de (1908) "Mebusan"ın yanında (Parlamento) asiller Meclisi değil üstün tahsile ve yaş tecrübesine dayanan bir

de "Âyan" vardı. 1960 dan sonraki Cumhuriyette az çok buna karşılık Senato kurulmuştur.

Ayîni Cem (c u l t e b a c c h a n a l e): Bektaşî teşkilâtında Dede-baba'nın başkanlık ettiği "Meydan evi"nde yapılan en önemli törenin adı. Kelime arapça "ayn ül-cemî" (Allahla bir olmak) ile farsca "ayîni Cem" (Cemşid veya Güneş tanrısı ayini) nin bulanık şekilde birleşmesinden doğmuştur. Bu ayin, adayın (muhib) bektâşî ocağına girişine ait bir takım törenlerden ibarettir ki en önemlisi "ölmezden önce ölü-nüzî" (Mutû kable en temûtû!) âyetinin yorumlanmasından ibaret olan kısımdır. Burada aday yere yatar, üstüne bir örtü örtülür ve eski hayatı için ölmüş sayılır. Bazı gülbank'lerden sonra kalkar ve yeni bir hayata doğmuş sayılır.

Anane (t r a d i t i o n): Bk. gelenek. Kelime arapca filandan filana (an'an) anlamında olup yeni icat edilmiştir. Gelenek kelimesi daha elverişlidir.

Aylık (a p p o i n t e m e n t): Devletin veya özel teşebbüsün hizmet karşılığı gereken ücreti aydan aya vermesi şekli. Çalışmasına karşı hak edilmiş sayılırsa ay sonunda, önceden geçimi sağlamak için ay başında verilebilir. Barême'e bağlı memur aylığı olduğu gibi, hizmette kullanılan (employé) veya gündelik hesabına göre çalışan uzmanların da aylığı olabilir.

Âsî gençlik (j e u n e s s e r é v o l t é e): Son yılların toplum olayları arasında göze çarpan bir kriz halidir. Onu erginlik yaşının psiko-sosyal krizinden ayırmalıdır. İkincisi gencin ruhî dönüm yaşından ileri gelir ve yakın çevresiyle (aile, akranlar, okul) kendi arasındadır. Erginlik krizi kültür çevrelerine ve eğitim tarzlarına göre erken veya geç aşılır. "Âsî gençlik" denen yeni toplum olayı yalnız Batı kültüründeki ülkelere mahsus olmaması, Doğu memleketlerinde yayılması, ideolojik akımlarla ilişkisi olsa bile karşı kutuplarda aynı derecede meydana çıkması vasıflarıyla ayrılır. İdeolojilerle ilişkisi ikinci derecedir. Çünkü işçi hareketleri ve grevlerden, halk isyanlarından ayrılır. Başlıca vasfı kurulmuş değerler düzenine karşı isyandır. Bu vasfı milliyetçi veya sosyalist bütün idealizmlere karşı cephe alan nihilizmden gelmektedir. 1945 den beri genişlemekte olan bu âsî insan (l' h o m m e r é v o l t é) tipi yaşayış tarzı, kılığı ve davranışı ile topluma isyanı ifadeye başlamış ve genç kuşaklar arasında her türlü kurala karşı koyma şeklini almıştır. Existence felsefesinin bir nevine (Sartre, Camus) dayanan bu nihilist hayat tarzının başlıca sosyal saiki ikinci Dünya savaşının doğurduğu "yaşamamın anlamsızlığı" duygusudur.

B

- Bacı** (soeur aînée, servante nègre): Bu kelime Anadolu'da asıl büyük kız kardeş anlamında kullanılır. Eski konaklarda satın alınmış zenci kızlarının yaşlıcaları için de kullanılır.
- Baç** (droit de transport): Eskiden dış veya iç sınırları geçenerden geçme hakkı olarak alınmış para veya maldır. Bir devletin dış sınırlarına ait olduğu zaman "gümrük hakkı" (droit de douane) şeklini alır.
- Balay** (lune de miel): Yeni evlilerin ilk onbeş günlerini tam neşe içinde geçirmeleri için, başka bir şehre veya ülkeye gitmelerinden ibaret âdet. Batıdan Doğu ülkelerine de yayılmıştır. Evliliğin en mutlu devresi sayılır.
- Başmaklık** (ration des sultanes): Sarayda hükümdarın eşlerine veya kızlarına verilen para ve ayn halindeki tahsisat.
- Beşik** (berceau): Çocukların doğumdan bir yaşına kadar geçirdikleri devrede iç algı davranışlarıyla dış algı davranışları arasında uyarılığın kurulmadığı zamanki intibaksızlık halini aşmak için türlü kültür çevrelerinde baş vurulan uyuşturarak uyutma aleti. Çocuğun düzensiz tepkilerini uyuşturmak için beşiğin sallanmalarından faydalanılır. Bazı kültür çevrelerinde çocuk tarlada anasının yanında bakıldığı için beşiksiz olarak bu ağlama safhasından daha normal geçer. Bu uyuşturma aletine monoton seslerin tekrarından ibaret "ninni" de yardım eder.
- Bayrakdar** (porte-enseigne): Orduda bir kıt'anın başında bayrağı taşıyan kimse. Herhangi bir küçük zümrenin başında bulunana da denir.
- Bibi** (tante paternelle): Baba kardeşine Anadolu'da bibi denir. Aynı anlamda Batı Anadolu'da hala kelimesi kullanılır. (kökü arapça).
- Birlikte - oluş** (Mitsein): Almanca yeni felsefe dilinde kullanılan bu kelime existence felsefesini olduğu kadar sosyolojiyi de ilgilendirir. Sübjektif idealizmin kapalı şuur görüşüne karşı açık şuur (conscience ouverte) görüşünü savunan yeni felsefe, insanlararası ilişkisi açıklamada güçlüğe uğrayan eski filozoflardan tamamen ayrılır. Bu yenilere göre insanın hali insanlarla veya "başkası"yla birlikte varoluştur.
- Bütünleşme** (Ganzheitlichkeit): Alman sosyologları ve başlıca Viekandt tarafından kullanılan bu terim tam olarak "bütünlük halinde olma" diye de karşılanabilir. Aynı anlama yakın olmak üzere bütünleşme denebilirse de onu totalité karşılığı olan bütünlük'ten ayrı malıdır.

C

Casusluk (*espionnage*): Bir memleketin gizli teşkilâtını öğrenmek için her türlü araca baş vurarak sokulan yabancı, yahut aynı bilgiyi başka bir devlete vermek için kendi ülkesinin sırlarını satan kimsenin yaptığı iş. Casusluk sosyal işlemlerin en tehlikelisi ve en zararlısıdır. Casusların verdiği bilgi bir ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürebilir. Bundan dolayı casusluk bütün ülkelerce en ağır suç sayılmıştır.

Cellat (*boureau*): Kanun kararıyla ölüme mahkûm edilen kimsenin öldürülmesi görevini üzerine alan kimse. Ölüm cezası, ister kanuna dayansın, ister keyfi kararla verilsin, bunu uygulama işini üzerine alan kimse toplumda en kötü görülendir.

Civar (*entourage, voisinage*): Yerleşme zümrelerinde (oba, köy, kasaba, şehir) daima yerleşmiş olanların barınakları ve bahçelerinden ibaret yoğunluk ile onun çevresindeki topraklar ve sosyal şartlar arasında sıkı münasebet vardır. Bu münasebetin kurulduğu çevreye yerleşme zümresinin "civar"ı denir. Köyde baltalık, otlak, yol ve dere, v.b. onun civarı olduğu gibi, şehirde de banliyö, uydu-şehir, yakın köyler ve endüstri bölgesi onun civarıdır.

Coşkunluk (*exaltation*): Toplum hayatı devreli sıkışma ve gevşeme ritmlerinden ibarettir. Hasad, av, yemiş toplama, savaş v.b. gibi sıkışma ritminde toplum coşkunluk içinde bulunur. Bunların ardından gelen devrede coşkunluk azalır ve birinci ritmin hatırlamaları yaşanır. Toplumda ayinler ve törenler coşkunluklarda, masallar ve efsaneler hatırlamalarda doğar. Bu ikili ritmin bariz örneğini Eskimoların hayatında görürüz. (Marcel Mauss, *Mélanges de sociologie religieuse*).

Curnal (*rapport d'espion*): Yabancı bir memleket hesabına olduğu gibi memleket içinde de devlet veya onu koruyan gizli bir teşkilât hesabına çalışan kimsenin verdiği rapor. Böyle rapor verenlere jurnalci denir. Abdülhamit hafiye teşkilâtı kurmuş ve hürriyetçilere karşı jurnalcılar yetiştirmişti. Bu sistem sonraki idarelerde de kullanılmıştır.

Ç

Çalab (*croix, Dieu*): Hristiyanlıkta İsa'nın öldürüldüğü haç biçimi direk Allahın oğlunun göğe yükseldiği yer olduğu için sembolik olarak Tanrı anlamına gelir. Kelime kökü asmak'tan "salib" ise de çalab şeklini almıştır. (Çelipa da denir).

Çelebi (Serviteur de Dieu, gentilhomme): Aslında Tanrıya hizmet eden demektir. Fakat bu gönülsüz ve dervişçe yetişme iyi yetişmiş insan (gentilhomme) anlamını almıştır. Mevlânâ ve Hacı Bektaş soyundan gelenlere "çelebiler" dendiği gibi, halk arasında dervişlik ve zariflik güçlerine sahip olanlara da çelebi denir.

Çıkar (intérêt): Özel olarak iktisatta, genel olarak toplum hayatında ferdin veya zümrenin faydasını sağlayan şey demektir. Eskiden bu yerde "menfaat" kullanılırdı. Ferde ait çıkarla topluma ait çıkar bazen çatışkan halde bulunur. Meselâ ferdin mal biriktirmesi kendi çıkarı, toplumun ortak ihtiyaçlarını düşünmesi toplumun çıkarıdır. Bu iki çıkar, çoğu çatışma halindedir. Bu yüzden toplumcu bir kimse ferdin çıkarına karşı koyar veya onu toplum çıkarı hesabına sınırlamak ister. Toplumcu bir kimsenin toprak bölümü istemesi veya büyük servet birikmelerinin doğurduğu adaletsizlikleri önlemeye çalışması bundandır. Yalnız Stuart Mill gibi hürriyetçi ve faydası (utilitariste) görüşe dayananlar ferdin çıkarı ile toplumun çıkarı arasında uygunluk olduğu sanısındadırlar. Onlara göre toplum çıkarı derin görülmüş bir fert çıkarıdır. Çünkü fert toplumun faydasını düşünerek kendi gelecek çıkarlarını sigortalamış olur. Fakat bu faydacı teorinin iyimser görüşü fert ve toplum çıkarları arasındaki çatışmayı her zaman ortadan kaldırma gücünde değildir.

Çokcephelilik (vielseitigkeit): Toplum olayları, bünyeler ve kurumlar başka tabiat olaylarından başlıca "çokcephelilik" vasıflarıyla ayrılırlar. İnsanların birleşmesinden meydana geldikleri için antropolojik, şuurlararası ilişkilere ait oldukları için psikolojik, nüfus yoğunluğuna ait oldukları için demografik, canlı varlığa ait çoğalma fiiline ait oldukları için biyolojik, toprağa ve çevreye dayandıkları için coğrafi ve fizik, v.b. cephelerini aynı zamanda gözönüne almak gerekir. Sosyal olaylar ve bünyelerinin çokcepheliliğini en iyi gören Pareto olmuştur.

Çorbacı (notable de village, chef des Jannissaires): Köy ağası veya Yeniçeri ortasındaki baş anlamında kullanılmakta idi. Ayrıca Türkiyede Rum ve Ermeni azınlıklarında başkan anlamında bir saygı terimi diye de kullanılmıştır.

D

Dâhi (génie): Doğuştan üstün başarı gücü gösteren kimsenin meslek ve eylem hayatında bu başarısını toplum üzerine etki yapacak derecede yükseltmesinden doğan insan kişiliği. İnsan dâhi olarak doğmaz, toplum şartları üstün bazı melekeleri geliştirerek onu bu hale koyar. Dâhi'de

biyo-psikolojik amil ile sosyal amilin paylarını ayırmalıdır. Bütün hazırlayıcı şartlara rağmen toplum elverişli çevreyi vermezse, dâhi yetişmez. Her mesleğin, her çağın, her kültür seviyesinin ayrı dâhi tipleri vardır. Dâhileri yetiştiren toplum olduğu kadar, topluma yön veren ve gelişmesini hızlandıran da dâhilerdir. Sosyolojik ve antropolojik teoriler bu noktada karşılıklı aşırı hükümlere varmış (Lambroso, *L'homme de génie*; Gökalp, *Büyük adamlar ve cemiyet*, *İçtim*, Mec., 1917; M. İzzet, *İçtimaiyat, muasır hayat ve büyük adamlar*, 1923).

Daralma (verengerung): Toplum şartlarının (coğrafi, demografik, v.b.) yetmezliğinden veya tıkanmasından dolayı toplum gelişmesinde duraklama, hattâ gerileme olmasına toplum daralması denir. Bir kısım alman sosyologları bu kelimeye hacimde veya coğrafi zemindeki daralmadan başka bir de münasebetlerin (*Beziehung*) daralması anlamını verirler. (L. von Wiese, *Beziehungssoziologie*).

Danışma kurulu (*chambre du conseil*): Çok gelişmiş çağdaş toplumlarda farklılaşmış ve tam uzmanlaşmış olan toplum işlerinin siyasî kurumları yöneltener tarafından başarılı olarak görülmesine inkân olmadığı için, işlerin gereğine göre yetişmiş uzmanlardan ibaret bir danışma kurulu devlete yardımcılık eder. Hiç bir toplum görevi böyle bir kurula baş vurmadan yapılmaz. Çok gelişmiş toplumun en bariz vasfı seçim veya tayin ile gelen yöneticilerin uzmanlar kurulu ile işbirliği yapmasıdır. Almanlar danışılan bu uzmanlara *Geheimrat*, sarayca tayin edilmiş iseler *Hofrat* derler. Fakat akademik seviyesi yüksek Batı toplumlarında bütün planlama işleri bu danışma kurulları ile uygulanır.

Devlet kuşu (*chance, oiseau légendaire*): Şark masallarında bir çok çileler geçiren kahramanın, sonunda bu sıkıntıları atlatarak feraha kavuşmasını sembolleştiren bir masal tema'sıdır. Masalda "Devlet kuşu": bir padişahın ölümü üzerine yeni padişah seçileceği zaman meydana toplanan halk arasına bir kuş salıverilir, kuş çile çekmiş adamın başına konar. Devlet kuşu sembolü masaldan günlük hayata geçerek üstün talihe ulaşma anlamını almıştır.

Dede - baba (*le premier de l'ordre*): Bektaşilerde ocağın en büyük başkanıdır ki, Hacı Bektaş denen merkezlerinde "Meydan evi"nde oturur. Dede baba, taşra ocaklarından derece derece yükselerek Hacı Bektaş'ta Mihman evi, Aşevi, Kilerevi, v.b. babalıklarından geçtikten sonra Meydan evi babalığına yükselen kimsedir. Bu teşkilât seçimlidir. Halbuki alevî köylerinin bağlandıkları çeşitlik soydan

gelmedir. Çelebiler Hacı Bektaşın neslinden olduklarını söyleyerek alevîlere hükmederler. Eskiden babalarla çelebiler arasında başkanlık yarışması vardı.

Dergâh (couvent des derviches): Tarikatlarda dervişlerin zikir ve ayinlerini yaptıkları bina. Bk. Tekke, zaviye, hankah.

Dıştaduran (Aussenstehende): Kapalı cemaatlerin dıştan başkanı olarak görünen kimsedir ki asıl başkan iç teşkilât tarafından seçilir ve yalnız cemaat mensuplarınca bilinir. Bektaşî ocağı kaldırdıktan sonra (Mahmut II) Dede baba makamına devlet bir nakşî şeyhi oturtmuştu. Fakat tarikatın yine iç başkanı vardı.

Demografi (démographie): demos = halk, graphos = yazmak kökünden nüfus değişimlerini inceleyen ilim. Fakat kelime her dilde kullanılır. İlk adım Quetelet tarafından atılmıştır. Malthus gıda maddeleri çoğalmasıyla insanların çoğalmasından birinin sayı silsilesi, ötekinin geometrik silsileyle arttığı için bir gün yer yüzünde nüfusu besleyecek gıda bulunamayacağı şeklindeki kötümser sonuca vardı. Buna karşı yeni malthuscular doğuşun kontrolü fikrini ileri sürdüler. Demografi devletlerce tutulan genel ve sınıflanmış statistiklere dayanır. Bu yüzden gelişmiş milletlerde statistik kurumları esah yer tutmaktadır. Ayrıca bütün özel sektör teşebbüsleri de kendilerine ait statistikler yaparlar. Quetelet'e göre demografik incelemede ölçü birimi insandır. Fakat insan deyince soyut bir ortalama esas olarak alınmaktadır. Böyle bir insan ne uzun ne kısa, ne şişman, ne zayıf, v.b. dir. Bu özelliklerden ayrılınca "insan" soyut bir isimden ibarettir. Bunun için uzmanlaştırılmış istatistiklerde ortalama insan değil, çeşitli olaylar tetkik edilir. Meselâ suç, intihar, alış veriş, göçler, eşya fiyatları v.b. ait statistikler gibi. Böyle alınınca, demografi sosyolojinin esalı yardımcılarından biri olarak kullanılmaktadır. (Simiand, Statistik ve tecrübe, çev. M. Servet, 1928).

Diyalektik maddecilik (matérialisme dialectique): Bu kelime Platon tarafından diyalog şeklindeki eserlerinde karşılıklı fikirlerin tartışmasından daha üstün fikirlere, sentezlere yükselme anlamında kullanılmıştı. Sonradan Hegel bunu statik Aristo mantığını aşan dinamik mantık anlamında kullandı. Hegel'e göre, diyalektikte karşıtlar veya çelişikler birbirini tamamlıyarak sentezi meydana getirirler: her tez bir antitezle karşılaşır ve onlar sentezle ağılır. Mutlak Ruh'tan ibaret olan âlem bu diyalektik oluş halindedir. Marx, Hegel'in bu metodunu kendi materyalist toplum görüşüne tatbik etti ve buna diyalektik materyalizm dedi. Ona göre birbiriyle çatışan ve sentezleri meydana getiren Ruh'un lahzaları değil, maddenin çelişik kuvvetleridir. Marx bu fikrini iktisadî olaylarda gördüğü sınıf çatışmasını bütün tarihe yaymak suretiyle cı-

kardı. Fakat çelişikler birleşemezler, yalnız farklılar birleşirler ve tabiatta çelişiklerden değil yalnız çatışan olgu zincirlerinden (process) bahsedilebilir. Bu görüş türlü şekillerde tarihî maddecilik, tarihî determinizm veya iktisadî determinizm adlarını alırsa da başka sosyoloji ve iktisat görüşleriyle karışmamak için kendilerine diyalektik materyalizm demeyi tercih ederler.

Dostluk (amitié): Senpati ilgisi ile birbirine bağlı kimseler arasında kurulan en küçük zümre. Dostluk arkadaşlıktan daha ileri bir bağlanış şeklidir. Dost olanlar mutlaka aynı meslekten veya zümreden olmayabilirler. İki ayrı topluma mensup olanlar arasında da dostluk kurulabilir. Dostluk ferdî ilişkilerle kurulduğu gibi, zümreler veya toplumlar arası ilişkilerle de kurulur. İki toplum arasında siyasî çıkarlar veya ideolojik ortak görüşlerle belirli bir süre için dostluk kurulabilir. Bazı toplum dostlukları dil akrabalığı, din, mezhep ve ideoloji gibi bir çok faktöre dayandığı zaman daha dayanıklı olur. Fakat buna rağmen siyasî gerginlikler ve çıkar ayrılıkları bu dostlukları bozabilir. Ruslar ve Çekoslovaklar gibi.

Düşmanlık (inimitié): İki veya daha çok kimse arasında antipati hattâ zarar verme şeklini alan münasebettir. Düşmanlık dostluğun zıttı olarak ayırıcıdır. Fertler arasında olduğu gibi zümreler ve toplumlar arasında da olur. Düşmanlıkları besleyen bir çok etnosantrik eğilimler ve peşinhükümler (préjugés) vardır. Yeni sosyal psikoloji araştırmaları milletlerarası anlaşma konusunda bunları tetkik etmekte ise de, çözülmesi kolay değildir. Unesco'nun ele aldığı Batı ve Doğu problemi bunlar arasında yer alır. Fakat milletler, ırklar, ideolojiler, sınıflar, hatta bir etnik zümre içinde bölümler arasında gerginlik ve düşmanlıkların çok çeşitli sebepleri olduğu için onları ayrı ayrı ele almak gerekir.

E

Emektar (vétéran, vieux serviteur): Eski konaklarda ömrünü bir ailenin hizmetine bağlamış yardımcıları vardı. Bunlar vekilharç, aşçı, ortalık hizmetçisi, kapıcı, v.b. işlerde çalışırlar ve ölünceye kadar aynı kontakta kalırlardı. Konak denen baba soylu ve baba uyruklu emektarlar parçalandıktan ve zadeğân sınıfı çöktükten sonra, emektarların yeri kalmamıştır. Burjuva sınıfında emektarın yerini gündelikçi ve geçici hizmet görevlileri almıştır.

G

Gündem (ordre du jour): osm. ruznâme. Bir meclis veya derneğin devreli toplantılarında veya kongrelerinde konuşulması kararlaştırılan maddeleri önceden üyelere bildiren yazı. Gündemde olmayan bir madde dernek toplantılarında konuşulamaz. Fakat unutulmuş veya yeni meydana çıkan bir madde üyelere bir kaçının teklifi üzerine gündeme katılabilir. Gündem maddeleri sırasında değişiklik yapmak için oya baş vurulur.

G.P.U. Sovyetlerin toprağı kollektif olarak işletmek için yaptıkları teşkilâttır ki, buna karşı direnen ve mahsulü kamu hizmetinden kaçırarak köylüler şiddetle cezalandırılmıştır. Choloikhov bu tedbirleri bir romanında anlatıyor (Choloikhov, Les terres deffrichées, Türk. çev. Uyandırılmış topraklar).

Gestalt sosyolojisi: Wertheimer, W. Köhler, Lewin, v.b. psikologların açtığı Gestalt psikolojisi sosyolojide de taraflılar bulmuştur. Psikolojide bu akım algının duyumlar birleşmesinden doğmuş olmayıp doğrudan doğruya bünyenin (Gestalt) kavrandığına ait tecrübelerle dayanmaktadır. Gestaltciler yalnız insanda değil, maymunlar ve tavuklar gibi hayvanlarda da bu tarzda tecrübeler yapmışlardır. Sosyolojide Vierkandt, daha önceki fertler arası münasebetler fikrine dayanan sosyoloji görüşüne (Simmel, von Wiese) karşı tepki halinde sosyal bütünler, bünyeler (Gestalt) fikrini ileri sürdü. Simmel'in sosyal şekiller görüşünden tamamen farklı olan bu görüşte sosyal bünyeler muhtevalı şekillerdir.

Gece klübü (night club): Büyük şehirlerde eğlence zamanı çok olan refahlı sınıfların eğlendikleri ve geniş ölçüde tüketim yaptıkları klüblardır. Gece klübları bir yandan düzensiz hayatın, bir yandan hudutsuz masrafın ölçüleridir.

Grafik (graphic): Statistiğı kullanan bütün ilimler gibi sosyal ilimlerde de grafik, olayların zaman içinde değişmesini göstermeye yarar. Koordinat'ın bir çizgisi zamana, öteki çizgisi olayın değişmesine ayrıldığına göre olayın geçirdiğı evrim ile zaman arasında bir fonksiyon ilişkisi kurulur. Buradan zaman fonksiyon, olayın evrimi değişgen rolü oynar. Eğer başka değişgenler de varsa grafik karmaşık bir şekil alır. Aynı grafikte bir kaç değişgenin çizdikleri eğriler arasında ilişik olup olmadığı araştırılır. İktisatta sürüm ve istek kanunu böyle tek değişgenli bir grafikte gösterilir. Fakat iktisadî olayların kamu sanısına, ahlâkî, siyasî, v.b. fikirlere göre değiştiğı hesaba katılacak olursa karma grafik kullanılır. Adam Smith'in soyut sürüm ve istek kanununu düzelten ve psikolojik denen Viyana ekolü böyle grafikler kullanmaktadır. Bir ma-

lın sürümü onun istenilirliği (désirabilité) ne bağlıdır. Pareto bu istenilirliğe, bütün sosyal münasebetleri kuşatmak üzere ophélimité diyor. O zaman grafikte değişgenler ve eğriler sayısı yükselecektir.

Günah (péché): Bütün dinlerde kutsal varlıklar, kendisinde Mana bulunan herşey (insanlar, totemler, bazı eşya, v.b.) Tabu'durlar, yani onlara dokunulamaz. Tabu olan şeylere saygı gösterildiği için "haram" (interdit) dırlar. Haram olan şeyler veya fiillere dokunma, çarpılma şeklinde ceza görür. Yüksek dinlerde Tabu görüşü, haram'a dokunanın "vicdan"ına ait bir sorumluluk, yani günah (péché) halini almıştır. Günah duygusu dinî yasakların sübjektifleşmesi ve ferdileşmesinden doğan bir toplum evriminin eseridir. İlkçağ payen dinlerinde bu duygu henüz gelişmemiştir. Hristiyanlık, islâmlık, budizm gibi üniversal dinlerde günah fikri, yunanlılardaki akıl ölçüsüne bağlı "ahlâkî kusur" un yerini almış olup temeli akıldışı (irrationnel) dir.

Güvenlik (confiance): Toplum içi ve toplumlar arası siyasî ve askerî gerginliklerde, toplumu temsil eden Meclis üyelerinin hükûmete verdiği müsbet oy. Güvenlik oyu alamıyan bir hükûmet böyle durumlarda siyasî gücünü kaybeder. Gerginliğin derecesine göre güvenlik oyunun dağılabilmesi halinde karma hükûmet (coalition) şekline baş vurulur.

H

Halk cephesi (front populaire): Fransada aşırı kutuptaki partilere karşı savaşılabilmek için Léon Blum'un baş vurduğu tedbirdir ki, orta ve mutedil sağ ve sol partileri birleştirmek üzere meydana gelen bir nevi karma hükûmet şeklidir. "Halk cephesi" tedbiri iktisadî krizler ve savaş tehdidi önünde başarılı olamamıştır.

Haçlaşma (Verschränkung): Sosyal olaylarda iki süreç birbirini kesmek üzere haçlaşma meydana getirebilirler; meselâ bir göç süreci ile onun geçtiği yerde karşılaşacağı bir siyasî değişme süreci gibi. Haçlaşma, karşılıklı her iki süreç üzerine etki yapar.

Hamam, Halk hamamı (bain public): Romada ve Bizansta mühim bir yer tutan halk hamamları Türk devletlerine geçmiştir. Hamam toplum hayatında büyük bir yer tutar. Erkek ve kadın hamamları ayrılır. Dellâkler, natırlar hamamların hizmetçileridir.

Hârîka (prodige) Ortanın çok üstünde başarı gösteren çocuklara verilen isimdir. Erken gelişmiş (précoce) zekâ ve hafıza ile böyle çocukların kuvvetli bir eğitim ve elverişli toplum şartları içinde ilerde

büyük başarı göstermesi mümkün olduğu gibi, bu şartların eksikliği karakter ve kişilik kuruluşunun yarım kalması yüzünden şımarık ve faydasız tipler halini alması da mümkündür. Hârika çocukların özel bir eğitimin geçirilmesi içlerinden büyük adamların yetişmesini temin edebilir. Ancak, "kolaylık"ların kötüye kullanılması ve toplumda hiç bir direnmeye uğramamaları başarıyı azaltabilir. Buna, erken gelişme yüzünden enerjinin tükenmesi gibi nadir halleri de katmalıdır.

Havas (les élites): Sınıfları kesin sınırlarla ayrılmamış olan ve aşağıdan yukarıya yükselme imkânı bırakılmış bulunan toplumlarda okumuşlar, subaylar ve devlet adamlarından, toprakta yalnız tasarruf hakkı olan âyan'dan ibaret üstün tabakaya Havas denir. Bu sistem Orta Doğunun bir çok toplumlarında, başlıca Abbasî, Selçukî, Osmanlı ve İran Türk imparatorluklarında görülmektedir. Avam'dan olan bir kimse medrese, Acemi oğlan ve Enderun mektebi tahsili ile üstün görevleri kazanarak Havas arasına girebilir.

Hayat darlığı (Lebensschwierigkeit): İktisadî krizler, para değerinin düşmesi (inflation) ve paranın yabancı para ölçüsüne göre ayarlanması (dévaluation) olayları pahalılığı gittikçe artırır. Arsa ve bina fiyatlarını yükseltir ve başlıca dar gelirliiler üzerinde büyük bir yük halini alan hayat darlığını doğurur. Buna karşı kapitalist sistem, müteşebbislerin kâr haddinin artması, sabit geliri olan görevlilerin aylıklarının yükseltilmesi gibi geçici tedbirlere baş vurursa da her yeni ayarlama pahalılık üzerine tesir edeceği için bu tedbirlerden müsbet bir netice alınamaz.

Hayat merkezi (Lebenszentrum): Bir toplumda üretim faaliyetinin en sık olduğu yer demektir. Dağınık köy ve burg bölgelerinden ibaret eski imparatorluklar ve feodal toplumlarda tam hayat merkezi yoktur. Çağında Başkent büyük bir tüketim merkezi görevini görür. Gelişmiş milletlerde derece farkı ile ayrılan bir çok hayat merkezleri vardır. Genel olarak üstün endüstrileşmiş bir ülke, toptan, dünya içinde bir hayat merkezi sayılır. Mahsulünü satacağı ve ham maddesini alacağı hayat sahaları arar.

Hayat sahası (Lebensraum): Yeteri kadar kolonisi olmayan ve üstün derecede endüstrileşmiş memleketlerde malını satacağı ve ham maddeyi alacağı endüstrileşmemiş ülkeler bulma ihtiyacı vardır. Bu durumda olanlar endüstrileşmemiş ülkeleri göç, ticaret ve mecburi alıcı bölgesi haline koymaya çalışırlar. Hitler Almanyası bu ihtiyacı sağlayacak endüstrileşmemiş ülkeleri kendi "hayat sahaları" saymakta ve oraya doğru iktisadî - askerî akını meşru görmekte idi.

Hazne (tr  sor): Devlet haznesi. Osm. Hazinei hassa. İmparatorlukta bütün hizmetler ve ordunun masrafı devlet hazinesiyle sağlanırdı. Devlet hazinesinin kaynakları başlıca Mısır haznesi, Rumeli beylerbeyliğinden alınan irat ve ganimetler, v.b. idi. Devlet haznesi bir bütçe şeklinde düzenlenirdi. En eskisi aKnun   bütçesi idi. (Aynı Ali bütçesi, Eyyub   bütçesi, v.b. gibi).

Horasan postu (si  ge religieux de Khorassan): Bektaşı ocağında en yüksek makam. Dede babanın Meydan evindeki dinî yeri ki, "Horasan postu" sembolü ile gösterilir.

H  k  met darbesi (coup d'Etat): Askerî veya sivil bir kuvvetle, çoğunda silahlı olarak, iktidardakileri düşürmek, seçim ve tâyin dışında yeni h  k  met kurmaktan ibaret siyasi hareket. Devrim veya "ihtilâl" ile karıştırmamalıdır. (Malaparte, Technique du coup d'Etat).

I

İcma Ummet (accord public de la communaut  ): İslâm toplumunda hukukî bir soruda karar vermek için Kur'anı, peygamberin sözünü, temel hukuk doktrinlerinin karışılaştırılmasını birbirleriyle tamamlamak yetmez, aynı zamanda bunların dokunmadıkları yeni toplum sorularında halkın oyuna baş vurulur. Bu bir nevi millî şur  , yahut vasıtasız halk oyuna baş vurma (referendum) dır. "Halkın sözü Hakkın sözüdür" denmesi bundan ileri geliyor.

İhvanlık (confr  rie): Bir   ok İslâm tarikatlarında aynı yolu tutmuş olan müridler arasındaki tarikat kardeşliği demektir. Her tarikatta "ihvan" lar arasında sıkı sempati ve aile bağından kuvvetli mahrem bir dayanışma vardır. Fakat ihvanlık, başka insanlara karış yabancı ve soğuk olmak demek değildir. Tersine, insanları eşit görmek ve hepsini sevmek ihvanlığın neticesidir. Bunun   zel bir şekli Anadolu'da Ahi teşkilâtında vardır. (İbn-i Batuta, Seyehatname, türk.   ev. Ahilere ait bilgi)

İltimas (sollicitation des faveurs): Genel olarak bazı kimselerin yükselişinde fazla yardımda bulunmak demektir. Bu geniş anlamında iltimas, değerlilere yapılan takdiri de içine aldığı için m  şbet bir rol oynar. Fakat değersizlerin korunması şeklini alınca toplum yarışmalarında gerçek bir se  kinleşmeyi bozduğu için menfi ve zararlı olur. Yakınları koruma, bazı çıkarlar sağlamak için yardım şekillerini alan "iltimas" toplumun en zararlı olaylarındanır. Rüşvetle birlikte hâkim olduğu zaman hak kavramı kaybolur ve değerlerde gerçek seçkinleşme imkânsız hale gelir.

flgar (c o u r s e d e s c h e v a u x): Eski türklerde at koşularına ve tören olarak yapılan koşulara verilen isimdir. Bu, yunanlılardaki Olym-piade'ler gibidir.

İmtihan (e x a m e n): Kelime kökü mihnet'den zahmet çekerek kazanmak demektir. (Bk. Sınav). İmtihan, hayatın her devresinde aşılabacak adımları kazanmak için girilen yarışlara denir. Okullarda olduğu gibi askerlik, spor, dinî yetiştirme, çağdaş toplumda bütün meslek yetiştirmelerinde hayat bir çok imtihan adımlarından ibarettir. Okul devresindeki imtihanlardan sonra meslek hayatının en üstün basamağına kadar yükselme ve derece almalar imtihanlarla olur. Bu organize olmuş imtihanlar dışında, hayat boyunca süren seçkinleşmelere de imtihan denir. Burada başarı kazanamayanlar toplum yarışmalarında geri kalır, "seçkin" ler arasında yerlerini kaybederler. Toplumun iç hayatı sürekli bir seçkin elemesidir.

İhsan (c h a r i t é): Hıristiyanlıkta Allah sevgisi içinde insanların birbirini sevmesi anlamına gelir. Augustin buna Caritas diyor. İslamlık ihsan ile adalet'i, biri kalbe, ikincisi akla ait olmak üzere birleştirir. Zamanımızın ırkçılık, marxçılık gibi şiddet isteyen ideolojileri ihsan ilkesini gölgede bırakmada yahut darwinciliğe dayanarak onu reddetmektedir. Fakat şefkate dayanmayan bir sosyal adalet gerçekleşmez.

İmsâk (abstinence): Genel olarak gıdaya ve cinsî hayata ait arzuları sınırlamak demektir. Fakat, başlıca dinlerde perhiz, oruç, zühd, çile şekillerinde eğilimler üzerinde inançların (emir ve yasaklar sisteminin) kurduğu sınırlamadır. Onun bulunmadığı din şekli yoktur. Yalnız "İmsâk" zamanları dışında yasakların gevşediği veya kalktığı devreler de vardır. Tabu olan şeylere dokunmak ve yemek, adlarını ağza almak gibi bazı yasaklar devamlıdır. Sağlık şartı olarak kullanılan İmsâk tıpta rejim veya diyet adını alır.

İn (c a v e r n e d u s a u v a g e): Bu kelime daha çok vahşi hayvanlar için kullanılır; ayıların, arslanların ini gibi. İnsandan ve uygarlıktan kaçan içe kapanık zümrelerin, şakîlerin sığındıkları gizli yer için de kullanılır. [Ayrıca "İnsan" kelimesinin kısaltılmışıdır: "Ne in var ne cin" gibi].

İnsancılık (h u m a n i s m e): Dar anlamı ile klasik edebiyat ve fikrin kökleri olan Yunan ve Lâtin edebiyatına çıkmak demekse de, genel anlamı ile insanlık hedefine yönelen her ideal için kullanılır. Her kültür ve uygarlık tipinin kendi insancılık görüşü, yani kendine vergi bir insanlık ideali vardır. Kabile ve site gibi kapalı toplumlarda henüz insancılık doğmamıştır. Ancak sitelerin yayılması ve imparatorlukların kurulmasından sonra Siteli ve Barbar ayrışını aşan bir İnsan görüşü ve

dünya siteliliği fikri uyanmıştır. İnsancılığın doğmasında üniversal dinlerin büyük rolü olmuştur. Zamanımızda fransız Devriminin insancılığı eşitlik ve hürriyet fikirleri ve insan hakları beyannamesi ile ifade edildiği halde, marxism'in insancılığı yalnız eşitlik ve sosyal adalet fikrine dayanmaktadır. Fakat bütün insancılık şekilleri belirli bir kültür tarafından yaratıldığı ve istilâcı olduğu nisbette parçalı (partiel) olmakta ve birbiriyle çatışmaktadır. Zamanımızda parçalı humanizmleri, kültür orijinalliklerine dayanan bir çok humanism açılarını birleştirecek bütüncü (intégral) humanism arayışı karşısında bulunuyoruz. Doğu ve Batı arasında yaklaşma arayanlar bu yol üzerindedirler. (Ülken, Humanisme des Cultures, 1967).

İnsaniyetçilik (humanitarisme): Bu kelimeyi insancılık'tan ayırmalıdır. İnsaniyetçilik, etnik zümreler ve kapalı toplumlar arasında ortak insanî duygulara dayanan bir insanlık sevgisini yayma hareketidir. İnsancılık akımları insan idealine çeşitli açılardan baktıkları sırada birbirile çatıştıkları halde, insaniyetçilik veya insan sevgisi çatışmaz. Barışçı ve uzlaştırmacıdır. Bir kısım Gök dinlerinde, Kızılay ve Kızılhaç teşkilâtlarında, manevî silâhlanma veya üniversal ahlâk cereyanlarında insaniyetçilik yolunda gayretler görülür. Böyle anlaşılan insaniyetçilik savaşçı olmamakla beraber milliyetçilikle çatışmaz. Üniversal ahlâk ırk ve dil aileleri arasındaki gerginliklere rağmen yayılmaktadır. Hristiyanlık islâmiyet ve budizmin mission'ları (sufilik ve zahitlik) veya normatif ve mutlak ahlâklar böyledir. Sert çatışmalara göre bunlar utopia gibi görünür. Fakat düşmanlıklar kadar dostlukların da sosyal gerçekliği vardır.

İrşad (apologétique): Dinin yayılması ve savunulması için verilen vaazlar ve konferanslardan ibaret telkin faaliyeti. Apologétique hristiyanlıkta büyük bir yer alır. Misyoner yetiştiren kurumlar bu bilgiye büyük yer verirler. İslâmda irşad dinî bir görev olmakla beraber kurumlaşmamıştır. En çok orta Afrika ve güney-doğu Asyada hızla yayılan islâm tarikatları 17 nci yüzyıldan sonra bu irşad rolünü oynadılar.

İzbe (cabane, taudis): Slavca kökü yazbina olan kelime, türkçede izbe şeklini almıştır. Balkanlardan geçmiştir. Sığınılacak küçük yer, sefil ve karanlık kulübe anlamında kullanılır.

K

Karmatip (mixotype): Belçikalı sosyolog Haesaert'a toplulunun başlıca karakterlerine dayanan tipleri (socio type) vardır: köy, şehir, belediye, site, burg, millet, v.b. gibi. Şehir veya millet bu

görüŖte bir tip teşkil eder. Fakat bazı değışme halindeki toplumlarda şehirlerin birbirine etki yapan karmaşık izleri görölür. Bu izler birbirini işlemeksizin yanyana yer alır. Haesaert'a göre bunlar karmatip (mixotype) dirler. Kahire, Beyrut, İstanbul birer karmatiptir. Çünkü onlarda fes, şapka, sarık, batılı ve doğulu kadın kılığı karışık olarak bulunmaktadır. Kılık devriminden sonra İstanbul'un böyle sayılmasının doğru olmadığı şeklindeki tartışmamıza rağmen (1. baskı, 1938) yazar ikinci baskısında bu fikrinde ısrar etmiştir (Jean Haesaert, *Sociologie Générale*, 1956, 2. édit. Erasma, Bruxelles).

Karye (village, unité administrative): Toplumda köy dediğimiz yerleşme zümresinin idare teşkilâtında aldığı isim. Bazı küçük köyler veya obalar karye değildirlir. Bunun için devlet mekanizmasının işlemesini sağlayacak bazı kurumların başlaması gerekir. Halkın seçtiğı ihtiyar heyeti ile onların başkanı olan muhtar karye işlerini düzenler. Hükûmet kuvvetini jandarma, öğretmen, eğitmen, müfettiş temsil eder. Merkezin tayin ettiği ilk görevli müdür nahiye'de başlar. Bunun için karye kendi kendini yönelten bir yerleşme zümresi, bir cemaat sayılmalıdır.

Kapalı bölge (geschlossene Kreis) Coğrafi bakımdan civar toplumlarla teması kesilmiş veya çok az temasta olan toplumlar bir kapalı çevre içinde bulundukları gibi, yalnız kültür bakımından başka kültürlerle teması kaybetmemiş, geri itilmiş veya seviyesi düşmüş kültürler de kapalı bölge içinde bulunmaktadır. Bunu kendine yetme (autarcie) ile karıştırmamalıdır. Bu hal başlıca kavimler arası savaşmada geri itilerek tabiatın en elverişsiz şartlarına sığınan ilkelde görünür (Eskimolar, Avustralyalılar).

Karargâh (quartier militaire): Ordunun uzun süre veya iğreti olarak konakladığı yer. Savaşlarda belirli karargâh'lar olduğu gibi barış zamanlarında da manevrada ordu kışla'dan çıkarak karargâha yerleşir. Türk - Moğol devletlerinde devamlı savaşlar yüzünden hükûmet merkezleri aynı zamanda ordu merkezi olduğu için Ordu kent adını alırdı: Karakurum, Bilasagon gibi.

Karışma (mélange): Asıl fiziğe ait olmakla beraber sosyolojide analoji yolu ile kullanılır. Karışma bir takım unsurların birbiri içinde erimeksizin yanyana yaşamasından ibaret bir zümre hayatıdır. Dil, din ve ırkça ayrı kökten etnik unsurların aynı mahallelerde veya karışık olarak, fakat birbirinden ayrı hayatları olmak üzere yaşamaları bir karışma halidir. Orta Doğuda bu tip şehirlere rastlanır. Osm. İhtilat.

Kaynaşma (composition): Yine biyoloji ve fizikten alınmış sosyolojik bir terimdir. Oksijen ve hidrojenden meydana gelen su bir kay-

naşma veya terkip eseridir. Toplumlar ayrı etnik köklerden gelseler bile kaynaşma ve terkip neticesinde bir kültür bütünlüğü halini alırlar. Kültür bütünlüğü kazanan siteler, milletler böyle kaynaşmalardan doğmuştur. Çağdaş milletler etnik heterojenlikten kültür bütünlüğüne geçişin, yani toplum kaynaşmasının örnekleridir. Osm. İmtizac.

Kaymakam (s o u s - g o u v e r n e u r): İdare teşkilâtında vilâyetlere bağlı idare bütünü olan kaza veya kaymakamlıkları yöneten hükûmet görevlisi. Eski teşkilâtta kaymakamlar mutasarrıflara, onlar valilere bğlı idi. Meşrutiyet sonunda bu ara derece kalkmıştır. Bir kaymakamlık bölgesi nahiyelere, onlar da karyelere ayrılır. Mahkeme, vergi dairesi, askere alma merkezi, sıhhiye müdürlüğü, eğitim müdürlüğü gibi görevliler ona bağlıdır.

Kendini yakma (c u l t e d ' a u t o - b r û l u r e): İnsanlığa aykırı sayılan hareketi protesto için budist rahiplerinin baş vurdukları bir mazoşist nümayiş şekli. Bu âdet açlık grevine göre etkisi çok şiddetli olan bir protesto şekli olduğu için son zamanlarda Batı ülkelerinde veya komünist baskısına karşı bazı memleketlerde de uygulanmıştır.

Kompleksler (l e s c o m p l e x e s): Psikanaliz metodunu kullananlar (Freud, Adler, Jung, v.b.) dışşuur hayatında ruhî huzursuzluğu ve bazı ruh hastalıklarını doğuran iç çatışmalarının olduğunu iddia etmektedir. Bunlara göre bu hastalıkların düğüm noktası bu komplekslerdir ve kompleksler psikanaliz metodu ile çözülür. Kökleri Aristonun catharsis fikrinden gelen Psikanaliz dışşuurda buhran yapan komplekslerin bir nevi ruhî temizlenme (d é s i n f e c t i o n m e n t a l e) ile çözülmesinden ibarettir. Freud ekolünde başlıca şu komplekslerden bahsediliyor: 1) kişilik kompleksi: fertlerin hayatına aittir ve çok değişiktir. Bir çocuk sarhoş babasının tehdidi yüzünden, aynı zamanda şahlanan bir at yüzünden korkmuş olabilir. Sonradan şahlanan at imajı onda ilk müphem ürküntüyü çağırır. Buna şahsî dışşuur diyorlar. 2) İlkel kompleksler: insanlık boyunca dışşuuru meydana getirmek üzere birikmiştir. Jung'un tabiriyle bunlar kollektif dışşuur kompleksidir. Irkların ve milletlerin dışşuuru halini almıştır. İlkel komplekse ait bir çok örnekler verilebilir. Başlıcaları Oedipus kompleksi, organ kesme (m u t i l a - t i o n) kompleksi, Narcisse kompleksidir. Oedipus kompleksi dışşuur çocuk cinsiyetinde erkek çocuklarda babaya, kız çocuklarında anaya karşı nefretle karışık sevgi şeklinde müphem (a m b i v a l e n t) kompleksdir. Bunun mitolojide karşılığı kral Oedipus'te görülür Narcisse kompleksi çocuk cinsiyeti kompleksinin içedönük görünüşüdür. Hastanın içedönmesi, dünya ile ilişkisini kesmesi halidir. Mitolojide karşılığı kendine aşık olan Narcisse mitosudur. 3) Her ikisinin izlerini

taşıyan çeşitli kompleksler vardır. Freud, "Totem ve Tabu" adlı eserinde yücelme olayını bunlarla açıklamaya çalışıyor. Başlıca tipleri trauma kompleksi veya seyretme kompleksidir. Bu konuda Auto Rank, Baudouin, Havelock Ellis, v.b. çalıştılar. 4) Aşağılık kompleksi, Adler tarafından işlenmiştir. Freud sonradan bu komplekslerin kök sebepleri üzerinde düzeltmeler yaptı ve içgüdü çatışmalarını super - Ego fikriyle tamamlamak istedi. Kompleksin yalnız biyolojik iki kuvvetin çatışmasıyla açıklanamıyacağını anlamıştı. Fakat Super - Ego'nun mahiyeti belirsiz kalıyordu. Aslında kompleksi meydana getiren biyolojik ve sosyolojik iki zıt gerçek alanı arasındaki çatışma idi. Bundan dolayı Psikanaliz'i tekrar kurmak ve komplekslerin açıklanmasında sosyal ve vital iki zıt kuvvet arasındaki münasebeti ele almak gerekiyor. (Hilmi Ziya, Cemiyet ve marazî şuur, Felsefe Yıllığı, I. 1931).

Korporatizm (corporatisme): Ortaçağda korporasyon denen ve çağdaş toplumda aşılmış bulunan bu teşkilâtı başka bir şekilde canlandırmak isteyen ve bu suretle sınıf gerginliklerinin doğurduğu buhranı önlemek mümkün olacağını iddia edenlerin görüşüdür. Korporatizm başlıca orta sınıfların teşkilâtlanması suretiyle işçi - patron gerginliğinden doğan modern ekonomik krizlerin önleneceği kanaatinden doğmuştur. Bu fikir Mussolini tarafından fashisme adıyla organlaştırılmış, sınıf çatışmasından doğan aşırı sosyalizm hareketlerini önlemek için hürriyetçi parlamentolu rejimlere karşı "Aileler meclisi" ve "Meslekler meclisi" diye iki kuruma dayanan ve tam parlamento rejimine karşı olan Mussolini integral milliyetçilik ve totaliterlikle bu iktisadî görüşü birleştiriyordu. Fakat Walther Rathnau (Berlin, 1918) Eden ve Cedar Paul (Londra, 1921) ile parlamentolu ülkelerde de korporasyon canlandırılmıştır. Bu teşkilât, iktisadî teşebbüste modern dev kurumların (Kartel, v.b.) aşırı fertçiliğe karşı koyması için ileri sürülmüşse de, bunları Faşizmde organlaşan korporatizmden ayırmalıdır. Ortaçağda Kilise birinci derecede kuvvet olduğu için iktisadî organlaşma üzerine baskı yapıyordu. Modern korporasyon iktisadî merkezleşmeyi siyasî kuvvetle yapmakta ve meslek teşkilâtlarını kendi sahalalarında özerkli bırakmaktadır. Bu bakımdan totaliter rejime girmeksizin korporasyon, yeni iktisadî devletin önemli bir potansiyeli sayılabilir. (Ancyclopedia of Social Sciences, Corporation).

Kolculuk (Service de gardien): Toplum kontrolünde özel rolü olan bir görevdir. Kolccular toplumlar arasında veya toplum içindeki bütün münasebetlerde dirlik ve düzenliği sağlarlar. Jandarma ve polisten farklı olarak, görevleri yalnız düzeni korumak değil, Hudut, orman, tarım sahası gibi yerlerde kurallara aykırı hareketleri kontrol etmektir.

Bundan dolayı gümrük kolcusu, kaçak tütün kolcusu, Afyon kolcusu, orman kolcusu v.b. vardır.

Kula (mistik değişim): Melinowski'nin başlıca Trobriand'lılar ve hemen bütün Melanezya'da gördüğü bir mistik değişim sistemidir. Burada değiştirilen eşyanın pratik faydası söz konusu değildir. Yalnız itibar (prestige) ların, yani manevî değerlerin değişimi söz konusudur. Kula, Potlaç'ın özel bir tipidir. Onun gibi evlenme, yarışa girme, karşılıklı dinî törenler yapma yarışı şeklinden çıkmış ve yalnız dinî-iktisadî bir değişim kurumu halini almıştır. Her adamın değişimde devamlı bir ortağı vardır. İkisi birbiriyle iş görürler. Bunlar genel olarak ya akraba, ya andıçmış arkadaş, yahut kula denen değişim sisteminde ortakdırlar. Her komünde her çift ortak totemik alt - klanlara göre sıralanır. Böylece değişim fertle fert, akraba zümle ile akraba, köyle köy arasında bir bağlantı sistemi meydana getirir (Malinowski, İlk toplumda suç ve âdetler, çev.ERCÜMENT ATABAY, Sosy, Dergisi, I. 1942).

Kundak (maillot): Bazı kültür çevrelerinde bakımı kolaylaştırmak için çocukları bir yaşına kadar sıkıca sarmadan ibaret başvurulmuş usul. Kadının tarlada çalıştığı yerlerde kundaklı çocuk ananın sırtına bağlanır. Kundaklamanın kalıntısı çağdaş şehirlerde devam etmiştir. Bazı kavimlerde (Arnavutlar gibi) kundaklı kalmanın uzun sürmesi (1,5 yaşına kadar) çocukta hapsedilen tepkilerin birden meydana çıkması yüzünden tepkili fiillerin ileri yaşta da devamına sebep olur. Kundağı kullunmayanlarda (Cezair) çevreye uyma gücü daha kıvraklaşır. (Youssef Mourad, L'éveil de l'intelligence, P.U.F.)

Kundakçılık (complot de l'incendie): İsyançılar veya toplum düzenini bozanların evlere koydukları yağlı bezlerle yangın çıkarmalarından ibaret sui kasd teşebbüsleridir ki, büyük şehir yangınlarında bazen rol oynamıştır. Anarşistler, toplumu parçalamak isteyenler böyle kundakçılık yapmışlardır.

Kuyruk yapma (faire la queue, Schlängemachen): Ulaştırma ve alış veriş işleri aşırı yoğunlaşmış toplumlarda bilet ve eşya alma işlerini düzenlemek için halkın sıraya girmesinden ibaret, Batı toplumlarında yeni doğan bir âdetdir ki, aynı zaruretlar bu âdeti Doğuda da yaymaktadır. Dünya savaşı içinde rationné gıda maddelerini alabilmek için yarı askerî tarzda başlamışken barış zamanında yeni şehir zaruretları ile devam etmiştir. Kuyruğa girme kalabalığın doğurduğu bir çok saldırmaları, hukuk çiğnemelerini önlemektedir. Kanun ve belediye tüzüklerinin yaptırıcı gücüne dayanmadığı halde kendiliğinden kuruluyor.

Mevâcib (s o l d e): Osmanlı devletinde askere verilen para. Yeniçeriler padişah değıştikçe ayrıca "ulûfe" alırlar ve bunu verilmesi gecikince "kazan kaldırır" lardı. Bu âdet devamlı şekil alınca, Roma ve Abbasî'lerde olduğu gibi hassa ordusu isyanları çıkmış ve ocağın devlet merkezinde zararlı bir kurum halini almasına sebep olmuştur. "Mevâcib" askere olduğu gibi ilmiye sınıfına ve başka görevlilere ve emeklilere de verilirdi. Buna "vezâif" de denirdi.

Meyhane (c a b a r e t): İçki içilen yer. İslâm memleketlerinde içki dince yasak olduğu için aşhane veya imaretlerden tamamen ayrılmış az çok gizli "meyhane"ler vardı. Fakat dinî yasağa rağmen halk şairleri "tavuk pazan" meyhanelerinde şiirlerini okumak için toplanırlardı. İran ve türk edebiyatında meyhane'nin özel bir yeri vardır. Koca Ragıp paşa ve Yahya eKmal'in şiirinde bu özel yer ifade edilmiştir. Devlet bazen bu kuruluşlara karşı koymuştur (Kâtip Çelebi, Mizan ül -Hak).

Muhالیf parti (p a r t i d ' o p p o s i t i o n): İktidarda olan siyasî parti veya partiler birliğine karşı koyan ve tenkitçi durumunda kalan partiye "muhalif parti" denir. Her seçim değışmesinde partiler rol değıştirerek, iktidarda olan partilerin muhalif parti halini alması mümkündür. Muhالیf partiler iktidarı kontrol ettikleri için parlemetolu demokratik rejimin temelini teşkil ederler.

Mucize (m i r a c l e): Tabiat kanunlarına aykırı harikalı bir olayın meydana getirilmesine denir. Dinlerde Mucize, peygamberlere vergi bir güc sayılır. Mucizeler, peygamberin Allaktan haber getirdiğine halkı inandırmak için Allahın onlara bir imtiyazı gibi görülmüştür. Bu suretle Tanrının kendi düzenini değıştirerek harikalı bir olay yapma iradesinde onun habercisi araç görevini görmektedir. Mucizeyi gösteren peygamber, onu asıl meydana getiren Allah'tır.

Musadere (c o n f i s c a t i o n): Osmanlı iktisadî sisteminde toprak, aslında, devlet aracı ile, Allaha ait sayılırdı. Onu işleyenler yalnız kullanma hakkına (tasarruf) sahipti. İyi kullanmayanlardan veya hizmeti beğenilmeyen büyük görevlilerden devlet bütün haklarını alabilirdi. Bu geri alış toprakla birlikte bina ve servete de yaygın olduğu için; devletçe hizmeti beğenilmeyen bir kimsenin toprağı ve malı geri alınırđı ki, buna musadere deniyor. Musadere sistemi ferdî mlikiyete ve servet birikmesine, verasetle teyid edilmiş bir sınıfın kurulmasına engel oluyordu. Buna karşı bazıları bir kısım binaları ve topraklarını hayır işleri için vakfetmek ve mütevelliliğine kendi soyundan gelenleri tayin etmek suretiyle Musadere'yi önüyorlardı. Batı memleketlerinde burjuvazinin doğmasına karşılık islâm - türk devletlerinde doğmamasının sebeplerin biri budur.

Mutasarrıf (sous-gouverner d'un province): Eskiden vilayetler mutasarrıflık ve sancaklara, onlar da kaymakamlık (kaza) lara ayrılırdı. Valiliğe değil, doğrudan doğruya merkeze bağlı mustakil mutasarrıflıklar da vardı: Canik, Lübnan gibi. Sonradan mutasarrıflık vilayet halini almıştır. Irak devleti Osmanlı idaresinin kalıntısı halinde valiliklere "mutasarrıflık" demektir.

Münadî (crieur public): Radyo, televizyon, gazete gibi Kamu sanısına bildirilecek yayın araçlarının bulunmadığı devirlerde seçim, askere çağırma, savaş, kamu oyu gibi bir kamu hizmetini bildirmek üzere "münadî" ler çıkarılırdı. Bunlar meydanlarda bu hizmeti yüksek sesle duyururlardı.

Müşavir (Geheimrat): İlimce ilerlemiş ülkelerde hükûmet işleri yalnız görevlileri tarafından başlanmaz, bu işlerle ilgili uzmanlara ve ilim adamlarına baş vurulur. Devlet tarafından görevlendirilen ve ihtiyaç oldukça çağırılan bu ilim adamlarına Müşavir denir. Müşavirler profesörlük ve araştırmacılık dışında bu işi iğreti olarak yaptıkları gibi (Geheimrat), hükûmet dairesinde devamlı olarak ta çalışabilirler (conseillers). Devlet, genel seçimle kurulan Meclislere dayanmakla beraber, bu Meclis'ler akedemik müşavirler tarafından desteklendikçe icra işleri ihtisasla ilişkisi olmayan halkın tesirinden kurtulur ve ilmileşir.

N

Nagual: Trilles, Malinowski, O. Leroy, v. b. etnolog ve antropologun araştırmalarında gösterdikleri Nagual, genel olarak Totem'den ayrılan bir nevi hayvan totemidir. Çünkü, klana değil ferde aittir. Nagual ile sahibi arasında sıkı esrarlı bir bağ vardır. Hayvanın hayatı insanın hayatına bağlıdır. (Van der Leeuw, L'homme primitif et la religion, P.U.F.).

Nagualizm (nagualisme): Bu inanç sistemi totemizmden olduğu gibi bir hayvan nevi ile insan nevi arasında sosyal bir münasebete değil, bir adamla her hangi bir hayvan arasında ferdî mistik münasebete ait olan bir inanç sistemidir. Bu olay başlıca güney Amerika yerlilerinde görülür. Fakat başka yerlerde, meselâ Bantu'larda da vardır. Trilles, geceleyin çadıra giren yılanın seyyah tarafından öldürülmesi vakasını anlatıyor. "Kabile başkanı ile aynı çadırdıydık. Gece bir yılan girdi. Tehlike yaklaşınca yılanı öldürmek istedim. Başkan ile aramız çok iyi olduğu halde buna öfkeleni. -Yılanı öldürürsen, beni öldürürsün, dokunma zarar vermez! dedi. Hayvan hakikaten bir şey yap-

madı ve kabile başkanının koynuna gelip yattı." Bu vaka hintlilerin fakirizm'ini ve eski Mısırda kutsal öküz ve hamam böceği inancını hatırlatıyor. Bunlarda, büyücü ile hayvan arasında "ferdi" bir cevherbirliği olduğuna inanılır.

- Nahiye** (c o m m u n e): İdare bölümlerinde nahiye, commune karşılığıdır. Fakat ayrıca bölge (r é g i o n) anlamında da kullanılır. Batıdaki commune'ler ile bizdeki idarî nahiyeler arasında çok fark vardır. Commune'ün Batı milletleri kuruluşunda esash rolü olmuştur. Batı Roma imparatorluğunda konsüller yerine Potestat (şehir beyi) şehir iktidarını temsil ettiği zaman kömünler doğmaya başladı. Kendini yöneten serbest şehir (m u n i c i p i u m) halini aldı. 14 üncü yüzyılda kömünler kalabalıklaştı. Kömünlerin en çok geliştiği yerler Flandr ve Fransa idi. Fakat krallık kuvvetlendikçe fransız kömünleri merkeze bağlandı. Flandr ve Hollanda da ise bölge özerkliklerini sakladılar. Dokumacıların Jurande ları şehir idaresini ellerinde tutuyorlardı. Guilde idareleri bunların birleşmesinden doğuyordu. Şehir cumhuriyetleri ve Batının cumhurî bünyedeki küçük milletleri buradan doğduğu gibi, bütün belediyeçilik teşkilâtının kökleri de buradadır. Türk idaresinde ise nahiye sun'î bir kuruluş olduğu için bunlar yoktur. Batıda Maire, nahiye müdürü, Belediye başkanı, hatta Maire de Palais bir nevi baş vekil anlamlarına gelir. Buna karşı bizde yalnız "şehir emini" vardı.
- Nakib ül-eşraf** (c h e f d e s n o t a b l e s): Bir kasabe veya küçük şehirde eşraf denilen itibarkılar sınıfının başı veya en kıdemlisine denir. Nakib ül-eşraf'lık resmî bir ünvan olmamakla beraber devletce tanınır ve bazen ünvan olur.

O

- Ocaklık**: Serhad kalelerindeki neferlerin mevâcib'leri için, yine bu kaleler civarındaki neferler tarafından alınmak şartıyla, evvelce fetih sırasında "ocaklık" verilmiştir. Bundan başka iç memlekette, mukataa, cizye ve başka mallardan kendileri zaptetmek üzere yeniden ocaklık vermede büyük mahzur olduğunu Ahmet III devri Maliye vekili Sarı Mehmet paşa işaret ediyor. "Ocaklık bağlandığı vakit devlet işinde gayret görülür, fakat bu hizmetlerin zaptı için ağalardan bir kaç birleşerek bu hizmetleri çıkarlarına göre kullanırlarsa halka zulm etmiş olurlar" diyor. (Defteri Sarı Mehmet paşa, Nasayih ül-vüzerâ ve'l-ümera, Dr. Right baskısı, Princeton).
- Ordu kent** (C a p i t a l e d e s n o m a d e s): Mogollar ve türklerde göçebe ve yarı göçebe devletlerde ordu karargâhından ibaret olan Başkent: Karakurum, Blasagun (Kara Balgasun).

Sembolizm (s y m b o l i s m e): Sembolizm kelimesi birbirine benzemeyen bir çok tavır ve davranışları ifade eder. Asıl anlamında bazı kişiler, objeler, vakalar veya eşyalara aksedilmiş bir eylemi obje nevinden ifade etmeye denir. Kelimenin derece derece anlam genişlemesiyle sembol ve sembolizm yalnız adı objeleri değil, bütün fikir ve hareketlerin şeylerle ifadesini içine alır. Toplum hayatı düşünce, duygu, eylem tarzlarından ibaret olduğu için onlardan her birinin türlü kültür çevrelerinde ayrı sembolizmleri vardır. Her şeyden önce dil, kelimeleri ve kuralları ile topluma ait bir sembolizm sistemidir. Bu sistem dil ve kültür ailelerine göre değişir. Sonra her kültür çevresinde tavır ve hareketler, mimikler, kıklıklar, ev eşyası bu sembolizmin ikinci bir halkasını, dinî ayinler, törenler, bunlarda gelenekle tesbit edilmiş fiil ve düşünceler daha geniş üçüncü bir sembolizm halkasını meydana getirir. Toplumlarda zümreler ve tabakalar farklılaştıkça aynı toplum içindeki sembolizmlerde farklar meydana çıkar. Buradan türlü sembolizmler yalnız sosyal duygu ve eylemleri değil, ferdileşmeye başlayan ve kişiye ait duygular ve eylemleri ifadeye başlarlar. Yine dil ve din sembolizminin gelenek köklerine bağlı olmak üzere sübjektifleşmiş ve kişileşmiş sembolizmler sanat eserlerinde görünür. İleri toplumlarda bu süjeleşme ve kişileşme daha barizdir. Edebiyatta "symbolism" adı verilen ve 19 uncu yüzyılda doğan eğilim bu geniş sosyal anlam içinde özel olarak yer alır. Aslında, onunla ilişkisi devam eder. Psikanaliz, sembolizmi dışşur olaylarının rüya veya sanatta meydana çıkışı şeklinde yorumlar.

Sendikalizm (s y n d i c a l i s m e): İlk işçi hareketlerinin doğduğu patrona karşı savaş için birleşme kurumu sendika'dır. İlk sendika İngilterede 1774 de Spitalfield dokuyucuları tarafından kurulmuştur. Parlamento yeni endüstri şartları dolayısıyla korporasyon'ların artık işlemez hale geldiğini kabul etmişti. Serbest Piyasa benimsendi. "Fakirlerin sosyal hali" adlı eseri yazan Eden (1797) bu hareketi destekledi. 19 uncu yüzyılda sendikalar gittikçe işçi hareketlerinin en büyük kuvveti haline geldi. Asıl sendika hareketi 1823 den sonra canlandı. Yorkshire da bir zanaatler birliği doğdu (1831). Bir kaç yıl sonra birlikçiler, toplumu değiştirmek için en önemli teşebbüse girdiler. Bu yeni hareket karşısında hükûmetin ürküntüsü artıyordu. Çünkü sendika'lar siyasî hayata tesir edecek bir kuvvet olmakta idi. İşin korunması için zanaatlerin millet çapında birlik kurması 1860 dan sonra gerçekleşti. Sendikalizm bir cereyan oldu. İngiltereden kıtadaki başka memleketlere yayıldı. 1860 ile 1886 arasında siyasî bir baskı kuvveti ha-

line geldi. Trade-Union'cular parlamentoda temsilciler elde ettiler. 19 uncu yüzyılın son dörtde biri sendikalizmin en faal devri idi. 1918 den beri bütün Batı memleketlerine yayılarak milletlerarası teşkilât kurdu. Enternasyonal'lerin kurulmasında başlıca amil oldu. Önce Manx, sonra Sorel'de ateşli bir teorici buldu. Eskiden sendika kavramı yalnız işçi sınıfını ifade ediyordu. Bugün kelimenin anlamı çok genişledi. İşçileri, okumuşları, teknikçileri, tüccarı, zanaatçıları, çiftçileri, memurları ve işde kullanılanları (e m p l o y é s) içine almaktadır. Onlardan her birinin ayrı sendikaları vardır. Bu yüzyıl başına kadar barikatlarla işçi ihtilâllerini hazırladığı halde, şimdi her memlekette ayrı fonksiyonlar görmektedir. Reformcu sendikalar bunlardan biridir. Bu günkü sendikalarından bir çoğu orta sınıfların teşkilâtlanmasını ve kendini her iki kutup sınıflara karşı korumasını sağlamaktadır. Sovyet Rusya sendikaları devletleştirdiği için, o memleketlerde nüfuzu kalmadı. Demokrat ülkelerde devlet kontrolü ve yeni silahlar eski ihtilâlcı karakterini zayıflattığı için, bazen devletle veya özel teşebbüsle anlaşmaya meyleden kuruluşlar halini almaktadır. Bazı kriz anlarında mücadeleci karakterini yeniden kazanmaktadır. Milletlerarası mahiyette ihtilâlcı sendikalist Genel konfederasyonu (C.G.T.S.R.), İş Genel konfederasyonuna (C.G.T.) karşı çıktı ve Birleşik iş genel konfederasyonu (C.G.T.U.) da onların dışında kaldı. Bugünkü haliyle sendikalar 19 uncu yüzyılda oynamış oldukları rolden uzaklaşmış bulunuyorlar. (Piotr Mahortynsky, *Histoire du syndicalisme*; Henry Pelling, *Histoire du syndicalisme britannique*, 1967; Lewis L. Lorwin, *Syndicalism*, *Ancyclopedia of social sciences*, vol. 13 - 14).

Sosyal sınıflar (classes sociales): Çağdaş toplumdaki öneminden dolayı bu kelimedden Ek'de etraflıca bahsediyoruz. Toplum, ilkellerden başlayarak tabakalaşmıştır. Büyücüler zümresinin klan içinde ayrılması tabakalanma âlâmetidir. Kabilelerde savaşçılar ayrı bir zümre olmuş ve başkan ailelerini meydana getirmiştir. Kast'lı toplumlarda tabakalaşma kesin sınırlarla ayrılmış tam bir mertebelilik halini almış olup her tabaka irsî imtiyazlar ve iş farklariyle birbirinden ayrılır. Hint kastları binlerce yıl donup kalmış bir tabakalaşma manzarası göstermektedir. Ortaçağ imparatorluklarında tabakalaşma "mertebelenme" ye (hiérarchisation) çevrilmiştir. Burada mertebelilik bir piramit manzarası gösterir ve aşağıdan yukarıya doğru yükselme imkânları verir. Piramidin zirvesi halife, şah, padişah olmak üzere mertebeler halktan başlar; toprak idarecileri, ilmiye tabakası, Kapı kulu ve devlet memurları (vezirler) olmak üzere derecelenir. Mertebelenmiş toplumda yükselmek

hanedanının en büyük memuru veziri - âzam'lığa kadardır. İktidar hanedanının elindedir ve veziri âzam Kapı kulu'ndandır. Siyasî gücünü bir anda kaybedebilir. Bu sistemde asiller ve rahipler gibi kökleşmiş sınıflar yoktur. Batı monarşilerinde toplum halk, asiller, rahipler sınıflarına ayrıldığı gibi, bunlardan her birinde kendi cinsinden mertebeler vardır. Bu mertebelilik islâm - türk devletleri gibi memurluk şeklinde kazanılan ve kaybedilen dereceler değildir. Kral ile asillerin her hangi bir mertebesi arasında karşılıklı zımnî bir sözleşme, asilin krala boyun eğmesi, fakat kendi sınıf imtiyazlarının ırsî olarak tanınmasını gerektirir. Buna yeminli iman (la foi juré) denir ve suzerain - vassal münasebetini kurar. Asiller sınıfında burg sahibi olan üstün derecelilerle onlara hizmet eden serfler, burg civarındaki zanaatçılar (vilain) den ibaret bir çevre arasında devamlı münasebet, bu ikincilerin servet kazandıkça birincilerden bazı imtiyazlar almasını sağlamış, burg etrafında bourgeois (burjuva) denen bir sınıfı doğurmuştur. Bu yeni sınıf kendi imtiyazlarını, yukarı sınıflara ağır ağır nüfuz ederek (İngiltere) veya zorla (Fransa) kabul ettirdikçe eski sosyal sınıflar sistemi yerine siyasî hürriyet ve eşitlik üzerine kurulmuş yeni bir sistem doğmuştur. Modern toplumu meydana getiren çeşitli sınıf tarzları buradan çıkmıştır. Fakat burjuvazi içinde endüstrileşme ve kapital birikmesi ile yeni bir sosyal sınıf rejimi meydana geldi. Hukukî hürriyet ve eşitlik serfliği kaldırdığı için, endüstri üretiminde kullanılan insanlar "işçi sınıfı"nı teşkil etti. İşçi - Patron münasebeti Ortaçağdaki Burjuva - Asiller münasebetinin yerini aldı. Kapitalin sınırlı ellerde birikmesine sebep olan artık - değer işçinin gündeliğini arttırmak için patrona karşı teşkilâtlanarak Sendika'ları kurmasına vardı. Çağdaş toplumda sosyal sınıflar arasındaki bu savaşıma sosyalizm fikirlerini doğurdu. Fakat, kapitalistlerin kurduğu emperyalist rejim yıkıldıkça, koloniler elden çıkdıkça metropoldeki üretim kendine yeter satıcı - alıcı bulamıyacak hale geldi. Bundan dolayı, işçi ile patron arasında iç pazarı bölüşmek üzere anlaşmalar doğdu. Batı memleketlerinde enternasyonal sosyalizm yerine sosyal problem millî sınırlar içinde türlü çözüm yolları buldu. İşçi sendikaları patronla anlaşarak işçi şartlarını yükseltti ve kapitalistin kazanına katıldı. İşçi hayat seviyesi yükseldi. Bazı şartlarda bir çok orta sınıflar doğdu. Bu başlıca küçük memleketlerde daha çok gerçekleşti. Buna karşı endüstrileşmemiş büyük ülkeler metropolden kurtulmak için sosyalleşme yoluna daha hızla girdi: Rusya ve Çin gibi. Geri kalmış ülkelerde yabancı sermaye yardımı ile hızlı endüstrileşme nisbetsiz servet birikmeleri orta sınıfları zayıf bıraktığı için komünizm ve geri akımlar şeklinde kutuplaşmalar meydana geldi. Batı ülkelerinden her birinde

sosyal sınıfların doğuşu ve gelişmesi özellikler ve aynı manzaralar göstermektedir.

Sosyografi (s o c i o g r a p h i e): Sosyolojiden farklı olarak toplum süreçleri ve kurumlarının sebeplik zincirleri ile açıklanmasına çalışacak yerde yalnız onların tasviri ve sınıflanması ile yetinen bilgiye bugün sosyografi denmektedir. Bu, etnolojiye göre etnografi, jeolojiye göre jeografi, kozmolojiye göre kozmografi'nin durumu gibidir. Zümre kavramı sosyografide anahtar kavram sayılmıştır. Bundan dolayı o bir sosyal zümreler teorisi yapmaya çalışır. Sosyografi tetkikleri bugün sosyoloji içinde önemli bir yer alıyor. Bir çok sosyoloji ekolleri içinde bu bakımdan ayrı teori denemeleri yapılmıştır. Durkheim ekolünde Bouglé bunu denedi. Maunier, "Sosyal sınıflar denemesi"nde bunu tamamlamak istedi. Gurvitch bir çok eserinde derinliğine mikyaslara göre pluralist bir sosyal zümreler teorisi ileri sürdü. İngilterede Ginsberg bununla uğraşmaktadır. Almanyada en tanınmış görüş Tönnies'in "Cemaat ve Toplum" a ayırışına dayanan zümreler teorisidir. Ondan sonra şekilci sosyologlar (Simmel, von Wiese) muhtevadan boşaltılmış sosyal şekillere göre zümre teorileri yapıyorlar. Birleşik Amerikada Laster Ward, Giddings, E. D. Ross ve Cooley, Small çeşitli sosyal zümre teorileri kurdular. Son zamanlarda yeni sosyografi teorileri ileri sürülüyor. Bunların başlıca ölçüleri şunlardır: 1) sosyologlar ve etnologlarda rastlanan etnografik ve antropolojik sınıflamalar. 2) Umumî sosyal sınıflamalar. Meselâ Park ve Burgess'e göre zümre tipleri: aile, dil zümresi, yerleşme zümresi, çatışma zümresi, uzlaşma zümresidir. 3) Medeniyet seviyesine göre sınıflamalar: evrim derecesine göre yüksek ve aşağı, arkaik veya çok gelişmiş zümreler gibi. 4) Bünyelerine göre sınıflamalar: Meselâ H. Miller'in yatay zümreler, dikey zümreler sınıflaması gibi. 5) Görevlerine göre sınıflama: kurumlaşmış zümreler, kurumlaşmamış zümreler: akrabalık zümreleri, siyasî birlikler, iktisadî teşebbüsler, kamu hizmetleri, dinî zümreler, dostluk zümreleri, sosyal sınıflar gibi. 6) Sosyal temasların genişliğine göre kurulmuş sınıflama: Sunner'in zümre olarak "Biz" zümresi (iç hayat), "Başkası" zümresi (dış hayat); yahut Cooley'in "İlk zümreler" ve "İkinci zümreler" (veya karmaşık zümreler", von Wiese'nin yığın, zümreler ve soyut kolektif heyetler sınıflaması, 7) Zümreyi devam ettiren bağın tabiatına göre yapılmış sınıflamalar: Tönnies'in "Cemaat" ve "Toplum" ayırışı, spontane ve cebirli zümreler, Eubank'ın karmaşık kolektif heyetler, basit zümreler, ayırışını zikredelim. Fakat bu sınıflamada çok fazla detaya girdikçe sosyoloji, sosyal psikoloji hudutları kaybolur ve konu ikinci ilimle karışır. (Logan Wilson, *Sociographie des groupements*, La Sociologie du XX ème siècle, 1947, vol. I.).

Sosyalist partiler (les partis socialistes): Sosyalist partiler fransız devriminden sonra insan hakları beyannamesinden sosyal adalet fikrini hedef edinerek doğmuşlardır. Bu devrimdeki eşitliği iktisadî eşitlik haline getirmedikçe sosyal adaletin gerçekleşmeyeceği temel fikrinden hareket eden bu partiler, hedefe ulaşmadaki ritimleri, metodları ile birbirlerinden ayrılırlar. Marx'ın komünist beyannamesi'ne dayanan, zorlu proletarya devrimi fikrini savunan aşırı sol parti, komünist partisi adını alır. Révision'cu Bernstein görüşüne dayanan ve sosyalizmin sınırlar içinde demokrat bir dünyada tedrici gerçekleşeceğini kabul eden ortaya en yakın sol parti, sosyal - demokrat partidir. Hürriyetçi bir rejime dayanan sosyalist parti liberal sosyalizmdir. Daha kökten değişiklik isteyen, fakat komünizmden ayrılan (yani devrimci olmayan) parti radikal sosyalizm'dir. Sosyalizm fikirlerini milliyetçilik ile uzlaştıran (Sombart) nasyonal sosyalizm partisini de buna katmalıdır. Fakat işçi Enternasyonallerinin hedefi olan üniversal sosyalizm fikrinden vaz geçerek sosyalizmi bir millet hudutları içinde gerçekleştiren Sovyet görüşü de (Staline) bir nevi millî sosyalizm manzarası almıştır.

Sosyalleşme (socialisation): Çocuğun toplum hayatına girmesinden ibaret uzun devreli süreçtir ki sosyolojiden ziyade sosyal psikolojiye aittir. Toplumlaşma da denebilir. Çocuk, her ne kadar topluma girmeye elverişli şartlara sahip bulunursa da yetiştirme, eğitim safhalarından geçerek uzun bazı safhalardan sonra tam anlamıyla sosyalleşir. Bunun birinci safhası çocuğun davranışlar ve tavırları almasından ibaret olan sathî sosyalleşmedir ki burada o henüz taklit derecesindedir. Asıl sosyalleşme çocuğun toplum değerlerini kendi iç dünyasına mal etmesi, özümsemesinden ibaret olan uzun süreçtir. Burada çocuk 1) vicdan duygusunu kazanır: bu onun kendini tenkit etmesi, sorumluluk ve yükümlülük duygularını kazanması demektir. 2) Çocukta bağlılık duygusu meydana gelir; çocukla anne, aile münasebetinden daha geniş zümrelere bağlılık şuuru doğar. Fakat bu bağlılık, kişilik duygusunun gelişmesine engel olmamalıdır. 3) Çocukta saldırganlık eğilimleri gelişir. Çocuk kendini çevresinden ayırmaya çalıştıkça çevreye karşı vaziyet alır. Fakat sosyalleşmenin bu safhası iyi bir eğitimle bağımsızlık ve kişilik halini alacağı gibi kötü örneklerle ve ayarlanmamış bir eğitimle çocuğu öfkeli ve saldırgan yapabilir. Sosyalleşmenin bu üç safhasının iyi örneklerle şuurlu eğitici tarafından aştırılması gençleri topluma normal intibak etmiş hale koyar. (Halide Yavuz, Çocuklarda sosyalleşme, Bakırköy Ruhsağlığı hastanesi.)

Sonradan görmüş (parvenu): Toplum içinde elverişli şartlardan faydalanarak sınıf değiştiren, yahut savaş ve kriz devirlerinin fırsatları ile

birden zenginleşerek şehre yerleşen kimselerin içinde bulundukları hal. Molière bunu Bourgeois Gentilhomme adlı komedisinde tasvir ediyordu. "Sonradan görmüş" üstün toplum değerlerini hazmedemediği için onların papağanı veya bu değerler tarafından yadırganan kimse olarak kalır. Onun başlıca vasfı şımarma ve hazımsızlık yüzünden üstün topluma kendini kabul ettirmek kompleksi içinde bulunmaktır.

Sui kast (c o m p l o t, c o n s p i r a t i o n): Bir hükûmet darbesi niyeti ile hazırlıklı siyasî saldırıma. Sui kast yakalanırsa, suç (cinayet) halini alır. Başarı kazanırsa hükûmeti devirir ve yeni hükûmeti kurar. Sui kastlar yalnız bir ferdi hedef edinebilir: anarşistler, batınfiler ve komitelerin belirli siyasî düşmanlarını yok etmek için yaptıkları sui kastler gibi.

T

Tayın (r a t i o n): Gıda maddelerinin sınırlı olduğu kriz veya savaş zamanlarında, bunların insan başına belirli bir miktarda verilmesine r a t i o n (tayın) denir. Yiyecek tayınları, savaş tayınları toplum bu güçlükten çıkıncaya kadar devam eder. İkinci Dünya Savaşında uzun bir süre gıda maddeleri savaş halinde, hattâ savaşdışı ülkelerde tayınlı (r a t i o n n é) idi.

Tâyin (n o m i n a t i o n): Bir kimseye hükûmetçe belirli ve ücretli bir görev verilmesine "tâyin" denir. Özel sektör veya ferdî teşebbüs de kendi teşkilâtına uzmanlar, bilginler ve hizmetlileri (e m p l o y é s) tâyin edebilir. Tâyin bir sözleşmeye dayanır. Ya müddetsizdir ve belirli bir miktar aylık veya ücretten kesilerek emekli hakkı diye hizmet maximum süresi sonunda verilir. Yahut müddetlidir ve sözleşmenin belirttiği süre sonunda tâyin edilen görevlinin hizmeti biter. İki tarafın anlaşması ile yenileştirilebilir. Görev şartlarına uygunsuz hareket görevlinin hizmetinden uzaklaştırılmasına sebep olur. Bu uzaklaşma görevliye ait ise buna görevden çekilme (istifa), hükûmet veya ferdî teşebbüs tarafından yapılmışsa görevden çekme (Vekâlet emrine alma, azil) denir. Sebepsiz kadrosu kaldırılan kimsenin durumu kadro dışı kalma- dır ki, yeni bir tâyin oluncaya kadar 1/3 maaş alma hakkı vardır.

V

Vahiy (révélation): Peygamberlere Allahtan gönderilen emir ki, insanları uyarmak için gönderilmektedir. Peygamber bu emri doğrudan doğruya Allahın sesini dinleyerek değil, bir aracı ile alır ki, bu da melek (Cebrail) veya Allahın ruhu (Ruh - Allah) dır. "Vahy" in peygambere vergi özel bir algı gücü ile olduğu kabul edilir. Bu güce Aristocu filozoflar

kutsal güc (*habitu sacrum*, *el-kuvvet el kudsiyye*) derler. Bununla insan aklının ilâhî âlemden ilk basamak olan Faal Akıl'la teması geldiğini söylerler. Filozoflar Melek âlemini veya Allahın Ruh'unu Faal Akıl diye yorumlarlar. "Vahiy" inancı yalnız ibranî kökten dinlerde değil Mezopotamya, eski İran ve Hint dinlerinde de vardır.

Vali (*gouverneur*): Vilâyet denen bir idarî bölümün başındaki yönetici kimse. Vilâyet *département* gibi küçük, *province* gibi büyük olabilir. Bazen çok geniş bir koloniyi idare eden kimse Umumi Vali adını alır: İngiliz idaresinde Hindistan umumi valisi gibi.

Veşim (*tatouage*): Bk. dağlama. İlk kavimlerde totem şekillerini (eski türlerde ongun) vücuda kazmak ve bedeninin bir çok kısımlarını bu şekillerle süslemekten ibaret âdettir. Fakat veşim Estetik bir gaye ile değil sihrî - dinî bir gaye ile yapılır. Araplar "vaşım" derler. Kazaklar arasında bu anlamda "Tamga" kelimesi kullanılır. Eski türkler sürülerini ayırdetmek için davarların üzerine Orgun şekillerini kazarlardı. Bu âdetin kalıntısı ileri toplumlarda da kola ve bedene resim kazdırma halinde devam etmiştir. Başlıca örneğini deniz erlerinde görüyoruz.

Vilâyet (*province*): Bk. Vali. Bir vali tarafından yönetilen az veya çok büyük idarî bölüm.

Y

Yıkıcılık (*destructivisme*): Osm. tahripçilik. Bir kısım fikir akımları her devirde müsbet değer getirmekten ziyade mevcut değerleri yıkmak, her türlü değer sistemine karşı menfi tavır almak vasfını taşımaktadır. İlkçağda sofism, şüphecilik, Ortaçağda dehrilik, Yeniçağda nihilizm, özel bir anlamda anarşizm, umumiyetle kötümserlik, bugün bir kısım *existence* felsefeleri (Sartre, Camus, v.b.) değer ve ideal bakımından yıkıcı olarak görünüyorlar. Burada onlara ferdî fikir sistemleri, belirli toplum şartları içinde doğmuş sosyal olaylar gözüyle bakınca, yıkıcı olmalarına rağmen, toplumda menfi de olsa önemli bir rol oynamaktadırlar ve belirli sosyal değişmelerin neticesinde meydana gelmişlerdir. 20 inci yüzyılın nihilist akımlarını hazırlayan güc, kapitalist sistemin çökmekte oluşu, sosyalist sistemin yeni bir düzen getiremeyeşi, ikinci Dünya savaşının yaptığı neticesiz ve korkunç yıkıntılardır. Bu sonuncunun doğurduğu sosyal bunalış ile *existence* felsefelerinin ölüm ve bunalma fikri (*angoisse*) arasında sıkı ilişik vardır.

Yoldaş (*camarade soviétique*): Bir çok toplumlar ve dinler ideal birliğini ifade etmek için özel kelimeler kullanırlar. İslâm tarikatlarında "ihvan", müslümanlar arasında "Ümmeti Muhammed", hristiyanlarda gentil, fransız devriminde citoyen tabirleri kullanılmakta idi. Sovyetler de kendi aralarında "yoldaş" tabirini kullanıyorlar.

FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE

A

Abondance: bolluk
Aborigène: yerli halk
Abstinence: perhiz
Action: eylem, etki sehim (çoğ. esham)
Accaparement: ihtikar
Accident du travail: iş arızası
Acclimatation: iklime alışma
Accomodation: uyma
Accoutumance: alışma
Action réciproque: karşılıklı etki
Acculturation: külkürleşme
Accumulation: birikme
Achat - vente: satınalma - satma
Administration économique: iktisadî yönetim (aire industrielle)
Adolescence: delikanlılık, erginlik
Adaptation: intibak, uyma
Adoption: Evlat edinme
Adoptif: evlatlık
Adulation: yaltaklanma
Adultère: zina
Affiliation: dalbudak salma
Affinité esthétique: estetik ilgi
Affinité élective: seçme ilgisi
Affinité sociale: toplum ilgisi
Affranchissement: kurtulma
Agent: amil
Agrégat: küme
Agrégation: kümeleşme, bir sınav çeşidi
Agora: meydan
Agression: saldırma
Agressif: saldırgan
Agriculture: tarım, ziraat
Ajustement: ayarlama
Ajustement institutionnel: kurum ayarlaması
Aide mutuelle: karşılıklı yardım

Aire de culture: kültür havzası
Aire de transition: geçiş havzası
Akhimsa: ahimsa
Albinisme: albinizm
Alcoolisme: içki düşkünlüğü
Alliance par le sang: kan kardeşliği
Aliénation: bağ çözülmesi
Altération: başkalaşma
Altruisme: başkacılık
Ambivalence: bulanık değerlilik
Aménagement des territoires: toprak, arazi yönetimi
Amortissement: eskime bedeli
Amulette: tılsım
Amphibologie: müphemlik
Anarchie: anarşi, devletsizlik
Anarchisme: anarşizm
Androcratie: erkekler yönetimi
Ange: melek
Analyse factorielle: faktörler hesabı
Androgyne: ikicinslilik
Animisme: cancılık, ruhculuk
Animalisme: hayvana tapınma
Animatisme: "anıma" cılık
Angoisse: bunalış, bunalma
Anti-social: topluma aykırı
Annales: site takvimleri, yıllık
Anomalie: anormallik
Anomique: kural - dışı
Anormal: anormal
Anthropologie: antropoloji, insan ilmi
Anthropométrie: antropometri, insan - ölçüsü
Anthropogéometrie: antropgeometri
Anthropogéographie: beşerî coğrafya
Antagonisme: çatışma
Anthropologie culturelle: kültür antropolojisi
Anthropologie sociale: sosyal antropoloji

Anti - sémitisme: yahudi düşmanlığı
Anthropoïde: insana benzer, yarı - insan
Anthropos: insan
Anthropomorphisme: insana benzetme
Anthropocentrisme: insanı merkez sayma
Appréciation: değer verme
Apprentissage: çıraklık
Appointment: aylık, maaş
Archéologie: arkeoloji
Archétype: ilk - tip
Argent: para
Argot: argo
Aristocratie: Asiller idaresi, aristokrasi
Armoire: Arma
Aruspiciation: karaciğer falı
Arbitrage: hakemlik
Armée: ordu
Art de peinture: resim sanatı
Arts libéraux: serbest sanatlar
Artificialisme: yapmacılık
Artisan: zanaatçı
Asocial: toplum dışı
Ascension sociale: toplumu yükselmesi
Ascète: zahit
Ascétisme: zahitlik
Association: birlik, dernek, çağırışma
Assimilation: özümseme, özümsetme
Assurance: sigorta
Astro - biologie:
Astrologie: müneccimlik
Astrologue: müneccim
Association du travail: iş birliği
Atavisme: soya çekine
Atome social: sosyal atom (toplum atomu)
Attitude sociale: sosyal davranış
Atypique: tipsiz
Autarcie: kendine yetme
Autarchie: kendini idare
Autocratie: tek buyrukluluk
Automation: makineyle - iş
Autonomie: özerklik
Autochtone: yerine bağlı, eski yerli
Autonomie académique: ilim özerkliği
Autorité: otorité
Average: ortalama
Avunculat: aynı (avunkulat)
Avatar: aynı

Axiologie: değerler bilgisi (değer teorisi)

B

Banqueroute: iflâs
Banlieue: banliyö
Banque: banka
Bazar: pazar
Barrière: hudut
Bas - fonds: aşağı tabaka
Bastonnade: dayak, değnek cezası
Bâtard: piç
Bataille: dövüşme
Bâtiment: yapı
Beauté: güzellik
Beaux - arts: güzel sanatlar
Berger: çoban
Besoin: ihtiyaç
Bigamie: iki evlilik
Bilinéaire: iki yönlü soy
Bilocalité: iki yerde olma
Birth control: doğum kontrolü
Biyalenve: ikideğerlilik
Bolchévisme: bolşeviklik
Bourgade: küçük burg
Bon sens: sağduyu
Bourse: borsa
Bourg: burg
Bourgeoisie: burjuvalık
Bourgeois: burjuva
Bouc émissaire: şamar oğlanı
Bureaucratie: memurlar yönetimi, kırtasiyecilik
Boycottage: boykot yapma
Boy - scout: izcilik
Bourgmeister: belediye başkanı
Budget de l'Etat: devlet bütçesi

C

Caféterie: kahvehane
Cannibalisme: yamyamlık
Capillarité sociale: toplum kılcalığı
Capitalisme: kapitalizm
Capitaliste: kapitalist
Castration: iğdiş etme
Catégorie sociale: toplum kategorisi
Caractérologie: karakter ilmi
Capital: sermaye, anamal, kapital

Capital constant: sabit sermaye
Capital mobile: hareketli sermaye
Capitale: Başkent
Catastrophe: son yıkılış
Castrum: site içi mahalle, eski şehir
Caste: kast
Caractère: karakter
Castration rituelle: iğdişetme ayini
Cartel: kartel
Classement: sınıfa koyma
Classification: sınıflama
Candomblé: aynı
Case Study: saha incelemesi
Cercle fermé: kapalı çevre
Célibataire: bekâr
Califat: halifelik
Celeste: göksel
Censure: sansür
Centralisation: merkezcilik
Cérémonie: merasim, tören
Clerc: rahip
Clérical: rahipliğe ait
Cléricalisme: rahiplik idaresi
Clergé: rahipler tabakası
Cessation du travail: işin bırakılması
Classe sociale: sosyal sınıf
Chant populaire: halk şarkısı
Chaman: şaman
Chose: şey
Chasse de tête: kafa avcılığı
Citadelle: iç - kale (şehir merkezi)
Cité: site
(Civitas): site
Citoyen: sitesi
Citadin: şehirli
Clan: klan
Charisme: keramet
Charismatique: keramete dayanan
Circulation: dolaşım
Chef: baş
Climat: iklim
Circonstances: hal ve şartlar
Clique: klik
Club: kulüp
Chiffres impériales: tuğra, sultanî arma
Coercition: baskı gücü
Contenance rituelle: perkiz ayini
Compagnonage: zanaat kalfalığı

Complexe d'infériorité: aşağı olma kompleks
Chasseurs - collecteurs: toplayıcı - avcı
Contrainte sociale: sosyal baskı
Communication: haberleşme, bildirme
Consensus: bağdaşma
Commission: komisyon
Contagion sociale: sosyal bulaşma
Compurgatio: aynı
Coemptio: aynı
Conferratio: aynı
Commensalisme: ilgisiz komşuluk
Conflit: çatışma
Compétition: rekabet
Congénitale: doğuştan
Conversion: dönüş
Concentration: merkezleşme
Concentration industrielle: endüstri merkezleşmesi
Conquête: fetih
Conception virginale: bâkir - gebelik
Conception du monde: dünya görüşü
Commis - voyageur: gezgin tacir
Conduite: hareket tarzı
Convergence: bir merkezde toplanma
Compromis: uzlaşma
Client: azatlı
Concubinage: odalık alma
Communauté: Cemaat
Chômage: işsizlik
Chômeur: işsiz
Cognition, agnation'un karşısı: kandaşlık
Complexité: karmaşıklık
Complication: karmaşıklıklaşma
Corfrérie: ahilik, ihvanlık
Catharsis: boşalma
Confédération: konfederasyon
Conscience collective: kolektif şuur
Code: mecelle, kütük
Commerce: ticaret
Corporation: korporasyon, lonca
Complexe culturel: kültür kompleksi
Conseil National: Milli Şura (Kurultay)
Cohésion sociale: toplum kaynaşması
Consanguinité: birkandan-olma
Consummation: tüketim
Confident du prince: prensin mahremi, sırdaşı

Conte populaire: halk hikayesi
Contrat de mariage: evlenme sözleşmesi
Contrat social: toplum sözleşmesi
Compagnie: şirket
Coalition: parti uzlaşması
Communisme: komünistlik
Configuration culturelle: kültür şekillenmesi
Contrôle Social: toplum kontrolü
Conventionnalisme: itibarcılık
Communauté Universelle: ümmet
Commerce muet: sessiz ticaret
Commerce: ticaret
Condition sociale: toplum şartı
Congestion urbaine: şehir tıkanması
Conurbation: şehirler birleşmesi
Complémentarité: tamamlayıcılık
Combat: düğüş
Coopération: işbirliği
Contact culturel: kültür teması
Composition sociale: toplum terkibi
Continuité sociale: toplum sürekliliği
Converti: dönme
Corvée: angarya
Carriérisation: meslekleşme
Civilisation: uygarlık, medeniyet
Chevalier: sipahi, şövalye
Coutume: adet
Courtiser: aşıklaşma
Coopératives: kooperatifler
Courage: cesaret
Courant: akım, cereyan
Coopératives: kooperatifler
Cosmopolitisme: kozmopolitlik, dünya-hemşeriliği
Corps: heyet
Couche: tabaka
Coordination: düzenlenme
Compensation: ödeme
Couple: çift
Couronnement: taç giyme
Crédit: kredi, itibar
Crise: kriz, buhran
Criminologie: suçluluk ilmi (kriminoloji)
Crime: suç (cinayet)

Çriminalité: suçluluk
Crise juvénile: gençlik krizi
Criminel - né: doğuştan suçlu
Critique: eleştirme, tenkit, buhranlı
Croyance: inanç
Croissance: artma, çoğalma
Crise politique: siyasi buhran (kriz)
Crise économique: iktisadi buhran (kriz)
Culte des héros: kahramanlara tapınma
Chronique: kronik, yıllık
Conscience morale: ahlâk şuuru (vicdan)
Construction: kuruluş
Compétence: salâhiyet, yetki
Collaboration: işortaklığı
Concours: yarış
Concurrence: yarışma (rakabet)
Compatriote: yurtdaş
Contingence: zorunsuzluk
Combinat: kombine
Colonisation: sömürgeleştirme
Concentration des entreprises: teşebbüslerin merkezleşmesi
Confédération ouvrière: işçi konfederasyonu
Conjoncture: konjonktür
Constitution: Anayasa
Conseil Municipal: (şehir meclisi)
Comprador: komprador
Cultural Congerie: kültür yığını
Culture: kültür
Culte des morts: ölümlere tapınma
Culte des ancêtres: atalara tapınma
Charité: şefkat, dinî yardım, ihsan
Classe d'âge: yaş sınıfı
Créationisme: yaratıcılık
Cadastre: Kadastro
Capitulation: Kapitülasyon (borç köleliği)
Chambre de commerce: ticaret odası
Chambre des métiers: esnaf odası
Chronométrage: kronometraj, zaman ölçüsü
Conseil d'Etat: danıştay, devlet şurâsı
Complexe industriel: endüstri karması
Culture pattern: kültür temeli
Cycle institutionnel: kurum devresi
Culpabilité: suçluluk (mahkûmluk)

D

Darwinisme social: toplum darvenciligi
Dégradation: derece düşmesi
Décentralisation: merkezsizleşme
Découverte: keşif
Démographie: demografi, nüfus bilgisi
Dépopulation: nüfusun azalması
Déprolétarisation: proleterlikten çıkma
Dépendance sociale: toplum tabiligi
Depense: masraf
Densité sociale: sosyal yoğunluk
Dérivation: türeyiş
Dème: nahiye
Délit: suç
Délinquance: suçluluk
Déontologie: ödevler ilmi
Démocratie: demokrasi
Démagogie: çoğunluğa yaranma
Despotisme: despotluk, istibdat
Démonisme: demonculuk
Démon: demon
Déterminisme: gerekircilik, determinizm
Décadence: alçalma
Défendu: yasak
Destin: kader
Devoir: ödev, vazife
Dénivellement: seviye kaybı, seviye ayrımı
Désorganisation: organlaşma kaybı
Detrônnement: tahtdan düşme (düşürme)
Développement: gelişme
Dialecte: lehçe
Dialectique: diyalektik
Distribution des parts: payların bölünmesi
Diable: şeytan
Dieu: tanrı
Distance sociale: sosyal mesafe (sosyal uzaklık)
Diffus: yaygın
Diffusionisme: yayılıcılık
Dirigeants - dirigés: yönetenler, yönetilenler
Dime: dim, oşür
Discipline: disiplin, inzibat
Dictature: diktatörlük
Divorce: boşanma
Décombres: enkaz

Division du travail: işbölümü
Doctrine: doktrin
Domaine: saha
Douleur: acı
Différenciation: farklılaşma
Détérioration: bozulma
Depression: çöküntü, çökme
Dissémination: dağılma
Divinités Génératrices: cinsiyet tanrıları
Dominance: baskınlık
Dominance: tahakküm, baskılama
Domestique: eve ait (beyti)
Domicile: mesken
Distraction: dinlenme (eğlence)
Dressage: yetiştirme, yetiştirme
Discrimination: ayırdetme
Drapeau: sancak
Droit repressif: cezalayıcı hukuk
Droit des Notables: nüfuzluların hakkı
Droit divin: tanrısal hukuk
Droit coutumier: âdetler hukuku
Droit restitutif: düzeltici hukuk
Droit d'héritage: miras hakkı
Droits de l'Homme: insan hakları
Droits de travail: iş hukuku
Dot: çeyiz
Dynamique: dinamik
Dynamisme: dinamizm
Dynastie: hanedan
Dharma: darma

E

Ecologie: ekoloji
Ecriture: yazı
Elément de culture: kültür unsuru
Eglise: kilise
Echange: değişim
Elevage: hayvan besleme (hayvan yetiştirme)
Environnement: civar
Economie dirigée: güdümlü iktisat
Egalité: eşitlik
Economie: iktisat
Education: eğitim
Ecolier: okullu (öğrenci)
Ecclésiastique: ruhban sınıfına ait

Ecart: aralık
Energie sociale: toplum enerjisi
Eloge: öğme
Egoisme social: toplum benciliği
Egocentrisme: benmerkezcilik
Egotisme collectif: kolektif bencilik
Employeur: işveren
Employé: işalan (müstahdem)
Economie Politique: iktisat ilmi
Enlevement: kızkaçırma
Empire: imparatorluk
Endogamie: içten evlenme
Empereur: imparator, sultan, hakan
Echantillonnage: örnekleme
Enseignement: öğretim
Emulation: önegeçme gayreti
Enfer: cehennem, tamu
Economie fermée: kapalı iktisat
Elite: seçkin tabaka (seçkinler)
Enquête: anket
Enquête monographique: monografik anket
Entente industrielle: endüstri anlaşması
Epidémie sociale: toplum bulaşıcılığı
Epargne (caisse d'): biriktirme kasası
Ersatz: yerine konan (ikame)
Erotisme: eros'culuk
Endogamie: içten evlenme
Equilibre social: toplum dengesi
Ergotisme: ince eleme
Esotérisme: kapalıöğreti
Esclavage: kölelik
Esclave: köle
Emancipation: azatlık kazanma
Echanges internationaux: milletlerarası değişim
Emploi: kullanma
Emprunt: borç alma (istikraz)
Encycliques sociales: papanın tebliğleri
Enseignement professionnel: meslek eğitimi
Entreprise: teşebbüs
Entrepreneur: teşebbüscü (müteşebbis)
Eschatologie: Ahret bilgisi
Evolution culturelle: kültür evrimi
Esprit: ruh, tin
Evolutionnisme: evrimcilik
Evènement: vaka

Esprit gardien: koruyucu ruh
Eternisme: başsız ve sonsuzluk, ezeliyet-cilik
Ether: "esir"
Etat: devlet
Etatisme: devletecilik
État: tabaka, hal (orta halli)
Ethnologie: etnoloji
Ethnographie: etnografya
Ethnocentrisme: etnosantrizm
Etablissement: kuruluş
Ethnie (ethnique): kavim, halk, budun
Etats marginaux: kenarda kalan
Extra - groupal: zümre - dışı
Expulsion: koğma
Excommunication: aforoz
Extrême - droite: aşırı sağ
Extrême - gauche: aşırı - sol
Exogamie: dıştan evlenme
Exode: tanı göç
Extase: vecd
Explication: izah, açıklama
Exemple: örnek, misâl

F

Faim: açlık
Famille: aile
Fatalité: alın yazısı
Famille patriarcale: bababuyruklu aile
Famille paternelle: babadirlıklı aile
Famille indivise: bölünmez aile
Fabrique (usine): fabrika
Fabrication: imâl
(Fabriqué: imâledilmiş)
Fabrique: imâlathane (fabrika)
Fakirisme: fakirizm (hint inancı)
Fascisme (fachisme): faşizm
Fanatisme: taassup (fanatizm), inanca saplanma
Féodalité: derebeylik (feodallik)
Fédéralisme: federallik
Féminisme: feminizm
Féodalisme: feodalizm (feodallik sistemi)
Fétichisme: fetişizm
Festin rituel: mensuk bayramı
Faste (Néfasté): uğurlu, uğursuz
Fée: peri
Facteur: faktör

Fête: bayram

Flagellation: kırbaçlanma, falaka

Famille taisible: igreti aile

Field Work: alan araştırması

Fief: fiyef

Famille établie: yerleşmiş (oturmuş) aile

Famille syndiasmique: sindiasmik aile

Finalité: gayelilik

Fiscalité: vergi - alma sistemi

Fiction: varsayma [hypothèse'için bu kelimeyi kullanmıyoruz]

Fiction juridique: hukukî varsayma

Fluidité: akıcılık

Fiançailles: nişanlanma

Fiancé - fiancée: nişanlı oğlan, nişanlı kız

Fabulation: masal uydurma

Flatteerie: öğme, dalkavukluk

Forçat: prangalı, kürek mahkûmu

Folklore: folklor

Foi: inanç

Formariage: serfin başka sınıftan evlenmesi

Formalisme juridique: hukukî şekilcilik

Forteresse: kale

Foule: kalabalık

Foyer: ocak

Famille souche: kök-aile

Fondation pieuse: vakıf

Fonctionnement: işleme

Fonctionnaire: memur, görevli

Fonctionnarisme: memurlar yönetimi

Fonctionnalisme: görevcilik, fonksiyoncu teori

Fertilité: verimlilik

Formalisme: şekilcilik

Freudisme: freud'culuk

Fraternité: ahilik, fütüvvet, kardeşlik

Frustration: itilip - kalma, mahrumluk

Frère aîné: büyük erkek kardeş

Foire: panayır

l'ormalité: kurala uyma

l'raction de classe: sınıf bölümü

Fusion: erime

Funérailles: cenaze merasimi, ölüm töreni

F. ubourg: foburg

G

Gage: rehin

Garçon (domestique): hizmetçi çocuk

Gaspillage: yağma

Gang (gangster): çete

Gendarme: jandarma

Genre de vie: hayat tarzı (yaşayış biçimi)

Gens: "jens", ilkçağ sitesinde

Géographie Humaine: beşerî coğrafya

Gestalt: bünye, şekil, geştalt

Gerilla: iç savaş

Gérontocratie: yaşlılar yönetimi

Géomancie: falıcılık, remil

Geisteswissenschaften: manevî ilimler

Généalogie: nesep, tomar

Gnosticisme: âriflik

Gnostique: ârif

Gnosis: irfan

Géopolitique: geopolitik

Gouvernement: hükûmet

Groupe: zümre

Graphique: grafik

Goupement: zümre

Groupe de consanguinité: kandaşlık zümresi

Groupe d'âge: yaş zümresi

Gironticide: yaşlıları öldürme

Girontocratie: yaşlılar yönetimi

Graphologie: grafoloji, yazı karakter bilgisi

Grade: derece

Graduation: dereceleme

Grade intellectuel: okumuşluk derecesi

Groupe d'enfants: çocuk zümresi

Graduation sociale: sosyal derecelenme

Groupe dispersé: dağınık zümre

Groupe secondaire: ikinci zümre

Groupes premières: ilk zümreler

Guerre: savaş

Guelfe: İtalya'da bir parti

Guerre sainte: kutsal savaş

Grève: grev

Ghetto: getto, yohudi mahallesi

Gilde: gild

Guillotine: giyotin

Gynécocratie: kadınlar yönetimi

Gynécée: harem

H

Hameau: oba
Hansé: hanze
Hanséatique: hanze birliğı
Habitude sociale: toplum alışkanlığı
 (toplum melekesi)
Habitation: mesken, barınak
Hagiographie: crenlerin hayatı
Héroisme: kahramanlık
Héraldique: tarihi silâhlar ilmi
Héros: kahraman
Hermaphroditisme: ikicinslilik
Hérédité (héréditaire): soydan gelen
 (soydan gelme)
Hérésie: müşriklik
Héritage: miras
Head Hunting: kafa avcılığı
Hepatoscopie: karacigere bakma falı
Hétérogène: ayrıcinsten
Hétérogénéité: ayrıcinstenlik
Hétérogamie: ayrısoydan evlenme
Hiérarchie: hiyerarşi, mertebelilik
Hiératique: ruhanî sınıf
Historisme: tarihçi görüşü
Historicisme: tarihi açıklama görüşü
Hiérocraie: ahreteğöre yönetim
Hétéronomie: özerksizlik
Homme d'Etat: devlet adamı
Homicide: adam öldürme
Homogénéité: bircinstenlik
Homosexualité: aynıcinse eğilim
Homogamie: aynıcinse evlenme
Honneur: şeref
Horde: sürü
Hôtel: konak
Hospitalité: konukseverlik
Humanisme: insançılık
Humanitarisme: insanıyetçilik
Humain: insani
Humanités: insanlık, insani kültür
Hygiène sociale: toplum sağlığı
Hymne: ilâhî
Hypergamie: çok aşırı evlilik

I

Iconoclastie: putkırıcılık
Idole: put

Idolatrie: putatapıcılık
Idéal: ideal, ülkü
Idéalisme Idéalisation: idealism, idealleş-
 tirme
Idéologie: ideoloji
Idéogramme: ideogram
Idiome: ağız, şive
Illégal: kanun - dışı
Illicite: meşru - dışı
Imposture: aldatma (igfâl)
Impôt: vergi
Impôt forcé: zorlama vergi
Impôt des non musulmans: haraç, cizye
Immigration: dışı göç
Impérialisme: emperyalism, imparatorluk
 kurma akımı
Impersonnalité: kişilik yokluğu
Impersonnalisme: kişisizcilik
Inceste: fücur
Individu: fert
Individualisme: fertcilik
Individualisation: fertleştirme
Inflation: paranın düşmesi
Infidélité: sadâkatsizlik
Inconscient collectif: kolektif dışsuur
Industrie: endüstri (sanayi)
Industrialisation: endustricilik
Intérêt: çıkar, kâr, ilgi
Inértie: süredurum (atalet)
Imitation: taklit
Immobilité sociale: sosyal hareketsizlik
Incendie: yangın
Incantation: büyüleme
Indigène: yerli halk
Instinct grégaire (grégarisme): zümre iç-
 güdüsü
Identification: aynılaştırma
Indépendance: bağımsızlık
Inégalité: eşitsizlik
Infanticide: çocuk öldürme (ve'id)
Institutions primaires: ilk kurumlar
Institution secondaire: ikinci kurum
Interpénénatration: karşılıklı nüfuz
Inculturation: kültüralma
Indétérminisme: gereksizlik, indetermi-
 nism
Injuste (juste): haksız (haklı)

Inféodation: toprağı timara vermek
Inquiétude: huzursuzluk
Instrument: âlet
Infrastructure: alt - bünye
Insurrection: ayaklanma, isyan
Institution de l'Etat: devlet kurumu
Ironie: alayetme (istihza)
Intellectuel: okumuş, aydın, münevver
Isolement: yalnızlık
Isolation: yalnızbırakma
Interdiction: yasak etme
Insociabilité: topluma aykırılık
Intégration: bütünleşme
Interdépendance: karşılıklı bağıllık
Invasion: istilâ
Invention: icat
Invocation: tanrıya yalvarma (münacaat)
Introversion: içe dönme
Interrogation: soruşturma
Interventionnisme: müdahalecilik, karışıcılık
Investissement: yatırım
Intégrisme: bütüncülük
Internationale ouvrière: işçi enternasyonalı
Internationale syndicale: sendika enternasyonalı
Itinéraire: gezi yolu

J

Jeu: oyun
Jeun: oruç
Jeunesse: gençlik
Javelot: çevgân
Juge religieux: kadı, dinî yargıç
Jurisprudence: mahkeme usulü (fetva)
Jurisdiction: hüküm gücü
Jurisconsulte: hüküm - veren, hüküm danışmanı
Juste: haklı, âdil
Justesse: doğruluk
Justice: âdillik, adalet
Juif: yahudi (musevi)
Jubilée: anma töreni

K

Kibbouth: aynı
Kolkhoze: aynı

L

Lapidation: recim, taş tutma
Laïcisme: laiklik görüşü
Laïcité: laiklik
Législation: kanun kurma (şeriat)
Légalité: kanunluluk
Légitime: şer'i (meşru)
Légende: efsane
Levirat: levirat
Latifundia: aynı (büyük toprak mülkleri)
Langage: lisan
Langue: dil
Les pairs: çiftler
Lieu festival: bayram yeri
Lignage: nesil, nesep
Libre - échange: hür - değişim
Libre - échangisme: hür - değişimcilik
Libéralisme: liberalizm
Libération: kurtuluş
Liberté: hürriyet, hürriyet
Linguistique: dil ilmi (linguistik)
Liturgie: dinî tören
Lendemain des nocces: düğünün ertesi (paça günü)

Libido: cinsî ilgi
Ligue: uzlaşanlar
Leadership: liderlik
Loge: lonca
Long habitat: uzun ev
Loi des trois états: üç hal kanunu
Loi: kanun
Loterie: piyango
Lutte des classes: sınıf mücadelesi
Lutte des races: ırklar mücadelesi
Licence: lisans
Localisation: yere yerleştirme
Loisir: boş - zaman

M

Machinisme (maşinizm): makineli iktisat sistemi
Marché: pazar
Marché commun: ortak pazar
Magie: sihir
Magicien: sihirbaz
Maitre: usta (Contre - maitre: usta başı)

Maîtrise: ustalık
Maison conjugale: ana - baba evi
Marchandise: mal
Mariage: evlenme
Mariage civil: medenî evlenme
Mariage religieux: dinî nikâh
Mana: mana
Marxisme: marx'çılık
Marginalisme: enson fayda teorisi
Mariage par achat: satın almalı evlenme
Masse: yığın
Machine: makine
Matérialisme historique: tarihî maddecilik
Marginalité culturelle: kültür kenarında kalma
Masque (persona): maske
Marché de monnaie: para borsası
Mari de la soeur: bacanak
Manie: düşkünlük
Maturité: olgunluk
Matriarcat: anabuyruğu
Matronymie: ana evinde olmak
Marilinéarité: anasoyluluk
Matrilocalité: ana yerliliği
Matridème: analık nahiyesi
Mausolée: türbe
Mauvaise augure: kötüye yormak
Métropole: metropol: ana - şehir
Métempsychose: kalıp değiştirme (tenasuh)
Médecin - féticheur: büyücü hekim
Méthode comparative: karşılaştırmalı metod
Mentalité primitive: ilkel düşünce (iptidai zihniyet)
Messianisme: mesihcilik
Métabolisme social: toplum metabobisması
Métissage: melezleşme
Metis: melez
Mercator: merkator
Mercantilisme: merkantilizm
Méthode historique: tarihî metod
Médaille: madalyon
Médréssé: medrese
Métayage: ortaklık, yarıcılık
Mérite: meziyet, liyakat

Méthode statistique: statistik metodu
Mercenaire: ücretli asker
Mentalité logique: mantıklı görüş
Mentalité pré - logique: mantık - öncesi görüş
Mentalité hyperlogique: mantık - sonrası görüş
Minorité: azınlık
Majorité: çoğunluk
Migration: göç
Migration interne: iç göçü
Migration du travail: iş göçü
Mixture: karışma (karışım)
Mir: ortak mülklü köy (eski Rusya'da)
Miracle: mucize
Milice: sivil ordu
Milieu: ortam, çevre
Miting (meeting): miting
Milling:
Microsociologie: küçük zümreler sosyolojisi
Macrosociologie: büyük zümreler sosyolojisi
Militarisme: askerlik egemenliği
Misonéisme: dışı yadırgama
Mécanographie: mekanografi
Médiane: medyan
Morale: ahlâk
Moralisme: ahlâkçılık
Mobilité: hareketlilik
Morbidité: marazilik
Monographie: monografi
Mode: tarz, moda
Moderne: çağdaş, modern
Morphologie sociale: sosyal morfoloji
Mobung: klan büyücüsü
Mortalité: ölümlülük nisbeti
Mouvement réactionnaire: gerici hareket
Monastère: manastır
Monopole: tekel, inhisar
Modèle (pattern): örnek
Mobile: saik
Monarchie: monarşi
Moyens de production: üretim araçları
Monogamie: tekevlilik
Malthusianisme: malthus'culuk
Moitié (Phratrie): yarım, fratri
Motif: saik (motivation)

Moeurs et coutume: örf ve âdet

Musée: müze

Musique: müzik, musiki

Mutualisme: karşılıklı ilgi

Municipium: serbest şehir

Municipalité: belediye

Musique folklorique: folklor müziği

Mythe: mitos

Mythologie: mitoloji

Mystique: mistik

Mysticisme: mistisizm

Monnaie: para

N

Nazisme: alman totaliterliği

Nation: millet

Nationalisme: milliyetçilik

National socialisme: (alman sosyalismi)

Nationalisation: devletleştirme

Naturisme: tabiat dini

Naturalisme: tabiatçılık

Nature Humaine: insan tabiatı

Natalité: doğumluluk

Nativisme: doğuştanlık

Néophyte: mürid

Néolithique: cilâli - taş devri

Népotisme: akrabayı kayırma

Néolocalité: yeni yerleşme

Nécessité sociale: sosyal zorunluluk, toplum zarureti

Niveau: seviye

Niveau de vie: hayat seviyesi

Nome: eski Mısır kasabası

Nominalisme: isimcilik

Nombre sacré: kutsal sayı

Normatif: normatif, norma ait

Normalité: normallik

Norme: norm, kural

Normal: normal

Non - socialisé: toplumlaşmamış

Non - social: topluma ait olmayan

Noblesse: asillik

Notions civiques: yurtdaşıklık bilgisi

Nuptialité: evlenirlik

Non - différencié: farklılaşmamış

Numismatique: eski paralar ilmi (mes-kükât)

O

Occidentalisme: batıcılık

Occidentalisation: batılılaşma

Objectivation: objeleşme, objeleştirme

Offre et demande: sürüm ve istek

Oligarchie: oligarşi

Obligation: yükümlülük

Oligopole: dar veya sınırlı tekel

Objectivité: objektiflik

Optimum: yeter derece

Option: seçmeye bağ

Opulence: bolluk, bereket

Opinion: kanaat, sanı

Opinion Publique: kamu sanısı, umumî efkâr

Oppression: baskı yapmak

Onamotopée: sesle anlam ilgisi

Oracle: kâhin

Ordalie: sıhri ceza tarzı

Organisation: organlaşma, teşkilât, örgüt

Organisme: organizma, uzviyet

Organicisme: organizmcilik

Ordre social: sosyal düzen

Orgie: taşkınca eğlence

Organisation du travail: iş organizasyonu

Orientation: yöntem

Organisation professionnelle: meslek organizasyonu (teşkilâtı)

Orientation Professionnelle: meslek yöntemi

Orientalisme: şarkiyatçılık

Ouverture: açılış

Ouvrier: işçi

Ostracisme: toplumdan çıkarma

Ossification: kemikleşme

Ouvrier d'agriculture: tarım işçisi (zi-raat işçisi), rençber

P

Pater familias: aile başkanı

Paléosociologie: tarihöncesi sosyolojisi

Palais: saray

Parlement: parlamento

Pacte: ahitleşme (muahede)

Panique: bozgun

Parenté: akrabalık

Patrilinéarité: baba soyluluk

Patrilocalité: baba yerinde kalmak
Patronymie: baba sanlılığı
Patriarcat: bababuyruğu
Parricide: baba öldürme
Paix: barış
Paupérisme: fakirlik
Palier en profondeur: derinliğine katlar
Parenté maternelle: ana soyu akrabalık
Panthéisme: heptanrıcılık, vahdeti vücud
Participation: katılma, iştirâk
Paradoxe: paradoks
Paria: parya
Parola (mot d'ordre): parola, slogan
Patrona: kalyon kaptanı
Parlementarisme: parlamentolu yönetim
Parti politique: siyasî parti
Parallélisme: paralellik
Patridème: babalık nahiyesi
Patrimonialisme: babasoyluluğu
Paternalisme: vasilik iddiası
Patronage: patronluk
Pathologie: patoloji, marazî bilgisi
Patrie: yurt, vatan
Patrimoine: mülk
Patristique (Patrologie): kilise babaları,
 Abâi - kinisâiyye
Parti droite: sağcı parti
Parti gauche: solcu parti
Pauvreté: fakirlik
Patriotisme: yurtseverlik, yurtkoruyucu-
 luk
Paléolithique: yontmataş devri
Pattern: model
Paradis: cennet, uçmak
Pêche: balık avı
Pacifisme: barışçılık
Pression: basınç
Presse: basın
Présidence: başkanlık
Période: devir
Pédagogie: pedagoji
Présage: falcılık (tefe'ül)
Péché: günah
Pélérinage: hac
Patois: köylü ağzı
Pénurie: kıtlık
Prélogique: mantık - öncesi
Persona (masque): maske

Prévision: öngörüş
Prédiction: öndeyiş
Prénotion: peşin - fikir
Péjugé: peşin hüküm
Personne: kişi
Personnalité: kişilik
Personnalisme: kişicilik
Peuples chasseurs: avcı kavimler
Peuple: halk, kavim
Pessimisme: kötümserlik, karamsarlık,
 bedbinlik
Parenté classificatrice: sınıflayıcı akra-
 balık
Pick - poket: yankesici
Planification: planlama, planlaştırma
Planning: plan sistemi
Ploutocratie: zenginler yönetimi
Perversion: sapıklık
Pluralisme: çokculuk
Plus - value: artık - değer
Phénoménologie: fenomenoloji
Plébiscite: kamu oyuna başvurma
Petite ville: küçük şehir, kasaba şehir
Place publique: halk meydanı, büyük
 meydan
Phratrie: fratri
Physique sociale: sosyal fizik
Polysegmentaire: çok - parçalılık
Polygamie: çokevlenme
Polygynie: çok - karıllık
Polyandrie: çok - kocalılık
Polythéisme: çok - tanrıcılık
Police State: polis - devleti
Politique: siyaset
Phase: safha
Potlatch: potlaç
Pré - littéraire: yazıdan önce
Prière: dua
Production: üretim, istihsal
Prix: fiat
Projet: proje
Propriété héréditaire: soydangelen mülk
Propriété foncière: toprak mülkü
Prix de fiancée: nişanlılık bedeli
Population: nüfus
Pirauru: kolektif evlenme sistemi
Propriété privée: özel mülk, hususî mül-
 kiyet

Privilège: imtiyaz, özel hak
Patente: patenta
Pouvoir: iktidar, siyasî güc
Prophète: peygamber, yalavaç
Pranga: pranga
Prestige: icaz, çekme gücü
Prison: hapisane, cezaevi
Primauté: ilk - olma
Primogéniture: büyük oğlum önceliği
Priorité: öncelik
Prostitution: fuhuş
Progrès: ilerleme, terakki
Progressisme: terakkicilik
Provocateur: kışkırtıcı
Providence: tanrı kayırması, inayet
Providentiel: tanrı - kayırcılığı
Prolétariat: proletarya, işçi sınıfı
Prolétarisation: proleterleşme
Propagande: propaganda
Province: eyalet
Processus: süreç, vaka zinciri
(Es. türk. yanlış olarak: vetire)
Procureur général: savcı, (müddei-i umumi)
Professions libérales: serbest meslekler
Prohibition: yasak etme (yasak edileme)
Probité intellectuelle: fikir ahlâkı
Propitiation: Kötü ruhlara karşı korunma ayini
Propitier: kötü ruhları kaçırmak
Pratique: pratik, uygulama
Pratique religieuse: ibadet (dini uygulama)
Prospective: geleceğin incelenmesi
Polarisation: kutuplaşma
Protectionnisme: koruyuculuk, himayecilik
Panel: açık oturum
Psychologie collective: kolektif psikoloji
Psychologie sociale: sosyal psikoloji
Possession: cin - çarpması
Possédé: cin çarpmış
Psittacisme: papağanlık
Psychanalyse: psikanaliz
Psychotechnie: psikotekni
Psychologisme: psikolojiyle açıklama akımı
Pyramide d'âge: yaş piramidi

Punualua: Aynı
Publicité: kamuya yayılma, tanınma
Politique économique: iktisadî siyaset
Petite industrie: küçük endüstri

Q

Qualification professionnelle: meslek niteliği kazanma
Qualité: nitelik, kalite

R

Race: ırk
Racisme: ırkçılık
Rationalisation: aklılaşma
Rapprochement: yaklaştırma
Rabat: çöl kalesi (boş göçebe kalesi)
Rapt: kız kaçırma
Radicalisme: köktencilik, radikalizm
Révolte militaire: askerî ihtilâl
République: Cumhuriyet
Refoulement: itilme
Reproduction: tekrar üretim, (sanat: kopyalar çıkarma)
Réforme agraire: tarım reformu (ziraat reformu)
Récompense: ödül (mükâfat)
Rémunération: ücret, ödül
Réalisme: realism
Régime représentatif: temsil rejimi
Réunion: toplantı
Résistance: dayanma (mukavemet)
Régressif: geriye gidici
Relationisme: ilişkicilik
Résurrection: yeniden doğma
Réfugiés: sığınanlar
Répartition des productions: üretimin bölünüşü
Révolution: devrim (inkılâb, ihtilâl)
Religion: din
Régie: tekel, inhisar
Responsabilité: sorumluluk
Résidu: tortu
Referendum: referandum, araçsız seçim
Règlement: tüzük, nizamname
Régistre: sicil, kütük
Recherche opérationnelle: işlemlî araştırma

Recensement: nüfus sayımı
Réarmement moral: manevî silahlanma
Réadaptation: yeniden uyma (yeniden in-
tibak)
Rentabilité: gelir getirebilme
Rente: gelir
Rendement: verim
Revenu: irat
Rentier: gelirli
Rite: ayin
Rituel: ayine ait
Rite d'Initiation: topluma giriş ayini
Rite de passage: geçiş ayini
Ritualisme: ayinçilik görüşü
Rite de communion: birleşme ayini
Richesse: zenginlik, baylık
Rôle social: sosyal rol
Roi: kral
Rituel mimétique: taklidli ayin
Romantisme: romantizm
Royaume: krallık
Rythme social: toplum ritmi (sosyal
ritm)
Rythme saisonnier: mevsim ritmi
Routine: pratik maharet, görenek

S

Salaire: gündelik
Salariat: gündelikçilik
Salarié: gündelikçi
Saint: eren, veli, aziz
Sainteté: erenlik, velilik, azizlik
Sanction: yaptırıcı güç
Sage: bilge (hakim)
Sagesse: bilgelik (hikmet)
Sacré: kutsal
Sacrilège: kutsalı çiğneme
Sacrifice: kurban
Sécurité sociale: sosyal sigorta
Selection professionnelle: meslek seçkin-
leşmesi
Service Public: kamu hizmeti
Service social: sosyal hizmet
Sexologie: cinsiyet ilmi
Sabotage: ayak direnme (işçi hayatında)
Science Sociale: toplum ilmi
Scandale: sürçme

(Ssander fiilinden) gündelik anl.: rezalet
Science des moeurs: âdetler ilmi
Sécularisation: dünyalaştırma (dünyalaş-
ma)
Satan: şeytan
Sauvagerie: vahşilik
Sédentaire: yerlilik
Sépulcre d'un saint: bir erenin türbesi
Sentiment social: sosyal duygu, toplum
duygusu
Salutation: selamlaşma
Self government: kendi başına yönetim
Servage (serf): serflik, toprak köleliği
Siedlung: yerleşme
Signification: belirtiş, işaretleme, anlam
Signe: belirti, işaret
Situational approach: yaklaşıma durumu
Secte: mezhep
Sens commun: ortak duyu
Sanctuaire: mihrap
Segmentation: parçalılık
Sélection: seçkinleşme
Ségrégation: bölünme, bütünden ayrılma
Solidarisme: dayanışmacılık (tesanütcü-
lük)
Solidarité professionnelle: meslek daya-
nışması
Schémas: şema
Sociolatrie: topluma tapınma
Socialisation: toplumlaşma, sosyalleşme
Secousse: sarsılma
Sociologie appliquée: uygulanmış sosyoloji
Sociologie formelle: şekilei sosyoloji
Sociologie coloniale: sömürge sosyolojisi
Sociologie des classes: sınıflar sosyolojisi
Sociologie de la guerre: savaş sosyolojisi
Sociologie politique: siyasî sosyoloji
Sociologie économique: iktisadî sosyoloji
Sociologie de l'art: sanat sosyolojisi
Sociologie religieuse: din sosyolojisi
Sociologie juridique: hukuk sosyolojisi
Sociologie de la connaissance: bilgi sos-
yolojisi
Sociologie du langage: dil sosyolojisi
Sociologie électorale: seçim sosyolojisi
Sociétés animales: hayvan toplumları
Sociologie rurale: köy sosyolojisi
Sociologie urbaine: şehir sosyolojisi

Sociologie relationnelle: ilişkiler sosyolojisi
Sociologie génétique: genetik sosyoloji
Solde: askere verilen ücret
Soldat volontaire: gönüllü asker
Sodomie: cinsi sapıklık
Souiller: kirletmek
Sondage: sondaj
Sociologisme: sosyoloji ile açıklama eğilimi
Socialisme: sosyalizm
Sovnakhoze: aynı
Souveraineté: egemenlik, hakimiyet
Sociologie de l'Education: eğitim sosyolojisi
Sport: spor
Style: stil, üslup
Social survey: toplum koruma
Sociabilité: toplumlaşabilirlik
Sociotype: toplum tipi
Spécifique: neve vergi (türsel)
Spéculation: ihtikâr, soyut düşünce
Slogan: kamu sanusını harekete getiren cümleler
Statistique: statistik
Stratification: tabakalaşma
Schémas de concept: kavram şeması
Spontanéité: kendiliğindenlik
Spécialisation: uzmanlaşma, özelleşme
Statut social: toplum statüsü
Stabilité sociale: sosyal dengelilik
Stéréotype: sıradan tip
Sorcier: büyücü
Sorcellerie: büyücülük
Surproduction: aşırı üretim
Supériorité: üstünlük
Supposition: varsayma
Sur-homme: üstün - insan
Sublimation: yücelme (yüceltme)
Surnaturel: tabiat - üstü
Subjectivisme: subjektiflik akımı (sübjektivizm)
Subjectivité: sübjektiflik
Superstition: yanlış - inanç
Subdivision: altbölüm
Subconscient social: toplum altsuuru
Suppléant: yerini tutan
Structure segmentaire: parçalı bünye

Suffrage universel: genel seçim
Symbiose: hayat - birliği
Synérgie: birleşik enerji
Synchronisme: zamanbirliği
Syndicat des ouvriers: işçiler sendikası
Survivance (survival): kalıntı, arta - - kalan (peşinde)
Suicide: kendini öldürme (intihar)
Symbole: sembol
Symbolisation: sembolleştirme
Symbolisme: sembolizm
Syncretisme: uzlaştırmacılık
Surnom: lakap, mahles
Syndicalisme: sendikacılık
Stratégie: strateji, tâbiye

T

Tabou: tabu
Tatouage: dağlama (veşm)
Tabou nominal: isim tabusu
Travail manuel: el emeği
Talion: kısas
Talisman: tılsım
Technocratie: teknokrasi
Technique: teknik
Tendance: eğilim
Tension: gerilme
Travaillisme: iş-organlaşması çıkışı
Travail: iş, emek
Taylorisme: taylorculuk
Théocratie: tanrısal yönetim (dinî devlet)
Temple: tapınak
Temps de Tobie: tobia zamanı, cinsî perhiz
Tamissage: elekten geçirme
Tradition: gelenek (an'ane)
Traditionnalisme: gelenekçilik
Technologie: teknoloji
Technicien: teknisyen, teknikci
Tenue: kılık (kıyafet)
Taxe: nerh
Technonymie: teknik adlılığı
Totémisme: totemcilik
Totem: totem
Totalitarisme: bütüncü devlet (totalitarizm)

Transhumance: yarı göçebelik
Transit: transit
Transport: ulaştırma
Trafic: trafik
Toyonisme: toyonculuk
Torture: işkence
Tribunal: mahkeme
Traitement: maaş, aylık
Trust: tröst
Tribu: kabîle
Troubadour (Trouvère): aşık, ozan
Type de culture: kültür tipi
Typification: tipleştirme
Type social figé: donmuş toplum tipi
Type idéal: ideal tip

U

Unicité: teklik, biriciklik
Universalisme: evrensellik
Usine: fabrika, imalâthane
Usage: kullanma
Utopie: ütopya, boş hayal
Ultimogéniture: küçük oğlun üstünlüğü
Urbanisme: şehircilik
Urbanisation: şehirleşme
Unilinéarité: teksoyluluk

V

Variante: çeşit
Valorisation: değerverme
Valeur: değer
Validité: geçerlik
Vendetta: kişisel öcalma
Verbalisme: kelimecilik (boş kelimecilik)
Ville: şehir
Ville - satellite: uydu - şehir
Vice: kötülük, düşüklük
Vindict: kişisel öcalma
Vilain: âdi (şehirli)
Vieillesse: yaşlılık
Vieillessement: yaşlanma
Village: köy
Volume social: sosyal hacim
Vote: oy
Violence injuste: haksız şiddet
Villégiature: yazlık ev, köşk
Voisinage: komşuluk

X

Xénophobie: yabancı korkusu

Z

Zône monétaire: para havzası
Zône de salaire: ücret havzası
Zadrouga: zadruga

KONU ENDEKSİ

1. Din Terimleri

Ahret: l'autre monde, l'Au-delà (Ahiret)
Allah: Dieu
Adak: promesse à un saint
A'raf: Purgatoire
Atalara tapınma: culte des ancêtres
Ad tabusu: tabou nominal
Aforoz: excommunication
Bakıcı-hekim: médecin - sorcier
Büyücü: sorcier
Bağırsak falı: aruspication
Beden değiştirme: métempsychose
Cenaze töreni: funérailles
Cami: mosquée
Cennet: paradis (uçmak)
Cehennem: enfer (tamu)
Ceza günü: jugement dernier (kıyamet, ruzi ceza)
Cemaat: communauté
Çoktanrıcılık: polythéisme
Çoktabirtanrıcılık: hénouthéisme
Çile: Pénitence
Çilehane: cellule pénitentielle
Çan: Cloche de l'église
Din: religion
Dindar: religieux
Dinsiz: irreligieux
Ezan: Appl à la prière
Eren: veli, aziz, saint
Fetiş: fétiche
Fetişçilik: fétichisme
Halifelik: califat
İntişiyuma: intichiuma
Fetva: dinî hukuk kararı (İslâm)
Fakih: dinî hukuk adamı (İsl.)
Fıkıh: droit dirin
Fütüvvet: confrérie (İslâm)
Günah: péché
Hac: pèlerinage

Haç: croix
Hatib: prédicatur de la mosque
Heptanrıcılık: panthéisme
İbadet: adoration
İkitanrıcılık: dualisme
İman: foi
İnanç: croyance
İnsanatapınma: anthropolatrie
İmam: le chef religieux, le chef de la prière
Kible: direction de la prière
Kilise: église (kinisâ)
Kâbe: centre religieux de l'Islam (à la Mecque)
Kutsal: sacré, (mukaddes)
Kurban: sacrifice
Keramet: charisme
Keramete ait: charismatique
Mucize: miracle
Ölüm ayini: culte des morts
Remil: géomancie
Şeriat: législation religieuse
Tılsım: talisman
Totem: totem
Tütsü: propitiation
Tütsülemek: propitier
Melek: ange
Mahşer: jugement dernier
Mescid: petite mosquée
Mezin (muezzin): celui qui appelle à la prière
Minare: minaret, la tour pour l'appel à la prière
Mihrab: autel (namaz yönü)
Minber: estrade
Namaz: prière (salat)
Oruç: jeun (savm)
Şeytan: diable, satan
Tekke: couvent (zaviye, hânkah)
Tesbih: Allah adını zikr etmek (zikr'de

kullanılan alet) chapelet
Tapınmak: adoration (ibadet)
Tapınak: temple (mâbed)
Totencilik: totémisme
Tektanrıcılık: monothéisme (vahdaniyet)
Tabiattanrıcılığı: déisme
Tabiat dini: religion naturelle
Tabiatatapınma: naturisme
Tanrısızlık: athéisme (ilhad)
Türbe: mausolée
Vâiz: camî'de vaiz veren (prédicateur)
Veli: saint (eren, aziz)
Rahib: prêtre, papas
Ruhban: clergé (rahiplik)
Yatır: le tombeau d'un saint
Yıldıza tapma: astrolatrie
Zikr: Invocation des noms de Dieu
Zaviye: tekke (couvent)
Zekât: dime ammonnière de % 2,5
Zangoç: prêtre
Zühd: ascétisme
Zahidlik: ascèse
Zahid: ascète
Zebani: les gens qui font la torture à l'enfer

2. Şehir terimleri

Asma köprü: pont suspendu
Araba vapuru: ferry - boat
Arsa: terrain
Afiş: affiche
Alış - veriş: marchandage
Apartıman: appartements
Banliyö: banlieue
Belediye: municipalité
Belediye başkanı: maire
Belediye meclisi: conseil municipal
Bekçi: garde champêtre
Burg: bourg
Burç: bastion, tour d'un chateau
Bucak: commune
Bourgades: les villages d'un Bourg
Cadde: avenue
Cıvar: environnement
Çarşı: bazar
Dışkent: faubourg
Durak: arrêt
Dükkan: boutique

Dış mahalle: varoche
Ev: maison
Eşraf: les notables
Hal: Halle
Halk: peuple
İstimlâk: appropriation
İşçi mahallesi: quartier des ouvriers
İçkale: citadelle
İstasyon: station
Kale: forteresse
Komşuluk: voisinage
Kasaba: petite ville
Kaldırım: trottoir, pavé
Kapan: Halle
Kapalı çarşı: bazar couvert
Köşk: maison de banlieue (villégiature)
Köprü: pont
Liman: port
Mağaza: magasin
Mahalle: quartier
Metro (yeraltı yolu): tüncl (métropolitain)
Meydan: place publique
Merkator: mercator
Nüfus hareketi: mouv. de population
Ocak: foyer
Opera: opéra
Orta tabaka: classe moyenne
Panayır: foire
Piyasa: marché
Plaj: plage
Pasaj: passage
Pazar: marché
Pazarlık: marchandage
Radyo: radio
Rekabet merkezi: centre de concurrence
Site: cité (medine)
Seçkinler: élite (güzideler)
Sokak: la rue
Şehir: la ville (kent)
Şehir merkezi: centre urbain
Şehir sosyolojisi: sociologie urbaine
Şehircilik: urbanisme
Şehir genişlemesi: extension urbaine
Şehir yerdeğiştirmesi: déplacement urbain
Şehirleşme: urbanisation

Şehir tıkanması: congestion urbaine
Şehirbirleşmesi: conurbation
Trafik: trafic
Trafik kazası: accident de trafic
Taşınma: déménagement
Televizyon: télévision
Tersane: arsenal
Transit: transit
Tiyatro: théâtre
Taşıt aracı: moyens de transport
Uydu şehir: ville satellite
Ulaştırma: transport
Yerleşme: établissement
Yerli: sédentaire
Yabancı: étranger
Yalı: maison sur le rivage

3. İktisat terimleri

Atölye: atelier
Artık - değer: plus - value
Ayak direnme: sabotage
Abilik: compagnonage
Aşırı - üretim: surproduction
Alış veriş: marchandage
Alıcı: acheteur
Anamal: capital (sermaye)
Avcılık: deniz avı (la pêche) kara avı (la chasse)
Açık pazar: marché ouvert
Bahçivanlık: puériculture
Balıkçılık: pêche
Banka: banque
Borsa: bourse
Büyük endüstri: grande industrie
Çobanlık: élevage
Çiftçilik: agriculture
Çırak: apprenti
Çıraklık: apprentissage
Dağıtım merkezi: centre de distribution
Depo: dépôt
Dolaşım: circulation
Değişim: échange
Endüstri: industrie
Ev üretimi: production domestique
Esnaf birliği: corporation
Esnaf odaları: chambres des artisans
Endüstrileşme: industrialisation
Endüstri havzası: aire d'industrialisation

Esham: actions (tek: sehim)
El-emeği: main d'œuvre
Fayda: intérêt
Fiat: prix
Fütüvvet: compagnonage
Fabrika: usine, fabrique
Faiz: intérêt, produit de l'argent
Fakirleşme: paupérisme
Gelir: revenu
Gündelik: salaire
Gündelikci: salarié
Gümrük: douane
Gümrük resmi: prix de douane
Grev: grève
Grevci: gréviste
Gedik: jurande
Güdümlü iktisat: économie dirigée
Ham madde: matière brute
Hür değişimcilik: libre - échangeisme
Himayecilik: protectionnisme
İş: travail (emek)
İşçi: ouvrier (emekçi)
İş bölümü: division de travail
İş teşkilâtı: organisation de travail
İş birliği: coopération
İşsizlik: chômage
İş arızaları: accidents de travail
İşçi sigortaları: assurances de travail
İş taatili: congé de travail
İşbulma kurumu: organisation de l'emploi
İşveren: employeur
İthalât: importations
İhracat: exportations
Kapalı iktisat: économie fermée (autarcie)
Kartel: cartel
Konzern: Konzern
Kooperatif: coopératives
Kapital: capital (sermaye)
Kredi: crédit (itibar)
Kalfa: adjoint du maître, architecte
Kapitalizm: capitalisme
Müdahalecilik: interventionisme
Şirket: compagnie, société
Tezgâh: manufacture
Tezgâh sanayii: industrie de manufacture
Taşıt: transport
Tekrar üretim: reproduction
Tüketim: consommation

Toptancılık: vente en stock
Takas: clearing
Tröst: trust
Tüccar: commerçant
Ortak pazar: marché commun
Mamûl madde: matière fabriquée
Mal: marchandise
Mahreç: débouché
Maliyet fiyatı: prix de revient
Maliye: finances
Lisans: licence
Lonca: loge (corporation)
Perakende satış: vente en détail
Piyasa: marché
Pey verme: donner des arrhes
Pazarlık: marchandage
Peşin: avance
Sendika: syndicat
Sendikalizm: syndicalisme
Solidarizm: solidarisme
Sosyalizm: socialisme
Usta: maître
Usta - başı: contre - maître
Üretim: production
Satış: vente
Satıcı: vendeur
Seyyar satıcı: marchand - ambulant
Zanaat: artisanat
Zanaatçı: artisan
Silo: Silo
Serbest pazar: marché libre

4. Aile terimleri

Ana: mère
Anaadlığı: matronymie
Anasoyyerliliği: matrilocolité
Akraba: parents
Amca: oncle paternel
Anayurtluluk: matrilocalité
Anabuyrukluluk: matriarcat
Ana soyluluk: matrilinearité
Aile: famille
Aile evrimi: évolution de la famille
Ana soyu: lignage maternelle
Baba: père
Babalık aile: famille paternelle
Baba buyruğu: pater familias
Baba buyrukluluk: pater familias

Baba buyruklu aile: famille patriarcale
Baba soyu: lignage paternelle
Babaadlığı: patronymie
Babalohusalığı: couvade
Baldız: saeur de la femme
Baldızla evlenme: mariage sororial
Besleme: servante sans salaire
Büyük anne, Büyük baba: grande - mère,
 grand - père
Büyüköğlun üstünlüğü: primogéniture
Boşanma: divorce
Beden ayrılığı: séparation des corps
Bacanak: mari de la saeur de l'épouse
Cariye: odalisque, jeune esclave
Çocuklar (oğul, kız): les enfants
Çift evlenme: bigamie
Çeyiz: dot
Çok evlilik: polygamie
Çok karılılık: polygynie
Çok kocalılık: polyandrie
Dayı: oncle maternel
Damat: gendre
Diştan evlenme: exogamie
Düğün: noce
Evlat edinme: adoption
Evlatlık: fils adoptif
Elti: les femmes de deux frères
Evlenme: mariage
Gelin: bru
Gerdek: le soir de la noce
Görümce: la saeur de l'époux
Güvey: le nouveau marié
Gebelik: conception
Hala: tante paternelle
Hulle: remariage avec l'épouse après 3.
 divorce
İğreti aile: la famille taisible
İçten evlenme: endogamie
İmam nikâhı: mariage religieux
Kandaşlık: consanguinité
Kan kardeşliği: fraternité consanguine
Kına gecesi: le festin nocturn avant les
 noces
Kandaş soyu: cognation
Kardeşlik: fraternité
Lohosahk: état d'une femme en couche
Medenî nikâh: mariage civil
Miras: héritage

Metres: maîtresse
Nikâh kıyma: contracter le mariage
Nişanlanma: fiançailles
Nişanlı: fiancé, fiancée
Ortak: deuxième femme légitime
Odalık: odalisque
Özerkli aile: famille conjugale
Parçalanmış aile: famille dispersée
Resmi arus: formariage
Sarsılmış aile: famille ébranlée
Noter: notaire
Torun: petit - fils, petite - fille
Teyze: tante maternelle
Tekevlilik: monogamie
Teksoyluluk: unilinéarité
Tercihli içevlenme: homogamie
Tercihli yüksek evlenme: hypergamie
Vasiyet: testament
Vasiyetname: testament
Vekâlet: mandat
Vekâletname: lettre de mandat
Vekil: mandataire
Yiğen: neveu, nièce
Yenge: la femme du frère
Yüzgörümlüğü: les bijoux donnés par l'époux pendant les noces
Yerleşmiş aile: famille établie
Kefil (kefalet): garant (caution)
Varsayimli kandaşlık: consanguinité fictive
Zadruga: zadruga
Zina: adultère

5. Nüfus hareketi terimleri

Göçebe: nomade
Göçebelik: nomadisme
Göçmen: émigré
Göç: émigration
Büyük göç: exode
Dışa göç: immigration
Demografi: démographie
Derece düşmesi: dégradation
Dağ köyleri: villages montagnards
İç göç: migration interne
İş göçü: migration de travail
Yarı göçebelik: transhumance
Boş kale: forteresse vide

Sığınanlar: les réfugiés
Konuk merkezi: centre d'hébergement
İç sığınağı: asile interne
Dış sığınağı: asile externe
Sığınanlar birliği: association des réfugiés
Yardım teşkilâtı: aumônerie
İçten yer değiştirme: déplacement à l'intérieur
Yaşlılar sığınağı: asile des vieillards
Temerküz kampı: camp de concentration
Toplum sigortası: assurance sociale
İş kütüğü: code de travail
İş bölgesi: département de travail
Yerleşme: établissement
Uyruklığa giriş: naturalisation
Kabul merkezi: centre d'accueil
Yeniden eğitim merkezi: centre de rééducation

Azınlıklar: minorités
Ayrıncınsdenlik: hétérogénéité
Özümseme: assimilation
Bütünleşme: intégration
Aşağı tabaka: bas - fond, tiers-état
Orta tabaka: classe moyenne
Yüksek tabaka: classe supérieure
Tabakalanma: stratification
Köy: village
Oba: hameau
Dışkent: faubourg
Kışlak: lieu hivernal
Yaylak: campement d'été sur la montagne
Nüfus hareketi: mouvement de population
İstilâ: invasion
Koğulma: expulsion
Yerli: indigène, aborigène, sédentaire
Yabancı: étranger
Yörük: nomade
Manav: sédentaire
Köylü ağzı: patois
Şehir tıkanması: congestion urbaine
Şehirbirleşmesi: conurbation
Hanze: hansé
Guilde: guilde
Serbest şehir: Municipium
Gece konu: construction illégale

6. Devlet ve Hukuk terimleri

Adet: mœurs
Adetler ilmi: science des mœurs
Adalet: Justice
Adillik: Justesse
Ağalık hakkı: droit du notable
Adam öldürme: homicide
Ahitleşme: pacte
Anayasa: constitution
Angarye: corvée
Aristokrasi: aristocratie
Baba öldürme: parricide
Ceza: châtiment, peine
Ceza hukuku: droit pénal
Cebir: coercition
Cezaevi: prison
Çocuköldürme: infanticide
Demokrasi: démocratie
Despotluk: despotisme
Devlet: Etat
Devletçilik: étatisme
Devrim: révolution
Dindevleti: théocratie
Diktatörlük: dictature
Doğuştan - suçlu: criminel - né
Düello: duel
Devletleştirme: nationalisation
Egemenlik: souveraineté
Feodalizm: féodalisme
Hak: droit
Hukuk: droits
Hakemlik: arbitrage
Hukuk uydurması: fiction juridique
Hukuk şekilciliği: formalisme juridique
Haklı: juste
Haksız: injuste
Halifelik: califat
Hukuk devleti: Etat de droit
İçtihat: interprétation juridique
İhtiyarlar yönetimi: gérontocratie
İnsan hakları: droits de l'homme
İdam: exécution
İş hukuku: droit de travail
İşkence: torture

Kadı: juge religieux
Kanun: loi
Kadınlar yönetimi: gynécocratie
Kamu oyu: plébiscite
Kanun kütüğü: code
Kan davası: vendetta, vindict
Kangütme: vangeance héréditaire
Kolektif sorumluluk: responsabilité collective
Kırbaqlama: flagellation
Kriminoloji: criminologie
Krallık: royauté
Kamu hukuku: droit public
Medenî hukuk: droit civil
Normatif: normatif
Oligarşi: oligarchie
Örf ve adet: mœurs et coutume
Ordali: ordalie
Mahkûm: coupable
Savcı: procureur général
Sanık: prévenu
Suç: crime, délit
Suçluluk: délinquance
Siyasî güç: pouvoir politique
Sürgün: exil
Siyasî kriz: crise politique
Senyöre bağı: vilain
Sözleşme: contrat (konturato)
Şariat: Législation
Tabu: Tabou
Temsilli yönetim: régime représentatif
Tiranlık: tyrannie
Tümdanış: plébiscite
Tüzük: loi, règlement
Tanık: témoin
Yaşlı öldürme: gironicide
Yaşlı yönetimi: girontocratie
Yasak: interdiction, prohibition
Yükümlülük: obligation
Yaptırıcı güç: sanction
Yargıç: juge
Zorlu dirlik: discipline autoritaire
Zorbalık: violence
Zindan: prison, cachot
Zulüm: cruauté
Zina: adultère